

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА**

**ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

ФІЛОЛОГІЯ

Випуск 44–45

Видається з 1995 р.

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
2015–2016

УДК 82. 161
ББК 83.3 (4 Укр) 6
В34

Друкується за ухвалою вченої ради Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 10 від 3 листопада 2015 р.).

Рецензенти: д-р філол. наук, проф. **О.С. Снітко** (Київ), д-р філол. наук, проф. **Л.В. Струганець** (Тернопіль).

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. **В.В. Грещук** (*голова ради*); д-р фіз.-мат. наук, проф. **А.В. Загороднюк**; д-р філос. наук, проф. **В.К. Ларіонова**; д-р пед. наук, проф. **Н.В. Лисенко**; д-р філол. наук, проф. **В.І. Кононенко**; д-р іст. наук, проф. **М.В. Кугутяк**; д-р філол. наук **В.В. Луць**; д-р хім. наук, проф. **І.Ф. Миронюк**; д-р фіз.-мат. наук, проф. **Б.К. Остафійчук**; д-р політ. наук, проф. **І.Є. Цепенда**.

Редакційна колегія: д-р філол. наук, проф. **С.І. Хороб** (*голова редколегії*); д-р філол. наук, проф. **В.М. Барчук**; д-р філол. наук, проф. **Р.Б. Голод**; д-р філол. наук, проф. **М.І. Голянич**; д-р філол. наук, проф. **В.В. Грещук**; канд. філол. наук, доц. **О.С. Деркачова** (*відповідальний секретар*); д-р філол. наук, проф. **С.Ф. Козак**; д-р філол. наук, проф. **І.В. Козлик**; д-р філол. наук, проф. **С.М. Луцак**; д-р філол. наук, проф. **Р.В. Піхманець**; д-р філол. наук, проф. **Н.В. Мафтин**; доктор габілітований **І. Митнік**.

Адреса редакційної колегії:
76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Вісник Прикарпатського університету. Філологія. 2015–2016. Вип. 44–45. 264 с.

Автори мовознавчих та лінгвокультурологічних розвідок, чиї праці вміщено на сторінках чергового випуску вісника, розглядають широкий спектр проблем сучасної філології: української мови і проблем дискурсу, питань словотвору та лексикографії (синхронічні та діахронічні аспекти), функціонування лексичної одиниці у діалектному середовищі, корекції термінопоняттєвої системи сучасної лінгвістики, функціонування лексеми у художньому тексті та ін. Праці друкуються за результатами конференції “Семантика мови і тексту”, круглих столів та дискусій і є зрізом сучасної української та європейської філологічної науки.

Newsletter Precarpathian University. Philology. 2015–2016. Issue 44–45. 264 p.

The authors of linguistic and linguo-cultural researches, whose works are represented on the pages of the Bulletin's regular issue, examine a wide range of problems of modern philology: the Ukrainian language and discourse problems, problems of word building and lexicography (synchronic and diachronic aspects), functioning of lexical units in dialectal environment, updating of concept-terminology system in modern linguistics, functioning of lexemes in fiction, etc. The work is being published on the basis of the conference “Semantics of language and text”, round tables and discussions; and it is a section of modern Ukrainian and European philological science.

- © Інститут філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015–2016
- © Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015–2016

**ДИНАМІКА СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ НАЗВ ПОМЕШКАНЬ
ТА ЇХ ЕЛЕМЕНТІВ У ГОВІРКАХ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ**

У статті розглядаються назви на означення житла та прилеглої до нього території, зібрані автором експедиційним методом в українських говірках Прикарпаття. Номінативні одиниці будівельної лексики аналізуються в структурно-семантичному та лінгвогеографічному аспектах.

Ключові слова: *говірки Прикарпаття, лексика традиційного будівництва житла, лексико-семантична група, ареалогія назв.*

Прикарпаття належить до тих ареалів Славії, де під впливом природно-географічних та соціально-економічних умов добре збереглася автентичність матеріальної та духовної культури. Риси староукраїнської культури на сьогодні добре відображені в звичаях, обрядах, народних віруваннях, одязі, будівництві тощо. З іншого боку, населення цього краю, перебуваючи в контактах із центральноєвропейськими та балканськими етносами, сприйняло європейські впливи й зі свого боку також впливало на європейську культуру.

У цьому полідіалектному ареалі активно побутують в основному старожитні українські говори: бойківський, гуцульський, наддністрянський (опільський), покутський, а у п'яти селах можна почути лемківський діалект. Об'єктом наших спостережень є динамічні процеси, що відбуваються у семантичній структурі назв на позначення реалій житлового будівництва, які побутують у прикарпатських говірках. До аналізу залучено, в основному, ті номінації, які відсутні у відомих лексикографічних джерелах або вживаються у мовленні носіїв говірок із іншим значенням, відтінком чи ступенем узагальнення/деталізації семантики. Актуальність дослідження зумовлена ще й тим, що номени будівництва містять не тільки лінгвістичну інформацію, а й дають уявлення про різні сторони життя й діяльності носіїв мови в конкретному регіоні і сприяють реконструкції історії культури народу загалом.

Будівельна лексика неодноразово потрапляла до кола наукових зацікавлень

мовознавців. Так, крізь призму історичної лексикології її досліджували Н.В. Білан, Р.О. Гринько, І.М. Керницький, І.П. Чепіга, І.Б. Царалунга та ін. Як сегмент галузевої терміносистеми сучасної української літературної мови вона описана в статтях Л.Б. Думанської, А.М. Письмиченка, С. Солодкої. Тісний зв'язок будівельної лексики з культурою народу розглядається у працях етнолінгвістичного характеру. На говірковому матеріалі різною мірою її вивчали Л.І. Дорошенко, К.Д. Глуховцева, О.М. Євтушок, Р.Л. Сердега, Л.М. Тищенко. Будівельні номени та їх деривати досліджуваного нами ареалу частково були предметом розгляду в монографії З.М. Бичка "Діалектна лексика наддністрянського говору" [1] та дослідженнях Д.Д. Тодера [15; 16], Г.Ф. Шила [19]. Однак динаміка семантичної структури назв житлових приміщень та їх складових у говірках Прикарпаття розглядається вперше.

Будівельна лексика утворює складну та багатопланову систему, яка функціонує у межах лексико-семантичних груп (ЛСГ). Найчастіше дослідники-мовознавці виокремлюють у цій структурі такі ЛСГ: назви будівель та їх конструктивних частин (назви помешкань та їх елементів; підсобних господарських приміщень); назви процесів будівництва; назви будівельних матеріалів природного походження та промислового виробництва; назви інструментів будівельників; назви виконавців будівельних робіт; назви малих архітектурних споруд (криниця, погреб); назви обрядів та пересторог, пов'язаних із будівництвом

житла. Кожна з цих груп має також свою складну внутрішню структуру: в їхньому складі виділяються семантичні парадигми, інгредієнти яких об'єднуються на підставі спільної семантики, а протиставляються багатьма диференційними ознаками. Ці лексеми не існують у мові ізольовано, вони пов'язані між собою різними семантичними і структурними залежностями, тому в багатьох випадках простежується взаємозв'язок компонентів семантичної структури одних лексем з іншими. М. Бичко зауважує, що відношення гетеронімії, гіперогіпонімії, мотивації семантичної опозиції виступають тут головними зв'язками лексико-семантичної системи [1, с. 96].

У лексико-семантичній групі “назви помешкань” найперше виокремлюється семема ‘місце, де стоїть хата з господарськими будівлями’. Досліджувану територію регулярно покриває назва *об'їст'а(е)* чи її фонетичні варіанти *об'їст'а(е^u)*, *об'їст'а^e*, *воб'їст'а^e*; *дв'ір*, *под'в'ір'е(а)*, *господарка*, *газд'їст'во*, що є літературною нормою. Як гетероніми до слова *под'в'ір'е(а)* у наддністрянських говірках фіксуються ще назви *дв'ір*, *об'ора*. Серед діалектних назв поширеними у наддністрянських і перехідних до покутських говірок є номени *грунт*, який виступає як німецьке запозичення через старочеське посередництво [7, I, с. 606]; *пл'ац*, мабуть, германізм (нім. Platz), що потрапив у прикарпатські говірки через посередництво польської та чеської мов, хоча етимологічні словники не фіксують такої назви. Зазначимо, що в окремих покутських і бойківських говірках на даному етапі лексема *пл'ац* має вужчу семантику – ‘місце під забудову’ [Вл. зап.]. У цих говірках зберігається його первинне значення в семантичному ланцюзі ‘місце’ > ‘місце під забудову’ > ‘місце, де стоїть хата’. Лексикографічні джерела фіксують у південно-західних говорах також розширення семантичної структури цієї назви: ‘ділянка’, ‘господарство’ [11, II, с. 83], ‘місце, торговиця, базар’ [4, с. 176], ‘майдан’ [2, с. 105].

У гуцульському словнику зафіксовано назву *зад'вир'е^u* ‘частина двору позад

будинку, хати, задвірок’. В окремих говірках семантика цієї назви розширюється: ‘частина двору позад будинку, хати’ > ‘подвір’я, двір’ > ‘назва кутка в селі’ [6, с. 74].

Для називання житлового будинку найчастіше вживається слово *хата*, яке є нормою в українській літературній мові і має в говірках тотожну семантику [13, XI, с. 29–30]. Поряд із цією побутують у народнорозмовній мові похідні назви із коренем *хат-*, наприклад: *хат'ми* (тільки множина) ‘великий будинок’; *хат'н'ї* ‘люди, які живуть, перебувають в одному такому приміщенні’; *хат'е^uний* ‘хатній’; *хат'мар*, *хат'мар'ка* ‘чоловік / жінка, які люблять ходити по чужих хатах’ [6, с. 200–201]; *хат'тина*, *хат'чина*, *хат'тинка*, *ма'ла хата* ‘кухня’ або ‘окрема невелика кімнатка’. У гуцульських говірках побутують словосполучення із лексемою *хата*, які вказують на спосіб будівництва чи призначення хати: *хата в вуз'ли* ‘рублена хата, стіни якої в'язались у вуглах’; *хата в слупах* ‘хата, в якій в'язали тільки підвалини, а стіни тримались на стовпах’ (у наддністрянських і покутських говірках цій семантиці відповідає словосполучення *хата на слупах*); *чиста хата*, *мита хата* – ‘дерев'яна нештукатурена хата’ [6, с. 200]; *хата в бра'мах* ‘гуцульська садиба із замкнутою побудовою двору’. Такий тип житла у гуцульських говірках іменується ще румунізмом *г'ражда* [7, I, с. 581–582], семантика котрого тут розширена: ‘спеціальний тип огорожі (високий суцільний дощаний паркан)’, ‘стара занедбана хата’ [6, с. 54]. Сьогодні назва перебуває в активному вжитку, оскільки модно стало іменувати цим номеном заклади громадського харчування, гостинні двори, бази відпочинку тощо.

У наддністрянських говірках засвідчено словосполучення *хата д'їл'ована* ‘будинок, оббитий однаковими дошками’, *хата к'їл'ована* або *хата з'к'їл'е^u* ‘будинок із дерева й соломи, перемішаної з глиною, яку переплітають між кілками’, *хата-ласт'їука* ‘будинок із глини, змішаної зі соломою’, *хата-л'їпинка* ‘будинок із глини’ [20, с. 265].

На досліджуваній території у мовленні старшого покоління людей побутують назви із словом *хата* на означення сільських установ: *хата-читал'н'ї(и)* 'заклад на селі для проведення політико-виховних і культурних заходів', 'сільська бібліотека'. Відрадно, що з такою семантикою ця назва зафіксована у Великому тлумачному словнику сучасної української мови [3, с. 1557]. Як і в літературному ідіомі, у народній мові спостерігаємо похідні слова *хатина* у тому ж значенні, що й *хата*, а також і в іншому – 'невелика убога або стара хата', ряд зменшено-пестливих форм: *хатинка*, *хатка*, *хаточка*, *хатон'ка*, *хатинон'ка*, *хатиц'ї''(а)*, *хат'а(е'')* тощо. Окремі з цих номенів можуть називати 'приміщення чи предмет, які формою нагадують невелику хату'. Нами зафіксовано також деривати *хатинище*, *хат'ниище* у значенні 'велика хата', 'сільський одноповерховий житловий будинок великих розмірів'. Із такою ж семантикою ці назви вживаються і в літературній мові [3, с. 1557]. Відзначимо те, що у говірках часто розширюється семантичний діапазон цього слова, наприклад *хатинище* із наголосом на першому складі маніфестує: 1) із зневажливим змістом те саме, що 'хата'; 2) 'місце, на якому стояла хата'. Остання семантика проступає у назвах *хат'ниско*, *хатиниш'ї(е)*, які, практично, покривають весь досліджуваний ареал, у гуцульських говірках зафіксовано ще назву *халупиниш'ї(е)* [6, с. 200].

Зібраний діалектний матеріал та лексикографічні праці свідчать про те, що у бойківських, північних наддністрянських говірках синонімом до слова *хата* є лексема *халупа*, тобто у цих назвах відсутня семантична диференціація [11, II, с. 336; I, с. 100; Вл. зап.]. Однак у покутських, частині гуцульських та південнонаддністрянських говірках лексичне позначення житла характеризується більш конкретним семантичним наповненням: родова нейтральна назва *хата* тут має видовий корелят *халупа* 'стара хата' або 'бідна невелика хата' [20; Вл. зап.]. За твердженням етимологів, назва виводиться із прасло-

в'янського **xalupa*, спорідненого із **kolyba*, і поширена у багатьох слов'янських мовах [21, с. 16; 7, VI, с. 152], активно функціонує вона і в інших українських діалектах [18, с. 189], а також наявна у сучасних українських словниках [13, XI, с. 14; 3, с. 1338]. Із такою ж семантикою у галицьких говорах побутують ще назви *хил'бара*, *хала'буда*. Перша назва із видозміненим варіантом засвідчена в історичних матеріалах із Полісся [18, с. 188–189], побутує вона у закарпатських говірках [16, с. 80], а також у російських діалектах, на що без тлумачення та етимології вказує Фасмер [17, IV, с. 234]. Тому можна погодитись із думкою Д. Тодера про запозичення такої назви в українські говірки із російської мови [16, с. 80]. Щодо наступної назви, то її можемо вважати ендемізмом. Подибуємо цю назву у словнику М. Негрича "Скарби гуцульського говору: Березови" з ширшою семантикою, а також лексему *куч'ї*, як синонім до неї [9, с. 103]. Достовірної етимології цього складного утворення немає [7, VI, с. 149].

Для називання житлового будинку в досліджуваних говорах, як і в літературній мові, іноді вживається ще спільнослов'янське слово *д'їм* [3, с. 227], однак часто вживаними на цій території є похідні назви, що не стали літературними. Так у бойківських, гуцульських, частково покутських говірках поширеними є лексеми *до'марити* 'займатися працею біля хати, працювати дома'; *до'марство* 'господарювання, перебування дома'; *до'мар'*, *до'мар'ка*, *до'марка* 'чоловік/жінка, які працюють вдома, коло хати', 'той, хто залишається на господарстві'; *до'м'їв* 'додому' [11, I, с. 27; 6, с. 61; 8, с. 98]; остання лексема побутує також у буковинських говірках [12, с. 99]. Великий сільський мурований будинок у говірках Івано-Франківщини називають *кам'є''ниц'ї(и(е))*. Зауважимо, що в семантичній структурі назви зосереджено дві диференційні ознаки: 1) великий; 2) матеріал. На нашу думку, остання ознака дещо втрачає розрізняльний характер тоді, коли будинок із цегли в говірках теж іменують *кам'є''ницею*, а не тільки той, що збудовано з

каменю. Такий будинок, що складається із чотирьох кімнат, повсюдно у говірках називають *чву'рак*, *чво'рак*. Ці назви не потрапили до реєстрів відомих нам діалектних та літературних лексикографічних джерел. Тому можемо віднести їх до ендемізмів. Часто великий будинок або велику кімнату іменують згрубілим словом *бужди'тарн'і*^і(*а*) [Вл. зап.], яке побутує також у буковинських говірках [12, с. 41]. У словнику М. Негрича відображено вужчу семантику назви – *бужди'тарн'і* 'приміщення, у якому накурено'. В окремих говірках ця назва позначає також 'стару хату, що розвалюється' [Вл. зап.]. Етимологи вказують на польське запозичення назви із останньою семантикою [7, I, с. 281].

Назви кімнат у житловому будинку також утворюють певну лексичну та семантичну парадигму. Так, на означення вітальні на всій території побутують словосполучення *д'руга хата*, *велика хата*, *нова хата*, *тиха хата*, номени *в'італ'н'і*^е(*і*), *по'к'ій*, *по'койі*; останні з тотожною семантикою є літературними нормами.

Повсюдно будь-яку малу кімнату називають *ван'кир*, *ван'кер*, *в'ін'кир*, рідше *ал'кир*, *ал'кир*. У гуцульських говірках *ван'к'ір* – 'комірчина біля кухні або в колибі для зберігання продуктів'. Дослідник З. Бичко зауважує, що у перехідних наддністрянсько-бойківських говірках спостерігається філіація семантики слова *ван'кир*: 'спальня' > 'кухня' [1, с. 101]. Етимологи вказують на польське запозичення назви [7, I, с. 61].

Назви кімнат, що знаходяться у цокольному приміщенні, та саме це приміщення у наддністрянських та покутських говірках називають лексевою *суге*(*у*) *'ри*(*е*)*ни*, як діалектна, ця назва зафіксована у словниках української мови [13, IX, с. 859; 3, с. 1218].

Сільський житловий будинок, крім власне житлових кімнат, має ряд приміщень, що використовуються для господарських потреб, які можуть бути прибудованими. Серед них *танок* накриття перед входом у будинок', *ве'ранда*, *та'л'ер'ійа*

'галерея, засклеє накриття перед входом у будинок'. Ці назви у більшості говорів не диференціюються за семою 'заскленість', а вживаються як синоніми. На означення коридору, що веде з входу до будинку, побутує повсюдно номен *'с'їни*, у гуцульських, наддністрянських, покутських говірках послуговуються інколи лексевою *хо'роми*, яка в останніх двох говорах набуває ще значення 'великий будинок'. Усі перелічені назви є літературними відповідниками, які іноді можуть вирізнятися говірковими фонетичними особливостями.

Окремим приміщенням за межами житлового будинку в досліджуваному регіоні є літня кухня, яку тут називають *врем'їонка*, *ко'мора*, *д'їдорн'і*^е(*і,а*), рідше *кормо'кухн'і*(*у*), *л'їтна'кухн'ї*^а(*а*). Назва приміщення *д'їдорн'і*^е(*і,а*) постала, очевидно, внаслідок семантичного розвитку лексеми *д'їд*, *'д'їдо*, згрубіле *'д'їдора* > *д'їдорн'і*^е(*і,а*), тобто 'приміщення, в котрому проживають літні люди: дідусь, бабуся'. Цей номен не зафіксовано в жодному із відомих нам діалектних словників.

Різновидом житла людини є тимчасові сезонні приміщення. У наддністрянських говірках побутує назва *'буда* із трьома диференційними ознаками у семантиці: 1) 'собача буда'; 2) 'погано збудована хата'; 3) 'тимчасова будівля, яку роблять на полі пастухи' [20, с. 60]. У бойківських говірках синонімом до останньої назви виступає *ко'либа* [11, I, с. 366], яка у гуцульських говірках іменує 'житло лісорубів, пастухів' [6, с. 99]. Широким семантичним потенціалом вирізняється ця назва у покутсько-буковинському ареалі, де вона маніфестує сім реалем: 'курінь', 'повітка', 'комора', зневажливо 'стара маленька хата', 'тимчасове накриття', 'будка собаки', 'вигнута частина печі' [12, с. 217]. Ізогласа цієї лексеми продовжується майже в усіх говорах Українських Карпат [10, I: № 29], поширена у ряді слов'янських мов, із позначкою *діал.* внесена в реєстр сучасних словників української мови [3, с. 440; 13, IV, с. 220]. Етимологи вказують, що для української і західнослов'янських мов це

ймовірно румунське посередництво, одночасно існує версія турецького посередництва [7, II, с. 510]. Сьогодні в карпатських говорах це слово в активному вжитку і є досить популярним. Ним часто також іменують заклади громадського харчування: кафе, бари, ресторани.

Проведений аналіз тільки однієї лексико-семантичної групи на позначення назв помешкань та їх частин дає підстави твердити, що цей шар лексики вирізняється своєю структурою елементів, специфікою взаємозв'язків між ними. У межах структурної організації назв житла можна виокремити певні опозиції: 1) якісні характеристики приміщень; 2) призначення приміщень; 3) особливості побудови; 4) матеріал для побудови.

У розгалуженій семантичній структурі цих назв відбуваються динамічні зміни, часто розвиток їх пов'язаний із внутрішньою формою слова, його первісним значенням. Спостерігаються процеси семантичного і конотаційного оновлення лексем, окремі з них набувають додаткових позитивних або негативних експресивно-оцінних відтінків: *ха'тишче^u*, *бужди'тарн'і^e(і)*, *ха'луна*, *'буда*. Багато назв розширили свій семантичний діапазон: *'гражда*, *ко'либа*, *по'койі*, за окремими закріпилася нова інваріантна семантика: *'каме^uниці'іⁱ(а)* номенує 'великий мурований будинок' у всіх обстежених говірках, *'л'ітна'кухн'іⁱ(а)* тощо. Для досліджуваної лексики характерні явища полісемії, синонімії.

Будівельна лексика досліджуваного ареалу є генетично неоднорідною. Переважна більшість зафіксованих лексичних одиниць – це власне українські назви, корені яких сягають праслов'янських джерел. Однак вагому частку становлять запозичення зі слов'янських і неслов'янських мов, які адаптуючись до законів української мови, зазнають різноманітних асимілятивних змін на різних мовних рівнях.

Зіставлення цієї групи назв із відповідниками інших діалектних зон засвідчує, що значна частина назв має паралелі в говорах карпатського ареалу, окремі сягають говірок поліського наріччя. Вважаємо, що перспективність таких студій є

очевидною. На жаль, обсяги статті не дають можливості проаналізувати інші лексико-семантичні групи будівельної лексики говірок краю, які плануємо розглянути у наших подальших працях.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Вл. зап. – матеріали, записані у 172 населених пунктах Прикарпаття, перелік котрих див. режим доступу: http://192.168.156.100/personal/binder/opus_do.php?id=171.

1. Бичко З. Діалектна лексика надністрянського говору / З. Бичко. – Тернопіль : Лідер, 2000. – 280 с.
2. Брилінський Д. Словник подільських говірок / Д. Брилінський. – Хмельницький, 1991. – 147 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
4. Горбач О. Говірки й словник діалектної лексики Тербовельщини / О. Горбач // Зібрані статті. Т. V. Діалектологія. – Мюнхен, 1993. – С. 148–195.
5. Гринько Р. О. Будівельна лексика (назви житлових споруд) / Р. О. Гринько // Українська історична та діалектна лексика / відп. ред. Л. М. Полюга. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 13–24.
6. Гуцульські говірки : короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
7. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
8. Із ковалівського лексикону. Словник // Лесюк М. // Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 328 с.
9. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови / Микола Негрич. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.
10. Общкарпатский диалектологический атлас / отв. ред. Р. Я. Удлер. – Кишинёв : Штиинца, 1989. – Вып. I. – 196 с.
11. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / Михайло Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – Ч. I–II.
12. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
13. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
14. Солodka С. Динаміка семантичної структури назв житлових будівель в українській мові / Сніжана Солodka // Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту. Серія: філологічні науки. – 2011. – Вип. 100. – С. 170–173.
15. Тодер Д. Д. Будівельна лексика українських говірок Закарпаття як предмет наукового до-

- слідження / Д. Д. Тодер // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць / гол. ред. В. В. Барчан. – Ужгород : Ужгородський нац. ун-т, 2012. – Вип. 17. – С. 63–67.
16. Тодер Д. Д. Лексика, пов'язана з житлом та прилеглою до нього територією, в українських говорах Закарпаття / Дмитро Тодер // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць / гол. ред. В. В. Барчан. – Ужгород : Ужгородський нац. ун-т, 2012. – Вип. 18. – С. 78–88.
17. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1986. – Т. I–IV.
18. Царалунга І. Б. Помешкання українців кінця XVI – початку XVII століття (на матеріалі Житомирських актових книг) / І. Б. Царалунга // Волинь – Житомирщина : історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2010. – № 22 (1). – С. 186–199.
19. Шило Г. Ф. Из спостереження над лексикою (будівельною) в західноукраїнських говорах / Г. Ф. Шило // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови : тези доповідей. – Ужгород, 1978. – С. 83–84.
20. Шило Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів ; Нью-Йорк : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.
21. Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. – М., 1981. – Вып. VIII.

В статтє рассматриваются названия для обозначения жилья и прилегающей к нему территории, собранные автором экспедиционным методом в украинских говорах Прикарпатья. Номинативные единицы строительной лексики анализируются в структурно-семантическом и линвогеографическом аспектах.

Ключевые слова: *говоря Прикарпатья, лексика традиционного строительства жилья, лексико-семантическая группа, ареалогия названий.*

In the article analyzed the names for the property and the surrounding area, compiled by the author expedition in Ukrainian dialects of the PreCarpathian region. Nominative units building vocabulary analyzed semantic-structurally linguistic-geographical aspects.

Keywords: *PreCarpathian dialects, vocabulary of traditional housing construction, lexical-semantic group, arealogiya names.*

УДК 81'282:821.161.2

ББК 81.2(Ук)

Валентина Грещук

ЛЕКСИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ У РОМАНІ МАРІЇ ДЗЮБИ “УКРИТІ НЕБОМ”

У статті проаналізовано використання діалектних слів у мові роману Марії Дзюби “Укриті небом”. Визначено семантику діалектизмів та найбільш репрезентативні їх групи, зазначено особливості використання. На основі аналізу лексичних діалектизмів визначено тип говірок, з яких вони почерпнуті.

Ключові слова: *діалектизм, мова художнього твору, Марія Дзюба, репрезентативні групи діалектизмів, діалектна лексика.*

У 2003 році вийшов у світ роман молодої прикарпатської письменниці Марії Дзюби “Укриті небом”. В анотації до твору сказано “Роман М. Дзюби – майстерна сага про післявоєнне галицьке село. Це духовний “харч”, що є екзотичним вже своєю тематикою, автентикою і цілком може заімпонувати якнайширшому колу читачів”. Цю автентичність не останньою чергою забезпечила мова роману, яка, передовсім в частині мови персонажів, ґрунтується на говірках села Гвізд Надвірнянського району нашої області і навколишніх поселень. Автор передмови до книги “Ук-

риті небом” Степан Процюк цілком справедливо зауважив, що “мова роману, іноді блискуча, пересипана перлами прислів'їв і діалектів” [Процюк: 6].

У цій статті ставимо за мету проаналізувати лексичні діалектизми, використані в мові роману “Укриті небом”. Для її досягнення необхідно розв'язати такі завдання:

- окреслити корпус лексичних діалектизмів у мові роману;

- здійснити семантичну характеристику виявлених діалектизмів і особливості їх використання;

- встановити репрезентативні групи діалектної лексики в мові роману;

- на основі проаналізованих діалектизмів, визначити тип говірок, відбитих у мові твору.

Помітну групу лексичних діалектизмів у мові роману “Укриті небом” становлять назви осіб за різними ознаками. Серед них виділяємо назви осіб за віковими особливостями, такі, як *вуйко* ‘старший за віком чоловік’¹, *тета*, *нанащечка* ‘старша за віком жінка’, *легінь* ‘парубок’: – *Иди по вуйка* Тимка, – сказала Ганнуся, – він добрий і сильний і татові не скаже (12)**; – Тихо, *тето*, тихо, приймайте швидше до хати, її (13); – Ох, *нанащечко*, ліпше би те завтра для мене зовсім не настало (15); Колись мій прадід, молодий і гойний *легінь*, натрапив у лісі на циганів, що отаборилися на поляні (57). Це також назви осіб за статтю, зокрема *хлоп* ‘чоловік’: – Ні, то не *хлоп*, то гірше звірини якої (212); назви осіб за майновим станом – *газда* ‘господар’: Старий Соколюк – розумний і поважний *газда* (10); назви осіб за своєю роллю – *газдиня* ‘дружина’: Не одна вдовиця і навіть дівчина мріяла увійти в його дім *газдинею*, не одна заміжня надіялася стати його любаскою (8); назви міфічних осіб – *мольфар* ‘знахар, ворож-

бит, дії якого часто бувають зловорожими’: Сокалюк вигукнув ці слова так дивно і ствердно, що вони прозвучали, як заклинання *мольфара* (121); назви осіб за інтимними стосунками – *любас* ‘коханець’, *любаска* ‘коханка’: А решта все пусте, того усім стає, а як комусь і мало, то подивися навколо – не один газда *любаску* має, а газдиня – *любаса* (88). Велику групу назв осіб становлять оцінні номінації, зазвичай зневажливі, такі, як *батяр*, *бахурище*, *вар’ят*, *копил*, *копилиця*, *публіка*, *публічище*, *нендза*, *мерза*, *бідашко* та ін.: – Ха-ха-ха, ой з того молодого *батяра*, як з ключця батіг! (41); – Та то ще *бахурище*, і розум бахурячий! (87); Правда, Юстині малий хосен з одного *вар’ята*, то вона воліє цілу армію *вар’ятів* (101); Як тобі буде здаватися, коли по сусідству буде рости і бігати твоя дитина, люди будуть називати її *копилом* та на тебе пальцями тикати (78); – Ох, ти, *копилице* загоріла! Аді, твою матір покритив якийсь мазур польський! (185); – Аді, як здуріла тота відданиця, ні встиду, ні сорому! Робить із себе *публіку* на саме весілля, – розходилася стара Шваючка, прив’язуючи кужіль до билець постелі (18); – А нагнався та й узнився, *публічище* остатна! (186); Попадеться йому одна, друга, третя така *нендза*, як Гуцулячка, бо їй що? (169); *Мерзи* куревські! (184); – Йой, *бідашку* мій любий, та ж ти так собою в кожен куттик мечеш, так тяжко робиш, нащо собі так дорікаєш? (22). Діалектні обрядові назви осіб, використані у романі, – *князь* ‘молодий (на весіллі)’; *дружба* ‘товариш молодого, що бере участь у весільному обряді’; *дружка* ‘подруга молоді на весіллі, що бере участь у весільному обряді’: Його Син, справді, як захмарене небо сидів на лавиці, оточений *дружбами*, що жваво розмовляли поміж собою, не звертаючи ніякої уваги на свого невтішного “князя” (36); Не плач, не плач, молоденька / Та най *дружка* плаче, / *дружка* би не віддавала, / Аж серце скаче!... (33)

З огляду на проблематику у мові роману Марії Дзюби добре репрезентована побутова лексика. Із діалектних назв одягу та його частин вжиті номінації *кептар*

¹ При визначенні семантики аналізованих діалектних слів використано також лексикографічні джерела [Горбач Олекса. Південно-буковинська гуцульська говірка с.Бродина, пов. Радівці, Румунія. Словник // Олекса Горбач. Зібрані статті. VIII. Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. – Мюнхен, 1997. – С. 136–238], [Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Ярослава Закревська. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1997. – 230 с.], [Негрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березови. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2008. – 224 с.], [Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. – К.: Наукова думка, 1984.], [Хобзей Наталія, Сімович Оксана, Ястремська Тетяна, Дидик-Меуш Ганна. Гуцульські світи: Лексикон. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2013. – 668 с.], [Janów Jan. Słownik huculski / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. – Kraków: Wydawnictwo naukowe DWN, 2001. – 294 s.]

** Тут і далі цифра в дужках вказує на сторінку роману за таким виданням: Марія Дзюба. Укриті небом. – Івано-Франківськ: Типовіт, 2003. – 240 с.

‘хутряна безрукавка (перев. з орнаментом)’, *бундина* ‘вид верхнього одягу’, *вучкур* ‘мотузок з прядива або шерсті для підв’язування штанів’, *кутас* ‘прикраса у вигляді китиці на одязі’ та ін.: Весілля набирало темпу, розгорялося барвами паперових квітів, гаптованих *кептарів* та кожухів, заплетених струцнів та калачів (37); – Я виджу, що тій правді, що поміж вами вже давно видзвонили, – похитала головою Федючка і кинувши на плечі *бундину*, вийшла з хати (87); <...> – знову не втрималася Настуня. І заспівала: Затягнув *вучкур* на черві / У колгоспі наш Хома, / Дала вар не солоджений, / Дітям хлібчика катма!... (102); Вона повільно розплющувала очі; барвистий *кутас* змітав дбайливо з її брови тривогу (134).

Іншою семантичною групою в межах побутової лексики, добре заманіфестованої у романі “Укриті небом”, є назви їжі, страв та напоїв, зокрема *мандибурка* ‘картопля’, *кльоцки* ‘вид галушок із тіста, із домішкою вареної картоплі’, *будз* ‘овечий сир зі свіжого молока у формі кулі’, *женциця* ‘сироватка’, *гербата* ‘чай’ та ін.: – Їж, Юрку, *мандибурку*, бо ти щось дуже розжвиндівся, або співай ліпше (43); – Дякувати Богу і за те, що є: колись *кльоцки*, колись пелениці, колись з маком, колись з таким, та й що робити? (176); Влітку сюди складали молоко, сметану, сир та *будз* (20); – Дай мені *женциці* напитися! – ні з сього ні з того не попросив, а роздратовано наказав Ханча (60); – Нічого страшного, поп’єте *гербати* з м’яти та медику, і все обійдеться (188).

Художня мова роману репрезентує ще й назви кухонного та хатнього начиння, такі, як *череп’є* ‘глиняний посуд’, *дзигарнічка* ‘мундштук’, *катран* ‘ганчірка’, *люстро* ‘дзеркало’, *куфер* ‘скриня’, *верета*, *верітка* ‘домоткане вовняне або лляне рядно’, *бамбетля* ‘дерев’яний розсувний тапчан’, *бесаги* ‘дві торби, з’єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече’, *манатки* ‘пожитки’ та ін.: Семениха гримала якимось *череп’ям*, щось перебирала, товкла, пересипала, цідила, і, нарешті, хату наповняв приємний запах (15); Ну й з дивацтвом дівки в цій родині,

хоч приставляй до них сторожа, аби самі собі не нашкодили, – думав добродушний Тимофій, ховаючи в кишеню *дзигарнічку* (48); – Пропала з хати, як *катран* із плота! (18); Хочете мати найфайнішу у селі дівку за невістку, а я би ся і в *люстро* не глянув? – весело доправлявся з матір’ю Іван (175); Він підійшов до старого, як світ, незграбного *куффа*, підняв віко, яке хрипко заскавучало, і заніс над чорним його зівом лампу (20); До моєї хати дійшла, і слава Богу! – стара щиро посміхнулася і легенько поплескала долонею по кострубатій вовняній *вереті* (14); Коли Соколюк увійшов вечеряти, світлиця сяяла чистою, навіть *бамбетля* була застелена чорнобривою *веріткою* – “басарабкою” (119); Невдовзі бригада з кільканадцяти чоловік, споряджена вузликами та *бесагами*, покинула село (106); – Ціхо, не бовкаймо, бо завтра можемо і *манатки* не позбирати, як кудись загудимо! (97).

Поширені також у романі назви предметів господарського призначення. Із-поміж них *шуфля* ‘совкова лопата’, *гралі* ‘залізні вила з кількома ріжками’, *фіра* ‘підвода’, *бантина* ‘поперечна балка, що з’єднує крокви; перекладина’: Ти, Даниле, – звернувся повчально до Розперезаного, – не розумієш нумера, взни м’я, а виносишся поперед усіх, як лайняк на *шуфлі* (97); – Йой, дитино моя люба, я би й сама *гралі* в нього замочила, але то не так просто, як тобі згарячу здається (93); На “ви”, та на “ви”, я до тебе не звертаюся, це ти до мене прийшов звертатися, а ще ми собі з твоєю мамою кумили в Кублихи і тебе я від отакуцького, – показав Шваюк долонею трохи вище колін, – на *фірі* волив <...> (150); Через кілька днів село облетіла звістка, що Повішеничку запакували до божевільні, а Йоська незадовго по тому знайшли у stodолі мертвого: повісився на *бантині* (113).

Ряд діалектних слів, використаних у романі, становлять номінації абстрактних понять, такі, як *хосен* ‘користь, вигода’, *філі* ‘хитрощі’, *газдовання* ‘господарювання’, *віншування* ‘вітання, поздоровлення’: – Правда, Юстині малий *хосен* з одного вар’ята, то вона воліє цілу армію вар’ятів

(101); Але панич відчував усі ці *філі* та фальш і з кожним кроком все більше замикався в собі (122); Так потріскали, що й не пам’ятаю ще такого на своєму *газдованню*, та все по ружах та по ружах пішло (128); – Миколо, гей! – перекрикував гамір Михайло Федюк, що мав честь старостувати на цьому весіллі, звертаючись до господаря, котрий стояв на другому кінці подвір’я, вислуховуючи *віншування* та побажання новоприбулих гостей (35).

Поодинокими діалектними номінаціями засвідчені назви частин споруд, назви частин тіла, назви ландшафту, назви рослин, тварин, птахів, зокрема *драгар* ‘поперечний сволок’, *писок* ‘рот’, *гузиця* ‘сідниці’, *царина*, *царинка* ‘поле’, *чічка* ‘квітка’, *косиця* ‘квітка’, *команиця* ‘конюшина’, *бузьок* ‘лелека’ та ін.: – Ти чув, що казав вуйко Михась? – ударив лунко об *драгар* суворий голос батька (36); – Одна чи не одна, а ти мені *писок* не затикай! (176); Ой здибав я під смереков / Одну молодичю, / Треба було підкладати / камінь під *гузицю*! (44); Вона часто ходила через *царину* в ліс до місця, що стало для неї святим (11); Дівчина час від часу ставала перед його очима: розказувала про небо, форми і колір хмар, сонце, змальовувала словом навіть найменшу *чічку* чи листочок, навіть *комашину* <...> (122); Виглянувши з-за гілля, уздрів юну циганку, що пригортала до грудей величезний оберемок *косиць* та зілля (57); – Але я чув, Юстино, що в твоїй stodолі і серед зими літо, навіть *команиця* цвіте проти місяця (43); Та з нього такий форміст, як *бузька* фельдфебель! (99).

Увиразнюють художню мову роману діалектні обрядові номінації зокрема *галунка* ‘фарбоване великоднє яйце, крашанка’, *кошіль* ‘кошик з лози, у якому освячують паску’ та ін.: – То мені лише здається, чи ти справді згідна зі мною, що цього року у нашому селі таки буде справжній Великдень: свячена паска. *галунки* та писанки, а в церкві урочисто злине “Христос Воскрес”, і ударить святковий дзвін? (119); Він бачив її нині під церквою, а коли святили *кошелі* з Божими дарами – Сокалюк був уже чомусь сам (141).

Лексичні діалектизми в романі “Укриті небом” репрезентовані й іншими частинами мови. Серед прикметників назвемо *червлений* ‘червоний’, *красний* ‘гарний’, *файний*, *файнюцький* ‘гарний’, *гойний* ‘статний’, *слутий* ‘незграбний’, *перепуджений* ‘переляканий’, *остатний* ‘поганий, найгірший’, *жідний* ‘якого не вистачає’ та ін.: Твоя, жінко, правда. Всюди чорне, лиш *червленим* прапором замаяне (154); Ага, говоріть собі, шкода було такої *красної* дівки (41); – Чим їй встидатися? *Файна*, як царівна, – бурмотіла стара (13); Колись мій прадід, молодий і *гойний* легінь натрапив у лісі на циганів, що отаборилися на поляні (57); Не той тато, не та мамка, / Не до пари взяті, / Ще й віддали файну доньку / За *слутого* зятя... (41); – Ну, ти й *перепуджена*! (65); А того Гуцуляка так під ноги взяли, як *остатну* шмату (184); – Ей, та у нього статок, чого вона *жідна*? (131).

Велику й різноманітну за семантикою групу діалектизмів, використаних у романі “Укриті небом”, становлять дієслова. Із-поміж них виділимо *пуджити* ‘лякати’, *файніти*, *файнітися* ‘виділятися красою, пишатися’, *розгаздуватися* ‘господарювати’, *плявдувати* ‘бути до смаку’, *рунтати* ‘турбувати, тривожити’, *пантрувати* ‘пильнувати, стежити’, *пукати* ‘тріскати’, *банувати* ‘сумувати, журитися’, *глаїти* ‘заспокоювати’, *жвиндіти* ‘базікати’, *врікнути* ‘зурочити’ та ін.: – Тепер не пропаде, не *пуджійте* газдів, куме, ми ж не з голодного краю! (177); Ой піду горами, піду долинами, / Буду малювати личка калинами / Личка калинами, очка чорницями, / Аби ся *файніли* помежи хлопцями... (45); – Хі-хі-хі, а чого би його не *файнітися*? Подивіться, яка писанка стоїть коло нього (131); І тільки тепер, коли оця чорна та темна совітська сила, не менш жахлива за засуху, *розгаздувалася* в нашому краї <...> (62); А на бабноту Павлові *поплавдувало* (149); Євдокія лягла трохи перепочити, то я її не хотів *рунтати* (142); Так будуть тебе *пантрувати*, як ти мене *пантруєш* від Катерини (89); – Йой, аби Господь Бог того Соколюка скоро додому надніс, бо серце мені *пукне*,

пукне та й уже! (184); – Тут нема нікого, – сказав вже за розлогим віттям бузини, – я трохи не вмер, так за тобою банував, Катрусю, любко (139); – Позавчора такої моралі вичитав Павлові Мацьковому, що я ледве того заглаїла (176); Не все, не все зразу! Ви робіть і поменше жвидіть! (102); Якби мала го врікнути, то би давно врікла, та ж, прецінь, тягалися за ним півроку (183).

Із діалектних прислівників, що вжиті у романі, виділимо *ціхо* ‘тихо’, *відай* ‘мабуть, очевидно’, *файно* ‘гарно’ та ін.: – *Ціхо, ціхо*, ш-ша! Онде йде Омелько Повішеників! – заспокоювалися поміж себе люди (97); – Ану, дивися, Онуфрію, то, *відай* до нас голова йде, Павло Мацьків чи то мені ся привиджує? (150); – Іване, тут цвинтар, так *нефайно* (140).

Отже, наявність помітної кількості діалектної лексики є характерною ознакою художньої мови Марії Дзюби, при цьому письменниця використовує діалектизми зазвичай у мові персонажів, хоча авторська мова теж не позбавлена їх, коли цього вимагають потреби нарації.

Проаналізовані лексичні діалектизми репрезентують діалектну лексику гуцульсько-бойківсько-наддністрянсько-покутського суміжжя, говірок родинного села та навколишніх сіл авторки роману. Це засвідчує співіснування безсумнівних гуцульських діалектних слів на зразок *легінь*, *любас*, *мольфар*, *банувати*, *будз*, *жентиця бесаги* та ін. з бойківськими – *бунда*, *гойний*, *слутий* та ін., з наддністрянськими й покутськими – *мандибурка*, *бузьок*, *катран*, *галунка*, тощо.

В статтє проанализировано использование диалектных слов в языке романа Марии Дзюбы “Укрыті небом”. Определена семантика диалектизмів и наиболее репрезентативные группы, указаны особенности использования. На основе анализа лексических диалектизмів определен тип говора, с которого они заимствованы.

Ключевые слова: диалектизм, язык художественного произведения, Мария Дзюба, репрезентативные группы диалектизмів, диалектная лексика.

The article analyzes the use of dialectal words in the language of the Maria Dziuba’s novel “Covered by sky”. Semantics of dialecticisms, the most representative groups and peculiarities of use have been established and mentioned. Based on the analysis of lexical dialecticisms, type of dialects from which they are drawn has been established.

Keywords: dialecticism, belletristic language, Maria Dziuba, representative groups of dialecticisms, dialectal vocabulary.

Чимало з використаних діалектизмів є словами, що поширені в кількох або й у більшості південно-західних говорів, зокрема *хлоп*, *верета*, *нендза*, *бамбетиль*, *гралі*, *фіра*, *пуджіти* та ін. Перспективи подальшого вивчення діалектних слів у мові Марії Дзюби “Укрыті небом” вбачаємо в осмисленні їх функцій у художньому тексті, у висвітленні функціонально-прагматичних характеристик діалектного слова в художньому творі.

1. Горбач Олекса. Південно-буковинська гуцульська говірка с. Бродина, пов. Радівці, Румунія. Словник / Олекса Горбач // Зібрані статті. VIII : Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. – Мюнхен, 1997. – С. 136–238.
2. Гуцульські говірки: Короткий словник / відп. ред. Ярослава Закревська. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1997. – 230 с.
3. Дзюба Марія. Укрыті небом / Дзюба Марія. – Івано-Франківськ : Типовіт, 2003. – 240 с.
4. Негрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березови / Негрич Микола. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2008. – 224 с.
5. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / Онишкевич М. Й. – К. : Наукова думка, 1984.
6. Процюк Степан. “Сільський” роман для масового читача / Процюк Степан // Укрыті небом / Марія Дзюба. – Івано-Франківськ : Типовіт, 2003. – С. 5–6.
7. Хобзей Наталія, Сімович Оксана, Ястремська Тетяна, Дидик-Меуш Ганна. Гуцульські світи: Лексикон. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2013. – 668 с.
8. Janów Jan. Słownik huculski / Janów Jan. ; opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. – Kraków : Wydawnictwo naukowe DWN, 2001. – 294 s.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ПРАКТИКА: ПСЕВДОДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА

У статті проаналізовано низку слів, які діалектні словники безпідставно характеризують як діалектні. На основі вивчення вживання таких слів у текстах художньої літератури встановлено їх загальнонаціональний статус та заперечено діалектний характер. Рекомендовано при укладанні діалектних словників диференційного типу в словниковій статті полісемічного слова опрацьовувати лише ті значення, які у лексико-семантичній структурі характеризуються територіальною обмеженістю у функціонуванні.

Ключові слова: діалектне слово, діалектний словник, лексикографічна практика, псевдодіалектна лексика, значення слова, семантика лексеми.

Найхарактернішою ознакою діалектного слова є його територіальна обмеженість у функціонуванні: воно поширене у мовленні не всіх носіїв мови, а лише певних регіонів, тому воно не є надбанням системи лексики літературної мови. Статус діалектного слова зазвичай “узаконюється” лексикографічно. Словники літературної мови якщо опрацьовують діалектні слова, то з відповідними ремарками. Так, одинадцятитомний тлумачний словник сучасної української мови фіксує низку слів або окремих значень слів із позначками *діал.* – діалектне слово, *зах.* – західноукраїнське слово, напр.: *ватра* діал. ‘вогнище, багаття’; *газда* зах. ‘господар’; *картка* 1) ‘невеликий чотирикутний аркуш твердого паперу для записування або з записом на ньому різних відомостей (переважно як одиниця картотеки)’; 2) *розм.* ‘фотографічний знімок невеликого розміру’; 3) ‘бланк із відривними талонами, що дає право одержувати нормовані продукти, товари’; 4) *заст.* ‘поштова листівка’; 5) *розм.* ‘сторінка (книжки, зошита)’; 6) *діал.* ‘аркуш паперу’.

Така лексикографічна практика дуже приблизно окреслює статус діалектного слова, оскільки про його локалізацію можна міркувати тільки з ілюстрацій із художньої літератури чи публіцистики, наведених у словниковій статті, якщо вони є. До того ж це стосується лише окремих діалектних слів, які потрапили до реєстру словника.

Лексикографічне опрацьовування діалектної лексики – прерогатива діалектних словників. Вони різні за метою, призна-

ченням, типом, охопленням матеріалу тощо, водночас фіксація й опрацьовування слова в таких словниках засвідчує його діалектний статус.

Однак чи завжди слово, яке зафіксовано й опрацьовано в діалектних словниках, насправді є діалектним, а отже його вживання обмежене лише певним ареалом? Дослідження географії слів, які лексикографічно опрацьовані в діалектних словниках південно-західного наріччя української мови та інтерпретовані як безсумнівні діалектні слова, дає підстави вважати, що не всі вони є діалектними. Деякі з них є псевдодіалектними, оскільки їх вживають носії української мови в різних регіонах. Зупинимося на таких словах детальніше.

Низка західноукраїнських діалектних словників подають як діалектні слова *зола*, *золити*, зокрема СБГ фіксує *зола* 1) ‘луг (для прання білизни)’, 2) ‘попіл’ та *золити* 1) *перен.* ‘бити’, 2) ‘лужити (білизну)’; СБГО – *зола* ‘зола з водою, в якій парять білизну’ та *золити* 1) ‘парити білизну в золі’, 2) ‘про мороз (тиснути, пекти)’; СН містить словникову статтю *zola* ‘lug, zola’, а СГГБ – *золити* ‘випарювати білизну гарячою водою, пропущеною через деревний попіл’; СГГБГ – *золити* ‘парити лугом білизну в жлукті’. У КСЛГ немає *зола*, *золити*, натомість зазначено похідний дериват від *золити* – *зоління* ‘зоління, виварювання лляного полотна у воді з попелом’. Однак, як засвідчують інші лексикографічні джерела, слова *зола* й *золити* із вказаними значеннями поширені не лише в південно-західних говір-

ках. Ще словник української мови за редакцією Б. Грінченка подавав указані слова, як загальноукраїнські, пор. *зола* 1) ‘зола’, 2) ‘щелочь’, 3) ‘сырой холодный ветер осенью или весной’ (останнє з поміткою Н. Волын. у.) та *золити* 1) ‘бучить, щелочить’, 2) ‘грызть голову’. Немає наляку на діалектну віднесеність слів *зола* й *золити* і в перших словниках, укладених в Україні після 1917 р., пор. в РУСШ: *зола* ‘зола, попіль’ – (здр.) – *попільець* ‘луг’, (гаряча з жаром) – ‘присок’ (після зоління) – ‘визол’, *золить, ся* – ‘золити, лужити, ся’; у УРСІ: *зола* – 1) ‘зола, попіль’, 2) ‘щелочь, щелок’ та *золити* 1) ‘бучить, щелочить’, 2) ‘грызть голову’.

Наступні словники теж репрезентують слова *зола* й *золити* як загальнопоширені, пор. УРС: *зола* 1) ‘зола, попіль’, 2) *техн.* ‘зола’ та *золити* 1) (*о белье*) ‘бучить’, 2) (*о коже*) *спец.* ‘золить’, 3) *перен.*, *разг.* ‘грызть (кого)’, ‘грызть голову (кому)’; РУС: *зола* 1) ‘зола’, (попіль) ‘попіль’, (горячая, с тлеющими угольками) ‘присок’, 2) *техн.* ‘зола’. СУМ як загально-вживані засвідчує іменник *зола* 1) ‘незгорілі мінеральні рештки у вигляді пилу, що лишаються після спалювання якої-небудь речовини’, 2) ‘деревний попіль, що використовується для зоління’ та *золити* 1) ‘парити білизну, заливши її спеціально для цього приготовленим розчином золи (у 2 знач.)’, 2) *перен.* ‘пробирати, лаяти кого-небудь; докоряти комусь’, 3) *спец.* ‘обробляти шкіру спеціальним розчином для видалення шерсті’. Ілюстративні матеріали, що підтверджують семантику вказаних слів, засвідчені текстами східноукраїнських письменників, зокрема Панааса Мирного: Чимале дворище... курілось. Замість хати на кучугурі золи та вугілля чорною марою стояло печище; – Куди ж се вона? – Піде другу невістку золити. Мене оце точила, а то ще по другу пішла; Марка Кропивницького: В понеділок ваша сусіда, ... Гапка підщипана, та золила сорочки у жлукті; Григорія Тютюнника: За зиму прання поназбиралося чимало, і Орися з матір’ю золили її в жлукті цілий ранок; та українськими народними прислів’ями – Під золою і жару не знати

тощо. Отже, немає жодних підстав вважати аналізовані слова діалектними. Безпідставно інтерпретувати слова *кагла* й *каглянка* як слова південно-західних діалектів, на що вказує низка діалектних словників, пор. у ГГ – *кагла* ‘отвір, через який дим із печі виходив у сіни’, *кагленка* ‘ганчір’я, яким затикали каглу’; у СБГ *кагла* 1) ‘нижня частина димоходу’, 2) ‘отвір димоходу в сінях (у старих хатах)’, 3) ‘чад’; *каглянка* ‘затичка отвору димоходу, скручена з ганчір’я’, 2) *перен.* ‘дуже брудна сорочка’; у СБГО *кагла* 1) ‘димохід, доведений із жилого приміщення тільки до сіней’, 2) ‘заслінка в печі’; у ГСЛ *кагла* ‘отвір у стіні, через який дим із хати виходить у сіни’; у СГГБ *кагла* 1) ‘отвір у сінях для виходу диму з печі’, 2) ‘нижня частина димаря’, *кагльинка* ‘ганчірка, якою затикають каглу’; у SH *kahla* ‘otwór dla dymu z pieca do sieni’; у СГГБГ *кагла* ‘отвір від печі до комина’; *кагленка* ‘жмут ганчірок як заткало до кагли’; у НРС *кагла* 1) ‘частина комина на горіщі’, 2) ‘ганчірка, якою закривають димохід, щоб зберегти тепло’, 3) ‘частина комина в сінях’, 4) ‘частина димоходу від печі до стіни, через яку дим проникає до сіней’. Загальноукраїнський контекст, принаймні основних значень цих слів – ‘отвір у стіні (димоході), через який дим виходить із хати’ та ‘те, чим затуляють каглу’ – підтверджують деякі словники, напр.: СУМГ – *кагла* ‘отверстие дымовой трубы, закрывающееся для удержания теплоты’, *каглянка* ‘ветошная затычка для закрывания печной трубы’; УРСІ – *кагла* ‘дімоход’, *каглянка* (в печной трубе) ‘вьюшка’; УРС – 1) ‘отверстие в дымоходе’, 2) *обл.* ‘вьюшка’. Сам денотат у зв’язку з цивілізаційним прогресом зазнав змін, однак його функціональне призначення – бути димоходом (в сіни – у курних хатах, у комин – у пізніших хатах) збереглося. Тому слова *кагла* зі значенням ‘отвір у димоході, який затуляють для збереження тепла’ та *каглянка* ‘те, чим затуляють каглу’ не зовсім справедливо інтерпретувати західноукраїнськими діалектними лексемами, про що свідчить екземпліфікація до них у СУМі: Позакурювали,

хто куриє, і присіли до грубки, відіткавши *каглу*, аби, знаєте, диму на хаті не було (Анатолій Свидницький); Вона поштурхає коцюбою в печі та й затикає *каглу* заткалом (Іван Нечуй-Левицький); Сніговий вихор тоскно завивав на льоду, наче осінній вітер у *кагли* (Василь Кучер); Послала жінка чоловіка *каглу* затикати, та й *каглянка* вбила (Народна приповідка) та ін. В інших значеннях аналізовані слова, звичайно, необхідно розглядати як діалектні лексичні одиниці.

Гуцульські діалектні словники подають слово *клуб* як діалектне, зокрема ГГ – ‘бедро, стегно’; СГГБ – *клуб* ‘стегно’, SH – *klub* ‘biodro, kulsz’. Однак цьому суперечить його лексикографічне опрацювання у СУМі: *клуб* ‘те саме, що стегно’. Ілюстративні матеріали – Я без перини зроду-віку не засну й до світа: все мені щось муляє та й муляє то в *клуби*, то в литки (Іван Нечуй-Левицький); Вона, вирядившись у сіре широке плаття, невідступно ходила за учнями, поважно перевалювала крутими *клубами* (Юрій Збанацький); / ‘верхня частина ноги, таза (у тварини)’. В коней було знати ребра й гострі *клуби* (Василь Кучер); пор. також: [ішла Анна] повільним кроком, несла на лівому рамені довгу драбину, а праву руку сперла на *клуб*, щоб іти в рівновазі (Ольга Кобилянська) – однозначно засвідчують недіалектний статус цього слова.

Так само слово *одинак* не можна вважати діалектним, хоч ГГ містить його зі значенням ‘єдиний син в сім’ї’. У сучасній українській мові, як засвідчує СУМ, це слово має аж п’ять значень, в тому числі й ‘єдиний син’. І всі вони у функціонуванні не мають територіальних обмежень, про що свідчать ілюстративні матеріали до них. Так, значення ‘єдиний син’ підкріплено, крім рядків Василя Стефаника (В родині було три доньки і син-*одинак* Олесь), ще словами Лесі Українки (Чути знадвору, як стара Іваниха часом заголосить, аж страшно слухати. Ба! Не дивниця, – тож її *одинак* завтра на призвістав) та Дмитра Бедзика (– Івасику, збігай ріднесенький, на вулицю... – просить мати свого білявого *одинака*), тому обмежу-

вати його функціонування гуцульськими чи покутськими говірками аж ніяк не треба.

Діалектним трактують слово *кітка* ‘кішка’ СБГ, НРС, ГГ та СГГБ. Водночас СУМ інтерпретує його як розмовний варіант до слова *кішка*, не обмежений певною територією, бо поширення його, поряд із західноукраїнськими говірками, виходить далеко за їх межі, пор.: На призьбі коло Миколиної хати вигрівается *кітка* (Антін Крушельницький); – Чорт їх по голосі пізнає, коли обі пишать, як *кітки* (Іван Франко); Зирк – аж то *кітка* нявчить з переляку (Павло Грабовський); [Марта] вигідніше розсілась у кріслі і зробила гримасу ласої *кітки*, яка колись так була її до лица (Михайло Коцюбинський).

Немає жодних підстав відносити до діалектних слово *копа* у значеннях ‘стіжок із 60 снопів хліба, складених колоссям у середину й прикритих одним снопом зверху’, ‘одиниця лічби, що дорівнює 60 (снопів, яєць і т. ін.)’ та ‘копиця’, з якими його подають деякі словники західноукраїнських говірок, зокрема СБГ – 1) ‘копиця’, 2) *рідк.* ‘кладка з 10 снопів’, 3) *заст., рідк.* ‘одиниця рахунку 60’; ГГ – ‘стіжок снопів у полі (до 60 штук)’, 2) ‘одиниця лічби, що дорівнює 60’, 3) ‘велика кількість будь-чого’; СГГБГ – *копа* ‘60 снопів’. Проте слово *копа* у значеннях ‘стіжок із 60 снопів’, ‘одиниця лічби, що дорівнює 60’, та ‘копиця’ зафіксована художніми текстами з різних регіонів. Думаю, достатньо рядків Тараса Шевченка – Прокинулась – нема нічого. / На Йвася глянула, взяла / Його тихенько сповила / Та, щоб дожать до ланового, / Ще *копу* дожинать пішла; Де ж Катрусю пригорнула [ніч]: / Чи в лісі, чи в хаті? Чи на полі під *копою* / Сина забавляє..?; І день і ніч працювала, / Подушне платила... / І синові за три *копи* / Жупанок купила; та Івана Котляревського – Латин по царському звичаю / Енею дари одрядив: / Лубенського шмат короваю, / Корито Опішнянських слив, / Горіхів Київських смажених, / Полтавських пундиків пряжених / І гусячих п’ять *кіп* яєць – щоб заперечити діалектний західноукраїнський статус слова

копа із зазначеними значеннями. Загальноукраїнський ареал аналізованого слова засвідчують також тексти Івана Нечуя-Левицького, Марка Вовчка, Олесь Гончара, Анатолія Шияна та ін.: Панський хліб був вже вижатий. Все поле було вкрите *копами* та *стайками*; Моя мати не прожила *копу* літ; – Ти спи отам, – цикнув Артемович на сина. – Не твоя *копа* молотиться; Скошені хліба стояли у *копах*.

До гуцульських або бойківських діалектних слів словникарі віднесли і дієслово *лупити*: ГГ – *лупити* 1) ‘обчищати від шкаралупи, лушпини (напр. картоплю, кукурудзу)’, 2) ‘знімати шкіру із забитої тварини’, 3) ‘встановлювати непомірно високу ціну’. Фіксують його й СН – *lupyty* ‘zdierać, lupić’; СБГО – *лупити* ‘здирати’. Проте, знову ж таки, ще словник за редакцією Б.Грінченка подає всі значення цього слова, ілюструючи їх використання здебільшого текстами східноукраїнських письменників: *лупити* 1) ‘лупить, обдирати, одирати кожу (с животного), скорлупу (с яйця), шелуху, корку (с плода)’; 2) ‘высиджувать (о насекомых)’; 3) ‘драть, обдирати, грабить’; 4) ‘есть, жрать, убирати, уписывать’; 5) ‘скоро говорить, читати, бегать’. Більшість із таких значень знайде лексикографічне опрацювання в низці пізніших словників: у РУСІШ – *лупить* – *лупити*, *облуплювати*, *здирати* (шкуру) – *білувати*; в УРСІ – *лупити* 1) (о коже) обдирати, сдирати, 2) (о корке) шелушить, 3) (переносно) драть, обдирати, грабить; в УРС – *лупити* 1) (очищать, обдирати) *лупить*, 2) (брати непомерно дорого) перен. срам. *лупить*, драть, 3) (производит на свет – о насекомых) *высиджувать*; 4) (избирать) разг. *лупить*, *лупцевать*, 5) (есть) вульг. *лопать*, *уписывать*, *уплетать*, 6) (быстро бежать) разг. *лупить*; в РУС – *лупить* 1) (очищать от коры, скорлупы и т. п.) *лупити*, 2) (брати втридорога) обдирати, *лупити*, 3) (сильно бити, колотити) прост. *лупити*, *лупцювати*, 4) (быстро бежать) прост. *лупити*, *чухрати*, *чесати*.

Всеукраїнський ареал дієслова *лупити* навіть із ширшим семантичним простором засвідчує лексикографічне опрацю-

вання його в СУМі, репрезентоване п’ятьма окремими значеннями. При цьому екземпліфікації до них ґрунтуються передовсім на художніх текстах східноукраїнських письменників, хоча, звичайно, є ілюстрації і з творів західноукраїнських письменників. Перше значення ‘обчищати від шкаралупи, шкурки, лузги тощо’ ілюстроване прикладами з творів західноукраїнських письменників Ольги Кобилянської та Омеляна Опільського. Водночас дієслово *лупити* з цим значенням вживає Тарас Шевченко: Ви любите на братові / Шкуру, а не душу! / Та й *лупите* по закону; є воно й у етнографічних матеріалах Павла Чубинського: Чи ж ти, мати, та гарбуз *лупиши*? СУМ виділяє як відтінок до аналізованого значення ще ‘здирати (шкуру, шкурку, лузгу тощо)’, який проілюстровано не лише текстом Івана Франка, а й Олесь Гончара: Стали [верблюди] й давай ревіти, неначе тут шкури *лупили* із них живцем! Друге значення ‘висиджувати (пташенят, курчат і т. ін.)’ задокументовано рядками Остапа Вишні: Нанесла [качка] яєчок, вкрила гніздечко пухом і сіла, на яєчка *лупити* каченята. Третє значення ‘брати, встановлювати непомірно велику плату, ціну’ підтверджують твори Григорія Квітки-Основ’яненка (Наум дуже не любив ні знахурок, ні ворожок, що тільки дурників обдурюють та з них грошики *луплять*’, Панаса Мирного (– У купці або і в писарі. Все ж краще... Сиди у теплій хаті та одно знай пиши та грошики *лупи*) та Олесь Гончара (На пісках в цей час за відро води *луплять*, як за рідного батька). Четверте значення дієслова *лупити* ‘сильно бити кого-небудь’ екземпліфіковано текстами Петра Гулака-Артемовського (“*Лупить* Рябка, – сказав, – чухрайте! ось батіг!”) та Івана Микитенка (Дядько *лупив* його по голові, під боки, в ухо). Ще одне, п’яте значення, аналізованого слова, яке не фіксується діалектними словниками – ‘уживається замість ряду дієслів на означення дії в її сильному, енергійному виявленні (напр., їсти, стріляти) – підтверджено народним прислів’ям (Наш брат, бублики *лупить*, як хто купить), текстами Лесі Українки (Надворі.. цілий день буря

грає і дощ *лупить!*) та Юрія Яновського (Батарейі сміливіше пристрілюються до гусениць [танка], колупають дорогу, *луплять* в лоб). Отже, немає жодних підстав дієслово *лупити* кваліфікувати як діалектне.

У низці випадків багатозначне слово лише в якомусь одному значенні або кількох, але не всіх є діалектним, наприклад для слова *обліг* ГГ фіксує два значення: 1) 'переліг', 2) 'тимчасова загорода на пасовиську, куди заганяють овець після доїння'. З такими ж значеннями це слово подає й СБГ, лише в зворотному порядку: 1) 'тимчасова загорода на пасовиську, куди виганяють овець після доїння', 2) 'неоране поле, переліг'. Проте лексема *обліг* зі значенням 'протягом кількох років не оране, не оброблюване поле; переліг' (саме таку семантичну характеристику йому дає СУМ) знане і вживане в усьому ареалі української мови, на що вказують хоч би такі ілюстрації: Заснули верби на *облозі*, і вітер задрімав (Леонід Глібов); Грунт до ґрунту все придасться, хоч би мав і *облогом* лежати, то бодай коні попасете (Іван Франко); А наші ниви сумежні, орю я свою – і дивно мені, що Карпова стоїть *облогом*, не орана (Михайло Коцюбинський); Глянула [Одарка] на сірий лан *облогу*, і жахом стиснулося серце дівчини: неможливим здавалося їй такий лан двома плугами перевернути (Любов Яновська); Воли парубчак спинив, виліз із борозни на *обліг* (Андрій Головка); *образн.* Хай би туга *облогом* лежала, а ти б собі пшениченьку жала (Леся Українка); Не забудьмо також, доле, / І про того – честь йому! – / Хто *облоги* думки оре, / Іскри світла кида в тьму! (Павло Грабовський). Отже, слово *обліг* зі значенням 'переліг' є нормативним для української мови, тому подавати його в діалектних словниках диференційного типу немає ніякої необхідності. Словникова стаття таких слів у діалектному словнику диференційного типу має містити тільки діалектне значення, як це зреалізовано в СГГБ: *обліг* 'тимчасова загорода на пасовиську, куди заганяють овець після доїння'.

Як гуцульське словниками ГГ, SH потрактовано слово *офіра* 'жертва', пор.

також *офіра церк.* 'грошова пожертва' у СГГБ. Важко збагнути, чим керувались автори словників, вважаючи це слово гуцульським регіоналізмом, можливо, наявністю у польській мові лексичної паралелі *ofiara*, однак як лексичну одиницю, що вживана на всій території поширення української мови, засвідчує низка словників, зокрема СУМ – *офіра* (*охвіра*) 'жертва'; РУСШ – *жертва* – жертва, охвіра, офіра; УРСІ – офіра – жертва, пожертвование; УРС – *офіра* – жертва, РУС – *жертва* – жертва, офіра; СУМ – *офіра* 'те саме, що жертва'. Загальноукраїнський статус слова *офіра* підтверджують тексти як західноукраїнських, так і східноукраїнських письменників, пор. Нехай в душі горить жар віри, міць до *офіри*, до боротьби... (Уляна Кравченко); Ні, ніколи я не візьму її [обручки]. Носить її або мадонні дайте на *офіру* (Леся Українка); Тиховичеві було сумно. Коли б хоч певність, що така *офіра* потрібна для загального добра (Михайло Коцюбинський); Стою я сам посеред нив чужих, / немов покинута *офіра* (Павло Тичина); На страту йди спокійно, сміло, впади *офірою* оман (Володимир Сосюра); М'ясницькому учневі, си ну банкрота, / *Офірі* судських передряг... / Не личить гордливих надгробків пишнота (Микола Бажан) та ін.

До слів, які мають всеукраїнське поширення, однак діалектні словники трактували їх в цілому (у ряді випадків – через окремі з діалектних значень) як діалектні, належать також *кошіль*, *люципер*, *льоха*, *манджати*, *манорія*, *матеркувати*, *мла*, *молодиця*, *нарозтвір*, *огер*, *ожог*, *околіт*, *орудувати*, *осина*, *пай*, *пивниця*, *писок*, *плесо*, *постіль*, *постоли*, *потік*, *потрух*, *пуга*, *пукати*, та ін. Окремі з багатозначних слів є діалектними лише в певних значеннях, а в інших значеннях залишаються надбанням загальнонаціональної мови. Лексикографічна практика в ідентифікації й опрацюванні діалектних лексичних одиниць повинна ґрунтуватися не на інтуїції укладачів діалектних словників диференційного типу, а на територіальній обмеженості їх функціонування. У діалектних словниках диференційного типу

словникова стаття має відбивати не весь сегмент семантики полісемічного слова, а лише ті значення, функціонування яких обмежено певним діалектним ареалом.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ І ЛІТЕРАТУРИ

1. ГГ – Гуцульські говірки : Короткий словник / відп. ред. Ярослава Закревська. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 230 с.
2. ГСЛ – Хобзей Наталія, Сімович Оксана, Ястремська Тетяна, Дидик-Меуш Ганна. Гуцульські світи: Лексикон. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – 668 с.
3. КСЛГ – Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. і підг. до друку Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.
4. НРС – Шило Гаврило. Наддністрянський регіональний словник. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.
5. РУС – Русско-украинский словарь : в 3 т. – К. : Наукова думка, 1968.
6. РУСІШ – Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник. – К. : Обереги, 2006. – 528 с.
7. СБГ – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
8. СБГО – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. – К. : Наукова думка, 1984.
9. СГБ – Негрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березови. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.
10. СГБГ – Горбач Олекса. Південно-буковинська гуцульська говірка с. Бродина, пов. Радівці, Румунія. Словник // Олекса Горбач. Зібрані статті. VIII. Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. – Мюнхен, 1997. – С. 136–238.
11. СУМ – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
12. СУМГ – Словар української мови / упор. з додатком власного матеріалу Борис Грінченко : у 4 т. – К. : Довіра – УНВЦ “Рідна мова” (репринтне видання), 1997.
13. УРС – Українсько-російський словник : у 6 т. – К. : Вид-во АН Української РСР, 1953–1963.
14. УРСІ – Ізюмов О. Українсько-російський словник. – Харків ; Київ : Державне вид-во України, 1930. – 980 с.
15. SH – Janów Jan. Słownik huculski / opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. – Kraków : Wydawnictwo naukowe DWN, 2001. – 294 s.

В статтє проанализирован ряд слов, которые диалектные словари бесосновательно характеризуют в качестве диалектных. На основании изучения употребления таких слов в текстах художественной литературы, установлен их общенациональный статус и отречен диалектный характер. Рекомендовано при составлении диалектных словарей дифференциального типа в словарной статтє полисемического слова обрабатувать только те значения, которые в лексико-семантической структуре характеризуются территориальной ограниченностью в функционировании.

Ключевые слова: диалектное слово, диалектный словарь, лексикографическая практика, псевдо-диалектная лексика, значения слова, семантика лексемы.

The article analyzes the chain of words that dialectal dictionaries characterize without a reason as dialectal. On the basis of the use of such words in the texts of fiction literature, their nationwide status has been established and dialectal character has been denied. Recommended at the compiling of dialectal dictionaries of differential type in a dictionary entry of a polysemic word to work out only those meanings that in lexical-semantic structure are characterized by territorial limitedness in their functioning.

Keywords: dialectal word, dialectal dictionary, lexicographic practice, pseudo dialectal vocabulary, word meaning, lexeme semantics.

УДК 811.161.2: 81'37: 81'373.7

ББК 81.033

Мар'яна Канюк

СЕМАНТИЧНІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕМ ІЗ КОМПОНЕНТОМ “КРОВ” В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються фразеологічні одиниці з компонентом “кров” у семантичному та етнокультурному аспектах. Дослідження проводиться на матеріалі української мови.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, соматичний фразеологізм, національно-мовна картина світу, внутрішня форма фразеологізму, символ.

Фразеологічна наука на сучасному етапі її розвитку характеризується активізацією наукової думки до вивчення фразеологічної семантики її одиниць, їхнього походження та функціонування, національно-культурної специфіки, фразеологічної символіки тощо. Останнім часом науковці все частіше звертаються до фразеології з метою вивчення особливостей мовної ментальності народу.

Фразеологічний фонд мови здавна привертав увагу багатьох мовознавців: О.О. Потєбні, І.І. Срезневського, М.Ф. Алефіренка, П.П. Плюща, В.Д. Ужченка та багатьох інших. В останні роки в українському мовознавстві з'явилася велика кількість публікацій, присвячена дослідженню фразеологічних одиниць (ФО) з різними компонентами, зокрема праці Д.В. Ужченка, А.В. Гребенюка (ФО з компонентами зоонімами), А.О. Івченка, І.В. Тимченка, (ФО з компонентами – соматизмами), І.І. Коломійця, М.С. Шевлякової (ФО з флористичним компонентом), О.М. Каракуці (ФО з компонентом “душа”), В.Д. Ужченка (ФО з компонентом “піч”), Ю. М. Лебеденко (ФО з компонентом “хата”) та ін. Нашу увагу привернули фразеологічні одиниці з компонентом *кров*, які ще не були об'єктом комплексного дослідження в семантичному та етнокультурному аспектах. Підставою для вибору цих фразеологізмів стала їх семантична різноманітність. Значені фраземи є важливими компонентами у ділянці етнокультури, національно-мовної картини світу, що й зумовлює **актуальність** обраної теми.

Мета роботи полягає у виявленні семантичних та етнокультурних особливостей фразем з компонентом *кров* в українській мові, визначенні місця і ролі ФО з названим компонентом у формуванні мовно-національної картини світу українців.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання **завдань**:

1) визначити корпус фразем з компонентом *кров* в українській мові;

2) проаналізувати семантичні особливості українських фразем з компонентом *кров*;

3) з'ясувати роль культурологічної інформації, закладеної у внутрішній формі ФО, у формуванні фразеологічного значення.

Матеріал дослідження – фразеологічні одиниці з компонентом *кров*, зафіксовані в академічному “Фразеологічному словнику української мови” в 2-х томах, “Словнику стійких народних порівнянь” О. Юрченка, А. Івченка, “Словнику української мови в 11-ти томах”, “Галицько-руських народних приповідках” за ред. І. Франка.

Фразеологічна одиниця займає особливе місце в системі кожної мови. За допомогою фразем якнайвиразніше передається дух народу, його ментальність, світобачення і філософія. У фразеології як сукупності стійких словосполучень, що вживаються носіями мови переважно в усталеному оформленні, репрезентується певна художньо-словесна картина світу, в якій яскраво виявляється національна специфіка мови.

Своєрідними константами мовної картини світу виступають образи й символи, стереотипи й еталони, що закріпилися у мові етносу протягом багатьох століть. Їх система і специфіка віддзеркалює історичний досвід народу, його світобачення від найдавніших часів. Походження багатьох понять, уявлень та образів, які побутують у системі української фразеології, сягає сивої давнини, коли “певні знаки являли собою згорнуті мнемонічні програми текстів та сюжетів, що зберігалися в усній пам'яті колективу” [8, с. 11].

Мовна модель національної картини світу, що ґрунтується на лексико-фразеологічних ресурсах мови, “проходить шлях від початкової точки пізнання (міфологічної, наївної) до наукової” [4, с. 22].

Перші спостереження людини як вияв її першого досвіду та розумової творчості стосуються осмислення об'єктів фізичного світу. Його предмети і явища, їх якості і вплив на людину формували початкові знання і релігійні вірування. Саме природа, від якої залежало життя і добробут людей, була предметом обожнювання та спостережень. Розуміння природи як

живої істоти виявлялося в лексико-фразеологічних одиницях, поетичних описах, більшість яких ставала чистими метафорами. За твердженнями М. Костомарова, слово не було технічним позначенням відомого поняття, а живописуючим наочним епітетом, який виражає ту чи іншу особливість предмета чи явища. Тому, звідси впливає прагнення давати об'єктам природи однакову назву і одне поняття пояснювати через інше. Адже людина відображає світ крізь призму накопичених знань, образних асоціацій. Природа у перших народнопоетичних творах має "розумне буття", а "предмет тілесний набуває духовного значення" [10, с. 150]. Такі предмети-символи розташовані в системі, що складає символіку народу; вони є важливим джерелом для розуміння його духовного життя.

Відгуки такого погляду на природу збереглися в сучасній мові перш за все в метафоричних символах-міфологемах, що являють собою національно-специфічні образи, які відтворюють загальнолюдську дійсність, зокрема, світ живої та неживої природи, у дзеркалі етнічних та індивідуальних поглядів. На основі цих символів, як зазначає Н. Молотаєва, складаються лексичні константи, оскільки називають явища настільки універсальні, що повинні іменуватися в будь-якій мові [9, с. 49].

Таким чином, основою своєрідної "історичної пам'яті" міфології є насамперед емпіричні знання про навколишню дійсність, а також культурний, історичний і власне мовний досвід, які втілюються у семантиці фразеологічних одиниць. На цих символах, що виникли на основі образного переосмислення і "олюдненості" предметів та явищ позамовної дійсності, будується і образність фразеологічної системи мови. Відмінності у складі фразеологічних одиниць, їх структурно-семантичній будові, образній символіці, пов'язані зі способом мислення народу, виявляють національну або регіональну специфіку його світосприйняття. Саме тому вивчення специфіки фразеологічної системи є доцільним у вивченні національного в мові. Аналіз образних уявлень, на яких

грунтуються фразеологізми, дає змогу розширити погляди про особливості світогляду народу-носія мови.

Фраземи з компонентом *кров* є соматиними, оскільки містять у своєму компонентному складі слово-соматизм. У тлумачному словнику подається таке визначення лексеми *кров* (*крівця, кривавиця*) – червона рідина, яка, циркулюючи в замкнутій кровоносній системі організму, забезпечує живлення його клітин і обмін речовин у ньому [12, с. 358]. Проте, в українській мові слово *кров* має не тільки таке значення. Його вживають, коли говорять про близьку спорідненість, родові зв'язки, а також коли мають на увазі національне походження особи.

Аналіз семантики засвідчив, що в межах фразеологізмів з компонентом *кров* виділяють такі семантичні групи:

1) оцінна характеристика самої крові: *кров – чорна* 'про загиблих ворогів', *біла* 'соплі людини', *голуба* 'аристократичне походження особи', *молода* 'молода, пристрасна особа';

2) часові межі: *до останньої краплі крові* 'до кінця життя';

3) фраземи, які позначають спосіб дії: *хоч кров з носа* 'незважаючи ні на що', *писаний кров'ю серця* 'щиро';

4) фразеологізми, що мають онтологічний характер і пов'язані з категорією смерті: *проливати свою кров* 'бути вбитим', *змити кров'ю* 'власним життям спокутувати щось', *невинна кров летиться* 'невинні люди гинуть у боротьбі', *скропити власною кров'ю землю* 'бути пораним або вбитим у боротьбі'.

5) оцінна характеристика людини (в основному негативна) за її діями: *добути кров'ю, кров'ю й потом* 'досягти чого-небудь долаючи великих зусиль', *обагритися кров'ю* 'мати багато жертв і постраждати', *обагрити свої руки кров'ю* 'учинити вбивство', *пити кров* 'знущатися з когонебудь', *висисати кров* 'дуже виснажувати кого', *кров псувати* 'дратувати когось', *хвилювати кров* у кого 'викликати хвилювання, неспокій у когось', *заморозити кров у жилах* 'викликати почуття жаху', *пускати кров* комусь: 1) 'завдати

ран кому-небудь’, 2) ‘лікувати випусканням крові’;

6) зовнішність людини: *кров з могом* ‘рум’яний, здоровий’, *кровиночки в лиці не має* ‘блідий’, *кров заливає обличчя* ‘хто-небудь червоніє’, *кров кинулася в обличчя* ‘хто-небудь почервонів’;

7) зовнішність людини, що залежить від характеру емоційної сфери особи: *наливатися кров’ю* ‘червоніти зі злості’, *кров відступає з обличчя* у кого ‘хтось блідне від раптового неприємного враження’;

8) психологічний і фізичний стан людини: *душа огортається кров’ю* ‘хто-небудь дуже страждає з якогось приводу’, *серце кров’ю обливається* ‘хтось дуже сильно переживає, мучиться’, *упиватися кров’ю* чиею ‘заспокоюватися кривавою помстою’, *кров холоне в жилах* ‘кому-небудь дуже страшно’, *кров ударила в лице* ‘хто-небудь перебуває в стані сильного хвилювання, збудження’, *кров собі псувати* ‘нервувати’, *обливати своє серце кров’ю* ‘багато витерпіти горя’, *обливатися кров’ю* над чим ‘мучитися, страждати’, *кров заграла* ‘хто-небудь відчуває приплив сили’, *кров заговорила* ‘виявляється натура, характер, погляди притаманні комусь’, *кров ударає в голову* ‘кров припливає комусь до голови, обличчя внаслідок сильного збудження’;

9) Фразеологізми-прокльони, яким притаманний емоційно-експресивний характер: *Кров би ті залила!* ‘щоб ти вмер від вибуху крові’; *Срав би-с кровйов!* ‘побажання комусь труднощів у житті’.

Зауважимо, що фраземи з компонентом *кров* становлять важливий пласт сучасної мови і національної культури. Кров як багатогранне явище культури, має багато ознак, зв’язків, у ньому виділяються різні риси. Вибір цих рис при характеристиці явищ породжує фразеологізми з різною внутрішньою формою (ВФ). Через це у слові, що позначає дане явище, актуалізуються ті чи інші семи, які відображають відповідні риси об’єкта.

Як зауважує В.І. Кононенко, в основі внутрішньої форми будь-якої фраземи лежить образне світосприймання, що ґрун-

тується на метафоризованому осмисленні буття, традицій, звичаїв, обрядів, вірувань з урахуванням психоповедінкових архетипів, емоційно-почуттєвої цілісності “української душі” [5, с. 21]. Таким чином, ВФ фразеологізмів як елемент їх значення з’ясовується (встановлюється) тільки на тлі матеріальної та духовної культури етносу. Звідси й зростаюча увага до лінгвістичного статусу компонентів ФО, в яких знаходять своє відображення основні риси національної ментальності народу.

Кров як рідка субстанція, згідно із старовинними уявленнями, має первісний характер свого походження і пов’язана із початком життя людини на землі. У Палей, пам’ятнику давньоруської літератури, говориться, “що Бог створив людину в землі Мадіамській, узявши від восьми частин: 1) від землі – тіло, 2) від каменя – кості, 3) від моря – кров, 4) від сонця – очі, 5) від хмари – думки, 6) від світла – світло, 7) від вітру – дихання, 8) від вогню – тепло” [1, с. 88].

Як зазначає В. Кононенко: “у “Старому заповіті” кров виступає як жива істота, уособлення правди, спокути. Бог говорить Каїну: “Що ти зробив? Голос крові брата твого взиває до Мене з землі” (“Книга Буття”). Кров убитого не дає змоги землі родити, віддавати свою силу” [6, с. 99]. Кров асоціювалася у християнстві з мучеництвом Христа, розп’ятого на хресті. Усвідомлення крові як компонента жертви відбулося в ритуалі причастя, християнського обряду, під час якого вірники вживають хліб і червоне вино – символ тіла і крові Христа – звідси й маємо фразеологізм *кров і плоть*, що має значення ‘єство, сутність’.

Ще у язичницьких віруваннях давніх слов’ян кров є символом жертвоприношення. Як зазначає, М. Костомаров під час богослужіння жерці лили кров жертви – бика чи вівці, які були заколені перед священним дійством – на статую ідола, цим сам приносили йому жертву. Також в давнину вину за пролиття крові (за вбивство рідних тощо) можна було змити лише кров’ю, звідси й маємо поняття кривної помсти й фразему *кров за кров*

‘відплата’. Окрім кривавої помсти, в язичництві оною поганських вірувань була кров за гріхи, яку проливали грішники з метою духовного очищення, звідси й маємо фразему *змити кров’ю* ‘власним життям спокутувати щось’.

За народними уявленнями кров – символ життя, уособлення життєвої сили людини. Кров є важливою складовою організму людини, без якої він може існувати, тому втрата крові людиною призводить до виснаження її організму, а то й до загибелі. Тому відповідно цим твердженням цікавою є втрачена внутрішня форма фраземи *висисати (виссати) кров*: 1) ‘хто-небудь дуже виснажує когось’, 2) ‘хто-небудь жорстоко експлуатує кого-небудь, доводить до крайньої виснаги’. В основі цієї фраземи лежить образ упиря, який п’є людську кров. Як зазначає В. Жайворонко, за віруваннями українців, упирями називалися так звані мерці-злі духи, мерці-перевертні, які по ночах виходили з могил, душили людей, у сплячих пили кров. Свідченням того, що упирі пили людську кров є те, що, навіть, коли розкопати могилу й заглянути в труну, то можна побачити, що упир лежить з червоними щоками.

Слово-символ *кров* пов’язане з основними етапами в житті українців – народженням, смертю, жертвою, війною і знаходить своє опосередковане відображення в низці фразем: *боротися до останньої краплі крові* ‘до кінця життя, поки живий’; *скропити (власною) кров’ю землю (шлях)* ‘бути вбитим або пораненим’ у боротьбі; *кров ріками лється (полилася)* ‘гинуть люди’.

Також слово-символ *кров* пов’язане з поняттями здоров’я людини, сили і слабкості, а також з життєвими труднощами, неприємностями, таким чином маємо в українській мові такі фраземи: *кров з молоком* ‘здоровий, рожево-червоний, рум’яний’, *без жодної кровинки* ‘блідий, анемічний’, *добути кров’ю* ‘досягти чогось-небудь долаючи великих зусиль’, *добувати кров’ю й потом* ‘важкими зусиллями, непосильною працею’, *хоч кров з носа* ‘незважаючи ні на що, ні на які обставини,

за будь-яких умов і т. ін.’, *обливатися кров’ю* ‘мучитися, страждати’.

Фраземи з компонентом *кров* мають символічне підґрунтя й передають різні внутрішні стани українців, в основному негативні: біль, муки, страждання, переживання та ін.: *душа огортається кров’ю* ‘хто-небудь дуже страждає з якогось приводу’, *серце кров’ю обливається* ‘хтось дуже сильно переживає, мучиться’. Споконвічними рисами українця вважаються експресивність та емоційність. Прикладом відкритої форми виявлення емоцій є фразеологізми-вибухи із стрижневим компонентом *кров*, що мають характер злобажання: *Кров би ти залила!*; *Срав би-с кровію!*.

Кров – символ руху. Це рідка субстанція, яка знаходиться постійно в русі в організмі. Тому багато фразеологізмів української мови зі стрижневим компонентом *кров* пов’язані з дієсловами руху: *кров грає (заграла)* ‘хто-небудь відчув приплив сили’, *кров ударила в лице* ‘хто-небудь перебуває в стані сильного збудження, хвилювання і ін.’, *кров заливає обличчя* ‘хто-небудь червоніє від чогось’, *кров кинулася в обличчя* ‘хто-небудь раптово почервонів’, *кров кипить (закипає, вирує) /закипіла (завирувала) у жилах у кому* ‘хто-небудь перебуває в стані сильного збентеження, гніву, обурення і т. ін.’.

Цікавим є також фразеологізм *кров застигає (застигла, холоне, захолола) в жилах* ‘кому-небудь дуже страшно’. Він пов’язаний з тим, що ми часто вважаємо, що кров – це гаряча рідина, тому цей зворот використовують тоді, коли хочуть показати, що людина відчуває настільки сильне почуття страху, що аж гаряча кров стає крижаною і застигає.

Символічне значення крові пов’язане з червоним кольором, вогнем. Це – пристрасть, любов, повнота життя, активність, енергійність, свобода. З іншого боку – емблема ворожнечі, помсти, війни, смерті, агресивних намірів [11, 131]. У інших фразеологізмах наявний образ *чорної крові*, який пов’язаний з вираженням негативної оцінки позначуваного. Чорний колір – символ темряви, зла і смерті, тому

чорна кров асоціюється у фразеологічних одиницях із загиблими ворогами. Образ голувої крові наявний у запозиченій фраземі *тече голува кров у жилах* ‘хто-небудь має аристократичне походження’. На українські терени цей сталий вислів прийшов з іспанської мови. В Іспанії світлий колір обличчя прийнято було вважати ознакою бездоганного походження, тобто бездомі шків арабської крові в результаті завоювання Іспанії арабами і довгої присутності їх там. При блідій шкірі чітко видно блакитні вени на зап'ястях і скронях, чим і пояснюється виникнення фраземи *тече голува кров у жилах*, як розпізнавального знака аристократичного походження.

Отже, фразеологізми з компонентом *кров* становлять в українській фразеології

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування / Г. Булашев. – К. : Довіра, 1992. – 414 с.
2. Галицько-руські народні приповідки / зібрав, упоряд. пояснив д-р Іван Франко : у 3 т. – Т. II. – Вид. 2-е. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 818 с.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 704 с.
4. Колшанський Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанський ; отв ред. А. М. Шахнарович. – Изд. 3, стереот. – М., 1970. – 108 с.
5. Кононенко В. І. Українська народна фраземіка трансформації образу / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 1993. – № 5 – С. 21–27.
6. Кононенко В. І. Символи української мови : монографія / В. І. Кононенко. – 2-е вид. доп. і переробл. – К. ; Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2013. – 440 с.
7. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров. – К. : Либідь, 1994. – 384 с.

великий за кількістю і різний за структурою і семантикою шар. Таке різноманіття значень фразеологізмів з проаналізованим компонентом доводить, що українці сприймають кров як рідку субстанцію, яка є важливою складовою у житті людини. Дослідження етнокультурних особливостей фразем із компонентом *кров* довело, що значна кількість ФО ґрунтується на обраному архетипі *крові*. Такі фразеологічні одиниці репрезентують характерні риси народної самосвідомості, її поетичного світосприйняття. Влучні сталі вислови, що їх витворив український народ протягом віків, найвиразніше передають образність, багатство і красу рідної мови.

8. Лотман Ю. М. Символ в системе культуры / Ю. М. Лотман. – М., 1992. – С. 11–12.
9. Молотаева Н. В. Интенциональная сущность художественного образа: Т. Шевченко / Н. В. Молотаева // Русское языкознание. – 1994. – № 27. – С. 49–50.
10. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / [Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. Н. Постовалова и др.]; отв. ред. Б. А. Серебренников; АН СССР, Ин-т языкознания. – М., 1988. – 215 с.
11. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка та ін. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.
12. Словник української мови : в 11 т. – Т. 4. – К., 1973. – С. 358.
13. Словник фразеологізмів української мови / укл. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С., Дятчук В. В., Неровня Н. М., Федоренко Т. О. – К. : Наук. думка, 2003. – 1098 с.
14. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : посібник / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 400 с.
15. Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко – Х., 1993. – 176 с.

В статтє рассматриваются фразеологические единицы с компонентом «кровь» в семантическом и этнокультурном аспектах. Исследование проводится на материале украинского языка.

Ключевые слова: фразеологическая единица, соматический фразеологизм, национально-языковая картина мира, внутренняя форма фразеологизма, символ.

The article is devoted to the study of phraseological units with component blood in the semantic and ethnocultural aspects. The nominal structure is compared in Ukrainian language.

Keywords: phraseological unit, somatic phraseological unit, national-language world, phraseological unit inner form, symbol.

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНЕ ТРАНСФОРМУВАННЯ УКРАЇНІЗМІВ У ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена семантичному та стилістичному розвитку запозичень з української мови в польську. Контрастивний аналіз українізмів у польській мові та їхніх прототипів проводиться за вісю: повна – часткова – відмінна еквівалентність семантики та/або конотації лексем. Семантичні модифікації запозичених з української мови слів можуть призвести до появи міжмовної омонімії.

Ключові слова: українізм, український, польський, запозичення, семантичний, стилістичний, міжмовний омонім

Розвиток лексичних систем української та польської мов відбувався за своїми внутрішніми законами, у специфічних історико-культурних умовах [3, с. 137–288]. Водночас беззаперечною є генетична спільність і взаємопов'язаність обох мов. Проблема українсько-польських і польсько-українських мовних контактів присвячена низка публікацій [9; 7; 11 та ін.], проте чимало питань лишаються нез'ясованими. В нечисельних статтях про українізи у польській мові передусім уточнюється етимологія цих слів та подаються статистичні показники [15; 13]. Нашу увагу привернула лексико-семантична та стилістична трансформація українізмів у польській мові. Крім того, аналізуються критерії лексикографічного опису відповідних мовних одиниць.

Перші українізи потрапили до польської мови ще в XIV ст. Як вважають дослідники, основна маса слів українського походження була запозичена в XVI та XIX ст. [15, с. 233]. На думку дослідників, поява українізмів пояснюється, зокрема, тим, що чимало видатних польських письменників походило з т. зв. східних Кресів, що увійшли до території сучасної України [14, с. 328]. До “української школи поетів” належать такі письменники, як А. Мальчевський, С. Гоцинський, М. Голславський, Й. Б. Залеський, Т. Заборовський, а також Ю. Словацький, Т. Падурра, А. Айзаровський, М. Грабовський, М. Чайковський. Пор., наприклад, уживання українських запозичень у Ю. Словацького: ...*Płonie chaty niska strzecha... Ledwo błysnął świt na niebie, Już po stepach, już po błoniu Leci Ruńko na swym koniu.*

Різні словники польської мови фіксують різну кількість українізмів. Згідно з польською лексикографічною традицією, у тлумачних словниках подається довідка про походження слова, тому досліджувати семантико-стилістичні характеристики українізмів у польській мові зручно саме на такому матеріалі. Крім того, залучалися дані етимологічних словників [1; 10; 12] і корпусів національних мов [5; 17]. За даними А. Фаловського, у “Словнику польської мови” за ред. М. Шимчака [20] та у “Словнику іншомовних слів” [21] зафіксовано 127 слів українського походження [15, с. 210], в “Універсальному словнику польської мови” за ред. С. Дубіша [23] налічується 168 таких одиниць [13, с. 409]. Такі розходження пояснюються різними підходами до походження тих чи інших слів польської мови авторів словників.

На думку С. Дубіша, понад 80 % українізмів, зафіксованих в “Універсальному словнику польської мови”, безпосередньо запозичені з української мови [13, с. 410]. Очевидно, ця цифра потребує уточнення. У згаданому словнику не завжди вказується на посередницькі функції тієї чи іншої мови, в тому числі української, у процесі запозичень. У зв'язку із цим, наприклад, деякі тюркізми, що потрапили в польську мову через українську, подаються як “чисті” українізи, пор., напр.: *ataman, asaula, kurhan, meczet* та ін. Сумнів викликає українське походження таких слів, як *balatajka* чи *tatałyga*. Нерідко українізи в польській мові важко відрізнити від русизмів або білорусизмів. Ознака повноголосся харак-

терна для усіх східнослов'янських мов і не може бути основним критерієм визначення походження слова у польській мові. Ознакою української етимології лексем є, зокрема, їхній правопис. Слова, які в українській мові мають у своєму складі літеру *g*, передаються за допомогою польської *h*, напр.: *hultaj*, *hreczka*, *hodowla*, *hulać*, *halas*, *holota*, *hołubić*, *bezhołowie*, *bohater* та ін.

Українізми в польській мові нерідко зазнавали суттєвої семантичної та стилістичної адаптації. При зіставленні українізмів у сучасній польській мові з українськими словами-прототипами виявляються різні типи семантичних сходжень і розходжень.

1. Лише невелика частина українізмів у польській мові повністю зберегла значеннєву еквівалентність з відповідними словами в українській мові і стала при цьому нейтральною загальноживаною лексикою. Слова цієї групи переважно моносемічні й належать до тематичної групи “природа”, напр.: *step*, *czereńcha*, *kukurydza* та деякі інші. Поодинокими є випадки повного накладання значень полісемічних українізмів в польській мові з їхніми відповідниками в українській: *halas* ← *галас*, *kaleka* ← *каліка*.

2. Незначна за кількістю група українізмів у сучасній польській мові, зберігаючи основний семантичний склад слова, змінила свій конотативний статус. Скажімо, як книжні сьогодні сприймаються такі слова, які в українській мові є нейтральними: *blahu* ← *благий*, *bulany* ← *буланій*, *czereda* ← *череда*, *kajdany* ← *кайдани*, *kurhan* ← *курган*, *horowód* ← *хоровод* та ін. Частина нейтральних в українській мові-першоджерелі лексем набула в польській мові розмовного характеру, напр.: *botwina*, *kum* та ін.

Стилістичні сходження / розходження між словами обох мов можуть торкатися лише частини значень. Наприклад, в українській мові у полісемічного слова *качан* розмовним є значення ‘голівка капусти’, у багатозначного польського *każan* (українізм) розмовними є всі семантики, пор. також: *hołubić* ← *голубити*, *morda* ← *морда*, *szarawary* ← *шаровари*.

При цьому стилістичне забарвлення багатьох українізмів у польській мові порізно сприймається авторами словників та досліджень у сфері українсько-польських мовних контактів [15, с. 234–235; 13, с. 412–414]. Можливим суб’єктивізмом відзначається експресивна кваліфікація відповідних слів як в польських, так й українських лексикографічних виданнях, пор., скажімо, характеристики слів українського походження у польській мові та їхніх прообразів у “Словнику польської мови ПВН” та “Словнику української мови” в 11-ти т.: розм. *kudły* ← фам. *кудли*, зневажл. *holota* ← розм. *гомота*.

3. Більша частина українізмів у польській мові увійшла до різноманітних груп функціонально обмеженої лексики. При цьому основна семантика цих слів не змінилася.

а) Низка українізмів у польській мові входить до групи історизмів. Характерно, що у польських тлумачних словниках позначка *hist.* вживається непослідовно, але належність лексем до слів цієї групи зрозуміла із лексикографічної дефініції, напр.: *buńczuk*, *hajdamak*, *oseledec*, *sahajdaczny*, *sicz* та ін. У польському мовленні ці слова вживаються для створення українського історичного колориту, напр.: *Wsunął się do pokoju Hryhory Oroszczenko w szarej świtce swej, z kosmykiem włosów oseledec naśladowującym* (E. Orzeszkowa).

б) Невелику групу серед польських українізмів складають слова, що мають у словниках позначку “застаріле”. Скажімо, в “Універсальному словнику польської мови” зафіксовано 13 таких слів. Всі ці одиниці в сучасній українській мові також мають обмежене вживання, пор. *halaburda* – діал. *галабурда*, *hołysz* (бідна людина) – перен., заст., зневажл. *голиш*, *kaleta* – заст. *каліта* та ін.

в) Українські етнографізми у польській лексикографії не завжди мають відповідну позначку, пор.: *bandura*, *chutor/futor*, *hopak*, *kobza*, *mereżka*, *serdak* та ін. Часом у словниках нечітко розрізняються історизми та етнографізми, напр.: *kupała hist.* ‘uroczystość obchodzona przez Słowian

wschodnich w noc letniego przesilenia słonecznego, połączona z obrzędami, tańcami itp.; na terenach polskich zwana sobotką' [20, t. 1, s. 1017–1018].

г) Знаменно, що у найновіших тлумачних словниках польської мови майже немає діалектних слів, що прийшли з української мови. Очевидно, це пов'язане, з одного боку, з орієнтацією авторів лексикографічних паперових та електронних видань на кодифікований характер лексикону, з другого, – з поступовим зникненням з уживання регіональних слів. Наприклад, в “Універсальному словнику польської мови” є лише 12 таких слів, напр.: *bałakać*, *bodiak*, *hreczka*, *kaban*, *koromysło*, *kutia/kucja*, *makutra*. Водночас така мала кількість українізмів-регіоналізмів у польській мові викликає сумнів. Очевидно, у нових, розширених словниках польської мови авторам варто враховувати як дані лінгвістичних атласів і діалектних словників, так і включення подібних слів до Корпусу польської мови. До того ж матеріали Корпусу дають можливість уточнити статус тих чи інших слів. Скажімо, слово *kutia* зустрічається в Корпусі 10 разів, і не тільки в регіональному значенні, напр.: ...Przed wieczorem wszystko jest tak jak polska tradycja nakazuje. Choinka ubrana, [...], talerz z opłatkiem, wokoło wigilijne jedzenie; *kutia* według książki kucharskiej, trochę inna niż u nas w domu – najważniejsze, że jest z makiem, miodem, orzechami (H.Sekulski).

г) Досить обмежену групу серед українізмів у польській мові складають термінологічні утворення. Це передусім ботанічна, зоологічна, зоотехнічна лексика, яка подається у словниках з відповідними позначками, напр.: *oczeret*, *bobak*, *derkacz*, *kaniuk*, *rosomak*, *buhaj*. У більшості ці слова в процесі історичного розвитку не змінили свого значення. Водночас частина з них, передусім мисливські терміни, семантично модифікувалася, пор., напр.: *komysze* ‘legowisko zwierza w gęstwinie’, *loszak* ‘młodyłoś’, *tabun* ‘stado dropi albo gęsi’.

д) Серед функціонально обмеженої виділяється лексика окремих соціальних груп. Малодослідженим питанням є взаємні

запозичення у жаргонах як української, так і польської мов. На думку В. Мозгунова, українізми поповнюють різні види польського жаргону, пор., напр.: *brechać* – ‘говорити неправду’, *holota* – ‘гроші’, *lulka* – ‘сигарети’ та ін. [6]. За різними даними, жаргонізмами стають такі перекладені українські імені, як: *jarema* – ‘селянин’, *mykola* – ‘балакучий і нудний чоловік’, *horruna* – ‘велика, потворна жінка’ (образ із роману Г. Сенкевича “Вогнем і мечем”). Цікаво, що в українській мові ці слова, їхні окремі значення до жаргонізмів не належать.

4. У процесі засвоєння і освоєння під впливом національно орієнтованих уявлень запозичене слово може втрачати одні значення й набувати інші, розширювати або звужувати свою сполучуваність. Такі зміни відбулися як у багатьох полонізмах в українській мові (пор. *байка*, *вензель*, *гасло*, *гонор* та ін.), так і в низці українізмів у польській.

Семантичні структури українізмів у польській мові та їхніх прототипів в українській можуть знаходитися у відношеннях взаємного включення або перехрещення. Скажімо, спільним для польського слова *kołomyjka* та українського *коломийка* є значення ‘український танок’, проте в українській мові це передусім – ‘українська народна пісенька типу частівки’, а в польській – *розм.* ‘сум’яття, змішання, метушня’. Лише частково сходяться між собою полісемічні лексеми *hożu* ← *гожий*, *hulać* ← *гуляти*, *tabor* ← *табір*, *tuman* ← *туман* та ін.

У сучасних мовах генетично пов'язані між собою слова можуть мати лише частину спільних сем. Наприклад, слова *hodować* та *годувати* мають спільну сему ‘сприяти розвою’, проте у своїх лексичних значеннях польській українізм та українське слово розійшлися, пор. також: *buszować* – *бушувати*, *czereda* – *череда*, *holota* – *голото*, *oprzyšek* – *опришок* та ін. Сполучуваність відповідних слів часто не “підказує” їхню семантику. Слово *карий* в українській мові має значення: 1. ‘темно-брунатний’ (вживається із словом *очи*); 2. ‘гнідий’ (вживається зі словом *кінь*) [8,

т. 4, с. 105]. У польській мові українізм *kary* сполучається тільки зі словами *koń*, *klacz* і є синонімом слова *czarny* [20, т. 1, с. 38].

Таким чином, розходження у семантиці слова-першоджерела та запозичення може бути настільки суттєвим, що в результаті відповідні лексеми входять у ряди міжмовних омонімів і паронімів. Лексичні міжмовні омоніми – це ідентичні за звучанням, але повністю або частково відмінні за значеннями та вживанням слова двох мов. Міжмовні пароніми мають близьку фонетико-морфологічну форму і не збігаються за своїми значеннями.

Існуючі українсько-польські та польсько-українські перекладні словники не містять повної характеристики значень слів, що входять до груп міжмовних омонімів, їхньої лексико-граматичної сполучуваності. Зустрічаються і помилки, викликані інтерференцією. Переважна частина українсько-польських міжмовних омонімів і паронімів відображена у виданому нами словнику, який базується на засадах повного відображення семантичної структури слів, їх відповідності зі словами (значенням) в іншій мові, широкої демонстрації сполучуваності [4].

Частина українізмів у польській мові та їхні прототипи у сучасній українській ряд слів повністю розійшлася за своїми значеннями. Наприклад, семантика слова *bohater* суттєво відрізняється від *богатыр*. У польській мові *bohater* передусім означає 1. ‘ten, kto odznaczył się męstwem, niezwykłymi czynami, ofiarnością dla innych’; 2. ‘główna postać w utworze literackim, filmie, operze itp.’; 3. ‘ktoś, kto budzi chwilowe zainteresowanie’ [20, т. 1, с. 173]. В українській мові *богатыр* має значення: 1. ‘оспіваний у народній творчості герой, людина-велетень’; 2. *перен.* ‘про дужу, кремзну, працьовиту, відважну людину’ [8, т. 1, с. 209]. Українізм *чмуз* у польській мові передає таку семантику: 1. ‘o nieporozornym zwierzęciu’; 2. *lekcew.* ‘o nieporozornym człowieku; też: o małym dziecku’ [19]; слово *wertepy* отримало форму множини та значення ‘teren wyboisty, trudny do przebycia’ [19], пор. укр. *хмиз*, *вертеп*;

пор. також: *czupurny* ← *чепурний*, *hołubiec* ← *голубець* та ін.

Зіставлення українізмів у польській мові та вихідних лексичних одиниць в українській допомагає уточнити походження і семантику слів в обох мовах, виявити принципи відбору слів і їхніх значень у словниках обох мов. Скажімо, в польській мові українізм *bohomaż* має значення ‘nieudolnie namalowany obraz’ [19], отже, семантика слова суттєво змінилася в порівнянні із прототипом *богомаз* – 1. ‘іконописець’; 2. *розм.* ‘поганий художник’. Водночас у “Словнику української мови” в 11-ти т. зафіксоване і третє значення слова – ‘ікона, намальована малярем-іконописцем’: *На стіні розвішані довкола Дерев’яні давні богомази* (І.Франко) [8, т. 1, с. 209]. Як бачимо, І.Франко використав семантичний полонізм, який, у свою чергу, прийшов у польську мову з української. Те, що це вживання було епізодичним, підтверджують дані інших словників, а також матеріали Корпуса української мови, у якому 16 прикладів вживання слова *богомаз* пов’язані тільки із 1-м і 2-м значеннями, зафіксованими у “Словнику української мови”. Отже, включення в український словник лексеми *богомаз* у значенні ‘низькопробна ікона, картина’ є безпідставним.

5. Найбільш активним у плані семантичної еволюції серед українізмів у польській мові є слово *Kozak/kozak* (з великої літери слово пишеться, якщо йдеться про члена козацької спільноти, з малої – якщо вживається в інших значеннях) та похідні одиниці. Розвиток нових значень цієї лексеми продовжується і в наші дні. Згадаємо, що слово *козак* прийшло в українську мову як давнє запозичення з тюркських мов [1, т. 2, с. 496], первинно означало ‘вільна, незалежна людина, шукач пригод’. З української слово було запозичене низкою мов світу, пор., напр.: англ. *Cossack*, білорус. *казак*, болг. *казак*, іспан. *cosaco*, італ. *cosacco*, португ. *Cossaco*, рос. *казак*, фін. *kasakka*, франц. *Cosaque*. Проте тільки у польській мові відповідна лексема отримала значення, частина з яких досить далеко відійшла від семантики ук-

раїнського першоджерела і має ширшу сполучуваність.

Зіставлення значень укр. *козак* та пол. *kozak/Kozak* і їхніх похідних демонструє не тільки внутрішньомовний розвиток семантичної структури відповідних лексем, але й особливості лексикографічного відображення слів в українських і польських словниках.

У “Словнику української мови” в 11-ти т. першим значенням слова *козак* виступає ‘вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на південні землі України й брала участь у визвольній боротьбі, нащадок такої людини’ [8, т. 4, 209]. Подібне перше значення зафіксоване й у словнику-довіднику В. Жайворонка [2]. У словниковій статті “Словника української мови” наступними значеннями виступають ‘представник військового стану’ та ‘уродженець військових областей дореволюційної Росії’. У словнику Жайворонка 2-е і 3-є значення пов’язані з розкриттям семантики сполучень *виборний козак* та *паланковий козак*. 4-е значення слова *козак* у “Словнику української мови” – ‘парубок, юнак взагалі’, 5-е з позначкою *розм.* – ‘відважний, завзятий, хоробрий чоловік; молодець’. Ці значення об’єднані в одну семему в словнику В. Жайворонка з коментарем “у переосмисленому значенні”. Наприкінці словникових статей в обох лексикографічних джерелах подається значення ‘український народний танець’.

Семантику та лексикографічний опис слова *kozak/Kozak* у польській мові розглянемо на прикладі кількох словників. У найстаршому з них – “Словнику польської мови” за ред. В. Дорошевського першим значенням виступає ‘członek wspólnoty wojskowo-rolniczej, w której żyła dawniej ludność południowo-wschodniaiej Ukrainy; jeden z potomków tej ludności; żołnierz terytorialnej formacji wojskowej w Rosji carskiej’. В межах цього значення, згідно з принципами побудови даного словника, подається переносне ‘o żywym, śmiałym, chwackim chłopcu lub dziewczynie’ [25]. Подібним чином розпочинається стаття і в “Словнику польської мови ПВН”

за ред. М. Шимчака [26]. Далі в обох словниках описані семемами ‘taniec ukraiński’, ‘grzyb’ та *істор.* ‘żołnierz lekkiej jazdy w Polsce, Rosji, Turcji’. Крім того, у словнику за ред. В. Дорошевського у межах 4-го значення з помітою *істор.* подається семема ‘sługa na dworze wielkopańskim’. При цьому у словник за ред. М. Шимчака не увійшло нове на той час значення слова *kozak* – ‘zimowy, zwykle ocieplony but z wysoką cholewką’. В “Універсальному словнику польської мови” за ред. С. Дубіша це значення не тільки зафіксоване; воно “очолює” словникову статтю, очевидно, як нейтральне і вже найбільш поширене [27, т. 2, s. 280]. Згідно із цим принципом, переносне значення ‘o kimś żywym, śmiałym’ іде як друге з позначкою *розм.* Далі розташовані семемами ‘гриб’, ‘танець’ та історизми з відповідними позначками. Подібним чином виглядає стаття в електронному словнику польської мови [19]. Зауваження викликає лексикографічний опис слова *kozak* у польському Вікісловнику [24]. В описі першої семемами згадуються кавалеристи царської Росії та Польщі, натомість про українське козацтво немає ані слова (щоправда, є відсилка до поняття *Kozacy rejestrowi* у Вікіпедії). В етимологічній довідці у цьому словнику лексема *kozak* “отримала” польське походження, у словнику за ред. В. Дорошевського при цьому слові подається інформація <ukr., ros. z tur.>, у словнику за ред. М. Шимчака – <tur.>, у словнику за ред. С. Дубіша – <ukr.>.

Таким чином, в українській і польській мовах утворилося переносне значення слів *козак* і *kozak / Kozak* – ‘відважний, моторний, завзятий’, проте у польській мові це слово може позначати не тільки чоловіка, але й дівчину, напр.: ...Jest ona wybornym okazem typu, który w mowie potocznej nosi nazwę *kozaka-dziewczyny*... (W.Gostomski); *Kozak dziewczyna* z niej. Р. Токарський зазначав, що слово *Kozak* у польській мові – “єдина безсумнівна етнічна назва, яка розвиває позитивні конотації” [22, с. 76]. Проте у вже згаданому польському Вікісловнику як розмовне зафіксоване значення ‘śmiały, acz często głupi mężczyzna’. Подібна семантика сло-

ва *kozak/Kozak* зустрічається і в “Міському словнику сленгу та розмовного мовлення” [16]. У цьому словнику зафіксована ціла гама значень або відтінків значень лексеми в сучасному вживанні, причому семема передають як позитивну, так і негативну оцінку, напр.: “*ktoś, kto wykonał coś, co według innych jest trudne, nie wykonalne*”, “*człowiek odważny, aż do przesady*”, “*osoba, która jest odważna i jednocześnie głupia*”, “*osoba, która się dobrze bije*”, “*osoba, która zawysoko się ceni*”. Як зазначалося, у польській кодифікованій мові слово *kozak/Kozak* розвинуло також значення ‘чоботи з високою халявою’ та ‘гриб-підберезник або підосичник’.

Свою історію розвитку мають похідні від слова *kozak /Kozak*, які виникли вже на польському ґрунті. Скажімо, дієслово *kozaczyć* зафіксоване у словнику за ред. В. Дорошевського зі значеннями: 1. ‘*narzucać komu kozackie zwyczaje, sposób życia; wciągać kogo do społeczności kozackiej*’; 2. *daw.* ‘*pędzić kozacki styl życia*’ (пор. укр. *козакувати*: 1. *заст.* ‘бути козаком’; 2. ‘парубкувати’ [8, 4, с. 210]). У подальшому дієслово *kozaczyć* зникло зі словників, очевидно, як застаріле. Сьогодні слово відродилося у жаргоні й використовується у значеннях ‘хвалитися’, ‘хитрувати’. Розвиваються нові жаргонні значення і у слів *kozaczyć się, kozacki, kozacko, kozaczek*. У наш час це оцінна лексика з широким аксіологічним діапазоном. Подібні неологічні вживання потрапляють у Корпус польської мови, але зрозуміло, що найбільшу частотність фіксацій має *kozak / Kozak*, напр.: *Jak twój kozak wydobreje, niech piorunem stawi się u nas po paszport* (М. Idczak); *Stałem na światłach, a kiedy zapaliło się zielone, kozak nie chciał ruszyć z miejsca* (Z. Mentzel) [17].

Таким чином, українізми у польській мові пройшли та часом далі проходять семантико-стилістичну еволюцію. Подальші дослідження мають бути присвячені трансформуванню значень у спільнослов’янських та запозичених словах в українській і польській мовах.

1. Етимологічний словник української мови : у 6 т. / ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1982–2012.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури / Жайворонок В. В. – К. : Довіра, 2006.
3. Кононенко І. Українська та польська мови: контрастивне дослідження / Кононенко І. – Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.
4. Кононенко І. Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів / Кононенко І., Співак О. – К. : Вища школа, 2008.
5. Корпус української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mova.info [12.06.2012]
6. Мозгунов В. Вплив російської та української мов на формування злочинного жаргону польської мови / Мозгунов В. // Слов’янський збірник. – Одеса : Вид-во ОНУ, 2000. – Вип. 5. – С. 151–154.
7. Русанівський В. М. Польська ділова мова XVI–XVII ст. як джерело вивчення її історичних взаємин з українською / Русанівський В. М. // Славістичний збірник. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963.
8. Словник української мови : у 11 т. / ред. І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
9. Шевельов Ю. В. Проблема українсько-польських лінгвістичних відносин від 10-го до 14-го століття / Шевельов Ю. В. – 1952.
10. Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2005.
11. Budniak D. Adaptacja wyrazów polskich we współczesnym ukraińskim języku literackim / Budniak D. – Opole : Wydawnictwo WSP, 1993.
12. Długosz-Kurczakowa K. Nowy słownik etymologiczny języka polskiego / K. Długosz-Kurczakowa. – Warszawa : PWN, 2003.
13. Dubisz S. Słownictwo pochodzenia ukraińskiego we współczesnej polszczyźnie / Dubisz S. // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. T. 15–16. – Warszawa, 2003.
14. Encyklopedia języka polskiego. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999.
15. Falowski A. Wyrazy ukraińskie w najnowszej leksykografii polskiej // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. T. III–IV. – Kraków, 1995.
16. Miejski Słownik Słangu i mowy potocznej [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mieski.pl [12.06.2012].
17. Narodowy korpus języka polskiego [Електронний ресурс]. – Режим доступу : nkjp.pl [12.06.2015].
18. Słownik języka polskiego [Електронний ресурс] / red. W. Doroszewski. – Режим доступу : <http://sjp.pwn.pl> [12/06/2015].
19. Słownik języka polskiego [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sjp.pwn.pl> [12.06.2015].
20. Słownik języka polskiego PWN : w 3 t. / red. M. Szymczak. – Warszawa : PWN, 1999.

21. Słownik wyrazów obcych / red. J. Tokarski. – Warszawa : PWN, 1972.
22. Tokarski R. Językowy obraz świata w metaforach potocznych / Tokarski R. // Językowy obraz świata / red. J. Bartmiński. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1999.
23. Uniwersalny słownik języka polskiego / red. S. Dubisz. – Warszawa: PWN, 2008.
24. Wikisłownik [Електронний ресурс]. – Режим доступу : pl.wiktionary.org [12.06.2015]

Статья посвящена семантическому и стилистическому развитию заимствований из украинского языка в польский. Контрастивный анализ украинизмов в польском языке и их прототипов проводится по оси: полная – частичная – отличная эквивалентность семантики и/или коннотации лексем. Семантические модификации заимствованных из украинского языка слов могут привести к появлению междудязыковой омонимии.

Ключевые слова: украинизм, украинский, польский, заимствования, семантический, стилистический, междудязыковой омоним.

The article is devoted to semantic and stylistic development of the loanwords with Ukrainian origin in Polish language. A comparative analysis of loanwords with Ukrainian origin and their prototypes in Polish language is going on the axis: full – partial – different semantic equivalence and/or connotations of lexemes. Semantic modifications of loanword with Ukrainian origin can provide to appearance of interlingual homonyms.

Keywords: loanwords with Ukrainian origin, Ukrainian, Polish, semantic, stylistic, interlingual homonym.

УДК 81'37

ББК 81.0

Ярослав Мельник, Тетяна Дяків

ПЕЙОРАТИВНА ЛЕКСИКА У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ: ЕВОЛЮЦІЙНИЙ АСПЕКТ

У запропонованій статті розглядається група лексичних одиниць, які впродовж останніх століть у східнослов'янській картині світу виконують функцію пейорації. Розглядається еволюційний зріз цих одиниць, динаміка семантичної структури, а також набуття первинно нейтральними лексико-семантичними структурами негативного емоційно-експресивного наповнення. Проблема розглядається у лінгвокультурному ключі.

Ключові слова: пейоративна лексика, динаміка семантичної структури, мовна картина світу.

Взаємодія людини та оточуючого її середовища є перманентним процесом, який обумовлений циклічністю та постійною еволюційною динамікою, а також умовами існування людини. Сприйняття світу індивідумом відбувається крізь призму етнокультурних світобачень, культурних сценаріїв і канонів, серед яких мовна система є абсолютно домінуютьною. Саме в мовній системі кодифікуються культура, історія, а найважливіше – культурна пам'ять, ментальні специфіки носіїв мовної картини світу.

Від часу становлення мовознавства як науки та на наступних етапах його розвитку питання відображення світу в мові порушувались неодноразово, і в ХХ столітті (апелюючи до вчень В. фон Гумбольдта) вченими вводиться нове термінопоняття – “мовна картина світу”. У наші

дні мовна картина світу стала об'єктом наукового дослідження. Її розробки знаходимо у працях Ю.Д. Апресяна, Н.Д. Арутюнової, А. Вежбицької, Ю.М. Караулова, В.В. Морковкіна, Ю.С. Степанова, В.М. Телії, Ж.П. Соколовської, М.Ф. Алефіренко та ін. Тобто мовна картина світу є вмістилищем знань та історичного досвіду, які століттями накопичувались і конденсувались кожним поколінням. Тому проблеми вивчення мовної картини світу не обмежуються лінгвістичним аспектом, а зіставляються з проблемами культурології, історії, психології, соціології, демографії та ін.

Одним із актуальних питань сучасної лінгвістики є реалізація мовної картини світу на лексико-семантичному рівні. Запропоноване дослідження присвячене вивченню пейоративного компонента в

лексичній системі мови та його відображенню в мовній картині світу. Саме це лексико-семантичне поле впродовж історії залишалося на маргінесі наукових зацікавлень. У більш вузькому форматі – запропонована розвідка апелює до еволюції словникової дефініції та її трансформаційної специфіки, тобто йдеться про динаміку формування і розвиток пейоративного компонента в лексико-семантичних структурах східнослов'янських мов. Акцент робиться саме на східнослов'янських, оскільки розглянуті нижче лексичні пейоративи функціонують в українській, російській та білоруській мовах однаковою мірою, містять ті самі експресивні компоненти, а початок їх функціональної активності сягає XII століття, що фіксується текстами, а пізніше і лексикографічними матеріалами.

Як зазначає О.В. Глухова, “будь-яка природна мова по-своєму відображає певний спосіб сприйняття і будови світу, або «мовну картину світу»”. Сукупність уявлень про світ, укладених у значенні слів і виразів даної мови, укладається в єдину систему поглядів, яка в основі своїй виявляється стандартною для всіх носіїв цієї мови та культури і рідко піддається змінам у межах життя декількох поколінь, хоча й динамічна в історичному часі” [1, с. 42]. Мовна картина світу є складною системою, яка включає в себе багато рівнів, з'єднуючи загальнолюдське, національне, індивідуальне та приватне. Саме мова відіграє роль стимулятора формування мовної картини світу, “оскільки саме через лексику мови можна і потрібно вивчати концептосферу, національну і мовну картини світу” [6, с. 361].

Поряд із загальноновживаною великий науковий інтерес викликає пейоративна лексика. Дослідження цього сегмента лексики набуло особливої популярності та значення наприкінці XX – на початку XXI століть. Пейоративи – це “лексичні одиниці, до структури лексичного значення яких входить конотативний аспект (негативна емотивна сема), за допомогою якого виражається негативне ставлення мовця до адресата” [3, с. 3]. Тобто пейоративна

лексика в основному спрямована на конкретну особу, предмет, явище, подію і т. п. з метою висловлення негативного ставлення до цієї особи, предмета, а також на негативну інтерпретацію, приниження чи образу.

Пейоративна лексика є частиною культури, оскільки вона фіксується мовою та функціонує незалежно від її оцінки окремими соціальними групами – інтелігенцією, духовенством та ін. Тому спроба дослідження цього лексичного пласта може відкрити нові формули для розуміння мови, культури та навколишнього світу, який віддзеркалюється мовою.

У східнослов'янській мовній моделі світу, відповідно як і в інших, існує опозиція “свій” – “чужий”, яка маніфестує та детермінує розподіл лексичних одиниць відповідно до цієї шкали. Людина і її світ з іншою соціальною, етнокультурною, світоглядною, релігійною доктриною сприймаються як чужі, тобто – опозиція. Її негативні характеристики визначаються чужерідністю, оскільки вона несе певну небезпеку, тимчасом як усе те, що є “моїм”, “своїм”, “нашим” чи “таким, яким я його бачу”, набуває позитивних інтерпретаційних ознак. Крім цього, до розряду негативно інтерпретованих можуть бути віднесені і представники “свого” кола, соціуму, етносу, які з певних причин набувають (можливо, короткочасно) негативних характеристик, є опозицією з точки зору мовця. Саме актуальність концепту “чужий” є першопричиною формування пейоративної лексики та її функціональних особливостей. Слід зазначити: помилковою є думка, що вищезгадана лексика є культурним продуктом останніх століть чи запозиченою, нав'язаною іншою культурою. Як показали дослідження, цей лексичний шар повноцінно функціонував у всі періоди розвитку мовної системи (принаймні в писемний період).

До числа пейоративної лексики, яка функціонувала в східнослов'янській мовній системі XVIII–XX ст., можна віднести лексеми “болван”, “стерва”, “зараза”, “мразь”, “мымра”, “ублюдок”, “дурак”, “негодяй”, “сволочь”, “подлец”, “пош-

лий”, “подонок”, “сука” та ін. Первинно (на початкових етапах свого функціонування) ця та інша лексика була нейтральною. У XII–XVIII ст. зазначені лексеми внаслідок соціокультурних, ментальних, лінгвокультурних потрясінь, які насамперед зачепили свідомість людини, набувають виразно негативного забарвлення, уживаються надалі як лайливі та образливі лексичні одиниці. Динаміка семантичних компонентів кожної окремо взятої лексеми викликає дослідницький інтерес. Кілька з них розглянено нижче.

Лексема “болван” фіксується східнослов'янськими мовними системами. Етимологія цього слова сягає тюркських мов: «**Болван**, др.-русск. *бълванъ*, укр. *Бовван* “*массивная глыба неопределенных очертаний, идол, болван*” из тюрк. *Balbal* “*надгробный камень, памятник*”» [18, т. 1, с. 186–187]. Очевидною є відмінність початкового лексичного значення від тлумачення лексичного значення лексеми сучасними лексикографічними джерелами.

Зазначена лексема зустрічається у працях І.І. Срезневського “Матеріали для словаря древне-русского языка по письменным памятникам”: “**Бълванъ** – 1) *пень, столбъ, остолопъ, чурбанъ, болванъ*: – Жена же ѹго (Лотова) бълванъ бы сланъ. Изб. 1073 г. 2) *идоль*: – Лъжю *идоль* (нареченъ ѹсть) бълванъ. 3) *столбець*: – На блаванъхъ пррчстъхъ написано ѹсть. 4) *сосудъ*: – Два болвана серебряны золочены чеканы съ кровлями и съ рукоятъми, на пузъхъ по личинъ съ крылами, вѣсу въ одномъ” [17, т. 1, с. 110].

Як бачимо, лексема “болван” у значенні “стовп”, “ідол” зустрічається в письмових пам’ятках з XII століття. Хоча апелюючи до людини відсутня, зазначена лексема набуває негативної конотації, оскільки в XII столітті, коли християнство остаточно вкоренилось на сході Європи, язичництво, з яким і пов’язане поклоніння ідолам, скасовувалося і заборонялося.

Вперше лексема “болван” тлумачиться як “дурна людина” в “Словаре русского языка XI–XVII вв.”: “**Болванъ** – 1) *столб*. 2) *изваяние, статуя*. 3) *идол, кумир*. 4) *обрубок дерева, чурбан*. 5) *ту-*

*пица, неуч, невежа (о человеке). Будто великий государь глупъ и болванъ, и дуракъ. 1675 г. 6) полей **снаряд**. 7) род **сосуда**” [13, вып. 1, с. 277–278]. Така інтерпретація лексеми відображає лінгвокультурні реалії радше XIV–XVII ст. Крім розширення семантичного простору лексеми “болван”, з’являється семантичний компонент “тупица, неук, невіглас”, людина, що не піддається навчанню, хоча цей компонент ще перебуває на периферії семантичного поля, тобто в цьому значенні вживається відносно рідко. Згідно з письмовими пам’ятками, якими послуговуються автори словника, появу зазначеного семантичного компонента можна датувати XVII століттям.*

В “Словаре Академии Российской”, який відображає мовну дійсність XVIII століття, зустрічається таке тлумачення лексеми “болван”: “**Болванъ** – 1) *кумиръ, истуканъ, изваяние, вещественное изображение. Язычники поклонялись болванамъ, какъ нѣкоторому божеству. 2) отрубокъ **дерева**, у коего верхъ круглой, на которомъ парики, шляпы, шапки и другіе головные уборы выправляютъ. 3) образецъ, здѣланной изъ глины, на которой льютъ колокола, пушки и другія вещи. 4) ***человѣкъ** глупой. Болванъ неотесанный. Какой ты болванъ!” [12, т. 1, с. 199]. Слід зазначити, що семантичний компонент “дурна людина”, як і раніше, знаходиться на периферії у статусі переносного значення лексеми “болван”, на відміну від мовної картини світу XIX–XX століть, в якій цей семантичний компонент апелює до прямої ознаки.*

У словнику староукраїнської мови, який експлікує мовну реальність XIII–XVIII ст., лексема “болван” не зафіксована. Найімовірніше, це не пов’язано з її відсутністю в мовній системі того періоду, а детерміновано іншими, позамовними факторами.

В “Словаре церковнославянскаго и русскаго языка” тлумачення слова “болван” майже збігається з його тлумаченням в “Словаре Академии Российской”: “**Болванъ** – 1) *стар. истуканъ*. 2) *отрубокъ **дерева** съ круглымъ верхомъ, на которомъ*

выправляют парики, шляпы и другие головные уборы. 3) **образецъ** изъ глины, металла или дерева для литья колоколовъ, пушекъ и другихъ вещей. 4) **горн**. Кусокъ полосоваго желѣза, длиною до двухъ аршинъ вытянутый подъ кричнымъ молотомъ для плющенія; **болванка**. 5) ***глупой человекъ**” [15, т. 1, с. 97]. Відрізняється ця словникова стаття позначкою “старинное реченіє” біля першого семантичного компонента “истуканъ” і появою діалектного значення.

Таке тлумачення лексеми “болван” зберігається й в ХІХ столітті, що підтверджує в “Толковый словарь великорусского языка” В.І. Даля: “**Болванъ** – 1) отрубокъ бревна, **чурбанъ**, баклуша, бакланъ. 2) истуканъ, **статуя**, идолъ, языческой изваянный богъ. 3) **чучело**, набитое животное. 4) деревянная, картонная или иная **форма**, колодка, для обдѣлки или расправленія чего. 5) деревянная или иная вещь по которой должно отлить металлическую, **образецъ** на льякъ. 6) **горн**. Изготовленная подъ кричнымъ молотомъ вчернѣ полоса желѣза, которая идетъ подъ валъ, въ плющильню. 7) ***неуклюжий, неотсанный человекъ, грубый неучъ, невѣжа; глупецъ**” [11, т. 1, с. 150–151]. Особливістю тлумачення лексеми “болван” у словнику В. І. Даля є розширення семантичного компонента “дурна людина” (“незграбна, неотесана людина, грубий неук, невіглас, дурень”).

Етимологічний словник української мови маніфестує семантичну співвіднесеність словоформи та семантичну спорідненість з коренем balbal, що вказує на семантичну доміанту – “надмогильний камінь, пам’ятник”, а апеліяція до людини (риса характеру, особливості людської поведінки) сформується лише в ХVІІ столітті.

Таким чином, сучасне тлумачення лексеми “болван” відрізняється від її тлумачення і вживання протягом ХІІ–ХІХ ст. Семантична трансформація компонентів зазначеної лексеми відбувається, найімовірніше, на основі метафоричного перенесення з предмета на людину. У зіставленні з сучасною мовною картиною світу і лек-

сикографічним матеріалом очевидним стає фактор антропоцентричності, тобто **болван**, стає **рисою людини**, її характеру, соціальної поведінки і рівня інтелекту, антропологізується, а первинне значення, асоціації та внутрішня форма слова відходять на маргінес семантичного простору (семантичного поля).

Етимологія лексеми “зараза” в лексикографічних джерелах недостатньо повна і чітка: “**Зараза** – скорее всего, от заразить, разить, ср. макед. поразина “заразная боолезнь”, поразина “больной”” [18, т. 2, с. 79–80]. До ХVІІ століття зазначена лексема не вживається, а “слово заразити рѣдко, но за то есть разити, поразити, приразити, уразити, уразжати и др.” [17, т. 1, с. 483–484]. Сама лексема “заразити” в словнику І. І. Срезневського тлумачиться як “поразить, убить”.

В “Словаре русского языка ХІ–ХVІІ вв.” лексема “зараза” присутня, але не містить в собі пейоративної складової: “**Зараза** – **болезнетворное начало**, зараза. Причина тоя заразы нѣкоторые примѣняютъ полатамъ подземельнымъ, которые пусты и влажны зѣло, разныхъ гадовъ, ужсей и иныхъ ядовитыхъ гадовъ родятъ. 1628 г.” [13, вып. 5, с. 285]. Тобто лексикографічна фіксація зазначеної лексеми – ХVІІ століття, але в цей період розвитку мовної картини світу лексема “зараза” містить тільки одне лексичне значення.

В “Словаре Академии Российской” тлумачення слова “зараза” розширюється до двох значень: “**Зараза** – 1) родъ прилипчивой **болѣзни**, производящей обыкновенно отъ испортившагося воздуха и причиняющей моръ; иначе язва; моровое повѣтріе. Умереть отъ заразы. 2) ***развращение**, порча нравовъ. Худые примѣры есть зараза для юныхъ” [12, т. 5, с. 32]. Поява другого семантичного компонента, найімовірніше, і призвела до перенесення негативних якостей на людину.

У словнику давньоукраїнської мови відсутня словникова стаття, присвячена цій лексемі, аналогічно вищезгаданій лексемі “болван”.

В “Словаре церковнославянского и русского языка” перший компонент лек-

сичного значення слова “зараза” значно звужується: “**Зараза** – 1) *прилипчивая болѣзнь*. 2) **повреждение нравовъ отъ дурныхъ примѣровъ*” [15, т. 2, с. 54]. Таким чином, до XIX століття лексема “зараза” не містила пейоративного компонента і не вживалася як лайливе слово.

У “Словаре...” В.І. Даля викликає зацікавленість одне з тлумачень лексеми “заразиться”: “**Заразиться** – *влюбиться*” [11, т. 1, с. 797]. Відповідно можна припустити, що словом “зараза” міг іменуватися предмет козання – чоловік чи жінка, а кохання в деяких випадках (у народній свідомості) тлумачилось як *порча, хвороба*. Тобто зазначена лексема малла не тільки негативне забарвлення, а в XIX столітті частково набула метафоричних ознак.

В етимологічному словнику української мови лексема “зараза” позначається як запозичення з російської мови.

І тільки з кінця XIX – початку XX століть слово “зараза” починає вживатися як лайливе: “**Зараза** – 1) *болезнетворное начало, распространяемое микроорганизмами*. 2) *груб. прост. употребляется как бранное слово*” [12, т. 1, с. 564].

Таким чином, негативне емоційно-експресивне наповнення лексико-семантичної структури спостерігається у XVII столітті. Інакше кажучи, пейоризація зазначених семантичних структур відбувається здебільшого у XVIII столітті, причому досліджувані одиниці “різко” (з історично-хронологічної точки зору) втрачають своє первинне значення (тут можна говорити і про асоціативний план) і набувають яскраво вираженої негації. Також варто додати, що цей процес завершується в кінці XIX століття, хоча розмовна мова, узус, діалектне середовище демонструють дещо інші функціональні специфіки.

У східнослов’янському мовно-культурному середовищі лексема “стерва” наділена яскраво вираженою негацією. Щодо її історії та етимології, то слід зазначити, що вона представлена в багатьох сучасних слов’янських мовах, як вказує М. Фасмер: “**Стерва** – укр. *Стерво*, блр. *Сцярва*, др.-русск. *Стърва*, *стървь*, русск.-

услав. Стървь, болг. *стърв...*” [18, т. 3, с. 756]. Відповідно можна припустити, що ця лексико-семантична структура сформувалась у праслов’янську епоху.

Ця лексема (в одному зі своїх значень) фіксується писемністю в XII столітті: “**Стърво** – 1) *трупъ*: – *деже бо, рече, стървь, тоу и орли, стървь нариче тѣло смърти дѣля. XII в.* 2) *гибель*: – *Вѣсть же в себѣ якождеть стерва. XV в.* 3) *падалъ*” [17, т. 3, с. 296]. Цей факт підтверджується і в “Словаре русского языка XI–XVII вв.”, де слово “стерва” подано як одностороннє: “**Стерво** – *труп, мертвое тело (человека или животного). Аще... прилучится волкови его |вола| съести, да покажетъ стерво пастырь осподареви его. XII–XIII вв.*” [13, вып. 28, с. 56]. Тобто лексема “стерва” функціонувала в східнослов’янському мовному просторі в значенні “труп, падалъ, мертве тіло людини або тварини”, а значить, пейоративний компонент у даній лексемі в цей період розвитку мовної системи був відсутній.

В “Словаре Академии Российской” слово “стерва” тлумачиться так: “**Стерво** – *падалъ, трупъ мертваго животного*” [12, т. 5, с. 367]. Тобто в XVIII столітті лексичне значення зазначеної лексеми звужується: зникає семантичний компонент “мертве тіло людини”.

Аналогічно тлумачиться ця лексема в “Словаре церковнославянскаго и русскаго языка”: “**Стерва** – *трупъ мертваго животного; падалъ*” [15, т. 4, с. 228]. Отже, до XIX століття слово *стерва* є моносемічним і не містить в собі пейоративної складової. Про це свідчить і його тлумачення в “Словаре...” В.І. Даля: “**Стерва** – *трупъ околѣвшаго животного, скота; падалъ, мертвечина, дохлятина, упадъ, дохляя, палая скотина*” [11, т. 4, с. 267].

У відповідності з лексикографічним матеріалом XX століття (“Словарь современного русского литературного языка в 17-ти томах”) лексема “стерва” починає вживатися стосовно підлої гидкої людини, а значення “труп, падалъ” застаріває: “**Стерва** – 1) *устар. труп животного, падалъ*. 2) *подлый, отвратительный человек, негодяй, мерзавец*” [14, т. 14, с. 429].

Така семантична трансформація може бути пояснена тим самим метафоричним перенесенням властивостей (смерть фізична – смерть моральна, духовна).

Отже, розглянуті лексеми (“болван”, “стерва”, “зараза”) формують синонімічний ряд за ознакою адресації та характеристики людини тільки в середині XIX століття, оскільки історично не містили пейорації, а набували її в процесі розвитку мовно-культурної (лексичної) системи.

На сучасному етапі функціонування мови вони належать до пейоративної лексики і містять в собі негативну оцінку суб'єкта або факту об'єктивної дійсності. Більше того, в процесі здійснення наукових розвідок виявилось, що тенденція до масової та тотальної пейоризації особливо інтенсифікувалася саме у XVIII столітті. Можна стверджувати, що лінгвокультурний простір ввійшов у фазу десемантичної турбулентності, коли значна кількість лексичного масиву втрачала первинне (нейтральне з точки зору емоційно-експресивного наповнення) значення і набувала негативного. Крім того, також виявлено іншу закономірність: позитивно маркована лексика практично залишилась поза цими процесами і, відповідно, це лексико-семантичне поле майже не зазнало змін. Цей факт є достатньо цікавим та актуальним, вимагає подальших розвідок та інтерпретацій.

Таким чином, мовна картина світу являє собою систему сприйняття дійсності на рівні як однієї людини, так і всього етносу – носіїв тієї чи іншої мови. Східнослов'янській мовній картині світу властиві гуманістичні та антропоцентричні риси, і в її центрі знаходиться людина як найвища цінність – це особливість всієї східнослов'янської культури. Але поряд з цими етнокультурними та ін. категоріями східнослов'янській ментальності властиве сприйняття іншого як чужого, і у зв'язку з цим сприйняття якостей і рис людини так само, як і навколишньої дійсності, вирішується в площині “чужий” (тобто частково ворожий, опозиційний). Наслідком такої поляризації стає виражена емоційно-експресивна забарвленість, а також набут-

тя цього забарвлення первинно нейтральною лексикою.

Функціонування достатньо об'ємного семантичного поля з основною ознакою – пейорація у східнослов'янській мовній картині світу обумовлене багатьма факторами – як лінгвістичними, так і такими, що лежать за межами лінгвістичної парадигми. Особливо хочеться наголосити на тому, що на початковому етапі свого існування більшість пейоративів були відсутні, а лексеми співвідносились з іншими поняттями, прямо не пов'язаними з їх тлумаченням на сучасному етапі розвитку мовної системи. Скажімо, лексема “болван” з'являється в східнослов'янському мовному просторі на ранньому етапі розвитку лексичної системи. У XII столітті ця лексема вже є багатозначною, але явно домінує семантичний компонент “статуя язичницького бога, ідол”. Вживання лексеми “болван” у значенні “тупиця”, “неук”, “невіглас” позначається XVII століттям, але це лексичне значення поки знаходиться на периферії, не є основним, а значить, менш уживане. У словниках, які відображають наступні етапи розвитку мовної картини світу (XVIII–XIX ст.), вказується на вживання слова “болван” у значенні “дурна людина” як переносному значенні даного слова.

За всіма цими словарними характеристиками стоять реальні факти мовного і, насамперед, соціального розвитку. Змінювалися суспільні реалії, змінювався характер відносин у соціумі, отже, трансформувалися і значення слів, якими ці суспільні явища або відносини номінували.

В одному синонімічному ряду з вищевказаними словами стоїть лексема “стерва”. Зазначена лексема (як і лексема “болван”) існує в мові приблизно з XII століття. Її основним лексичним значенням є компонент “труп, мертве тіло людини або тварини”. Саме цей семантичний компонент буде функціонувати в східнослов'янській мовній картині світу аж до XIX століття. І тільки в XX столітті слово “стерва” починає вживатися стосовно людини, позначаючи “підлу, огидну людину”, а компонент “труп, падаль” застарі-

ває і не використовується носіями мови взагалі.

Появу лексеми “зараза” в східнослов’янському мовному просторі можна датувати XVII століттям. До цього часу функціонувало дієслово “заразити”, але і його вживання не було активним, про це свідчать лексикографічні та інші джерела. Первісним значенням слова “зараза” було “хвороботворне начало”. Тільки в XVIII столітті ця лексема набуває переносне та значення – “розбещення, псування моралі”, але ще не містить апеляції до людини, а радше до культури і соціуму. При цьому первинне значення все ще займає чільну позицію. Впродовж двох останніх століть лексема “зараза” є полісемічною і як апелює до рис характеру людини, так і позначає хворобу. Цікаво, що у словнику В.І. Даля лексема “заразиться” означає те саме, що і “закохатися”. Трактування функціонування слова “зараза” в значенні “об’єкт любові” з’являється в XIX столітті.

Слід зауважити, що в результаті проведених досліджень визначилася закономірність, яка, можливо, вимагає подальших розвідок: практично не було виявлено лексичних одиниць, які б у процесі розвитку мови втрачали етимологічно негативне забарвлення, негативну емоційно-експресивну складову і шляхом нейтралізації негативного компонента трансформувалися в загальноживану лексику. Априорі можна зробити висновок, що в процесі розвитку мови, культури, соціуму негативні тенденції еволюціонували більш інтенсивно і станом на сьогодні становлять більше 200 лексичних одиниць, які на ранньому етапі розвитку мовної системи маніфестували нейтральну експресію (нейтральне значення), але з часом якої набули пейоративних характеристик.

Результатом такої трансформації є формування лексико-семантичного поля “пейоратив” (“лайка”).

1. Глухова О. В. Языковая картина мира в словесных товарных знаках / О. В. Глухова // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. – 2008. – № 77. – С. 41-46.

2. Гумбольдт В. фон. О сравнительном изучении языков применительно к различным эпохам их развития / В. фон Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С. 307–323.
3. Голод О. Є. Особливості семантики та функціонування пейоративної лексики в сучасній німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. філол. наук / О. Є. Голод ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2001. – 18 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 264 с.
5. Мельник Я. Г. Субъективность как языковая категория / Я. Г. Мельник. – Ивано-Франковск, 1997. – 128 с.
6. Песина С. А. Языковая картина мира в философском и лингвистическом осмыслении / С. А. Песина // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. – 2005. – № 10. – С. 358–362.
7. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – 288 с.
8. Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М. : Издательская группа “Прогресс”, 1993. – 656 с.
9. Трубочев О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов... / О. Н. Трубочев. – М. : КомКнига, 2006. – 240 с.
10. Цивьян Т. В. Модель мира и ее лингвистические основы / Т. В. Цивьян. – М. : КомКнига, 2006. – 280 с.

Словники:

11. Даль В. И. Толковый словарь великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – С. Пб., 1863–1866.
12. Словарь Академии Российской : в 6 т. – С. Пб. : Императорская Академия Наук, 1789.
13. Словарь русского языка XI–XVII вв. Вып. 1–28. – М. : Наука, 1975–2008.
14. Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1950–1965.
15. Словарь церковно-славянского и русского языка : в 4 т. – С. Пб. : Императорская Академия Наук, 1847.
16. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. – К. : Наукова думка, 1977.
17. Срезневский И. И. Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам : в 3 т. / И. И. Срезневский. – С. Пб. : Императорская Академия Наук, 1893.
18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1986.
19. Етимологічний словник української мови : в 6 т. – К. : Наукова думка, 1982.

В предложенной статье рассматривается группа лексических единиц, которые на протяжении последних веков в восточнославянской картине мира выполняют функцию пейорации. Исследуется эволюционный срез этих единиц, динамика семантической структуры, а также приобретение первично нейтральными лексико-семантическими структурами отрицательного эмоционально-экспрессивного наполнения. Проблема исследуется в лингвокультурном ключе.

Ключевые слова: пейоративная лексика, динамика семантической структуры, языковая картина мира.

The article deals with the group of lexical units that fulfill the pejorative function in the East Slavic Worldview for the last centuries. The development and dynamics of the semantic structure of the neutral lexico-semantic structures that acquire negative emotional and expressive meaning are analysed. This problem is regarded from the linguocultural viewpoint.

Keywords: pejorative vocabulary, dynamics of the semantic structure of, Language Worldview.

УДК 81'373/161.2:232

ББК 81.2 Ук

Юлія Попойлик

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІКОМПОНЕНТНИХ НОМІНАЦІЙ БОГОРОДИЦІ В САКРАЛЬНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Стаття присвячена експлікації лексико-семантичних груп на позначення Богородиці. Уперше на матеріалі сакральних текстів (молитвослов, православні та греко-католицькі акафісти, псалтир, служебник) визначаються семантика та кількісний склад полікомпонентних лексем, які моделюють Богородицю як одну із найвищих субстанцій християнського світогляду.

Ключові слова: Богородиця, лексема, номінація, лексико-семантична група, сакральне.

Широке зацікавлення сакральною лексикою розпочалося з кінця минулого століття. Сакральна література репрезентує феномен комплексного вивчення самотності культури, “сакральне повністю злите зі сферою людського буття, занурене у нього і являє себе світу для виявлення зв’язку між Богом та людиною” [10, с. 274], є важливим компонентом розвитку мовно-культурної сфери, її онтологічної сутності. Поняття *sacrum* (сакральне, святе) вже більш ніж століття застосовується у науці як один із найяскравіших елементів ідентифікації релігії, “є однією із найважливіших субстанцій людського існування, квінтесенцією релігійного світовідчування” [6, с. 29].

Сакральні тексти репрезентують ґрунтовний матеріал для дослідження провідних у розвитку духовності соціуму лексем, до яких належить номінація *Богородиця*. Звеличення й шанування Божої Матері викликане християнізацією, віруваннями суспільства. Сьогодні поклоніння Діві Марії набуло високого значення і стало предметом вивчення науковців. Так, досліджен-

ню назви *Богородиця* присвячено монографію Т. Вільчинської “Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII століть”, окремі праці Ю. Браїлко (назви Богородиці в українській поезії XX ст.), Н. Горбач (образ Діви Марії в євангеліях і апокрифах), О. Зелінської (назви Богородиці в барокових проповідях), А. Ковтун (церковно-релігійна лексика), М. Лесюка (назви святих осіб у релігійних текстах) та ін.

Мета статті – лінгвокультурологічний аналіз структурно-семантичних особливостей полікомпонентних номінацій лексеми *Богородиця* в сакральній моделі світу. Для досягнення мети застосовуємо структурно-семантичний метод дослідження, який дозволяє здійснити комплексний розгляд лексем, а саме їх об’єднано-смыслових та структурно-семантичних елементів, і в такий спосіб вивести систему номінацій. Шляхом опрацювання джерел, у межах яких досліджуються аналізовані номени, можемо визначити семантичну еволюцію лексем, а також виокремити у порядку спадання лексико-се-

мантичні групи найменувань на позначення Богородиці.

Земна жінка – “помічниця” (250). Лексико-семантичну групу складають номінації із широкою синонімією, яка відтворена у спектрі відмінних значень:

– “та, що допомагає християнам загалом”: *світильник, що просвічує суцix в омані гріховній; Всесильна для християн Помічниця і Заступниця; досконалий розум для наставників і вихователів дітей;*

– “та, що допомагає скривдженим”: *невсипуца Піклувальниця тих, що сидять в оковах і в темниці;*

– “та, що допомагає у негараздах”: *сиріт і вдовиць непохитная Кріпость;*

– “та, що допомагає хворим і немічним”: *тихе заспокоєння благоговійних старців; Утішителька й Помічниця, жезл для старості.*

Поеднавшись в одній семантичній структурі, лексема *помічниця* наблизилася до номінації *радість*: *християн відрода і втіха; в чернецтві благоскорботному Подателька вічного радування.* Вона має значення “тієї, що є радістю”: *суца світові радість і примирення і “тієї, що творить радість”: таємна веселість чистих дів і вдовиць; милосердна утішителька всіх засмучених і обтяжених.*

У мовно-культурному просторі семантику лексеми найбільш виразно характеризує комплекс складних перифрастичних конструкцій: *О Пресвята Богородице, Діво Владичице, вища за ангелів та архангелів і всього творіння достойніша, ангелів велике здивування, пророків висока проповідь, апостолів преславна похвало, святителів особлива прикрасо, мучеників сильне утвердження, монахів спасительна настаново, пошників незнемагаюча стриманість, дівствуючих чистото і славо, матерів тиха радосте, дітей мудросте і наставлення, вдовиць та сиріт годувальнице, нагих зодягнення, здоров’я недужих, визволення полонених, плаваючим по морю тишино, захопленим бурєю непорушна пристане, блукаючим тиха наставнице, мандруючим легка подороже, струдженим добре заспокоєння, скоро заступнице тим, що в бідах, кривдженим покрове і*

прибїжище, надїє безнадїйних, потребуєчим помічнице, вбогих непроминаюче багатство, сумуючим постійна потїхо, погорджуваним любови смирення, грішників спасіння і Богові присвоєння, правовірних усіх тверде огородження, непереможна підмого і заступництво [2, с. 106]. У таких структурах визначальним є компонент із більшою частотністю функціонування, тому виокремлюємо їх семантичні складові: *мати + непорочність + божественність + божественність + носій прославлення + прославлення праведності + прославлення праведності + помічниця + наставниця + прославлення праведності + прославлення праведності + радість + наставниця + помічниця + помічниця + цілителька + помічниця + помічниця + помічниця + наставниця + помічниця + помічниця + захисниця + помічниця + надія + помічниця + помічниця + радість + прославлення праведності + помічниця + захисниця + всемогутня.*

Земна жінка – “матір” (235). “Та, що є матір’ю Ісуса Христа” (218). Лексема *мати* найчастіше вживається як перший компонент номінацій із вторинною вказівкою на Ісуса Христа: *Мати Слова і Діва; Матір Агня і Пастиря.* Як першорядна, вона ототожнюється з іншими, синонімічними: *Богородиця Чиста і Хвальна; Голубиця, що породила Милостивого.* Така лексема функціонує як вторинна: *Милостивого Бога Милосердна Мати,* а також у складі речення із додатковими семантичними значеннями Богородиці: *Всехвальная Мати, Пречиста Госпоже, Діво, Богородице!* (*мати + цариця + непорочна + мати*). Значення розширюється атрибутивними компонентами: *Пресвята і Преблагословенна Мати Найсолодишого Господа нашого Ісуса Христа!* [7, с. 396] – “та, що є святою, обраною”; *Всемилова Мати найсолодишого Господа нашого Ісуса Христа!* – “та, що є милосердною”.

Високою частотністю відзначаються конструкції із метафоричним значенням: *всесвята колїсниця Суцого на Херувимах; посудина, що Божественний бісер виплекала; Нива, невидимо зорана, що проростила Божественний колос; одушевлена*

трапеза, що хліб життя вмістила; Лоза предивная, що життям плодоносить.

Лексико-семантична група кваліфікує займенниково-означальні конструкції, які розкривають внутрішню форму лексеми *мати*: *Та, що породила безстрасного Христа Бога нашого; Та, що породила Джерело Безсмертя; Ти, що Лікаря породила, вилікуй душі моєї багаторічні пристрасті* [7, с. 16].

“Та, що є матір’ю людства” (17). *Мати* вживається в поєднанні із семантичними компонентами *захисниця, милосердна, свята* й функціонує як первинна і вторинна: *Мати всіх засмучених і знедолених; Матір, що любить дітей Своїх; свята Мати землі Української.*

Оригінальністю відзначаються конструкції, що поєднують семантику Богородиці як матері Ісуса Христа і матері людства: *О Всехвальна Мати Христа Бога, що всі роди християн Собі усиновила, ми, грішні, не розуміємо, як достойно прославити Тебе* [3, с. 137].

Земна жінка – “захисниця” (180). Структури характеризуються прямою вказівкою на Богородицю як *захисницю світу*: *Всесильна Заступниця роду нашого; люду православного Покрова Всесильная; милосердна Заступниця, що завжди захист Свій нам показує; стольного Києва Непорушна Стіна.* Семантику номінацій наповнюють лексеми, які, крім основного значення “захисниці людства”, містять іншу значеннєву ознаку, розширюючи мовно-культурне розуміння Богородиці: *заступниця в бідах і напастях і щира Захисниця нас, грішних (захисниця + захисниця); народу нашого Порятунок і Захист (помічниця + захисниця); Заступниця щира, Мати Господа Вишнього (захисниця + мати); Надія моя і Пристановище, Покрова і Заступництво, і Допомога (надія + захисниця + захисниця + захисниця + помічниця) – Ти – наш Захист, Стіна неприступна, людей охорона, Богом дарована нам, Богородице Діво, під Твій Покров, під милість Твою прибігаєм...* [1, с. 68] (захисниця + захисниця + захисниця + обрана + мати).

Земна жінка, яка виявляє зло (101). У структурах переважають метафоричні

назви із семантикою “та, що виявляє зло”: *клятвопорушень і неправедного збагачення всенародне викриття і “та, що перемагає зло”: аду і смерті Погуба; для злих духів плачевна поразка; певна над ворогами перемога.*

Земна жінка – “божественна” (85). Полікомпонентні номінації виявляють вищість Богородиці над земним та небесним світами. Така ознака закладена в метафоричних та перифрастичних назвах, де Марія визначається як найвища свята субстанція: *висота, незбагненна для людських помислів; порівнюється із предметами святої євхаристії: лжиця золота, повна Божественних Таїн; із священністю божественних створінь: Богоблаженная, світліша за Херувимів і чесніша за Серафимів; від усіх чинів ангельських і архангельських Найвищия.*

Земна жінка – “цариця” (73). Канонічні лексеми-синоніми *Госпожа, Владичиця, Цариця* як першо- та другорядні доповнені, здебільшого, семантикою *заступництва, милосердя, непорочності, святості* з відповідними епітетами: *Всеблага і Милосердна Владичиця; Владичиця світу, Надія і Заступниця вірних; Всемиловита Госпожа, Цариця й Владичиця, від усіх народів вибрана й усіма родами небесними й земними шанована.*

Показове використання номінації в структурі речення із додатковими значеннями – *О Пресвята Владичице наша Богородице, Небесна наша Царице, що молоком Христа Бога нашого годувала і нас, негідних і многогрішних, Твоєю багатою милістю годуєш* [5, с. 162] (цариця + мати + цариця).

Земна жінка – “обрана Богом” (69). Лексико-семантична група зараховує номінації із чіткою вказівкою на Богородицю як “ту, що обрана Богом для народження Ісуса Христа”: *Богородиця, між жонами благословенная; Посудина, манною небесною сповнена; руно, дощем благодаті орошене.* Марія часто порівнюється із предметами побуту з додаванням значення високої урочистості, необхідності. “Та, що обрана для допомоги людству”: *Гора плодоносна, Духом зволожена; Промисел Божий на наших дорогах*

життєвських – Обраній з усіх родів Заступниці роду християнського, що покровом Своєї благодіє покриває країну нашу православну, подячні співи приносимо Тобі, Богородице, за явлення чудотворної Твоєї ікони [5, с. 20].

Земна жінка – “непорочність” (69). Синонімічний ряд складають назви із компонентом непорочності, який функціонує як первинний і як вторинний: *Преблага і Всенепорочна Діва; Пречистая, од небес найвища; Пренепорочна і Пречиста Діва Марія*. У складі деяких номінацій функціонує антропонім *Марія*, який доповнюється епітетами чи супровідними іменниками з додатковими ознаками. Поширеністю відзначаються полікомпонентні назви у формі речень: *Нескверна, непорочна, нетлінна, пречиста Діво, Богоневісто Владичице!* [7, с. 212]; *Пречистая Діво, що Ісуса Христа мого породила, Єдина Неосквернена* [7, с. 176].

Земна жінка – “прославлення праведності” (51). Семантика номінацій через метафоризовані сполуки формує уявлення про Богородицю як “ту, що восхваляє праведних”:

– праведне життя служителів церкви: *Похвала й Покрова монашества; чесна похвала священників благоговійних;*

– праведність тілесну: *для тих, що борються з плоттю, особливий вінець непорочності;*

– праведність у родинах: *всєблаженне здійснення благих шлюбів;*

– праведність правителів: *чесний вінець царів благочестивих.*

Земна жінка – “спасителька” (49). Семантична група на основі засобів, яким властива ознака спасіння, передає метафоричні номінації Богородиці: *корабель для тих, що хочуть спастися; світло, що й у темряві світить; чаша, від якої ми приймаємо радість нашого спасіння*. Значення спасіння передане прямими номінаціями: *Душі і тіла Очищення; за спасення всіх вірних Благалниця.*

Земна жінка – “наставниця” (47). Лексема *наставниця* корелює із вторинними номінаціями *вихователька, покровителька* й має значення “та, що настановляє людство загалом”: *безматерних сиріт*

невидима Виховательниця; воїнства українського Покровителька найхоробріша; наставниця вірних у добродетелі.

Земна жінка – “надія” (33). Номінація *надія* часто вказує на об’єкти звертання до Богородиці: *непохитна Надія всіх племен і народів; наша Надія після Бога і Заступниця усіх тих, що з вірою приступають*. Вона використовується в поєднаннях з іншими семантичними групами: *Надія безнадійних і поміч безпорадних* (надія + помічниця); *Неосоромлена надія моя і спасіння моє* (надія + спасителька).

Земна жінка – “запорука вічного життя” (31). Богородиця, за християнським вченням, не тільки помічниця у світі земному, а й шлях до світу небесного, оскільки обрана Богом для спасіння. Так, у метафоричних формах, вона порівнюється із символічними предметами, що передають вказівку, напрямок до небесного світу: *Брама, що нею до неба ми входимо; наш Дороговказ до Вічності; стовп вогненний, що підносить до вищого життя людство; Міст, що воістину переводить від смерті до життя тих, що прославляють Тебе.*

Земна жінка – “цілителька” (29). Назва *цілителька* набуває перифрастичних ознак, які передані побутовими, народними засобами лікування: *Вино, що душевні рани загоює; Зілля, що болі втуляє усі*. Функціонує така лексема й у формі розгорнутої метафори: *скорботних й недужих Ізцілення.*

Земна жінка – “всемогутня” (18). Могутність Діви Марії характеризують номінації з атрибутивними компонентами, які вжито як першорядні із вторинною вказівкою на об’єкт: *Всєблагосильна, Пречиста Владичиця Богородиця; непереможна Воєвода вождів і воїнств християнських.*

Земна жінка – “носій прославлення” (16). На семантичне значення вказує першорядна пряма номінація *всєхвальна*: *Всєхвальна, що породила Ісуса Господа*. Семантику доповнюють метафоричні конструкції: *в Україні всюди прославлена; слави вершина, у радість сповитая; Пісня, що в вишніх лунає.*

Поодинокі рідковживані семантичні групи додатково розширюють розуміння Богородиці:

Земна жінка – “милосердна” (8). Як номінація, що функціонує самостійно, милосердна використовується у формі метафоричних і перифрастичних висловлювань із частою вказівкою на джерело й об’єкт милостей: *невичерпне джерело милостей і щедрот; нива, що вирощує многопліддя щедрот; до людей милосердна і милостива*, але функціонує і як вторинна ознака головного номена: *Преблага і Милосердна Владичиця*.

Група земна жінка – “духовність, істина” (7) набуває семантики “та, що допомагаючи, поділяє таку властивість з людством”: *кадильниця золота пречудових духовних пахоців*.

Земна жінка – “краса і досконалість” (5) – “та, що тілесно досконала” порівнюється із красою природного світу і функціонує в комплексі з іншими семантичними ознаками: *солодкопахуча ліля, Владичиця, що вірних наповнює пахоцями, кадило запашне, дорогоцінне миро* (краса + цариця + краса + краса).

Земна жінка – “заспокоєння люті” (5) – «та, що вселяє страх перед покаранням за злі вчинки»: *тих, хто кривдить, устрашіння; Приборкання палаючих гнівом й озлоблених*.

Земна жінка – “свята” (4) – “та, що є втіленням Божого задуму”: *свята і найчистіша оселя Божої благодаті*.

Земна жінка – “дар людству” (3) – “та, що призначена Богом людству”: *дивний Дарунок Творця милосердного*.

Специфіка функціонування номінацій характеризується імпліцитністю компонентів, метафоричними лексемами, які відтворюють їх семантику. Сакральний дискурс експлікує похвалу та прославлення Діви Марії: назви вжито здебільшого у формі звертань зі значенням подяки та захоплення.

На основі лексико-семантичних груп виділяємо основні семантичні ознаки на позначення Богородиці:

– земна істота з Божими якостями: *божественна, всемогутня, спасителька,*

свята володарка світу, запорука вічного життя;

– земна істота з особистими якостями: *непорочність, краса, милосердя, допомога*.

Отже, для сакральної літератури актуальний аналіз найменувань божественних і земних постатей, основоположників духовного стану суспільства, а структурування номінацій дозволяє виявити семантичні аспекти досліджуваних номенів. У полікомпонентних структурах найчисленніші групи “помічниця” (250) та “мати” (235). Такі кількісні переваги доводять, що, попри різновекторність особливостей Богородиці, вона передусім сприймається як мати-помічниця, до якої скеровані прохання людства.

У сакральній моделі світу Богородиця представлена в складній структурі з кількох підструктур. Домінантна у полікомпонентних номінаціях семантична складова “помічниця”, а рецесивна – “дар людству”. Сакральна література, komponуючи статистично, у порядку спадання, головну ознаку із кінцевою, репрезентує Діву Марію як одну з найвищих сил і першооснов світобудови у християнському світогляді. Це відображає народну мовно-культурну модель світу, її типологічні особливості.

1. Акафісник : у 2 кн. – Львів : Монастир Свято-Іванівська Лавра, Видавничий відділ “Свічадо”, 2008. – Кн. 1. – 340 с.
2. Акафісник. – Львів : Свічадо, 2010. – Кн. 2. – 375 с.
3. Акафісник : у 3 т. – К. : Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату. – Т. 1. – 2011. – 352 с.
4. Акафісник : у 3 т. – К. : Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату. – Т. 2. – 2012. – 416 с.
5. Акафісник : у 3 т. – К. : Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату. – Т. 3. – 2012. – 368 с.
6. Набитович І. Універсум *sacrum*’у художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму) : монографія / Ігор Набитович. – Дрогобич ; Люблін : Посвіт, 2008. – 600 с.
7. Православний молитвослов. – К. : Видання громади Св. Покровської Подільської церкви м. Києва, 1995. – 793 с.
8. Псалтир. – К. : Вид. відділ Укр. Православної Церкви Київського Патріархату, 2012. – 439 с.

9. Службник: у 2 ч. – К. : Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2011. – Ч. 1. – 271 с.; Ч. 2. – 239 с.

10. Цепковська К. В. Сакральне в конфігурації духовного та культурного буття / К. В. Цепковська // Філософські дослідження. – Луганськ, 2008. – № 9. – С. 273–282.

Статья посвящена экспликации лексико-семантических групп для обозначения Богородицы. Впервые на материале сакральных текстов (молитвослов, православные и греко-католические акафисты, псалтырь, службник) определяются семантика и количественный состав поликомпонентных лексем, которые моделируют Богородицу как одну из высочайших субстанций христианского мировоззрения.

Ключевые слова: Богородица, лексема, номинация, лексико-семантическая группа, сакральное.

The article is dedicated to explication of lexical-semantic groups for the Blessed Virgin nomination. The author determines semantics and quantitative composition of polycomponent lexical units which represent the Blessed Virgin as one of the highest substances of the Christian worldview at the basis of sacral texts (prayer books, orthodox and catholic akathisti, psalter, service book).

Keywords: the Blessed Virgin, lexical unit, nomination, lexical-semantic group, sacral.

УДК 81'282

ББК 81.411.2-5

Наталія Руснак

СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТІВ БУКОВИНСЬКИХ ГОВІРОК

У межах структурної лінгвістики проаналізовано систему діалектного тексту, репрезентовану синтагматичною, граматичною і дискурсивною структурами. Синтагматичне членування, зумовлене звуковою реалізацією текстів, відзначає варіативність. Більшість синтагм – дієслівних, які становлять синтаксему або дієслівно-іменникове словосполучення на основі керування або іменного прилягання. Граматична структура увиразнює роль когнітивного чинника у формуванні висловлення, дає можливість проаналізувати частиномовну характеристику діалектних текстів. Дискурсивна структура ілюструє функціонування висловлення у діалектному мовленні.

Ключові слова: діалектний текст, синтагматична структура, граматична структура, дискурсивна структура, синтагма, висловлення, автосемантичні висловлення, синсемантичні висловлення.

Багатогранність та складність діалектного тексту (далі ДТ) уможливають різні підходи до його вивчення, проте дослідження в ракурсі структурної лінгвістики, в основі якої лежить розуміння мови як знакової системи із чітко виділеними структурними елементами (одинацями мови, їх класами) і намагання до чіткого (наближеного до точних наук) формального опису мови, залишаються актуальними. Структурний опис мови передбачає такий аналіз реального тексту, який дозволяє виділити узагальнені інваріантні одиниці (схеми, моделі, морфеми, фонемі тощо) і зіставити їх з конкретними мовленнєвими сегментами на основі чітких правил реалізації.

Структура тексту зумовлена семантичними відношеннями компонентів, що входять до її складу, їх морфологічною

природою, фонетико-граматичним оформленням лексичного матеріалу, її формують три рівні: синтагматична, граматична та дискурсивна структури.

ДТ має дві структурні одиниці: синтагму, спричинену первинною звуковою формою ДТ, та висловлення, зумовлене його вторинною, графічною реалізацією. У межах синтагматичної структури аналізуємо мовленнєву одиницю ДТ – синтагму. Граматична та дискурсивна структури оперують текстовою одиницею – висловленням.

Дослідники розмовного і діалектного мовлення відзначають складність членування мовленнєвого потоку на висловлення. Ж. Вандрієс з цього приводу висловив “нігілістичну” думку: “В усному мовленні поняття фрази сходить нанівець... Межа граматичних фраз тут на-

стільки складна для сприйняття, що краще відмовитися визначати її” [2, с. 141–142].

У виокремленні синтагми пріоритет надаємо фонетичному чиннику. Синтагматичне членування ДТ відзначає варіативність, синтагмою може бути слово, у тому числі службове, словосполучення, просте речення, складне речення. У синтагмах можуть бути реалізованими синтаксичні зв'язки, проте можуть бути й обірваними. Так, виділення інформативно значущого компонента призводить до порушення синтагматичних зв'язків у межах висловлення: пор.: *А з ко'роукоу йа / с'лава Богу в'ит 'сорок п'йатого 'року по 'содн 'ишний ден' //* (с. Рідківці Нов.). Однак можемо говорити про певні закономірності. Більшість синтагм діалектного мовлення – дієслівних, які становлять синтаксему або дієслівно-іменникове словосполучення на основі керування чи іменникового прилягання, напр.: *Шо ти'пер вам за б'і'да? / п'иш'ла на ба'зар вс'о / ку'пила шо хо'т'іла / у'брала тай п'иш'ла //а ко'лис б'і'да 'була / бо ко'лис тра зач'і'нати / шоп со'рочку 'мати / то тра зач'і'нати 'с'ійати ко'лопн'і // 'с'ійати // ми / 'мика-ти// мо'чити// су'шити // к'і'нати// п'р'асту / б'і'лити / т'кати / а пу'тому / зноу б'і'лити полот'но / і тог'ди зач'і'нати доби'рати ни'ток і то ч:е/ так //* (с. Митків Заст.). Однотипні ряди таких синтагм створюють ізоколон – стилістичну фігуру, побудована за принципом синтаксичного паралелізму, яка полягає у симетричному розташуванні однакових форм частин мови у тотожних за складом синтаксичних конструкціях, як-от: *То йа ўже з'веч'іра п'іч 'в'ітол'у / 'нач'інки зако'лочу / нак'ручу галу'шок / на'мочу фасу'л'ок/ з'лагод'у бор'шу ў ба'н'ек / та й то ўс'о ў п'іч//* (с. Борівці Кіцм.).

У синтагмах можливі різноманітні дублювання компонентів. Внаслідок невинного повторення одного з компонентів виникає плеоназм мовлення: *Ми во'рали навис'н'і вс'і горо'ди во'рали //* (с. Михальча Стор.).

Однією синтагмою зазвичай виступає дієслово зі значенням мовлення, лексема зі значенням аксіологічної (раціональної)

оцінки, заперечення, стверджувальні частки, граматичні засоби вираження різноманітних відношень. Для діалектного мовлення характерні “порожні” синтагми, які смислового навантаження не мають, однак вони розводять у часі мислення і мовлення. Семантично порожні синтагми є делімінаторами кінця підтеми, вони “підказують” слухачеві, що підтема вичерпана: *'Али в осноу'ном 'було 'весело // 'весело 'було // 'були моло'д'і // тай та'ке 'було //* (м. Заставна).

Грамматична структура ДТ, базуючись на синтагматичній і підпорядковуючись дискурсивній, опирається на ідеї Л. Теньєра і передбачає:

1) визначення основних компонентів висловлення, які ґрунтуються на встановленні відношень між ними;

2) визначення частиномовної реалізації кожного з цих компонентів [10].

Беручи до уваги концепцію Л. Теньєра, де основним компонентом судження є предикат, враховуючи, що актанти та сірконстанти у висловленні члени речення, граматичну структуру ДТ складають предикатний, суб'єктний, об'єктний, обставинний, означальний компоненти.

Суб'єктний компонент – породжувальний чинник ДТ. Його узагальненість спричиняє множинний вияв. На позначення узагальненого суб'єкта використовують іменники *'л'уди, жін'ки, се'ло: То 'л'уди вс'і зго'нили //* (с. Мамаївці Кіцм.). Суб'єкт може виражатися формою Р.в. особового займенника 1-ої. ос. мн. з прийменником *у: Ў нас 'дома 'були ко'рови і буў к'ін' / ко'р'іу до'йли / і ти'л'ати //* (с. Михальча Стор.).

Множинність суб'єкта може виражати означальний займенник *'кождий*. Причому цей означальний займенник у діалектному мовленні функціонує у формі середнього роду. У такий спосіб на мовному рівні відбувається знеособлення множинності: *Кожде соб'і йшло брало дори //* (с. Мусорівка Заст.).

Предикатний компонент – текстотвірний. “Дієслівний вузол, який є центром речення, у більшості європейських мов відображає свого роду маленьку драму, в

ній є дія, а частіше дійові особи та обставини” [10, с.117].

Головні предикати поділяємо на:

- предикати конкретної фізичної дії;
- предикати аксіологічної ознаки;
- предикати характеристики;
- предикати наявності.

За способом вираження предикати конкретної фізичної дії класифікуємо на особові і знеособлені. Компоненти головного знеособленого предиката конкретної дії можуть перебувати у дистантній позиції, як-от: *А ва'рвити з моло'ка 'тоже ж 'можна вс'о* // (с. Рідківці Нов.).

Необхідним компонентом граматичної структури ДТ виступає об'єктний компонент, який виражає відмінкова форма або прийменниково-іменникова конструкція: пор.: *Йа ш'е су'б'і зга'дала за ди'тинство* (с. Михальча Стор.).

Обставинний компонент у ДТ може мати семантику часу, місця, мети, способу дії. Так само, як і об'єкт, обставину характеризує обов'язковість: *Ху'добу три'мати / т'реба вчас ўс'о (обст. часу). Йі'її тра 'було о'рати хо'дити* // (с. Берегомет Вижн.).

Обставинний компонент у буковинських говірках виражають прислівники, серед яких привертають увагу діалектизми (*вчас, вод'но, напо'лудне, ўд'нину, п'їуд'нини, за'витка*) та прийменниково-відмінкові конструкції, причому останні здебільшого відтворюють різновиди значення способу дії, які ґрунтуються на основі контамінації декількох значень.

Особливістю ДТ є те, що в їх структурі означення трапляються рідко. ДТ “бідні” на прикметники. У ДТ означальні компоненти, виражені прикметниками, визначає позиція щодо означуваного слова. Зазвичай вони перебувають у постпозиції до означуваного слова, нерідко оформлені в окрему синтагму, як-от: *Ро'били нит'ки то'нен'к'і / спиц'і'ал'н'і // л'н'а'н'і* // (с. Мамаївці Кіцм.). Часто у функції означення виступає вказівний займенник той у різних родо-відмінкових формах та у формі фонетичного діалектизму *то'т'і* (у буковинських говірках), *сей* (у

подільських говірках): *Йшли ж'ін'ки до'їти то'т'і 'в'їу'ї //* (с. Мамаївці Кіцм.). Вказівний займенник *та'кий* у препозиції до означуваного слова внаслідок семантичної невизначеності сприяє появі конкретизаторів, зазвичай прикметників: *В'ї'копували та'ку 'їаму і к'лали за'копували // та'кий ко'бец ро'били // на'вер'ха ро'били та'кий/ та'кий ви'сокий ко'бец* // (с. Топорівці Нов.).

До складу дискурсивної структури ДТ входять два типи висловлень: *автосемантичні* та *синсемантичні*. До автосемантичних висловлень відносимо: *конструкції порівняння, висловлення-побажання, риторичні запитання, конструкції “текст у тексті”, примітивні визначення*. Синсемантичні висловлення формують два типи синтаксичних структур: конструкції, що мають характер мовленевих кліше, і залежні дискурсивні висловлення.

Так, порівняння опирається на мисленнєві асоціації і зводиться до того, що ознака (динамічна або статична) в мовленні увиразнюється або конкретизується. У діалектному мовленні більша кількість способів відтворення логічної операції порівняння, ніж у літературній мові. Логічна операція порівняння у діалектному мовленні здатна відтворюватися порівняльним зворотом, підрядною порівняльною частиною складної конструкції, граматичними засобами (ступенями порівняння), реченнями ідентифікації, підрядними пояснювальними (мети) частинами складного висловлення, переносними метафоричними значеннями слова. *Галуш'ки / ко'лис та'к'і йак м'ї'з'ін':і 'нал'чики ко'лис / а ти'пер йак га'лушку з'робе / то вод'на на ц'їлий тер'лец // а то та'к'і йак м'ї'зин':і 'нал'ц'ї/ йак 'палиц га'лушичка* // (с. Топорівці Нов.) *Ти'пер га'лушка та'ка шо п'ливає ў 'сал'і тий / тий / йак мако'г'ін здоро'вецка* // (с. Топорівці Нов.) *Г'їу'ки вб'ран'і 'файно // сто'їа / йек ч'їч'ки* // (с. Вашківці Вижн.); *Тог'ди ми і спо'чинем в'їт цих робо'к'їу // а то ўсе вїо / та вїо / йек 'сив'ї 'кон'ї* // (с. Борівці Кіцм.). *Вс'о // вс'о тро'їене // вже т'ї 'їаблука 'сохнут // йак ста'р'ї ўми'райут*

/ так і ди'рева ўми'райут / і // (с. Топорівці Нов.). Хра'ми 'були май 'файн'і // 'л'іни'і / ч'ім ти'пер // ми ч'і'кали / бо то 'було 'весило // (с. Лашківка Кіцм.).

У діалектному дискурсі трапляються засоби порівняння, які відзначають поетичність, вони відтворюють оригінальність світобачення діалектоносіїв. Знаковість, яка супроводжує усі основні події особистого і громадського життя, є виявом магічного мислення діалектоносіїв і ґрунтується на його асоціативізмі, пор.: 'Кожен ўз'ір шош озна'ч'еў // бир'в'інок 'шили / а'би жи'к'е ни ў'їело // 'руж'і / а'би 'жик'ечко 'було та'ке 'файне // лист'ки бе'рези / берег'ли вид б'і'ди // зу'зул'ку 'шили / а'би ба'гато л'іт нау'вала // 'жоўтий 'кол'ер / це 'кол'ер 'сонца і 'Бога // ф'іо'л'етовий / то 'кол'ер з'в'ізди / шо зйеў'л'ейеси на 'неб'і // зе'лений // ба'гацтво // (с. Сергії Пут.).

Зіставлення по часовій осі – типове явище для діалектного дискурсу. Розповідь у минулому часовому плані зумовлює повернення думки до теперішнього часового плану і навпаки: 'Сапоў 'робимо йам'ки / а ти'пер 'роб'яа 'шанч'іки / н'іби то дл'а бара'бул'і 'л'інише / ни замо'кайі // (с. Великий Кучурів Стор.).

Зіставлення за часовою віссю у діалектному дискурсі має специфічну форму вияву – порівняння-заперечення. Конструкція ко'лис 'було ни так / йак ти'пер (зари) є усталеною у діалектному мовленні, порівняльний зворот складається з порівняльного сполучника як ('тайак) і прислівника ти'пер, зари, який відноситься до заперечення або до дієслова із запереченням. Отже, змістом таких конструкцій є зіставлення, а формою – порівняння.

Конструкція ко'лис 'було ни так / йак ти'пер має характер сентенції, звучить як висновкове положення: Ко'лис 'було ни так / йак ти'пер / бо ти'пер ни'ма 'тойі 'хатнойі ро'боти // (с. Дубове Стор.); Ну то вс'о к'васили // то ни 'було йак ти'пер закри'вайут // ти'пер вс'о зак'рито // вс'о закри'вайут // а даў'но то ни 'було // (с. Кам'янка Стор.).

Заперечення може виражатися імпліцитно, за допомогою інтонації: Йк'і ка'ш'і?

// ку'руз'ан'і // йк'і? // шо то 'було 'тайак ти'пер вс'о'го // ну тай шо? (с. Михальча Стор.).

Висловлення-побажання – сталі мовленнєві штампи, які містять побажання добра, здоров'я, достатку. Побажання можна розглядати як одну з форм вираження ментальності нації. Висловлення-побажання мають формальний показник – спонукальні частки а'би, ко'би, шоб. А ти'пер 'добре 'жити / ко'би здо'роў'е // (с. Кам'янка Глиб.). До складу висловлень-побажань нерідко входить слово Бог. то най Бог св'ітий бо'рони Такі висловлення-побажання відтворюють релігійність діалектоносіїв. У побажаннях відчувається смиренність нації. Різноманітність (варіативність) побажань свідчить про добру вдачу – рису національного характеру, позитивну налаштованість діалектоносіїв.

Риторичне запитання може ілюструвати асиметрію форми і змісту мовної одиниці. Для діалектного мовлення характерні риторичні запитання, які за формою є питальними висловленнями, за змістом – розповідними, в яких загальнозаперечне значення виражене антифразисною інтонацією То ко'ли так д'їў'ки так хо'дили йак ти'пер? (с. Мамаївці Кіцм.). Типовими є діалектні дискурси, до складу яких входять два висловлення – розповідне і питальне, які перебувають у синонімічних відношеннях Кам'поти то'ди ни закри'вали // хто то'ди знаў'ц'і кам'поти? (с. Бабин Кельм.). Стимулюють мовленнєву діяльність діалектоносія ходи автопитання-відповідь, які розглядаємо як один із способів організації текстового простору – квазідіалог 'Али шо ро'бити? // т'кали / п'р'ели / ро'били // (с. Мамаївці Кіцм.).

Конструкції “текст у тексті” становлять уривки з інших текстів – ФТ. У наративні мініатюри часто вклинюються як ілюстрації елементи високого стилю діалектного мовлення. Такими ілюстраціями виступають паремії, мовленнєві кліше, пісні. Но про то шо си бо'їали ўс'о р'їў'но г'іти ро'били // то то хто 'хоче пса ў'дарити / то 'бука 'найде // (с. Мамаївці Кіцм.). У паремійних виразах конкретна побутова ситуація набирає ознак узагаль-

нення, що засвідчує інтелектуалізацію мовомислення носіїв говірок.

Приєм “текст у тексті” створюють так звані обрядові кліше. Це мовленнєві формули, які використовують під час обрядів. Так, розваги у формі сільських танців мали велике значення у громадському житті діалектоносіїв. Організаторами танців були *'калфи*. Розпочати танець – це було честю для дівчини, навіть існувала мовна одиниця – стале словосполучення, яке мало значення “розпочати танці” – *роз'вести 'данець*. Мовленнєве кліше *с'тарший 'калфа 'має 'гонор роз'вести цей 'даниць з...* передувало запрошенню до танцю. Діалектна лексика привносить у мовленнєве кліше оригінальність, неповторність, місцевий колорит. Особливого “звучання” надає йому нерозкладне словосполучення *'має 'гонор*, в якому відчувається церемоніальність події, її усталеність, порядок, відчувається роль організатора танців – *с'тарший 'калфа*, тобто існувала ієрархія організаторів. Пор.: *С'тарший 'калфа розво'диў 'даниць з йа'коўс 'г'іўчиноў з 'нашого си'ла // йа 'сизжу тай 'чуўу // с'тарший 'калфа 'має 'гонор роз'вести цей 'даниць з 'Домноў За'гар'ійоў // йа п'іш'ла до 'даницу / а г'ў'чата би'рут ми'не на з'битки/ шо то м'ій ка'вал'ер //* (с. Клокічка Кіцм.).

Примітивні визначення повинні усунути культурологічні лакуни, які існують у аперцепційній базі слухача. Мовці пропонують примітивні визначення поняттям, новим для слухача. Їх можна розглядати як прообраз наукового визначення, оскільки у примітивному визначенні так само, як і в науковому, подані ознаки поняття. Так *б'ралоса на дир'г'іўку / та'ка була / ц'вах'і поза'биван'і та'к'і // дир'г'іўка нази'валаса / і 'дергалоса та'к'і / це к'і'далоса та'ко і так 'т'іпалоса //* (с. Бочківці Хот.). Поняття уводяться у примітивне визначення за допомогою предиката характеристики (дієслово + поняття-етнографізм): *це нази'вайеси дру'гати 'нитку, нази'валоси в'є'зати лен. А 'дома то ка'зали шо байбара'ки / нази'вайуц'и / ку'жух байба'рак / прос'тий/ 'шили те'п'лен'кий / то вгор'нуўси су'б'і 'тайак*

'куртка та'ке 'шили // (с. Банилів Вижн.).

Розмовний характер діалектного мовлення допускає різноманітні форми примітивних визначень. Здебільшого основною характеристикою примітивних понять виступає гіперонімічна ознака. В ряді випадків створенню “уявлення” про предмет у свідомості слухача сприяє одна з ознак, яка містить ключове слово. Здебільшого у примітивних визначеннях подані ознаки за матеріалом, за функціональним призначенням. Способи параметризації слова-поняття у діалектному мовленні різноманітні, однак найхарактернішими є родові поняття, синоніми.

Синсемантичні дискурсивні висловлення – конструкції з елементами мовленнєвих кліше – представлено рядом мовних одиниць. Так, значення перебільшення процесуальної ознаки реалізують конструкції з мовленнєвим кліше, що формуються на основі дієслова *хот'іти* – *хоч би шо; ўс'о шо 'хочиш та йе* (вони виступають катафоричними або анафоричними елементами): *'Вірила / шо з'можу це ро'бити хоч би шо //* (с. Виженка Вижн.). Перебільшення ознаки передає мовний елемент *шо ну*: *То та'кий буў смаш'ний хл'іп / шо ну // п'раўда //* (с. Мамаївці Кіцм.). Деякі мовні одиниці побудовано за законами економії мовних засобів, наприклад, конструкції, в яких поряд трапляються два займенники. Продуктивними у діалектному мовленні є конструкції, в яких поряд вживаються два займенники або займенник і прислівник. У такий спосіб на основі економії мовних засобів відтворюються альтернативні відношення. Зазвичай до складу такої конструкції входить дієслово *мог'ти*, найчастіше у формі *м'іг*, альтернативні ж відношення стосуються дієслова: *Йак хто м'іх так клаў 'хату // то ни 'було 'тайак ти'пер кла'дут ви'лик'і ха'ти // то ма'лен'к'і к'лали ха'ти //* (с. Банилів Вижн.).

Синсемантичні дискурсивні висловлення, що реалізують мовну схему *йак..., то...,* є продуктивними у діалектному мовленні. Вони можуть виражати умовно-наслідкові відношення, умовно-часові, послідовні.

За нашими спостереженнями, такі конструкції зазвичай мають узагальнений зміст і наближаються до сентенцій: **Йак** в'дас:и 'добра ко'рова/ **то** даст 'по'ну 'путн'у моло'ка // (с. Великий Кучурів Стор.). У конструкціях *йак...*, *то...*, *йак'шо...*, *то...* сполучники *йак*, *йак'шо* вирізняє вільне розташування: *Перву к'рокву йак к'лали на 'хату / то в'і'зали // 'фусточку а'бо рушни'чок і там ва'сил'ок / 'пара кв'і'ток / 'пару руб'л'і'ю // і то бра'у г'ла'уний 'майстир* // (с. Зелений Гай Нов.).

Синтагматична структура репрезентує “будівельний матеріал для висловлення”. Граматична та дискурсивна структури представляє різні способи аналізу висловлення. Граматична структура увиразнює роль когнітивного чинника у формуванні висловлення, дає можливість проаналізувати частиномовну характеристику ДТ. Дискурсивна структура унаочнює функціонування висловлення у діалектному мовленні.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Заст. – Заставнівський р-н.
Кельм. – Кельменецький р-н.
Кіцм. – Кіцманський р-н.
Нов. – Новоселицький р-н.
Пут. – Путильський р-н.
Стор. – Сторожинецький р-н.
Хот. – Хотинський р-н.

1. Бардина Н. В. Особенности синтагматического членения спонтанной монологической речи / Н.В. Бардина // Русское языкознание. – К. : Вища шк., 1982. – Вып. 5. – С. 98–105.

2. Вандриес Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю / Ж. Вандриес ; [пер. с фр., примеч. П. С. Кузнецова ; под ред. и с предисл. Р. О. Шор]. – М. : Соцгиз, 1937. – 410 с.
3. Вильчек Э. Э. Смысловая структура функциональной единицы устной монологической речи / Э. Э. Вильчек // Психолингвистическая и лингвистическая природа текста и особенности его восприятия / [под ред. Ю. А. Жлуктенко, А. А. Леонтьева]. – К. : Вища школа. 1979. – С. 157–171.
4. Герман К. Ф. Архаїчні конструкції в системі складних речень української мови – нанизування речень / К.Ф. Герман // Наук. вісн. Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 382–384 : Слов'янська філологія. – С. 14–17.
5. Городенська К.Г. Реченневогнотвірний потенціал предикатів якості / К. Г. Городенська // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.]. – Донецьк, 2001. – Вип. 7. – С. 27–31.
6. Леонтьев А. А. Высказывание как предмет лингвистики, психолингвистики и теории коммуникации / А. А. Леонтьев // Синтаксис текста : сб. ст. / [отв. ред. Г.А. Золотова] ; АН СССР, Ин-т рус. яз. – М.: Наука, 1979. – С. 18–36.
7. Пономарьова Л. Основні напрямки в розробці вчення про дискурс / Л. Пономарьова // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія “Лінгвістика” : [зб. наук. пр.]. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. – Вип. 9. – С. 42–47.
8. Реферовская Е. А. Лингвистические исследования структуры текста / Е. А. Реферовская ; [отв. ред. А. В. Десницкая]. – Л. : Наука, 1983. – 215 с.
9. Слинько І. І. Из спостережень над синтаксисом буковинських говірок / І. І. Слинько // Тези доповідей міжвуз. наук. конф., присвяч. 25-річчю возз'єднання Північної Буковини з УРСР. – Чернівці, 1965. – С. 151–153.
10. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Льюис Теньер ; [пер. с фр.; редкол.: Г. В. Степанов (пред.) и др. ; вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Гака]. – М. : Прогрес, 1988. – 656 с.

В рамках структурної лінгвістики проаналізована система діалектного тексту, представлена синтагматичною, граматичною та дискурсивною структурами. Синтагматичне членення, обумовлене звуковою реалізацією тексту, відзначає варіатність. Більшість синтагм – глагольних – синтаксеми або глагольно-іменні словосполучення. Граматична структура підкреслює роль когнітивного фактора в формуванні висказування, дає можливість проаналізувати частеречну характеристику діалектних текстів. Дискурсивна структура ілюструє функціонування висказування в діалектній мові.

Ключевые слова: діалектний текст, синтагматична структура, граматична структура, дискурсивна структура, синтагма, висказування, автосемантичне висказування, синсемантичне висказування.

The structure of the dialect text is analyzed in the way of structural linguistics in the article, which is presented by syntagmatic, grammatical and discursive varieties. Syntagmatic division caused by the sound implementation of dialect texts, notes variability. The grammatical structure accentuates the role of cognitive factor in shaping expression, makes it possible to analyze the characteristics of parts in dialect text. Discourse structure illustrates the function of expression in dialect speech.

Keywords: dialect text, syntagmatic structure, grammatical structure, discursive structure, syntagma, expression, autosemantic expressions, synsemantic expressions.

ГУЦУЛЬСЬКО-ПОКУТСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ПАРАЛЕЛІ (на матеріалі прикметникової лексики говірки села Парище Надвірнянського району Івано-Франківської області)

У статті описано значення діалектної прикметникової лексики, яка вживається паралельно і в говірці покутського села Парище, і в сусідньому гуцульському говорі; проаналізовано її кількісні показники, специфіку лексико-семантичної структури, зв'язки зі спільнокореневими діалектизмами.

Ключові слова: діалектизм, діалектна прикметникова лексика, говірка, покутський говір, гуцульський говір, Парище.

Проблема діалектного порубіжжя, зокрема розмежування та взаємовпливи гуцульського й покутського говорів у межах південно-західного наріччя, неодноразово ставала об'єктом мовознавчого аналізу.

На думку багатьох учених, зокрема й лінгвістів, саме гуцульсько-покутське розмежування є найбільш дискусійним. Межу гуцульських і покутських говірок віддавна окреслювали по-різному, немає одностайності й зараз. У своїй розвідці ми тільки торкнемося цієї проблеми, оскільки її детально розкриває у своїх статтях діалектолог М. Бігусяк [1; 2], принагідно розглядає мовознавець К. Герман [5]. Цікавими для нас у контексті нашого дослідження є думки тих дослідників, які межу між покутськими і гуцульськими говірками визначають "... на північний схід від умовної лінії Надвірна – Косів – Кути до р. Дністер, тобто у південно-східній районі Станіславської області" (Ф. Жилко) [9, с. 120] або зазначають: "На сході і північному сході межа між гуцульськими і покутськими говірками дуже нерівна, з частим глибоким взаємовклинюванням. Її намічено за населеними пунктами Надвірна – Верхній Майдан – Коломия – Рожнів" (Б. Кобилянський) [11, с. 135]. Село Парище, говірка якого стала базою нашого дослідження, розташоване на відстані 14 км від м. Надвірна та 4 км від с. Верхній Майдан у північно-східному напрямку, тобто недалеко від лінії гуцульсько-покутського розмежування. Хоча мешканці с. Парище етнографічно не вважають себе гуцулами, про що свідчить також їхнє етнічне народне вбрання, особливості

побуту, архітектури, у говірці цього покутського села простежується порівняно багато рис, спільних із гуцульським говором.

Актуальність нашої розвідки підтверджує також увага інших мовознавців до цієї проблематики, зокрема Л. Кисляк [10, с. 229–232], М. Ковальчука [12, с. 37–41], В. Грещука [8, с. 21–26], Л. Білінської [3, с. 27–29].

Мета статті – на матеріалі прикметникової лексики с. Парище Надвірнянського району Івано-Франківської області описати покутсько-гуцульські лексичні паралелі, зокрема проаналізувати лексико-семантичні особливості прикметників-діалектизмів, їхню кількісну характеристику та зв'язки зі спільнокореневими діалектизмами.

Новизна роботи полягає в тому, що, з одного боку, говірка зазначеного села ще не була предметом мовознавчого аналізу, а з іншого – науковці переважно аналізують іменникову діалектну лексику.

Матеріалом дослідження, окрім записів, зроблених авторкою статті, яка є уродженкою покутського с. Парище, послужили лексикографічні праці, що фіксують гуцульські говірки: "Гуцульські говірки. Короткий словник" [6], "Словничок гуцульських говірок Верховинського району Івано-Франківської області" [13], "Гуцульські світи. Лексикон" [7]. Порівнюючи гуцульські діалектизми та говіркову лексику с. Парище, ми виявили 108 прикметників, поданих у словниках гуцульських говірок, які паралельно вживаються в діалектному мовленні аналізованого покутського села.

Таких ад'єктивів насправді є більше, але словники їх не завжди фіксують. Так, не подано в лексикографічних працях разом із діалектизмом *нанашка* '1. хрещена мати; 2. те саме, що вуйна 2' похідного присвійного прикметника *нанашчин*, хоча останній (як і інші посесиви) цілком можливий у діалектному мовленні аналогічно до ад'єктива *тетин*, мотивованого іменником *тета*. Подібно, якщо словники подають діалектизм *нивиддана* 'незаміжня' зі словотвірним значенням заперечення ознаки, то в діалектному мовленні закономірно має вживатися й твірне слово *виддана* 'заміжня'.

Аналіз лексико-семантичної структури прикметників виявив, що їхня переважна більшість (101) функціонує з однаковим значенням і в гуцульських говірках, і в говірці с. Парище.

Серед них більшість становлять якісні прикметники, які характеризуються як однозначною, так і багатозначною лексико-семантичною структурою. Більшість значень полісемантичних лексем є якісними. Однак трапляються й такі багатозначні прикметники, у яких якісне значення є переносним, а в першому значенні вони належать до відносних прикметників. Напр.: *келавий* '1. той, хто має грижу; 2. ірон. неповороткий, повільний', *трав'єний* '1. трав'яний, трав'янистий; 2. ясно-зелений (про колір)', *цегловий* '1. зроблений з цегли; 2. який нагадує цеглу (про колір)'. Як бачимо, якісні значення в них метафорично вказують на зовнішні ознаки людини або колір. Семантика кольору властива й деяким іншим діалектизмам: *красий* '1. строкатий; 2. рябий (про тварин)', *сивий* 'сірий'.

Щодо лексико-семантичної характеристики інших якісних прикметників, то зазвичай вони вказують на внутрішні та зовнішні якості людини (рідше тварини, предмета). Напр.: *благий* 'лагідний, спокійний', *буйний* 'який сильно проявляється у своїх якостях; завзятий (про людину)', *газдовитий* 'господарний', *газдівський* 'господарський', *гілеватий* 'огрядний, череватий', *дбалий* 'дбайливий', *жідний* '1. жадібний; 2. спраглий (чогось)', *зате-*

тий 'упертий', *збиточний* 'той, хто робить збитки', *зціплий* '1. млявий; 2. худий', *кашерний* '1. вибагливий до їжі; 2. добірний', *контетний* 'задоволений', *криволабий* 'кривоногий, кривий', *лабатий* '1. про людину з великими (довгими) ногами; 2. лапатий (про сніг)', *лакомий* 'ласий', *лецтий* 'лайл. 1. неслухняний; 2. найгірший, останній; *лецта година* – остання година; пор. нім. *letz!*', *лицатий* 'повнощокий', *лутавий* '1. неслухняний; 2. непривітний; злий; 3. незграбний', *людіний* 'ввічливий', *люксичний* 'люксусовий', *люцкий* '1. людський; людяний; 2. те саме, що людиний', *мацініцький*, *мацьопкий* 'малесенький, маленький', *менчий* 'менший', *мерзенний* 'прикрій; недобрий', *моцелений* 'дуже сильний', *моцний* 'міцний, сильний', *наглий* '1. невідкладний, спішний; 2. нахабний, грубий', *найпуцций* 'найгірший', *остатний* '1. неслухняний; 2. найгірший, останній', *охітний* 'охочий', *пинявий* (*пинівий*), *пенявий* 'повільний', *пискатий* 'пашекуватий, язикатий, гострий на язик', *поганий* 'недобрий, злий', *пулькатий* 'вирячувати; витрішкуватий', *пустий* '1. лінивий, ледачий; 2. поганий, недобрий', *саракий* 'бідолашний, нещасливий', *теньгий* '1. дебелий, огрядний; сильний; 2. грубий (про деревину); пор. пол. *tegi*', *трудний* 'утоплений; виснажений працею', *урікливий* 'той, хто може вректи', *цуравий* 'обдертий', *ціпкий* 'міцний, цупкий', *чесний* 'шанований, поважний', *череватий* 'зневажл. товстий, череватий', *шкаредний* 'поганий, гидкий; пор. пол. *szkaradny*', *итрамацький* 'акуратний, чепурний', *шутий* '1. безрогий або з малими рогами; 2. вівця або коза зі зламаним рогом'. Деякі лексеми уживаються з негативними стилістичними відтінками лайливості, зневажливості, що й не дивно, адже сферою використання діалектизмів є усне розмовне мовлення, яке характеризується експресією, виражає емоції та почуття мовців.

Невелика група прикметників передає стан людини або тварини: *груба* 'вагітна', *ківна* 'тільна (про корову)', *нивиддана* 'незаміжня', *хорий* 'хворий'.

На ті чи ті особливості предметів, явищ вказують ад'єктиви *голий* '1. пісний

(про страву); 2. позбавлений рослинності (про землю), *гудзуватий* ‘1. вузлуватий; 2. сукуватий’, *квасний* ‘1. кислий; 2. квашений’, *конаристий* ‘гіллястий’, *плиткий* ‘мілкий, неглибокий’, *рапавий* ‘шорсткий, шерехатий’, *слотавий* ‘дощовий, сльотавий’.

Деякі прикметники позначають ознаки, які можуть бути властиві як істотам, так і неістотам: *ружний* ‘різний’, *таний* ‘дешевий’, *перетпоследний* ‘передостанній’, *раний* ‘1. ранішній, 2. ранній’, *спосібний* ‘1. здібний; 2. зручний; 3. здатний (на що, до чого)’, *острий* ‘1. гострий; 2. різкий, нестриманий (про людину)’, *студений* ‘холодний’, *файний* ‘гарний; добрий; пор. нім. fein’.

Серед діалектних ад’єктивів, що вживаються з однаковим значенням у мовленні жителів с. Парище і в гуцульських говірках, є чимало відносних прикметників. Щодо їх семантичних різновидів, то, напр., лексеми *блеховий* ‘бляшаний’, *лінний* ‘ляний’, *трав’єний* (у 1 знач.), *бібків* (*бібковий*) *листок* ‘лаврове листя’, *скоруховий* ‘горобиний’, *трепетовий* ‘осиковий’, *юхтовий* ‘зроблений з юхти’, *яфиновий* ‘чорничний’, *цегловий* (у 1 знач.), *череп’єний* ‘глиняний’, *шіліновий* ‘виготовлений із тонкої вовняної тканини’ вказують на відношення до матеріалу, *первий* ‘двоюрідний’ (*первий брат* – двоюрідний брат; *перва сестра* – двоюрідна сестра), *фамілійний* ‘родовий, родинний’ – на родинні відношення, *майовий* ‘травневий’, *нинішній* ‘сьогоднішній’, *снічний* ‘який є з учорашнього вечора’ (*снічне молоко*) – на часові відношення, *поливаний* *понеділок*, *провідний* ‘церк. пов’язаний із першим тижнем після Великодня; *провідна неділя*’, *родимий* ‘вроджений’, *мусовий* ‘1. примусовий; 2. обов’язковий’ – на зв’язок із певними діями (зокрема ритуальними), *руській* ‘1. заст. руський; український; 2. російський; 3. радянський’, *хатний* ‘1. домашній; 2. той, хто належить до родини, живе в одному домі’, *сторонцький* ‘нетутешній, чужий’ – на походження.

Прикметників із присвійним значенням, які повністю тотожні за семантикою

в аналізованій покутській говірці і в гуцульському говорі, виявлено лише два (*когутічий* ‘півнячий’, *тетин* ‘тітчин’), хоча насправді, як ми вже зазначали, таких діалектизмів є набагато більше, проте вони не завжди фіксуються лексикографічними працями.

У мовленні жителів с. Парище трапляється невелике число прикметників (3 лексеми), які вживаються лише в одному значенні, тоді як у гуцульському говорі вони є багатозначними. Так, діалектизми *капарний* ‘1. незграбний, неохайний; 2. нужденний’, *робітний* ‘1. працюватий (про людину); 2. робочий (день, тиждень)’ у покутській говірці функціонують лише в першому значенні, а *задушний* ‘1. померлий; 2. поминальний’ – у другому лексико-семантичному варіанті (напр., у словосполученні *задушні дні*). Ці приклади підтверджують, що в окремих випадках прикметникова лексика в гуцульському говорі демонструє багатшу лексико-семантичну структуру.

Своєрідність аналізованої говірки представляють і прикметникові діалектизми (4 лексеми), які в гуцульському мовленні мають інше значення. Пор.: *лівкий* ‘нетугий’ – гуц. ‘гладкий, м’який’, *прикрый* ‘поганий, злий, недобрий’ – гуц. ‘стрімкий’, *шіковний* ‘акуратний’ – гуц. ‘спритний’, *слутий* ‘неповороткий’ – гуц. ‘каліка’.

В окремих випадках аналізовані прикметники розрізняються не лише значенням, але й наголосом, пор.: *яфиновий* (гуц.) і *яфиновий* (покут.), *шуткова неділя* ‘церк. Вербна (Квітна) неділя’ (гуц.) – *шуткова неділя* (покут.).

Прикметники-діалектизми перебувають у системних відношеннях, передовсім синонімічних, напр.: *лецтий*, *остатний*, *пустий*; *людіний*, *люцкий*; *шпарівливий*, *шпаровитий*; *маціпіцький*, *мацьопкий*; *моцний*, *моцеленний*; *таздовитий*, *таздівський*, *дбалий*; *лутавий*, *слутий* (у значенні ‘незграбний’). Порівняно невелике число прикметникових діалектизмів-синонімів зумовлене тим, що в мовленні покутян діалектні прикметники синонімізуються з літературними формами.

Діалектні прикметники функціонують і як елементи стійких словосполучень, напр.: *лецта година настала, пустий від світа*. На жаль, діалектні словники не завжди їх фіксують. Деякі відносні прикметники представлені лише в складі лексикалізованих сполук: *Провідна неділя, Шуткова неділя, кольоньцька вода*.

Засвідчені прикметникові діалектизми переважно належать до питомої лексики, але трапляються й окремі запозичення, здебільшого з німецької (*лецтий, файний, штарівливий*) або польської (*теньгий, шкаредний*) мов.

Зазвичай, окрім аналізованих діалектизмів-прикметників, у діалектному мовленні функціонують ще й інші спільнокореневі лексеми, що підтверджує їх глибоке вкорінення, напр.: *блеховий* і *блеха* '1. листове або дахове залізо; 2. лист для випікання виробів з тіста; 3. частина плуга'; *яфиновий* – *яфини* 'перев. мн, бот. чорниці', *яфинник* 'зб. зарості чорниць; місце, де ростуть чорниці'; *газдовитий, газдівський* – *газда* '1. господар; добрий господар; 2. порядна, чесна людина, господар дому, голова родини; 3. чоловік', *газдині* '1. господиня; 2. порядна, чесна жінка; 3. дружина', *газдунька* 'пестл. до газдині', *газдувати* 'господарювати', *газдівство* 'господарство; селянська садиба – хата разом із господарськими будівлями та городом'; *капарний* – *капарник* 'поганий, недбалий робітник', *капарниці* 'погана, недбала робітниця', *капарство* '1. безладдя; неохайність; 2. нужда', *капарити* 'зневажл. недбало виконати роботу; виконувати одноманітну роботу', *капарно* 'присл. погано, неохайно, недбало, брудно'; *квасний* – *квас* '1. напій з вівсяного хліба або мочених яблук; 2. щавель кислий; щавель кінський', *келавий* – *кєли* 'тільки мн. мед. грижа', *келавец* '1. той, хто має грижу; 2. ірон. неповороткий, повільний'; *когутічий* – *когут* 'півень', *когутик* 'змени. до когут'; *конаристий* – *конарь* 'груба гілка листяного дерева'; *красий* – *красуле* '1. красуня; 2. ряба або червоної масті корова'; *лабатий, криволабий* – *лаба* '1. зневажл. нога людини; 2. нога тварини; 3. ніжка стола, стільця';

лакомий – *лакомити* 'приваблювати', *лакомо* 'ласо'; *лівкий* – *лівко* 'присл. вільно, легко'; *люксичний* – *люксично* 'присл. люксусово; прекрасно'; *майовий* – *маїти* 'прикрашати хату зеленню на Зелені свята', *май* '1. зелені гілки, якими прикрашають хату на Зелені свята, клечання; 2. травень'; *мерзенний* – *мерза* '1. мерзотник; 2. неприємність'; *моцний, моцеленний* – *моцар* 'силач', *моцно* 'присл. міцно; сильно', *моцуватисі* '1. міряться силою; 2. кріпитися'; *мусовий* – *мус* '1. примус; 2. нагальна потреба', *мусово* 'присл. 1. примусово; 2. обов'язково'; *острий* – *остро* 'присл. 1. гостро; 2. дошкульно; 3. дзвінко'; *охітний* – *охітно* 'присл. 1. охоче; 2. добровільно'; *пенівий* – *пеніво* 'присл. повільно'; *пискатий* – *пискувати* 'грубіянити, сперечатися, пащекувати'; *пустий* – *пустєк* 'ледар', *пусто, пусто-дурно* 'присл. даремно'; *саракий* – *сарака, сарачі* 'бідолаха; сирота'; *сивий* – *сивулі* '1. худоба сірої масті; 2. зневажл. рідк. немолода дівчина або жінка', *сиво* 'присл. сіро'; *скоруховий* – *скорух* 'гробина'; *слотавий* – *слота* 'дощова погода, сльота', *слотити* 'дощити'; *студений* – *студінь* 'холоднеча, холод', *студено* 'присл. зимно'; *таній* – *таніти* 'дешевіти', *тано* 'присл. дешево, недорого'; *тетин* – *тєта* '1. тітка (сестра батька або матері); 2. *те саме, що* вуйна 2'; *трепетовий* – *трепєта* 'осика'; *файний* – *файно* 'присл. гарно; добре'; *фамілійний* – *фамілія* '1. родина, рідня; 2. прізвище; пор. нім. familie'; *хорий* – *хорувати* 'хворіти'; *ціпкий* – *ціпко* 'присл. міцно'; *чєрєп'єний* – *чєрєп'є* 'зб. 1. глиняний посуд; 2. увесь неметалевий посуд'; *шкарєдний* – *шкарєдно* 'присл. незграбно, погано; гидко'; *штрамацький* – *штрамак* 'охайна, акуратна людина; чєпурун; пор. нім. stramm', *штрамацко* 'присл. акуратно; бадьоро', *штрамувати(сі)* 'чєпурити(ся); гарно одягати(ся)'; *шуткова (неділя)* – *шутка* '1. котики на вербі; 2. в'язанка вербових гілок, які святять у Вєрбну неділю'; *юхтовий* – *юхт* 'особливо оброблений сорт шкіри, юхта'.

Аналізовані ад'єктиви перебувають зі спорідненими словами в типових слово-

твірних мотиваційних відношеннях, зокрема зчаста самі є відіменниковими похідними (напр.: *блеховий, яфиновий, фімільний*) або стають твірними для іменників (як-от: *капарник, пустек, сивуля*) та прислівників (напр.: *капарно, тано, файно*).

Аналіз словотвірної структури деяких ад'єктивів є підставою і для інших міркувань. Так, у говірці с. Парище хоча й не виявлено прикметника *здалий* 'здатний, спроможний щось зробити', але натомість засвідчено похідний зі значенням заперечення ознаки *нездалий*. Тому, імовірно, такий ад'єктив колись існував у говірці покутського села. На нашу думку, такі приклади, з одного боку, підтверджують тісний зв'язок покутської говірки з гуцульськими, а з іншого – те, що гуцульський говір зберіг більше архаїчних рис, ніж покутський. Правда, для остаточних висновків необхідно обстежити більше число покутських говірок.

Таким чином, дослідження прикметникової діалектної лексики дозволяє нам зробити висновок про те, що говірка покутського с. Парище тісно пов'язана з гуцульським говором і тому належить до перехідних покутсько-гуцульських. Це підтверджує порівняно велике число ад'єктивів, які паралельно вживаються в діалектному мовленні гуцулів. Абсолютна більшість аналізованих прикметників (93,5 %) у говірці села зберігає такий самий обсяг лексико-семантичної структури, який фіксують словники гуцульських говірок. Дві інші групи ад'єктивів: діалектизми, які в говірці села мають менше число значень (2, 8 %), та діалектизми, які розрізняються семантикою (3, 7 %), – є нечисленними. Словотвірні та синонімічні зв'язки діалектних прикметників, а також їхнє активне функціонування у мовленні жителів села засвідчують, що вони вживаються не випадково, а є глибоко закоріненими в говірковому мовленні.

Окрім прикметників, заслуговують на детальний аналіз у запропонованому ключі дієслівні та іменникові діалектизми в говірці с. Парище Надвірнянського району Івано-Франківської області. Перспективи дослідження вбачаємо також у

вивченні інших перехідних покутсько-гуцульських говірок, що дозволить виразніше окреслити межі між говорами, простежити поширення тих чи тих діалектних явищ у суміжних говірках.

1. Бігусяк М. В. До питання гуцульсько-покутського діалектного порубіжжя на теренах Івано-Франківщини / Михайло Бігусяк // Вісник Прикарпатського університету. Філологія (мовознавство). – Вип. XIX–XX. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2008. – С. 26–29.
2. Бігусяк М. В. Лінгвогеографічне дослідження говорів Івано-Франківщини / Михайло Бігусяк // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Вип. XXXII–XXXIII. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. – С. 13–18.
3. Білінська Л. Мікротопоніми Покуття, мотивовані вживаними на Гуцульщині діалектними лексемами / Любов Білінська // Вісник Прикарпатського університету. Філологія (мовознавство). – Вип. XXV–XXVI. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2010. – С. 27–29.
4. Вардзарук Л. Етнографічні межі Гуцульщини на Прикарпатті / Л. Вардзарук // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні : матеріали наук. конф. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 34–36.
5. Герман К. Лінгвогеографічне дослідження гуцульського діалекту / Костянтин Герман // Вісник Прикарпатського університету. Філологія (мовознавство). – Вип. XXV–XXVI. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2010. – С. 3–5.
6. Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1997. – 232 с.
7. Гуцульські світи. Лексикон / [Наталія Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – 668 с.
8. Грещук В. В. Гуцульсько-покутські діалектні паралелі в мові новел Василя Стефаника / Василь Грещук // Вісник Прикарпатського університету. Філологія (мовознавство). – Вип. XIX–XX. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2008. – С. 21–26.
9. Жилко Ф. Т. Говори української мови : монографія / Ф. Т. Жилко. – К., 1958. – 172 с.
10. Кисляк Л. Характеристика гуцульсько-покутського мовного порубіжжя (говірка села Саджавка Надвірнянського району Івано-Франківської області) / Леся Кисляк // Вісник Прикарпатського університету. Філологія (мовознавство). – Вип. XXV–XXVI. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2010. – С. 229–233.

11. Кобилянський Б. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови) / Б. Кобилянський. – К., 1960. – 276 с.
12. Ковальчук М. Гуцульська діалектна субстантивна лексика в говірці села Середній Майдан Надвірнянського району / Михайло Ковальчук //

- Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Вип. XXXII–XXXIII. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. – С. 37–41.
13. Словничок гуцульських говірок Верховинського району Івано-Франківської області / упоряд. Г. М. Гречук. – К. : Бланк-Прес, 2012. – 224 с.

В статті описані значення діалектних імен прилагательних, які використовуються в мові покутського села Парышче, і в сусідніх гуцульських говорах; аналізуються їх кількісні показники, специфіка лексико-семантичної структури, зв'язи з родственими діалектизмами.

Ключевые слова: діалектизм, діалектні імена прилагательні, говір, покутський говір, гуцульський говір, Парышче.

The article gives the description of the meaning of dialectal adjective lexicon which is used both in the dialect of the Pokuttian village of Paryshche and in the neighbouring Hutsul dialect; it also analyses its quantitative indices, specification of the lexical-semantic structure, relations with common-rooted dialectisms.

Keywords: dialecticism, dialectal adjective lexicon, dialect, Pokuttian dialect, Hutsul dialect, Paryshche.

УДК 81'44: 811.111'37+811.161.2'37

ББК 81в6

Світлана Шульга

РЕАЛІЗАЦІЯ ВІДНОШЕНЬ У СТРУКТУРІ ДВОКОМПОНЕНТНИХ ПАРЕМІЙ (на матеріалі української та англійської мов)

Стаття є спробою описати відношення у структурі двокomпонентних паремій української та англійської мов. Увагу зосереджено на логіко-семантичних відношеннях із стилістичним і семантичним забарвленням. Окреслено різний характер конотацій паремій досліджуваних мов.

Ключові слова: паремія, відношення, конотація, семантика.

Сучасне мовознавство визначає паремії як прислівні народні висловлення повчального характеру, оформлені за зразком синтаксично замкнених, відтворюваних і семантично цілісних речень, поетичних за формою [21]. Самі ж паремії репрезентують особливі «антропокультурні утворення» з цілісним змістовно-смысловим наповненням, експресивно-образною структурою, формування яких обумовлено культурними, психологічними і прагматичними чинниками у межах дійсної мовної картини світу [17, с. 9]. З точки зору когнітивної лінгвістики паремії – це результат породження, переробки, зберігання і трансляції інформації в діахронічному зрізі [17, с. 9]. Паремії – представники клішованого типу мовлення, які позначають мікроситуацію (конситуацію), в основі якої лежить одна модель типової ситуації [10]. До досліджень паремій української та англійської мов зверта-

лися Б. Ажнюк, В. Бабайцева, А. Баранов, Т. Бендерли, В. Бондаренко, М. Демський, Д. Добровольський, О. Дуденко, А. Калінін, В. Кононенко, Т. Космеда, О. Кунін, П. Лекант, Т. Ніколаєва, М. Пазяк, В. Ужченко [1; 2; 3; 4; 6; 8; 10; 11; 13; 14; 16; 18; 20; 22; 23; 27].

Паремійний корпуси української та англійської мови продовжують викликати інтерес до вивчення, адже паремії цікаві не лише з точки зору уособлення культури, побуту та історії людства, але також і з позицій комунікативної та когнітивної лінгвістики. **Об'єктом дослідження** виступають двокomпонентні паремії української й англійської мов. Двокомпонентні паремії характеризуються різноманітними формами семантичних відношень, що закладені як у поверхневій, так і в глибинній структурі. Послуговуючись структур-

ним методом класифікації паремій за відповідними моделями-формулами, під двокомпонентною паремією розуміємо структуру з компонентом **А** і **Б** [24, с. 26–27]. У функції компонентів може виступати об'єкт у стверджувальній та заперечній конотаціях, наприклад: укр.: *Великі діти (А) – великі й турботи (Б)* // англ.: *Every dog (A) is a lion at home (B)*; предикатно-суб'єктна єдність, наприклад: укр.: *Волос сивіє (А), а голова шаліє (Б)* // англ.: *We know not what is good (A) until we have lost it (B)*; предикатна єдність, наприклад: укр.: *Вір своїм очам (А), а не чужим речам (Б); Гни дерево, поки молоде (А), учи дітей, поки малі (Б)* // англ.: *Don't keep a dog (A) and bark yourself (B)*. тощо. **Метою дослідження** є зіставно-порівняльна характеристика відношень, що встановлюються у межах двокомпонентної паремії української та англійської мов. Відповідно до мети передбачено розв'язання таких завдань: 1) описати логіко-семантичні відношення українських та англійських паремій; 2) узагальнити основні типи відношень у межах стилістичного забарвлення паремій.

Стійкість структури, відтворюваність, повчальність змісту, наявність граматично та інтонаційно оформленого судження, лаконічність народного поетичного висловлення, узагальнення головних закономірностей, життєвих правил або істин, наявність конотативного компонента, що містить оцінну інформацію, експресивність зараховують до релевантних ознак паремій. Виокремлено три основні ознаки паремій як фразеологічних одиниць: 1) стійкість на семантичному, компонентному та граматичному рівнях; 2) легкість при запам'ятовуванні; 3) семантична гнучкість, що сприяє використанню паремій у будь-яких мовних дискурсах [10]. Таким чином, паремії української та англійської мови – це комунікативно завершені та інформативно вичерпні, семантико-синтаксично цілісні висловлення.

У сучасному мовознавстві виокремлюють сім основних прагматичних функцій паремій, котрі закладені в їх зовнішню та внутрішню структуру [24, с. 88–89], а саме:

1) *моделююча*, що полягає в тому, що будь-яка паремія відображає модель якоїсь життєвої чи логічної ситуації, наприклад: укр.: *Мудрим ніхто не вродився, а навчився; Хто рано підводиться, за тим і діло водиться* // англ.: *Some are wise and some are otherwise; Many stumble at a straw and leap over a block*;

2) *повчальна*, що допомагає роз'яснити картину світу, правила поведінки чи етикету тощо, наприклад: укр.: *Як постелеш, так будеш спати, як посієш, так будеш жати; Шануй батька й неньку, буде тобі скрізь гладенько* // англ.: *Life is a stage, so learn to play your part; Eat at pleasure, drink with measure*;

3) *прогностична*, яка має на меті зберегти семантику важливої інформації для передбачення майбутнього чи застереження, наприклад: укр.: *Якщо в дорозі пирхають коні, то подорожніх з радістю приймуть; Пострижеш козі бороду – не дасть молока* // англ.: *When the fox preaches, then beware your geese; He who begins many finishes but few*;

4) *“магічна”*, що передбачає, що зміст закладений у структуру паремії спричинить і допоможе нав'язати потрібну діяльність, наприклад: укр.: *Не показуй на блискавку пальцем, бо хата згорить; У н'ятницю йти свататись – буде вдача* // англ.: *If you want a thing well done, do it yourself; What can't be cured, must be endured*;

5) *негативно-комунікативна*, на позначення такої семантики паремії, що допомагає мовцю уникнути небажаної відповіді, наприклад: укр.: *Пильнуй свого носка, а не чужого проса* // англ.: *Can the leopard change his spots?*

6) *розважальна*, що передбачає паремії із позитивними конотаціями, наприклад: укр.: *На городі бузина, а в Києві дядько; Як почав орать, то в сопілку не грать* // англ.: *Too much knowledge makes the head bald; If each would sweep before his own door, we should have a clean city*;

7) *орнаментальна (естетична)*, слугує для семантичного та стилістичного забарвлення будь-якої мовленнєвої діяльності, наприклад: укр.: *Батьки глядять*

дочку до вінця, а чоловік до кінця; Не журися козаче, нехай твій ворог плаче // англ.: The coward often dies, the brave but once; Business makes a man as well as tries him.

Паремія передусім – це предикативна структура, що функціонує в обох мовах у формі простого чи складного речення. Логіко-семантичний підхід до структури речення закріпив погляд щодо можливості фігурування кількох елементарних ситуацій у межах того самого речення, які, у свою чергу, по-перше, відображають логіко-семантичні зв'язки між учасниками ситуації, по-друге, репрезентують відповідне функціонально-семантичне оточення кожної з ситуацій [15, с. 133–136]. Трансформація у підрядні речення часу, причини, мети, наслідку, умови тощо може пояснюватися встановленням між головною і другорядною діями відношення мотиваційної предикації, подібної до тієї, що поєднує дії у складнопідрядних реченнях із підрядними обставинними [12, с. 8].

Серед логіко-семантичних відношень у структурі двокомпонентних паремій вирізняємо: а) **причиново-наслідкові відношення**, наприклад: укр.: *Будеш трудитися – будеш кормитися; Коли немає сили, то й світ не милий // англ.: As you take your bed, so must you lie on it; Jest with an ass and he will flap you in the face with his tail;* б) **умовно-наслідкові відношення**, наприклад: укр.: *Коли б кізка не скакала, то і ніжки не зламала б; Було б корито, а свині знайдуться // англ.: If the sky falls, we shall catch larks; If we can't as we would, we must do as we can;* в) **часові відношення**, наприклад: *Не кидай старих чобіт, поки нових не купиш; Коли стелиться доріжка, козакові не до ліжка // англ.: We never know the value of water till the well is dry; When at Rome, do as the Romans do;* г) **відношення з семантикою наслідкового паралелізму** явищ, стану, дій, наприклад: укр.: *З миру по нитці – голому сорочка; Аби цвіт, а ягідки будуть; Багато няньок – дитина без ока // англ.: After a storm comes a calm; Like priest, like people; Follow the river and you'll get to the sea.*

В українській мові зафіксовано **допустові відношення**, наприклад: *Гість хоч не довго буває, та все примічає; Хоч борць без сала, аби душа пристала.* Якщо звернутись до формально-граматичного рівня обох мов, то спостерігаємо модифікацію суб'єкта, домінування теперішнього часу (подекуди зустрічається минулий та майбутній), що з позиції когнітивної лінгвістики можна пояснити абстрагуванням від часових меж, від конкретизації особи з метою зберегти й упровадити функцію узагальнення стійких, постійних, часто повторюваних явищ та дій відповідної дійсності.

Відношення у структурі двокомпонентних паремій української й англійської мов варто розглядати із урахуванням стилістичного забарвлення структури. В енциклопедії української мови зазначено, що “всі паремії становлять кліше і використовуються в ролі знаків, їхнє значення може мотивуватися, вони можуть мати омоніми, синоніми й антоніми, здатні займати певне місце в мовленнєвому ряді та мати набір споріднених форм для цього місця, тобто вони включені в систему синтагматично-парадигматичних відношень мови” [28, с. 460]. Візьмемо до уваги фігуру думок (за А. О. Білецьким) – антитезу, що дозволить виокремити контрастивні конотації досліджуваних паремій [5, с. 200]. Серед них спостерігаємо такі: а) **зіставлення** подібних явищ, стану, дій з семантикою поради, рекомендації, наказу тощо, наприклад: укр.: *Губами говори, а руками роби; Будь сильним духом, а не новим кожухом // англ.: It's one thing to flourish and another to fight;* б) **відношення на позначення контрасту** явищ, стану, дій із семантичним негативним забарвленням, із семантикою висміювання явища, дії, стану, наприклад: укр.: *Зверху блищить, а в голові свистить; Верба хоч і товста, але зсередини пуста.* Англломовний фактичний матеріал не підтвердив такого типу конотації паремій.

Відомий факт, що антоніми беруть участь в творенні контрастивних відношень між компонентами паремій, наприклад: укр.: *Ластівка день починає, а со-*

ловей його **кінчає**; **Літо** збирає, а **зима** з'їдає; Від гніву **старієш**, від сміху **молодієш**; Або розумне **казати**, або зовсім **мовчати**; **Говорить прямо**, а **робить криво** // англ.: A **heavy** purse makes a **light** heart; A **little** body often harbours a **great** soul; A **wise** man changes his mind, a **fool** never will; Fortune is **easily** found, but **hard** to be kept; The **furthest** way about is the **nearest** way home; To know **everything** is to know **nothing**. Варто зазначити, що в англійській мові саме за участю антонімічних протиставлень репрезентуються відношення на позначення контрастивної семантики;

в) **порівняння** за участі лексем *мов, немов, неначе, як, ніж, аніж, like, as, than*, із семантикою кепкування, глузування, докору тощо наприклад: укр.: *Берешися за діло, як п'яний за тин; Згадала баба, як дівкою була; Нарядилася, як пава, а кричить, як тава; Високий, як тополя, а дурний, як квасоля* // англ.: A fool may ask more questions in an hour than a wise man can answer in seven years; A man of words and not of deeds is like a garden full of weeds.

До відношень із семантикою позитивної конотації зіставлення зараховуємо: а) **порівняння** за участі лексем *мов, немов, неначе, як, ніж, аніж, like, as, than*, наприклад: укр.: *На дерево дивись, як родить, а на чоловіка як робить; Кров не вода, а серце не камінь; Краще полин їсти, ніж з нелюбом за стіл сісти* // англ.: A bad corn promise is better than a good lawsuit; A civil denial is better than a rude grant; б) **умовне порівняння** явищ, стану, дій, наприклад: укр.: *Бджоли раді цвіту, а люди літу* // англ.: A nod from a lord is a breakfast for a fool. Нині, “порівняння, алегорію” у структурі паремій розглядають як один із “найфразеологічніших тропів” [7, с. 20].

Стилістичне повторення спостерігається у пареміях на позначення як позитивних конотації, наприклад: укр.: *Стоїш високо – не будь гордим, стоїш низько – не гнися; Багато снігу – багато хліба* // англ.: A **good** dog deserves a **good** bone; A **good** Jack makes a **good** Jill; A **penny**

saved is a **penny** gained, так і негативних, наприклад: укр.: *Млин меле – мука буде, язик меле – біда буде; Хвальби – повнії торби, а в торбі нема нічого* // англ.: A **great** fortune is a **great** slavery; Don't **trouble** trouble until trouble **troubles** you.

Паремійні висловлювання розглядаються в мовознавстві як специфічні засоби позначення та іменування поза мовленнєвої діяльності. Вони актуалізуються як стійкі відтворювані стереотипи, котрі постають із пам'яті як мовленнєві реакції на типовість подій та явищ. За допомогою паремійного вислову мовець намагається вплинути на адресата, перейняти його власним ставленням до позначуваного. Відтак паремії, як і фразеологізми, слугують не для первинного називання, а для образного характеризування уже названого через інакомовність [9, с. 1].

Досліджуючи семантичні функції паремій, вдалося встановити, що в українській та англійській мовах структурні компоненти досліджуваних категорій здебільшого перебувають у відношеннях, щоб семантично зберегти й передати:

а) **пораду**, наприклад: укр.: *Перемагай труднощі розумом, а небезпеку – до свідом; Їж борщ з грибами і держи язик за зубами;* // англ.: *Be slow to promise and quick to perform; Before you make a friend eat a bushel of salt with him; After dinner sit (sleep) a while, after supper walk a mile; An apple a day keeps the doctor away;*

б) **факти об'єктивної дійсності**, наприклад укр.: *Дітки плачуть, а у матері серце болить; Мудрий не все каже, що знає, а дурень не все знає, що каже; Хто з правдою зрідниться, той і грому не боїться* // англ.: *It is a poor mouse that has only one hole; Little knowledge is a dangerous thing; He that promises too much means nothing;*

в) **застереження**, наприклад укр.: *Не брудни криниці, бо схочеш водиці; Не треба дощ просити, він прийде, як будем косити; Хто пізно встає, тому хліба не стає* // англ.: *Never cast dirt into that fountain of which you have sometime drunk; Never offer to teach fish to swim; Set a beggar on horseback and he'll ride to the devil.*

Таким чином, спостерігаємо метафоричне осмислення реальної дійсності

В україномовному та англійськомовному ужитку поширені паремії на позначення **відношень локативної семантики**, наприклад: укр.: *Де лелека водиться, там щастя родиться; Далеко, та легко, близько, та слизько; Де ворота скрипкові, там собаки сварливі* // англ.: *Where every hand fleeces, the sheep goes naked; In the country of one-eyed be one-eyed; Where there is a will there is a way*. Зустрічаємо паремії на позначення **темпоральної семантики**, наприклад: укр.: *У липні сонце йде на зиму, а літо – на спеку; Восени багач, а на весні прохач* // англ.: *In the evening one may praise the day; They must hunger in winter that will not work in summer*.

Отже, у пареміях української та англійської мов широко репрезентували себе логіко-семантичні відношення, а також відношення на позначення позитивної, негативної й контрастивної конотацій. Семантика відношень у структурі паремій реалізує себе через оцінку дійсності та функціонування у формі поради, застереження тощо. Перспективи подальших досліджень полягають у дослідженні семантико-синтаксичної структури, комунікативного, когнітивного та семантичного навантаження паремій зіставлених мов.

1. Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія у культурно-історичному висвітленні / Б. М. Ажнюк // АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К. : Наук. думка, 1989. – 136 с.
2. Бабайцева В. В. Переходные конструкции в синтаксисе (двусоставные и односоставные предложения) / Вера Васильевна Бабайцева. – Воронеж, 1967. – 391 с.
3. Баранов А. Н. Аспекты теории фразеологии / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский. – М. : Знак, 2008. – 656 с.
4. Бендерли Т. С. Некоторые сведения об английской пословице / Т. С. Бендерли // Ученые записки. Серия филологическая. – Вып. IV. – Владивосток : Приморское книжное изд-во, 1962. – С. 41–58.
5. Білецький А. О. Про мову і мовознавство : [навч. посібник для студентів філол. спец. вищ. навч. закладів] / Андрій Олександрович Білецький. – К. : АртЕк, 1996. – 224 с.
6. Бондаренко В. Т. К вопросу о лингвистической сущности пословиц / В. Т. Бондаренко // Лексикология и фразеология: новый взгляд : [тезисы 2-ой межвуз. конф.]. – М. : МГЗПИ, 1990. – С. 11–16.
7. Гриценко Я. Порівняння (*tašbīh*) як засіб творення арабських паремій / Я. Гриценко // Вісник львівського університету. Серія філологічна. – 2014. – Вип. 61. – С. 20–27.
8. Демський М. Т. Українські фраземи й особливості їх творення / Мар'ян Тимофійович Демський. – Львів : Просвіта, 1994. – 64 с.
9. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / О. В. Дуденко. – К., 2002. – 19 с.
10. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Олена Володимирівна Дуденко. – Умань, 2002 – 218 с.
11. Калинин А. Ф. Некоторые семантико-грамматические особенности главного члена обобщенно-личных предложений (на материале русских пословиц) / А. Ф. Калинин // Слово и словосочетание как компоненты предложения : лингвистический сборник. – Вып. 12. – М., 1978. – С. 26–31.
12. Комарова З. І. Формально-синтаксичні і семантико-функціональні параметри дієприслівникових зворотів у структурі речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / З. І. Комарова. – К., 2003. – 22 с.
13. Кононенко В. І. Словесні символи в семантичній структурі фраземи / В. І. Кононенко // Мовознавство. – К., 1991. – № 6. – С. 30–34.
14. Кононенко В. І. Українська народна фраземіка: трансформації образу / В. І. Кононенко // Мовознавство. – К., 1993. – № 5. – С. 21–27.
15. Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль / Віталій Іванович Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 459 с.
16. Космеда Т. Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового / Т. Космеда, Т. Осіпова. – Дрогобич : Коло, 2010. – 272 с.
17. Кузьмина Е. А. Паремии как лингвокультурная репрезентация языковой личности (на материале немецкого языка) : дис. ... к-та філол. наук 10.02.04 / Елена Анатольевна Кузьмина. – Тамбов, 2002 – 196 с.
18. Кунин А. В. Английская фразеология / Александр Владимирович Кунин. – М. : Высшая школа, 1970. – 344 с.
19. Кунин А. В. Фразеологический уровень языка / А. В. Кунин // [тез. докл. науч. конф. “Уровни языков и их взаимодействие” (4-7 апреля)]. – М., 1967. – С. 90.
20. Лекант П. А. К проблеме разграничения фразеологизма и нефразеологизма / П. А. Лекант // [материалы межвуз. симпозиума “Проблемы устойчивости и вариативности фразеологических единиц”]. – Тула, 1968. – С. 90–93.
21. Мацак Ж. Г. Паремія як перекладацька проблема [Електронний ресурс] / Ж. Г. Мацак. –

2008. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15_DNI_2008/Philologia/33540.doc.htm
22. Николаева Т. М. Обобщенное, конкретное и неопределённое в паремии / Т. М. Николаева // Малье формы фольклора : [сб. ст. памяти Г. Л. Пермякова]. – М., 1995. – С. 311–324.
23. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки. Проблеми пареміології та пареміографії. – К. : Наукова думка, 1984. – 204 с.
24. Пермяков Г. Л. Основы структурной паремологии // Григорий Львович Пермяков – М. : Наука, 1988. – 236 с.
25. Прислів'я, прикмети та повір'я українського народу / уклад. Н. Кусайкіна. – 2-ге вид., виправ. та доп. – Х. : ВД «Школа», 2011. – 128 с.
26. Скробот А. І. Лінгвокультурологічні особливості іспанських паремій з анімалістичним компонентом / А. І. Скробот // Науковий вісник МГУ. Серія : Філологія. – 2014. – № 10 (1). – С. 173–175.
27. Ужченко В. Д. Історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології: дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 / Віктор Дмитрович Ужченко – Луганськ, 1994. – 453 с.
28. Українська мова [Енциклопедія] [2-ге вид., випр і доп.] / голова ред. кол. В. М. Русанівський. – К. : Видавництво Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
29. Kuskovskaya S. English Proverbs and Sayings / Susanna Kuskovskaya. – Мн. : Выш. шк., 1987. – 253 с.

В статтє сдєлана попытка описати отношения в структурє двухкомпонентных паремий украинского и английского языков. Внимание сосредоточено на логико-семантических отношениях со стилистической и семантической окраской. Очерчена разнохарактерность коннотаций паремий исследованных языков.

Ключевые слова: паремия, отношения, коннотация, семантика.

The article is an attempt to describe the relations within the structure of two-component paroemias in Ukrainian and English. The attention has been focused on logical-semantic relations including stylistic and semantic overtones. The diverse connotations of paroemias have been taken into consideration.

Keywords: paroemia, relations, connotation, semantics.

УДК 81'373.7

ББК 81.033

Aleksandra Samadowa

ZJAWISKO EKWIWALENCJI FRAZEOLOGIZMÓW Z KOMPONENTEM NAZYWAJĄCYM JEDZENIE W JĘZYKU POLSKIM I UKRAIŃSKIM

У статті проведено аналіз еквівалентності польських і українських фразеологізмів з номінаціями їжі. У дослідженні виявлено багато сходжень на лексично-формальному і семантичному рівнях, що пояснюється спільними асоціаціями, які викликані щоденними подіями, а також спільними, для обох народів, частинами культури та фольклору. Водночас виявлено розбіжності у концептуалізації світу поляками та українцями, що зумовлено відмінністю культур.

Ключові слова: фразеологія, еквівалентність, семантика, польська, українська, концептуалізація, фольклор.

W czasach powszechnej globalizacji coraz istotniejsze miejsce w badaniach językoznawców zajmuje zjawisko ekwiwalencji międzyjęzykowej, również na płaszczyźnie frazeologii. Tym tematem zajmuje się wielu badaczy pochodzących z ukraińskiego i polskiego środowiska naukowego. Są to, m.in.: Н. Б. Дем'яненко [Див.: 7], І. В. Кононенко [Див.: 9], О. П. Левченко [Див.: 13], Г. В. Крайчинська [Див.: 11], М. Васай [1, s. 157–165], W. Chlebda [Див.: 2] i inni. Choć powstają prace z zakresu ekwiwalencji frazeologii polsko-ukraińskiej, to wciąż brakuje kompleksowego opracowania tej dziedziny.

Ekwiwalencja frazeologiczna polega na przeanalizowaniu frazeologizmów z zakresu dwóch języków, sprawdzeniu, czy mają odpowiednik w języku docelowym, a następnie na doborze, o ile to możliwe, jednostek frazeologicznych w parę – ekwiwalenty [4, s. 334–340]. Badania przeprowadzone na materiale językowym są prowadzone w dwóch aspektach – ilościowym i jakościowym. Dane opracowane w aspekcie ilościowym obrazują przede wszystkim, ile odpowiedników w języku docelowym ma dana jednostka frazeologiczna, z uwzględnieniem podziału na synonimię, szeregi synoni-

miczne, warianty itp. Natomiast badania przeprowadzane w aspekcie jakościowym koncentrują się wokół podobieństw semantycznych. Zaproponowano wiele sposobów klasyfikacji ekwiwalentów frazeologicznych w aspekcie jakościowym [12, s. 96–97], jednak jej najbardziej rozpowszechniony typ koncentruje się wokół wykazywania różnic leksykalnych i gramatycznych.

W moim opracowaniu zajmę się badaniem ekwiwalencji w aspekcie jakościowym na podstawie ukraińskich i polskich frazeologizmów zawierających komponent nazywający potrawy. Dane do analizy uzyskałam z ukraińskich i polskich słowników frazeologicznych: *Słownika frazeologizmів української мови* [14] i *Słownika frazeологічних антонімів української мови* [8] oraz z *Wielkiego słownika frazeologicznego z przysłówkami* [3] i *Słownika frazeologicznego języka polskiego* [6]. Posiłkowałam się również danymi zawartymi odpowiednio w korpusach języka polskiego [5] i ukraińskiego [10].

Polskie i ukraińskie frazeologizmy zawierające komponent nazywający jedzenie, można podzielić na cztery grupy w zależności od stopnia ekwiwalencji. Grupę pierwszą tworzą ukraińsko-polskie pary frazeologizmów, które są identyczne pod względem formalnym, leksykalnym i semantycznym, np.: *dziesiąta woda po kisielu* // *десята вода на киселі* 'bardzo dalekie pokrewieństwo', *groch z kapustą* // *горох з капустою* 'nieład, nieporządek, bałagan, chaos', *dostać figę z takim* // *фігу з маком дістати* 'nic nie dostać', *jak grzyby po deszczu* // *як гриби після дощу* 'szybko, nieoczekiwanie, licznie', *jak na drożdżach* // *як на дріжджах* 'szybko', *jak po maśle* // *як по маслу* 'łatwo, bez trudności', *mieć olej w głowie* // *мати олію в голові* 'z uznaniem o kimś mądrym, rozsądnym', *sól ziemi* // *сіль землі* 'najbardziej wartościowi ludzie', *attycka sól* // *аттична сіль* 'dowcip cięty, ale w dobrym guście' i inne. W ramach tej grupy można wyodrębnić podgrupę, skoncentrowaną wokół tego samego komponentu, np.: *łaskawy chleb* // *ласкавий хліб* 'życie z czyjejs łaski', *lekki chleb* // *легкий хліб* 'łatwy sposób zarabkowania', *ciężki chleb* // *тяжкий хліб* 'zarobek zdobyty ciężką pracą', w których chleb –

podstawowe pożywienie Ukraińców i Polaków – jest utożsamiany z pracą. Podobną podgrupę można utworzyć wokół komponentu *mleko*, np.: *wyssać z mlekiem matki* // *всмоктувати з молоком матері* 'odziedziczyć cechy po matce, mieć co wpojone od urodzenia', *tylko ptasiego mleka brakuje* // *тільки пташиного молока немає* 'ktoś żyje w dobrobycie, nic mu nie brakuje'. Inną podgrupę można wyodrębnić na podstawie wspólnego źródła pochodzenia frazeologizmów, np. Biblii: *manna z nieba spada* // *манна з небес падає* 'coś przychodzi łatwo, bez wysiłku' lub mitologii: *jabłko niezgody* // *яблуко розбрату* 'przedmiot, przyczyna sporu'. Frazeologizmy wchodzące w skład tej grupy świadczą o wspólnocie codziennych doświadczeń obu narodów i podobnych asocjacji wywołanych przez otaczające je zjawiska naturalne.

Drugą grupę stanowią frazeologizmy tożsame pod względem semantycznym, ale różniące się pod względem leksykalnym i gramatycznym. W ramach tej grupy również można wyodrębnić podgrupy, w zależności od typu ekwiwalencji. Pierwsza podgrupa to pary, w których zmieniony jest jeden komponent, np. spożywczy: *jak pączek w maśle* // *як вареник у маслі* 'żyć bez trosk', *ni z pierza ni z mięsa* // *ні риба ні м'ясо* 'o człowieku, o którym nie można powiedzieć nic określonego, pozbawionym jakichkolwiek wyrazistych cech', lub zmieniony jest inny komponent rzeczownikowy, np.: *jak kura na pieprzu* // *як свиня на перці* 'nie znać się na czymś wcale, nie mieć o czymś pojęcia', *nawarzyć piwa* // *наварити каші* 'spowodować kłopot, nieprzyjemność'. Rozbieżności zachodzące na poziomie leksykalnym w tej podgrupie są związane przede wszystkim z różnicami w sposobie konceptualizowania świata przez Polaków i Ukraińców. Są to detale, które wypływają z codziennych doświadczeń i przyzwyczajęń, a które z kolei przenikają w sferę języka. Drugą podgrupę tworzą pary ekwiwalentów ze zmienioną strukturą formalną: *beczkę soli zjeść* // *не один пуд соли з'їсти* 'znać się długo, być z kim w zażytych stosunkach', *gdzie pieprz rośnie* // *де і перець не росте* 'bardzo daleko'. W tych przykładach w ukraińskich

konstrukcjach jest dodana cząstka przecząca “nie”, która ma za zadanie podkreślić odpowiednio dużą ilość soli, czy też odległość. Kolejnym przykładem jest para ekwiwalentów *mieć mleko pod nosem* // *мати губи в молоці* ‘być bardzo młodym, niedoświadczonym’. W tym przypadku asocjacje wynikają z jednego źródła – białego śladu na twarzy, które pozostawia łączywie wypite przez dzieci mleko. W obu podgrupach znaczenie pozostaje tożsame, przy jednoczesnym zastosowaniu modyfikacji leksyko-formalnych.

Trzecią grupę tworzą frazeologizmy podobne pod względem leksyko-formalnym, natomiast różniące się znaczeniem. Pierwszą podgrupę tworzą pary w pełni pokrywające się w zakresie leksykalnym i formalnym, ale różniące się w aspekcie semantycznym: *odbierać komu chleb* ‘pozbawić środków utrzymania’ // *відбирати кому хліб* ‘позбавляти кого-небудь заробітку беручись за ту саму роботу’ – w tym przykładzie ukraińskie znacznie jest szersze, wskazuje na konkretne przyczyny postępowania, natomiast polska wersja ogranicza się do zaledwie wskazania wyniku pewnego działania. Kolejny przykład, to: *do chrzanu* ‘nieprzydatny, nienadający się do czegoś’ // *до хрина* ‘дуже багато, безліч’ – choć oba frazeologizmy należą do zasobu języka potocznego, różnią się pod względem znaczeniowym. Motywacja takich rozbieżności nie jest w pełni jasna. Drugą podgrupę stanowią ekwiwalenty pokrywające się w aspekcie leksykalno-gramatycznym i częściowo tożsame w aspekcie semantycznym: *gruszki na wierzbie* ‘o czymś korzystnym, ale niemożliwym do osiągnięcia’ // *на вербі груші* ‘2. щось нездійснене, нереальне’ – w tym przykładzie znaczenie polskie tego frazeologizmu jest zdecydowanie węższe od ukraińskiego i pokrywają się zaledwie w pewnej części. Ze względu na podobny klimat i otoczenie naturalne obu narodów pewne procesy biologiczne są tak samo nieprawdopodobne w obu przestrzeniach. Wspólna motywacja przyświecająca powstaniu obu frazeologizmów jest zatem jasna – nie istnieje coś takiego, jak gruszki na wierzbie. Kolejny przykład to *dać bobu* ‘dać komuś nauczkę, dokuczyć, dać się we znaki’ // *дати бобу* ‘бити кого-небудь’ –

mimo tożsamości formalnej, semantyka różni się również w zakresie emocjonalnym. W polskiej wersji danie komuś nauczkę sprowadza się tylko do słownego dokuczania, lub złośliwości, które mogą być zastosowane nawet przez dzieci, natomiast w ukraińskiej wersji jest to zdecydowanie udanie się do argumentu siły, a zatem dla wykorzystania tego frazeologizmu potrzebna jest sytuacja dużego wzburzenia emocjonalnego. Następny przykład, to: *skrobać marchewkę* ‘deptać komu po piętach’ // *скребти моркву* ‘дорікати кому-небудь або ляяти, сварити когось’ – w polskiej wersji to wyrażenie oznacza pewną czynność fizyczną, złośliwie wykonywaną lub nie, natomiast w wersji ukraińskojęzycznej ten frazeologizm zdecydowanie pozostaje w sferze dokuczania słownego, zaszła tu zatem sytuacja odwrotna do tej w przypadku *dać bobu* // *дати бобу*. Trzecią podgrupę stanowią pary ekwiwalentów frazeologicznych, które są względem siebie zmodyfikowane w zakresie leksykalno-formalnym i semantycznym: *sól w oku* ‘przeszkadzać, zawadzać komuś’ // *як сіль в оці* ‘бути неприємним, завдавати прикрощів кому-небудь; заважати комусь, або дратувати когось’ – w tej parze nastąpiło przesunięcie względem motywacji prowadzącej do powstania frazeologizmu. W polskiej wersji “sól w oku” to ktoś, kto wywołuje w nas negatywne emocje poprzez swój sukces, albo powodzenie, jest obiektem naszej zazdrości – czyli “ból”, natomiast w przypadku ukraińskiego frazeologizmu “solą w oku” stajemy się sami, kiedy jesteśmy nieprzyjemni dla otoczenia. W obu przypadkach nastąpił ten sam mechanizm asocjacyjny, ale w stosunku do innego podmiotu.

Czwartą, ostatnią grupę, stanowią pary frazeologizmów, gdzie komponentowi spożywczemu odpowiada komponent niespożywczy, a zatem zachodzą modyfikacje w aspekcie leksykalno-formalnym, natomiast są podobne w aspekcie znaczeniowym, np.: *як торішні бублики* // *як dziura w moście* ‘iron. zupełnie nie potrzebny’ – oba frazeologizmy łączy wspólna asocjacja wobec czegoś zupełnie niepotrzebnego – odpowiednio starych, a zatem zapewne już zjedzonych, bajgli i dziury w moście, która uniemożliwia

normalne funkcjonowanie przeprawy. Komponent “spożywczy” został zastąpiony innym rzeczownikiem, przy zachowaniu całego dowcipu tej frazy, a absurdalne zestawienie komponentów ma na celu uwypuklenie znaczenia “niepotrzebny”. Przykład *як вироще гарбуз на вербі // jak kaktus na dłoni vyrośnie* ‘to nie dojdzie do skutku, niemożliwe’ pokazuje, podobnie do przykładu *gruszki na wierzbie* asocjacje związane z niemożliwym, absurdalnym zjawiskiem. *Гарбуз* jest owocem bardzo popularnym w ukraińskiej kulturze i folklorze, stąd odwołanie do tej “codziennej” rzeczy w kontekście absurdu. W polskiej wersji mechanizm powstawania frazeologizmu jest ten sam, natomiast zamiast czegoś znanego, powszedniego używa się dość egzotycznej, jak na polskie warunki atmosferyczne, rośliny – kaktusa w równie niecodziennej sytuacji, co *гарбуз*. Antonimiczne pary *з іншого тіста // з іншої глини улепiony* ‘różniący się od kogoś, inny’, *з одного тіста // з однієї глини улепiony* ‘podobny do kogoś’ opierają się w obu językach na tej samej asocjacji – lepienia kogoś/czegoś z jakiegoś miękkiego materiału, kształtowania go. O ile w ukraińskim przykładzie jest to ciasto – a zatem materiał “bliski” i dostępny każdemu człowiekowi, to w polskim przykładzie jest to glina – potrzebna do wyrobu naczyń (a zatem również w pewnym sensie materiał powszedni), ale również jest w nim zawarte odwołanie do biblijnej przypowieści o powstaniu człowieka. Komponent “spożywczy” został zastąpiony innym rzeczownikiem pospolitym, mającym podobne cechy fizyczne, natomiast globalny sens frazy pozostał bez zmian. W kolejnym przykładzie *лету ковбасою // леć як на скrzyдлах* ‘używany jako wyrażenie prośby o pospieszne udanie się dokądś’ komponent “spożywczy” “kielbasa” został zamieniony na “skrzydła” – jako symbol dużej szybkości. Ponadto ukraińskojęzycznej konstrukcji, w której zastosowano narzędnik, odpowiada konstrukcja porównawcza z użyciem cząstki “jak”.

Ekwiwalencja w zakresie polskich i ukraińskich frazeologizmów z komponentem nazywającym potrawę, jest złożonym zjawiskiem. Analiza materiału językowego wykazała wiele podobieństw nie tylko w zakresie

leksyčno-formalnym, ale przede wszystkim semantycznym. Źródło tych analogii leży najczęściej we wspólnocie asocjacji opartych na przeżyciach i realiach dnia codziennego (np. picie mleka, obecność soli, chleba na stołach, brak gruszek na wierzbie itp.), jak również we wspólnych dla obu narodów elementach kultury i folkloru. Jednocześnie dzięki przeprowadzonemu badaniu odsłoniły się różnice w konceptualizowaniu świata przez Polaków i Ukraińców, co jest związane również z odmiennością kultur (większa popularność kaszy w kulturze ukraińskiej, niż w polskiej, piwa w polskiej niż w ukraińskiej itp.). Jednocześnie uwypukliły się odmienności w rozumieniu jednego zjawiska (np.: *sól w oku a сіл в оці*).

Przedstawiona analiza jest zaledwie przyczynkiem do wciąż nie opracowanego tematu, jakim jest polsko-ukraińska ekwiwalencja frazeologiczna. Mam nadzieję, że stanie się bazą dla dalszych badań.

1. Basaj M., *Ekwiwalencja tłumaczeń frazeologizmów (na przykładzie języka czeskiego i polskiego)* [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t.6, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1982, 157–165.
2. Chlebda W., *Frazeologia a przekład*, WUO, Opole 2014.
3. Kłosińska A., Sobol E., Stankiewicz A., *Wielki słownik frazeologiczny z przysłowiami*, PWN, Warszawa 2005.
4. Мусан D.M., *Podstawowe problemy polskiej i ukraińskiej frazeologii* [w:] *Актуальні проблеми слов'янської філології*, Вип. XXIII, ч. 4, ВБПУ, Бердянськ 2010, с. 334–340.
5. *Narodowy Korpus Języka Polskiego* [Електронний ресурс]. – Режим допуску: <http://nkjp.pl/>.
6. Skorupka S., *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Wiedza Powszechna, Warszawa 1977.
7. Дем'яненко Н. Б., *Семантична структура фразеологізмів з компонентом “птахи” у польській, українській та російській мовах* [w:] *Компаративні дослідження слов'янських мов та літератур*, Вип. 12, Київ 2010, с. 50–54.
8. Калашник В., Колоїз Ж., *Словник фразеологічних антонімів української мови*, Довіра, Київ 2008.
9. Кононенко І. В., *Українська та польська мови: контрастивне дослідження*, WUW, Warszawa 2012.
10. *Корпус української мови* [Електронний ресурс]. – Режим допуску : <http://www.mova.info/corpus.aspx?11=209>.

11. Крайчинська Г. В., Тематична група “Способи заробляння грошей” як фразеологічний фрагмент дійсності в польській, українській та англійській мовах [в:] *Прикарпатський вісник НТШ*, № 2, Плай, Івано-Франківськ 2009, с. 38–45.
12. Кунин А., *Письменный перевод с русского языка на английский*, Москва 1964, с. 96–97.
13. Левченко О. П., *Семантика безэквивалентных фразеологических единиц* [в:] *Проблеми зіставної семантики: Матеріали республіканської наукової конференції*, Київ–Черкаси 1992, с. 104–105.
14. *Словник фразеологізмів української мови* під ред. В. Винника, Наукова думка, Київ 2003.

В статтє проведєн анализ еквивалентности польских и украинских фразеологизмов с номинациями еды. В исследовании обнаружено много сходств на лексически-формальном и семантическом уровнях, что объясняется общими ассоциациями, вызванными ежедневными событиями, а также общими для обоих народов фрагментами культуры и фольклора. В то же время выявлены расхождения в концептуализации мира поляками и украинцами, что обусловлено различиями культур.

Ключевые слова: фразеология, эквивалентность, семантика, польский, украинский, концептуализация, фольклор.

The article conducted the analysis of equivalence of Polish and Ukrainian phraseology with the component naming food. The study showed many similarities in lexical, formal and semantic aspects. Most often the source of analogies is in community of associations based on experiences of daily life and on the common for both nations elements of culture and folklore. At the same time analysis showed up differences in the ways of conceptualization made by Poles and Ukrainians, which is connected with the diversity of cultures.

Keywords: phraseology, equivalence, semantic, Polish, Ukrainian, conceptualization, folklore.

КОМПОЗИЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФОРМ ДАВНОМИНУЛОГО ЧАСУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ПЛЮСКВАМПЕРФЕКТА У НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

В статті досліджується проблема функціонуванням давноминулого часу/плюсквамперфекта для позначення інтродуктивного та завершального фрагментів як цілого тексту, так і окремих розділів, абзаців.

Ключові слова: давноминулий час, плюсквамперфект, перфект, інтродуктивний фрагмент, завершальний фрагмент, текст.

У типологічних дослідженнях останнього періоду звертають увагу на те, що плюсквамперфект у різних мовах виявляє формальну та функційну подібність, яку не можна пояснити лише відносним характером цієї часової форми; у зарубіжній лінгвістиці прийнято трактувати плюсквамперфект як таку часову форму, що виражає значення передування в минулому, тобто це вказівка на те, що дія (чи її результат) відбулася раніше якоїсь іншої дії в минулому (“точки відліку”), що знаходиться в центрі уваги мовця й експліцитно позначена в тексті [див.: 4, с. 273; 11, с. 518; 10]. У цьому аспекті проводяться дослідження, присвячені функціям, які виконують плюсквамперфектні форми у тих чи інших мовах [див.: 2; 4; 5; 6]. Водночас не можна не брати до уваги, що “дискурсивні функції цієї грамеми – пов’язані зі структуруванням тексту й місцем зображуваної події у просторі тексту – до цього часу ґрунтовно не вивчалися з типологічної точки зору” [7, с. 39].

У пропонованій статті розглядається й аналізується композиційно-стилістичний потенціал форм давноминулого часу в українській і плюсквамперфекта в німецькій мовах.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю критичного аналізу різних підходів щодо кваліфікації співвідношення давноминулий час/плюсквамперфект + початок/завершення цілісного тексту чи його окремого фрагмента.

Мета роботи – проаналізувати особливості вживання порівнюваних граем у

вказаному аспекті та виявити відмінності їхнього функціонування.

Питання щодо ролі плюсквамперфекта на початку нової текстової одиниці або ж її закінченні неоднаразово висвітлювалося у працях Є.Й. Шендельс, М.С. Веденькової, З.Я. Тураєвої, П.В. Петрухіна, Д.В. Сичинави, Л. Попович та ін. Аналізуючи дискурсивні функції давноминулого часу Л. Попович стверджує, що він використовується з метою позначення нової теми або введення дигресії [5, с. 656]. Перше із наведених значень дослідниця кваліфікує як позначення нового тематичного блоку і додає, що “таку функцію грамема може виконувати в різних типах складних, а також простих речень, які розташовані на початку нової текстової одиниці (фрагмента) або в кінці абзацу, яким започатковується новий тематичний блок, тобто в зонах фокусування уваги читача” [5, с. 666]. За іншим підходом, у таких випадках йдеться про “зрушення початкової точки”, відповідно до якого плюсквамперфектні форми у цій функції вживаються тільки для позначення інтродуктивного фрагмента [7, с. 106; 6, с. 242].

Враховуючи, що плюсквамперфектні форми у різних частинах текстової одиниці виконують неоднакові функції, можна запропонувати виділення “композиційно-стилістичної функції”, у якій для давноминулого часу/плюсквамперфекта розмежовуємо наступні типи (умови) вживань: інтродуктивний, уживання на початку/в кінці (абзацу), своєрідний епілог до всього тексту.

Інтродуктивний фрагмент

“Інтродуктивний фрагмент” зазвичай розглядається як такий, що передує найпершій події лінії розповіді і вводить передісторію подій, дійових осіб, обставини тощо [7, с. 105]. Наприклад: *Десь у якомусь-то царстві, в якомусь господарстві був жив собі старий чоловік та жінка. І зроду в них не було дітей* (Нар. казка) // *Bei Gerhard, dem ersten Restaurant einer großen deutschen Handelsstadt, hatte sich im Spätherbst des Jahres achtzehnhundertzweiunddreißig nach dem Theater eine Gesellschaft von jungen Leuten in einem besonders Zimmer zusammengefunden, die anfänglich während des Abendessens heiter die Begegnisse des Tages besprach...* (F. Lewald).

Наведена форма давноминулого часу є архаїчною (реліктовою) для української літературної мови і вживається виключно у зачинах казок [див.: 3]. Але саме вона репрезентує інтродуктивний тип композиційно-стилістичної функції. Д.В. Сичинава зазначає, що вживання плюсквамперфекта в інтродуктивній функції не є поширеним явищем, оскільки ця грамема основним своїм значенням передування у минулому нівелює перспективу бути початком тестової розповіді, коли про жодні інші дії ще не йшлося [7, с. 108]. Тому можна стверджувати, що давноминулий час у зачинах такого роду є своєрідною неактуальною фоновою інформацією, довкола якої формується основна лінія розповіді [Там само, с. 114].

У наступній ситуації вживання плюсквамперфекта на початку тексту є необхідним засобом уведення експозиції. Він висуває на передній план певний часовий відрізок, що подається у вигляді прологу, після якого починається власне оповідь [9, с. 107]. Для німецької мови такі зачини більш характерні. Інколи в них вказується темпоральний квантифікатор, на відміну від локального в українській мові: *im Spätherbst des Jahres / у якомусь-то царстві, в якомусь господарстві*.

Початок нової текстової одиниці (абзацу)

Винесення плюсквамперфектних форм на початок абзацу З.Я. Тураєва ква-

ліфікує як структурно-текстову функцію цих граем і зазначає, що її виділення базується на тій ролі, яку видо-часові форми відіграють у побудові абзацу: “структурно-текстова функція полягає в тому, що дія постає як пролог до наступних подій. Контектуальні умови вживання – початок абзацу (його верхня межа) чи речення, яким уводиться нова тема” [8, с. 163].

Розглянемо приклади: *Встав був Матвій, як сторож роду свого, як здоровий корінь землі своєї... Десятки років минуло з того часу. На весь зріст піднявся він, непоборний син п'яного чорнозему, щоб закреслити й загладити вину дідів і батьків...* (У. Самчук) / *Der Polterabend hatte jeden zufriedengestellt, besonders die Mitspielenden, und Hulda war dabei das Entzücken aller jungen Offiziere gewesen, sowohl der Rathenower Husaren wie der etwas kritischer gestimmten Kameraden vom Alexanderregiment. Ja, alles war gut und glatt verlaufen, fast über Erwarten. Nur Bertha und Hertha hatten so heftig geschluchzt, daß Jahnkes plattdeutsche Verse so gut wie verlorengegangen waren. Aber auch das hatte wenig geschadet* (Th. Fontane).

Перша із наведених ситуацій відображає перехід від теперішнього до минулого. Вживання грамеми на початку абзацу засвідчує початок іншого плану ведення розповіді – ретроспективного. В основі наступної ситуації – використання плюсквамперфекта як ключової часової форми не лише на початку, але й протягом усього абзацу. Є.Й. Шендельс зазначає, що у текстовій експозиції автор може передати всі події у плюсквамперфекті або ж тільки почати з нього і таким чином залишити інші висловлення для впливу ланцюгової реакції: під час безпосереднього контакту двох форм плюсквамперфект, що передує “заряджає” своїми семами претерит [9, с. 106]. Наприклад: *Sie hatte die Jacke ausgezogen, die Krawatte gelockert, den obersten Knopf geöffnet und saß mit einem Glas Milch am Küchentisch. Sie sah mich, lachte zuerst verhalten glucksend und dann aus vollem Hals. Sie zeigte mit dem Finger auf mich und klatschte mit der anderen Hand auf den Tisch. “Wie siehst*

du aus, Jungchen, wie siehst du aus!" Dann sah auch ich mein schwarzes Gesicht im Spiegel über der Spüle und lachte mit (В. Schlink).

У цьому текстовому уривку предикати першого речення виражені формами плюсквамперфекта, а наступні – претерита. Тож можна зробити висновок про те, що проплюсквамперфект уживається для передачі першої події наративного ланцюга, а для інших вибір часової форми здійснюється звичайно [7, с. 116].

Це положення є актуальним щодо вживання давноминулого часу в українській мові. Наприклад: *А я уже був подумав. Мені уже був причувся "День гніву". Я вже ладен був кинутись у вир подій. Але події не завирували. Захлинулись у нерішучості й резигнаціях. Як завжди* (Л. Костенко). На початку поданого абзацу авторка посилює семантику очікування чогось значущого й довготривалого, використовуючи низку простих речень, серед яких предикати перших двох виражені формами давноминулого часу. І хоча третє речення не може слугувати прикладом використання форм давноминулого, два попередні надають йому значення віддаленості від моменту мовлення. Вживання давноминулого на початку нового абзацу відносить усю послідовність ситуацій до плану неактуального минулого.

Давноминулий час/плюсквамперфект у кінці абзацу

Давноминулий час / плюсквамперфект мають здатність константувати, підсумовувати, логічно завершувати структурну текстову одиницю, звідси випливає можливість починати чи закінчувати розповідь [1, с. 27]. У структурі окремого текстового фрагмента “розбиття на окремі одиниці може здійснюватися таким чином, що остання дія позначається плюсквамперфектом і відмежовується від попередніх смисловою паузою. У цьому випадку ми маємо справу із плюсквамперфектом, який завершує розповідь” [9, с. 108].

Наприклад: *Щось змінилося – і вже знав, що: з цих дванадцяти (ба ні, таки тринадцяти, най то шляк трафить!) хвилин – з десять останніх і далі були при*

*ньому і не миналися: відколи вгледів Гельця. Гельця була при ньому. Ніс її в собі й не хотів відпускати; за всі скарби світу не відпустив би. І знав, що так буде й надалі. Всі ці роки без неї він мчав по поверхні часу, гейби по льоду, – легкою, пружною ступою, – і от провалився, як в ополонку: зробився тяжкий. Сила, що була несла його поверх часу, вийшла з нього (О. Забужко) // *Wo war der Richter, den er nie gesehen hatte? Wo war das hohe Gericht, bis zu dem er nie gekommen war?* (F. Kafka). Давноминулий час недоконаного виду *була несла* вказує на протяжність дії, хоча з контексту очевидно, що вона вже неактуальна, бо *сила... вийшла з нього*. Плюсквамперфектні форми *gesehen hatte, gekommen war*, що слугують предикатами риторичних запитань, у поєднанні із запереченням *nie* створюють ефект авторського розчарування.*

Давноминулий час/плюсквамперфект як епілог до тексту

Фактичний матеріал дослідження свідчить про те, що форми давноминулого часу і плюсквамперфекта можуть уживатися у кінці тексту як епілог чи висновок. Наприклад: – *Видите, Марійо, ви тут усе знаєте, бо в сусідстві які роки живе... Якби той Іван Цвичок не убрався був у воєнну форму та у то галіфе, усе було би добре* (М. Матіос). Вживання давноминулого в контрфактичній конструкції надає висловленню модального значення жалю щодо подій, які вже відбулися в основній частині твору.

Порівняймо: *Von diesem Geburtstag an war die Vatermutter nie zum Singen zu bewegen. Der Aberglaube hatte ihr das letzte Lied geraubt* (E. Strittmatter) [цит. за 1]. Йдеться про бабусю, яка боялася співати улюблену пісню своїх онуків, оскільки вважала, що вона є каталізатором нещастя у їхній сім’ї.

Важливим видається положення про те, що синонімом для плюсквамперфекта у німецькій мові в зазначеній функції виступає перфект: “В наративі німецький перфект виступає в особливій дискурсивній функції, яка має спільну рису з плюсквамперфектним “зрушенням початкової

точки”, але протилежний до нього за принципом відношення до плану теперішнього – вказує на співвіднесеність з планом теперішнього” [7, с. 98]. Тобто, якщо про подію повідомляється уперше, то вона повинна отримати визначену таксисно-часову локалізацію, і для цього використовується плюсквамперфект. І навпаки, подія, про яку реципієнт вже знає, тим самим уже локалізована в часі, тому тут достатньо вжити немарковану в плані таксису форму – наприклад, простий минулий час [9, с. 107].

Таким чином, давноминулий час та плюсквамперфект виконують у тексті композиційно-стилістичну функцію в умовах, коли їх форми розташовані на початку або в кінці тексту чи його окремої одиниці (розділу, абзацу), тобто в зонах фокусування уваги. Оскільки вживання плюсквамперфектних форм на початку або в кінці текстових одиниць відносить усю послідовність подій у зону неактуального минулого, то зазначена функція має здатність змінювати характер і напрям самого тексту. Відмінності між грамами у зіставлених мовах стосуються інтродуктивного фрагмента тексту: в німецькій мові такі зачини є нормою, а в українській вони характерні тільки для архаїчних форм-зачинів казок. Доцільною видається перспектива подальших розвідок щодо вживання цих форм у публіцистичному стилі.

1. Веденькова М. С. Употребление временных форм глагола по коммуникативным регистрам :

на материале немецкого языка / М. С. Веденькова. – К. : Вища школа. – 1981. – 96 с.

2. Молошная Т. Н. Грамматические категории глагола в современных славянских литературных языках / Т. Н. Молошная. – М. : Ин-т славяновед. РАН. – 2001. – 96 с.
3. Петрухин П. В. Жили-были: вопрос закрыт? / П. В. Петрухин // Русский язык в научном освещении. – М. : Языки славянской культуры, 2007. – №2 (14). – С. 268–282.
4. Плунгян В. А. О контрафактических значениях плюсквамперфекта / В. А. Плунгян // Itrealis and Irreality / Y. A. Lander, V. A. Plungian, A. Y. Urmanchieva (eds.). – Moscow : Gnosis, 2004. – P. 273–291.
5. Попович Л. Граматичні та семантичні функції плюсквамперфекта в сучасній українській мові / Л. Попович // Акцентологія. Етимологія. Семантика : до 75-річчя В. Г. Складенка. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 653–672.
6. Сичинава Д. В. “Сдвиг начальной точки”: употребление некоторых глагольных форм в интродуктивной функции / Сичинава Д. В. // Исследования по теории грамматики. Вып. 4 : Грамматические категории в дискурсе / ред. В. А. Плунгян (отв. ред.), В. Ю. Гусев, А. Ю. Урманчиева. – М. : Гнозис, 2008. – С. 241–274.
7. Сичинава Д. В. Типология плюсквамперфекта. Славянский плюсквамперфект / Д. В. Сичинава. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2013. – 384 с.
8. Тураева З. Я. Категория времени. Время грамматическое и время художественное / З. Я. Тураева. – М. : Высшая школа, 1979. – 219 с.
9. Шендельс Е. И. Многозначность и синонимия в грамматике : (на материале глагольных форм соврем. нем. яз.) / Е. И. Шендельс. – М. : Высш. шк., 1970. – 204 с.
10. Dahl Ö. Tense and Aspect Systems / Ö. Dahl. – Oxford : Blackwell, 1985. – 213 p.
11. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache : In 12 B. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 2002. – B. 4. – 1103 S.

В статье исследуется проблема функционирования давнопрошедшего времени/плюсквамперфекта для обозначения интродуктивного и завершающего фрагментов как целого текста, так и отдельных глав, абзацев.

Ключевые слова: *давнопрошедшее время, плюсквамперфект, перфект, интродуктивный фрагмент, завершающий фрагмент, текст.*

This article deals with the problem of functioning of the pluperfect forms in Ukrainian and German for the denotement of introductive and final fragments of the whole text and its individual units, such as sections and paragraphs.

Keywords: *pluperfect forms, perfect forms, introductive fragment, final fragment, text.*

ТЕМПОРАЛЬНИЙ ТОПОС ЯК КОМПОНЕНТ СТРУКТУРИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

У статті обґрунтовано поняття темпорального топосу, встановлено його ознаки та роль у побудові тексту. Визначено конститутиви темпорального топосу, його структурні та функціональні різновиди, засоби формальної репрезентації.

Ключові слова: темпоральний топос, художній текст, поліпредикативний комплекс, макроситуація, мікроситуація.

Художній текст зорієнтований на відображення фрагмента об'єктивованої автором-мовцем дійсності. Він є формою мовної особистості оповідача чи ліричного героя та представляє фрагмент чи модель світу. Очевидно, що параметри вказаних фрагмента чи моделі визначає їхній творець, але вони завжди в певних рисах обов'язкові. Оскільки світ є формальною репрезентацією часу і простору, його модель чи фрагмент іманентно перебувають у цих параметрах. Однак у художньому тексті це не фізичний чи астрономічний час та простір, хоч їхні значення можуть бути названі прямо чи опосередковано автором-мовцем; онтологія модельованого світу передбачає вказівку на подієвий час і простір, оскільки світ є подією [3, с. 24].

Мовну репрезентацію онтологічного часу узагальнює поняття темпоральності. Лінгвальна темпоральність – розгалужена й ієрархічно складна система значень, що охоплює різні мовні рівні та презентує антропоцентричну інтерпретацію онтологічного часу. Значення темпоральності виявляємо і в лексиці, і в граматиці. Лексична темпоральність зорієнтована на відображення моменту чи періоду здійснення дії чи дій та пов'язана із хронометражем та календарним членуванням часового циклу. Лексична темпоральність тільки номінує ці аспекти часу, не відповідаючи самого часу. Через цю властивість лексичної семантики вона не самостійна, а постає як темпоральний маркер дії. Наприклад, у слові *день* СУМ фіксує чотири значення, одне з яких (четверте) метафоричне, але жодне не виражає власне часу: 1. (частина доби) і 2. (доба – 24 год) є мірою часу, а 3. (календарна дата події) –

моментом події (подій); 4. час, період життя [6: т. 2, с. 243]. Лексема *день* реалізує своє темпоральне значення в реченні, виконуючи роль темпоральної грами при дієслові-предикативі: *Працювати цілий день*. В іншому випадку (у ролі суб'єкта чи об'єкта) лексема *день* губить власне часову семантику, безпосередній зв'язок з онтологічними ознаками часу: *День минув* (пор.: *Щастя минуло*); *Люблю погожий день*; *Зустрічаю новий день* (пор.: *Люблю вранішню росу*; *Зустрічаю друга*). У наведених прикладах лексема *день* вказує не стільки на період чи момент часу, як на факт сприйнятої мовцем дійсності: Наприклад, *День пройшов* = *Смеркає*; *Завершено денні справи* і под.

Грамматична темпоральність зорієнтована на всебічне, навіть деталізоване відображення часу. Саме граматична темпоральність є виразником ідеї часу, оскільки, за Д. Г'юмом, вона виникає як сприйняття зміни і виражена послідовністю вражень, не стаючи новим враженням, а будучи способом появи вражень [4, с. 66]. Звідси можемо висувати, що ідея часу або час у свідомості людини є формою сприйняття, а ключовою ознакою людського сприйняття є його змінність, плінність; отже, й усвідомлення сприйнятого постає як подія, те, що відбувається, триває. Саме ця властивість людського сприйняття дає можливість творити адекватні моделі т. зв. об'єктивного світу; з іншого боку, вона зумовлює межі сприйняття самого часу, оскільки, як було вказано, є формою вражень, що входять у свідомість, а не власне враженням. Людина не стільки відчуває час, як його осмислює.

Осмилення часу залежить від специфіки системи його лінгвальної репрезентації; це забезпечує мовне моделювання часу і визначене семантичною структурою категорії темпоральності. Іншим аспектом осмилення часу є національний менталітет і загальнолюдська свідомість, які існують у формі знань, міфологем і мемів. У художньому тексті, який постає як макро- чи мікро модель світу, тією чи тією мірою для репрезентації часу можуть бути використані усі складники поняття “час”, однак домінують засоби мови як системи, тобто граматичні і лексичні, що закладено в природі мови і лінгвальної свідомості людини. Зокрема ядерною формою категорії темпоральності та ключовим засобом репрезентації темпоральної семантики є дієслово-предикат, яке є основою ключового мовного знака – речення; природно, що вираження темпоральності є прерогативою дієслова. Його роль постає більш рельєфно з огляду на те, що ідея часу, тобто усвідомлення тривання, а також його іманентні ознаки – спрямованість, лінійність, міра (як позиція відліку) (див.: [1]) – сформовані в процесі розвитку дієслова-предиката.

Все, що стосується вираження значення темпоральності в художньому тексті, тобто пов’язане із відображенням денотата “онтологічний час”, можна об’єднати в понятті “темпоральний топос”. Обґрунтування цього поняття в загальних рисах та зразок опису темпорального топосу як компонента мовостилію автора див.: [2]: темпоральний топос – це способи і засоби вираження темпоральних складників і темпоральної структури авторської моделі чи картини світу в дискурсі чи творчості; темпоральний топос є елементом мовостилію автора. З іншого боку, темпоральний топос підлягає категоризації як структурно-семантична величина тексту: темпоральний топос – функціонально-семантична категорія з інваріантним значенням тривання як лінгвальної ознаки онтологічного часу, що об’єднує для його репрезентації темпоральні одиниці усіх рівнів мовної системи та служить для вираження

темпорального компонента у структурі тексту.

Варто додати, що темпоральний топос є обов’язковим елементом художнього тексту. Рівні його репрезентації та семантичний спектр темпоральності залежать від інтенцій мовця та його авторського стилю. Наприклад, аналізуючи темпоральну семантику сучасної поетичної мови можемо стверджувати, що винятковим багатством, розмаїттям та складністю форм відзначається дієслівна темпоральність Василя Стуса.

Облігаторність темпорального топосу в будь-якому художньому тексті визначає його вагу та необхідність всебічного аналізу; при характеристиці структури, семантики, засобів побудови, особливостей художнього тексту врахування параметрів темпорального топосу є необхідною умовою повного і адекватного опису. Звернімося до основних аспектів його дослідження.

У залежності від жанру художнього тексту ознакою його будови може бути сюжет: традиційно визнаємо, що сюжет властивий для епосу, ліричні твори здебільшого побудовані без сюжету, хоча і ті, і ті можуть виявляти полярні ознаки. Сюжетним творам властивий сюжетний топос усього чи значної частини тексту, у творах без визначеної фабули темпоральний топос є подієвим, тобто зорієнтованим на відображення конкретних подій у їхньому розгортанні. Правда, сюжетний темпоральний топос виокремлюємо на рівні усього тексту чи його значної частини (наприклад, макроситуації); при характеристиці окремого фрагмента переходимо на рівень подій і неминуче звертаємося до подієвого темпорального топосу (наприклад, мікроситуації). У поезії Ліни Костенко “І вийшов Колумб...” поєднано обидва види топосу (тут і далі [5]):

*... І вийшов Колумб на берег Америки вранці.
Ступив на траву не відомої досі землі.
І вийшли з вігвамів наївні струнки індіанці,
вітали його і крутили на пальцях брилі.
Жінки танцювали. Гримів над селищем бубон.
На шії пришельцям вдягли запахуючі вінки.
Такий був ласкавий чужинець з русявим чубом!*

*Браслети дзвеніли. Всю ніч танцювали жінки.
Багаття горіло. І плавали в морі медузи.
Вітри вигравали в тростині дзвінкий*

ритурнель.

*Розтулений ротом сміявся Бог Кукурудзи,
на чорних пательнях стрибала срібна форель.
Плоди буриштинові вантажили в довгу дорогу,
і гімни священні співали, лицем догори.
На щастя чужинцям дали амулети в дорогу,
щоб тій каравелі сприяли добрі вітри.
Під ноги чужинцям гостинно сипали квіти.
На палки з бамбука спирали мудрість борід.
А діти смагляві, ще поки що вільні діти,
довірили й довго махали Колумбові вслід...*

Сюжетний топос має типову трикомпонентну побудову і складений із макроподій: прибуття Колумба до Америки, перебування в селищі індіанців, відплиття Колумба. Сюжетний топос формують подієві предикати: *вийшов, ступив, вийшли, вітали, крутили* (прибуття), *танцювали... стрибала* (перебування), *вантажили... махали* (відплиття). Отже, сюжетний топос є узагальненим виявом об'єднаних макроситуацією подієвих предикатів; він маркований сюжетним часом, який презентує буттєвий фрагмент лінії часу (у прикладі – минуле), формалізований дієслівними грамами минулого часу. Однак сюжетний час не тотожний морфологічному грамамному, оскільки не характеризує час конкретної дії, а постає як узагальнений лексико-граматичний поняттєвий час, що відображає історію сюжету та може бути представлений в межах історичних понять – теперішнього, минулого, майбутнього. В структурі історичного часу можуть бути подієві грами будь-якої часової форми, що зумовлює явище часової транспозиції дієслова

Грамаграматичний потенціал дієслова як виразника темпоральності розкривається на рівні подієвого топосу та презентованих категоріями інтервалу, часу і таксису. У наведеному поетичному тексті, який складають три поліпредикативні комплекси (ППК), які передають структуру сюжетного топосу, кожна грамаграматична темпоральна категорія зокрема та всі разом формують подієвий темпоральний континуум. Цей приклад обрано з огляду на його просту і виразну темпоральну струк-

туру. Так, усі дієслівні предикати представлені формами минулого часу; це забезпечує єдність усіх дієслівних дій. Семантика інтервалу теж сприяє формуванню єдності дій: усі предикати або неозначеного інтервалу (*вийшли, вдягли, дали, сприяли, спирали*), або ітеративної дії (*крутили, танцювали, гримів* і под.). Контекстно синонімічні дієслова *вийшов-ступив* семельфактивні і виражають визначальний факт-подію усього твору – прибуття Колумба, що символізує зміну історії Америки. Така подія має символічне, іноді сакральне значення; семельфактив його підсилює. Простота інтервальної і часової структури аналізованого тексту зміщує увагу в площину таксису.

З погляду таксису увесь текст – єдиний ППК з темою “Відкриття Америки”, що передає макроситуацію тексту, виражену сюжетним топосом; таксисні предикати у взаємодії рухають розвиток дискурсу. Т-період подій ППК відображає Т-період усього тексту і визначений його темою. Водночас 21 таксисний предикат можна розділити на три згідно із зазначеними темами сюжетного топосу. Таксисна структура відображає це. ППК-1 представлений таксисними предикатами комбінованого таксису: сутаксису в різновиді інтаксису (P (p) – *вийшов (ступив)*) та неозначеної послідовності (P₁-P₂ – *вітали-крутили*); увесь комплекс виражає означену послідовність дій: 1P(p) → 2P(*вийшли*) → 3P₁-P₂. ППК-2 відображає дії сутаксису (як-от: *танцювали || гримів*) та неозначеної послідовності (як-от: *горіло – плавали – вигравали – сміявся – стрибала* і т.д.). ППК-3 представлений таксисом неозначеної послідовності. Загалом цей поділ зумовлений структурою сюжетного топосу, а не характером таксисних відношень предикатів, які об'єднані спільною зображальною функцією, – відтворенням екзистенції модельованого світу. Саме на це спрямована однотипність та неозначеність інтервальних форм, тотожність часових форм та таксис неозначеної послідовності і сутаксис. Отже, темпоральний топос зображає блага буття індіанського світу. Попри вказівку на минулі дії таксис вводить

реципієнта в коло визначальних історичних подій як співучасника. Фонові знання провіщають крах гармонійного світу, у якому *ще поки що вільні діти*, Прикметно, що темпоральний топос цієї поезії не має лексичних засобів темпоральності, хоч пресупозитивно хронологія події загальновідома. Саме відсутність датування узагальнює і символізує значення події, яка в одній інтерпретації – епохальна, в іншій – згубна, руйнівна,

Звернімося до прикладу власне подієвого топосу.

*Покремсали життя моє на частки,
на тьмяну січку слів і суєти.
А серце **виривається** із пастки –
у нетрі дум, під небо самоти.
У мовчазливу готику тополі,
В труда одухотворену грозу.
Я троху **звір**. Я не люблю неволі.
Я **вирвуся**, хоч лапу **відгризу**.*

У цьому художньому тексті виокремлюємо єдиний ППК як форму темпорального топосу. Це засвідчує неподільність подієвої тканини дискурсу та дає змогу встановити темпоральний континуум в його єдності. Членування тексту на формально-синтаксичні складники нівелювало б встановлення вагомої для розкриття ідеї твору темпоральної взаємодії предикатів. Варто відзначити, що у власне ліричних творах дієслова не розгортають сюжет, а розкривають стан ліричного героя та є засобом відображення розвитку думок і почуттів, тобто дієслова дії передають стан. Динаміка ліричного твору – це динаміка стану і думки.

У попередньому прикладі на фоні інтервалу і часу домінували таксисні відношення. Тут першочергову роль відіграє семантика часу. У тексті виявляємо часову симетрію подій: *покремсали* – мин. час, *виривається*, *не люблю* – теп. час, *вирвуся*, *відгризу* – майб. час. Стан ліричного героя трансформується від всеосяжної розбитості через неторкнуту душевну сутність до свободи справжнього буття, яке однак ще нереальне, жадане.

Графемне часове значення дієслова *покремсали* увиразнене на синтаксичному рівні: перфект вказує на те, що життєва,

ментальна, чуттєва і діяльнісна розпорошеність героя є його теперішнім станом; всеосяжність цього стану передає інтервальне значення дистрибутива, підсилене синтаксично і лексично: дієслівний атрибут способу дії градуйовано – *на частки, на січку* (ще дрібніші частки). Однак в теперішньому неторкнуте осердя духу – *серце*, сталою ознакою якого є свобода (передане іменним аксіологічним предикатом *звір* та дієслівним аксіологічним предикатом в заперечній формі *не люблю*, що підсилює несприйняття дійсності) і яке уособлює волю ліричного героя, – *виривається із пастки* (ітеративний предикат підсилює постійність, неустанність спроб вирватися, а контекстне чотирикратне повторення (*виривається*) у *нетрі дум, під небо самоти*. (*Виривається*) у *мовчазливу готику тополі*, (*Виривається*) в *труса одухотворену грозу*) формує подієву темпоральну кульмінацію твору. Дієслова майбутнього часу, транспоновано передаючи умову та виражаючи таксис наступності (P (*вирвуся*) ← p (*відгризу*)), із актуалізованою як рема препозицією домінантного предиката, утверджують невідворотність інтенцій ліричного героя змінити світ та неприйнятний стан буття.

Трикомпонентна часова симетрія подій накладена в макроситуації на таксис означеної послідовності: P₁ (*покремсали*) → P₂ (*виривається*) → P₃ = [P ← p] (*вирвуся-відгризу*). Така взаємодія актуалізує ідею поезії, емоційно наснажує текст. Варто вказати, що аналіз таксису в цьому випадку за межами художнього тексту як цілісного ППК (в мікроситуації), дав би підстави виокремити тільки таксис наступності, представлений останнім реченням.

Темпоральний топос художнього тексту разом з іншими засобами працює на вираження його ідеї та забезпечує єдність теми і сюжету, подієвої тканини дискурсу. Темпоральний топос дає можливість розкрити взаємодію усіх темпоральних елементів як на рівні тексту (сюжетний топос, макроситуація), так і на рівні його складників, окремих частин (подієвий топос, мікроситуація). Виокремлення темпорального топосу як категорії структури художнього текс-

ту дає можливість об'єднати в систему всі способи і засоби вираження темпоральної семантики тексту, врахувати необхідний і ключовий його аспект; водночас це необхідна умова всебічного і адекватного аналізу художнього тексту, оскільки темпоральний компонент є обов'язковим та вагомим елементом його побудови.

1. Барчук В. Граматична категорія темпоральності: семантико-структурний аспект // Мовознавство. – 2011. – № 6. – С. 64–76.

2. Барчук В. Темпоральний топос поезії Т. Шевченка // Тарас Шевченко: погляд з третього тисячоліття. – Івано-Франківськ : НАІР, 2015. – С. 358–378.
3. Вітгенштайн Л. Tractatus logico-philosophicus. Філософські дослідження / Людвіг Вітгенштайн. – К. : Основи, 1996. – 311 с.
4. Г'юм Д. Трактат про людську природу / Д. Г'юм. – К. : Всесвіт, 2003. – 550 с.
5. Костенко Л. Вибране / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
6. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

В статтє обосновано понятіє темпорального топоса, установлены его признаки и роль в построении текста. Определены конститутивны темпорального топоса, его структурные и функциональные разновидности, средства формальной репрезентации.

Ключевые слова: темпоральный топос, художественный текст, полипредикативный комплекс, макроситуация, микроситуация.

The conception of the temporal topos and its main features and the role in construction of the text deals in this article. The constitutive of the temporal topos, its structure and functional types and means of the formal representations are found.

Keywords: temporal topos, artistic text, polypredicit complex, macro-situation, micro-situation.

УДК 811.161.2: 81'373.611
ББК 81.2 Ук

Роман Бачкур

СИНОНІМІЧНІ ТА АНТОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ ЯК СЛОВОТВІРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (на матеріалі відіменникового словотвору)

У статті на матеріалі відіменникового словотвору простежується вплив синонімічних та антонімічних відношень між елементами лексичної системи мови та твірними чи похідними словами на словотвірчі процеси.

Ключові слова: словотвірна детермінація, словотвірний детермінант, твірне слово, дериват, синонімія, антонімія, парадигматичні відношення.

Вивчення словотвірної детермінації як одного із аспектів словотвірної системи мови є надзвичайно важливим, оскільки дає змогу не тільки зрозуміти механізми виникнення новотворів у мові, а й розкрити специфіку мовотворчості носіїв мови, їх мовної картини світу, виявити глибинні процеси, що супроводжують і супроводжували акти словотворення в мові. Аналізуючи твірне й похідне слово, а також словотвірчі процеси з різних позицій і в різних системах координат, доходимо висновку про комплексність та різнорівневість словотвірної детермінації, її багатоплановість та неоднорідність [Див. про це детальніше в наших статтях, зокрема: 2; 3 та ін.].

Сама можливість постановки питання про зумовленість тих чи інших лінгвальних процесів уже закладена в соювірському підході до інтерпретації мови як системи систем, адже система передбачає існування взаємозв'язків та взаємозумовленостей між її компонентами. Таким чином, лінгвальні процеси повинні в першу чергу визначатися самою природою лінгвістичних одиниць, внутрішньомовними чинниками.

Другим концептуальним твердженням, яке впливає з попереднього і на якому базується вивчення словотвірної детермінації, є те, що акт деривації є результатом реалізації словотвірчої спроможності

твірної бази. Тобто причини лінгвального характеру виникнення деривата великою мірою закладені у твірному. У цьому й полягає один із аспектів вивчення словотвірної детермінації – виявлення таких лінгвальних характеристик твірного слова, які є релевантними для дериваційних процесів.

Чи не вперше поставити проблему детермінації словотворчих процесів як результату реалізації словотворчого потенціалу певних груп твірних слів дав змогу основоцентричний аспект вивчення словотвірної системи мови. Виокремлений наприкінці 50-х років ХХ ст. Іваном Коваликом і розвинений у працях його послідовників, основоцентричний словотвір української мови на сьогоднішній день має чималі напрацювання, адже на основі аналізу словотвірних парадигм описано дериваційний потенціал прикметників, вигуків, великої частини іменників, в тому числі й аббревіатур, окремих лексико-тематичних груп дієслів (В. Грещук, З. Валюх, О. Микитин, Л. Мартинова, О. Скварок, Л. Денисик, І. Беркешук, І. Джочка, Н. Пославська, Р. Познанський, О. Курило, Л. Сегін, Л. Бойченко, М. Сердюк, Л. Кондалова, Л. Кислюк та ін. [Див. бібліографію основоцентричних досліджень українського словотвору в праці: 7, с. 300–347]). Основною метою цих студій насамперед було скрупульозне вибирування матеріалу та його класифікація, науково-лінгвістична інтерпретація. Виявлення причин реалізації словотворчої спроможності твірних, надмірного заповнення семантичних позицій словотвірних парадигм чи відсутності похідних дещо відсувалося на другий план, хоча названі праці сповнені виважених і обґрунтованих висновків та припущень щодо тих чи інших чинників словотворчої активності твірних слів, тобто їх словотвірних детермінантів.

Метою пропонованої статті є комплексний аналіз лексичної синонімії та антонімії як словотвірних детермінантів у сучасній українській мові (на матеріалі відіменникового словотвору). Пропонована мета передбачає розв'язання таких конкретних завдань: виявити специфіку синонімії та антонімії як словотвірних де-

термінантів в українській мові; визначити питому вагу тих чи інших конкретних детермінантів у відіменниковому словотворі; окреслити динаміку відіменникового словотвору крізь призму словотвірної детермінації.

Матеріалом дослідження послужили словотвірні парадигми українських назв тварин і рослин, які репрезентують відіменниковий словотвір. Звернення до українських іменників як твірної бази спричинене тим, що субстантиви займають центральне місце в системі інших частин мови, оскільки виконують важливу ономазіологічну функцію – служать назвами субстанцій, які є базовими одиницями нашого сприймання дійсності. Вибрані для аналізу найменування рослин і тварин репрезентують великий пласт субстантивної лексики – найменування живої природи, що оточує людину. Спільні лексико-граматичні й семантичні ознаки твірних зазначених груп (загальнокатегоріальне значення предметності, номінація живої природи і ін.) зумовлюють спільність їх словотворчих можливостей, а диференційні ознаки (протиставлення за ознакою “істота – неістота”, структурні, стилістичні розбіжності тощо) визначають специфіку словотворчої поведінки.

Українські назви рослин і тварин входять до системи української мови як певні лексико-граматичні класи слів, що характеризуються за різноманітними лінгвальними параметрами, серед яких передусім слід виділити загальнокатегоріальне значення, граматичні значення, лексико-граматичні значення, лексичну семантику та формальну (морфемно-фонетичну) структуру лексеми, функціонування цих твірних слів у лексико-семантичній системі мови.

Зосередивши увагу на лінгво-функціональному аспекті, у пропонованій статті ми розглянемо, якою мірою і яким чином функціонування твірного слова та його місце в мовній системі, його парадигматичні зв'язки з іншими елементами лексичної системи визначають його словотворчу спроможність. Безперечно, невеликий обсяг пропонованої публікації уне-

можливіше детальний скрупульозний аналіз усіх словотвірних детермінантів лінгво-функціональної природи, тому ми детально зупинимося на аналізі парадигматичних відношень між твірними іменниками (на матеріалі яких і здійснюється дослідження в пропонованій статті) та іншими елементами лексичної системи української мови, передусім відношень синонімії та антонімії.

Трактування окреслених парадигматичних відношень між елементами лексичної системи мови в сучасній лінгвістиці далеко не однозначні і висвітлення навіть найголовніших підходів до інтерпретації лексичної синонімії, антонімії чи омонімії зайняло б тут не один десяток сторінок. У той же час ми не ставили перед собою таких завдань, тому опиратимемося на класичні підходи до визначення синонімів як близьких за значенням слів, антонімів як слів однієї родової семантики із протилежними видовими значеннями та омонімів як лексем, тотожних у формальному вираженні.

Впливові парадигматичні відношення, які виникають між твірними словами та іншими лексемами мови, на словотворчу спроможність цих твірних одиниць у сучасному мовознавстві практично не приділено уваги, за винятком окремих заувагах у кількох публікаціях. При цьому доволі часто такі парадигматичні відношення розглядаються на лексико-словотвірному чи тільки словотвірному рівнях як, для прикладу, лексико-словотвірні синоніми (спільнокореневі слова з синонімічними афіксами) чи словотвірні синоніми [Словотвірній та лексико-словотвірній синонімії присвячено чимало монографічних робіт, зокрема: 1; 4; 5; 10 та ін.]. На окремі зауваги щодо впливу антонімії на словотворчі процеси натрапляємо в монографії О. Габінської [6, с. 117–126], яка, аналізуючи лексичну антонімію між твірними та похідними словами як одну із причин виникнення лексичних новотворів, доходить висновку: “Антонімічні відношення як один із типів системних відношень у лексиці не тільки широко використовуються в мові в якості одного із ви-

ражальних засобів, але й є однією з причин, яка викликає словотворчий процес” [6, с. 126]. Йдеться передусім про виникнення лексичних антонімів (здебільшого новотворів) внаслідок дериваційних процесів на зразок *кіно – антикіно, гра – антигра, любов – нелюбов* та ін.

Зв’язок між словотворчою спроможністю та синонімією твірних назв тварин і рослин, які ми обрали як ілюстрацію обраної в пропонованій публікації проблеми, простежується на двох рівнях. По-перше, релевантним для утворення чи неутворення дериватів є наявність чи відсутність синонімів до вихідної лексики. По-друге, виявляється більш важливим наявність чи відсутність синонімів до наявних чи потенційно можливих дериватів.

Специфіка найменувань рослин та тварин української мови полягає в тому, що одна й та ж тварина або рослина доволі часто має кілька варіантів найменування. Однак синонімія твірних назв тварин та рослин не є універсальним явищем. Вона стосується тільки строго визначених груп найменувань представників рослинного та тваринного світу, зокрема назв поширених вищих рослин і тварин. Назви нижчих рослин та тварин, а також непоширених вищих здебільшого не мають синонімічних найменувань.

З іншого боку, такі назви представників флори і фауни, які розглядаються як твірні бази, можуть мати кількаслівні синоніми або ж у функції синонімів можуть виступати різноманітні евфемізовані, переносно-метафоричні, діалектні та ін. народні назви. Наприклад, лексема *ведмідь* має кілька таких діалектних та розмовно-побутових ще й стилістично маркованих синонімів: *вуйко, бурмило, вайло* і под. [Див.: 8, с. 37].

Варто відзначити, що частіше у синонімічні відношення вступають назви рослин, а не назви тварин. Так, якщо назви тварин мають лише по кілька синонімів, то назви рослин можуть утворювати синонімічні ряди, які налічують понад 20 компонентів. Скажімо, твірне слово *полин* має такі синоніми (народні назви): *білобиль, віниччя, деревко божє, молин, нехво-*

рощ-полин, повинь, полин гіркий, полин звичайний, полинець, полинь, полон, полон дикий, полон-трава, полонт, полонь, полун, бельняк, билина, билиця, билник, білник, біль чорний, віничник, забудка, забудьок, лябудка, чорнибиля, чорнобиль, чорнобильник [Див.: 9, с. 93–95; 11, с. 151–152]. Специфікою таких синонімів є те, що вони здебільшого словотворчо непродуктивні. Очевидно, саме з цієї причини довгі синонімічні ряди посутньо не впливають на словотворчу спроможність твірного синоніма.

Якщо ж синонімічними відношеннями поєднана невелика кількість словотворчо продуктивних лексем, то продуктивність окремих із них внаслідок наявності синонімії буде обмеженою. Таке явище, зокрема, простежується у дериваційних процесах від назв тварин, де синонімічні ряди невеликі. Так, у мікрогрупі свійські тварини синонімічними відношеннями поєднані лексеми *кітка*, *кішка* та *киця*, серед яких продуктивною є *кішка* (утворює 7 дериватів), а інші – малопродуктивними (утворюють тільки демінутиви). Це пояснюється тим, що замість відповідних дериватів, які б повинні були мотивуватися іменниками *кітка* та *киця*, у мові використовуються деривати, мотивовані іменником *кішка* (це, зокрема, стосується іменників *кошеня* (назва недорослої особини), *кошати́на* (назва м'яса певної тварини), прикметника *кошачий* та прислівників *кішкою*, *по-кошачому*). Названі семантичні позиції словотвірних парадигм для синонімів *кітка*, *кішка* та *киця* заповнюються тільки для одного деривата, однак семантика таких похідних слів охоплює й семантику потенційно можливих дериватів, мотивованих іншими членами синонімічного ряду.

Схожі відношення виявляємо й при аналізі інших синонімічних рядів, а саме:

бик (16)* – *буйвіл* (2) – *бугай* (1);
кінь (29) – *жеребець* (4) – *мерин* (1) –
огир (0) – *шкапа* (7);
пес (21) – *собака* (27) – *кобель* (0) –
сука (7);

свиня (32) – *кабан* (17) – *паця* (1) –
кнур (2) – *льоха* (2);

осел (12) – *ішак* (3) – *віслук* (0);
півень (5) – *каплун* (1) – *когут* (3) –
кокош (4) – *галаган* (0);

індик (13) – *трухан* (0);
черв (6) – *черв'як* (3) – *хробак* (8);
глист (4) – *гельмінт* (3);

слимак (5) – *равлик* (0) – *слизняк* (0)
та ін.

Уже із наведених рядів помітна тенденція, згідно з якою високу словотворчу спроможність виявляє один член із синонімічного ряду; інші синоніми характеризуються низькою словотворчою продуктивністю або ж словотворчою непродуктивністю.

Обмежує словотворчу спроможність і синонімія потенційних та існуючих дериватів. Такі відношення, зокрема, відзначені між похідними від субстантивів на позначення свійських тварин. Скажімо, за умови існування в лексичній системі мови різнокорневих іменників для найменування різностатевих особин тварини (наприклад, *півень* – *курка*, *корова* – *бик*, *кінь* – *кобила*, *вівця* – *баран* та ін.), утворення модифікаційних дериватів із словотвірними значеннями “фемінітивність” чи “маскулінність” не зафіксоване, за винятком *коза* → *козел* (існує корелят *цап*)¹, а також тих випадків, коли дериват мотивується іменником середнього роду, що вказує на недорослу особину певної тварини (наприклад, *теля* → *телиця*; *лоша* → *лошиця*). Замість утворення опозиції назв різностатевих особин тварини, що позначається словами одного кореня, існують пари різнокорневих слів, що нейтралізують необхідність таких утворень: *вівця* – *баран*; *курка* – *півень*; *корова* – *бугай* (*віл*, *бик*); *свиня* (*льоха*) – *кабан* (*кнур*); *кінь* – *кобила*.

Як окремий вид аналізованої синонімії потенційних дериватів слід розглядати можливість їх синонімічної заміни

* У дужках вказано кількість дериватів, мотивованих лексемою.

¹ Звернімо увагу, що лексема *козел* в сучасному мовленні має виразне стилістичне забарвлення, адже доволі часто використовується як лайлива назва чоловіка.

описовими конструкціями. На нашу думку, такий тип синонімії є визначальним фактором, що утруднює утворення дериватів зі значенням “збірність” від назв свійських тварин (за винятком *качва, кінва, кошва, курня, свинота* та *собачня*), адже сукупність окремих видів свійських тварин в українській мові позначається словосполученням, одним із елементів якого є лексеми *стадо, отара, табун, гурт, череда, ватага, згряя, гурма* тощо (*стадо волів, череда корів, табун коней, отара овець, згряя вовків* та ін.).

Отже, наявність синонімії (невеликих синонімічних рядів здебільшого словотворчо продуктивних лексем) негативно відбивається на словотвірній спроможності назв тварин і, в той же час, не відіграє визначальної ролі у врегулюванні процесів утворення нових слів, мотивованих назвами рослин, де синонімічні ряди більш розлогі й формуються словотворчо непродуктивними лексемами та словосполученнями.

Таким чином, синонімічні й антонімічні відношення, які виникають між елементами лексичної системи мови й твірними словами чи дериватами (існуючими або потенційними) певним чином впливають на словотворчу спроможність: синонімічні відношення здебільшого знижують здатність твірних утворювати нові деривати, а антонімічні відношення, навпаки, виступають потужним стимулом для виникнення нових слів, особливо це стосується виникнення потенційного антонімічного деривата, антонімічне значення якого прогнозується лексичною системою мови.

У пропонованій статті ми тільки намітили аспекти вивчення залежності парадигматичних відношень між лексемами та їх словотворчою активністю, що необхідно здійснити на матеріалі словотвірної системи принаймні в межах одного лексико-граматичного класу слів. Таке

дослідження дасть змогу виявити тенденції та закономірності впливу синонімії та антонімії на словотвірні процеси.

1. Акимова А. И. Лексическая и словообразовательная синонимия : на материале суффиксальных отсубстантивных глаголов / Акимова Алла Ивановна: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : 10.02.01 / А. И. Акимова; Бийский пед. гос. ун-т им. В. М. Шукшина. – Бийск, 2002. – 20 с.
2. Бачкур Р. О. Словотвірна детермінація як інтердисциплінарна проблема / Роман Бачкур // Українознавчі студії. – № 8–9. – Івано-Франківськ, 2007–2008. – С. 40–47.
3. Бачкур Р. О. Теоретичні аспекти дослідження словотвірної детермінації / Роман Бачкур // Українознавчі студії. – Вип. 11–12. – Івано-Франківськ, 2010–2011. – С. 12–19.
4. Вербовська І. Т. Словотвірна синонімія і словотвірна варіантність прикметників української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / І. Т. Вербовська; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2001. – 20 с.
5. Вільчинська Т. П. Словотвірна синонімія і словотвірна варіантність (на прикладі назв осіб) / Вільчинська Т. П. // Південний архів (філологічні науки) : зб. наук. праць. – Херсон : Айлант, 2002. – Вип. XIV. – С. 203–206.
6. Габинская О. А. Типология причин словотворчества / О. А. Габинская. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1981. – 153 с.
7. Грещук В. В. та ін. Нариси з основоцентричної дериватології / Грещук В. В., Бачкур Р. О., Джочка І. Ф., Пославська Н. М. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2007. – 348 с.
8. Караванський С. Словник синонімів української мови / Караванський С. – К. : Оріє, 1993. – 472 с.
9. Комендар В. І. Лікарські рослини Карпат / Комендар В. І. – Ужгород : Карпати, 1971. – 248 с.
10. Роднина Л. О. Словообразовательная синонимия имен существительных в современном украинском языке : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филолог. наук : 10.661 / Роднина Л. О. ; АН УССР, отд. лит., языка и искусствовед. – К., 1970. – 27 с.
11. Харченко М. С. Лікарські рослини та їх застосування / Харченко М. С. – К. : Здоров'я, 1981. – 232 с.

В статті на матеріалі отсубстантивного словообразования прослеживается влияние синонимических и антонимических отношений между элементами лексической системы языка и мотивирующими или мотивированными словами на словообразовательные процессы.

Ключевые слова: словообразовательная детерминация, словообразовательный детерминант, мотивирующее слово, дериват, синонимия, антонимия, парадигматические отношения.

In the article on the material desubstantiv's word-building shows the influence of word synonymous and antonymous between elements of the lexical system of language and motivating or motivated words on word-building processes.

Keywords: derivational determination, derivation determinants, motivating word, derivatives, synonyms, antonyms, paradigmatic relations.

УДК 82...А/ЯІ/7.08

ББК 81я73

Іванна Вакалюк

АНАЛІТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КРАТНОСТІ ДІЙ (на матеріалі поезії Василя Стуса)

У статті охарактеризовано аналітичні засоби вираження кратності дії в поетичній мові Василя Стуса, визначено їхні функціонально-семантичні ознаки. Встановлено особливості аналітичної репрезентації семельфактива, мультиплікатива та дистрибутива.

Ключові слова: кратність дії, аналітичні засоби, конкретизатор, семельфактив, мультиплікатив, дистрибутив.

Дослідження кратності як функціонально-семантичної категорії (ФСК) на всіх її структурних рівнях є актуальним завданням сучасної лінгвістики. Аналізові кратності присвячені дослідження Т. Голосової, О. Ачилової, М. Гловінської, О. Титаренка, С. Соколової, З. Вендлера, М. Олсена, Б. Комрі, О. Бондарка, В. Храковського. Окремі аспекти семантики дієслівної кратності досліджені С. Броніковою (в межах характеристики функціонально-семантичного поля квантитативності), Л. Париляк (функціонально-семантичне поле ітеративності); А. Тронь опрацював засоби вираження кратності на матеріалі англійської мови. У сучасному мовознавстві кратність дієслова визначають як “многократність дії” (І. Ковалик), “багатократність” (О. Бондар), “неоднократність” (О. Бондарко), “дієслівну множинність” (В. Храковський), “повторюваність” (О. Титаренко), “квантитативність” (Н. Слюсарева), “ітеративність” (Л. Париляк).

На думку В. Храковського, ФСК кратності “реалізується як сукупність двох пов’язаних значень: однократності й неоднократності” [13, с. 65–77] і має систему різнорівневих засобів вираження не лише в дієслівній грамеї, але й за допомогою інших мовних засобів. Тому логічно вважати, що значення багатократності не існує поза зв’язком зі значенням одно-

кратності. Отже, багатократність і однократність займають полярні позиції в семантичному просторі кратності.

Неабиякий інтерес до вивчення синтетичних і аналітичних засобів у граматичних системах мов флективно-синтетичного типу продиктований прагненням учених визначити перспективу змін у мові. Незважаючи на те, що українська мова належить до мов синтетичних, на сучасному етапі її функціонування виявлено тенденцію до поступового збільшення вкраплень аналітичних явищ. Набуття флективно-синтетичними мовами аналітичних ознак у лінгвістичних дослідженнях останніх десятиріч розглядають як показник прогресу мовної техніки [5, с. 9], що зумовлює видозміну основних напрямів розвитку й динаміки граматичного ладу української мови.

Явище синтетизму/аналітизму розглядають у своїх дослідженнях І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, Н. Іваницька, Л. Коваль, І. Кучеренко та ін. Під аналітизмом учені звичайно розуміють розподіл лексичного та граматичного значень між окремими елементами структурно та семантично об’єднаних компонентів як складників однієї граматичної категорії. За словами І. Вихованця, явище аналітизму “виявляється в роздільному вираженні основного (лексичного) і додаткового граматичного (морфологічного,

синтаксичного, словотвірного) значень слова або в такому ж роздільному оформленні змістових характеристик речення, виражених лексичними засобами, і його граматичної спеціалізації, передаваної аналітичними власне-морфемами або аналітичними словами-морфемами” [3, с. 3]. За спостереженнями А. Загнітка, текстова аналітичність репрезентується в аналітичних формах у динамічному аспекті мови і спирається на дію комунікативно-прагматичних та ситуативних факторів, визначаючи особливості дистрибутивної мотивованості первинних і вторинних функцій морфологічних форм [6, с. 32]. Найчастіше аналітичні засоби функціонують не ізольовано, а в поєднанні з синтетичними (внутрішньослівними), супроводжуючи їх. Найвиразніше аналітичні тенденції виявлено у двох центральних частинах мови – іменникові і дієслові [4, с. 41–42]. До аналітичних форм прилягають засоби вираження граматичного значення поза межами слова, що складаються з двох або більше слів [6, с. 3–12]. Але у кожній конкретно виокремленій аналітичній конструкції система граматичних значень характерна саме для цієї конструкції і встановлюється лише у поєднанні з другим компонентом.

Для аналізу аналітичних засобів вираження дієслівного значення кратності обрано художні твори Василя Стуса. Дієслово у Василя Стуса є багатофункціональним, характеризується складною і розгалуженою парадигмою словозмінних форм та широким колом сполучуваності. Вживаючись у художньому стилі воно набуває додаткових функціональних характеристик. Показовими у цьому плані є аналітичні засоби вираження кратності дії. У ролі граматичних компонентів аналітичних форм зафіксовані спеціалізовані або неспеціалізовані аналітичні засоби. Це передовсім службові частини мови, а також лексичні елементи, що зазнають десемантизації. За даними аналізу, аналітичними засобами вираження кратності дії виступають як службові, так і самостійні частини мови. Характерно, що всі чотири її різновиди – семельфактив, мультиплі-

катив, дистрибутив та ітератив – представлені у граматичній структурі української мови звичайно в аналітичному вияві регулярно. Це означає, що вираження значення кратності дії стає можливим для будь-яких функціонально-семантичних типів дієслів будь-якої семантики та не має обмежень, властивих синтетичним формам: “*Скільки літ ти тужила й квилула!..*”; “*А крикне пугач уночі – і хлопці виринуть спочилі...*”; “*Лишень під ранок прокричить...*”; “*І я найперше помолюсь. І вдруге помолюсь. І втретє помолюсь...*”; “*Десь цілу ніч тонкоголосить мати...*”.

Семельфактив (однократність) протиставлений за способом та засобом творення усім іншим формам інтервалу, оскільки виражений суфіксами [1, с. 163]. Однак дієслова стану та процесу, як і більшість дієслів дії, не виражають однократності синтетично, але обмежень для аналітичного творення від окремих дієслів немає: “... і *враз* розлога пам’ять до уст *підносить* пересохла зілля...”; “*Дай мені Господи побачити хоч раз...*”; “...*раз на тиждень* вони *викопуються* з землі...”.

Аналітичні засоби вираження однократності диференціюємо на спеціалізовані та неспеціалізовані. Спеціалізованим аналітичним засобом однократності, на нашу думку, варто визнати конкретизатор *раз*, оскільки лише він виконує суто граматичну роль, не має повного лексичного навантаження і у структурі дієслова виконує роль аналітичної морфемі: “*раз жене нас ненатля сказу по роках, по віках, по горбах...*”. Словник української мови фіксує вказану функцію цього слова: “**Раз**. 1. У сполуч. із числівником “один” або без нього означає однократність дії” [8, с. 438].

Спорадично зі словом “раз” вживаються модальні частки *хоч*, *тільки*, які увиразнюють значення однократності, надаючи дії винятковості, значимості: “*Вмирають – тільки раз...*”; “*бодай хоч раз пірнути в самоти*” – тут предикат *пірнути* має типову для однократності форму, спеціалізований суфікс *-ну*, а предикат *вмирають* підсилений конкретизатором

тільки раз. Модальна частка *тільки* за семантикою обмежувальна; указує на певне обмеження в кількості, віддалі, величині” [8, с. 170]. У наведеному прикладі обмеження стосується крат дії і підсилює функцію конкретизатора *раз*. Конкретизатори однократності можуть формувати у вказаних дієсловах значення семельфактивності: “і *раз на тиждень можна признатись* собі...”; “...*раз на тиждень* приємно *піти* до лісу...” – однократність виражена темпоральним конкретизатором *раз на тиждень*.

На противагу спеціалізованому конкретизатору *раз* конкретизатор *враз* (*ураз*) наділений обмеженими можливостями виражати однократність дії, оскільки головно вказує на раптовість дії та в більшості випадків його семельфактивна функція залежить від семантики дієслова. Часто його значення синкретичне: “*Аж мати враз промовила до мене...*”; “*І враз він уривається – твій шлях...*”; *враз утинає* виспрагле життя...”; “*ураз зайти за власну грань...*”; “*враз випірне з води...*”. В останньому прикладі конкретизатор однократності посилює разовість дії, вираженої дієсловом у формі майбутнього часу, який функціонує як теперішній. Вказана транспозиція є засобом експлікації раптовості дії.

За нашими міркуваннями, конкретизатор *враз* (*ураз*), що зафіксований із семантикою “раптом, відразу, зненацька” [8, с. 757], можна віднести до неспеціалізованих аналітичних засобів однократності дії. Варто зауважити, що семельфактивне значення реалізують і конкретизатори *раптом* (*раптово*), виражені прислівниками із синонімічною семантикою “враз, відразу; зненацька...” [8, с. 453]: “*раптово народила з-під ножа...*”; “*що раптом падає під ноги...*”.

Іншу групу неспеціалізованих аналітичних засобів однократності дії складають словосполучення типу *тиждень тому* та слова, що виконують функцію обставин часу *врано, уранці*, які використовуються для вказівки на певний момент якоїсь конкретної події: “*такі тиждень тому були викинули в універмазі “Ук-*

раїна”; “*Збудився врано синій-синій птах...*”; “*я вийшов уранці за ворота...*”. У першому прикладі одноразову дію підсилює конкретизатор *тиждень тому*; у наступних прикладах часові конкретизатори *врано, уранці* вказують на момент здійснення однократної дії.

До неспеціалізованих аналітичних засобів належить конкретизатор *щойно*, за допомогою якого актуалізується значення однократності дії і який виражає одноразову дію лише тоді, коли мовець співвідносить дію з одним певним часовим періодом: “*щойно вийшовши з трамваю...*”. Серед неспеціалізованих аналітичних засобів вираження однократності найуживанішим є конкретизатор *враз* (*ураз*).

Засобами вираження мультиплікатива в межах дієслівної словоформи в українській мові традиційно вважають префікси. Для експлікації мультиплікатива необхідна вказівка на багатократність дії, а для вираження дистрибутива на розподільність дії. Мультиплікатив протиставлений дистрибутиву за ознакою суб’єктно-об’єктного спрямування розподіленої дії: мультиплікативна дія багатократна іманентно (внутрішня ітерація), дистрибутивна дія багатократна зовнішньо не просто через кратність, а через розподіленість за суб’єктами чи об’єктами [1, с. 165]. Мультиплікатив синтаксично виражений темпоральними конкретизаторами (за таких умов мультиплікативні дії позначають дієслова будь-яких семантичних груп).

До спеціалізованих аналітичних засобів вираження мультиплікатива належать передовсім конкретизатори, виражені прислівниками із семантикою багаторазової повторюваності дії (*щодня, щоднини, щодень, щовечора, щоразу*): “*Ця твердь земна трухлявіє щодня...*”; “*котрі щодень йому дають на радощі та гулі...*”; “*Щовечора співають солов’ї...*”; “*Щоднини ставши до світ сонця ти молиш, Господи благий...*”; “*Щоразу то спанне, то загасне...*”. Загалом мультиплікатив спрямований на предикатне вираження, тобто на синтаксичний рівень. На цьому рівні різні мовні засоби виявляють у контексті здатність увиразнювати

мультиплікативність. В останньому прикладі кратність виражається сполучником *то...то*.

Іншу групу семантично прозорих засобів багатократності становлять займенниково-іменні сполучення (*кожний день, кожну ніч, кождодня*): “...бо кожну ніч порипують бори...”; “...здається, кожен день до мене йдуть листи...”; “І кождодня вертаюся в витоки...”. Продуктивними засобами вираження багатократності є прийменниково-іменні сполуки (*день у день, ніч у ніч, за роком рік, день за днем*): “...І мариш день за днем...”; “Ніч у ніч я сновигаю в пам'яті...”; “...карбують день - у- день твердий граніт...”; “...кружляє день за днями...”.

Мультиплікатив може бути виразнішим завдяки повторенню темпоральних конкретизаторів: “щодня-щоночі позирай назад...”; “Щоночі і щоднини ввижається притьмарене вікно...”; “Тобі молюся, Боже, щоднини і щочасно...”; “За роком рік росте твоя тюрма, за роком рік підмур'я в землю грузне...”.

Прозоре мультиплікативне значення має і сполучення на зразок *іще не раз, не раз, і раз і вдруге*, які вказують на багатократне повторення ітеративної дії: “Я знаю – ми будемо іще не раз бродити з тобою...”; “так уввижається не раз...”; “Між долонь пойметься жаром раз, поймається вдруге...”; “...кінець передчуває свій – і раз, і вдруге...”.

На повторюваність дії, вираженої мультиплікативними дієсловами, вказують відповідні конкретизатори *вдруге, удруге*: “удруге народилися на світ...”; “Страх як тяжко удруге розминутися мені...”; “Вернися, прошу, вдруге нагодись, і дай надію...”.

З-поміж спеціалізованих аналітичних засобів виокремлюємо конкретизатори *двічі, тричі*, які вказують на конкретну кількість повторень, але є менш уживаними в мові поезій Василя Стуса: “Знова-рожденна. О, тричі будь гословенна...”; “А я, тебе чекавши, устигла народитися і двічі померти...”.

Інколи, як контекстуальний засіб, сприяти вираженню багатократності мо-

жуть часові (*нині, сьогодні вранці, увечері*) та локативні (*кілька ступнів праворуч, весь ранок...справа*) конкретизатори: “...він зробив кілька ступнів праворуч...”; “Весь ранок сонце світить справа...”; “Увечері везли віолончель...”; “...сьогодні вранці снівся брат Іван”; “Нині – втретє я цвіту, а все-таки діждала...”. В останньому прикладі конкретизатором визначеної кратності виступає прислівник *втретє*. Конкретизатори багатократності, виражені прислівниками, надають мультиплікативним дієсловам різноманітної повторюваної семантики. Використання двох і більше багатократних дієслів може вказувати на одночасні багатократні дії різних суб'єктів: “...Удруге кульбаба в долині пророста, шпорити удруге попри стежку пружиться” – предикати *пророста, пружиться*, підсилені конкретизатором *удруге*, теж набувають значення багатократності дії.

Мультиплікативність дії виражається також за допомогою сполучень, у складі яких є числівник, що вказує на кількість повторень (*три дні підряд; зо три, зо чотири днів; три зо днів, зо чотири; кілька днів підряд; не день, не два, не три дні, одне...друге*): “...і там, ніби свічки, запалює очі спочатку починає жеврїти одне, потім друге...”; “...потерпи три зо днів зо чотири...”; “охриплою зозулею кує задовгий вік – не день, не два, не три дні”; “Ці яблука тримала у руках моя дружина. Зо три, зо чотири, напевне, днів...”; “...юшить вода – три дні підряд...”; “...кілька днів підряд не попускає туга...”; “Другу ніч уже, другу – не спиться. Жовкнуть у вікні ліхтарі...”. Дієслова, що не мають у своєму значенні семи кратності, набувають її в умовах ітеративного контексту, в якому йдеться про ситуації, що регулярно або час від часу повторюються або повторювалися в минулому.

Варто зауважити, що значення мультиплікативності актуалізується і за допомогою неспеціалізованих аналітичних засобів. Конкретизатори багатократності не завжди виражені прислівниками. Це можуть бути займенниково-іменні сполуки у

поєднанні з прийменниками: *цілу ніч, в кожен слід*: “...і в кожен слід *ступас* тінь...”; “Вона *хилиталася* цілий день...”; “Вже *цілий тиждень обживаю хату*...” – предикати *хилиталася, обживаю* набувають семантики мультиплікативності, на що вказують комплексні конкретизатори *цілий день* і *цілий тиждень*. Актуалізують значення багатократності і стверджувальна частка *так* + прислівник *часто*. Конкретизатор *так часто* вказує, що дія повторюється необмежену кількість разів: “Так *часто цокотять* обчаси, Так *часто* *серце стугонить*...”.

Засобами вираження дистрибутива можуть виступати дієслова із семою кратності дії, які вжиті в реченні в полісуб’єктній чи поліоб’єктній позиції: “*Не сунуть* тобі *три царіє со дари*...”; “*І душі четвірко б’ється* на *ножах*...”; “*Йдуть три циганки розцяцьковані, три грації і три покори, вистукують* по бруку *кованими підборами*...”. У наведених прикладах дистрибутивні дієслова передають множинність суб’єктів. Особливістю їх значення є специфічне вираження дії як повторюваної через часовий проміжок та розподіленої між багатьма особами або предметами у певній послідовності: “...і *все жбурляє* в *стоси три*...”; “...*всі шість пелюсток порозпростав*...”; “*Пройди* крізь *сто дверей, устяж* *прочинених, здолай* *стонадцять моторошних бід*...”; “*Вбери* *пречисту сукню розпукни* в *сто люстеров*...”; “*В три ціпи* нас *чорт не змолотить*...”. У всіх наведених прикладах дистрибутивність зумовлена множинністю об’єктів.

Аналіз аналітичних засобів вираження кратності дії в мові творів Василя Стуса засвідчив, що в дослідженому матеріалі найчастотнішими аналітичними показниками кратності дії є прислівники, прийменники та частки, спорадично функціонують як маркери кратності темпо-

ральні та локативні конкретизатори та іменниково-прийменникові комплекси. Також можна зробити висновок, що ітеративні дієслова за опозицією “однократність / багатократність” мають на рівні контексту співвідносні засоби вираження.

1. Барчук В. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис : монографія. – Івано-Франківськ : Сімик, 2011. – 416 с.
2. Бондарко А. В. К проблематике функционально-семантических категорий / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1967. – № 2. – С. 18–31.
3. Вихованець І. Р. Аналітизм у граматичній структурі сучасної української мови / І. Р. Вихованець // Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 3–8.
4. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
5. Дубова О. А. Семантична спеціалізація синтетичних і аналітичних форм (визначення тенденцій) / О. Дубова // Наукові записки. – Вип. XX. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 1999. – С. 9–18.
6. Загнітко А. П. Аналітизм у системі дієслівних категорій / А. П. Загнітко // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 25–32.
7. Іваницька Н. Л. Аналітизм формально-граматичної структури речення / Н. Л. Іваницька // Науковий часопис Національного педагогічного ун-ту ім. М. П. Драгоманова: нова серія. – К., 2006. – Вип. 2 : Проблеми граматики і лексикології української мови. – С. 12–17.
8. Словник української мови : у 11 т. – К. : Наукова думка, 1970.
9. Стус В. Вікна в позапростір: Вірші, статті, листи, щоденник, записи / Стус В. ; упоряд. Ю. Покальчук. – К.: Веселка, 1992. – 262 с.
10. Стус В. Палімпсест: Вибране / Стус В. – К. : Факт, 2003. – 432 с.
11. Стус В. Під тягарем хреста / / Стус В. ; упоряд. О. Ю. Орач. – Львів : Каменяр, 1991. – 159 с.
12. Стус В. Час творчості / / Стус В. ; післямова Стуса Д. В. – К. : Дніпро, 2005. – 704 с.
13. Храковский В. С. Типы грамматических описаний и некоторые особенности функциональной грамматики / В. С. Храковский. – М. : Наука, 1985. – 198 с.

В статтє охарактеризовань аналитические средства выражения кратности действия в поэтическом языке Василя Стуса, определены их функционально-семантические признаки. Установлены особенности аналитической репрезентации *семельфактива, мультипликатива и дистрибутива*.

Ключевые слова: кратность действия, аналитические средства, конкретизатор, *семельфактив, мультипликатив, дистрибутив*.

The article discusses the analytic means of expressing multiplicity of action in the poetic language of Vasyl Stus and identifies their functional semantic characteristics. The author analyzes the analytic representation of semelfactives, multiplicatives and distributives.

Keywords: multiplicity of action, analytic means, specifier, semelfactive, multiplicative, distributive.

УДК 81'367.5: 81'37: 81'367: 811.162.2+161.2

ББК 81.2Ук 2-22

Олексій Воробець

КАУЗАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОШИРЮВАЧІВ СЕМАНТИЧНОЇ МОДЕЛІ РЕЧЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

У статті охарактеризовано каузальні функції поширювачів семантичної моделі речення польської та української мов, репрезентовано якісний та кількісний склад поширювальних систем зіставлюваних мов через призму функціонально-семантичного потенціалу речення.

Ключові слова: поширювач, каузальна синтаксема, речення, модель, семантика, функція, двоядерна предикативна система, семантична структура речення.

Навколо ядра сучасних лінгвістичних досліджень вирізняються проблемні зони щодо синтаксичної системи мов, які потребують комплексного підходу до інтерпретації системотворчих зв'язків та характерних рис позиціонування мовних одиниць, оскільки сучасний стан теоретичного синтаксису пов'язаний із розкриттям властивостей семантико-синтаксичної структури речення.

Поширювачі семантичної структури речення трактуються в сучасній теоретичній граматиці в широкому аспекті, із різних позицій, враховуючи їх полікатегорійні властивості й розбіжні функціонально-когнітологічні виміри. Аналіз речень із таким ускладненням потребує подальшого ремаркування й диференціації, оскільки ці синтаксичні побудови багатопланові за структурою, семантикою та функціями, що й зумовило відсутність їх всебічної кваліфікації на теренах сучасної лінгвістичної думки. Проте на сьогодні як в польському, так і в українському мовознавстві бракує досліджень, присвячених зіставному аналізу польської і української систем поширювальних компонентів, відтак видається доцільною спроба здійснити такий розгляд насамперед з огляду на спорідненість мов [2, с. 20]. Перспективним у цьому контексті постає не лише всебічне внутрішньомовне осмислення лінгвістичного статусу поширювачів, а й їхнє дослідження в міжмовних паралелях, зокрема українсько-польських. Як вважає Н. Б. Іва-

ницька, порівняння, тобто зіставлення ознак, властивих двом чи декільком об'єктам, установлення відмінностей між ними або ж пошук загального, іншими словами, взаємне співвіднесення певних предметів чи явищ, виступає універсальною властивістю людського мислення, важливою й необхідною сходинкою на шляху пізнання закономірностей та законів [8, с. 16].

Поширювачі семантичної моделі речення були предметом дослідження багатьох учених, зокрема Вихованця І. Р. [1], Всеволодової М. В. [4], Загнітка А. П. [5], Золотової Г. О. [6], Кононенка В. І. [8], Кульбабської О. В. [9], Межова О. Г. [10], Мірченка М. В. [11], Grochowski M. [14], Gruczy S. [15], Grzegorzycowej R. [16], Karolaka S. [17], Kiklewicza A. [18], Milewskiej B. [19], Przybylskiej R. [20], Wierzbickiej A. [21], Zatorskiej A. [22] та ін. Складність лінгвістичної природи компонентів поширювального плану зумовила появу різних, часто суперечливих думок щодо їх функціонально-семантичної сутності. Відповідно до польських традицій семантичного синтаксису [17] і функціонального синтаксису [18] беремо до уваги специфіку аналітичних досліджень, що побудовані за принципом ієрархії від змістового рівня до мовного, причому основна мета репрезентується як визначення лінгвістичного феномену кодування семантичних компонентів за допомогою інвентаризації формальних засобів.

Мета статті – описати й зіставити каузальні функції поширювачів семантичної моделі речення польської та української мов. Презентована мета передбачає вирішення таких завдань: 1) обґрунтувати поняття каузація в системі лінгвістичного простору; 2) окреслити каузальний потенціал поширювачів семантичної моделі речення польської та української мов; 3) проаналізувати висловлення із досліджуваними семантичними компонентами.

Як зазначають науковці [1; 14; 19; 5; 11; 21; 9; 16; 10; 8; 15 та ін.], однією із тенденцій розвитку сучасного слов'янського синтаксису є збільшення кількісного й якісного потенціалу реченневих одиниць поширювальної структури, що свідчить, з одного боку, про розширення діапазону використання компонентів загальної моделі P_o (**Praep** + S_x) / P_o (**Adverb**) / P_o (S_x + **Adj_x**) / P_o (S_x + S_x)¹, а, з другого боку, про збагачення різноманітними смисловими конотаціями глибинної структури речення.

Поширювачі у нашій теорії кваліфікуємо як мінімальні синтаксичні одиниці, що характеризуються сукупністю і структурованою єдністю семантичного значення, яке впливає із синтезу одного, двох чи більше компонентів, яким притаманні комбіновані семантико-синтаксичні властивості і які мають потенціал виступати в ролі синтаксеми як субстанціального, так і предикативного плану.

Семантичний компонент чи комплекс проектується як невід'ємний складник семантичної структури речення польської та української мов, що характеризується неоднозначною позиційною інтенцією, яка у багатьох випадках служить основним свідченням місця і ролі поширювача при формуванні значеннєвого потенціалу речення. Водночас у польській лінгвістичній думці позиціонує визначення

“семантична прийменникова одиниця мови” (semantyczna przyimkowa jednostka języka) на позначення компонентів поширення речення [14, с. 89], що засвідчує посилення різновекторності у дослідженні компонентів речення у слов'янському науковому просторі. У подібному дусі А.П. Загнітко зазначає, що адвербіальний компонент (поширювач) виступає обов'язковим у таких структурних мінімальних схемах простого речення, в яких предикативний центр поза адвербіальним компонентом є семантично недостатнім [5, с. 97].

Як вважає О.Г. Межов, причинові мінімальні семантико-синтаксичні одиниці реалізуються в семантичних, морфолого-синтаксичних і морфологічних варіантах, спеціалізуються на вираженні причинових семантико-синтаксичних відношень, вносячи у загальне значення причини специфічний семантичний відтінок [10, с. 276]. За визначенням О.В. Кульбабської, причинові синтаксеми, будучи центральними у вторинних предикатах, віддзеркалюють причиново-наслідкові відношення у структурі простого ускладненого речення, якому притаманні поліпропозитивність, поліпредикативність, моносуб'єктність [9, с. 280–281]. Отож розглядаємо каузальну синтаксеми як повноправну та поліфункціональну синтаксичну одиницю, яка за рівнем складності і структурною організованістю не поступається порівняно із субстанційними (суб'єктною, об'єктною, інструментальною, адресатною, локативною) та предикатними (дії, процесу, стану, якості, кількості) синтаксемотвірними конструкціями.

Каузальна синтаксема представляє собою неелементарний предикат, що функціонує в умовах поліпредикативних конструкцій [13; 6; 3, с. 9–10]. Перебуваючи у функції компонента семантико-синтаксичної організації речення, ця система вказує на безпосередні причинові відношення, пор: *Przez fale snu słyszała ich niecierpliwie kliknięcia* (О. Tokarczuk) – модель поширювача [przez + S_4 + S_2] // *Серед білого дня шведяють уже посоловілі, через порожні пляшки перечіпаються* (О. Гончар) – модель поширювача

¹ **Перелік умовних скорочень:** Adj₁, Adj₂ ... Adj_x – відмінкові форми ад'єктивів; Adverb – прислівник, S₁, S₂ ... S_x – відмінкові форми субстантивів; P_o – поширювач; P_r – предикат; Praep – прийменник (препозитив); Pron₁, Pron₂ ... Pron_x – відмінкові форми займенників; S – суб'єкт; V – дієслово (вербатив); V_f – особова форма дієслова.

[через + Adj₄ + S₄]; *Łódź nie mogła przybić do brzegu z powodu ostrych skal otaczających Wyspę Żółwi* (О. Tokarczuk) – модель поширювача [z powodu + Adj₂ + S₂] // *Kожна сьома аварія на дорогах відбувається з вини дітей* (Газ.) – модель поширювача [з вини + S₂]; *Krezus odpokutował za grzech swojego prapradziada* (R. Karusiński) – модель поширювача [za + S₄ + Pron₂ + S₂] // *Він засвітився самовідданою вдячністю до завбудинку за його суворі слова і з тим радісним сяйвом поринув у глибоку тишу ночі* (І. Микитенко) – модель поширювача [за + Pron₄ + Adj₄ + S₄].

Функції причини – це бінарна опозиція “породжувальна реальна подія – породжена реальна подія”, або “причина – наслідок”, яким притаманна незворотність і односпрямованість [9, с. 282].

1. S + P [P_r (V_f) + P_o (pod + S_{4/5})caus] // S + P [P_r (V_f) + P_o (під + S_{4/5}) caus]. Порівняймо: *Co on pod przymusem wykonał* (R. Karusiński) – модель поширювача [pod + S₅]; *Naśladowca jest zorganizowany także pod względem literackim i językowym* (M. Krajewski) – модель поширювача [pod + S₅ + Adj₅ + Adj₅] // *Секретар під тим поглядом зів'яв і навипиньки вийшов із кабінету* (Б. Антоненко-Давидович) – модель поширювача [під + Pron₅ + S₅]; *Ніби під чарівним ліхтарем на екрані вирости рядами силуети кіп, як зубчасті дзвіниці* (С. Васильченко) – модель поширювача [під + Adj₅ + S₅].

Розглянемо польське речення моделі поширювача [pod + S₅ + S₅] *Teraz też, pod naporem Persów, flota Greków cofa się i cofa* (R. Karusiński), де поширювальна конструкція *pod naporem Persów* конденсує потенційно основну предикацію: *Teraz też jest napór Persów* (потенційно основна предикація) + *Flota Greków cofa się i cofa* (основна предикація) → *Flota Greków cofa się i cofa, ponieważ teraz też jest napór Persów*. Семантичний комплекс *pod naporem Persów*, на відміну від зіставлюваної мови, наділений більшою мірою самостійності, що засвідчує його виокремлення не лише із семантичного, але із граматичного боку шляхом відокремлення.

Охарактеризуємо українське речення моделі поширювача [під + S₅] *Царський трон похитнувся під итиком запасного солдата* (В. Винниченко). Семантика ситуації: дія агенса відбувається завдяки спрямованій на нього дії особи-каузатора. Компоненти ситуації: 1) агенс; 2) дія агенса; 3) особа-каузатор; 4) дія каузатора; 5) причина – дія особи-каузатора. Семантичний комплекс *під итиком запасного солдата* виражає каузальне значення, акумулюючи потенційно основну предикацію: *Царський трон похитнувся* (основна предикація) + *запасний солдат направив итик* (потенційно основна предикація) → *Царський трон похитнувся, оскільки запасний солдат направив итик*. Поширювач *під итиком*, що займає правобічну позицію щодо вербального компонента, визначаємо як компонент двоядерної предикативної системи із реченневотвірним потенціалом.

Система субмодельного плану складається із десяти моделей:

1) S + P [P_r (V_f) + P_o (pod ciężarem + S₂) caus]: *Nagle schody zatrzeszczały pod ciężarem kroków* (I. Surmik) – модель поширювача [pod ciężarem + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (під вагою + S₂) caus]: *Хвилини за п'ять під вагою кількох дужех поліціантів двері почали жалібно луцати* (І. Білик) – модель поширювача [під вагою + Num₂ + Adj₂ + S₂];

2) S + P [P_r (V_f) + P_o (pod wodzą + S₂) caus]: *Tacy jak Fertak przez wieki pod wodzą jezuitów zwalczali polską tolerancję* (M. Urbanek) – модель поширювача [pod wodzą + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (під владою + S₂) caus]: *Під владою гіпнозу Ярослава прикипіло дивилась в ті юродиво безстрашні врубелівські очі* (О. Гончар) – модель поширювача [під владою + S₂];

3) S + P [P_r (V_f) + P_o (pod wpływem + Pron₂ + S₂) caus]: *Pod wpływem tej zazdrości rzuciłam się do pisania Miasteczka dla TVN* (M. Gretkowska) – модель поширювача [pod wpływem + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (під впливом + S₂) caus]: *Не можна під впливом ефекту міняти погляди* (Олесь Бердник) – модель поширювача [під впливом + S₂];

4) S + P [P_r (V_f) + P_o (pod działaniem + S₂) caus]: *Kosma, jeszcze ciągle pod działaniem nokautu, ale już przeczuwający bliskie, nieokreślone niebezpieczeństwo* (M. Tomaszewska) – моделі поширювача [pod działaniem + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (під дією + S₂) caus]: *Під дією сонячного світла і стратосферного холоду ці речовини утворюють агресивні сполуки хлору* (Газ.) – моделі поширювача [під дією + Adj₂ + S₂] і [під дією + Adj₂ + S₂];

5) S + P [P_r (V_f) + P_o (pod groźbą + S₂) caus]: *Pod groźbą ukamienowania moja noga nie mogła powstać na jego ścieżkach* (M. Pilot) – модель поширювача [pod groźbą + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (під загрозою + S₂) caus]: *Вони роздали всім лісникам отруйний порошок і під загрозою смерті наказали підсипати мені в їжу* (В. Шкляр) – модель поширювача [під загрозою + S₂];

6) S + P [P_r (V_f) + P_o (pod naporem + S₂) caus]: *Trzaskały łamane gałęzie, waliły się drzewa pod naporem ślepego tłumu* (O. Tokarczuk) – модель поширювача [pod naporem + Adj₂ + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (під напором + S₂) caus]: *Західна Римська імперія впала в останній чверті V сторіччя н. е. під напором германців* (Газ.) – модель поширювача [під напором + S₂];

7) S + P [P_r (V_f) + P_o (pod naciskiem + S₂) caus]: *Powietrze przesuwa się posłusznie pod naciskiem bramki* (H. Kowalewska) – модель поширювача [pod naciskiem + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (під натиском + S₂) caus]: *В другій половині дня пронеслася чутка, що праворуч під натиском ворога сусіди драпають, оголяють фланг* (О. Гончар) – модель поширювача [під натиском + S₂];

8) S + P [P_r (V_f) + P_o (pod presją + S₂) caus]: *Byłoby wysoce niepedagogicznie ustąpić pod presją groźby* (T. Dołęga) – модель поширювача [pod presją + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (під тиском + S₂) caus]: *Під тиском примітивних головорізів згинули безцінні скарби людського духу* (П. Загребельний) – модель поширювача [під тиском + Adj₂ + S₂];

9) S + P [P_r (V_f) + P_o (pod ciężarem + S₂) caus]: *Ich zielone gałęzie uginały się pod ciężarem szyszek* (M. Nurowska) – модель

поширювача [pod ciężarem + S₂] // S + P [P_r (V_f) + P_o (під тягарем + S₂) caus]: *Дошки заскрипіли під тягарем носіїв* (Олесь Бердник) – модель поширювача [під тягарем + S₂];

10) немає польського відповідника // S + P [P_r (V_f) + P_o (під ударом + S₂) caus]: *Під ударом козацьких загонів перестала існувати одна з найбільших міліарних потуг Старого Світу* (Газ.) – модель поширювача [під ударом + Adj₂ + S₂].

Із презентованих моделей поширювачів споріднених мов констатуємо співпадіння в плані вираження семантичних комплексів 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. Тоді як українська модель поширювача [під ударом + S₂] не характерна для польської синтаксичної системи (принаймні на підставі опрацьованого матеріалу), а відповідне значення репрезентоване описовими засобами, які не мають статусу поширювача структурної моделі, оскільки ідентифікуються як частина складного речення. Також серед польських компонентів поширювального характеру виділяємо поширювачі синонімічного плану (1 і 9 модель поширювача [pod ciężarem + S₂]), тоді як для української системи притаманні дві різнопланові моделі поширювачів [під вагою + S₂] і [під тягарем + S₂].

2. немає польського відповідника // S + P [P_r (V_f) + P_o (волею + S₂) caus]: *Але волею випадку посеред ночі стали вогнеборцями, рятуючи від пожежі готельний комплекс “Мочари”* (Газ.) – модель поширювача [волею + S₂]; *Волею Бога продиктовані оздоровлюючі моменти в житті людства* (Р. Андріяшик) – модель поширювача [волею + S₂]; *Раптом волею авторів фільму “чорні археологи” потрапляють в пекло боїв 1942 року, де вимушені битися ... проти німецьких загарбників* (Газ.) – модель поширювача [волею + S₂] – обмеження, зумовлені книжним стилем.

Проаналізуємо речення моделі поширювача [волею + S₂] *Слова були сполучені волею автора в урочисті ряди* (О. Довженко). Семантика ситуації: дія агенса реалізується через власне волевиявлення агенса-каузатора. Компоненти ситуації: 1) агенс; 2) дія агенса; 3) агенс-

каузатор; 4) причина – власне волевиявлення. Складовий компонент реченнєвої структури *волею автора* фокусує потенційно основну каузальну предикацію: *Слова були сполучені в урочисті ряди* (основна предикація) + *Автор висловив власне бажання* (потенційно основна предикація) → *Слова були сполучені в урочисті ряди, бо автор висловив власне бажання*. Поширювач *волею автора* посідає правобічну позицію щодо вербального компонента двоядерної предикативної системи, яка вважається слабшою у зіставленні із лівобічною чи ініціальною, проте семантична значущість та її інформаційна оформленість досить вагома для усвідомлення ситуації, що унеможливило виключення із структурної моделі P_o ($P_{raep} + S_x$) і дає змогу проектувати його як рівноправний компонент двоядерної предикативної системи.

Отже, функціональний потенціал поширювачів із каузальною семантикою структурної моделі речення польської та української мов визначаємо з позиції дихотомії семантики та функції, що комплексно залежні одна від одної і репрезентуються через призму як предикативного центру, так і периферійних складників, модифікаційних інтенцій. Складність семантичного формулювання компонентів поширювального характеру в межах реченнєвої одиниці полягає в тому, що досліджувані компоненти досить часто перебувають в ускладненому семантико-синтаксичному зв'язку, а також знаходяться під впливом синонімії, омонімії, синкретизму та аналітизму.

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
2. Воробець О. Д. Локативні функції приєднаниково-субстантивних систем структурної моделі речення (контрастивний аналіз української та польської мови) / О. Д. Воробець // Сучасні дослідження з лінгвістики, літературознавства і міжкультурної комунікації (ELLIC) : матеріали II Міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ : Вид. Кушнір Г.М., 2015. – С. 20–23.
3. Воробець О. Д. Приєднаниково-субстантивний комплекс у семантико-синтаксичній структурі речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступе-

- ня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / О. Д. Воробець. – Івано-Франківськ, 2012. – 20 с.
4. Всеволодова М. В. Теорія функціонально-комунікативного синтаксиса: фрагмент прикладної (педагогічної) моделі мови / М. В. Всеволодова. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 502 с.
5. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису. Ч. 2 / А. П. Загнітко. – Горлівка : ГДПІМ, 2004. – 254 с.
6. Золотова Г. А. Очерк функціонального синтаксиса русского языка : [монографія] / Г. А. Золотова. – 3-е изд., стер. – М. : Либроком, 2009. – 352 с.
7. Іваницька Н. Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика : [монографія] / Н. Б. Іваницька. – Вінниця : СПД Главацька, 2011. – 636 с.
8. Кононенко В. І. Слов'янські мови в типологічному вимірі / В. І. Кононенко // Кононенко І. В. Українська та польська мови : контрастивне дослідження / І. В. Кононенко. – Warszawa : WUW, 2012. – С. 15–25.
9. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : [монографія] / О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2011. – 672 с.
10. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
11. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – 2-ге вид., переробл. – Луцьк : Вежа, 2004. – 393 с.
12. Предикат у структурі речення : [монографія] / за ред. В. І. Кононенка. – К. ; Івано-Франківськ ; Варшава : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаніка, 2010. – 408 с.
13. Теньєр Л. Основи структурного синтаксиса / Л. Теньєр ; пер. с фр. И. М. Богуславского, Л. И. Лухт, Б. П. Нарумова, С. Л. Сохно. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
14. Grochowski M. O możliwościach słownikowej charakterystyki semantycznej przyimkowych jednostek języka / M. Grochowski // Wyrażenia funkcyjne w systemie i tekście. – Toruń : Wyd-wo Un-tu M. Kopernika, 1995. – S. 84–97.
15. Grucza S. Lingwistyka języków specjalistycznych / S. Grucza. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe IKL, 2013. – 177 s.
16. Grzegorzczkova R. Wprowadzenie do semantyki językoznawczej / R. Grzegorzczkova. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2011. – 224 s.
17. Karolak S. Podstawowe struktury składniowe języka polskiego / S. Karolak. – Warszawa : Sławiściyczny Ośrodek Wydawniczy, 2002. – 262 s.
18. Kikiewicz A. Podstawy składni funkcjonalnej / A. Kikiewicz. – Olsztyn : Wyd-wo Uniw-tu Warmińsko-Mazurskiego, 2004. – 297 s.
19. Milewska B. Przyimki wtórne we współczesnej polszczyźnie / B. Milewska. – Gdańsk : Wyd-wo Uniw-tu Gdańskiego, 2003. – 230 s.

20. Przybylska R. Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej / R. Przybylska. – Kraków : TAIWPN Universitas, 2002. – 608 s.
21. Wierzbicka A. Semantyka: jednostki elementarne i uniwersalne / A. Wierzbicka. – Lublin : Wyd-wo Uniw-tu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. – 535 s.
22. Zatorska A. Polskie i słoweńskie predykatory kauzatywne z parafrazą przymiotnikową / A. Zatorska. – Łódź : Wyd-wo Uniw-tu Łódzkiego, 2013. – 376 s.

В статті охарактеризовані каузальні функції розпространителів семантичної моделі предложения польського і українського мов, представлені якісний і кількісний склад розпространительних систем сопоставимих як через призму функціонально-семантичного потенціала предложения.

Ключевые слова: *розпространитель, каузальна синтаксема, предложение, модель, семантика, функція, двухъядерна предикативна система, семантична структура предложения.*

In this article the extenders' causal functions have been described in terms of the sentence semantic model in Polish and Ukrainian. A qualitative and quantitative composition of the extended systems in comparable languages has been represented in the light of functional and semantic potential of a sentence.

Keywords: *extender, causal syntaxem, sentence, model, semantics, function, dual-core predicative system, semantic structure of the sentence.*

УДК 800:161.12

ББК 81.66

Богдан Грещук

КАТЕГОРИЗАЦІЯ НАБУТТЯ ОЗНАКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті розглянуто категоризацію набуття ознаки словотвірними засобами в українській мові в зіставленні з англійською мовою. Охарактеризовано співвідносні словотвірні моделі, задіяні в зазначеній категоризації. Визначено загальне й своєрідне в словотвірній категоризації набуття ознаки в зіставлених мовах, окреслено ядро й периферію в цих процесах у кожній із мов.

Ключові слова: *категоризація, словотвірна категорія, суфіксація, конверсія, відприкметникові дієслова, набувати ознаки.*

Процесуалізація ознаки, фіксована відприкметниковими дієсловами, за її наслідками неоднорідна. Дослідження творення дієслів від ад'єктивних основ теж не відзначається однозначністю, а визначення словотвірних категорій, що охоплюють аналізовані деад'єктиви, має певні відмінності в різних авторів. У “Словотворі сучасної української літературної мови” відприкметникові дієслова інтерпретовано як такі, що можуть мати такі словотвірні значення: “робити таким, як визначено мотивуючою прикметниковою основою” (*веселити, білувати, воєнізувати*), “перехід і перебування в стані, визначеному твірною основою мотивуючого прикметника” (*зеленити, глухнути*), “зростаючий вияв міри ознаки, названої мотивуючою основою прикметника, що не поширюється за межі суб'єкта” (*джеручати*), “виявляти ознаки, визначувані мотивуючою основою прикметника” (*гордувати,*

скромничати) [7, с. 184–191]. У цій класифікації не витримано єдності підходів до визначення словотвірної семантики, до того ж “зростаючий вияв міри ознаки”, поданий як окреме словотвірне значення, є семантичним компонентом, закладеним уже в семантичній структурі твірних прикметників, тому некоректно виділяти його в ролі словотвірного значення деад'єктивних вербативів.

Т.М. Возний, розглядаючи словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською, для різних структурних типів дериватів виділив фактично ті ж самі словотвірні значення, що й автори ССУЛМ, щоправда, уникнув помилкового трактування словотвірного значення відприкметникових дієслів із суфіксом *-а-* як ‘зростаючий вияв міри ознаки названого мотивуючого основою прикметника’ і цілком слушно вказав, що такі дієслова мають словотвірне значення ‘ро-

битися (ставати) щодо якості, властивості таким, як вказано прикметниковою основою [див.: 1].

Ономасіологічний підхід до характеристики відприкметникових дієслів зумовив виділення у межах зазначених дериватів словотвірних категорій, які ґрунтуються на семантичних дескрипціях, що відбивають передномінаційне препарування об'єктів номінації за допомогою ономасіологічних структур. Ономасіологічну базу в них фіксують дієслова узагальноної семантики, а ономасіологічну ознаку – мотивувальні прикметники.

Якщо деад'єктиви семантизуються перифразою, в якій ономасіологічна база виражена дієсловом *робити*, а ономасіологічна ознака – твірним прикметником (*синити* – *робити синім*, *солодити* – *робити солодким*, *веселити* – *робити веселим*), то вони формують словотвірну категорію “наділяти ознакою”. Коли в семантичній дескрипції відприкметникових вербативів ономасіологічна база актуалізована дієсловом *ставати*, а ономасіологічна ознака – мотивувальним прикметником (*мужніти* – *ставати мужнім*, *зеленіти* – *ставати зеленим*, *кругліти* – *ставати круглим*), то такі похідні дієслова утворюють словотвірну категорію ‘набувати ознаки’. Характерно, що в семантичних структурах низки таких дієслів, передовсім, які утворено від прикметників на позначення візуально сприйманих ознак (переважно кольору), значення ‘набувати ознаки’ супроводжує семема ‘виділятися такою ознакою’, але цей смисловий компонент розглядають як вторинну факультативну семантичну функцію, що логічно впливає із значення ‘набувати ознаки’ [2, с. 42].

У своєму дисертаційному дослідженні відприкметникових дієслів у німецькій, англійській та українській мовах А.А. Пузік у зіставному аспекті аналізує три словотвірні категорії, виявлені на основі семантичних інваріантів, наявних у відповідних формулах тлумачення: 1) “суб'єкт ситуації є (як) мотивувальний прикметник” (*geilen* ‘бути хтивим, пристрасним’ ← *geil* ‘хтивий, пристрасний’;

square ‘узгоджуватися, відповідати’ ← *square* ‘правильний, точний’; *girchiti* ← *girкий*) – есивні відприкметникові дієслова; 2) “суб'єкт ситуації стає (як) мотивувальний прикметник” (*blassen* ‘бліднути’ ← *blaß* ‘блідий’; *darken* ‘хмуритися, темніти (від гніву та ін. емоцій)’ ← *dark* ‘темний, хмурий’; *біліти* ← *білий*) – інхоативні відприкметникові дієслова; 3) “суб'єкт ситуації каузує об'єкт ситуації (не) бути (як) мотивувальний прикметник” (*beunruhigen* ‘турбувати, тривожити’ ← *unruhig* ‘стурбований, схвильований’; *cool* ‘охолоджувати, заспокоювати’ ← *cool* ‘холодний, спокійний’; *злитити* ← *злий*) – каузативні відприкметникові дієслова [5, с. 7].

Виділені дві останні словотвірні категорії інхоативних і каузальних відприкметникових дієслів цілком корелюють із виявленими на основі ономасіологічних структур деад'єктивних вербативів словотвірними категоріями “набувати ознаки” та “наділяти ознакою”. Що стосується есивних відприкметникових дієслів, то їх і в українській, і в англійській мовах небагато, відповідно 14% та 8% [5, с. 7]. Ономасіологічна структура таких дієслів містить дієслово *бути* як ономасіологічну базу та мотивувальний прикметник як ономасіологічну ознаку: *girchiti* ← *бути girким*, тому відприкметникові слова, які містять семему ‘виділятися ознакою’, відносити до есивних не варто. Такі дієслова слід розглядати в межах словотвірної категорії “набувати ознаки”, відзначаючи їх факультативність та зумовленість загальним словотвірнокатегоріальним значенням.

У цій статті ставимо за мету проаналізувати категоризацію набуття ознаки в українській мові в зіставленні з англійською мовою. Для її досягнення необхідно:

- окреслити ономасіологічні передумови формування словотвірної категорії “набувати ознаки”, на основі чого визначити множини відприкметникових дієслів, які утворюють зазначену словотвірну категорію в кожній із мов;

- визначити словотвірні засоби категоризації набуття ознаки в зіставлюваних мовах;

- встановити ядерні й периферійні моделі реалізації словотвірної категорії “набувати ознаки”.

Категоризування процесуалізації ознаки щодо її набування в українській мові здійснюється за допомогою суфіксів *-і-*, *-а-*, *-ну-* та низки конфіксів.

Деад’ективи з суфіксом *-і-*

Ядро словотвірної категоризації набування ознаки становлять відприкметникові дієслова, утворені за допомогою суфікса *-і-*, яких є понад 200. Базою процесуалізації ознаки слугують передовсім деад’ективи, які позначають:

- внутрішні якості когось чи чогось: *добрити, дурніти, веселити, безглуздити, байдужити, мудрити, зліти, ласкавити, скупіти, смирніти, сміліти, дряхліти, німіти, хворіти, мертвіти, здоровіти, ржавіти, духмяніти, квасніти, мокріти, порохнявіти, свіжіти, твердіти, холодніти* і т. д.;

- зовнішні ознаки когось чи чогось: *біліти, багровіти, рожевіти, синіти, червоніти, мутніти, голубіти, сизіти, світліти, кругліти, дебелити, кульгавіти, брудніти, маліти, мутніти, пістрявіти, прищавіти, рижіти, смаглявіти, товстіти, каламутніти, мохнатіти* і т. д.

По декілька дієслів із семантикою ‘набувати ознаки’ засвідчено на базі інших типів ад’ективів, зокрема тих, які вказують на соціальний статус особи (*бідніти, багатіти, заможніти, убожіти, лівіти, правіти*), на її вікові особливості (*молодіти, старіти, юніти*), прикметників, які виражають ознаки предметів за відношенням до того, з використанням чого вони зроблені й функціонують (*водніти, водявіти, волохатіти, пліснявіти*) та локативні ознаки (*даленіти*).

Деад’ективи з суфіксом *-а-*

До ядерних дериваційних моделей лексичного наповнення словотвірної категорії “набувати ознаки” в українській мові належить також модель “основа прикметника + суфікс *-а-*”. За цією моделлю утворено близько півтори сотні дериватів. Характерною особливістю категоризації набування ознаки за допомогою суфікса *-а-* є те, що вона здійснюється переважно на базі форм вищого ступеня порівняння

прикметників, при цьому ключову роль тут відіграють прикметники, які позначають:

- внутрішні якості когось чи чогось: *бадьорішати, веселішати, гіришати, дорожчати, дурнішати, жвавішати, здоровішати, нахабнішати, серйознішати, голоснішати, кислішати, густішати, мокрішати, твердішати, солодишати, теплішати, холоднішати* і т. д.;

- зовнішні ознаки когось чи чогось: *білішати, більшати, дебелишати, зеленішати, товстішати, червонішати, чорнішати, бліднішати, каламутнішати, товстішати, хмурнішати, коротішати, нижчати, прозорішати, ряснішати, тьмянішати, яснішати* і т. д.

В окремих випадках категоризування набування ознаки здійснено на базі прикметників темпоральної семантики (*частішати*) та тих, що виражають ознаки осіб за їх віковими особливостями (*молодишати, старішати*) або за їх соціальним статусом (*багатішати, біднішати, лівішати, правішати*).

Деад’ективи з суфіксом *-ну-*

Такі утворення становлять периферію категоризації набування ознаки. Нечисленні відприкметникові дієслова (25) утворено від прикметників, що позначають внутрішні якості когось чи чогось: *бриднути, вологнути, гіркнути, глухнути, кваснути, киснути, мокнути, м’якнути, слабнути, сліпнути, тверднути, трухнути, холоднути* і т. д.; або зовнішні ознаки когось чи чогось: *бліднути, блякнути, брезкнути, гладнути, жовкнути, худнути* і т. д.

Периферійний характер аналізованих деад’ективних вербативів спричинено наявністю продуктивної моделі творення семантико-функціональних аналогів за допомогою суфікса *-і-*, адже в давньоукраїнській мові утворень із суфіксом *-ну-*, які означають набування ознаки, було значно більше [1, с 140].

Конфіксальні деад’ективні дієслова

Набування ознаки особою чи предметом в українській мові засвідчують і дієслова з конфіксами, у складі яких виділяються префікси *з-* (*с-*), *за-*, *о-*, *об-*, *по-*, *роз-*, *у-* (*в-*) у поєднанні з суфіксом *-і-*:

збезволіти, збезлісити, збезлюдніти, збуденніти, згордіти, зненависніти, спротивіти, завагітніти, завошивіти, закрявтіти, заціліти, обезводніти, обезглуздіти, онемоціти, оприкріти, отяжіти, обрусіти, пожвавіти, покрасивіти, посмачніти, розмордатіти, уціліти тощо.

У всіх конфіксальних моделях із різними префіксами та суфіксом *-i-*, які зазвичай розглядають у межах словотвірної категорії “набувати ознаки” [див. 2, с. 103; 5, с. 11], наявний семантичний компонент, що конкретизує, уточнює процесуалізацію ознаки щодо повноти завершення її набуття. Він поряд із незначною продуктивністю таких утворень (від 1–2 до 20), детермінує периферійний характер конфіксальних дієслів у категоризуванні набуття ознаки.

В англійській мові категоризування процесуалізації ознаки словотвірними засобами відбиває специфіку англійської мови. Приблизно половину відприкметникових дієслів словотвірнокатегорійної семантики набування ознаки – 130 лексичних одиниць [6, с. 102] – становлять конверсиви, іншу частину – деад’єктиви з суфіксами *-en*, *-ize (-ise)*, *-fy (-ify)*. Специфічною особливістю категоризації набування ознаки словотвірними засобами в англійській мові є те, що вони водночас є й засобами категоризації наділення ознакою.

Конверсиви

Категоризація набування ознаки за конверсією в англійській мові здійснюється на базі кореневих ад’єктивів, пор. твердження О.Д. Мешкова про те, що суфіксальні прикметники не конвертуються в дієслова, а кореневі утворюють дієслова зі значенням ‘бути, стати або зробити таким, як ...’ [4, с. 141].

Основу конверсії прикметників у дієслова зазначеної семантики становлять ад’єктиви, які:

- виражають внутрішні якості когось чи чогось: *weary* ‘стомлений, що втратив терпіння’ → *weary* ‘стомлюватися’; *warm* ‘теплий; зігрітий’ → *warm* ‘грітися’; *callous* ‘безсердечний, бездушний, нечулий’ → *callous* ‘ставати бездушним’; *sour* ‘кислий’ → *sour* ‘ставати кислим, скисати’;

heavy ‘важкий’ → *heavy* ‘ставати (більш) важким’; *wet* ‘мокрый, вологий’ → *wet* ‘ставати вологим’; *dry* ‘сухий’ → *dry* ‘сохнути, випаровуватися’; *limber* ‘гнучкий, м’який’ → *limber* ‘ставати гнучким’; *slow* ‘повільний’ → *slow* ‘сповільнюватися’;

- зовнішні ознаки когось чи чогось: *narrow* ‘вузький’ → *narrow* ‘ставати вужчим, звужуватися’; *right* ‘прямий’ → *right* ‘випрямлятися’; *round* ‘круглий’ → *round* ‘ставати круглим’; *green* ‘зелений’ → *green* ‘ставати зеленим, зеленіти’; *yellow* ‘жовтий’ → *yellow* ‘ставати жовтим, жовтіти’;

Від інших основ прикметників за конверсією утворено поодинокі дієслова із словотвірним значенням ‘набувати ознаки’, зокрема від локативних (*near* ‘близький’ → *near* ‘наближатися’).

Деад’єктиви з суфіксом *-en*

Із суфіксальних моделей категоризації набування ознаки ядерною є “прикметник + суфікс *-en*”.

Функцію ономасіологічних ознак у процесуалізації ознаки щодо її набування зазвичай виконують ад’єктиви, які виражають:

- внутрішні якості когось чи чогось: *deafen* ‘глухнути’, *gladden* ‘радіти’, *quieten* ‘заспокоюватися’, *silken* ‘слабнути, знесилюватися’, *sweeten* ‘ставати солодким’, *moisten* ‘ставати мокрим, сирим, зволожуватися’, *quicken* ‘ставати (більш) жвавим’, *madden* ‘божеволіти’, *weaken* ‘слабшати, слабшати’, *sadden* ‘ставати (більш) сумним’, *lighten* ‘світлішати, яснішати; ставати легшим’, *soften* ‘ставати м’якшим; зм’якшуватися’, *tighten* ‘стискуватися, ущільнюватися’, *dampen* ‘ставати вогким’, *harden* ‘тверднути, ставати твердим; черствіти’;

- зовнішні ознаки когось чи чогось: *shorten* ‘скорочуватися, укорочуватися’, *broaden* ‘ставати більш широким; розширюватися’, *flatten* ‘ставати рівним (плоским)’, *straighten* ‘випрямлятися, ставати прямим’, *blacken* ‘ставати чорним’, *fatten* ‘жирніти, товстіти’, *widened* ‘ставати ширшим, розширюватися’, *redde* ‘червоніти’, *darken* ‘темніти, ставати темним’, *brighten* ‘прояснятися’ і т. д.

Єдність словотвірнокатегорійного значення 'набувати ознаки' для конверсивів і деад'єктивів із суфіксом **-en** зумовила наявність окремих спільноосновних дієслів із вказаними засобами категоризування, що можуть мати певні лексико-семантичні нюанси і диференціюватися сферою використання, пор. *to flatten* 1) робити(ся) рівним, плоским; 2) стихати (*про вітер, бурю*); 3) видихатися, ставати несмачним (*про пиво, вино*); 4) ставати в'ялим, скучним – *to flat* (*техн.*) 'робити або ставати рівним, плоским'. Суфіксальні дієслова більш давні в порівнянні з конверсивами. І хоч у давньоанглійській мові в категоризації набування ознаки широко використовувався суфікс **-en**, однак тепер все частіше цю функцію перебирає на себе конверсія, за якою аналізовані дієслова легко утворюються від прикметників [3, с. 159–160]. За даними спеціального дослідження, відприкметникових дієслів на **-en** із словотвірнокатегорійним значенням 'набувати ознаки' в сучасній англійській мові налічується 79 [6, с. 102].

Деад'єктиви з суфіксом **-ize**

Англійський дериваційний формант **-ize** сформувався під впливом запозичених латинських слів на **-izare**, а його графічний варіант **-ise** – засвоєних із французької мови дієслів на **-iser**. Характерною особливістю суфікса **-ize** в англійській мові є те, що, поєднуючись із основами прикметників, він утворює дієслова, які репрезентують водночас словотвірні категорії "набувати ознаки" та "наділяти ознакою" [4, с. 87].

У категоризації набування ознаки за допомогою суфікса **-ize** залучені переважно прикметники, які виражають внутрішню якість когось чи чогось: *professionalize* 'ставати професіональним', *tranquillize* 'заспокоюватися', *humanize* 'ставати добрішим, людянішим', *radicalize* 'ставати радикальним', *naturalize, naturalise* 'натуралізуватися', *normalize* 'нормалізуватися; впорядковуватися', *superficialize* 'ставати поверховим, легким' і т. д. Дуже рідко трапляються дієслова, утворені від прикметників, які позначають зовнішні ознаки когось чи чогось: *slenderize* 'худнути'.

Всього ж таких дієслів відзначено 38 [6, с. 102].

Деад'єктиви з суфіксом **-fy (-ify)**

Лише 10 відприкметникових дієслів словотвірної категорії 'набувати ознаки' засвідчено з суфіксом **-fy (-ify)** [6, с. 102], який генетично пов'язаний із латинським суфіксом **-ificare** [8, с. 238]. Основу категоризації набування ознаки за допомогою суфікса **-fy (-ify)** становлять прикметники, що виражають внутрішню якість когось чи чогось: *jollify* (*розм.*) 'злегка сп'янілий', *liquefy* 'перетворюватися на рідину', *intensify* 'посилюватися; наростати', *purify* 'очищуватися', *pacify* 'заспокоюватися', *solidify* 'тверднути', *tumidify* 'розпухати'.

Отже, українській мові ядро словотвірної категорії "набувати ознаки" формують деад'єктиви з суфіксами **-i-**, **-a-**, периферію – відприкметникові дієслова з суфіксом **-ny-** та з конфіксами з префіксальними компонентами **з- (с-), за-, о-, об-, по-, роз-, у- (в-)** у поєднанні з суфіксом **-i-**. В англійській мові семантико-функціональними еквівалентами зазначених українських деад'єктивів зазвичай виступають відприкметникові дієслова, що постали внаслідок конверсії, або утворені за допомогою суфікса **-en**, рідше – суфіксів **-ize, -fy (-ify)**.

1. Возний Т. М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською / Т. М. Возний. – Л. : Вищ. шк., 1981. – 271 с.
2. Грешук В. В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Грешук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
3. Карашук П. М. Словообразование английского языка / П. М. Карашук. – М. : Высш. шк., 1977. – 304 с.
4. Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка / О. Д. Мешков. – М. : Наука, 1976. – 246 с.
5. Пузик А. А. Відприкметникові дієслова у німецькій, англійській та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" / А. А. Пузик. – Донецьк, 2000. – 20 с.
6. Пузик А. А. Отадъективные глаголы в немецком, английском и украинском языках : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 "Сравнительно-историческое и типологическое языкознание" / Андрей Анатольевич Пузик. – Донецьк, 2000. – 215 с.

7. Словотвір сучасної української літературної мови / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1979. – 406 с.
8. Marchand H. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. A Synchronic-Diachronic Approach / Hans Marchand. – Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1960. – 379 p.

В статье рассмотрена категоризация приобретения признака словообразовательными средствами в украинском языке в сопоставлении с английским. Охарактеризованы соотносительные словообразовательные модели, задействованные в указанной категоризации. Определено общее и своеобразное в словообразовательной категоризации приобретения признака в сопоставляемых языках, очерчены ядро и периферия в этих процессах в каждом из языков.

Ключевые слова: категоризация, словообразовательная категория, суффиксация, конверсия, деадъективные глаголы, приобретение признака.

The article highlights categorization of gaining the quality by word formative means in Ukrainian in comparison to English. Correlative word formative models used in mentioned categorization have been characterized. General and peculiar in word formative categorization of gaining the quality in compared languages have been defined. Core and periphery of these processes have been outlined in each language.

Keywords: categorization, word formative category, suffixation, conversion, deadjectival verbs, gaining the quality.

УДК 811.161.2: 81'367.635

ББК 81. 411.4–212

Ірина Джочка

КІЛЬКІСНІ ЧАСТКИ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ КВАНТИТАТИВНОЇ СЕМАНТИКИ

У статті охарактеризовано кількісні частки як засіб вираження квантитативного значення, встановлено їхні домінуючі, граничні та варіативні семантико-прагматичні смисли, виявлено парадигматичні та синтагматичні зв'язки.

Ключові слова: кількісна частка, квантитативне значення, семантико-прагматичний смисл, кількість.

Кількісні частки як один із функціональних розрядів частинок репрезентує квантитативну семантику, виступаючи засобом вираження мовної категорії кількості. Мова здатна варіативно експлікувати значення кількості на лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях. Погоджуємося з думкою К. Онасенко про те, що мова “забезпечує надходження інформації про кількісні характеристики об'єктивного світу в концептуальну систему людини, а також допомагає узагальнити всю “кількісну” інформацію, яка надходить за іншими каналами. ... Мова забезпечує доступ до концепту “кількість”, незалежно від способу його формування, при цьому сама залишається тільки одним із можливих способів його формування у свідомості людини” [9, с. 265]. Одними з найбільш актуальних мовознавчих питань на сьогодні є “пи-

тання парадигматичної та синтагматичної організації квантитативних одиниць, визначення способів і засобів позначення кількості, їх залежність від іманентної структури мови та лінгвістичних факторів” [6; 12].

Кількісні частки, вказуючи на кількісну неповноту, приблизність, часткову невідповідність між значенням слова й означуваним поняттями, виступають одним із лексико-граматичних засобів вираження концепту “кількість”. Вони входять до розряду логіко-модальних часток, до якого належать також вказівні, означальні та видільні. Ідентифікувальна для аналізованого розряду часток є акцентувальна сема, яка в контексті ускладнюється різноманітними модальними характеристиками, або модальними відтінками. Виражаючи “прагматично облігаторні смисли, аналізовані частки модифікують цими відтінками семантичну структуру речення, зок-

рема її модальний складник” [11, с. 86]. Вказівні та видільні партикули як виразники логіко-модальних значень уже стали об’єктом мовознавчих досліджень [1–3; 10]. Кількісні частки вперше будуть проаналізовані в зазначеному ракурсі.

Метою наукової розвідки є з’ясування парадигматичних та синтагматичних характеристик кількісних часток. Відповідно до поставленої мети необхідно розв’язати такі завдання: 1) визначити реєстр часток, які реалізують кількісну семантику; 2) встановити типологію семантико-прагматичних смислів, реалізованих указаними партикулами; 3) охарактеризувати парадигматичні та синтагматичні параметри досліджуваних часток.

Експлікаторами кількісної семантики виступають частки *заледве не, ледве не, майже, мало не, приблизно, так, трохи не, чи не*. Саме ці партикули формують групу кількісних часток, виступаючи носіями кількох граневих смислів та різноманітних контекстних варіантів. Необхідність визначення інваріантних значень указаних лексем зумовлена насамперед тим фактом, що, “незважаючи на значну роль у формуванні семантико-прагматичних, темо-рематичних, емпатичних та інших комунікативних функцій у висловленнях, що формують дискурси (тексти), у чинних тлумачних словниках і граматиках частки, в цілому, описуються доволі спрощено, поверхово, а їх роль найчастіше зводиться до виконання обмеженої кількості комунікативних завдань, як то: виділення, обмеження, підсилення, втілення модальності тощо” [4, с. 51]. Пропонуємо спробу комплексного дослідження комунікативних смислів кількісних часток в українській мові. Матеріалом дослідження послужили тексти художнього, публіцистичного й наукового стилів.

До аналізованого континууму часток належать відприслівникові транспозити, більша частина яких є аналітичними похідними, утвореними на базі кількісно-означальних прислівників та частки *не*. Структурний аспект є вагомим чинником у формуванні інваріантного, або домі-

нантного прагматичного смислу досліджуваних часток.

Спостереження над уживанням кількісних часток у різних контекстах дозволяє виокремити домінантний комунікативний смисл “відповідність чи невідповідність між словом та поняттям”. Репрезентуючи невідповідність між значенням слова та означуваним поняттям, частки *ледве не, заледве не, мало не, трохи не* в певних контекстах можуть реалізувати такі семантико-прагматичні грані вияву комунікативного смислу:

1. “Указівка на крайню межу можливості реалізувати певну дію”: *Після невдалого сватання з Тимком сталася пригода, яка трохи не коштувала йому життя* (Г. Тютюнник).

2. “Вираження неточності, неповноти щодо вияву певної ознаки (якісної, часової, просторової тощо)”: *Той чоловік послухав його та й зарівав. Орел із’їв її за рік. Та знову як полетів... Пролітав мало не цілий день, увечері знову прилітає та й каже йому: “Заріж іще й бугая!”* (З казки).

Розглянемо, у яких парадигмальних зв’язках можуть перебувати аналізовані партикули. Частки *ледве не, заледве не, мало не, трохи не* синонімізуються у вираженні смислу “крайня межа можливості реалізувати певну дію”, уживаючись із лексемами на позначення певних дій. У досліджуваних контекстах зазначені частки указують на те, що дія, яку мав намір виконати суб’єкт або яка могла бути реалізована за певних обставин, досягає крайньої межі щодо можливості реалізації, однак в останній момент виконання такої дії стає неможливим, зважаючи на певні об’єктивні чи суб’єктивні чинники. Зокрема, у реченні *Ну, й попомучивсь я! Мічуріну писав... Заледве не дійшло до сварки з Магометом...* (М. Рильський) вираз “заледве не дійшло до сварки” означає, що ситуація складалась таким чином, що могла б виникнути сварка, однак певні причини перешкодили реалізації такого сценарію. М. Михальченко зазначає, що, окрім кількісної семантики, такі партикули здатні виражати й аксіологічні

семи, зокрема, “кількісні частки виражають значення, що перебувають на межі позитивного та негативного”, наприклад: *З дружиною мало не посварився...* (Є. Кононенко) – пор.: *З дружиною не посварився, і це добре*, або: *Ще трохи і посварився б з дружиною, і це погано* [8, с. 95].

У вказаному значенні частки *заледве не, ледве не, мало не, трохи не* вживаються в мовленні як синонімічні, поєднуючись із дієсловами на означення дій (небажаних, однак, за певних умов) як з позитивним, так і з негативним аксіологічним забарвленням, наприклад: *Хлопець заледве не розреготався* (Р. Федорів); *А в мене ж іще живе юнацький образ Юліани – романтичний образ Солнцевої. І раптом я побачив і почув злу, страшну бабу, яка заледве не матюкалася. І поки я довів її до кабінетів, вона мене обізвала кілька разів невідомо за що – просто я, мабуть, їй не сподобався* (С. Тримбач); *Буде холодна ніч коло Люсиного будинку, я ледве не замерзну, бо ж надворі все-таки березень* (В. Лис); *Дорогою сходишками я ледве не збив якогось розхристаного хлопчика, вже на півдорозі помітив, що в цьому будинку є ліфт і він працює, але не спинився* (В. Лис); [Сидір:] *Та чи ви знаєте, що Параска провідала якомсь, що ви сватаєтесь, там репетує – мало не вискочила на хату!* (Іван Карпенко-Карий); – *Невіглас! Упадеши там з кручі в прірву, ой лихо мені! – Ну, мамо, чого б я падав з кручі... годі... – я трохи не плачу. – Так косою заріжешся. Кажу, будеш плигати поміж косами?* (О. Довженко); – *Це я, ваш Пірат, впізнаєте? – гавкав він крізь сльози. – О, який я щасливий! Як тяжко було мені без вас!.. Повірите, трохи не здох від смутку, трохи не сказився, їй-богу* (О. Довженко); *Бойовики на блокпосту мало не розстріляли спостерігачів ОБСЄ (“Українська правда”)*. Усі аналізовані частки є препозитивними, однак їхній структурний тип (складені) уможливує вживання таких партикул як членованих (легко розриваються залежними від дієслова лексемами або дієслівними зв’язками), порівняй: *Брязнуло – наче стріла за стрілою пролетіла, ледве його не скинуло*

з місця (Марко Вовчок); *Аж кров мені в обличчя пахнула, як здумав, на яке чорне діло мало згоди не дав* (І. Муратов); [Відьма:] *Трохи була не втопилась, Та жаль було кинуть Близняточок* (Т. Шевченко).

Другий семантико-прагматичний смисл “вираження неточності, неповноти щодо вияву певної ознаки” здатні експлікувати як вказані частки (*заледве не, ледве не, мало не, трохи не*), так і партикули *майже, чи не*, репрезентуючи такі його варіації:

1) вираження неповноти, недостатнього вияву якісної ознаки: *Гнучка, як вуж, граційна, як мавка, вона таїла в собі дивну силу, ця дівчина. Поєднання дівочої краси та чар з дикістю майже первісною, неприступною* (Іван Багрянний); *Убранний Лев у полотняну одягу і ясно-сиву, майже білу свиту* (Леся Українка);

2) вираження неповноти, недостатнього вияву обставинної ознаки:

а) способу дії: *Цвинтар заріс черешником да зіллям трохи не в пояс* (Марко Вовчок); *Навесні лівий берег геть затоплюється водою, вона не сходить і тоді, коли беруться пухнастим листячком верби та вільхи, затоплені теж чи не по верхівки* (М. Слабошпицький); *Кілька разів переходили марі, – люди й коні йшли бережно перше перевіреною стежкою, майже слід в слід, пильнуючи, щоб не оступитися. Один необережний крок – і клопоту не обберешся, якщо не втопишся раніше, аніж тебе вирятують* (Іван Багрянний); *Великий шум, зелений шум! Під його подихом стогне могутній Діл, гнуться мало що не до землі струнки, білі берези* (І. Франко);

б) темпоральної (часто з відтінком припущення, приблизності): *Прудка течія відриватиме її иматками, підмиватиме, підточуватиме, нестиме крижини по ріці, і все ж таки коло лівого положистого берега лід триматиметься довго, чи не до теплих днів* (М. Слабошпицький); *Злива тривала майже годину* (Микола Трублаїні);

в) локативної: *В одному місці розрослись чималі вишняки, а далі од берега, коло самих хат, ростуть дикі груші та*

яблуні, розкидавши своє широке гілля понад соняшниками; а ондечки серед одного города вгніздилась прездорова, стара, широка та гілляста дика груша, розклала своє гілля **трохи не** при землі на буряки та картоплю (Іван Нечуй-Левицький); З другого боку **майже** до самої оселі підступав густий, довічний Мотрининський ліс (П. Панч);

3) вираження неповноти кількісного значення (виражає максимальну кількість чого-небудь, до повноти чого не вистачає дуже мало):

а) суб'єктів виконання дії (як реальних, так і граматичних): *І так ставалося чомусь, не знаю, що при розподілі копиць ні одна **майже** косовиця не кінчалася миром* (О. Довженко); *Тільки було це так давно, що **майже** все вже розтануло в далекім мареві часу, як сон, і потонуло. Одна лише Десна зосталася нетлінною у стомленій уяві. Свята, чиста ріка моїх дитячих незабутніх літ і мрій* (О. Довженко); *Тоді Десна була глибокою і бистрою рікою. У ній тоді ще не купавсь ніхто, і на пісках її **майже** ніхто ще не ваявся голій* (О. Довженко); *Мало не вся слобода вигоріла* (Данило Мордовець);

б) певної сукупності чогось: ***Чи не** з десятків мільйонів золотом довелось витратити на мандрівку цариці по Дніпру, щоб продемонструвати перед усім світом велич і міць Російської держави* (С. Добровольський);

в) часу: *Я прожив тут **мало не** двадцять років – всю свою молодість* (Л. Смілянський); *А потім раптово зійде вода – і вже, **чи не** за один день, дружно пішла з землі трава. І така вона гінка, така ніжна, шовковиста, запашна!* (М. Слабошпицький); ***Майже** щороку матеріал до біографії Шевченка побільшується споминами про життя нашого поета* (М. Коцюбинський); ***Майже** щоночі в Убийвовків ночував хтось із подорожніх* (О. Гончар); *З трикутного фронтона тієї церкви оточене різьбленим у дереві віночком дивилося на село “всевидюче око” – символ Святого Духа. Дивилося на тихоплинну річку, з двох берегів отінену вербами, й далі – ген, де за рівнинне, мов таріль, поле*

*з дня на день сідало сонце. З дня на день – упродовж **майже** двох віків, десяти поколінь* (А. Содомора);

г) способу, послідовності виконання певних дій: *– Ти кажеш мені це **чи не** в сотий раз* (О. Довженко); *Попри деяку відірваність від теорії модальності та системи її субкатегорійних значень, запропонована диференціація часток **чи не** вперше вводить до складу “сем”, що вони реалізують, прагматично орієнтовані смисли* (С. Педченко).

“Водночас такі партикули знижують інтенсивність оцінки, створюють враження “недодоброго” / “недопоганого”, – зазначає М. Михальченко, – наприклад: *Такий собі програміст, вірші, щоправда, пише. Він би тобі сподобався – бахнуть любить, язик у нього підвішений, не дурак. Коротше, **майже** ідеал чоловіка* (Я. Івченко). Очевидно, що *майже ідеал та ідеал – це різні речі*” [8, с. 95].

Третій граневий семантико-прагматичний смисл “вираження неточності, близькості щодо вияву чого-небудь” експлікують частки **приблизно, так** (розм.). У відповідних контекстах ці партикули актуалізують низку варіантних комунікативних виявів.

1. Вираження неточності щодо кількісного виміру чого-небудь: *Перебуваючи **приблизно** в півтора рази ближче до Сонця, ніж Земля, Венера одержує значно більше тепла і тому має дуже спекотний клімат* (з журналу); *Запозичена лексика в сучасній українській мові становить **приблизно** 10 % усього її словникового складу* (з підручника).

2. Вираження неточності щодо вияву певної ознаки: *Тепер я у Вишниці над Черемошем., се вже в горах, **приблизно** на такій високості, як Кімполунг, де я жила* (Леся Українка); *Балачки закінчилися сентенцією **приблизно** такого змісту: – Та доки ж я і взимку у літньому пальті ходитиму?* (Остап Вишня); *Поруч з ним сидить **приблизно** одного віку з їхнім головою, а мо', й молодіший, чоловік у костюмі й при краватці* (В. Лис).

3. Вираження неточності, попереднього визначення часу, відстані: *Але яка*

радість розтинає ваші груди! Бо ви зверху! **Приблизно** днів через два звір тяжко підносить голову, повертає до вас свою вкрай стомлену морду! (Остап Вишня); Чую, **так** надвечір, брат іде (Марко Вовчок); Дід пильно обдивився стежку біля халупи, куці. Ішов стежкою і приглядався. **Приблизно** за кілометр став і показав на слід, що виходив з тайги на стежку... (Іван Багряний); Проїхали **так** з кілометр до наступного повороту, і тут Козаков, нарешті, дав команду зупинитись (О. Гончар); Йшли **так** з півгодини. Аж ось скінчилися очеретяні тини, лишилась ззаду остання хата над глинищем (М. Коцюбинський).

Щодо позиційного розташування аналізованих часток, то, на відміну від складених партикул, для яких характерна була тільки препозиція, частки **майже**, **приблизно** можуть уживатися й після означуваних лексем, наприклад: *Бажа-лося б знати і про те, коли хоч **приблизно** почнуть друкуватись "Повія" і "Не вга-шай духу"* (Панас Мирний); *Але, як і кож-на **майже** людина, він мав свій талант і знайшов себе в ньому. Він був косар. Він був такий великий косар, що сусіди забули навіть його прізвище і звали його Самій-ло-косар, а то й просто Косар* (О. Дов-женко). Таку властивість партикул відзна-чив ще О. Мельничук: "Частки, які стосу-ються цілої синтагми, розміщуються на початку або всередині синтагми, а частки, що стосуються окремого слова в синтагмі, розташовуються перед цим словом, рідше – після нього" [7, с. 286]. Водночас під-тримуємо думку О. Безпояско, яка зазна-чає, що за умови втручання мовця в пози-ційний лад слів, усталений граматичною будовою мови, власне значення частки по-рушується: "Зміна препозиції на постпо-зицію чи навпаки, – а це припустиме для української частки – маркує суб'єктивну модальність, отже, стає показником інди-видуальної оцінки, яка фіксує зміну зна-чення слова безпосередньо самим мов-цем" [5, с. 79–80]. В аналізованих речен-нях мовець, указуючи на неточність, при-пущення щодо кількісних виявів певного предмета чи явища, водночас акцентує са-

ме на їх кількісних параметрах, які в за-значеному контексті виступають домі-нантними.

Висновки. Кількісні частки *заледве не, ледве не, мало не, майже, приблизно, трохи не, так* виражають квантитативну семантику, експлікуючи домінантний ко-мунікативний смисл "відповідність чи невідповідність між словом та поняттям" у таких граневих семантико-прагматичних виявах: 1) "вказівка на крайню межу мож-ливості реалізувати певну дію"; "вира-ження неточності, неповноти щодо вияву певної ознаки (якісної, часової, просто-рової тощо)"; "вираження неточності, приблизності щодо вияву чого-небудь". У межах першого граневого комунікатив-ного смислу синонімізуються частки *за-ледве не, ледве не, мало не, трохи не*, зазначені частки разом з партикулами *майже* та *чи не* здатні актуалізувати й другий граневий комунікативний вияв. Семантику неточності, приблизності вира-жають партикули *приблизно, так* (синк-ретично – *майже, чи не*). Усі аналізовані частки зазвичай уживані як препозитивні, у постпозицію здатні потрапляти тільки лексеми *майже* та *приблизно*. Складена структура часток *заледве не, ледве не, мало не, трохи не* уможлиблює їх розчле-новане вживання. Супроводжуючи повно-значні слова, аналізовані партикули вжи-ваються з назвами дій, якісних ознак, об-ставин дії (способових, часових, просто-рових, кількісних).

Окрім проаналізованих одиниць, на нашу думку, функційно наближаючись до партикул, кількісну семантику здатні ви-ражати прислівникові лексеми або їх по-хідні синтагми *близько не, далеко не, ма-ло що, не зовсім, не цілком, не повністю, практично*. Такі аналоги часток заслуго-вують окремої уваги й потребують по-дальших досліджень.

1. Бацевич Ф. Прагматика виділення очікуваного: частка ХОЧ (ХОЧА) в художньому мовленні [Текст] / Ф. Бацевич // Лінгвістичні студії. – 2010. – Вип. 20. – С. 202–205.
2. Бацевич Ф. Прагматика винятковості: частки ЛИШЕ (ЛИШ) і ТІЛЬКИ в сучасному україн-

- ському мовленні [Текст] / Ф. Бацевич // Дивослово. – 2009. – № 9. – С. 32–35.
3. Бацевич Ф. Прагматика загального дейксісу (на матеріалі часток сучасної української мови [частки О, ОТ, ТО] [Текст] / Ф. Бацевич // Українська мова. – 2010. – № 2. – С. 15–24.
  4. Бацевич Ф. Прагматика винятковості: комунікативні смисли частки АЖ у сучасній українській мові [Текст] / Ф. Бацевич // Українська мова і література в школі. – 2009. – № 2. – С. 51–54.
  5. Безпояско О. Частка на тлі мови і мовлення [Текст] / О. Безпояско // Українська мова. – 2003. – № 3–4. – С. 77–82.
  6. Каламаж М. М. Специфіка моделювання фразеоквантитативних одиниць із градаційною семантикою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.referatcentral.org.ua/linguistics_philology_load.php?id=1268
  7. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення [Текст] / О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1966. – 324 с.
  8. Михальченко М. М. Партикулярне вираження категорії оцінки [Текст] / М. М. Михальченко // Вісник Черкас. ун-ту. Сер. Філол. науки. – 2009. – Вип. 169. – С. 90–98.
  9. Онасенко К. Концепт кількість: логіко-семантична структура [Текст] / Катерина Онасенко // Наукові записки КДПУ. Серія : Філологічні науки (мовознавство) : зб. наук. праць. – Кіровоград : КДПУ. – Вип. 104 (2). – 2012. – С. 262–265.
  10. Педченко С. Модально-експресивний потенціал видільних та вказівних партикул [Текст] / Світлана Педченко // Філологічні науки. Збірник наукових праць. – Вип. 1. – Полтава, 2009. – С. 122–129.
  11. Педченко С. До проблеми класифікації модальних партикул [Текст] / Світлана Педченко // Філологічні науки. – 2011. – Вип. 9. – С. 82–87.
  12. Швачко С. О. Лінгвокогнітивні параметри конститuentів поля кількості [Текст] / С. О. Швачко, І. К. Кобякова // Вступ до мовознавства : посібник. – Вінниця : Нова книга, 2006. – С. 30–49.

В статтє охарактеризованы количественные частицы как средство выражения количественного значения, установлены их доминанты, граничные и вариативные семантико-прагматические смыслы, выявлены парадигматические и синтагматические связи.

Ключевые слова: количественная частица, количественное значение, семантико-прагматический смысл, количество.

The paper describes quantitative particles as a means of expression of quantitative meaning; it has been established their dominant, facet and variation values of semantic-pragmatic meaning and revealed paradigmatic and syntagmatic relations.

Keywords: quantitative particles, quantitative value, semantic-pragmatic meaning, amount.

УДК 81'44: 811.133.1'372+811.161.2'372

ББК 81.411.2-22

Мар'яна Ковбанюк

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА МОДЕЛЬ ЯК ІНВАРІАНТ ПРОСТОГО НЕЕЛЕМЕНТАРНОГО РЕЧЕННЯ З ВТОРИННИМ ПРЕДИКАТОМ (на матеріалі українського дієприслівника та французького герундія)

У статті описується семантико-синтаксичне моделювання структури простого неелементарного речення з вторинним дієприслівниковим і герундійним предикатами. Доведено, що речення такого типу реалізуються у межах єдиної семантичної моделі інваріанту "S+P₁+P₂". Виокремлено п'ять основних моделей варіантів, де продуктивнішим виявився український дієприслівник.

Ключові слова: модель, вторинний предикат, суб'єкт, первинний предикат, дієприслівник, герундій.

Сучасний стан зіставно-типологічних досліджень на семантико-синтаксичному рівні зумовлюється зіставленням явищ чи категорій наявних, більш-менш однаковою мірою, у досліджуваних мовах з використанням спільних методів, технік і прийомів дослідження і за допомогою спільного поняттєво-термінологічного апарату [13, с. 313].

Передумовою вивчення речень із вторинною предикацією стає перетин формально-синтаксичної структури речення з його семантико-синтаксичною структурою. Своєрідністю структур із вторинною предикацією є те, що за значенням вони схожі на речення, функціонують як речення, але таким не є, оскільки відрізняються від підрядних речень структурною недос-

татністю і сильною залежністю від головного, матричного речення [12, с. 85–94]. Таким чином, вторинна предикація у неелементарному реченні реалізується за участі трьох основних компонентів: суб'єкта, первинного предиката і вторинного предиката.

Речення з дієприслівниковим і герундійним предикатами репрезентують поліпредикативну конструкцію. Поліпредикативна конструкція виникає внаслідок взаємодії як мінімум двох моделей речення, унаслідок семантичного сполучення як мінімум двох типових значень, при цьому формується окрема версія міжпозиційних, таксисних відношень [3, с. 256]. До проблем поліпредикативності реченневої структури зверталися Л. Є. Азарова (2005), Г. О. Золотова (1988), В. І. Кононенко (2002), М. А. Корміліцина (2011), О. В. Кульбабської (2011), О. М. Чупашева (2010), О. Алмуа (2008), Т. Арнавіель (2010), Ж. Клебер (2009) та ін.

Мета статті – проаналізувати семантико-синтаксичний склад простого неелементарного речення з вторинним дієприслівниковим і герундійним предикатами. Мета передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) описати семантико-синтаксичну модель як інваріант для зіставляваних типів речення; 2) представити можливі семантико-синтаксичні моделі варіанти речень із українським дієприслівником та французьким герундієм.

У реченні з вторинним предикатом поліпредикативний зв'язок забезпечується подвійними відношеннями вторинного предиката як із первинним предикатом, так і з суб'єктом речення. Поліпредикативність речень із таким предикатом пояснюється не тільки тим, що він відображає вторинну предикацію, але й тим, що він визначає спосіб зв'язку, спрямований і на суб'єкт, і на предикат. Такий зв'язок зберігається при взаємодії вторинного предиката з компонентами поза межами предикативної основи [14, с. 22–25].

Український дієприслівник і французький герундій у функції вторинного предиката є текстуально еквівалентними, значить, можуть взаємно перекладатися.

Семантико-синтаксичні моделі речень зі вторинним дієприслівниковим і герундійним предикатами нерідко еквівалентні, але не конгруентні. Моделювання семантико-синтаксичної структури простого неелементарного речення спирається на трансформаційно-породжувальну граматику, в основі якої лежить побудова глибинних і поверхневих структур речень з подібною семантикою. Моделювання досліджуваних речень узагальнить спостереження за відмінностями в поверхневих структурах, оскільки глибинна структура українського дієприслівника і французького герундія є спільною. На думку О.В. Мазур, О.В. Подвойської, С.В. Радецької, моделювання як штучно створена система допомагає точніше описати властивості досліджуваного об'єкта й систематизувати отриману інформацію [9, с. 13–14].

Під семантико-синтаксичною моделлю розуміємо модель, що відображає структурну та семантичну організацію реченневої структури з українським дієприслівником і французьким герундієм. За семантико-синтаксичну інваріантну модель простого неелементарного речення зі вторинним дієприслівниковим і герундійним предикатами прийнято таку: $S + P_1 + P_2$, де S – суб'єкт речення, P_1 – первинний предикат, P_2 – вторинний предикат, наприклад: укр.: *Дід усе це ворушив губами, читаючи його папери* (В. Шевчук) → *Дід ворушив губами, коли читав його папери* // фр.: *En touchant le sol, Pierre salua sa cousine avec toute la connaissance qui lui était due* (H. Gréville) ‘*приземлившись, П'єр привітався з двоюрідним братом як годиться*’ → *(Au moment où) Pierre touchait le sol, il salua sa cousine.*

Модель як інваріант дає зрозуміти, що вторинний дієприслівниковий та герундійний предикати встановлюють зв'язок із суб'єктом і основним предикатом того самого речення. Суб'єктний актант є спільним для обох предикатів, а зв'язок суб'єкт – вторинний предикат – імпліцитний. На противагу такому варіанту, зв'язок первинний предикат – вторинний предикат може бути як імпліцитним, так і експліцитним, наприклад: укр.: *Остері-*

гаючись блискавиць, **купив** парасолю з великою загнутою пластмасовою ручкою (В. Даниленко) → (Так як) **остерігався** блискавиць, **купив** парасолю з великою загнутою пластмасовою ручкою; Вони **справді виспівали** всі свої пісні за маленький свій вік, **ніби віщуючи** коротку свою смерть (О. Довженко); **І снідають** обидва разом, **коли-не-коли перекидаючись** словом (Панас Мирний) // фр.: *En passant dans la vestibule je m'étais emparé d'un vase* (A. Gide) 'проходячи через вестібюль, я зачепив вазу' → *Je passais; Quand je passais dans la vestibule je m'étais emparé d'un vase; Tout en revenant vers la chapelle, je m'aperçus que nous devions être à la fin de l'automne* (A. Dumas) 'повертаючись до каплиці, я зрозумів, що це повинен бути вже кінець осені'; *Demandai-je, comme en plaisantant* (P. Bourget), 'я запитав, наче жартуючи'.

Мовна структура, перебуваючи у постійній стадії розвитку, сприяла виокремленню таких моделей як варіантів простого неелементарного речення з вторинним предикатом:

1. $S_r + P_1 + P_2$, де S_r – зредукований суб'єктний актант. Такий варіант репрезентує структурну редукцію зліва, де компонент із потенційно предикативним значенням у реченні послаблює свій прислівний зв'язок з суб'єктом (об'єктом) і семантично тяжіє до предиката [11, с. 13–14; 2, с. 127–128]. Французький герундійний предикат зазнає редукції в окремих мовностилістичних умовах, наприклад, беручи участь у творенні фраз-кліше, у заголовках, у виразах народної мудрості тощо, наприклад: фр.: "*En lisant, en écrivant*" 'читаючи, пишучи' (заголовок літературного трактату: Жульєн Грак); *L'appétit vient en mangeant* (народна мудрість) 'апетит приходить під час споживання їжі'; *En travaillant, le temps passa vite* (E. Chavalier) 'працюючи, час пролітає швидко'.

Редукція суб'єктного актанта щодо вторинного дієприслівникового предиката підтвердилася широким спектром фактажу, що дозволяє стверджувати про автономність такого предиката й про послаб-

лення мовної норми щодо обов'язкової реалізації суб'єкта в реченнях із дієприслівником, наприклад: укр.: *І показав зубило, тримаючи його посередині двома пальцями, як цяцьку* (Г. Тютюнник); *Ще не добігаючи, побачив як двоє есесівців крутять руки Борисові, тягнуть його до виходу* (П. Загребельний); *Але тут же, дійшовши до ліжка, здригнув* (М. Хвильовий); *Не взявшись за сокиру, хати не зробиш* (народна мудрість); *Ідучи закаханам до пекла, пильнуйте: живими звиди ти не повертаються*. **Сідаючи** до трамваїв підозрілого вигляду, **стережіться**: вони можуть завести до світу нелюдів. **Маючи** на совісті гріх, **не ходіть** у ночі темними підземними переходами (опис до роману О. Захарченка "Сім воріт").

2. На ґрунті семантико-синтаксичних теорій встановлено, що наявність суб'єкта у реченні з дієприслівником не є обов'язковою, крім того, у межах одного речення дієприслівник і первинний предикат можуть мати різні суб'єкти, що підкреслює віддієслівну природу дієприслівника.

Модель як варіант $S_s + P_1 + P_2$, де S_s – вторинний суб'єктний актант, характерна для речень із українським дієприслівником у функції вторинного предиката, наприклад: укр.: *Я відчував, як дихають сосни, як чеше хмари гілля, ніби гребінець, дере й розчісує сірі шматки вовни, готуючи пряжу, вичісує дрібні краплі, і ті сиплються на принижку осінню землю* (В. Шевчук); *Хлопці підводяться, ховають у торби своє чорно-хлібне снідання й біжать згонити овець, що розтеклися по всій царині, натщесерце смакуючи росною травою* (Панас Мирний).

3. Сучасні дослідники дотримуються думки про те, що французька мова використовує суб'єктно-предикатну структуру навіть для вираження безсуб'єктних процесів і для передачі різного типу часових та просторових відношень [10, с. 12–16]. На нашу думку, а також згідно з аналізом фактичного матеріалу, у французькій мові обов'язкова наявність суб'єкта в реченні зі вторинним герундійним предикатом.

Модель як варіант $S_{log} + P_1 + P_2$, де S_{log} логічний суб'єктний актант, не прита-

манна українській мові щодо вторинного дієприслівникового предиката. Наведемо приклад: фр.: *On avait pris le café, absorbé des liquers et beaucoup ri en plaisantant* (G. de Maupassant) 'до кави випивають лікери й сміються, жартуючи' → *On avait pris le café, absorbé des liquers et beaucoup ri en même temps on plaisantait.*

4. S + P₁ + P₂ + компаративний поширювач, наприклад: укр.: *І рушив далі, вдаючи, наче його насамперед цікавлять розмаїті мої клопоти на роботі* (М. Бажан) → *Вдавав, наче його насамперед цікавлять розмаїті мої клопоти на роботі; Він не стримував, не гнздав своєї злості, а ревно підігрівав, зиркаючи на млявих корів, ніби на своїх лютих ворогів* (В. Дрозд) // фр.: *Ils étaient à me regarder avec leurs figures méchantes, en aboyant comme des hyennes* (G. Flaubert) 'вони дивились на мене всім своїм злим еством, гавкаючи, мов гієни' → *Il aboyait comme des hyennes; Et il se tournait vers la comtesse en admirant la fille, comme pour remercier la mere de lui avoir donné ce plaisir* (G. de Maupassant) 'і він звернувся до графині, милуючись її дочкою, немов хотів подякувати матері за таке задоволення'.

5. S + P₁ + P₂ + факультативний поширювач, наприклад: укр.: *Вийшовши з приміщення, де пропрацював вісім років, він навіть не озирнувся* (В. Шевчук) → *Він вийшов з приміщення* ← Актант приміщення доповнений атрибутивно-адвербіальною семантичною факультативною структурою місця *де пропрацював вісім років*; *Діти літали поміж куцями, збиваючи таку страшенну куряву, що нічого не було видно* (Г. Хоткевич) → *Діти збивали куряву* ← Об'єктний актант *курява* поширюється факультативною структурою з атрибутивною семантикою: *таку страшенну куряву, що нічого не було видно*; *Кочубей теж дуже здивувався, побачивши доньку, котра так несподівано і то в ночі приїхала до нього* (Б. Лепкий) → *Кочубей побачив доньку* ← Актант *донька* поширюється факультативною структурою з атрибутивно-адвербіальною семантикою: *доньку, котра так несподівано і то в ночі приїхала до нього* //

фр.: *Il venait me chercher le matin, en sortant de chez son oncle, qui était notre voisin* (E. Zola) 'він приїхав мене шукати вранці, вийшовши від свого дядька, котрий був нашим сусідом' ← актант *oncle* 'дядько' поширюється факультативною структурою атрибутивною семантикою *qui était notre voisin* 'котрий був нашим сусідом'; *En arrivant au lieu où il avait laissé son épouse, il ne la trouva plus* (E. Chevalier) 'приїхавши на місце, де він залишив свою дружину, він її там не знайшов' ← об'єктний актант *lieu* 'місце' поширений факультативною структурою з локативною семантикою *où il avait laissé son épouse* 'де він залишив свою дружину', що семантично конкретизує, пояснює об'єктний актант; *Nous pourrions aller à pied jusqu'à Berville, en suivant la rivière, car il ferait trop chaud dans la plaine* (G. de Maupassant) 'ми можемо дістатися Бервіля пішки, йдучи рікою, так як йти долиною дуже спекотно' → *En suivant la rivière, car il ferait trop chaud dans la plaine* ← вторинний герундійний предикат поширюється факультативною структурою причинової семантики.

Узагальнення семантики вторинних предикатів на матеріалі української та французької мов дозволило виокремити модель як інваріант простого неелементарного речення з українським дієприслівником і французьким герундієм і п'ять її моделей варіантів. Зіставне дослідження порівнюваних категорій виявило подібності й відмінності щодо реалізації моделей варіантів. Зокрема, на виборчому матеріалі виявилось, що вторинний дієприслівниковий предикат є більш автономним, ніж вторинний герундійний, що підтверджується, перш за все, функціонуванням українського дієприслівника при редуції суб'єктного актанта й реалізацією семантико-синтаксичної позиції, де первинний і вторинний предикати мають різні суб'єкти. Перспективи подальших досліджень є зіставно-типологічні розвідки в царині семантичного вивчення мовних категорій, насамперед на позначення вторинної предикації.

1. Азарова Л. Є. Дієприслівники в українській мові: статус, функціонування [монографія] / Л. Є. Азарова, Е. С. Сосинович. – Вінниця : Універсум-Вінниця, 2005. – 124 с.
2. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Просвещение, 1983. – 287 с.
3. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова ; РАН. Институт русского языка им. В. В. Виноградова, Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, филол. факультет. – М., 1998. – 528 с.
4. Ковбанюк М. І. Правобічна валентність вторинного семантичного предиката / М. І. Ковбанюк // Наукові записки. – Вип. 105 (1). – Серія : “Філологічні науки (мовознавство)” : у 2-х ч. – Кіровоград : Вид-во Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка, 2012. – С. 431–436.
5. Ковбанюк М. І. Лівобічна валентність вторинного семантичного предиката / М. І. Ковбанюк // Наукові записки. Серія : “Філологічна” [зб. наук. пр]. – Острого : Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2011. – Вип. 20. – С. 106–114 [Електронний ресурс] // Науковий блог НаУ “Острозька Академія”. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nznuoa/fil/2011_20/15.pdf
6. Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль / Віталій Іванович Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 459 с.
7. Кормилицына М. А. Семантически осложненное (полипропозитивное) предложение в устной речи / Маргарита Анатольевна Кормилицына. – М. : Едиториал УРСС, 2011. – 152 с.
8. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні [монографія] / Олена Валентинівна Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.
9. Мазур О. В. Основи наукових досліджень : [посібник] / О. В. Мазур, О. В. Подвойська, С. В. Радецька. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – 120 с.
10. Назаревич Г. Я. Мовний антропоцентризм французького речення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 “Романські мови” / Г. Я. Назаревич. – К., 2007. – 20 с.
11. Петлюченко Н. В. Харизматична особистість політичного лідера в просторі німецького та українського апелятивних дискурсів: зіставний аспект : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02. 17 / Наталія Володимирівна Петлюченко. – Одеса, 2010. – 487 с.
12. Саурбаев Р. Ж. Полупредикативные конструкции в современном английском и татарском языках / Р. Ж. Саурбаев // Гуманитарные исследования. Журнал фундаментальных и прикладных исследований. – 2010. – № 1 (37). – С. 85–94.
13. Хельбиг Г. Языкознание – сопоставление – преподавание иностранных языков / Г. Хельбиг [пер. с нем. Н. В. Васильевой] // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1989. – Вып. XXV. – Контрастивная лингвистика. – С. 307–326.
14. Чупашева О. М. Грамматика русского деепричастия: автореф. дис. ... д-ра. филол. наук : 10.02.01 / О. М. Чупашева. – Москва, 2010. – 44 с.
15. Arnavielle T. Centre et périphérie dans la conjugaison. Le cas du gérondif français/ Teddy Arnavielle // Echo des études romanes. – 2010. – Vol. VI, Num. 1–2. – Pp. 129–142.
16. Arnavielle T. Le gérondif français: nouvelle définition d’un objet étrange / Teddy Arnavielle // Les Cahiers de L’AFLS. – 2010. – Num. 16. – P. 6–24.
17. Halmøy O. Les formes verbales en –ant et la prédication seconde / Jane-Odile Halmøy // Travaux de linguistique. – 2008. – Num. 57. – Pp. 43–62.
18. Kleiber G. Gérondif et relations de cohérence: le cas de la relation de cause / Georges Kleiber // Relations de discours. – Actes du Xve Séminaire de Didactique Universitaire – 2009. – Pp. 9–24.
19. Kleiber G. Le gérondif: fonctions syntaxique ou catégorie grammaticale? / Georges Kleiber // Panorama des études en linguistique synchronique et diachronique. – Paris, 2009. – Pp. 215–239.

В статті описується семантико-синтаксическе моделювання структури простого неелементарного речення з вторинним деепричастієм і герундійним предикатом. Доказано, що речення такого типу реалізуються в межах єдиної семантичної моделі інваріанта. Виділено п’ять основних моделей варіантів, в яких більше продуктивним оказалось українське нареччє.

Ключевые слова: модель, вторинний предикат, суб’єкт, первичний предикат, деепричастіє, герундій.

The article deals with the semantico-syntactic modeling of the structure of a simple non-elementary sentence with secondary adverbial participial and gerundial predicates. It has been proved that such sentences realize their semantics within the only invariant model “S+P₁+P₂». Five basic submodels have been classified, where Ukrainian adverbial participial proved its productivity.

Keywords: model, secondary predicate, subject, primary predicate, adverbial participial, gerund.

СЕМАНТИКА ЗАЙМЕННИКОВОЇ КАТЕГОРІЇ ОСОБИ В ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано реалізацію граматичних значень особи в займеннику в зіставному аспекті. Важливим чинником розширення меж граматичної категорії особи визнано розвиток функціоналізму.

Ключові слова: граматична категорія, морфологічна категорія, граматична семантика, особа, займенник.

Категорії особи належить важливе місце серед семантико-комунікативних категорій, що регулюють як саму реченеву модель, так і комунікативний процес. У лінгвістичних студіях термін “особа” трактується неоднозначно: як один із компонентів (поряд із категоріями часу й модальності) поняття предикативності; як категорія особовості, що протиставляється категорії безособовості; як система особових форм дієслова, взаємопов’язаних із формами займенників; як категорія особи, що протиставлена не-особі в іменнику [6, с. 157–158].

Постає завдання – представити цілісну концепцію синтаксичної особи як багатоаспектної семантико-граматичної категорії і з’ясувати специфіку репрезентації її в сучасних українській і польській мовах. Категорія синтаксичної особи належить реченню в цілому, а не окремим його елементам і виявляється у будь-якому реченні. Синтаксична особа відноситься до категорій, що формують предикативність, мають суб’єктивне семантико-синтаксичне спрямування й “увиражують позицію мовця щодо повідомлюваного в реченні, передають його ставлення до відображуваного в реченні фрагмента дійсності” [3, с. 62].

Семантика синтаксичної особи виявляється у процесі взаємодії різних засобів вираження відношення до граматичної особи: морфологічних, конструктивно-синтаксичних, інтонаційно-синтаксичних, лексико-граматичних. У слов’янських мовах синтаксична особа спирається в реченні на особу морфологічну, передусім на словозмінну категорію особи дієслова та лексико-граматичну категорію особи

займенника. **Мета** нашого дослідження – здійснити порівняльний аналіз семантичних функцій особових займенників у польській та українській мовах. Зіставні студії споріднених мов дають змогу, враховуючи їх типологічну однорідність, виділити насамперед відмінні риси, що нагромаджувались у процесі розвитку кожної зі слов’янських мов, що, без сумніву, є **актуальним** в умовах зростаючих у наш час міжнаціональних контактів, визначення місця кожного народу в глобалізованому світі, опрацювання проблематики взаємовпливів мов і міжкультурних зв’язків.

Займенники в обох мовах “на противагу номінативним словам, не виражають якісної визначеності однорідних явищ, за якою вони розрізнявані й пізнавані, а виділяють різнорідні явища за ознакою співвіднесеності з мовцем” [4, с. 186], тобто виконують передусім дейктичну функцію. У зв’язку з цим “їхня конкретна предметна співвіднесеність завжди є ситуативною та індивідуальною. За вказівки на відоме явище займенникові слова передбачають не його якісні ознаки, а тільки наявність у полі зору мовця” [4, с. 186]. Саме в цьому полягає егоцентризм займенників, зокрема особових, їхня постійна співвіднесеність із суб’єктом мовлення. Особові займенники вказують на осіб (а займенники 3-ої особи і на предмети) за їх відношенням до мовця як центру мовленнєвої ситуації, що становить зміст як лексичного, так і граматичного значення цих слів. Особові займенники в українській і польській мовах генетично зближені, хоча “як загальна тенденція польської мови визначається її більша щодо інших як західно-, так і східносло-

в'янських мов близькість до праслов'янської мови" [9, с. 24].

Займенники 1-ої особи вказують на особу мовця (я) або групу осіб, до складу яких увіходить мовець (*ми*); займенники 2-ої особи позначають адресата чи адресатів мовлення (*ти, ви*) або групу осіб, у складі яких знаходиться співрозмовник (*ви = ти + він (вона, воно) чи ти + вони*), становлячи "центр функціональної категорії персональності: вони вказують тільки на людей" [11, с. 222]. Вказівка на не-осіб можлива тільки за умови їх персоніфікації, напр.: *Добрий ранок, знайдена печале! Недарма ти в серці, недарма...* (Т. Коломієць); *O, jakże wy straszne jesteście, stróże świata, obłoki* (Cz. Miłosz)). Займенники 3-ої особи стосуються особи/осіб або предмета/ предметів, які не беруть участі в мовленнєвих актах, але про них ідеться у мовленні.

У функціонуванні особових займенників в українській і польській мовах є суттєві відмінності. Так, форми називного відмінка особових займенників вживаються в мовленні значно рідше, ніж відповідні українські. У польській мові сама дієслівна форма вважається достатньою для вираження значення особи. Це особливо виразно проявляється у формах минулого часу дієслова, які, на відміну від українських, мають особові закінчення, пор.: *mówiłem – я говорив, mówileś – ти говорив, mówił – він говорив; mówiłam – я говорила, mówiłaś – ти говорила, mówiła – вона говорила*.

Якщо в українському реченні відсутність особових займенників є формальним показником або односкладного (*Ціную міру, але схиляюся лише перед Безмірним* (А. Коваль) – означено-особового; *На годину спізнився – за рік не здоженеш* (Н. тв.) – узагальнено-особового; *Як часто для досягнення шляхетної мети вдаються до варварських методів* (В. Чемерис) – неозначено-особового), або неповного речення (*Ох, не повчайте молодих! Нехай побудуть молодими* (Л. Костенко) – другого речення в цьому контексті), то в польській мові такі речення вважають двоскладними повними з невираженим

підметом (*podmiot domyślny*) [16, с. 277], де дієслівний присудок, завдяки своїй формі, передає інформацію і про дію, і про особу-виконавця або носія цієї дії чи стану, і про співвіднесеність речення з дійсністю (*Patrzę w niebo, gwiazd szukam, przewodniczek łodzi* (А. Mickewicz); *Starego wróbla nie weźmiesz na plewy* (przysłowie)). Лише за необхідності наголосити на діючій особі (*Ona mi pierwsza pokazała księżyc i pierwszy śnieg na świerkach, i pierwszy deszcz* (К. Gałczyński)), у реченнях із семантикою протиставлення (*Ja tam czas, a ty nie masz czasu; Nie on, tylko ona rządzi w rodzinie*) чи з експресивною метою використовуються особові займенники. "Їх присутність у реченні спричиняє прагматичні інновації, зміну "рангу" складових частин смислу. Висловлювання типу *Piszę list* є нейтральним і певною мірою відрізняється від повідомлення *Ja piszę list*, в якому особовий займенник може мати декілька контекстних інтерпретацій (протиставлення, роздратування та ін." [9, с. 654].

Значення особи займенників *я, ти* полягає в узагальненій вказівці на комуніканти: вони детермінують особу мовця й адресата як відомих, індивідуалізованих осіб, протиставлених на лексичному рівні тільки абстрактно, оскільки 1-а і 2-а особа співвідноситься з моментом мовлення (тут і зараз), упродовж якого ролі мовців можуть чергуватися. Семантичне значення 1-ої особи однини – мовець, суб'єкт повідомлення – найбільш стійке. Е. Бенвеніст, услід за Л.Єльмслевим, вважає, що між займенником 1-ої особи (за своєю природою "аутореферентним") і актом мовлення, в якому цей займенник використано, існує особливе відношення – "рефлексивність", різновид відношень взаємообумовленості: "...мовленнєві акти використання *я* не утворюють єдиного класу референції, оскільки "об'єкта", який визначається як *я* і з яким могли б ідентично співвідноситися ці акти, не існує. Кожне *я* має свою власну референцію і відповідає кожен раз єдиному конкретному індивіду... Форма *я* з мовної точки зору існує тільки в тому акті мовлення, в якому вона висловлюється" [1, с. 286].

У польській мові займенник *ty* вживається щодо близьких осіб, часом до тварин; займенник *wy* вживається лише у випадку звернення до двох і більше людей, з якими мовець об'єднують дружні, приятельські стосунки (до кожної з цих осіб окремо мовець може звернутися на "ти"). В інших ситуаціях можливі такі форми звернення: українським *Чи у вас є ?..*; *Чи ви маєте ?..* відповідають польські: *Czy pan ma ?..* – до одного чоловіка, з яким мовець на "ви"; *Czy pani ma ?..* – до однієї жінки, з якою мовець на "ви"; *Czy panowie mają ?..* – до двох і більше чоловіків, з якими мовець на "ви"; *Czy panie mają?* – до двох і більше жінок, з якими мовець на "ви"; *Czy państwo mają ?..* – до чоловіків і жінок, з якими мовець на "ви".

Для займенника *wi* української мови характерною є т. зв. пошанна форма, коли 2-а особа однини замінюється 2-ою особою множини. Звернення "на ви" є формою ввічливості і вживане переважно в тих випадках, коли співрозмовникові малознайома чи й зовсім незнайома особа-адресат, при зверненні молодших до старших, дітей до батьків (особливо в сільському середовищі), як вияв поваги тощо, напр.: – *Ну, то кінчай, а ви ходіть, Килинко* (Леся Українка); – *Нащо ти на мене кажеш на ви? Хіба я не твоя жінка? Адже чоловіки на жінок кажуть ти!* – *Коли ви, Онисю, такі ... розумні, такі проворні, такі падковиті до хазяйства, що й сказати не можна...* (І. Нечуй-Левицький).

У польській мові замість займенників 2-ої, а також і 3-ої особи частіше вживаються слова *pan*, *pani*, *panowie*, *panie*, *państwo*: *A dlaczego pan pyta?*; *Ale wie pani, niestety tak wygląda życie*. Деякі польські мовознавці вважають, що в такому разі вони змінюють частиномовну належність і стають т. зв. гонорофікативними займенниками [15]. При цьому заміна особових займенників *ty*, *wy* на слова *pan*, *pani* у польській мові є винятковою на тлі не тільки української, але й інших слов'янських мов [7, с. 52].

Польські займенники *pan*, *pani*, *panowie*, *panie*, *państwo* вживаються як аль-

тернатива неввічливого називання за допомогою слів *on*, *ona*, *oni*, *one* 3-ої особи чи третіх осіб, присутніх при розмові: *Kasiu, przecież pan już powiedział o tym* (*pan* замість неввічливого в такій ситуації *on*); *Pani dyrektor, uważam, że jeśli państwo zechcą, to skorzystają z naszej propozycji* (*państwo* замість *oni*). Третя особа множини польського особового займенника має дві форми: чоловічо-особову (*oni*) і нечоловічо-особову (*one*). Займенник *oni* можна вжити замість слів на зразок *chłopców*, *mężczyźni*, які позначають чоловіків, а також замість слів на кшталт *studenci*, *goście*, які можуть уживатися на позначення і чоловіків, і жінок. Займенник *one* вказує на жінок (*matki*, *żony*), тварин (*konie*, *zwierzęta*) чи предмети (*podręczniki*, *krzesła*, *ściany*). Займенник *one* вживається також замість іменників жіночого роду *osoby*, *postacie*, які називають і жінок, і чоловіків; пор.: *Oni tam byli*. – *One tam były* з нейтральним українським *Вони там були*.

Протиставлення 1-ої і 2-ої особи займенників 3-ій особі за ознакою участі/неучасті в комунікативному акті впливає на функціональну спрямованість цих форм: займенники 1-ої і 2-ої особи виконують тільки вказівну функцію, а займенники 3-ої особи – вказівно-анафоричну, при цьому займенник "і його антецедент (власне-іменник) пов'язані відношенням кореферентності, тобто стосуються того самого об'єкта позамовної дійсності" [4, с. 191], напр.: *Знаю: в тілі актора-плебея тліє спокій сліпого раба. Що для нього оця епопея?* (Є. Маланюк); *Wyciągam ręce, padam na piersi okrętu, zdaje się, że pierś moja do pęgu go nagli* (А. Mickiewicz).

В українській мові особові займенники виконують роль єдиного синтаксичного засобу вираження категорії особи при формах дієслова та його функціональних еквівалентах, позбавлених морфологічних засобів вираження особи, а саме: а) при дієсловах минулого часу (*я бачив, ти бачив, він бачив*); б) умовного способу (*я співав би, ти співав би, він співав би*); в) при іменних складених присудках (*я студентка, ти студентка, вона*

студентка; я була щаслива, ти була щаслива, вона була щаслива); г) при дієсловах у формі інфінітива (*мені говорити, тобі говорити, їй говорити*), а також у структурах з безособовими дієсловами та словами категорії стану (останнє притаманне і польській мові), пор.: *йому не хочеться // nie chce mi się, мені нудно // nudzi mi się, йому щастить // powodzi mi się, мене нудить // mdli mnie*.

Крім семи “особа”, особові займенники самостійно виражають і граматичне значення числа. Здавалось би, відношення, встановлені між трьома формами однини, мають бути аналогічними і для форм множини. Однак, хоч особові займенники *я – ми (ja - ty), ти – ви (ty - wy)* протиставляються як суплетивні форми однини і множини, категорія числа в них не має словозмінного характеру подібно до іменників. Відносно семантики множинних форм займенників, що є вторинними до форм однини в плані історичного розвитку, вчені не мають єдиної думки. Згідно з однією, займенники 1-ої та 2-ої особи не мають форм множини, бо форми множини означають не “багато я” чи “багато ти”, а “я та інші”, “ти та інші”, тому кожний займенник слід розглядати як позначення окремої особи. На цій підставі пропонують розглядати структуру категорії особи як шестинумеральну величину, а то й виділяти сьому особу в наказовому способі [див.: 13; 14]. Деякі автори, враховуючи диференціацію семантики особових форм, виділяють десять (для недоконаного виду дев’ять) типів особи [8, с. 39–56]. Згідно з іншою думкою, між одиною і множиною займенників існує однозначна співвідносність, оскільки форми множини позначають, як і множинні форми іменників, низку різних, але однорідних предметів [10].

Функціонування займенників у мовленні засвідчує, що 1-а і 2-а особи однини чи множини можуть однозначно співвідноситися, коли 1-а особа множини виражає одночасну участь багатьох мовців у випадках колективних декламацій чи послань [10, 18], а 2-а особа множини –

одночасну участь багатьох адресатів у випадках звернення до певного колективу, тобто позначають участь низки 1-их чи 2-их осіб, як 3-я особа множини означає участь низки 3-іх осіб. Найчастіше ж 1-а і 2-а особи множини виражають участь різних граматичних осіб (*ми – я і ти; я і він; я, ти і він; ви – ти і він; ти і вони* і т.п.) і тому не співвідносяться однозначно з 1-ою і 2-ою особами однини [12, с. 239; 2, с. 265–266].

Частково схожий, але більш тісний взаємозв’язок спостерігаємо між формами *він, вона, воно* і *вони*. Множина тут може позначати і множину однорідних предметів чи осіб, і сукупність різних осіб або предметів. “Це мотивується корелятивністю формального і семантичного плану займенників *він, вона, воно // вони* у силу їх опосередкованої співвіднесеності з мовленнєвим актом” [5, с. 255]. Загалом можна констатувати, що у множині особа виражається “розширено і дифузно” і “являє собою фактор не множинності, а необмеженості” [1, с. 269]. Однак традиційне виділення трьох граматичних осіб (а не шести) видається цілком правомірним, бо шість особових форм дієслова утворюють три співвідносні ряди, кожний з яких обов’язково виражає участь 1-ої, 2-ої чи 3-ої граматичної особи.

Отже, особові займенники в обох мовах становлять окрему лексико-граматичну категорію. У кожній із зіставляваних мов, незважаючи на їх спорідненість, спостерігаються особливості у використанні особових займенників: українські займенники вживаються в мовленні частіше, ніж відповідні польські; польські займенники 3-ої особи множини, на відміну від українських, мають категорію персональності; заміна особових займенників *ty, wy* на слова *pan, pani* у польській мові є винятковою на тлі не тільки української, але й інших слов’янських мов. Перспективним вважаємо вивчення не лише первинних, але й вторинних функцій особових займенників, що пов’язано з їхнім переносним значенням.

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2010. – 448 с. (Лингвистическое наследие XX века).
2. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове). – Изд. второе / В. В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 614 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р.Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К.: Ун-ське вид-во “Пульсари”, 2004. – 398 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк: Дон ДУ, 1996. – 437 с.
6. Золотова Г. С. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. С.Золотова. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
7. Исторична типологія слов’янських мов: ч. 2 / За ред. О. Б. Ткаченка. – К.: Довіра, 2008. – 264 с.
8. Исаченко А. В. Бинарность, привативные оппозиции и грамматические значения / А. В. Исаченко // Вопросы языкознания. – 1963. – № 2. – С. 39–56.
9. Кононенко І. Українська та польська мови: контрастивне дослідження / Ірина Кононенко. – Iryna Kononenko. Język ukraiński i polski: studium kontrastywne. – Warszawa: WUW, 2012. – 808 с.
10. Матвіяс І. Г. Синтаксис займенників в українській мові / І. Г.Матвіяс. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 131 с.
11. Плющ М. Я. Граматика української мови. – Ч. 1. – Морфеміка. Словотвір. Морфологія / М. Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2005. – 286 с.
12. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К.: Наукова думка, 1971. – 315 с.
13. Современный русский язык / под. ред. В. В. Виноградова. – М.: Изд-во МГУ, 1952. – 542 с.
14. Admoni W. Der deutsche Sprachbau / W. Admoni. – Л.: Просвещение, 1972. – 312 с.
15. Łaziński M. O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa / Marek Łaziński. – Warszawa: PWN, 2006. – 360 s.
16. Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem) / Alicja Nagórko. – Warszawa: PWN, 2006. – 332 s.
17. Nauka o języku dla polonistów / Pod red. Stanisława Dubisza. – Warszawa: Książka i Wiedza, 2002. – 624 s.

В статтє аналізуютьсє способи вираженія граматических значеній лица в местоименіи в сопоставительном аспекте. Важным фактором расширенія границь грамматической категории лица является развитие функционализма.

Ключевые слова: грамматическая категория, морфологическая категория, грамматическая семантика, лицо, местоимение.

The article highlights grammatical meaning of personality within pronouns in comparative aspect. The development of functionalism is recognized as an important factor of grammatical category limits of person expansion.

Keywords: grammatical category, morphological category, grammatical semantics, person, pronoun.

УДК 811.161.2’36
ББК 81.02(Ук)

Олена Кульбабська

УКРАЇНСЬКИЙ СИНТАКСИС В АСПЕКТІ ПРОДУКТИВНОЇ ГРАМАТИКИ

У статті з’ясовано структуру продуктивного підходу опису простих речень як багатоаспектних синтаксичних одиниць. Установлено, які основні компоненти входять до семантичного плану речення. Виявлено найважливіші змістові одиниці, що їх охоплює кожен із цих компонентів.

Ключові слова: просте речення, семантична структура, експліцитність / імпліцитність, пропозиція, модус, актуальне членування.

Сучасні синтаксичні дослідження, зорієнтовані на мовленнєву діяльність, доводять актуальність ідеї Л. В. Щерби щодо необхідності розмежування “активної” та “пасивної” граматики. Перша з цих грамастик моделює **рецепцію** мовлення та описує мовні одиниці в аспекті *фор-*

ма→*значення*; інша – **продуктивна** – активує вектор від типових смислів (значень) до мовних одиниць, здатних виражати ці смисли, тобто *значення*→*форма* [14].

Рецептивному аспекту зазвичай відповідають праці, присвячені поверхневій (формально-синтаксичній) організації сло-

восполучень, простих і складних речень (Б.М. Кулик, А.М. Медушевський, О.Д. Пономарів, І.П. Ющук та ін.), тоді як дослідження глибинної структури має на меті відтворити те, як “логічний зміст думки не універсально, а конкретно у кожній національній мові створює семантику власне речення, його значення, що є мовним виразом логічного змісту” [8, с. 8–9]. Вагомі досягнення в ділянці семантичного синтаксису (праці В.М. Русанівського, І.Р. Вихованця, В.І. Кононенка, Й.Ф. Андерша, А.П. Загнітка, К.Г. Городенської, Н.В. Гуйванюк та ін.) окреслюють ментальний “рух” від смислового образу ситуації до її маніфестації в реченні. Це не механічна процедура, а, за образним порівнянням С.Д. Кацнельсона, перехід над “океаном” універсально-логічного змісту думки на “човні” словесного мислення конкретної мови [9, с. 4].

Мета нашого дослідження – з’ясувати структуру продуктивного аспекту опису речень як синтаксичних одиниць. Реалізація поставленої мети передбачає розв’язання таких *завдань*: 1) установити, які основні компоненти входять до семантичного плану речення; 2) виявити найважливіші змістові одиниці, що їх охоплює кожен із цих компонентів.

План змісту синтаксичних одиниць, за спостереженнями дослідників, є аналогічним до плану змісту слів і охоплює три основні компоненти: сигніфікативний, референтний і прагматичний [5, с. 35; 2, с. 53; 7, с. 19 та ін.].

Сигніфікативний компонент змісту речення (у сучасній синтаксичній теорії його здебільшого тлумачать як *пропозиція*) відбиває не залежний від знання комунікантів комплекс ознак деякої ситуації дійсності (див.: [11, с. 48–57]. Видається цілком переконливим твердження Й.Ф. Андерша, що “Логіко-семантичний аналіз структури реальної ситуації дає змогу встановити глобальну еквівалентність граматично по-різному оформлених фраз, але тільки семантичний аналіз синтаксичної структури речення здатний уточнити їхні семантичні структури й відмінність між ними” [1, с. 14]. Порівн.: *Сіяли гречку* (ре-

чення) – *сіяння гречки* (словосполучення) – *гречкосіяння* (синтаксема).

Референтний компонент змісту речення корелює зі свідомістю адресата. Тому референтом речення є образ ситуації, зумовленої знаннями адресата і його комунікативною метою. Наприклад, референт речення *Сіяли гречку* – це насамперед констатація дії як реальної, співвідносною з моментом мовлення, що передував ситуації спілкування з цим адресатом (морфологічним маркером референтної семантики наведеного речення є дійсний спосіб і миттєвий час головного члена односкладного речення *сіяли*).

Прагматичний компонент змісту речення (у сучасній синтаксичній теорії його найчастіше називають *модусом*) виявляє інтенцію мовця. Окрім того, він може містити інформацію про ставлення мовця до повідомлюваного й до форми речення, до адресата і ситуації спілкування [13, с. 11; 3, с. 67]. Наприклад, прагматичний компонент речення *Сіяли гречку* увиразнює комунікативну мету мовця – передати адресату нейтральне повідомлення про сіяння гречки як достовірний факт. Порівн.: (а) *Сіяли гречку?*; (б) *Можливо, сіяли гречку*; (в) *На щастя, сіяли гречку*. Прагматичний компонент речення (а) сигналізує про зміну мети комунікації, адже мовець уже не повідомляє, а з’ясовує відповідність певної ситуації щодо дійсності. Прагматичний компонент речення (б) інформує про те, що мовець не зовсім упевнений в достовірності повідомлення. Прагматичний компонент речення (в) містить позитивну емоційну оцінку зображуваної події.

Розглянемо внутрішню структуру кожного із зазначених вище компонентів.

1. Орієнтований на продукцію опис **сигніфікативного** компонента змісту речення повинен містити інформацію про різні способи вираження типових сигніфікативних смислів: по-перше, монопропозитивних, що відбивають одну (основну) ситуацію, напр.: *Сіяли гречку*; по-друге, поліпропозитивних, які репрезентують водночас кілька ситуацій – основну та додаткову (бічну), напр.: *Навесні сіяли гречку // Сіяли гречку + (Коли) настала весна*.

1.1 Типові **монопропозитивні** значення можна об'єднати в такі моделі “Дія або діяльність предмета”, “Стан предмета”, “Розташування предмета”, “Наявність, буття, існування предмета”, “Належність предмета до певного класу”, “Ставлення суб'єкта до дійсності, предметів та осіб” тощо. Ту саму позамовну ситуацію можна відобразити різними структурними типами речень, розмежованими за “ступенем синтаксичного членування, структурними схемами і способом вираження компонентів структурних схем” [4, с. 68].

Наприклад, типове монопропозитивне значення “Стан предмета” мовець може репрезентувати такими кореферентними одиницями (за Н.В. Гуйванюк [7]): *Мати стривожена* (основна дієприкметникова модель); *Мати тривожиться* (в дієслівній моделі увиразнено динамічний характер стану); *У матері тривога* – *Мати в тривозі* (субстантивна предикативна модель) і *Матері тривожно* (прислівникова предикативна модель), у яких додано вказівку на стан, що не залежить від волі суб'єкта; *Мати відчуває тривогу* (аналітична предикативна модель із книжним стилістичним забарвленням); *Мати стривожили* (у реченні повідомлено про прихованого каузатора стану).

1.2 Опис способів вираження типових **поліпропозитивних** значень ґрунтується на понятті “лексикалізовані макроситуації”, які маркують семантико-синтаксичні відношення між елементарними ситуаціями [11, с. 48–57]. Наприклад, для вираження поліпропозитивного значення, у якому додаткова (вторинна, бічна) ситуація слугує темпоральною характеристикою основної (первинної) ситуації, мовець може використати моделі: а) складно-підрядного речення розчленованої структури – *Коли настане зима, відкриються контури Сурамської фортеці*; (б) складносурядного речення закритої структури – *Настане зима – і відкриються контури Сурамської фортеці*; (в) безсполучникового речення закритої структури – *Настане зима – відкриються контури Сурамської фортеці*; простого речення з

детермінантним поширювачем – *Взимі відкриються контури Сурамської фортеці* (Н. Бічужа).

“В основі кореферентності моделей лежать позиційно-функціональна еквівалентність і референційна тотожність, що зберігається і при транспозиційних переходах між частинами мови внаслідок спільного лексичного значення” [7, с. 36].

2. Орієнтований на продукцію опис **референтного** компонента змісту речення охоплює:

2.1 три типи референтних речень: а) темпорально локалізовані конкретно-референтні речення, у яких ідеться про такі дії чи ознаки означених предметів, що їх виявляють у момент безпосереднього спостереження, напр.: *Кони мчать!* (В. Бабляк); *Кошик в ліс несли малята* (П. Амбросій) тощо; б) темпорально не локалізовані конкретно референтні речення, які повідомляють про ознаки або дії, або стани конкретних предметів, що тривають постійно чи впродовж значного періоду часу, напр.: *Іван книжок давав дівчині* (Т. Галіп); в) загально референтні речення, що несуть інформацію про тривалі або постійні ознаки відкритих класів предметів: *Багато дітей любляє солодоці*;

2.2 різні способи вираження актуального членування речень, що охоплюють а) порядок слів; б) інтонацію; в) вибір певної конструкції речення; г) графічні показники тема-рематичного членування [10, с. 56–57; 6, с. 68–80]. Порівн. три різні способи вираження того самого актуального членування: а) [*Писав учень*]^T [*каліграфічно*]^R – б) [*Учень*]^T [*каліграфічно*]^R [*писав*]^T – в) [*Письмо учня*]^T [*було каліграфічним*]^R – г) [...*у спортзал зайшов*]^T [*ВІН*]^R (Л. Дереш) – великий шрифт; [*Всі вони*]^T – [*х а з а р и*]^R (П. Глазовий) – розрідження тощо.

3. Опис прагматичного (або модусного) аспекту концентрується на таких основних моментах:

3.1 мета висловлення (розповідні, питальні, спонукальні, бажальні) та його емоційне забарвлення (окличні/неокличні). Порівн., наприклад, різні вияви

спонукання – від м'якого до категоричного: *Ви не могли б зачинити вікно? – Зачиніть вікно, будь ласка – Зачиніть вікно!*

3.2 комунікативні інтенції мовця – поінформувати, оповісти, запитати, спонукати, побажати, емоційно відреагувати на щось, оцінити, подякувати, вибачитися, поспівчувати, похвалити тощо. “Інтенція мовця репрезентує не тільки широкий діапазон особистісних намірів, а й детермінує прагматику висловлень, зміст мовленевого акту, від цього мовного феномену залежить і вибір конкретних синтаксичних засобів, найбільш релевантних для відображення певної ситуації” [12, с. 53].

3.3 увиразнення смислової релевантності окремих компонентів повідомлення через різнотипне структурування речення, відокремлення, парцелювання, як-от: *Я купила сукню, яку оздобили вишивкою – Я купила сукню (з вишивкою) – Я купила сукню. Із вишивкою. – Я купила сукню. Вона була оздоблена вишивкою.*

3.4 емоційна оцінка референтного змісту повідомлення, в основу якої покладено вираження позитивного/негативного ставлення мовця до подій, їхніх елементів чи аспектів здійснення, порівн.: *Брат повернувся додому! – На щастя, брат повернувся додому – Ура! Брат повернувся додому! – Хіба міг брат не повернутися додому?!*

3.5 оцінка вірогідності повідомлюваного. Порівн., наприклад, різні способи вираження невпевненості мовця в достовірності інформації: *Брат, здається, повернувся додому – За словами сусідів, брат повернувся додому – Кажуть, що брат повернувся додому – Брат нібито повернувся додому.* В українській мові персуазивну модальність невпевненості передають здебільшого частки, модальні фрази та модальні слова спілкування [13, с. 51–56].

3.6 оцінка ступеня компетентності співрозмовника щодо повідомлюваного, напр.: *Як відомо, трансформатор під навантаженням гуде – Відомо, що трансформатор під навантаженням гуде.*

3.7 оцінка характеру смислового відношення повідомлюваного до поперед-

нього тексту. Порівн., наприклад, структурування висловлення як принагідного зауваження до передтексту: *Утім, у житті трапляється різне – Закцентуємо, що в житті трапляється різне – У той же час у житті трапляється різне.*

3.8 оцінка способів оформлення повідомлення або його компонентів. Порівн., наприклад, різні способи вказівки на неточність вибраної номінації: *Яків Бернуллі був, так би мовити, засновником теорії ймовірності – Яків Бернуллі був, якщо так можна сказати, засновником теорії ймовірності – Яків Бернуллі був нібито засновником теорії ймовірності.*

Отже, в найновіших працях синтаксичні одиниці досліджують у двох аспектах – рецептивному (форма→зміст) або продуктивному (зміст→форма). Зокрема, пошуки й опис типових смислів (значень), механізму предикації, виявів відкритих і прихованих способів фіксації думки в мові на рівні речення збагачують сучасне вчення про речення-висловлення, спрямоване на розкриття національної специфіки оформлення думки в різних типах граматичної організації. У продуктивному аспекті речення є багатоаспектною одиницею, семантичну структуру якої складають три основні компоненти: сигніфікативний, референтний і прагматичний. Кожний із цих компонентів охоплює низку найважливіших змістових одиниць, використання яких дає змогу мовцеві найбільш повно й чітко представити в тексті свій образ картини світу відповідно до власних комунікативних інтенцій і потенційних можливостей слухача.

На часі узагальнити методологічні принципи опису простого і складного речень, тексту з огляду на глибинні процеси в їх структурах, які в перспективі стали б підґрунтям для створення підручників нового типу, що виявлятимуть динамічність українського синтаксису, увиразнять інноваційні процеси в акті комунікації.

1. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською : [монографія] / Й. Ф. Андерш. – К. : Наук. думка, 1987. – 192 с.

2. Бацевич Ф. С. Проспекция русского глагольного слова (функционально-ономасиологический аспект) / Ф. С. Бацевич // Русское языкознание : респ. науч. сб. / Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко; [ред. кол. : М. А. Карпенко (отв. ред.) и др.]. – К. : Лыбидь, 1990. – Вып. 21. – С. 49–55.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
5. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення : [монографія] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
6. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви : монографія / М. О. Вінтонів. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – 327 с.
7. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : монографія / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
8. Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення : [підручник] / Л. О. Кадомцева. – К. : Вища шк., Голов. вид-во, 1985. – 126 с.
9. Кацнельсон С. Д. Речемыслительные процессы / С. Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1984. – № 4. – С. 4–6.
10. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения : учебн. / И. И. Ковтунова. – М. : Просвещение, 1976. – 239 с.
11. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія / О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.
12. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : монографія / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Букрек, 2014. – 412 с.
13. Шинкарук В. Категорії модусу і диктуму у структурі речення : монографія / Василь Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 217 с.
14. Щерба Л. В. Новая грамматика // Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / ред.: Л. Р. Зиндлер, М. И. Матусевич. – Л. : Наука, 1974. – С. 74–77 [Режим доступа: http://elib.gnpbu.ru/text/scherba_yazykovaya-sistema--deyatelnost_1974/go,4;fs,1/]

В статтє определены особенности продуктивного аспекта описания простого предложения как многоуровневой единицы. Выделены основные компоненты, входящие в его семантическую структуру. Описаны основные содержательные единицы, которые репрезентируют каждый из этих компонентов.

Ключевые слова: *простое предложение, семантическая структура, эксплицитность / имплицитность, пропозиция, модус, актуальное членение.*

The most topical syntactic theory have been characterized, among them the main lines of communication and contentive studies, formal and semantic, lexical and cognitive syntax have been determined. The peculiarities of correlation of the nominative and predicative sentence planes with traceability of the disclosure each of them; the directions of modern interpretation of the categorical parameters of syntactic units have been identified.

Keywords: *simple sentence, semantic structure, explicit/implicit, proposition, modus, actual division.*

УДК 81'42: 811.161.2'371

ББК 81.2 Укр

Юлія Мовчій

СУФІКСАЛЬНІ ТА ПРЕФІКСАЛЬНІ ДЕРИВАТИ ЯК ВИРАЗНИКИ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ І ТАКТИК ПЕРСОНАЖІВ У ДРАМАТУРГІЙНОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ДРАМ О.КОЛОМІЙЦЯ “ДИКИЙ АНГЕЛ” І “СПАСИБІ ТОБІ, МОЄ КОХАННЯ”)

У статті проаналізовано значення й види суфіксальних і префіксальних одиниць, вагомих у вираженні комунікативних стратегій і тактик персонажів у драматургійному тексті.

Ключові слова: *комунікативна стратегія, комунікативна тактика, драматургійний текст, демінутивні та аугментативні суфікси, префіксальні морфемі.*

Сучасні проблеми розвитку українського мовознавства тісно пов'язані з вивченням особливостей мовленнєвої пове-

дінки комунікантів. Центральними поняттями комунікативної лінгвістики є комунікативні стратегії (КС) і комунікативні так-

тики (КТ), оскільки будь-яке спілкування є не хаотичним, а впорядкованим явищем, що передбачає планування мовленнєвих дій та вибір оптимального способу досягнення комунікативної мети. Проте комунікативна лінгвістика розширює об'єкти своїх досліджень, і все частіше увагу науковців привертає використання тих чи тих мовних засобів, які впливають на розгортання КС і КТ індивідів. Доведено, що одиницям мови притаманна комунікативно-прагматична функція, яка полягає у виявленні тактико-стратегічних позицій мовця [1; 5; 12]. Однак мало дослідженими у плані вираження КС і КТ персонажів залишаються одиниці різних мовних рівнів, зокрема й словотвірного, що й зумовило вибір теми роботи. Тому **актуальність** праці полягає у необхідності ґрунтовного дослідження значущості суфіксальних та префіксальних дериватів у вираженні КС і КТ дійових осіб драматургічного тексту. **Мета** статті – розкрити роль суфіксальних та префіксальних похідних у експлікації КС і КТ персонажів у драмах О. Коломійця “Дикий Ангел” та “Спасибі тобі, моє кохання”. Матеріалом для аналізу послужили драми О. Коломійця, оскільки саме драматургічний дискурс із актуальними для нього поняттями “модальність”, “інтенція”, “стратегія” є стилізованим і типізованим відбиттям живого розмовного мовлення [14, с. 76], а отже, сприяє розкриттю інтенцій персонажів, які лежать в основі КС і КТ.

У роботі ми спираємося на розуміння КС, висловлене Ф.Бацевичем, який вважає, що КС – це “оптимальна реалізація інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування і гнучкої їх модифікації в конкретній ситуації” [1, с. 118]. КТ, як зауважує дослідник, “виконують функцію способів здійснення стратегії спілкування: вони формують складові діалогу (полілогу), групуючи і чергуючи відтінки розмови – оцінку, радість, горе, сумнів тощо” [1, с. 120].

Як уже згадувалося, вагомими у формуванні КС і КТ персонажів у драмах О. Коломійця “Дикий Ангел” та “Спасибі

тобі, моє кохання” є одиниці словотвірного рівня мови, зокрема суфіксальні та префіксальні деривати. Вони імплікують комунікативну мету і комунікативні інтенції персонажів. Як зазначає О. Грещук, “одним із засобів структурування семантики тексту... є актуалізація формантної частини словотвірної структури деривата” [5, с. 11].

Одними з найбільш продуктивних засобів вираження словотвірних значень є суфіксальні морфеми, оскільки вони видозмінюють семантику твірного слова, надаючи йому додаткових смислових відтінків. Як зазначає І.Ковалик, основною функцією афіксальних елементів, зокрема і суфіксів, є словотворча. Але кожна суфіксальна морфема може “виконувати ще функцію... оцінно-стилістичну – демінутивну, аугментативну” [15, с. 20]. Як показало проведене дослідження, найбільш вагомими в детермінуванні КС і КТ персонажів є суфікси суб'єктивної оцінки, оскільки ці морфеми “здатні нести в собі, крім основної, додаткову інформацію про пізнавально-оцінне ставлення до фактів дійсності” [2, с. 382], висвітлювати прагматичний, тобто “оцінний, емоційний, експресивний компонент лексичного значення слова” [3, с. 31]. За твердженням науковців, у плані взаємодії твірної основи й емоційно-оцінної суфіксальної морфеми можливі такі випадки: 1) суфікс посилює позитивну або негативну конотацію твірної основи; 2) він змінює позитивну/негативну оцінку твірної основи на протилежну; 3) суфіксальна морфема надає нейтральній основі позитивної або негативної оцінності [11, с. 120]. Таким чином, суфіксальні похідні можуть відбивати почуття мовця (симпатію, прихильність, захоплення, незадоволення, обурення, відразу), тому є яскравими маркерами тактико-стратегічних позицій персонажів.

Суфікси суб'єктивної оцінки у роботі поділяємо на дві групи: 1) суфікси з демінутивним значенням; 2) суфікси з аугментативним значенням. Значення демінутивних суфіксів “залежить від різних факторів, наприклад, семантичного значення мотивуючого слова, від ставлення мовця до сказаного чи від тих чи інших

локутивних засобів. Проте кожен демінутив може мати два значення – позитивне (меліоративне) та негативне (пейоративне), розрізнити їх допомагають зменшувально-пестливі суфікси” [16, с. 437]. Акцентування на меліоративному значенні демінутивних суфіксів сприяє вираженню кооперативної взаємодії персонажів, наприклад: *М а л я р (побачив дружину). Клаво, Клавочко, Клавусю, за мною прийшла? К л а в а. До хворого* [9, с. 31]

Маляр послуговується КТ мітигації, яка спрямована на створення комфортної атмосфери спілкування й детермінує кооперативну КС. Використовуючи у висловленні слова з демінутивними суфіксами -очк- та -ус-, Маляр демонструє дружній стиль спілкування, який експлікує позитивне ставлення до співрозмовника. Такі зменшено-пестливі суфікси передають почуття любові, симпатії, ніжності, “надають “сердечного”, позитивного відтінку і реплікам персонажів” [12, с. 152], увиразнюють неконфліктні тактико-стратегічні позиції адресанта, а “сема пестливості, внесена у висловлення демінутивними суфіксами, служить для “зм’якшення” комунікативної ситуації, “задобрювання” комунікативного партнера”, “надає комунікативним ходам більшої іллокутивної сили” [12, с. 152]. Проте можемо стверджувати, що комунікативної мети Маляр не досягає, оскільки реакція Клави (заперечення того, що вона прийшла до нього як до свого чоловіка) засвідчує його комунікативну девіацію.

Коли демінутивні суфікси набувають пейоративного значення, то виступають виразниками КС і КТ конфронтації, зокрема некооперативна взаємодія персонажів представлена в такому сегменті драматургічного тексту: *М а л я р. Федоре, подивися в мої очі: що ти в них бачиш? Ф е д і р. Вилупкуваті. М а л я р. А Клава побачила, що то озера, а в них іскорки сонця... Так, бувало, говорила, точно так, у мене пам’ять гостра, і мріяла, аби донька була на мене схожа. Так і сталося – схожа, особливо очима. Тепер мурашечка-хвойдочка переметнулася... Тепер Федір – коханий-рідний, у*

нього озера, і в них плавають сонця... Тепер мріятиме, щоб на нього були схожі діти... ха... ха... [9, с. 34]

КС Маляра є конфліктною і представлена КТ образи. Декодуванню комунікативних задумів адресанта сприяє використання юкстапозита “мурашечка-хвойдочка” з демінутивними суфіксами -ечк- та -очк-, що увиразнюють іронію, зневагу. Приєднання зменшувально-пестливих суфіксальних морфем до твірної основи із негативним значенням створює яскравий іронічний відтінок. Як зауважують деякі вчені, “антифразисне застосування модальних афіксів є засобом поглиблення контрасту між аксіологічними пріоритетами, закодованими у висловленнях персонажа” [12, с. 154]. Акцентування на лексемі “мурашечка-хвойдочка”, у якій наявна сема зневажливості, експлікує глибоку конфронтацію між персонажами.

Демінутивним протиставляються аугментативні суфікси, що “виражають значення збільшення й нерідко мають відтінки негативної оцінки, зневажливості, згрублості, розмовної стилістичної забарвленості” [11, с. 119]. Як зазначає В. Корольова, “категорія негативної оцінки ґрунтується на таких основних негативних емоціях оцінної шкали, як осуд, зневага, огида, приниження, презирство, лайка, іронія, сарказм, легка посмішка тощо” [11, с. 120]. Тому показовими для суфіксів із аугментативним значенням є КС і КТ конфлікту, наприклад: *Р о к с а н а. Там чекає на мене Крицевий. Живий, справжній. А ти – привид. М а к с и м. Дурне дівчисько. То він – привид, бо за ним порожнеча. Спустошення. Він спустошить твою душу. Що може бути страшніше?* [10, с. 274]

Використана у репліці Максима лексема “дівчисько” із аугментативним суфіксом -иськ- засвідчує конфліктну взаємодію між персонажами. Адресант (Максим) послуговується КТ засудження, оскільки вважає твердження Роксани помилковими. Детермінантом комунікативних намірів Максима виступає саме актуалізована у слові “дівчисько” суфіксальна морфема, оскільки у семантиці утворень

на -иськ спостерігаються елементи негативної оцінки, фамільярної зневажливості, іронії [7, с. 249–250]. Максим не тільки не погоджується з Роксаною, а й ображає її, що експліковано ад'єктивом “дурне”. Негативна оцінка та зневажливість до дівчини посилюється й використанням середнього роду, засобом вираження якого виступають флексії (дурн-е дівчиськ-о). Спостерігаємо нехтування адресантом такими максимами спілкування, як такт та схвалення, що засвідчує конфліктні комунікативні мотиви.

Іноді маркерами тактико-стратегічних позицій персонажів можуть виступати і формотворчі суфікси, наприклад: *М а к с и м. Ти кликала мене?*

Р о к с а н а. Мені тяжко. М а к с и м. Ти розгубилась, Роксано. Треба бути мужнішою [10, с. 248].

І в цьому сегменті тексту Максим демонструє некооперативну КС, реалізовану КТ засудження. Ідентифікатором комунікативних інтенцій адресанта виступає ад'єктив “мужнішою” із акцентуванням на формотворчому суфіксі -ш-, який є засобом вираження компаратива. Директива “треба бути мужнішою” детермінує невдоволення Максима тим, що Роксана не може справитися з деякими труднощами. Так, Максим вважає, що дівчина має бути більш мужньою, аніж є зараз.

Матеріал проведеного дослідження показав, що важливими у втіленні КС і КТ персонажів у драматургійному тексті є і префіксальні деривати. Префікс надає твірному слову “чогось нового, якоїсь додаткової семантики, а з нею й певної експресивності, емоційності” [6, с. 170]. Як зазначає Н. Клименко, префіксальні морфеми є активним засобом творення емоційної та оцінної лексики. Префікси, “як і основи, упорядковують лексику в межах певних протиставлень, що налагоджують системні зв'язки між одиницями. Ці протиставлення стосуються оцінки ознак якості, часових відрізків, ставлення загалу до окремих осіб або до явищ суспільного життя, поведінки та діяльності людей” [8, с. 158]. Отже, префіксальні морфеми можуть змінювати лексичне значення твір-

ного слова або надавати йому суб'єктивного, емоційно-експресивного забарвлення, що служить декодуванню комунікативних намірів персонажів. Наприклад: *Р о к с а н а. Максиме, скажи – ти мені віриши? М а к с и м. Не те. Р о к с а н а. Тоді чому ж? Чому ми не можемо бути разом? М а к с и м. Не все так просто, Роксано. Р о к с а н а. Ніяк не збагну: що нам перешкоджає? Я ж люблю тебе, Максиме! (Тихо). Люблю. Невже ми отак розлучимось і більше ніколи не зустрінемось? Це безглуздя! Страшне безглуздя! Ми будемо разом! Нас ніщо не повинно зупинити* [10, с. 246].

Актуалізацією префікса ні- у спільноформантних похідних (“ніяк”, “ніколи”, “ніщо”) “досягається підсилення єдності текстового ряду й увиразнення звукової організації тексту” [5, с. 11]. Неоднократне повторення префіксальної морфеми ні- у складі репліки Роксани вказує на неприпустимість для героїні розлучення з коханим, прогнозує глибоку психологічну травму, оскільки “нанизування заперечних елементів є своєрідним стилістичним прийомом, що увиразнює катастрофічність, безвихідність змальовуваних ситуацій” [12, с. 145]. Цей префіксальний формант категоризує висловлення дівчини, посилюючи іллокуцію КС кооперації, реалізованої за допомогою КТ запевнення, оскільки Роксана намагається переконати Максима в тому, що вони мусять бути разом, що їм не варто розлучатися.

Однократне вживання префіксального форманта також сприяє експлікації комунікативних інтенцій персонажів. Так, наприклад, ідентифікатором КС і КТ індивідуум виступає префікс-модифікатор пре-: *Л і д а. Олю, ти повинна звикнути до цієї прекрасної сім'ї, люди дуже гарні, але мовчкуваті, за винятком мого Петра. О л я. Павлик теж говорить...* [9, с. 16]

Ліда, послуговуючись лексемою “прекрасна” із префіксальною морфемою пре-, демонструє КС кооперації, що реалізується КТ вихваляння, яка є вербалізацією позитивної оцінки адресата. Дериват “прекрасна” позначає високий ступінь вияву ознаки та позитивну емоційно-екс-

пресивну оцінку якості. Як зазначає К. Городенська, “префікс пре- реалізує предикат “дуже” і вказує на високий ступінь інтенсивності ознаки” [4, с. 28]. На думку Д. Рязанцевої, “користуючись оцінним потенціалом прикметників із префіксом *пре-* та оцінюючи міру вияву певної ознаки в конкретному предметі або явищі, мовець має змогу більш точно висловити своє негативне або позитивне ставлення до нього” [13, с. 231]. Таким чином, використаний у слові “прекрасна” префіксальний морф *пре-* є засобом вираження суб’єктивної модальності висловлення і експлікує позитивне ставлення Ліди до сім’ї чоловіка.

Прагматично значущими є і формотворчі префіксальні морфеми, які також здатні сигналізувати про тип комунікативної взаємодії: *М а к с и м. ... Як мої справи, Галино? Г а л я (весело). Блискучі! М а к с и м. А коли – по щирості? Кажу, я не боюся. Г а л я. Я знаю, що не боїмся... Такі, як ти не бояться нічого. Взагалі ти такий... ну... ти – вірець наймужнішої людини* [10, с. 292].

Актуалізація формотворчого префікса най- у слові “наймужніша” сприяє розгортанню неконфліктної взаємодії між персонажами. Префіксальний морф служить для утворення найвищого ступеня порівняння прикметника і надає слову позитивного емоційно-експресивного забарвлення. У такий спосіб Галя демонструє своє прихильне ставлення до Максима, вона захоплюється ним, стверджує, що він вирізняється з-поміж інших. Суперлатив, реалізований префіксальним морфом най-, засвідчує вираження певної досконалості рис характеру Максима, детермінує КТ захоплення, що експлікує КС кооперації.

Отже, суфіксальні та префіксальні одиниці – значущі засоби втілення та декодування комунікативного задуму персонажів, оскільки саме форманти засвідчують трансформацію однієї лексеми в іншу з видозміненим від вихідної лексичним чи (і) граматичним значенням. За рахунок внесення певних словотворчих значень суфіксальні і префіксальні деривати модалізують висловлення персонажів драматургічного тексту, формують прагматичне значення висловлення.

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
2. Бойко Л. П. Стилійстичні можливості суфіксів суб’єктивної оцінки в поезії Д. Павличка / Л. П. Бойко // Актуальні проблеми слов’янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. – 2010. – Вип. XXIII, ч. 3. – С. 382–388.
3. Голянич М. І. Словник лінгвістичних термінів: Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія / М. І. Голянич, Р. І. Стефурак, І. О. Бабій. – Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ : Сімик, 2011. – 272 с.
4. Городенська К. Г. Семантичні функції дериваційних морфем / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1987. – № 1. – С. 20–30.
5. Грещук О. Б. Словотвір у процесі породження тексту [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / Грещук О. Б. – Івано-Франківськ, 1996. – 24 с.
6. Дудик П. С. Стилійстика української мови [Текст] : навч. посібник / П. С. Дудик. – К. : ВЦ “Академія”, 2005. – 368 с.
7. Каленюк С. О. Демінутивні та аугментативні у творчості Уласа Самоука / С. О. Каленюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика” Збірник наукових праць. Вип. VIII – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – С. 196–200.
8. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
9. Коломієць О. Ф. Дикий Ангел / О. Ф. Коломієць. – К. : Мистецтво, 1978. – 64 с.
10. Коломієць О. Ф. Драматичні твори : у 2 т. Т. 1 : Фараони; Дванадцята година; Чебрець пахне сонцем; Прошу слова сьогодні; Планета Сперанта; Спасибі тобі, моє кохання; Горлиця / О. Ф. Коломієць. – К. : Видавництво художньої літератури “Дніпро”, 1979. – 350 с.
11. Корольова В. В. Суфіксація як репрезентант негативної оцінки в назвах осіб української мови / В. В. Корольова // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. праць / [за ред. д-ра філол. наук, проф. А. М. Поповського]. – Дніпропетровськ : ДНУ ім. О. Гончара, 2012. – Вип. 11. – С. 118–124.
12. Криницька О. І. Реалізація комунікативних стратегій у художньому тексті (на матеріалі української модерної драми кінця XIX – початку XX століття) : дис. ... канд. філолог. наук :

- спец. 10.02.01. “Українська мова” / О.І.Криницька. – Івано-Франківськ, 2009. – 249 с.
13. Рязанцева Д. В. Функціонування оцінних форм прикметників із префіксом пре-: відображення аксіологічних смислів / Д. В. Рязанцева // Лінгвістичні дослідження. – 2013. – Вип. 35. – С. 226–231.
14. Сафонова Н. М. Полілог драматургічного дискурсу: структурна, функціональна й прагматична специфіка / Н. М. Сафонова // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Т. 98. – Вип. 85 : Філологія. Мовознавство. – С. 76–79.
15. Словотвір сучасної української літературної мови / за ред. М. А. Жовтобрюха. – К. : Наук. думка, 1979. – 407с.
16. Юрашко Л. В. Короткий огляд деяких класифікацій демінутивів за їх прагмалінгвістичним компонентом / Л. В. Юрашко // Наукові записки [Національного університету “Острозька академія”]. Сер. : Філологічна. – 2009. – Вип. 11. – С. 436–439.

В статтє проанализовано значення и види суффиксальных и приставочных единиц, весомых в выражении коммуникативных стратегий и тактик персонажей в драматургическом тексте.

Ключевые слова: коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, драматургический текст, диминутивные и аугментативные суффиксы, приставочные морфемы.

The article analyzes the meaning and types of suffix and prefix units, significant in terms of communicative strategies tactics of the characters in the drama text.

Key words: communicative strategy, communicative tactic, drama text, diminutive and augmentative suffixes, prefix morphemes.

УДК 811.161.2'373.23

ББК 81.2Укр-3

Анатолій Нелюба

ПРИЗВИСЬКА ДИТЯЧОГО БУДИНКУ: СЕМАНТИЧНІ ПРОЦЕСИ І НАСЛІДКИ

Завдання цієї статті – установити особливості творення неофіційних імен вихованців дитячого будинку, проаналізувавши семантичний тип номінації, його способи і засоби появи прізвиськ. Семантичний тип номінування є найпродуктивнішим у творенні прізвиськ цього товариства – на його долю припадає три із п'яти частин від аналізованих імен. Як і в загальноукраїнській традиції, використано способи перенесення назв за подібністю й суміжністю, проте конкретне втілення цих способів, їхні наслідки мають свої особливості. Помітною є значна перевага метонімічного способу над метафорним (пропорції відповідно становлять 1:3), визначення причин такої диспропорції ґрунтується на деяких припущеннях соціального й лінгвального характеру. У творенні прізвиськ-метафор і прізвиськ-метонімів задіяно різноманітні ступенем продуктивності моделі-зразки, самі прізвиська зберігають чи відтворюють лексико-семантичні зв'язки своїх мотиваторів, що зумовлює існування (дію) прізвиськової закономірності – заповнення асоціативних пар (рядів); наявність такої закономірності не передбачає обов'язкового заповнення асоціативних пар (рядів), що свідчить про дію стримувачів-обмежувачів у дитячому прізвиськотворенні.

Ключові слова: асоціативна пара (ряд), модель, мотиватор, прізвисько, семантичний тип номінації.

У ґрунтовній монографії, присвяченій закарпатській антропонімії, П. Чучка цілком справедливо зауважує, що наукова байдужість до власних імен людини, ігнорування їх, недооцінка спричиняють “втрату чи не найкращої можливості вивчати найрізноманітніші процеси творення, функціонування та відмирання антропонімів у природних для цих назв умовах” [8, с. 8]. У такому контексті особливої значущості набуває дослідження дитячих

прізвиськ, оскільки ‘доросле’ прізвиськотворення ґрунтується на дитячому досвіді, закорінене в ньому. **Завдання** цієї статті полягає в дослідженні й визначенні загальних і специфічних ознак процесів семантичної номінації під час появи прізвиськ у маленькому відносно закритому дитячому товаристві: ідеться про Михайлівський дитячий будинок Диканського району на Полтавщині, що діяв до середини 70-х років минулого століття.

В одній зі статей уже подав теоретичне й лексикографічне підґрунтя дослідження й наукового опису прізвиськ дитячого товариства, значущість таких досліджень [2]. Тому тут лише побіжно зауважу загальні постулати, що лягли в основу цього дослідження.

1. Поява прізвиськ і їхнє функціонування мають загальні принципи і властивості для всієї національної території. Проте конкретне втілення й реалізація таких принципів у їхніх найрізноманітніших виявах, деталях і нюансах відбувається в окремих спільнотах (родинних, територіальних, сільських чи міських, виробничих тощо). Система (сукупність) прізвиськ окремої спільноти як явище з його мотивами-прецедентами, умовами появи і використання, ієрархією і взаємодією елементів є позначником (ідентифікатором) окремої спільноти і не повторюється в інших спільнотах – отже, є унікальним явищем. За такою ознакою прізвисько можна (й необхідно) трактувати як обов'язковий елемент територіального, соціального чи професійного діалектів.

2. Прізвисько є атрибутом неофіційного спілкування. З огляду на наявність в особи чотирьох імен (ім'я, ім'я по батькові, прізвище, прізвисько) прізвисько за своїми загальносуспільними функціями і значущістю є *додатковим* і *необов'язковим* – ідентифікація особи ґрунтується на трьох перших назвах, без прізвиська; з огляду на життєдіяльність окремого товариства й умови його існування прізвисько набуває протилежних ознак – є *основним*, а інколи і *єдиним* засобом називання-вирізнання-ідентифікації особи.

3. У безпосередньому спілкуванні вихованці дитячого будинку не звертали-ся один до одного за прізвищами з різних причин. Основними з-поміж них, як видається зараз, була неактуальність у дитячому колективі прізвищ як таких і підсвідоме бажання водночас відділитися-відмежуватися від світу звертання дорослих і окреслення кола "своїх". У зв'язку з цим та іншими чинниками необхідно говорити про специфіку розуміння офіційного й неофіційного спілкування в дитя-

чому будинку: а) певною мірою *офіційним* було спілкування дітей за умови присутності хоча б однієї дорослої людини (співробітника дитячого будинку чи школи), у таких умовах прізвиська не використовували (за винятком відпрізвищевих утинків, призначених тільки для звертання); *неофіційним* було спілкування тільки за участі дітей, в таких умовах прізвиська різною мірою були обов'язковим і необхідним атрибутом спілкування й існування в товаристві – це їхня визначальна функція.

4. Інтенсивність появи й функціонування прізвиськ зумовлена низкою взаємопов'язаних *зовнішніх (об'єктивних)* і *внутрішніх (суб'єктивних)* чинників; жодне з прізвиськ цього товариства не є випадковим – завжди вмотивовано *соціально* й *обов'язково* має суто *мовну* мотивацію.

5. Самі прізвиська були чи не єдиним засобом виявлення мовної творчості дитини без втручання і настанов дорослих, були одним із помітних засобів визначення місця і статусу окремого вихованця в товаристві.

У появу прізвиськ цього товариства покладено різноманітні мотиви і їхні варіанти-модифікації. Частотністю з-поміж них виділяються:

1) подібність до когось/чогось (*П'яничка, Тхір, Тетеря*),

2) належність комусь/чомусь – патронат (*Каплонський, Маруська*)

3) прихильність до когось/чогось (*Машина, Конюшня, Микитівна*)

4) подієвість (*Куба, Шоста Кучка*).

Як показує фактичний матеріал й історія застосування прізвиськ, здебільшого прізвиська цього товариства виконували різні функції:

– *комунікативну* функцію (наприклад, прізвиська привертання уваги і звертання – як одиниці мовного етикету),

– *заміщувально-ідентифікаційну* функцію (замість загального-офіційного імені надається інше, яке ідентифікує як свого у протиставленні чужому, не своєму),

– функція *образи* (використання прізвиськ із метою принизити, дошкулити, зачепити за живе; як правило, такі прізвиська

вказували на особисті характеристики вихованця чи його належність до чогось).

Зрідка прізвиська виконували *диференційну* функцію як супровідну, додаткову до попередніх – з метою розрізнити двох осіб шляхом уникнення однакових чи подібних прецедентів прізвиськотворення. Наприклад, хлопець із прізвищем Голдус отримав прізвисько, що постало внаслідок асоціативного звукового зближення – *Глобус* (саме таке зближення було підсилено огрядненьким круглуватим тілом хлопця); його молодший брат, за всіма очікуваннями і сподіваннями, також повинен був мати це прізвисько як родово-сімейне і стати *Глобусом*. Проте, усупереч очікуванням, він мав інше прізвисько – *Гладіолус* (також утворене внаслідок асоціативного звукового зближення).

Аналіз наявних праць [1; 3; 4; 6; 7 та ін.] свідчить, що в українському прізвиськотворенні задіяно різні типи і способи називання, використано різноманітний засобовий репертуар. Прізвиськотворення в цьому дитячому колективі загалом відповідало загальноукраїнським правилам, проте відрізнялося конкретними способами й моделями втілення, їхньою продуктивністю й особливостями використання, різноманітністю мотиваційних приводів до називання, ґрунтувалося на найрізноманітніших, інколи і найнесподіваніших асоціаціях і конотаціях. Семантичний тип номінування є найпродуктивнішим у творенні прізвиськ цього товариства – на його долю припадає три із п'яти частин від аналізованих імен. Як і в загальноукраїнській традиції, використано способи перенесення назв за подібністю й суміжністю, проте конкретне втілення цих способів, їхні наслідки мають свої особливості.

Прізвиська-метафори. Прізвиська *метафорного* походження охоплюють незначний обсягом спектр мотиваційних ознак:

1) зовнішня ознака за подібністю до когось/чогось; в основі це ознаки 'складників' голови: абрис голови (*Груша, Цибуля, Головастик*), очі (*Киргиз, Сова*), волосся (*Стріха, Сметана*), губи (*Губошльоп*), рот (*Крокодил, Рот*), ніс (*П'яниця*), вуха (*Свиня*); зрідка в основу пріз-

виська покладено подібність до чогось/когось усього тіла (*Топтигін, Вербечка*);

2) подібність до когось/чогось за наявними фізичними чи психічними вадами (*Блинда, Глушпека, Нерви, Псих*);

3) подібність до когось/чогось за поведінковими виявами чи можливостями (*Лепетя, Машина, Тхір, Узурпатор, Батя*);

4) ознака за розумовими здібностями (*Тупиця, Пеньок*).

З-поміж прізвиськ *метафорного* походження наявні такі, що мають множинну мотивацію – в основу появи водночас покладено дві мотиваційні ознаки: наприклад, поява прізвиськ *Горобець, Заєць, Циган* зумовлена відповідними зовнішніми ознаками носіїв і їхніми поведінковими виявами; визначити первісно-переважальну ознаку зараз неможливо.

Прізвиська-метоніми. Прізвиськ *метонімічного* походження утричі більше, ніж прізвиськ-метафор. За найзагальнішими особливостями мотиваційних основ з-поміж них можна виділити дві великі групи: прізвиська *відапелятивні* і *відонімні*.

Відапелятивні прізвиська вказують на використання українських мовних моделей перенесення загальних назв на осіб. Продуктивною є модель *частина* → *ціле*: реалізована на підставі наявності у вихованця тієї чи тієї видільної ознаки, за якою потім виокремлюють-вирізняють її носія. Як показує прізвиськовий словник, основою цього типу перенесень служили лише дві ознаки: частина тіла (*апендикс* → *Апендикс, нога* → *Нога, рот* → *Рот*) і хвороба (*ячмінець* → *Ячмінець, екзема* → *Екзема*), сюди ж можна зарахувати й прізвиська, що з'явилися внаслідок наявності ерзац-хвороби (*організм* → *Організм, нерви* → *Нерви, кізяк* → *Кізяк*).

Не меншою продуктивністю відзначається модель *захоплення особи* → *особа*: такі захоплення можуть бути позначені предметами (*машина* → *Машина, бичок* → *Бичок*), живими істотами (*риба* → *Риба, кобила* → *Кобила*), будівлею (*конюшня* → *Конюшня*).

Близькою до попередньої є модель *предмет-подія* → *учасник*: основою перенесення є предмет, визначальний у тій чи

тій події (*десятка* → *Десятка*, *кров'янка* → *Кров'янка*, *фаза* → *Фаза*); говорити про чітке й однозначне визначення меж між мотивами цієї і попередньої моделей не доводиться – до певної міри поділ і межа між ними є умовними.

Усього двома зразками представлено модель *патрон* → *патронований* (*свинарка* → *Свинарка*, *кубінка* → *Кубінка*); умовно до прізвиськ цієї моделі можна зарахувати і прізвисько *Туркі*, оскільки його поява опосередковано пов'язана з патронатом (хлопчина скрізь вихвалявся тим, що його батько “*на Молодьожном всем туркі давав*”, тим самим виставляючи можливість батька як своєрідний страхувальний засіб від непередбачуваних ситуацій).

У реєстрі аналізованих відапелятивних прізвиськ наявні такі, що з'явилися водночас: кожне з них є окремим прізвиськом, але в сукупності вони становлять деяку єдність. Наприклад, прізвиська *Діжка*, *Кавун*, *Помя* мотиваційно між собою не пов'язані, хоча й стосуються однієї події (хлопця спіймали на тому, що він діставав із помийної діжки солені кавуни). Кожне із прізвиськ мотивоване відповідним ‘атрибутом’ прецедентної події, разом вони становлять ніби замкнуте мотиваційне коло:

Діжка → Кавун	Риба → Щука
↑ ↓	↑ ↓
Помя	Карась

порівняймо із

Зовсім інші особливості появи *відомних* прізвиськ. Передусім із-поміж них можна виділити дві помітні групи: прізвиська первісного (прямого) і вторинного (непрямого) перенесення; кількісно вони не уступають один одному.

Прізвиська *первісного* (прямого) перенесення утворено безпосередньо від власної назви. Мотиваторами до них були різноманітні власні назви:

1) прізвище чи ім'я старшої особи (дорослого), яка в той чи той спосіб виступала покровителем-прихисником щодо вихованця (*Каплонський*, *Маруська*, *Свиридов*); сюди зараховую і прізвиська, які з'явилися внаслідок так званого взаємного покровительства: дружні стосунки рівних –

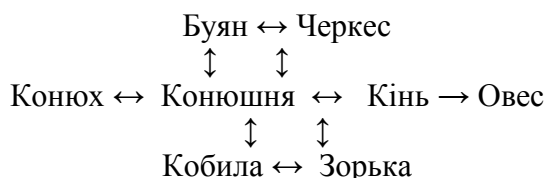
переважно дівчини і хлопця (*Матюх*, *Скакун*, *Ониська*) чи родичання (*Кача*, *Рудичка*); зрештою, цей різновид прізвиськ утворено за моделлю *патрон* → *патронований*;

2) прізвище самого вихованця: в одних випадках прізвисько ставало синонімом до прізвища (*Стрюк* → *Горох*, *Гвоздик* → *Цвях*), в інших – зазнавало деформацій (*Инда* → *Индик*, *Новінкіна* → *Нержавійка*);

3) географічні назви (*Куба*, *Мадгаскар*); якщо враховувати обставини і прецедент появи прізвиська *Мадагаскар* (на уроці географії дівчинка розповідала про Мадагаскар, показуючи його на карті – родова пляма на щоці дівчини кольором і контурами була подібною до зображення острова на карті), то його можна трактувати як прізвисько гібридного метафорно-метонімічного походження.

Прізвиська *вторинного* (непрямого) перенесення утворено не від прецедентомотиватора, а від іншого прізвиська, пов'язаного з тим прецедентом-мотиватором – фактично йдеться про *відпрізвиськові прізвиська*. Перенесення в таких процесах здійснено на підставі різних видів асоціативної суміжності: *Сметана* → *Вайс*, *Варення* → *Повидло*, *Біцепс* → *Тріцепс*, *Ворона* → *Сир*.

У своїй основі прізвиська метонімічного походження засвідчують прозорість мотивації й уможливають встановлення зв'язків на рівні *твірне* → *похідне*. Проте деякі з них свідчать про об'єктивну неможливість визначити послідовність їхньої появи і відповідно неможливість установити мотиваційні зв'язки між ними. Яскравим прикладом тому є набір прізвиськ одного вихованця, пов'язаних між собою однією ‘кінською тематикою’: *Буян*, *Зорька*, *Кінь*, *Кобила*, *Конюх*, *Конюшня*, *Овес*, *Черкес*. У такому разі можемо лише припустити, що вихідним (первісним) прізвиськом з-поміж них було *Конюшня* (саме там завжди шукали хлопця), а всі інші він отримав як своєрідний обов'язковий набір атрибутів, пов'язаних із конюшнею. Ось чому схематичне зображення зазначених зв'язків матиме такий вигляд: у центрі вихідне прізвисько, від нього по різні сторони знаходяться інші взаємомотивовані прізвиська:

Підсумовуючи викладене, можна зауважити загальні особливості семантичного прізвиськотворення.

1. У творенні прізвиськ-метафор і прізвиськ-метонімів задіяно різноманітні ступені продуктивності моделі-зразки, які за критерієм статусу мотиватора умовно можна об'єднати у дві групи:

1) *загальна назва* → *власна назва*: назва хвороби → прізвисько, назва істоти → прізвисько, назва рослини → прізвисько, назва особи → прізвисько, назва предмета → прізвисько, назва частин → прізвисько;

2) *власна назва* → *власна назва*: ім'я особи → прізвисько, прізвисько → прізвисько, кличка → прізвисько, назва країни → прізвисько (кожна з моделей має свої різновиди).

2. На відміну від загальнономовних особливостей (де метафорний спосіб номінування помітно переважає над метонімічним), у цьому товаристві **значно** переважає метонімічний спосіб – пропорції відповідно становлять 1:3. Крім того, що в ономастиці метонімія загалом спрацьовує значно ефективніше, визначення причин такої диспропорції може ґрунтуватися ще на деяких (гіпотетичних) чинниках соціального й лінгвального характеру.

По-перше, важливою в цьому товаристві була ознака реальної чи мнимої (бажаної) належності особи до когось/чогось, за цією ознакою часто визначали й статус вихованця.

По-друге, ознака подібності/тотожності лежала на поверхні й не могла свідчити про 'особисті заслуги й можливості' (рівноцінно позитивні й негативні) вихованця, тому й відходила на задній план.

По-третє, творення метонімічних прізвиськ уможливило залучення до прізвиськотворчості ширшого спектру прецедентів появи.

По-четверте, прізвиська метонімічного походження виявляли більші породжувальні можливості, ніж метафорні (для порівняння: наявні прізвиська-метафори стали мотиваторами до появи лише

п'яти прізвиськ, прізвиська-метоніми зумовили появу двадцяти семи прізвиськ). У зв'язку з цим варто звернути увагу й на той факт, що породжені в такий спосіб прізвиська поповнювали тільки метонімічний прізвиськовий арсенал.

3. Твірні номени прізвиськ семантичного типу номінації в той чи той спосіб обов'язково фіксують мотив-прецедент появи прізвиська. Мабуть, саме тому й прізвиська зберігають чи відтворюють лексико-семантичні зв'язки своїх мотиваторів-загальних чи власних назв. Названа особливість позначилася в існуванні (в дії) прізвиськової закономірності – *заповнення асоціативних пар (рядів)*. За видільними ознаками такі пари можна розділити на дві великі групи:

1) *за статусом асоціативної пари (ряду)*, її поширеністю і функціонуванням: а) прізвиська є виявом відтворення (заповнення) загальнонаціональних асоціативних пар (рядів) – породження прізвиськом асоціативного відповідника (відповідників), традиційного, характерного для української ментальності загалом (*Тхір – Курка, Кінь – Кобила, Глушпека – Тетеря*),

б) прізвиська є виявом відтворення (заповнення) асоціативних пар (рядів) – породження прізвиськом асоціативного відповідника (відповідників), притаманних тільки цьому товариству (*Сметана – Вайс, Нога – Тітка, Пеньок – Пуп, Організм – Бзделик*);

2) *асоціативність за лексико-семантичним зв'язком* між складниками пари (ряду) – на підставі цього критерію виділяємо низку асоціативних пар: антонімічні (*Курка – Кібець*), синонімічні (*Новікіна – Нержавійка, Ротяка – Крокодил*), серед яких за критерієм мовного походження назв помітними є пари своє-своє (*Черкес – Буян*), своє-чуже (*Панчоха – Штрумф*), чуже-своє (*Шушара – Пацюк*), родо-видові (*Риба – Карась*).

Проте наявність такої закономірності не передбачає обов'язкового заповнення асоціативних пар (рядів) – за деяких умов і причин асоціативну пару не зреалізовано. На підставі такого можна говорити про дію стримувачів-обмежувачів у прізвиськотворенні: очікуваного прізвиська немає. Стримувачами-обмежувачами можуть бути як суто прізвиськові явища і

факти, так і позапрізвиськові. Наприклад, один із вихованців мав прізвисько *Криси*. Пізніше на основі нього (унаслідок поширеності явища появи прізвиська, синонімічного до вже наявного) з'явилося прізвисько *Пацюк*. У цьому разі з обов'язковістю мало з'явитися очікуване й запрограмоване відповідними тенденціями прізвисько *Щур*. Проте такого не трапилося – ніхто ніколи хлопця так не називав. Можливо, причиною цьому стали взаємозв'язані умови: 1) для позначення гризуна в селі частіше використовували загальну назву *криси*; 2) від цього прізвиська вже з'явилося як синонімічне *Пацюк*; 3) на схилах глибоких ярів і стрімких берегів Ворскла у норах гніздилися птахи – *щурі* (їх зрідка ще називали *річковими ластівками*), діти ставилися до них з любов'ю. Носій цього прізвиська за зовнішністю і поведінковими рисами ніяк не нагадував птахів – був справжнім 'гризуном' і ніжності чи любові не викликав.

Звичайно, цей виклад не може завершувати дослідження семантичного типу і способів творення прізвиськ – свого дослідника чекають взаємодія різних типів і способів номінації у прізвиськотворенні, породжувальні можливості прізвиськ, формування прізвиськового гнізда і взаємодія

його складників як вияви системності неофіційного дитячого іменування. Важливим бачиться й дослідження прізвиськ як одного із психо-педагогічних чинників у функціюванні дитячого товариства.

1. Герасимчук В. А. Антропоніми: історія і сучасність : навчальний посібник / В. А. Герасимчук, А. Ф. Нечипоренко. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2002. – 151 с.
2. Нелюба А. М. Прізвиська дитячого товариства: словотвірні процеси і наслідки / А. М. Нелюба // Лінгвістика : зб. наук. праць. – 2015. – № 32 [у друці].
3. Муромцев І. Нотатки про прізвисько і назвисько (і навколо них) в українській та світовій ономастиці: статус, склад, зміст, форма, еволюція / І. Муромцев [у друці]
4. Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини : дис. ... канд. філолог. наук / М. Я. Наливайко. – К., 2011.
5. Словник прізвиськ Північно-Західної України : у 3 т. – Т.1 : А-И / упор. Г. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2009. – 412 с.
6. Чабаненко В. Словник прізвиськ нижньої Наддніпрянщини. Словник / В. Чабаненко. – Кн. 1. – Запоріжжя : ЗНУ, 2005. – 262 с.
7. Чабаненко В. Словник прізвиськ нижньої Наддніпрянщини. Словник / В. Чабаненко. – Кн. 2. – Запоріжжя : ЗНУ, 2005. – 232 с.
8. Чучка П. Антропонімія Закарпаття : монографія / П. Чучка. – Ужгород, 2008. – 671 с.
9. Шулська Н. Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру та Горині / Н. Шулська. – Луцьк, 2008. – 164 с.

Цель этой статьи – определить особенности образования неофициальных имен воспитанников детского дома, проанализировать семантический тип номинации, его способы и средства появления прозвищ. Семантический тип номинации – самый продуктивный в образовании прозвищ этого детского сообщества (составляет три из пяти частей от общей численности имен). Как и в общукраинской традиции, использовано способы метонимического и метафорического переноса, однако воплощение этих способов имеет свои особенности. Значительно превалирует метонимический способ над метафорическим (пропорции соответственно составляют 1:3), предельные причины такой диспропорции базируются на некоторых предположениях социального и языкового характера. В образовании прозвищ задействованы разнообразные разнообразные по степени продуктивности модели/образцы, сами прозвища сохраняют или отображают лексико-семантические связи своих мотиваторов, что обусловлено существованием (действием) прозвищной закономерности – заполнение ассоциативных пар (рядов); существование такой закономерности не предвидит обязательного заполнения пар (рядов), что в свою очередь свидетельствует о действии ограничителей в образовании детских прозвищ.

Ключевые слова: ассоциативная пара (ряд), модель, мотиватор, прозвище, семантический тип номинации.

The aim of the article is to define some peculiarities of the formation of informal inmates' names of a Children's Home having analyzed semantic type of nomination, its ways and means of nick-names formation. Semantic type of nomination is the most efficient for the formation of orphans' nick-names (it takes three fifths of the whole amount of names). According to Ukrainian tradition methods of metonymic and metaphorical transfer are used, although realization of the methods has its own peculiarities. Metonymic method greatly prevails over metaphorical one (the proportion is 1:3), the reasons of the disproportion are based on some assumptions of social and language nature. Patterns of different efficiency level are used in nick-names formation while the nick-names keep or reflect lexical and semantic connections of their motivators. It is conditioned by nick-name regularity that is completion of associative pairs (series); existence of this regularity does not anticipate obligatory completion of associative pairs (series), which indicates influence of limiters in nick-names formation.

Keywords: associative pair (series), model, motivator, nick-name, semantic type of nomination.

ДІЄСЛОВО *ВЕРТИТИ* ЯК ПОЛІСЕМАНТИЧНИЙ МОТИВАТОР
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано структурні лексико-семантичні елементи дієслова «вертити» як окремі мотиваційні бази. Встановлено валентні рамки для кожної семми. Виявлено семантичні поля, а в їх межах – лексико-семантичні групи, до яких належить аналізоване дієслово. Описано семантичні позиції, реалізовані похідними на першому ступені деривації. Окреслено засоби та способи творення девербативів. Встановлено кількісні співвідношення похідних між різнотипними семантичними елементами структури мотиватора.

Ключові слова: словотвірна парадигма, словотвірне значення, валентність, похідне слово, семантичне поле, лексико-семантична група, лексико-семантичний варіант.

Породження дериватів є не лише словотвірним, а й глибинним когнітолого-функціональним процесом. Різнотипні характеристики твірної бази виступають детермінантами прогнозу виникнення словотвірних позицій, реалізованих похідними лексемами.

Структура словотвірних парадигм (СП) дієслів вже була предметом аналізу сучасної української дериватології. Так, у межах СП досліджено словотворчу спроможність дієслів різних семантичних полів: створення об'єкта (І.Ф. Джочка) [4], деструктивний вплив (Н.М. Пославська) [6], аграрне виробництво (Р.В. Познанський) [5], у зіставному аспекті вивчено структуру парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах (Л. В. Сегін) [7].

“Одним із найбільш вагомих детермінантів словотворчої спроможності твірних є їх лексична семантика” [3, с. 118]. Лексема *вертити*, як і більшість слів української мови, є полісемантичною. Як зазначає З. Валюх, “дослідникові, який вивчає семантичну структуру похідного слова та розглядає шляхи і способи її формування, слід урахувувати те, що деривати утворюються на основі окремих значень вихідного слова, а не його семантичної структури в цілому” [1, с. 59]. Елементи значеннєвого складу дієслова *вертити* як база продукування дериватів ще не були окремим предметом спеціального словотвірного аналізу, що зумовлює **актуальність** наукової розвідки.

Об'єктом аналізу є дієслово *вертити*, семми якого належать до різних семантичних угруповань (див. Таблицю 1).

Таблиця 1

Семантичні параметри мотиватора

Семантичне поле	Рух		КФД (Конкретна фізична дія)
ЛСГ	Спричинювати рух когось, чого-небудь	Рух на місці: рух тілом або його частинами	Деструктивна діяльність з метою створення отвору, заглибини
ЛСВ дієслова <i>вертити</i>	Рухати, повертати в різні боки; // Обертати навколо осі, крутити	Рухати, повертати в різні боки; // Обертати навколо осі, крутити	Свердлити, робити свердлом заглибини, отвори
Актантна рамка	S-M-O	S-M-I(=o)	S-D-O(+r)-I
Приклади вживання	Вона ніяково <u>вертіла</u> в руках хлібину (О. Донченко)	Стриба Рячко, <u>вертить</u> хвостом, неначе помелом (П. Гулак-Артемівський)	– А нащо, татуню, <u>вертите</u> так скісно дірки? (І. Франко)

(де S – суб'єкт, що виконує дію, M – рух, D – деструктивна дія, O – об'єкт руху, I(=o) – “інструментальний об'єкт” (інструмент і водночас об'єкт руху), O(+r) – об'єкт, на який поширюється деструкція і який формується внаслідок руйнування, I – інструмент для виконання дії)

Предметом статті є реалізація дериваційного потенціалу вербатива *вертіти*.

Мета – охарактеризувати особливості структури СП вказаного дієслова та встановити роль його валентних особливостей у продукуванні похідних. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

- встановити множину словотвірних значень (СЗ), які репрезентовані девербативами;

- виявити набір словотворчих афіксів, які беруть участь у реалізації встановлених СЗ;

- порівняти словотвірний потенціал семем аналізованого дієслова.

Валентні характеристики твірного відбито у континуумі СЗ, які властиві похідним девербативам.

Визначена актантна рамка твірних проектує появу СЗ, матеріалізованих девербативами. Так, облігаторна лівобічна субстантивна валентність заповнена позицією суб'єкта, а правобічна – позицією об'єкта. Узагальненість пацієнта конкретизуємо, сегментуючи його на три види: О, І(=о), О(+г) (див. вище). Інструментальна правобічна валентність для ЛСВ, що належить до семантичного поля КФД, є факультативною. Здатність твірного дієслова володіти обставинними детермінантами на синтагматичному тлі уможливує продукування похідних вербальної зони. Узагальнену сирконстантну рамку аналізованих ЛСВ можна схематично зобразити так:

Таблиця 2

Сирконстантна рамка

Вертіти +	фазові слова, довго	→ різнотипні трансформації	темпоральність
	навколо, всередині, збоку, на поверхні		локативність
	сильно, надміру		інтенсивність,
	багато, мало		квантитативність, дистрибутивність

Встановлені типові характеристики сполучування бази дали змогу передбачити існування відкритих семантичних позицій, маніфестованих похідними. Розглянемо структуру СП кожного ЛСВ, що належить до трьох різних семантичних утворень.

І. “Спричинювати рух когось, чого-небудь”

Субстантивний блок маніфестований трьома СЗ:

- “опредметнена дія”: *вертіння*. До похідних першого ступеня деривації зараховуємо й композитні утворення, структурним компонентом яких є основа вербатива *вертіти*. У таких похідних як *водоверть*, *коловерть*, *коловертень*, *круговерть*, *крутоверть*, окрім вказаного СЗ, напластовується й значення локативності: крім значення предметної дії, семантична структура цих іменників містить вказівку на місце (водне середовище), де відбувається така дія.

- “виконавець дії”: *вертії* (розм. “той, хто крутить що-небудь”), *листовертка* (“шкідник, гусінь якого живе в листках, скручуючи їх у трубочку або пакет”).

- “об'єкт дії”: *верт'ялка* (“предмет для метання”), *верт'юшка* (“предмети, що здатні обертатися навколо осі”), *вертлик* (“шарманка”), *верт'ун*² і *верт'ута* (“печиво”).

Субстантив *вертолёт* є русизмом (пор., “вертолёт”), який словотвірно адаптований на українському ґрунті. Вважаємо, що слова-кальки зараховувати до віддієслівних похідних некоректно.

Ад'єктивний блок представлений одним СЗ “ознака об'єкта за дією, яка спрямована на нього” (*верчений*), що є результатом субстанційної валентності твірного.

Вербальний блок наймасивніший серед інших. Темпоральна валентність відображає часові модифікації виконання тієї чи іншої дії: СЗ “почати виконувати

дію” (*завертіти*) та “виконувати дію якийсь час” (*повертіти 1*).

У позиції “виконуючи дію, переводити зі стану об’єкта в стан суб’єкта” має місце пасивне дієслово *вертітися*. Таке СЗ є фіксатором субстанційної валентності вихідної одиниці.

Кількісні модифікації представлені СЗ “виконуючи дію, створювати певну кількість чого-небудь” (*навертіти²*). Семантична позиція “виконуючи дію, сформулювати, створити що-небудь” відображає завершення дії, закріплене появою результативного об’єкта (*звертіти*). Зауважимо, що характеристика стосується не дії, спрямованої на об’єкт, а власне об’єктів, які утворились внаслідок цієї дії.

Локативно-об’єктна валентність реалізується в наборі таких СЗ: “виконувати дію, спрямовуючи її навколо об’єкта” (*обвертіти*, *навертіти³* (і *навернути³*)) та “виконувати дію, пошкоджуючи структуру об’єкта” (*розвертіти 3*).

Валентність ступеня інтенсивності і міри виконання дії репрезентована СЗ “виконуючи дію, надавати швидкості руху об’єкта” (*розвертіти 4*): *А тоді дід витяг із кишені важка на мотузці, розвертів як слід, попередив, що якщо зараз йому не заплатять стільки, скільки треба, повбиває всіх* (Л. Денисенко “Калейдоскоп часу”).

II. “Рух на місці:

рух тілом або його частинами”

Субстантивний блок цієї групи похідних представлений кількома СЗ, а саме:

- “опредметнена дія” (*вертіння*);
- “виконавець дії” поділяємо на два типи:

а) людина: *вертіголова* (“той, хто має звичку вертіти головою”), *вертігузка* (“вертлява жінка”), *верту́н¹* (“вертлява людина”);

б) тварина: *вертігузка* (діал. “птах з рухливим хвостом”), *ко́ловертка* (“мікроскопічний організм, навколо ротового отвору якого розташовані рухливі війки для затягування їжі”), *верту́н¹* (“голуб, який може у польоті перекидатися через голову або крило”), *вертя́чка²* (“водяний жук,

який переміщується по поверхні води, описуючи кола”);

- “інструментальний об’єкт”: *вэ́ртел* (“горб у верхній частині гомілкової кістки, до якого прикріплюються м’язи стегна”), *вертлю́г* (анат. “горб у верхній частині гомілкової кістки, до якого прикріплюються м’язи стегна”), *вертлю́г* (“другий від основи членик ноги комахи”).

Зафіксовані похідні з узагальненим значенням “хвороба”: *вертіго* (“запаморочення голови”), *вертіж* (“хвороба овець, кіз, яку викликають личинки стрічкового глиста, що потрапляють у мозок внаслідок чого тварина кружляє в агонії”), *вертя́чка¹* (те саме, що вертіж).

Ад’єктивний блок представлений двома СЗ: “ознака об’єкта за дією, яка спрямована на нього” (*вэ́рчений*) та “ознака суб’єкта за дією, яку він виконує” (*вертлі́вий*, *вертля́вий*, *верткі́й 1*).

Вербальний блок цієї групи похідних є найменш продуктивним. Тут має місце лише результат темпоральної та субстанційної валентностей: “почати виконувати дію” (*завертіти*), “виконувати дію якийсь час” (*повертіти 1*), “виконуючи дію, переводити зі стану об’єкта в стан суб’єкта” (*вертітися*).

III. “Деструктивна діяльність

з метою створення отвору, заглибини”

Семема “свердлити, робити свердлом заглибини, отвори” вказує на належність лексеми *вертіти* до семантичного поля КФД. На нашу думку, зазначена семема знаходиться на межі між семантично полярними групами дієслів: деструктивними вербативами та дієсловами із семантикою створення об’єкта. Так, І. Ф. Джочка, досліджуючи словотворчу спроможність дієслів із семантикою створення об’єкта, відносить це дієслово до ЛСГ “утворювати виїмки, заглибини, отвори тощо” [4, с. 2]. Ця ж семема знаходить місце і у семантичній класифікації вербативів деструкції Н. М. Пославської [6], яка виділяє ЛСГ “пошкоджувати поверхню рубцями, дірками, заглибинами тощо”. Така диференціація залежить не лише від лінгвальних чинників, а й, очевидно, від мовної картини світу, яка вербально ре-

презентує навколишній світ, що продукується нашою свідомістю, яка виступає “сукупністю уявлень людини про реальний світ, що закріплена в системі значень мови, у її лексико-семантичній підсистемі, у структурі енциклопедичних, тлумачних словників, у незліченних мовленнєвих ситуаціях, текстах різних видів, типів, жанрів, нарешті, в індивідуальному спілкуванні” [8, с. 88].

Субстантивний блок представлений двома СЗ: “опредметнена дія” (*вертіння*) та “інструмент” (*гайковёрт* “машина для закручування гайок, гвинтів”, *вертіюг* “деталь, що з’єднує дві частини механізму і дає можливість одній з них обертатися навколо своєї осі”). Облігаторні семантичні позиції агенса та пацієнса не зреалізовані, що, очевидно, пояснюється маловживаністю конкретного ЛСВ твірного.

Ад’єктивний блок представлений однією позицією “ознака об’єкта за дією, яка спрямована на нього” (*вёрчений*).

Найбільшою словотворчою продуктивністю аналізований ЛСВ вербати́ва відзначається в утворенні дієслів. У вербальному блоці маніфестовані різнотипні трансформації дієслів: локативні, темпоральні, квантитативні, дистрибутивні.

Темпоральна валентність відображається у двох СЗ: “виконувати дію якийсь час” (*повертіти 1*) та “завершувати виконання дії” (*довертіти*).

Векторна валентність породжує кілька СЗ, маніфестованих похідними: “додатково або трохи виконувати дію, спрямовану на збільшення розміру об’єкта” (*розвертіти 2*, *навертіти¹* і *навернутити¹*, *привертіти*), “виконувати дію, відок-

ремлюючи що-небудь від чогось, пошкоджуючи об’єкт” (*розвертіти 1*, *вівертіти 1*, *відвертіти*), “спрямовуючи дію, проникати всередину, робити отвір, заглибину” (*навертіти²*, *вівертіти 2*, *провертіти*). Дія, в результаті якої відбувається зміна у структурі об’єкта завдяки проникненню всередину нього додаткового компонента, транспонується у дієслово із СЗ “виконувати дію, за якої відбувається проникнення якогось об’єкта в інший” (*ввертіти*, *увертіти*).

Квантитативні модифікації дії представлені СЗ “виконувати дію надміру” (*первертіти 2*). Кількісні зміни позначають також дієслова дистрибутивно-розподільної дії, яким властиве СЗ “виконувати дію, поширюючи її на багато місць чи об’єктів” (*повертіти 2*). Інтенсивно-кількісні зміни відображені у похідному з СЗ “виконувати дію заново” (*первертіти 1*).

Результатом субстанційної валентності є СЗ “виконуючи дію, переводити зі стану об’єкта в стан суб’єкта”. Виразником цього СЗ є форма пасивного стану (*вертітися*), що виражає інверсію суб’єктно-об’єктних позицій.

Основними способами та засобами реалізації СЗ є: субстантивний блок – суфіксація (-ій-, -інн-, -ялк-, -ун-, -ушк-, -ут-, -лик-, -иго-, -іж-, -ячк-, -ел-, -юг-), композиція основ + інтерфіксація (о), основоскладання (дієслово в наказовому способі + іменна частина); ад’єктивний блок – суфіксація (-ен-, -лив-, -ляв-, -к-); вербальний блок – префіксація (у-, в-, за-, по-, на-, з-, об-, роз-, до-, пере-, при-, про-, ви-, від-), постфіксація (-ся).

Таблиця 3

Кількісна характеристика продуктивності бази				
Зона	Субстантивна	Ад’єктивна	Вербальна	Сума
№ групи				
I	13	1	10	24
II	14	4	3	21
III	3	1	18	22
	30	6	31	67

Отже, специфіка дериваційної поведінки мотиватора залежить від семантико-

валентних параметрів його ЛСВ. Семантична структура вихідної одиниці експлі-

кує варіювання різнотипних СЗ. Загальна кількість похідних на першому ступені деривації – 67 ЛСВ (кількісну характеристику продуктивності див. Таблицю 3). СП аналізованих ЛСВ дієслова “вертїти” характеризуються трьома частиномовними блоками: субстантивним, ад’єктивним і вербальним. Значеннєві трансформації представлені низкою СЗ, а саме: “опредметнена дія”, “виконавець дії”, “інструмент”, “об’єкт” (поділ на підвиди об’єкта дії див. табл. 1), “ознака об’єкта за дією, яка спрямована на нього”, “ознака суб’єкта за дією, яку він виконує”, “почати виконувати дію”, “виконуючи дію, переводити зі стану об’єкта в стан суб’єкта”, “почати виконувати дію”, “виконувати дію якийсь час”, “завершувати виконання дії”, “виконуючи дію, надавати швидкості руху об’єкта”, “виконувати дію, спрямовуючи її навколо об’єкта”, “виконувати дію, пошкоджуючи структуру об’єкта”, “виконуючи дію, створювати певну кількість чого-небудь”, “виконуючи дію, сформулювати, створити що-небудь”, “виконувати дію, за якої відбувається проникнення якогось об’єкта в інший”, “додатково або трохи виконувати дію, спрямовану на збільшення розміру об’єкта”, “виконувати дію, відокремлюючи що-небудь від чогось, пошкоджуючи об’єкт”, “спрямовуючи дію, проникати всередину, робити отвір, заглибину”, “виконувати дію надміру”, “виконувати дію, поширюючи її на багато місць чи об’єктів”, “виконувати дію заново”.

У зіставленні СЗ, реалізованих похідними від різних ЛСВ вербатива “вертїти”, виявлено спільні СЗ з тотожними репрезентантами (!) у межах кожного з трьох блоків: “опредметнена дія” (*вертїння*), “ознака об’єкта за дією, яка спрямована на нього” (*верчений*), “виконувати дію якийсь час” (*повертїти 1*), “виконуючи дію, переводити зі стану об’єкта в стан суб’єкта” (*вертїтися*).

Найпродуктивнішими способами словотворення виступають префіксація (вербальний блок) та суфіксація (субстантивний та ад’єктивний блоки).

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в системному описі та аналізі семантико-валентних особливостей вербативів, які є компонентами макрополя руху, оскільки вивчення словотвірних параметрів вказаних лексем дасть можливість прогнозувати їхню дериваційну поведінку, а отже простежити мовний акт когнітолого-ономасіологічних інтерпретацій.

1. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові / Валюх З. О. – К. ; Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
3. Грещук В. В. Дериваційно релевантні параметри твірних слів / В. В. Грещук // Студії з українського мовознавства: Вибрані праці. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – С. 111–122.
4. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об’єкта : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
5. Познанський Р. В. Словотворча спроможність дієслів семантичного поля “аграрне виробництво (рослинництво)” : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Р. В. Познанський. – Івано-Франківськ, 2014. – 20 с.
6. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об’єкта : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
7. Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Л. В. Сегін. – Донецьк, 2003. – 20 с.
8. Соколовська Ж. П. Картина світу та ієрархія сем / Ж. П. Соколовська // Мовознавство. – 2002. – № 6. – С. 87–91.

В статье проанализированы структурные лексико-семантические элементы глагола «вертеть» как отдельные мотивационные базы. Установлены валентные рамки для каждой семемы. Выявлены семантические поля, а в их пределах – лексико-семантические группы, к которым принадлежит анализируемый глагол. Описаны семантические позиции, реализуемые производными на первой ступени деривации.

ващи. Очерчены средства и способы образования девербативов. Установлены количественные соотношения производных между разнотипными семантическими элементами структуры мотиватора.

Ключевые слова: словообразовательная парадигма, словообразовательное значение, валентность, производное слово, семантическое поле, лексико-семантическая группа, лексико-семантический вариант.

In the article the structural lexical-semantic elements of the verb "to twirl" as a separate motivational base have been analyzed. Valence frameworks for each sememe have been defined. Semantic fields, and within them – lexical-semantic groups, which include the analyzed verb, have been found. Semantic positions realized by derivatives on the first stage of derivation have been described. Tools and methods of creating derivatives have been outlined. The quantitative ratio between different semantic elements of the structure of motivator has been found.

Key words: word forming paradigm, derivational meaning, valence, derivative, semantic field, lexical-semantic group, lexical-semantic variant

УДК 81'367.33'367.624

ББК 81.411.2-22

Оксана Федурко

ВІДПРИКМЕТНИКОВІ ПРИСЛІВНИКИ НА –О (-Е) // -ЛУ У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕНЬ ІЗ ПРЕДИКАТАМИ МОВЛЕННЯ

У статті досліджено особливості сполучуваності відприкметникових прислівників на -о (-е) // -лу з предикатами мовлення. Установлено, що в реченнях цього семантико-синтаксичного різновиду вживані прислівники різних функціонально-семантичних типів, проте з різним ступенем активності. Найактивнішими є прислівники способу дії, квалітативні, кількісні.

Ключові слова: семантико-синтаксична структура речення, інваріантна семантична структура, предикат мовлення, відприкметниковий прислівник.

Актуальною проблемою сучасної лінгвістичної науки є увага до синтаксичної системи мови. У центрі її розгляду – природа значення речення та його складників. Попри наявність різних (денотативного, логічного, семантичного) підходів до визначення семантичної структури речення, найбільше прихильників здобув останній. Згідно з ним, семантико-синтаксична структура речення – це проміжна ланка між осмисленням ситуації в мовленнєвому акті та її синтаксичним утіленням, бо “мова лиш опосередковано відображає світ, тоді як безпосередньо – нашу концептуалізацію світу” [20, с. 49–50].

Семантичний синтаксис постав із необхідності вивчення об’єктивно-сміслового змісту речення, що в цілому для мови як знакової системи важливо, адже вираження і сприйняття смислів є її провідною функцією [11, с. 33]. Появу нового напрямку в мовознавстві засвідчили ґрунтовні розвідки Н. Арутюнової [2], В. Богданова [3], В. Гака [8]; Ч. Філлмора [17],

У. Чейфа [18] та ін., які й окреслили його провідні завдання: дослідити природу змісту речення, виявити семантичні типи речень, семантичні типи аргументів і предикатів, специфіку взаємодії різних рівнів речення, роль кожного з компонентів речення у формуванні його загального змісту.

Предикат як організатор семантичного плану речення прогнозує його зміст [16, с. 119] і забезпечує “взаємини смислу й тексту, які зумовлюють функціонально-прагматичне призначення мови” [14, с. 7]. У переважній більшості висловлень морфологічним втіленням предиката є дієслово, хоча є й недієслівні предикати (іменникові, прикметникові, числівникові) [1, с. 38].

Однак у структурі багатьох речень наявні компоненти, не зумовлені валентною дією предиката. Учені наголошують на актуальності вивчення їх як таких, що засвідчують неелементарність, ускладненість семантичної структури речення, яка

теж узагальнена, типізована, бо без типових переходів від значення до смислу розуміння між мовцями було б неможливим [13, с. 14–15]. До ускладнювачів семантичної структури належать і прислівники [7, с. 69]. Питання про те, які з них і з предикатами яких семантичних типів взаємодіють, актуальні для адекватного осягнення змісту речення.

Мета статті – проаналізувати особливості сполучуваності прислівників на *-o*, *-e* // *-ly* у складі неелементарних речень із предикатами мовлення.

У сучасних працях із семантичного синтаксису прийнято розрізняти предикати дії та стану [9]. Денотативна сема “дія” об’єднує одиниці з таким набором диференційних ознак: негомогенність (для дії характерне чергування різних станів), тимчасовість, непостійність, активність суб’єкта [9, с. 64].

Найзагальніше поняття дії конкретизується у таких семантичних варіантах: “фізична дія”, “рух/переміщення”, “мовленнєва діяльність”, “інтелектуальна і соціальна діяльність”, “психічна діяльність”, “дія-локативність” тощо. Кожен із варіантів репрезентує не одна, а низка дієслівних лексем, що різняться між собою додатковими денотативними або ж конотативними семами. На цій підставі кваліфікуємо семантичні варіанти як інваріантні семантичні структури (далі – ІСС), що функціонують у межах кожної з базових денотативних сем.

Семантичні структури мовлення репрезентують дієслова мовлення – одиниці неоднорідні в плані лексичного значення: одні з них позначають власне процеси мовлення, інші ж – процеси мовлення у зв’язку з різними аспектами діяльності людини. У своїй статті скористаємося класифікацією О. Леути [11, с. 101], на наш погляд, найбільш обґрунтованою й репрезентативною, і, що важливо, застосовною також до класу англійських дієслів мовлення.

Отож серед висловлень ІСС “мовленнєва діяльність” розглядаємо конструкції, у яких предикат репрезентовано дієсловом однієї з трьох семантичних груп: 1) характеристика зовнішнього ас-

пекту усного мовлення (*говорити, казати, мовити, балакати, висловлювати, ораторствувати, патякати; гаркавити, лементувати; декламувати, скандувати* // *pronounce, wail, say, speak, mutter, chatter, yell*); 2) характеристика змісту думки, вираженої усним мовленням (*бесідувати, запитувати, інформувати, агітувати, благувати, признаватися, командувати, радити* // *talk, chat, ask, question, inquire, inform, restond, pray, confess, command, claim*); 3) значення емоційного ставлення й оцінки адресата (*дякувати, лестити, рекомендувати, хвалити; глузувати, картати; жалітися, нарікати* // *praise, curse, grumble*). Їх виділено на підставі врахування архісеми “усно висловлювати думки, почуття” та диференційних ознак опозитивного плану “адресованість/неадресованість”, “взаємність/невзаємність мовленнєвої дії”, “наявність позитивної/негативної оцінки адресата” [11, с. 110–122].

Семантика наведених дієслів задає синтаксичні позиції агента у вияві “адресант мовленнєвої дії” (СС **Адресант-ПЗ**): *Никифор гукнув голосно* (Т. Зарівна) // *She talked cheerfully* (Е. Bronte); також адресата та делібрата (делібратива) – СС відповідно **Адресант-ПЗ-Адресат**: *Мама постійно до мене говорить, але я не реагую* (Т. Малярчук) // *She greeted him gloomily* (А. Conan-Doyle) та **Адресант-ПЗ-Делібратив**: *Товариш говорив щось нервово* (М. Коцюбинський) // *He says this readily* (J. Updike); **Адресант-ПЗ-Делібратив-Адресат**, коли функцію делібратива виконує предикативна конструкція, наприклад: *Ада Семенівна сердито, образливо кинула мені в лице: “Хіба я недомена?”* (Б. Харчук) // *He replied civilly but curtly, “I thank thee most kindly, Mr Rayner, but I have no need of thy charity”* (V. Wood).

У текстах обох мов трапляються стилістично марковані висловлення з пропущеною предикатною синтаксею, на яку, серед іншого, вказує (чи навіть її уточнює) прислівник на *-o* (*-e*) // *-ly*: *Марія зупиняється і, обернувшись, міряє його довгим здивованим поглядом, а потім так лагідно: “Дурненький, такого не буває”* (С. Майданська) // *So Justice Oberwaltzer –*

solemnly and didactically from his high seat to the jury (T. Dreiser).

Обов'язкові семантичні ознаки синтаксем адресанта й адресата – [+конкретність], [+істота], [+антропонімність], а делібратива – [+конкретність], [+неістота]. Метафоричне вживання неособових чи абстрактних іменників у функції адресанта й адресата – явище доволі неординарне: *Але ж і Україна кличе все голосніше* (М. Дашкієв); *Мамо, німо молив той жест, мамо* (О. Забужко) // *The betrayal in Casey's eyes spoke loudly* (T. Fowler). Згадане стосується також предикатів інших лексико-семантичних розрядів, ужитих у значенні предикатів мовлення: *Смакували голосно й цинічно свої любовні втіхи й насолоди* (В. Симоненко).

Дослідники [15; 12] встановили, що для повної реалізації свого значення дієслова мовлення часто потребують обставинних характеристик, найнеобхіднішими з яких є: темпоральні, характеристики інтенсивності, способу дії, причини, просторової локалізації. У кожній із перелічених груп, крім групи “просторова локалізація”, Н. Ніколаєва наводить прислівники на *-o (-e)*: *довго, тихо, голосно, радісно, злісно* [12, с. 14]. За підрахунками І. Ігнатенко, 60% відсотків дієслівно-прислівникових словосполучень англійської мови припадає на конструкції з обставинами способу дії, причому в переважній більшості випадків обставини способу дії (в основному прислівники на *-ly*), каже авторка, характеризують не так темп чи гучність мовлення, як його тон, манеру й емоційне забарвлення [15]. Проаналізуємо докладніше особливості сполучуваності предикатів з прислівниковими атрибутами в межах ІСС “мовленнєва діяльність”.

1. **Adv_{ax}**. В обох мовах загальнооцінні прислівники *добре, погано* та їхні синоніми надають перевагу предикатам мовлення першої семантичної групи – характеристика зовнішнього аспекту усного мовлення: *Мудрий не мовить про мертвих погано* (Г. Пагутяк); *Шийка спересердя гидко вилаявся* (Б. Антоненко-Давидович); *Красно говорив товариш* (Б. Антоненко-Давидович) // *Speak nicely, then:*

don't be in hurry (Ch. Bronte); *He spoke his own well and the other two badly* (R. Barr). Однак, як видається, у таких конструкціях оцінка стосується вибраних суб'єктом вербалізаторів думки, а не самого акту говоріння. Натомість у реченні *Моя доня вже гарно говорить* (3 розм.) оцінний прислівник означає дієслово *говорити*, але у функції предиката якості.

При предикатах мовлення двох інших груп уживають здебільшого прислівники синкретичного плану, у яких оцінне значення, перемістившись із периферії семантичної структури на передній план, набуває ознак визначального, наприклад: *Як ти страшно жартуєш в моїй хаті* <...> (М. Стельмах) // *They told the stories admirably* (V. Woolf).

2. **Adv_{man}**. Ці прислівники зафіксовано в ІСС “мовленнєва діяльність” кожного з трьох семантичних різновидів: а) характеристика зовнішнього аспекту усного мовлення: *[Косинка] продекламував “Колісницю” надзвичайно артистично, з енергією та любов'ю до поетичного слова* <...> (М. Слабошпицький) // *Will said hesitatingly but still with a touch of pride* (V. Wood); б) характеристика змісту думки, вираженої усним мовленням: *Він запитав це якимось глузливо* (Б. Харчук); – *Чого ж ти, небого, сидиш мов засватана? – безцеремонно натякав Григорко* (П. Козланюк) // *They'd talk avidly about films* (J. Moore); в) значення емоційного ставлення й оцінки адресата: – *О, навіть дуже! Взагалі, такої сукні я зроду не бачив! – щиро захоплююся* // “*Our lives are really going down the tubes*”, *agreed Jess, beginning to giggle uncontrollably* (M. Crisp).

3. **Adv_{qual}**. (прислівники якості дії) можуть означувати дієслова мовлення зі значенням: а) характеристики зовнішнього аспекту усного мовлення: <...> *відказав чемно тато* (Т. Зарівна); *Говорив притрасно й сердито* (У. Самчук) // “*They wouldn't* <...> *misrepresent*”, *said Rachel tonelessly* (I. Stone); “*Certainly*”, *John replied cheerfully* (V. Wood); б) характеристики змісту думки, вираженої усно: *Мама лагідно переконувала хлопчика* (Т. Млярчук) // *He remarked carelessly* (L. Becke),

навіть у випадку переносного вживання дієслова: *Інна планує моє майбутнє цілком щиро і сумлінно* (Т. Малярчук). В останньому реченні дієслівно-іменникова сполучка *планує майбутнє* має значення ‘розповідає про плани на майбутнє’.

4. **Adv_{quan.}** (квантитативні прислівники). Конструкції з прислівниками, що передають суто кількісну характеристику дії (тобто з прислівниками-інтенсифікаторами), хоча рідко, але трапляються в ІСС “мовленнєва діяльність”, для прикладу: *Говорила [я] мало і повільно ...* (Т. Малярчук); *Стояла я і слухала весну, вона мені багато говорила* (Леся Українка) // *I could hardly tell ...* (Ch. Bronte), проте вони не такою мірою частотні, як висловлення з інтенсивами. Це, очевидно, можна пояснювати тим, що інтенсиви містять у своїй семантичній структурі додаткові ознаки позитивної чи негативної оцінки, що розширює їхні сполучувальні властивості: *Теофіла – як є – падає на коліна і палко молиться образам* (М. Матіос); *Так гаряче шепотіла, аж у роті пересохло* (Люко Дашвар) // *She fell on her knees and prayed desperately as though some terrible danger threatened her* (W.S. Maugham); *He had complained bitterly of commonplaceness of life* (A. Conan-Doyle). Трапляється, що кількісне значення таких прислівників увиразнюють частки займенникового походження: *Як не розберешся, Платосик усе чисто розкаже* (Люко Дашвар).

Adv_{freq.} зазвичай трапляються у поєднанні з дієсловами двох останніх семантичних груп, до того ж вибірково. Так, для дієслів *бесідувати, запитувати, інформувати, агітувати, консультиувати, глузувати, картати, хвалити, дякувати* звичніша взаємодія з прислівником *часто*, а для *благати, признаватися* – з прислівником *рідко*, тоді як лексеми *радити, лестити, жалітися, нарікати* вживаються з обома прислівниками, наприклад: *Ми з головою сільради часто консультивали своїх учителів, підбадьорювали, підучували* (Є. Кравченко) // *He repeated the name more frequently than the others* (M. Freeman); *My wife continually complains* (A. Train).

З дієсловами мовлення **Adv_{dur.}** поєднуються доволі активно: *Довго вони базікали* (Леся Українка); *Довго вмовляв її вийти за нього заміж* (К. Мотрич) // *They ... knew better than to drone on endlessly about him to others* (J. Moore); *Thaddeus Sholto talked incessantly in a voice which rose high above the rattle of the wheels* (A. Conan-Doyle); *He argued interminably* (W.S. Maugham).

5. **Adv_{temp.}** Речення *Якова негайно представили німецькому капітанові...* (У. Самчук) // *People with good news always blurted it out immediately* (J. Moore) показують, що в обох мовах прислівники часу природніші в конструкціях, утворених предикатами мовлення двох останніх груп – характеристика змісту думки, вираженої усним мовленням; значення емоційного ставлення й оцінки адресата.

6. **Adv_{fm.}** Українські прислівники мети, як і всі решта, у комунікативно нейтральних структурах розташовуються перед предикатом: *Під час купелі я спеціально прошу потерти мені спину* (Т. Малярчук); *Мати недаремно казала, що вона тверда, як камінь...* (Б. Харчук). Речення на взірць *Не кокетуйте зі мною даремно...* (У. Самчук) засвідчують імовірність вживання цільових прислівників наприкінці речення, що дає змогу адресантові мовлення акцентувати на їхній комунікативній значущості. Для англійських прислівників природнішою є постпозиція і в ІСС зі значенням мовлення: *“Doctor, please don't shout”, I importuned vainly* (FEE 1815).

7. **Adv_{caus.}**, тобто прислівники зумовленості, в ІСС мовлення зафіксовано в обох мовах [Люди] *нетерпляче* кляли тролейбуси (Є. Кононенко) // *He shouted angrily* (M. Freeman); *This she inspected doubtfully murmuring fretfully to herself* (A.J. Cronin).

Отже, семантичні структури мовлення в обох мовах найактивніше взаємодіють з прислівниками способу дії, якісної характеристики дії, усіма різновидами квантитативних прислівників. Взаємодія з обставинними прислівниками не становить їхньої визначальної прикмети: не зафіксовано висловлень із локативними

прислівниками, не вирізняється багатством і частотністю сполучуваність із прислівниками зумовленості.

1. Андерш Й. Ф. Типологія речень з дієслівно-ад'єктивними предикаторами в українській мові в зіставленні з чеською / Й. Ф. Андерш // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 38–45.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
3. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. В. Богданов. – Л. : Изд-во Ленинградского гос. ун-та, 1977. – 204 с.
4. Брицын В. М. Сопоставительное исследование синтаксических синонимов в русском и украинском языках / В. М. Брицын. – К. : Наука, 1980. – 139 с.
5. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 576 с.
6. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. К. : Наук. думка, 1992. – 285 с.
7. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса : Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка : [учебник] / М. В. Всеволодова. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 502 с.
8. Гак В. Г. Высказывание и ситуация / В. Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1973. – С. 349–372.
9. Іваницька Н. Б. Система значенневих варіантів семантичного макрокомпонента категорії процесуальності українських та англійських дієслів / Н. Б. Іваницька // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 62–68.
10. Кононенко В. І. Смысл у функціонально-коммуникативному аспекті / В. І. Кононенко // Ономастика і апелятиви. – Вип. 30. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський нац. ун-т, 2007. – С. 33–39.
11. Леута О. І. Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова : [монографія] / О. І. Леута. – К. : Вид-тво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 404 с.
12. Ніколаєва Н. Г. Семантико-синтаксична організація речень із дієслівними предикатами мовлення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. Г. Ніколаєва. – К., 2003. – 27 с.
13. Почепцов Г. Г. (мл.) Коммуникативные аспекты семантики : [монографія] / Г. Г. Почепцов. – К. : Изд-во при Киевск. гос. ун-те, изд. объедин. “Вища школа”, 1987. – 131 с.
14. Предикат у структурі речення : [монографія] / [за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка]. – К. ; Івано-Франківськ ; Варшава, 2010. – 408 с.
15. Ігнатенко І. В. Синтагматические характеристики английских глаголов говорения // Прагматика форм речевого общения : [сб. науч. ст.] / Сам. гос. ун-т ; [под ред. А. И. Волокитиной]. – Самара, 2001. – С. 144–149.
16. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.
17. Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1981. – Вып. X. – С. 369–495.
18. Чейф У. Л. Значение и структура языка / Уоллес Л. Чейф ; [пер. с англ. Г. С. Щура] / [под ред. Ю. С. Степанова; послеслов. С. Д. Кацнельсона]. – М. : Прогресс, 1975. – 432 с.
19. Jackendoff R.S. Semantics and Cognition / Ray Jackendoff. – Cambridge, Massachusetts : MIT Press, 1983. – 283 p.
20. Wierzbicka A. Lingua mentalis. The semantics of natural language / Anna Wierzbicka. – Sydney, etc. : Academic press, 1980. – 367 p.

В статті досліджені особливості сочетаємості наречій на -о (-е) // -ly, образованих від прилагательних, з предикатами речі. Установлено, що в предложениях этой семантико-стилистической разновидности употребимы наречия разных функционально-семантических типов, но с разной степенью активности. Самые активные наречия образа действия, качественные, количественные.

Ключевые слова: семантико-стилистическая структура предложения, инвариантная семантическая структура, предикат речи.

The combinability peculiarities of adjectival adverbs in -o (-e) // -ly with predicates of speech activity are described in the paper. It is established that different functional-semantic types of adverbs in -o (-e) // -ly are used in the sentences. The most active are adverbs of manner, qualitative and quantitative adverbs.

Keywords: semantic-syntactic sentence structure, invariant semantic structure, predicate of speech activity, adjectival adverb.

ВАЛЕНТНІСТЬ ПРЕДИКАТА В ПАСИВНИХ КОНСТРУКЦІЯХ (на матеріалі української та німецької мов)

У статті розглянуто явище валентності предиката, його відображення в формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних структурах висловлення, проаналізовано особливості валентності предикатів в рамках трансформації “актив-пасив” на матеріалі української та німецької мов.

Ключові слова: валентність, предикат, пасивна конструкція, семантико-синтаксична структура.

Теорія валентності займає одне з провідних місць в лінгвістичних студіях, оскільки дозволяє розглядати сполучення слів у межах висловлення не лише з огляду на їх синтаксичну функцію, а й з урахуванням особливості їх семантичного значення та комунікативних інтенцій мовця. Тему валентнісних властивостей членів пропозиції як компонентів висловлення розглядали в своїх працях такі відомі мовознавці, як Й.Ф. Андерш, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, Й. Ербен, А.П. Загнітко, С.Д. Кацнельсон, М.В. Марченко, Л. Теньєр, М.В. Степанова, Ч. Філлмор та ін.

Мета статті полягає в дослідженні валентності предикатів у пасивних конструкціях на матеріалі української та німецької мов. Наше завдання – проаналізувати категорію валентності предиката та порівняти способи її вираження в межах трансформації “актив-пасив”.

Властивість предиката передбачати і визначати структуру речення відзначив В. фон Гумбольдт, який стверджував, що дієслово зв’язує речення в одне ціле, в той час як інші слова прирівнюються до інертного матеріалу, готового до з’єднання. Л. Теньєр обґрунтував вербоцентричну теорію, в якій відвів дієслову визначальну функцію в предикації та висловив думку, що дієслівний предикат виступає конструктивним центром речення [5, с. 43–44].

Валентність дієслова-предикатора виявляється в його сполучуваності з іншими членами речення та дає змогу прогнозувати придієслівні позиції в синтаксичній структурі речення, приступні для заміщення обов’язковими чи факультативними компонентами [3, с. 17–25]. Предикат характеризується двома видами валентності за розташуванням поширювачів у

пропозиції: лівобічна пов’язана переважно із суб’єктом висловлення, а правобічна – з актантами з об’єктним, адресатним, локативним чи інструментальним значеннями.

У функції облігаторних компонентів переважно виступають об’єкти та поширювачі з семантикою часу та місця [11, с. 15]. Актанти цього типу не можна вилучити зі структури висловлення, оскільки вони необхідні для досягнення значеннєвої та граматичної завершеності речення й пов’язані з категорійною семантикою. Факультативні компоненти надають додаткову інформацію, що не є обов’язковою для розуміння змісту висловлення, а тому знаходяться на периферії поля і входять до допоміжної зони [9, с. 50]. Однак є актанти, що незважаючи на формально факультативний статус, є інформаційно значущими, тому їх уживання регулюється змістовими та комунікативними завданнями конкретного висловлення [5, с. 44–45].

Отже, валентність дієслова-предикатора є постійною в конкретному значенні, але це не означає, що в поверхневій структурі пропозиції відобразатимуться всі валентності, потенційно закладені в його семантиці [7, с. 40].

До чинників, що зумовлюють появу конститутивних поширювачів у висловленні, належить семантична структура предиката як основного носія валентності. Зокрема, С.Д. Кацнельсон, О.Б. Шапіто, Л.В. Щерба стверджували, що семантика предикатора визначає його сполучувальні можливості щодо актантів [5, с. 44]. Водночас потрібно розмежовувати поняття валентності та сполучуваності, як це має місце у працях І.Р. Вихованця в контексті роз-

гляду активної і пасивної валентності. Слова у реченні поєднуються через взаємодію активної валентності предиката й пасивної валентності його актантів; відповідно, валентність є потенційною характеристикою й первинною категорією, а сполучуваність вважається її конкретною реалізацією і вторинною категорією [4, с. 107–110].

Розглянемо глибше особливості семантики предикатів, звернувшись до понять автосемантичності та синсемантичності. Під синсемантиєю мовної одиниці передбачається її здатність виражати значення лише в поєднанні з іншими мовними одиницями або в певному контексті чи ситуації, внаслідок чого синсемантичним предикатам властива інформаційна недостатність, відносність значення й потреба в облігаторних поширювачах [5, с. 44]. Наведемо приклад пасивної конструкції з синсемантичним предикатором: *Її хатину було видно з вікна нашого класу* (О. Сайко). У цьому висловленні предикатора *було видно* недостатньо для розуміння змісту висловлення. Його структура вимагає наявності як мінімум одного облігаторного актанта-об'єкта (*її хатину*), який у цьому прикладі ще доповнюється факультативним актантом-локативом з *вікна нашого класу*.

Автосемантичними є одновалентні предикатори, що обмежуються лише предикативним зв'язком і прогнозують активний чи пасивний характер суб'єкта. Здебільшого йдеться про стан суб'єкта, який може бути вираженим вербально або бути присутнім у висловленні лише імпліцитно [5, с. 44]. Наприклад, у реченні *Коли я запропонував Білому поїхати разом до Гуляй-Поля, той легко погодився, тож ми домовились, що заїдемо за ним в Донецьк, а там видно буде* (С. Жадан) предикат *видно буде*, на перший погляд, видається ідентичним до попереднього, однак має іншу семантику. Вираз *буде видно* в українській мові вживається без облігаторних актантів у випадках, коли мовець має на меті підкреслити невизначеність подальшого розвитку подій. У цьому прикладі автор додав локатив *там*, який не є облі-

гаторним, але додатково вказує на спланованість подорожі лише до певного моменту.

Зосередимося на валентності предикатів в простих елементарних реченнях, що з семантичного погляду представляють одну ситуацію чи подію і містять лише один предикат. В рамках формально-синтаксичного підходу можна виділити два підвиди простих речень: 1) власне-формально-синтаксичний різновид простих елементарних речень, для структури якого характерна наявність лише головних членів речення без будь-яких поширювачів; 2) опосередкована формально-синтаксична структура простого речення, що включає в себе всі іменникові компоненти, передбачені валентністю предиката [2, с. 11–12]. Межі простого елементарного речення в семантико-синтаксичному сенсі окреслюються лексичним значенням предиката, а структура зумовлюється його валентним класом [2, с. 13]. І.Р. Вихованець досліджує кількісний аспект валентнісних властивостей вербативів і стверджує, що “в українській мові дієслово може керувати шістьма іменниками. Це межа, абсолютний кордон синтаксичної сили” [4, с. 112]. Визначення валентного типу дієслова-предикатора перегукується з класичним поділом дієслів за значенням, а саме, одновалентні дієслова-предикатори прив'язані до стану, а багатовалентні – до дії [8, с. 12].

Й. Ербен виділив у німецькій мові, на відміну від української, чотири моделі простих речень, які відрізняються за загальною валентністю дієслівного предиката: від одно- до чотирьохвалентного [10]. Окремо можна відзначити предикати з нульовою валентністю, що вживаються в безособових реченнях, в яких формальний суб'єкт представлений експлетивом *es*. Очевидно, семантико-синтаксичній та формально-синтаксичній структурам властива автономність, що призводить до їх асиметрії, яку потрібно враховувати при аналізі [2, с. 57–58]. Зокрема, Ч. Філлмор стверджував, що кількість аргументів не завжди відповідає кількості синтагматичних компонентів, а поява усіх актантів у реченні

залежить не тільки від семантичних чинників, а й від мовленнєвої ситуації [8, с. 13].

Отже, при розгляді валентності стає очевидним зв'язок між граматичним, лексичним і семантичним рівнями мови. Навіть більше, валентність можна визначити як особливу морфолого-семантико-синтактико-словотвірну категорію слова, що складається із семантичної та формально-синтаксичної площини, які в українському мовознавстві злито в поняттям семантико-синтаксичної валентності [8, с. 10].

Якщо мовець з тих чи інших причин вважає доцільним ужити пасивну конструкцію, то під час трансформації “актив-пасив” валентна рамка предиката також зазнає змін. Активний предикат дії, який внаслідок такого перетворення замінюється предикатором, що складається з дієслова-зв'язки та предикатної форми на *-но*, *-то*, може керувати діапазоном актантів, меншим на один член, ніж у відповідній активній конструкції [6, с. 261]. Це пояснюється тим, що інструментальний актант, який мав би відобразити у формально-синтаксичній структурі агенса і виражатися іменником або займенником в орудному відмінку, стає не тільки необлігаторним, а й стилістично ненормативним. Наприклад: *Придумано дотепно та з певним розрахунком, нічого не скажеш* (А. Кокотюха). Хоча з контексту можна вивести актант *ними* (в активній конструкції – *вони придумали*), вживання його в цьому реченні є зайвим.

Водночас інструментальний актант може бути доречним у пасивних конструкціях із дієсловами-предикаторами, утвореними від предикатів дії за допомогою додавання постфікса *-ся*: *Перон потихеньку наповнювався людьми...* (Є. Положій). Вживання або не вживання інструментального актанта в цьому типі пропозиції значною мірою залежить від інтенції мовця. За О.В. Бондарком, під інтенціональністю мається на увазі зв'язок семантичних функцій граматичних форм з намірами мовця та комунікативними цілями мовленнєвої діяльності [1, с. 29–30], як наслідок, кількість відкритих позицій в семантико-синтаксичній структурі вислов-

лення відображає інтенційну сутність предиката.

Для формально-синтаксичної структури односкладних речень, предикат яких виражений предикативними формами на *-но*, *-то*, обов'язковою є наявність актанта з об'єктним значенням у формі знахідного відмінка [6, с. 262]. Навіть якщо такий поширювач не представлений безпосередньо у пропозиції: *Як же їй гарно складено!* (О. Ільченко), то він присутній імпліцитно і може бути виділений з контексту: – *Як же їй гарно складено! – і зітхнула, бо ж не була чужа її серцю поезія* (О. Ільченко). У цьому випадку в початкове речення можна додати актант-об'єкт *поезію*. Предикатор уживається з актантом, що позначає адресата дії [6, с. 262]: *Хоча в нас не прийнято один одному щось наказувати...* (А. Кокотюха).

Оскільки пасивні конструкції вживаються з метою змістити акцент з суб'єкта та особливостей ситуації на факт дії, висловлення з повним набором актантів, зумовлених потенційною валентністю предикатора, зустрічаються лише зрідка, наприклад: *...там навіть на обкладинці було зображено вантажівку з пшеницею під елеватором...* (С. Жадан). В цьому висловленні, крім об'єктного актанта, також присутні кілька аргументів із локативною семантикою.

В односкладних пасивних конструкціях з одномісним предикатом стану, що є наслідком трансформації з активних, актант, що семантично залишається суб'єктом-носієм стану, але на формально-синтаксичному рівні стає об'єктом, може переходити в лівобічну позицію [6, с. 261]: *Йому не спалось, гетьманові, того ранку.* (О. Ільченко). Однак лівобічне розташування не є облігаторним, напр.: *Не знаю. Спить мене погано* (О. Ульяненко), хоча порядок слів такого типу і сприймається мовцем як зворотній.

В німецькій мові парадигма пасивних форм дієслова значно ширша, ніж в українській, що зумовлено вищою частотою вживання та наявністю не лише граматичних, а й словотвірних та лексичних засобів вираження пасивності. Трансфор-

мація “актив-пасив” здійснюється за допомогою допоміжного дієслова *werden* та дієприкметника II (Partizip II) головного дієслова. Наприклад, у реченні *Der Arm weiß nicht, daß er von der Hand gekniffen wird, die Hand weiß, daß sie den Arm kneift, und das Gehirn hält beides im ersten Moment nicht auseinander* (В. Schlink) обидва предикатори *gekniffen wird* і *kneift* є двовалентними: вони поєднуються з суб’єктом-виконацем дії та об’єктом, які помінялися місцями в формально-синтаксичній структурі. В німецькій мові агенс у пасивному реченні може бути як указаний, так і опущений, якщо він є несуттєвим або може бути визначений із контексту; першому випадку відповідає тричленна пасивна конструкція, другому – двочленна.

Якщо в активній конструкції предикат мав семантику стану, то при переході в пасив указівка на виконавця дії переважно відсутня, тобто валентна рамка зменшується на один член, наприклад: *Die Oberfläche des Stahls ist geriffelt, bildet komplizierte Muster* (А. Eschbach). Тут предикат є одновалентним, а така конструкція (*sein+Partizip II*) є пасивом стану (*Zustandspassiv*).

Одночленна пасивна конструкція складається з предикатора з нульовою валентністю в пасивному стані і частки *es* (т. зв. безособовий пасив). Дія в таких пропозиціях не прив’язана ні до агенса, ні до пацієнса, не потребує облігаторних поширювачів, хоча допускає факультативні, наприклад, з локативним або темпоральним значенням: *Heute wird es getanzt*.

Отже, валентність предиката є багатаспектним явищем, на яке впливають не тільки формально-граматичні, а й семантико-синтаксичні чинники та мовна ситуація в цілому. Відповідно, зміни у валентності предикатів при трансформації “актив-пасив” є обов’язковими, а вживання

факультативних актантів окремих типів залежить не тільки від їх нормативності, а й від інтенції мовця.

1. Бондарко А. В. К проблеме интенциональности в грамматике (на материале русского языка) / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1994. – С. 29–42.
2. Вихованець І. Р. Грамматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський; ред. І. Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1983. – 220 с.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
5. Галаур С. Семантико-морфемна структура предиката і його валентний потенціал / С. Галаур // Рідний край. – 2008. – №2. – С. 43–48.
6. Городенська К. Керовані другорядні члени речення і валентність предиката [Текст] / К. Городенська // Мовознавство: матеріали 5-го конгресу Міжнародної асоціації українців: збірник наукових статей. – Чернівці, 2008. – С. 260–264.
7. Іваницька Н. Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка / Н. Л. Іваницька // Мовознавство. – 1985. – № 1. – С. 39–43.
8. Кутня Г. Семантико-синтаксична категорія валентності в контексті аналізу предикатів / Г. Кутня // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2009. – Вип. 46. – Ч. II. – С. 9–16.
9. Петров А. В. Конфігурація предикатно-актантного поля / А. В. Петров // Русский язык, литература, культура в школе и вузе. – 2012. – № 6. – С. 50–55.
10. Станіславська Л. В. Валентність як семантико-синтаксична категорія дієслова-предиката / Л. В. Станіславська // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – 2012. – Вип. 11. – Режим доступу: <http://ukrmova.com.ua/zmist-zhurnalu/vipusk-11/>.
11. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у формуванні й вираженні квантитативних відношень у структурі простого двоскладного речення / М. І. Степаненко // Мовознавство. – 1999. – № 4–5. – С. 15–21.

В статтє рассмотрено явление валентности предиката, его отражение в формально-синтаксических и семантико-синтаксических структурах высказывания, проанализированы особенности валентности предикатов в рамках трансформации «актив-пассив» на материале украинского и немецкого языков.

Ключевые слова: валентность, предикат, пассивная конструкция, семантико-синтаксическая конструкция.

The article deals with the concept of valency of predicate, its reflection in formal-syntactic and semantic-syntactic structures of the sentence; it analyzes key features of valency of predicates under transformation from active voice into passive based on Ukrainian and German examples.

Keywords: valency, predicate, passive voice, semantic-syntactic structure.

УДК 81-115

ББК 81в6

Наталія Щербій

РЕЦИПРОКАЛЬНІСТЬ І РЕФЛЕКСИВНІСТЬ У ПОЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті окреслено статус взаємних дієслів у мовознавстві. Охарактеризовано зв'язок реципрокальності і рефлексивності в польській і українській мовах. Розглянуто семантичні особливості рефлексивних реципроків. Проаналізовано їх уживання в сучасних польських і українських художніх текстах.

Ключові слова: рефлексивні дієслова, реципрокальні дієслова, суб'єкт, об'єкт, рефлексивний показник.

Реципроки (РецД) – це взаємні дієслова, що мають регулярне двостороннє значення, коли дія виконується щонайменше двома особами, які в свою чергу стають об'єктом тієї самої дії свого партнера. Функція цих дієслів скерована на представлення діяльності людини (живої істоти). Семантичною особливістю РецД є те, що вони позначають дії, які не можуть бути виконані однією особою, а обов'язково вимагають участі декількох осіб, причому учасники дії перебувають у певному відношенні не тільки до дії, але й один до одного. Отож, реципрокальними називають дієслова, які позначають взаємну (симетричну) дію суб'єкта й об'єкта щодо один одного на кшталт: *całować się – całować wzajemnie jeden drugiego; kąsać się – dokuczać sobie, dręczyć się wzajemnie; bić się – bić jeden drugiego, wzajemnie sobie zadawać razy; tłumaczyć się // сваритися – сперечатися один з одним; штовхатися – штовхати один одного; любитися – відчувати глибоку повагу, товариську відданість одне до одного.*

РецД розглядаються в складі утворених ними реципрокальних конструкцій (РецК), які позначають ситуацію з двома учасниками (актантами), кожен з яких водночас є суб'єктом та об'єктом однієї дії. Порівняймо: *Ida i Michaił Słonimscy przyjaźnili się z Kawierinami, ich synowie także byli nierozłączni* (J. Kumaniecka) – Іда

й Міхал Слонімські дружили з Каверінами + Каверіни дружили з Ідою і Міхалом Слонімськими // *Битися, хапаючи один одного за чуба. Жінки чубляться раз у раз за кіски ні за се, ні за те* (П. Козланюк) – одна жінка хапала за чуба іншу + друга жінка хапала за чуба першу.

Реципрокальні дієслова та їхні конструкції досліджувалися на матеріалі багатьох мов: польської (К. Wilczewska), української (К.Г. Городенська, А.П. Загнітко), російської (В.П. Недялков, Ю.П. Князев, О.О. Холодович, Н.О. Янко-Триницька) та ін, проте на ґрунті польської та української мов зіставно-типологічного аналізу не здійснювалося, чим і зумовлена **актуальність дослідження**.

Мета статті: описати та зіставити рефлексивні реципроки польської та української мов. **Завдання:** визначити статус реципрокальних конструкцій у сучасному мовознавстві; встановити зв'язок реципроку з категорією рефлексиву, дослідити семантичні ознаки рефлексивних реципроків у польській та українській мовах; проаналізувати їхнє вживання в сучасних художніх текстах.

Особливий статус цих дієслів зумовлений складним переплетінням при їх кваліфікації багатьох явищ морфології, синтаксису, лексики й словотвору [3, с. 5]. О.М. Пешковський взаємними називає конструкції, що позначають ситуації з

двома чи більше учасниками, кожний з яких є одночасно й діючим предметом (суб'єктом), і предметом, який піддається дії (об'єктом) [7, с. 115]. На думку І.Р. Вихованця та К.Г. Городенської, взаємно-зворотні дієслова виражають дію, що відбувається між кількома суб'єктами, які одночасно є і об'єктами цієї дії [2, с. 242]. К. Wilczewska характеризує взаємні дієслова як такі, що виражають перехідну дію, що одночасно виконується мінімум двома особами, які є і об'єктами цієї самої дії свого партнера [11, с. 88].

Поняття реципрок має дварізновиди значень: морфологічне – дієслово з взаємним/рефлексивним показником *się* у польській мові та *-ся/-сь* в українській; семантичне – будь-яка конструкція, яка виражає значення взаємності.

Способи вираження взаємного значення поділяються на декілька груп [5, с. 321]:

1) незворотні дієслова, які без *się* // *-ся/-сь* не вживаються чи не співвідносяться з нерексивними дієсловами за змістом: *chajtać się, kumłować się, czubić się, poważać się* // *спілкуватися, поквитатися, договорюватися, торгуватися*;

2) власне взаємно-зворотні дієслова, у яких наявність зворотного форманта вносить взаємне значення: *przekrzyczeć się, całować się, lubić się* // *цілуватися, обніматися, бавитися*;

3) мультиплікативно-взаємні дієслова типу *przedrżeźniać się, przeganiać się, przemawiać się* // *перепикуватися, переговкуватися, перегукуватися*;

4) лексичні реципроки чи лексично-взаємні дієслова, що не мають нерепрокального відповідника [9, с. 190]: *walczyć, interferować, przeczyć, rozmawiać, skorelować, zharmonizować* // *ворогувати, спорити, дружити, розмовляти, воювати, співпадати*;

5) взаємні займенники, що вказують на взаємну спрямованість дії: *jeden drugiego, jeden drugiemu, jeden przez drugiego, każdy każdego, między sobą* // *один одного, один другого, кожен кожного, між собою*. Взаємні займенники – це морфологічні зрощення, що вказують на суб'єкти,

кожний з яких є носієм дії, процесу чи стану й водночас об'єктом, адресатом тієї самої дії, процесу чи стану з боку іншого суб'єкта. За І.Р. Вихованцем, займенники не є окремою частиною мови, в його термінології це “займенникові слова”, “займенникові іменники”, “займенникові прикметники” тощо. *Один одного* І. Вихованець визначає як “взаємно-зворотний займенниковий іменник” [2, с. 197]. Взаємні займенники вказують на зворотний перехід із суб'єкта на об'єкт, унаслідок чого творець дії є одночасно об'єктом тієї самої дії з боку іншого творця чи творців дії [8, с. 83–84].

Рефлексивами або рефлексивними дієсловами (РД) називаються дієслова з рефлексивним показником незалежно від значення, тобто одиниці, виділені за формою [3, с. 12]. Конструкції з рефлексивним (зворотним) значенням характеризуються особливим типом однореферентності, а саме повним чи частковим збігом об'єкта дії (чи іншого актанта) з суб'єктом [4, с. 247]. Для РД характерна свого роду “перехресна однореферентність”: кожен з учасників ситуації виступає в двох ролях, але ці ролі розділені між двома учасниками. На цій основі Ж. Веренк вважає взаємне значення “особливим варіантом зворотного значення” [1, с. 295], а І.О. Перельмутер розглядає взаємне і власне зворотне значення як різновид одного загально значення “реверсивності” [6, с. 43]. Більшість лінгвістів (К. Wilczewska, І.Р. Вихованець, Е.Ш. Генюшене, К.Г. Городенська, В.П. Неद्याлков та ін.) відносять РД до підтипу РД. Такий підхід правомірний, оскільки власне-реципроки й рефлексиви мають спільну значеннєву ознаку: в обох випадках денотат підмета виступає у двох функціях: суб'єкта та об'єкта.

Залежно від того, чи дієслова виражають перехресну однореферентність суб'єкта з прямим чи непрямим об'єктом (адресатом) дії, розрізняють прямий і непрямий реципрок.

Прямий реципрок утворюється від перехідних дієслів, що позначають конкретні фізичні дії, виконавцями яких можуть бути тварини чи особи: *szturczać się*,

oblewać się, bić się, szczypać się, pryskać się // *буцатися, клюватися, щипатися, обливатися, пхатися, щипатися*. Такі дієслова можуть виражати як реципрокальне, так і абсолютне (медіальне) значення. На відміну від абсолютивів, реципроки позначають взаємспрямовану дію на певний об'єкт. Так, речення *Ми вчепились один в одного, як звірята, качалися по піску, бились, дряпались* (С. Васильченко) є реципрокальним і трактується як *Одна особа біла і дряпала другу особу і Друга особа біла і дряпала першу*. Конструкція *Для робочої коняки – це не велика біда. Ще що? – І вредна вона: кусає і хвищається. А швидко поїхати на ній і не здумайте* (М. Стельмах) має абсолютне значення, оскільки коняка хвищається тлумачиться як коняка має властивість хвищати всіх. Із наведених прикладів зрозуміло, що реципрок і абсолютив формально перетинаються.

У польській мові абсолютивних РД значно менше, а абсолютне значення виражається перехідними нереклексивними дієсловами, наприклад: *Wściekły pies musi przestać kąsać – dodałem sentencjonalnie na zakończenie* (W. Jabłoński) – собака кусається, усіх, кожного. Натомість реципрокальне та власне рефлексивне значення передається РД: *Ponieważ nie mieliśmy się czym bić, bo on mnie trzymał, ja jego, to zaczęliśmy się gryźć. Pogryźliśmy się do krwi* (W. Myśliwski) – бити, гризти один одного. *Wstrząsa mną dreszcz obrzydzenia. Zaczynam drapać się po głowie i po szyi, zupełnie jakby oblało mnie robactwo* (K. Kofta) – дряпати себе.

Головною відмінністю РецРД і абсолютивних РД є те, що абсолютиви позначають характерну властивість суб'єкта, його відмінну рису (*битися* – бити усіх, кожного; *кусатися* – кусати будь-кого, усіх). Вони не мають у своєму оточенні конкретного референта об'єкта, на який спрямована дія, а лише об'єкт в узагальненому вимірі, тобто значення абсолютиву дорівнює значенню діючої особи, спрямованої на будь-який (усякий) можливий об'єкт [10, с. 6]. Найчастіше в ролі суб'єкта абсолютивні дієслова мають референтів-тварин, а об'єктами виступають

істоти: *Кожний бережно виймав із лантуха по горобцю і зараз же закручував мішок, горобці пручалися, дряпалися лапками, деякі клювалися, але їх тримали міцно* (В. Винниченко) – горобці дряпали і клювали інших.

Абсолютиви позначають невпорядковані дії, які не мають завчасно визначеного об'єкта, тому можуть випадково стати взаємно направленими: *Przyczynę jednego z zastojów zobaczył na własne oczy: na wstędze niżej kilkoro pasażerów wysiadło z wozów i zaczęli się szarpać, kopać, okładać pięściami, na oczach Nicholasa przyłączali się kolejni* (J. Dukaj) // ... *при цьому не обходилося і без бійок, виривання з рук одне в одного, усі раптом забули, що вони люди, й вели себе, як звірі, шарпалися, дряпалися й кусалися, всюди біліло розсипане борошно, хрумтіли під ногами цукор і сіль, ноги заплутувалися у сувоях перкалю, слизькали на брусках мила, а потім люди розбігалися...* (Ю. Винничук).

До прямого реципроку відносимо дієслова з експресивним забарвленням на кшталт: *spierać się, kłócić się, czubić się, gryźć się* // *сваритися, лаятися, гризтися*. Проаналізуємо речення: *Chanson de geste zwana Les quatre fils Aymon mówi o nim, że gdy wieczorem robotnicy odbierali swoją dniówkę, Renaud wziął tylko jeden denar. I nie myślcie, że pracował źle, przeciwnie, dźwigał za trzech, tak że kłócili się między sobą muratorzy, komu ma pomagać. Przewano go "robotnikiem św. Piotra", ale po ośmiu dniach zrozpaczeni współtowarzysze pracy* (Z. Herbert) – виділене дієслово має реципрокальне значення, на що вказує допоміжний реципрокальний показник *między sobą*; Натомість в іншому прикладі *Mogła terroryzować damy dworu, kłócić się z rodziną, obrazić jeszcze jednego księcia, kazać czekać pod drzwiami, odmówić widzenia* (I. Filipiak) вербатив має неоднозначне трактування, оскільки немає вказівки на те, чи дія є взаємною *Сварилися один з одним*, чи суб'єкт сварив об'єкта (абсолютне значення) // *Ференц, на велику втіху бійцям, лаявся міцною російською лайкою* (О. Гончар) – зворотне дієслово *лаятися* має абсолютне значення для характе-

ристики негативної риси людини, лягати нецензурними словами; *Чому людям так необхідно лягати між собою?* (Інтернет) – виділене дієслово має реципрокальне значення – дорікати одне одному, лягати одне одного; сваритися.

До прямого реципроку зараховуємо дієслова, які позначають фізичні дії, пов'язані з вираженням дружніх і любовних почуттів: *kochać się, stokaç się, całować się, laskotać się, muskać się, uściskać się, bratać się, przyjaźnić się* // обніматися, цілуватися, кохатися, любитися, брататися. У реченні – *Nic szczególnego. Kocha się w tobie. Wyciemnienie* (S. Mrozek) – дія виділеного дієслова мислиться як характерна риса самого суб'єкта і направлена на об'єкт, означає 'бути закоханим в когось'. Натомість у наступному реченні *Kioskarz z dziadkiem nie lubili się* (M. Ziomecki) – виділене дієслово є реципроком, оскільки означає 'відчувати взаємну симпатію' // *Невже ви не знаєте, що ми з Оксаною любимося вже більше року? Ви ж самі, дивлячись на наше кохання, радувалися* (М. Кропивницький) – реципрокальне значення виділеного дієслова підкреслене комітативним словосполученням *ми з Оксаною*.

На відміну від польської мови, українські дієслова *дружити, товаришувати, приятелювати* з реципрокальним значенням уживаються без рефлексивного показника *-ся*, хоча зафіксований розмовний варіант *дружитися*, який уживається рідко: *З добрим дружись, а лихих стережись* (прислів'я). В Західній Україні як аналог до польського *przyjaźnić się* вживається дієслово *заприятелюватися*, обидва дієслова є *reflexiva tantum* і означають 'заприятелювати, відчути взаємну приязнь': *Rodziny przyjaźniły się od lat, ale na ogół unikano poruszania pewnych tematów, w tym zdrowotnych* (W. Korczyńska) // *Наступного ранку гостя виряджала вся сім'я, з якою Дмитро Іванович за кілька годин заприятелювався* (В. Гжицький).

До непрямого реципроку зараховуємо дієслова на позначення мовленнєвої діяльності, в яких перехресною однорегентністю пов'язані суб'єкт і адресат

мовлення. В польській мові дієслова на позначення взаємної мовленнєвої діяльності виражаються нерексивними дієсловами з допоміжними реципрокальними показниками: *szeptać* // *шушукатися, шептатися*. Порівняймо: *Kolorowi, drobni ludzie zaczęli szeptać coś porozumiewawczo między sobą* (D. Terakowska) – взаємне значення виділеного дієслова виражене за допомогою займенникового словосполучення *między sobą* // *Куди нас ведуть?* – *шепталися в колоні* (Г. Тютюнник).

Посесивним реципроком називаються конструкції, в яких симетричними відношеннями (перехресною однорегентністю) пов'язані, з одного боку, істота-суб'єкт і об'єкт дії, а з другого – їх атрибути, які знаходяться з кожним з учасників в посесивних відношеннях. Посесивними рисами характеризуються дієслова: *trzymać się, brać się, chwycić się* // *триматися, хапатися, братися* у поєднанні з посесивним об'єктом *za rękę, pod rękę* // *за руки, під руки*, який є синтаксично й семантично обов'язковим актантом, наповнюючи конструкцію реципрокальним змістом. Проаналізуємо речення: *Kiedy zaszedłem, babcia i dziadek siedzieli na łóżku obok siebie i trzymali się za rękę* (H. Grynberg) // *Взявшись за руки, блукали [Семен та Уляна] понад Дніпром, уголос мріючи...* (Д. Бедзик) – взяти/тримати мою руку, а я візьму/триматиму твою руку, обидві пари симетричних актантів – "я" і "ти", "моя рука" і "твоя рука" – виражені експліцитно.

До посесивних реципроків зараховуємо дієслова *wymienić się, zamienić się* // *обмінюватися, мінятися*, які позначають ситуації, в яких беруть участь, з одного боку, особи, що суміщають ролі того хто дає і того, хто отримує, а з другого, однотипні предмети, що змінюють свого власника: *Dziewczynę z pokoju wymieniły się swoimi numerami. Jak to zwykle bywa, obiecały sobie, że będą pisać, dzwonić i co tam jeszcze* (D. Chętkowski) // *Через сусідських хлопчаків обмінювалась [Ляля] лаконічними записками з друзями* (О. Гончар) – виділені дієслова можна позначити як 'віддати своє – отримати щось взамін'.

Ознаками посесивного реципрока характеризуються дієслова типу *кидається, жбурляться*, які вказують на дії декількох суб'єктів, направлених один на одного. За значенням вони близькі до абсолютивів, які позначають різнонаправлені невпорядковані дії, які не мають зачасно конкретно визначеного адресата. Вживання реципрокального показника *один одного* при таких дієсловах вносить однозначне взаємне значення.

Отже, реципрокальні рефлексивні дієслова становлять підвид рефлексивних дієслів і мають ознаки категорії зворотності, оскільки обидві групи дієслів використовують у кожній із зіставлених мов той самий РП (*się* у польській мові і *-ся* в українській) і мають спільну значеннєву основу: в обох випадках денотат підмета виступає у двох функціях: суб'єкта та об'єкта.

1. Веренк Ж. Диатеза и конструкции с глаголами на -ся / Ж. Веренк // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 15. – С. 286–302.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. грамат. укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська ; за ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 398 с.

3. Генюшене Э. Ш. Рефлексивные глаголы в балтийских языках и типология рефлексивов / Э. Ш. Генюшене. – Вильнюс : Мин-во высш. и сред. спец. образования ЛитССР, 1983. – 168 с.
4. Генюшене Э. Типология рефлексивных конструкций / Э. Генюшене, В. Недеялков // Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость : сб. науч. тр. / отв. ред. А. В. Бондарко. – С. Пб. : Наука, 1991. – С. 241–276.
5. Князев Ю. П. Грамматическая семантика: Русский язык в типологической перспективе / Ю. П. Князев. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 704 с.
6. Перельмутер И. А. Залог древнегреческого глагола: теория, генезис, история / И. А. Перельмутер ; РАН, Институт лингвистических исследований. – С. Пб. : Ноах, 1995. – 272 с.
7. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
8. Словник лінгвістичних термінів / Ганич Д. І., Олійник І. С. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
9. Янко-Триницкая Н. А. Возвратные глаголы в современном русском языке / Н. А. Янко-Триницкая. – М. : Наука, 1962. – 247 с.
10. Юшкова С. Реципрокальність та її місце в колі суміжних категорій (на матеріалі німецької та української мов) [Електронний ресурс] / Світлана Юшкова. – Режим доступу : http://ea.donntu.org:8080/jspui/bitstream/123456789/25861/3/%D0%AE%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%A1.%D0%9E._._%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf.
11. Wilczewska K. Czasowniki zwrotne we wspólnoczesnej polszczyźnie / K. Wilczewska. – Toruń : PWN, 1966. – 171 s.

В статье очерчен статус взаимных глаголов в языкознании. Охарактеризована связь реципрокальности и рефлексивности в польском и украинском языках Рассмотрены семантические особенности рефлексивных реципроков. Проанализировано их употребление в современных польских и украинских художественных текстах.

Ключевые слова: рефлексивные глаголы, реципрокальные глаголы, субъект, объект, рефлексивный показатель.

The article deals with different approaches to identify the notions of “reciprocal verb” in linguistics. The paper is devoted to the semantic aspect of reciprocal reflexive verbs in Polish and Ukrainian languages. Identified the connection between reflexivity and reciprocity. The results of this comparison with examples from the modern Polish and Ukrainian literature are presented in the article.

Keywords: reflexive verbs, reciprocal verbs, subject, object, reflexive pronoun.

ЕВІДЕНЦІЯ У З'ЯСУВАЛЬНОМУ РЕЧЕННІ: ДИКТУМНО-МОДУСНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ В. ШКЛЯРА)

Стаття присвячена аналізу евіденції з урахуванням семантичної структури речення на матеріалі творів В. Шкляра. Модусні предикати, які мають здатність вказувати на джерело інформації, формують ментальний (когнітивний) та перцептивний (сенсорний) модуси. Виявлено особливості вираження вказівки на джерело інформації в з'ясувальному реченні з модусною та диктумною частинами.

Ключові слова: евіденція, диктум, модус, з'ясувальне речення, ментальний предикат, сенсорний предикат, інференція.

У сучасному мовознавстві спостерігаємо взаємопроникнення семантики лексичної та граматичної. Евіденція як граматичне явище існує поряд із поняттями диктумно-модусна структура речення, авторизація, суб'єкт і об'єкт мовлення тощо. Евіденційне значення вчені розглядають у контексті модусної семантики [14, с. 4, 3], оскільки евіденція прив'язана до предиката та його значення. Беручи до уваги семантику предиката, Н. Арутюнова виокремлює такі види модусу: перцептивний (сенсорний), ментальний (когнітивний, епістемічний), емотивний і модус волевиявлення (волітивний) [1, с. 411]. Предметом нашого аналізу є ментальний і перцептивний модуси, утворені предикатами, які вказують на інтелектуальну діяльність та сенсорне сприйняття як джерело інформації. Об'єктом дослідження обрано складнопідрядне з'ясувальне речення (далі – ЗР). Як зазначає В. Шинкарук, саме ЗР є типовою модусно-диктумною структурою [7, с. 22].

Мета статті – виявити та проаналізувати особливості евіденційної семантики з погляду співвідношення диктуму та модусу, визначити вплив модусного предиката на вид евіденційної конструкції.

Матеріалом дослідження послуговували романи В. Шкляра “Маруся”, “Елементал”, “Ностальгія”, “Тінь сови”, “Кров кажана”.

Евіденція як модусна категорія кваліфікує інформацію стосовно джерела її отримання – сенсорного сприйняття, когнітивної діяльності тощо. Характер співвідношення диктуму та модусу у конструкціях із когнітивним (пам'ять, знання,

думка, логічний висновок) і сенсорним (зір, слух, смак, нюх, дотик) джерелом не є однаковим. Якщо брати до уваги класичне розуміння модусу – суб'єктивний смисл, ставлення мовця до повідомлюваного – то головна частина ЗР із сенсорним предикатом не містить суб'єктивної оцінки, навпаки констатує об'єктивний факт: *Микола й сам бачив, як його поплавок плавно лягав на воду, підсік, вудлице пружно зігнулося* [11, с. 28]. Модус та диктум чітко не розчленовані, оскільки у обох частинах є об'єктивна констатація інформації (“*Микола й сам бачив*” та “*поплавок плавно лягав ... вудлице пружно зігнулося*”), суб'єктивна оцінка відсутня. З другого боку, якщо розглядати зміст головної частини як упевненість у достовірності інформації (*Микола й сам бачив*), тобто Микола був учасником події, яку сприймав зорово, то актуалізується відтінок істинності, достовірності інформації, яка є компонентом персуазивності – модусної категорії. Наявність у реченні евіденційного модусного предиката є спробою суб'єкта модусу показати свою причетність до події, яку сприймав (у цьому випадку – візуально).

У ролі репрезентаторів ментального модусу виступають ментальні предикати. У конструкціях з цим типом модусу головна частина містить модусний предикат, який не тільки вказує на джерело інформації, а й містить суб'єктивний зміст, інтерпретацію інформації диктумної частини: *Здається мені, що карлик пов'язував з цією могилою якісь потаємні, швидше за все, магичні задуми* [9, с. 260]. Головна частина, крім вказівки на когні-

тивну операцію, містить суб'єктивний смисл припущення, невпевненість, що відповідає типовій модусно-диктумній структурі.

За Н. Арутюною, до ментальної сфери належать модуси, які виражають припущення, сумнів, істинну оцінку, знання, незнання та загальну аксіологічну оцінку [1, с. 411]. У контексті евіденції розглядаємо модус припущення та знання, оскільки саме предикати, які утворюють ці модуси, мають здатність виражати джерело інформації. А. Aikhenvald з когнітивною діяльністю пов'язує два джерела інформації – логічний висновок на основі побачених результатів (inference) і припущення на основі фонових знань (assumption) [13, с. 211].

У романах В. Шкляра, як засвідчує матеріал, ментальний модус представлений ЗР з предикатами, що позначають знання, думку, пам'ять, припущення, логічний висновок. Центральним для вказівки на знання як ментальне джерело інформації є дієслово *знати*, наприклад: *П'ята знав, що Ангел має свою кравецьку майстерню, яка обшиває його козаків...* [10, с. 173]. Модусна частина речення містить вказівку на джерело інформації – “знання”, підрядна розкриває зміст повідомлення – “Ангел має свою кравецьку майстерню”. У більшості конструкцій з предикатом *знати* В. Шкляра не уточнено звідки взято інформацію. Автор тільки констатує, фіксує факт знання певної події (когнітивні предикати у лінгвістиці ще називають фактивними, (див.: [15, 5]), не пояснюючи спосіб отримання інформації. Конструкції, в яких вказано звідки суб'єкт знає про подію, пов'язані здебільшого з пригадуванням: *Ранок видався теплий, повитий серпанком, який дедалі густішав, і вгорі збиралися м'які хмари – ось-ось мав піти дощ, але Микола не втікав, знав, що це ненадовго, дощик буде ріденький і лагідний.* Далі автор вказує звідки Микола знає, що “дощик буде ріденький і лагідний”: *Ще мама колись казала: якщо дощ зранку, то бери дранку та їдь у поле. А коли дощ з півдня, то це аж до рання, сиди вдома* [11, с. 124]. Завдяки пригадуван-

ню Микола актуалізує знання, отримані з досвідом від матері.

І в конструкціях з перцептивною модусною частиною, і в конструкціях з ментальним модусом головна частина за будовою є простою та сформована, як правило, евіденційними компонентами – модусним предикатом, що вказує на джерело інформації та суб'єктом модусу, який може бути виражений експліцитно (*Степан пригадує, як везли її підводою, він, малий, чомусь теж сидів на тій підводі, і най-дужче запам'ятався, як цвіли соняшники за селом – золоте соняшникове поле* [12 с. 111]) чи може міститися приховано в особовому дієслові (¹ *Пам'ятаю, їхали ми з ним його ж мотоциклом через Хлипнівський ліс на рибу* [12, с. 287]).

За структурою диктум речення, на відміну від модусу, зазвичай є поліпро-позитивним. Так, диктумна частина речення *Виявилось, що на хутір Вищенький ще не заходили ні червоні, ні білі, сюди навідуються лише повстанці* [10, с. 203] містить дві пропозиції – 1) *на хутір Вищенький ще не заходили ні червоні, ні білі*; 2) *на хутір Вищенький навідуються лише повстанці*.

Відмінність евіденційного перцептивного модусу від ментального полягає не тільки у семантиці предиката, але й у характері пропозиції (диктуму). Аналізований матеріал дозволяє виокремити два види пропозиції – логічну та подійну.

Логічна пропозиція є результатом когнітивних операцій, тому введена в текст ментальним модусом: *Я сну... сну... снував собі думочку, що хрест – то таки особливий знак, який, крім усього, має ще й силу провидіння* [8, с. 16]. Логічна пропозиція пов'язана з інференцією, під якою розуміємо інтелектуальну (когнітивну) діяльність, спрямовану на отримання нової інформації, в ході якої завдяки певним ознакам, наслідкам події отримуємо цілісний логічний висновок. Пропонуємо

¹ Конструкції з безсполучниковим зв'язком розглядаємо як складнопідрядні з'ясувальні безсполучникові речення, зв'язок між частинами в яких визначається валентністю предиката. Детальніше див [2].

виокремлювати пряму та непряму інференцію. Прямая інференція – логічний висновок за результатами сенсорного (візуального) сприйняття не самої події, а її наслідків, ознак. Непряма інференція – висновок на основі фонових знань, снів, інтуїції. Обов'язковою умовою інференції є причини, підстави для логічного висновку.

У В. Шкляра інференція як джерело інформації найчастіше представлена предикатами *зрозуміти* та *здогадатися*: *Цей, перший, із бездоганно круглою, як глобус, головою, спочатку налетів не на мене, а викинув уперед простягнуту руку перед Чуком і Геком, показуючи їм посвідчення, і поки ті, як один, покійрно кивнули, я зрозумів, що маю справу з таємною поліцією* [8, с. 73]. Наведена конструкція є прикладом прямої інференції: із ситуації, яку умовно назвемо А (*“викинув уперед простягнуту руку перед Чуком і Геком, показуючи їм посвідчення”*), учасник зрозумів ситуацію Б (*“маю справу з таємною поліцією”*), оскільки був безпосереднім її свідком. У результаті індукції мовець, відтворивши причиново-наслідковий зв'язок, отримує нову інформацію. У романі *“Тінь сови”* виявляємо непряму інференцію: *Та найбільше Катерину вразило те, що на плечі він тримав паличку, а на тій паличці погойдувався білий вузлик: хить-хить, хить-хить. Через той вузлик вона раптом здогадалася, що він іде з їхнього села надовго, а може, й назавжди, і від того так защеміло серце, що вона спам'яталася, кинулася зі сну чи з короткого забуття, різко розплющила очі й відчула на своїх щоках сльози* [12, с. 12]. У сні Катерина бачить ситуацію А (її чоловік з клунком йде із села), на основі якої робить висновок, що відбувається ситуація Б (він йде надовго, а може, й назавжди). Для висновкового припущення використано у творах слово *схоже* з дієслівною зв'язкою *бути*: *Схоже було, що Наум так і не здогадався, хто з ним розмовляв насправді, бо після того в оперативних зведеннях радомишльської Чека та міліції замість звичного “банда Марусі” знов писали “банда Соколовського”* [10, с. 254]. Якщо

у попередніх випадках на основі ситуації А виходить, що відбувалася ситуація Б ($A \rightarrow B$), то у наведеній конструкції спостерігаємо інверсію частин ($B \rightarrow A$). Спочатку йде припущення, що відбулася ситуація Б (*“Наум не здогадався, хто з ним розмовляв”*), яка далі аргументується наслідком – ситуацією А (*в оперативних зведеннях писали “банда Соколовського”*). Безпосереднього сприйняття немає, однак результат ситуації вказує на те, що ймовірно відбулася ситуація Б.

Для вираження модусу припущення в романах В. Шкляра використаний предикат *здається*, який виражає суб'єктивне сприйняття події та світорозуміння: *Спершу Миколі здалося, що Кожевник жартує, що це в нього такий своєрідний хід перед тим, як говорити серйозно, та виявилось, що ні, це і було останнє слово Льоні Кожевника* [11, с. 138].

Як зазначає Т. Семенова, припущення є перехідною ланкою від фізичного сприйняття до інтелектуальної діяльності [6, с. 7]. У творах В. Шкляр у структурі ЗР використовує предикат *здається* у двох випадках: для позначення суб'єктивного сприйняття подій, ситуацій, коли задіяні мисленеві процеси, наприклад, пригадування (– *Фелліні, Хічкок, Бергман, Вісконті, Ренуар, – сипонула іменами практикантка з театрального, і Миколі здалося, що він її бачив на каві в “Хрещатику”* [11 с. 136]) та у випадку сумніву при сенсорному сприйнятті (*Це був чималий лін, Миколі здавалося, що затагне до кіла (хоч ваги завжди показують менше), але справа не в грамах – красивішої риби він ще не бачив* [11, с. 125]). В обох випадках предикат *здається* реалізує припущення, оскільки містить суперечність між реальністю, якою її сприймає суб'єкт, та реальністю, яка є насправді. Припущенню передують сенсорне (чуттєве) сприйняття, що є джерелом для інтерпретації сприйнятого.

Подійна пропозиція є результатом сенсорного сприйняття, тому вводиться перцептивним модусом: *Микола сьогодні бачив, що навпроти острова короп ки-*

дався [11, с. 129]. Дієслово *бачити* виявляємо у романах зі значенням “уявляти”: *Зовсім маленьким був, а як зараз бачить: несе його тато, загорнутого в кожух, і так тепло в тому кожусі на грудях у тата, тільки за ніс хтось щипає* [12, с. 26]. Основне значення дієслова *бачити* – “сприймати зором”, однак у наведеній конструкції немає ситуації візуального сприйняття, ядерною стає сема “уявляти”. Як засвідчує матеріал, предикат *бачити* вживається також у значенні “розуміти”: *“Брехня, прорвемося”, – часто повторював мій чоловік, однак я бачила, що він і сам не йме тому віри, вона, та віра, витекла з нього давно...* [9, с. 103]. Як і в попередньому випадку, предикат *бачити* позначає когнітивне сприйняття (mental “vision” [16, с. 33]), тому реалізує ментальний модус. Отже, у семантиці дієслів сприйняття наявні два компоненти – перцептивний (чуттєвий) і ментальний, вид якого визначається контекстом.

Аналіз семантичної структури речення засвідчив, що для визначення типу евіденційної конструкції потрібно брати до уваги не тільки значення модусного предиката, а й характер пропозиції – результат інтелектуальної діяльності чи сенсорного сприйняття.

Співвідношення диктуму та модусу у конструкціях із сенсорним джерелом інформації має дещо інший характер, ніж структури з когнітивними предикатами. У евіденційній конструкції з предикатом сенсорного сприйняття диктум і модус “зливаються”, немає чіткого протиставлення диктумного і модусного смислів.

Структурний аналіз засвідчує, що модусна частина речення є монопредикативною – утвореною евіденційним модусним предикатом, натомість до складу диктуму входить кілька пропозицій.

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – 2-е изд., испр. / Н. Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Барчук В. Складні безсполучникові речення староукраїнської мови: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Барчук Володимир Михайлович. – Івано-Франківськ, 1996. – 188 с.

3. Васильева Л. В. Исследование модусных категорий в эволюции медиадискурса (на материале американской прессы XX века) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 – “Германские языки” / Л. В. Васильева. – Владивосток, 2011. – 24 с.
4. Козинцева Н. Типология категории засвидетельствованности / Козинцева Н. // Эвиденциальность в языках Европы и Азии. Сборник статей памяти Наталии Андреевны Козинцевой / Ин-т лингвистических исследований РАН ; отв. ред. В. С. Храковский. – С. Пб. : Наука, 2007. – С. 13–36
5. Мудрак Я. В. Семантико-синтаксична структура речень з фактивними предикатами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – “Українська мова” / Я. В. Мудрак. – Івано-Франківськ, 2010. – 20 с.
6. Семенова Т. И. Лингвистический феномен кажимости (на материале современного английского языка) : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.04 – “Германские языки” / Т. И. Семенова. – Иркутск, 2007. – 35 с.
7. Шинкарук В. Д. Модус і диктум у структурі речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.01 – “Українська мова” / В. Д. Шинкарук ; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2003. – 36 с.
8. Шкляр В. Елементал : роман / Василь Шкляр. – Львів : Кальварія, 2001. – 160 с.
9. Шкляр В. Кров кажана : роман / Василь Шкляр. – 2-ге вид. – Хю : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. – 272 с.
10. Шкляр В. Маруся : роман / В. Шкляр. – Х. : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2014. – 320 с.
11. Шкляр В. Ностальгія : роман / Василь Шкляр. – Х. : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2014. – 256 с.
12. Шкляр В. Тінь сови : роман / Василь Шкляр. – Х. : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2014. – 304 с.
13. Aikhenvald A. Information source and evidentiality: what can we conclude? / Alexandra Y. Aikhenvald // Rivista di Linguistica. – 2007. – № 19.1. – P. 209–227.
14. de Haan F. Encoding speaker perspective : Evidentials / In Frajzyngier Zygmunt, David Rood & Adam Hodges (eds.) Linguistic diversity and language theories. – Amsterdam : John Benjamins, 2005. – P. 379–397
15. Kiparsky P. Fact / Paul Kiparsky, Carol Kiparsky // Progress in Linguistics / Ed. by M. Bierwisch, K. E. Heidolph. – The Hague : Mouton, 1970. – P. 143–173.
16. Sweetser E. E. From etymology to pragmatics : Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure [Cambridge Studies in Linguistics]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 174 p.

Статья посвящена анализу эвиденциальности с учетом семантической структуры предложения на материале произведений В. Шкляра. Модусные предикаты, которые обладают способностью указывать на источник информации, формируют ментальный (когнитивный) и перцептивный (сенсорный) модусы. Выявлены особенности выражения указания на источник информации в изъяснительных предложениях с модусной и диктумной частями.

Ключевые слова: эвиденциальность, диктум, модус, изъяснительное предложение, ментальный предикат, сенсорный предикат, инференция.

The article is devoted to analysis of evidentiality taking into account the semantic structure of the sentence on the material of the V. Shkliar's novels. Modus predicates that have the ability to specify to the information source, form the mental (cognitive) modus and perceptive (sensory) modus. Features of expression an indication on the source of information in object clauses with modus and dictum parts have been found.

Keywords: evidentiality, dictum, modus, object clause, mental predicat, sensory predicat, interference.

МОВНА ГРА ЯК ПІДСИЛЕННЯ ЗМІСТУ І “ПЕРЕПОЧИНОК
ДУМКИ” В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ-“БЕЗКОНЕЧНИКАХ”

Мовознавчі студії над художніми текстами мають ту особливість, що елемент суб'єктивного сприйняття таких текстів дозволяє звертатися до них навіть відповідно до змін, що відбуваються у суспільстві. Особлива “сила” суб'єктивності відчуття тексту є, на наш погляд, у формі віршів-безконечників. Як переконує цикл таких віршів поета Миколи Бучка, визначення “безконечника” в літературознавчих словниках децю звужене – це не лише жартівливі вірші і не лише “для дітей”.

Та правда в тому, що такі тексти розвивають “реактивність на мовленнєвий процес”, а повторюваність фраз є різновидом інструментування розвитку думки, засобом актуального членування не лише тексту, а й процесу його сприйняття як вторинної реальності (мовної гри), оформленої особливим тематичним змістом, композицією та інтенцією особистого сприйняття.

Про змістові, архітектонічні, лінгвопсихологічні та прагматичні особливості тексту “безконечників” М.Бучка – у цій статті.

Ключові слова: текст, “безконечник”, повтор як стилістична фігура, логічне/алогічне, психологічний ефект, мовна гра, М. Бучко.

Однією із часто використовуваних стилістичних фігур у текстах різних стилів і жанрів є *повтор*. Визначень він має багато, завдання ж визначає функціональний стиль і його жанр, тобто текст. “Текст, – за одним із кращих, на наш погляд, його визначень, запропонованим Д. Баранником, – (від лат. *textum* – зв’язок, поєднання, тканина) – писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об’єднаних у ближчій перспективі смисловими і формально-граматичними зв’язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані – спільною тематичною і сюжетною заданістю” [1, с. 679].

З різноманіття стильової класифікації текстів, кожен з яких визначається за лексичними, синтаксико-структурними та функційними ознаками, найбільше дискусій пов’язано з текстом художнім. М. Голянич переконана, що “саме текст, а особливо художній, найбільшою мірою може виявити природу, характер внутрішньої форми слова, її здатність прогнозувати дискурс – впливати на формування семантики ключових слів, окремих словосполучень, речень чи тексту в цілому...” [4, с. 3]. Саме такі можливості тексту зумовили наш задум проаналізувати поетичні твори, які називають *безконечниками*.

Наступним поштовхом до зацікавленості такою формою поетичного тексту стала праця Н. Зборовської “Психоаналіз і літературознавство”, у якій, не без рефлексії праць К. Юнга, З. Фрейда, Ф. Ніцше та ін., автор названого посібника об’єктивно, як на наш погляд і з нашого досвіду, констатує: “Раніше свідомий або тимчасово неусвідомлений матеріал (бажання, імпульс, наміри, почуття, сприймання тощо), втрачаючи свою енергетичну сутність, згасаючи, переходить за поріг свідомості, оскільки у полі свідомості йому не вистачає “енергетичного” місця. Однак, зникнувши за порогом свідомості, ці змісти не розчиняються, не щезають. Вони можуть впливати на поверхню свідомості за сприятливих за цього обставин навіть через десятки років...” [6, с. 130].

Пригадаймо собі анафору й епіфору, алітерацію й асонанс, рефрен і повтор, зокрема синонімічний... Не думаю, що це звичайні знання поета з теорії версифікації – це, вважаємо, особливе ситуаційне відчуття доцільності таких повторень. Чому в стані афекту ми повторюємо ключові слова: “чому?”, “як так можна?”, “для чого?”, “хіба це добре (чи порядно)?” і под., а в стані розчулення або замилювання дякуємо Господові, долі, складаємо долоні і тулимо їх до грудей тощо? Це

компоненти особливо дискурсу, як каже Ф. Бацевич, тобто “сукупність мисленнєво-мовленнєвих дій, пов’язаних з пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем і осмисленням мовної картини світу (з наведених прикладів – ситуації з цього світу. – Н.Б.) адресанта слухачем (адресатом)” [2, с. 138]. У художніх, зокрема поетичних текстах, окрім “повторення ритмо-римових строфічних елементів” [7, с. 8] можуть повторюватися, як і в розмовному мовленні, ключові слова і ключові висловлення. Якщо точніше, то повторюється *текстема*, а це, за визначенням Т. Єщенко, “абстрактна інваріантна одиниця текстового рівня, що характеризується певним тематичним змістом, композиційною структурою, відбором лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів та інтонаційно-прагматичними особливостями” [5, с. 253].

Цей термін утвердив нас у доцільності вивчення ролі повторюваних компонентів у поетичних текстах-безконечниках, створених відомим українським поетом, автором 12 поетичних книжок, з яких найпопулярніші “Іконографія” (1998) та “При світлі слова” (2001), а також цитована тут книга “Замість поеми : Книга присвят” (2008, 206 сторінок) та деякі твори з архіву поета. Як зізнається сам автор, ідею писати вірші-безконечники нав’яли йому два спостереження: над створенням орнаментів писанки, гуцульської зокрема, дослухання до процесу молитви (моління) у церкві або й особистої (мольби, волання до Бога про допомогу). Порівняймо:

Намісто

Писанка

Хвилюється намісто
У тиші світанковій,
Бо сяє променисто
При маминому слові,
Що кожне слово мами –
Ласкавина медвяна!
Щасливе до нестями
Намісто... Як весняна
Росин вервечка – коло
Брунатно гордовите...
За мить – пора до школи,
Спішу я повторити:

Хвилюється намісто
При маминому слові... [3, с. 16].

Замість молитви

Несхитна доле, ми не ділим,
Не ділим навпіл ночі, дні.
Цілюще є назавше цілим, –
Воно в тобі, воно в мені.
Чийсь образи, кривди, кпини,
Авжеж, горохом об стіну,
Точніш, об наші плечі, спина
І, вибач, нижче, нижче, ну...
Затята доле, справді вдячно
Ми не триножим добру мить,
Неложну мить. Йй-богу лячно
Нам животіти, а не жити.
Обом нам, доле, лячно скніти
В тенетах змов, обмов, намов...
Над все – ми є! Бо ми – не міти...
Ми – є! Кажу тобі я знов:
Несхитна доле... (архів).

Чи відповідають ці тексти словниково-енциклопедичному визначенню безконечника? Чи в них хоча б щось споріднене з отим “У попа була собака. Він її любив...?” Адже традиційно (чи хрестоматійно) безконечник – це “жартівливий вірш у літературі для дітей, у якому фінал оповіді постійно повертається до її початку, ненастанно повторюється уже мовлене, іноді алогічне” [8, с. 79]. У поданих текстах – ані жарту, ані дитячості... І хоч початок повторено, та воно логічне і не є “ненастанным” повтором, а лише одно-разовим. Чи це не обрамлення? Думаємо, що ні, бо в кінці вислову – три крапки, тобто читач може повторювати весь текст або домислити його продовження, адже “художній текст імітує дійсність, створюючи вторинну реальність” [10, с. 42], яка не мусить збігатися з авторським баченням реальності.

Близьким до літературознавчої характеристики є вірші “Рядки зі сну” та “Писанка” (до речі, часто згадувана у безконечниках М. Бучка):

Рядки зі сну

Мені приснився погляд мами,
Ранково-мудрий, незрадливий,
Не перехоплений роками,
Щасливий, Господи, щасливий, –

Зайвинне бачити не хочу
І сам собі своє шепочу:
Мені наснився погляд мами, –
Поворухнутися не смію,
Не затуляюся руками,
Колись не вмів, тепер не вмію, –
Зайвинне бачити не хочу
І сам собі своє шепочу:
Мені наснився голос мами... (архів).

Писанка

Ранкове диво
В моїй кімнаті...

І я щаслива,
Бо голос татів
І мамин голос
Ляга в долоні...
Не йдуть у коло
Без любки-доні...
Люблю я свято!
Не значу крапку,
Почну читати
Цей вірш спочатку:
Ранкове диво
В моїй кімнаті... [3, с. 182]

А ось вірш “пручається” уздовж динамічній алітерації, яку “заспокоює” повторена у кінці тексту початкова фраза:

Слова

Світло стелиться. Слова
Світло сяють, світлооко.
Сам собі струмок співа,
Спів струмкує стиглим соком.
Світ – святіє. Сивий світ
Сумовиті сни стинає...
Сяйво сіється суцвіть,
Срібні сполохи співає...
Стежка сонячно спішить
Сповивати світ слідами...
Серце серцю стукотить,
Сповідается словами:
Світло стелиться... [3, с. 189].

Так, це гра слів і звуків, продовження якої пропонує автор, але не вимагає повернутися саме до такої гри, бо світло “стелиться”, а не сліпить, не дратує, він “святіє”. І хоч алітерація – це “різновид інструментування” [9, с. 53], та застосування його з метою досягнення психологічного контрасту між думкою автора і

обернення читачем експресії цієї думки в протилежний колорит з допомогою кінцевого рядка – це право на діалог.

Мовець-автор прагне до діалогу, сподівається зустріти однодумця, але ще не знає, про що міг би з ним говорити, з чого почати:

Безкінечний вірш

Се не дощ...
Моква лиш...
Тільки
Хлюпота підполуднева,
Гілка
Тулиться
До гілки...
Холод
Глумиться в деревах, –
В стовбурах,
В корі набряклій,
Навіть в дуплах призабутих...
І – дерева, геть заляклі, -
Зовсім голосу не чути...
Хто ж вуркоче?
Перехожий,
Друг затятий
Тротуарів?
Може, він на мене схожий,
Може, я спішу сказати:
Се не дощ... (архів).

Визнаємо цілком справедливими такі спостереження Ф. Бацевича: “Літературний текст будується з урахуванням принципів порушення законів автоматизму руху звичайного спілкування. Художній текст стає деавтоматизованим, великою мірою завдячуючи своїй багатозначності: кожен читач знаходить власний зміст” [2, с. 140]. У віршах-безконечниках надано першому рядкові можливість підсумувати текст, а одночасно винесенням його у кінець покладається на нього обов’язок, або право, текст продовжити – згорнути або розгорнути, змінити колорит або підхопити запропонований автором. Наприклад:

Дороги

Ці накроковані дороги
Вразливу душу кличуть знову
Крізь перехресть перестороги
У далечінь неவிпадкову
Із галасливого будення,
Із млості втіх, не сподівання,

Із материнського прощення,
Із батьківського продавання, –
Із усього, чим жив, живу я
І вірую в несповідиме.
Нараз покликаний, крокую,
Щоб повертатись! Побратиме,
Ці накроковані дороги... (архів).

Варто пам’ятати, що “з семантичною і структурною організацією тексту органічно пов’язана його стильова визначеність. Відрізок тексту (тут: перший і останній рядок, поетична фраза тексту. – *Н.Б.*), більший чи менший за обсягом, має свою стильову маркованість, характеризується набором стильових ознак, які, крім усього, відіграють ще “суттєву роль у забезпеченні цілісності тексту” [1, с. 680].

Якщо погодитись, що “у літературній комунікації форма має важливіше значення, аніж зміст, а тому в його межах істотну роль відіграють засоби полегшення сприйняття: ритм, рима” [2, с. 140], то таким засобом у безконечниках є “пропозиція” (не заклик!) продовжити тему або поміняти її відповідно до свого світосприйняття – бо саме авторське людино- і світосприйняття “заверсталось” словом у близько тридцятьох таких віршах Миколи Бучка. Наприклад:

Чекання слова

Не кажу про тишу...
Бо не вмю –
Як вона –
Нечутно говорити
Про світанок, хмарою накритий.
Не кажу про тишу...
Бо тишію
Край паперу – білого до болю...
А вона
Лишилась
У дворі ще
Край дощу!..
Виношу чимскоріше,
Щоб не простулилась,
Парасолю...
Не кажу про тишу... [3, с. 143].

Полудень

Всміхалось сонце за столом
Лише з батьками.
Тепло
Світилося

Теплом,
Думки –
Думками.
Літали легко
Ластівки –
Ласкаві птиці.
Всміхались:
Сонце і батьки –
Щасливі лица.
Крайнебо
Сяло крилом,
Хмарин квітками...
Всміхалось сонце за столом
Лише з батьками... (архів).

У цьому доробку М. Бучка немає прямих діалогів, хоч традиційно у безконечниках вони мали б бути, як у прикладі з літературознавчого словника-довідника в “Цікавій казочці” Олени Пчілки:

Був собі дід нетяжка,
Була в нього синя сермяжка,
На голові шапочка,
На спині латочка, –
Чи хороша моя казочка?
– Хороша, – відказує слухач,
– І ти кажеш хороша.
Був собі дід нетяжка... (і т.д.)

[8, с. 79].

Герої М. Бучка і сам поет не мають конкретного співрозмовника, а текст наче пропонує йому мовити, пояснює, чому той мовчить. Порівняймо:

Молитва: писанка

Отож, мовчує мить
В обіймах щирих тиші...
Бабуня теж мовчить,
Свою молитву пише...
Святіє писачок
Небачено слухняний,
Неначе робить крок
Розчулений, весняний...
І теж мовчить – як я –
У подиві сердечнім:
Саме життя сія
У сьайві безкінечнім [3, с. 188].

Бабуся

Вітається бабуся,
Жартує загадково:
– Я зморшок не боюся,
Вони ж не випадково

Писались на моєму
Лиці немолодому...
Життя люблю до щему,
Не заздрю анікому,
Радію щирим дітям,
Онукам, так, слухняним,
В ще деревам, квітам...
Як писанка весняна –
Вітається бабуся,
Жартує... (архів).

Поетові звучить старий і малий, людина і природа, давнина і сьогочасся:

Вірші на виріст

На покуті казковім –
Вродливім і статечнім –
У барві писанковій
Звучання безкінечні
І роду, і народу,
Травини і росини...
З минувшини й хвилини
Райписанки священні
Ведуть розмову з нами...
Дзвінкi слова – для мене,
А стишені – для мами
На покуті казковім... [3, с. 186].

Рядки з джерела

Джерело шепоче,
Щемно цебенить.
Зазирає в очі,
Справді не мовчить...
Жаль, не розумію
Мову глибини.
Сам себе жалію...
Начеб завинив,
Начеб недолюбий
І глухий, мов пень,
В теплій тиші луґу...
Цілий Божий день
Слухаю, вслухаюсь,
Тямлю щось, либонь,
Не відволікаюсь,
Не тікаю, бо
Джерело шепоче... (архів).

Хтось скаже, що оцей прийом незавершеного тексту, у якому кінцева фраза спонукає до його продовження або перепочинку від авторової думки та переходу до своєї, яку вже почує лише читач, суперечить літературній традиції “безконечника”. Ми ж закінчимо оцінку тексту за Д. Баранником: “Текст як вища форма реального вияву комунікативної сутності мови має свою мікро- і макросемантику. Остання формується в результаті відповідного розподілу інформації на всій його глибині й складної взаємодії структурних одиниць тексту на семантичному рівні” [1, с. 680]. Особливий розподіл інформації має текст вірша-безконечника.

1. Баранник Д. Х. Текст / Д. Х. Баранник // Українська мова : Енциклопедія. – Вид. 2, випр. і доп. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія ім. М. Бажана”, 2004. – С. 679–680.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВД “Академія”, 2004. – 344 с.
3. Бучко М. Книга присвят / Микола Бучко. – Чернівці : “Золоті литаври”, 2008. – 206 с.
4. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і художній текст : монографія / М. І. Голянич. – Коломия : Вік, 1997. – 180 с.
5. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. / Т. А. Єщенко. – К. : Вид. центр “Академія”, 2009. – 264 с.
6. Зборовська Н. В. Психологія і літературознавство : посібник / Н. В. Зборовська. – К. : Академвидав, 2003. – 392 с.
7. Ковалик І. І. Методика лінгвістичного аналізу тексту / І. І. Ковалик, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1984. – 120 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / ред. колегія : Р. Т. Гром’як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. – Вид. 2, випр. і доп. – К. : Академія, 2007. – 751 с.
9. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / автор-укладач Ю. І. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – Т. 1. – 607 с.
10. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Н. И. Формановская. – М. : Икар, 2007. – 480 с.

Лінгвістичні студії художественних текстів мають ту особливість, що елемент суб’єктивного сприйняття таких текстів дозволяє звернутися до них навіть відносно зміненим, що відбувається в суспільстві. Особливою “силою” суб’єктивності сприйняття тексту є вираження, на наш погляд, в формі віршів-безконечників. Як переконує цикл таких віршів поета Миколая Бучко, розподіл безконечника в літературознавчих словниках декількома обмежено – це не тільки шутливі вірші і не тільки для дітей. Правда в тому, що такі тексти розвивають “реактивність на мовний процес”, а повторювана фраза є різноманітністю інструментування розвитку мислі, засобом актуального членення не тільки тексту, а й процесу його сприйняття як “вторинної реальності”.

О содержательных, архитектурных (частично) лингвопсихологических“” и прагматических особенностях текста “безконечников” Н. Бучко – в этой статье.

Ключевые слова: текст, “безконечник”, повтор как стилистическая фигура, логичное/алогичное, психологический эффект, языковая игра, Н. Бучко.

A typical feature of linguistic studies of literary texts is that the element of the subjective perception of such texts provides access to them even during the social upheaval. We believe that the poetic form of no-end verses (bezkonechnyky) demonstrates the unique “power” of subjective perception of a text. The cycle of poems by Mykola Buchko easily proves that the definition of bezkonechnyky in literary dictionaries is somewhat narrowed – it is not only a humorous poem and not only “for children.”

The truth is that such texts develop “reactivity to the speech process”, and the recurrence of phrases is a kind of orchestration of thoughts, a means of actual division of a text and the process of its perception as a secondary reality (language game), presented through a specific thematic content, composition and intention of personal perception.

The article speaks to the set of issues involving content, architectonic, psychological-linguistic and pragmatic and pragmatic features of the texts of bezkonechnyky by M. Buchko.

Keywords: text, bezkonechnyky, repetition as a figure of speech, logical / illogical, psychological effect, language game, M. Buchko.

УДК 811.161.2: 81: 82-3

ББК 81.2 Укр.

Надія Бачкур

СИНТАКСИЧНІ ОДИНИЦІ ЯК ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЗАМОВЧУВАННЯ У ПРОЗОВОМУ ДИСКУРСІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті основну увагу зосереджено на синтаксичних одиницях (словосполученнях і реченнях) як засобу вираження замовчування у прозовому тексті початку ХХІ століття. Проаналізовано типи, роль, структуру словосполучень і речень як вербалізаторів замовчування у художньому дискурсі.

Ключові слова: замовчування, комунікація, словосполучення, незакінчені речення, дискурс.

Сучасна лінгвістична наука концентрує увагу на семантиці, структурі, функціях, способах репрезентації мовленнєвих актів у художньому тексті. Для розв’язання проблеми “комунікація і художній дискурс” необхідно однаковою мірою з’ясувати роль як експліцитного, так і імпліцитного пласту тексту, до якого належить і замовчування. Під замовчуванням розуміємо “незавершене, обірване висловлення, що передає емоційний стан мовця, його небажання або неспроможність з різних причин про щось говорити, а також використовується автором як натяк на щонебудь, лишаючи це на здогад самого читача, слухача” [18, 757]. Питаннями, пов’язаними із замовчуванням, займалися такі вчені, як Т. Анохіна [1], Н. Арутюнова [2], Ф. Бацевич [3], В. Богданов [4], К. Гандке [20], І. Домбська [19], М. Ефрат [21], Н. Коловоротна [8], С. Крестинський [10], С. Мелікян [12], О. Пузанова [14], Є. Радіонова [15], Є. Сеничкі-

на [16] та ін. Однак, незважаючи на увагу дослідників до аналізованого феномена, особливості вербалізації замовчування синтаксичними одиницями у сучасному українському прозовому дискурсі ще не достатньо висвітлені. Так, на нашу думку, виявлення мовних засобів вираження замовчування на синтаксичному рівні дасть змогу декодувати комунікативні інтенції мовців, глибше осмислити художній текст, виявити в ньому додаткові, приховані смисли. Таким чином, питання вербалізації замовчування на різних мовних рівнях, зокрема синтаксичному, в українському прозовому дискурсі вимагає розкриття, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Матеріалом роботи обрано українські прозові тексти початку ХХІ століття, оскільки вони є вагомим формою реалізації виражальних засобів замовчування, їх семантико-функціонального потенціалу, імпліцитних намірів мовців. Матеріал

дослідження дає підстави стверджувати, що художній дискурс В. Гранецької (“ТІЛО™”), Дари Корній (“Зворотний бік темряви”), В. Лиса (“Країна гіркої ніжності”), Люко Дашвар (“На запах м’яса”) репрезентує широку панораму людських стосунків, розкриття яких можливе з урахуванням декодування недомовленого у тексті, замовчування в комунікації, що великою мірою представлене синтаксичними лінгвоодинаціями. Звідси й випливає **мета роботи** – виявити й охарактеризувати особливості використання синтаксичних засобів вираження замовчування в українському прозовому тексті початку XXI століття.

Поставлена мета передбачає розв’язання таких основних **завдань**:

- розкрити синтаксичні засоби реалізації замовчування у художньому дискурсі початку XXI століття;

- з’ясувати роль мовних одиниць синтаксичного рівня як маркера замовчування при декодуванні комунікативних інтенцій мовців у прозовому тексті початку XXI століття.

Матеріал дослідження показав, що при вираженні замовчування важлива роль належить одиницям усіх рівнів мови, однак синтаксичні лінгвоодинаці в аналізованих текстах виявилися найпродуктивнішими. Так, у художньому дискурсі початку XXI століття основними маркерами замовчування виступають словосполучення і різні типи речень. Проаналізуємо їх детальніше.

Аналізовані тексти засвідчують, що вербалізація замовчування найчастіше здійснюється за допомогою таких словосполучень, як *відповіді не було, не знайшлося слів, відсутність слів, витримати паузу, не давати відповіді, відповісти не відразу, довга мовчанка, затято мовчати* та ін. Порівняймо:

– *Бабусю, ти не спиш?*

– *Ні, – сказала Даза. – Не можу заснути.*

– *І я не можу.*

– *То поговоримо? Чи ти не хочеш?*

– *Не знаю. – І після паузи: – У тебе було щасливе дитинство?*

– *Як тобі сказати... Спочатку дуже щасливе. Десь до років десяти.*

– *А потім?*

Даза відповіла не відразу. Помовчала, бо надто зненацька було задане запитання. Ні, не так. Не те запитання та ще й серед ночі. Болюче для неї.

– *Давай, я тобі розповім краще про щасливе* [11, 77].

У наведеному тексті маркером замовчування мовцем певної інформації є його незнання, як відповісти адресанту на поставлене запитання про щасливе дитинство: адресат своєю невпевненістю, обірваністю речень (*Як тобі сказати...*), а згодом – паузами, мовчанням (*відповіла не відразу, помовчала*) нагтовхує співрозмовника на думку про приховування ним чогось, що, у свою чергу, спровокувало розгортання комунікації у небажаному напрямку для одного з учасників спілкування – йому не вдалося дізнатися, що ж приховує інший, яке нещастя трапилося з ним на життєвому шляху. Як бачимо, вербалізатором замовчування в основному є дієслівне словосполучення (*відповіла не відразу*), однак допомогли декодувати приховану інформацію й окремі лексеми (*помовчала, після паузи*), коментарі автора (*не те запитання*).

Порівняймо ще:

<...> Ти вже не здатен відрізнити добро від зла! Ти й далі вбиватимеш, Юрію, незалежно від потреби!.. Ти ... монстр.

Його очима майнуло недобре полум’я.

– *Таким уже вродився! – нагадав він. І ти від початку знала, хто я... Чи не тому ти мене обрала?*

В Іванки не знайшлося слів – лише сполоханий погляд, лише оголений біль. Так вони й стояли і з жахом дивилися один на одного: Юрій – бо зрештою сказав їй правду, Іванка – бо її почула [5, 181].

У зазначеному фрагменті інтеракція персонажів підсилюється поглядом як невербальним чинником спілкування, що імплікує різні комунікативні повідомлення мовців, зокрема: замовчування адресантом й адресатом своїх справжніх почуттів один до одного – кохання, яке змушує страждати; приховування надії на те,

що все, можливо, зміниться, покращиться. Пауза у висловленні “*ти ... монстр*” може бути свідченням зміни запланованої комунікативної тактики. Так, на нашу думку, мовець намагався попросити партнера комунікації не робити поганих вчинків, покинути роботу, яка вимагає вбивати інших, оскільки кохає його, але згадка про уже здійснене спричинила вибух негативних емоцій, з якими адресант не справився і повідомив жахливу правду “*ти монстр*”. Аналізована комунікативна ситуація є обірваною, незавершеною, оскільки один із співрозмовників уникає вербально вираженої відповіді, замінюючи її поглядом як невербальним знаком, що, у свою чергу, репрезентує не лише емоційний стан адресата (страх, біль), а й значущу інформацію – згоду з почутим. При декодуванні замовчування персонажів, імпліцитних значень комунікативного акту важливу роль відіграють способи їх реалізації у художньому тексті, зокрема лексеми, словосполучення, речення. Як бачимо, значеннєві характеристики погляду дешифруємо за допомогою ширшого контексту й таких мовних одиниць, як “*очима майнуло недобре полум'я*”, “*не знайшлося слів – лише сполоханий погляд, лише оголений біль*”, “*з жахом дивилися один на одного*”.

Матеріал нашого дослідження дає підстави стверджувати, що, крім синтаксично вільних словосполучень, вербалізаторами замовчування можуть бути й фразеологічні словосполучення (*жодного слова, затнутися (вмовкнути) на півслові, відбирає мову, прикласти палець до вуст, прикусити язика, тримати язик за зубами*). Наприклад:

Поплентався на світло, у голові – самі цифри. Як тій Гілці пояснити, щоби ж язик за зубами тримала, не патякала на кожному перехресті, скільки за хату віддала. <...> До огорожі підійшов. Хвіртку смикнув.

– *Стій!* – *від груш жінка до нього. – Ти куди?*

– *А ти хто така? – Петро й не помітив, як на шепіт перейшов.*

Жінка приклала палець до вуст, мовляв, тихо... [7, 38]

Наведений сегмент тексту репрезентує намагання одного з персонажів змусити мовчати іншого. Для цього автор використовує фразеологічне словосполучення “тримати язик за зубами” зі значенням “не розголошувати чого-небудь” [17, 722]. Так, у таємниці повинна залишитися сума коштів, за яку було придбане житло, оскільки реальна ціна відрізняється від тієї, яку оголосив продавець усім селянам, зокрема і своїй дружині. Однак реалізувати поставлену мету чоловікові унеможливорює інша (незапланована) комунікативна ситуація, яка теж містить маркери замовчування (*приклала палець до вуст*). Як бачимо, один з партнерів комунікації перешкоджає іншому здійснити задумане (поговорити з дівчиною), оскільки розуміє, що в цей момент таке спілкування не доречне.

Аналізований матеріал дослідження показав, що важливим синтаксичним засобом вираження замовчування виступають і незакінчені речення. Залежно від намірів мовців, умов спілкування, розвитку дії в комунікації незакінчені речення можуть бути *навмисно незакінчені* та *ненавмисно незакінчені* [13, 5]. Окреслені ознаки названого типу речень закладені у класифікації мовчання, здійсненій С. Крестинським, який виділяє *умисне/неумисне* та *релевантне/нерелевантне* мовчання. Умисне, на його думку, має певне призначення і націлене на певний результат (уникнути відповіді), релевантне також “є досить важливим та істотним, оскільки несе в собі значеннєві інтенції, а його імпліцитна невербальна оформленість є своєрідним продовженням комунікації” [10, 94].

Розглядаючи зазначені види незакінчених речень як засіб вираження замовчування, зауважимо, що навмисно незакінчені речення зумовлені попередньо передбаченою метою спілкування. Їх поява навмисно планується комунікантом задля досягнення певної стратегії – подальший розвиток комунікації повинен відбуватися у вигідних для мовця умовах. Наприклад:

– <...> *Про те, що твій батько також безсмертний, знає мало хто. Ти, я, Мара.*

– *І мій батько?*

– *Так, твій батько. Але він мовчати не може і ніколи цього не визнає, бо ...*

– *Сірі його проклянуть.*

– *Гірше, Остапку. <...> [9, 109].*

Декодуючи імпліцитні значення, закладені у наведеному висловленні, можна, на нашу думку, передбачити, що адресант:

1) збереже в таємниці те, що викриття справжнього батьківства принесе можливу смерть;

2) розповідь правду про ймовірну загрозу життю батька, але з певними ваганнями й таким способом, щоб якомога менше психологічно травмувати співрозмовника. Замовчування у цій ситуації можна ідентифікувати як умисне і релевантне.

Порівняймо ще:

– *Лягай спати. Я тебе не перевиخواю. Принаймні сьогодні.*

– *Чому ж ні? Гадаєш, я не знаю, чому мама покликала тебе? Звикати! Ха-ха – звикати! Звикайся! Бо мама, мама ... Йди собі, чужа бабо.*

Олеся вбігла до кімнати і впала на диван [11, 73].

Зазначений сегмент тексту репрезентує, на нашу думку, замовчування донькою усвідомлення страшного діагнозу матері – невиліковного онкологічного захворювання. Мовець намагається не вербалізувати можливий розвиток подій: *Бо мама, мама помре*, застосовуючи на томість мовчанку і як засіб її реалізації – обірване речення.

Поява ненавмисно незакінчених речень у мовленні і, відповідно, неумисного замовчування не залежить від намірів мовця і носить випадковий характер. Найчастіше, на нашу думку, такі синтаксичні конструкції виникають, коли процес передавання інформації утруднюється у зв'язку з фізичними, психологічними перепонами. Порівняймо:

– *Я не дарую щастя, – сказала Олеся. – У мене воно є...*

– *Так, звичайно, – легко згодився Ігор Леонідович. – Я мушу покаятися... Скажу так, як було... Я забув про тебе... Тобто, знав, що ти десь є... Але раз тебе удочерили, я...*

– *Ви, безумовно, благородна людина...*

– *Я тоді вчинив підло... Але я не знав... Не думав, що так чиню... [11, с. 235].*

Як бачимо, емоційно зумовлене незакінчене речення виражає схвильованість, страх, сором персонажа, який не може розповісти правду через свій психологічний стан. Інформація, яка мала бути передана, містила емоційно-оцінне ставлення мовця до описаної ним події. Варто зазначити й те, що часто замовчування є неумисне і релевантне водночас, оскільки передає важливу й істотну інформацію.

Таким чином, наявність у художньому тексті синтаксично вільних, фразеологічно зумовлених словосполучень і незакінчених речень – як важливого засобу вираження замовчування – сприяє наповненості висловлень імпліцитними значеннями, важливими для глибокого розуміння художніх образів та реалізації комунікативних стратегій і тактик.

1. Анохіна Т. О. Маркери комунікативного мовчання в англomовному художньому дискурсі / Т. О. Анохіна // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2006. – Вип. 28. – С. 105–107.
2. Арутюнова Н. Д. Молчание: контексты употребления / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка: Язык речевых действий. – М.: Наука, 1994. – С. 106–117.
3. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с.
4. Богданов В. В. Функции вербальных и невербальных компонентов в речевом общении / В. В. Богданов // Языковое общение: Единицы и регулятивы: межвуз. сб. науч. тр. – Калинин: Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1987. – С. 18–25.
5. Гранецька В. Л. ТІЛЮ™: роман / Вікторія Гранецька. – Х.: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. – 320 с.
6. Данилов С. Ю. Тактика молчания в речевом жанре проработки / С. Ю. Данилов // Русский язык в контексте современной культуры. – Екатеринбург, 1998 – С. 67–78.

7. Дашвар Люко. На запах м'яса: роман / Люко Дашвар. – Х.: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2014. – 368 с.
8. Коловоротна Н. Д. Вербалізація концепту “мовчання” в художньому дискурсивному просторі української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. Д. Коловоротна ; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2014. – 20 с.
9. Корній Д. Зворотний бік темряви: роман / Дара Корній. – Х.: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. – 320 с.
10. Крестинский С. В. Коммуникативная нагрузка молчания в диалоге / С. В. Крестинский // Личностные аспекты языкового общения. – Калинин : Изд-во Калинин. ун-та, 1989 – С. 92–97.
11. Лис В. С. Країна гіркої ніжності / В. С. Лис. – Х.: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2015. – 368 с.
12. Меликян С. В. Функции молчания в коммуникативном поведении человека / С. В. Меликян // Теоретические и прикладные аспекты речевого общения. – Красноярск-Ачинск, 1998 – № 3 – С. 36–39.
13. Пігель В. І. Функціонально-семантична структура незакінчених речень у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / В. І. Пігель. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с.
14. Пузанова О. В. Прагматика и семантика умолчания : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук. – С. Пб., 1998.
15. Радионова Е. С. Семантика и прагматика молчания / Е. С. Радионова // Язык. Человек. Картина мира : материалы Всерос. науч. конференции. – Омск, 2000. – Ч. 1. – С. 179–182.
16. Сеничкина Е. П. Семантика умолчания и средства ее выражения в русском языке : монография / Сеничкина Е. П. – М.: МГО, 2002. – 307 с.
17. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с.
18. Українська мова : Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
19. Dąbska I. O funkcjach semiotycznych milczenia / I. Dąbska // Studia Semiotyczne II. – 1971. – S. 77–88.
20. Handke K. Milczymy mówiąc / K. Handke (red.) // Semantyka milczenia 2. – Warszawa, 2002. – S. 217–222.
21. Michal Ephratt. The functions of silence // Journal of Pragmatics. – Vol. 40, issue 11. – November. – 2008. – P. 1909–1938.

В статті основне уваження зосереджено на синтаксических одиницях (словосочетаннях и предложениях) как средства выражения умалчивания в прозаическом тексте начале XXI века. Проанализировано типы, роль, структура словосочетаний и предложений как вербализаторов умалчивания в художественном дискурсе.

Ключевые слова: умалчивание, коммуникация, словосочетания, незаконченные предложения, дискурс.

The article focuses on the basic syntactic units (phrases and sentences) as a means of silencing expression in prose text at the beginning of the XXI century. Types, role, structure of phrases and sentences as verbalizer's of aposiopesis in the artistic discourse is analyzed.

Keywords: aposiopesis, communication, unfinished sentence, discourse.

УДК 81'313.1
ББК 81.033

Уляна Билиця

ДИХОТОМІЧНІ МІКРОКОНЦЕПТИ “КРАСИВИЙ” – “НЕКРАСИВИЙ” В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЗАСОБАМИ КОМПАРАТИВНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Стаття присвячена вербалізації дихотомічних мікроконцептів “красивий” – “некрасивий” в англomовній картині світу засобами компаративної фразеології, одиниці якої аналізуються не тільки з точки зору їх номінативних можливостей людини, але й крізь призму проблем лінгвокультурології: культурних кодів, їх гендерного, аксіологічного та національно-культурного маркування.

Ключові слова: дихотомія, дихотомічний концепт, компаративна фразеологічна одиниця, лінгвокультурологія, культурний код, гендер, національно-культурна специфіка.

Характерною рисою концептуальної картини світу є їх формування за принципом протиставлення двох суперечливих і протилежних одне одному явищ

або їх ознак. Такий характер формування цих картин світу зумовлює відповідно наявність у ментальних та мовних структурах явища так званої бінарності.

Про бінарний принцип пізнання світу та його мовного відтворення неодноразово зазначалося у дослідженнях цілого ряду таких учених, як А.Д. Белова [1], Ю.М. Лотман [6], Т. Семегин [12], О.С. Снитко [14]. Зазначеними вченими відстоюється думка про те, що принцип бінарності є однією із головних сутнісних ознак структури будь-якого явища, поняття тощо. “Бінарність, – пише Т. Семегин, – визнається універсальною ознакою, властивою різним рівням буття людини, яка, з одного боку, поляризує явища дійсності, а з іншого – відображає первісний цілісний образ предмета” [12, с. 12].

Така бінарна детермінованість процесів категоризації та їх подальшої мовної вербалізації зумовлює формування бінарних концептів, дослідження яких стало у мовознавстві звичним явищем. Так, наприклад, найбільш дослідженими на матеріалі різних мов бінарними концептами є такі, як “добро – зло” [5], “щастя – нещастя” [11], “любов – ненависть” [2], “життя – смерть” [8] тощо.

Подібні бінарні концепти є ментальними утвореннями, які мають протилежну когніцію стосовно один одного і складаються із двох частин, протиставлених за аксіологічною шкалою, проте об’єднаних навколо спільної архісеми, що забезпечує відображення відповідних фрагментів дійсності як цілісної системи.

Необхідно відзначити, що стосовно бінарних концептів у лінгвістичній літературі фігурують й інші терміни, як наприклад “антиконцепт” [4], “антонімічний концепт” [7], “концепти-опозиції” [9], що, як справедливо відзначає Т.С. Семегин, порізнному тлумачаться, проте позначають насправді одне і те саме явище [13, с. 247].

У даній статті щодо подібних концептів ми вживатимемо термін “дихотомічні концепти”. В основі даного терміну лежить явище дихотомії як одна із форм протиставлення. Термін “дихотомія” (від грецького *dichotomia* від *dicha* – на дві

частини і *tome* – розріз, поділ) – “у загальному значенні – поділ цілого на дві частини; в логіці – поділ за ознакою суперечності. Основою поділу виступає наявність чи відсутність певної ознаки. В результаті дихотомічного поділу родового поняття (А) отримують два видові поняття (Х і не-Х), що перебувають у відношенні суперечності і є підпорядкованими поняттю (А). Обсяги понять – членів поділу – не перетинаються і в сумі вичерпують обсяг діленого поняття” [15, с. 158].

Необхідно зазначити, що дихотомічний поділ якраз і застосовується в наукових дослідженнях, коли необхідно виокремити певну множину предметів, явищ, ознак, які цікавлять дослідника. А оскільки об’єктом нашого дослідження є людина в англійській картині світу (далі – АМКС) та її характеристика засобами компаративної фразеології (далі – КФ), то об’єктом аналізу щодо неї можуть бути такі дихотомічні опозиції, як наприклад, “високий – невисокий”, “охайний – неохайний”, “міцний – неміцний”, “справедливий – несправедливий”, “щасливий – нещасливий”, “розумний – нерозумний” та інші, які сумарно дозволяють здійснити опис такого складного фрагменту картини світу, як людина. Зазначені ознаки людини, що протиставляються, чітко вписуються у схему визначення терміну дихотомія, що і є основним аргументом вибору нами у нашому дослідженні терміну “дихотомічний” як такого, що, на наш погляд, стосовно такого об’єкту, як “людина” є найбільш термінологічно точним.

Отже, предметом дослідження у даній статті є вербалізація засобами КФ концептуальної дихотомії “красивий – некрасивий” в АМКС з точки зору ідеографії та лінгвокультурології. Концептуально ми розглядаємо складові частини даної дихотомії та її різновиди “гарний” – “негарний”, “вродливий” – “невродливий” як дихотомічні мікроконцепти у субконцепті “зовнішність людини”, який у свою чергу є складовою частиною макроконцепту “людина”.

Із даною концептуальною схемою “людини” корелює її мовна модель, що

складає певний каркас для її наповнення одиницями КФ. У нашій роботі обирається принцип польової організації компаративних фразеологізмів, що входять в макрополе “людина”. При побудові такої мовної моделі в даній статті використовуються основні принципи ідеографічної ієрархії ФО за Ю.Ф. Прадідом [9, с. 40], у нижньому ярусі якої знаходяться *фразеосинонімічний ряд (ФСР) – фразеосемантична група (ФСГ) – фразеосемантичне поле (ФСП)*.

Отже, першою ланкою у цій схемі виявляється ФСР, який включає синонімічні КФО, що в своїй семантичній структурі актуалізують загальну інтегральну сему – “красивий” – “некрасивий”, проте містять і диференціальні семи, що стосуються природної краси людини, охайності й чистоти її одягу тощо.

В цілому наш фактичний матеріал, який відібраний шляхом суцільної вибірки із вітчизняних та зарубіжних фразеологічних словників [16, 17, 18, 19] і який вербалізує концептуальну дихотомію “красивий” – “некрасивий” складає відповідно 62 і 74 КФО, які представлені різноманітними синтаксичними конструкціями, що містять елемент зіставлення, як наприклад: 1) конструкція – (as, so) + основа порівняння (Adj, Pt) + as + об’єкт порівняння (N): (as) *graceful as a swan, (as) dressed as a doll*; 2) конструкція – основа порівняння (V, V + N) + like + об’єкт порівняння (N): *look like a princess, have a face like a fiddle*; 3) конструкції змішаного типу, що стосуються одиниць паремійного характеру із сполучниковими словами *better... than, worse... than, ... than*, як наприклад: *Beauty provokes thieves sooner than gold*.

Подібні одиниці будуть розглянуті в даній статті не тільки з точки зору їх номінативно-ідеографічних можливостей щодо людини в АМКС, але й паралельно в руслі лінгвокультурології крізь призму культурних кодів, їх гендерного, аксіологічного та національно-культурного маркування.

Отже, у складі КФ на позначення “краси, привабливості” є цілий ряд ад’єктивних одиниць, які групуються навколо різноманітних семантичних домінант, які,

виступаючи у цих одиницях основою порівняння, формують фразеосинонімічний ряд “природна краса, врода” *beautiful – (as) beautiful as a princess, (as) beautiful as a (Dresden) doll; fair – (as) fair as a rose, (as) fair as a lily; fine – (as) fine as a new scraped carrot, (as) fine as a fiddle; handsome – (as) handsome as a prince; pretty – (as) pretty as a picture / a paint, (as) pretty as the last rose of summer*. Подібні одиниці відносяться до ядерної зони цього мікроконцепту.

Сюди ж можна віднести й окремі КФО, в основі порівняння яких фігурують компоненти, які семантично дещо віддалені від ядра мікроконцепту “краса, привабливість”, проте в цілому належать до нього. Це стосується таких компонентів, як, наприклад, *fresh* “свіжий” – (as) *fresh as a daisy, (as) fresh as a rose; graceful* “граціозний, витончений” – (as) *graceful as a swan; white* “білий” – (as) *white as (a) (whale-, whale's) bone / ivory, (as) white as lily* тощо.

До ядра цього мікроконцепту слід віднести і цілий ряд дієслівних КФО, які вводяться переважно дієсловами *be / look: like a sleeping beauty, like milk and roses, like peaches and cream, like million dollars, like the May Queen* та інші.

Широко представлене в англійській КФ ядро мікроконцепту “некрасивий, потворний, страшний”. Так, значна частина ад’єктивних КФО групуються, в основному, навколо таких основ порівняння, як: *bad* “поганий, негарний” – (as) *bad as death / death's head, miserable* “нешасний, жалюгідний” – (as) *miserable as a sin / a sinner, ugly* “потворний” – (as) *ugly as a devil / a witch*.

Помітно, що в якості об’єктів порівняння в подібних КФО вжито цілий ряд компонентів (*sin, sinner, devil, death's head, witch*), які належать до релігійно-язичницького коду англомовного етносу і які самі по собі викликають у людини відчуття непривабливості, потворності тощо. Це підтверджують і окремі дієслівні КФО із ввідними дієсловами *be / look: like death's head* – досл.: бути / виглядати як голова смерті, як череп; *worse than the death* –

досл.: бути / виглядати страшнішим ніж смерть тощо.

В якості об'єктів порівняння щодо “потворної зовнішності” вживаються й інші компоненти, які належать до інших культурних кодів, причому, найбільше – до:

- **зооморфного** – (*as*) *miserable as bandicoot* (досл.: як бандикут), (*as*) *fine as an ape in purple* (досл.: “гарний” як мавпа в пурпурі), *be / look like a dying duck / a duck in a thunderstorm* (досл.: як качка, що помирає / як качка в грозу), *be / look like a drowned mouse / a drowned rat* (досл.: як мокра миша / як щур-утопленик), *be / look like a wet hen* (досл.: як мокра курка), *be / look like a dog with two tails* (досл.: як собака з двома хвостами), *be / look like a hog on ice* (досл.: як свиня на льоду), *be / look etc a sow playing on a trump* (досл.: як свиня, що грає на трубі), *have a face like a bulldog chewing a wasp* (досл.: мати обличчя як у бульдога, що жує осу);

- **предметного** – (*as*) *ugly as a scarecrow* (досл.: як опудало), (*as*) *ugly as a homemade fence* (досл.: як саморобний паркан), (*as*) *pretty as the backyard fence* (досл.: такий “гарний”, як огорожа заднього двору), *be / look like a rag doll* (досл.: як лялька із ганчір'я), *have a face like the back / backend of the bus* (досл.: мати обличчя як задня частина автобуса) та інші.

Зазначені вище КФО, які марковані семою “негарний, потворний, страшний” мають яскраво виражену образну основу і формують тим самим ядерну зону цього мікроконцепту. Практично більшість із них з точки зору національно-культурної специфіки їх семантики мають лакунарний характер.

Відомо, що важливим елементом зовнішньо красивої / некрасивої людини є її одяг, який не просто виконує утилітарну функцію (захищає людину від впливу зовнішнього середовища, від нескромних очей), але й естетичну. Більше того, одяг є важливим сигнально-знаковим елементом про естетичні смаки людини, а до певної міри навіть про її внутрішній світ, як наприклад, впевненість у собі, емоційний стан, настрої тощо. Крім цього одяг як елемент зовнішності людини містить часто в

собі також інформацію про віковий, сімейний, професійний, майновий, а також соціальний статус людини, що особливо важливо для строго ієрархізованого британського суспільства.

Отже, вміння красиво, вишукано й зі смаком одягатися свідчить про хороший естетичний смак людини, а тому така людина виглядає, як правило, красиво, привабливо. Це відображено у цілому ряді КФО, які відповідно формують фразеосинонімічний ряд “красиво, привабливо, зі смаком одягнутий” і які належать до ближньої периферії мікроконцепту “краса людини”: (*as*) *bright as a butterfly*, (*as*) *bright as a (new) dollar / dime*, (*as*) *bright as a (new) penny*, (*as*) *bright as a (new) pin*, (*as*) *bright as a button / buttons* та інші.

Як бачимо, для англійської лінгвокультури є характерним порівняння красиво одягненої людини з чимось блискучим, яскравим, про що свідчить вживання в основі порівняння компонента **bright** “блискучий, яскравий”, а також в порівняльній частині – компонентів, що самі по собі можуть мати зовнішній блиск, як наприклад: *button* “гудзик”, *dollar* “доларова монета”, *dime* “десятицентовна монета”, *penny* “однопенсова монета”, *pin* “шпилька”.

Подібне явище спостерігається у фразеосинонімічному ряді “чисто, акуратно, охайно одягнутий”, де домінують такі лексичні компоненти в основі порівняння, як **clean** “чистий”, **neat** “чистий, охайний”: (*as*) *clean / neat as a (new) pin*, (*as*) *clean as a (new) penny*, (*as*) *neat as a bandbox*, (*as*) *clean as a whistle, look like a new coin, look like million dollars*. Більше того, у компонентному складі цілого ряду КФО, зазначених вище, як підсилювальний елемент ознаки чистоти, охайності й акуратності одягу вжито препозитивне означення **new** – “новий”.

Красиво виглядає людина, якщо одяг їй личить або ж на ній добре сидить, що і відображено в окремих КФО: *be dressed like a doll* – бути одягнутим як лялька, *fit smb like a glove* – ідеально підходити, личити комусь (досл.: як рукавичка). *be dressed up to the nines* – бути одягнутим як із голочки, як на парад.

В цілому, така достатньо велика кількість КФО на позначення “охайності, акуратності й чистоти в одязі” в АМКС свідчить, очевидно, про те, що саме такі ознаки одягу є для англомовного етносу дуже важливими.

Ближню периферію мікроконцепту “некрасиво, непривабливо, а особливо без смаку одягнутий” формує цілий ряд КФО, в семантиці яких відчувається негати́вне ставлення представників англомовного етносу до невміння людини, особливо жінки, скромно, але зі смаком одягатися, причому відповідно своєму віку. Це засвідчують як самі образи, так і ті об’єкти порівняння, які використовуються як компоненти КФО, як наприклад: *(as) fine as a horse* – досл.: “гарний” як кінь, *(as) fine as a flying pig* – досл.: гарний як свиня, що літає, *be dressed up like a plush horse* – досл.: бути одягнутим як плюшевий кінь, *be dressed up like a scarecrow* – досл.: бути одягнутим як опудало, *be dressed up like a scarlet woman* – бути одягнутою в надмірно яскравий одяг, *look like mutton dressed as a lamb* – досл.: бути вівцею, одягнутою як ягня, *be dressed up to kill* – бути одягнутою занадто крикливо, яскраво, занадто відверто.

Поганий, некрасивий вигляд має людина, якщо певний елемент одягу їй не личить, не пасує. Це есплікується в англійській мові, наприклад, такими КФО, які формують ще один фразеосинонімічний ряд – “одяг не личить, не пасує”: *look like a hog in armour* – досл.: виглядати як свиня у панцирі, *look like a sack on smb* – досл.: виглядати на комусь як мішок, *suit smb as a saddle suits a cow* – досл.: личити комусь як корові сідло, *suit smb as a clown suit* – досл.: личити комусь як костюм клоуна.

Некрасиво виглядає і неохайна, неакуратна в одязі людина, що відображено в наступних КФО: *look as if / though one has been dragged through a hedge backwards* – досл.: виглядати так, немов би - приволочений через пліт; *look as if / though one has slept in that suit for a week* – досл.: виглядати як той, що цілий тиждень спав у цьому костюмі; *look like something the cat brought / dragged in* – досл.: ви-

глядати, як щось приволочене котом. Подібні одиниці все-таки можна включити також до ближньої периферії мікроконцепту “некрасивий, непривабливий”.

Віддалену периферію, або ж так зване інтерпретаційне поле дихотомічних мікроконцептів “красивий – некрасивий” формують окремі паремійні одиниці, які по-різному інтерпретують ці концепти. Окремі з них засвідчують те, що красива зовнішність, особливо жінки, високо ціняться в англомовному етносі, як наприклад: *A beautiful face is a better of recommendation.* – Гарне обличчя – найкраща рекомендація. *Beauty provokes thieves sooner than gold.* – Краса приваблює злодіїв більше, ніж золото.

Попри значення зовнішньої краси, привабливості людини, англомовний етнос наголошує на тому, що “немає більшої краси, ніж краса душі”: *There is no beauty like the beauty of the soul*; що “про людину судять не за гарною зовнішністю, а по справах”: *Handsome (або Pretty) is as handsome does.*

Окремі паремії, возвеличуючи красу зовнішності людини, зокрема жінки, мають іронічний характер: *Joan's as good as my lady in the dark.* – У темноті всі жінки красиві; деякі – побутово-дидактичний: *He who has a fair wife needs more than two eyes.* – Той, у кого гарна жінка, повинен мати більше, ніж два ока.

При аналізі семантики КФО, що есплікують мікроконцепти “красивий, привабливий” – “некрасивий, непривабливий” цілком очевидним є їх гендерне маркування, що пояснюється тим, що самі поняття “краса жіноча” й “краса чоловіча” є дещо різними. Так фемінінно маркованими із значенням “дуже красива, вродлива дівчина / жінка” є цілий ряд КФО, як наприклад, *(as) beautiful as a (Dresden) doll*, *(as) beautiful as a fairy*, *(as) beautiful as a princess*, *(as) beautiful / bright as a butterfly*, *fair as a lily*, *(as) fair as a rose*, *(as) fresh as a daisy*, *(as) graceful as a swan*, *(as) pretty as the last rose of summer*, *be / look etc like the May Queen / Queen of the May* та інші.

Тільки окремі КФО є маскулінно маркованими: *(as) handsome as a prince*,

(as) *handsome as paint, look like Prince Charming, (as) gaudy as a peacock.*

Можна допустити, що така значна кількісна перевага фемінінних маркованих КФО із семою “краса, привабливість” над маскулінно маркованими пояснюється, очевидно, високою цінністю в англійській лінгвокультурі цієї ознаки для жінки, та її неактуальністю для чоловіка.

Якщо розглядати семантику фемінінних маркованих КФО крізь призму культурних кодів, то не можна не помітити, що для вираження жіночої краси в англійській, як і в інших лінгвокультурах, часто використовуються для порівняння фітонімічні образні символи, як наприклад, троянди (rose) – (as) *fair as a rose*, маргаритки (daisy) – (as) *fresh as a daisy*, лілії (lily) – (as) *white as lily*.

В окремих випадках дуже гарне, вродливе жіноче обличчя в англійській лінгвокультурі порівнюють із персиком – (as) *pretty as a peach*, із скрипкою – (as) *fine as a fiddle*, із шовком – (as) *fine as silk* тощо.

На подив, у КФ-номінаціях краси жінки / чоловіка не виявлено жодного зооморфізму, який би був використаний як об’єкт порівняння і на який хотіли б бути подібними представники англійського етносу. Проте англійська КФ представлена одиницями, в яких як об’єкти порівняння вжиті представники світу комах та птахів, які асоціюються із символікою краси: (as) *beautiful as a butterfly* – досл.: красива як метелик, (as) *graceful as a swan* – досл.: граціозна як лебідка, (as) *gaudy as a peacock* – досл.: красивий / красива як павич / пава, (as) *gaudy as a bird* – досл.: красивий / красива як птах / пташка.

Правда семантика двох останніх КФО може виражати і сему “непривабливості”, а відтак, мати одночасно й іронічно-негативну конотацію, якщо мова йтиме про різнобарвну й без смаку виряджену особу жіночої чи чоловічої статі. Це ж стосується і КФО *be / look like Barbie doll* – бути / виглядати красивою, привабливою дівчиною / жінкою (досл.: як лялька Барбі), яка може мати не тільки позитивну оцінку, але й навіть негативну, оскільки в окремих випадках здатна втілювати в собі значення

особи жіночої статі, яка, здебільшого, не вирізняється серед інших високим інтелектом і є “іграшкою для чоловіків”.

В цілому ж, КФО досліджуваних нами дихотомічних концептів демонструють з точки зору аксіології чітко виражену амбівалентність, тобто одиниці, що виражають сему “красивий, привабливий” мають, як правило, позитивну оцінність, а ті, що співвідносяться із семою “некрасивий, непривабливий” – негативну. Характер цієї оцінності у значній мірі залежить, по-перше, від основ порівняння, як наприклад, *fresh, fair, fine, bright, neat, clean – gaudy, ugly, miserable*. Так, переважна більшість компаративних одиниць з компонентами першої групи мають позитивну оцінність, а другої – здебільшого негативну, що зумовлено їх семантикою. По-друге, оцінність КФО залежить і від семантики самих об’єктів порівняння та закріплених за ними конотацій. Так, наприклад, як уже відзначалося, порівняння людини із цілим рядом міфологічних образів, істот вживаються переважно з негативною оцінністю, із фітонімами – позитивною.

В цілому сумарне кількісне співвідношення позитивно-оцінних до негативно-оцінних КФО складає 60 : 76.

Як про це свідчить наш попередній аналіз, переважна кількість КФО, що експлікують мікроконцепти “красивий” – “некрасивий”, є національно-культурно маркованими. Так, цілий ряд одиниць містить лексеми-реалії, що є унікальними і характерними тільки для англійської лінгвокультури, як наприклад: *look like million dollars, look like thirty cents, (as) ugly as a bandicoot, look like the May Queen* тощо. В багатьох інших КФО присутні національно-специфічні образи, що зумовлюють специфіку семантики цих одиниць і переводять їх навіть у розряд лакунарних: *look like a wet week, look like a dog with two tails, look like a December moon, look like a sow playing on a trumpet* тощо. Ці та інші одиниці є результатом неповторного світобачення англійського етносу та його образно-асоціативного мислення, що зумовлює відсутність подібних КФО в інших мовах.

1. Белова А. Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы / А. Д. Белова // Культура народов Причерноморья: научный журнал. – № 29. Язык и мир. – 2002. – С. 17–23.
2. Балашова Е. Ю. Любовь и ненависть // Антология концептов / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – С. 111–129.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2009. – 1736 с.
4. Давидова Т. В. Антиконцепт як одне з базових понять когнітивної лінгвістики / Т. В. Давидова // Наук. часопис НПУ імені М. П. Драгоманова: Сучасні тенденції розвитку мов : зб. наук. праць. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 3. – С. 200–205.
5. Лисицька О. П. Концепти “добро” та “зло” в російській мовній картині світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.02 / О. П. Лисицька. – Х., 2001. – 18 с.
6. Лотман Ю. М. Динамическая модель семиотической системы / Ю. М. Лотман // Избранные статьи : в 3 т. Статьи по семиотике и топологии культуры. – Таллин : Александра, 1992. – Т. I. – С. 90–102.
7. Погребная Н. А. Антонимический концепт в русском и английском языках : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Н. А. Погребная. – Минск, 2006. – 226 с.
8. Пономарева Е. Ю. Концептуальная оппозиция “жизнь–смерть” в поэтическом дискурсе (на материале поэзии Д. Томаса и В. Брюсова) : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / Е. Ю. Пономарева. – Тюмень, 2008. – 22 с.
9. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Прадід Ю. Ф. – К.; Сімферополь, 1997. – 252 с.
10. Пруткая Н. В. Бинарные концепты как самостоятельные единицы концептуальной картины мира / Н. В. Пруткая // Київська старовина. – 2008. – № 6. – С. 59–70.
11. Русакова И. Б. Концепты “счастье” – “несчастье” в лингвокультурном содержании русских пословиц : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / И. Б. Русакова. – М., 2007. – 24 с.
12. Сеমেгин Т. Бінарний принцип категоризації дійсності. / Тетяна Семегин // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ, 2012. – С. 551–553.
13. Семегин Т. С. Концепт та суміжні з ним поняття / Т. С. Семегин // Наук. часопис НПУ імені М. П. Драгоманова: Сучасні тенденції розвитку мов : зб. наук. праць. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 5. – С. 246–249.
14. Снитко О. С. Коды культуры у мовній об’єктивації дійсності / О. С. Снитко // Studia Linguistica : зб. наук. праць. – К.: ВГЦ; Київський університет. – Вип. 1. – 2008. – С. 115–121.
15. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

Фразеографічні джерела

16. Баранцев К. Т. Англо-український фразеологічний словник / Баранцев К. Т. – 2-е вид., виправл. – К.: Т-во “Знання”, 2005. – 1056 с.
17. Кунин А. В. Большой англо-русский фразеологический словарь / Кунин А. В. – 5-е изд., исправл. – М.: Живой язык, 1998. – 944 с.
18. Мізін К. І. Англо-український словник компаративної фразеології / Мізін К. І. – Кременчук : Щербатих О.В., 2010. – 120 с.
19. Longman Dictionary of English Idioms. – Lnd : Longman, 1980. – 387 p.

Стаття посвячена вербалізації мікроконцептів “красивий” – “некрасивий” в англоязычній картині мира средствами компаративної фразеології, одиниці якої аналізуються не тільки з точки зору їх номінативних можливостей людини, а й крізь призму проблем лінгвокультурології: культурних кодів, їх гендерного, аксіологічного та національно-культурного маркування.

Ключевые слова: дихотомія, дихотомічний концепт, компаративна фразеологічна одиниця, лінгвокультурологія, культурний код, гендер, національно-культурна специфіка.

The article is devoted to the expression of the microconcepts “beautiful” – “unbeautiful” in the English World View by the comparative phraseological units, which are analyzed not only according to their nominative possibilities to describe a person, but also according to the linguo-cultural categories: cultural codes, gender, axiology, national-cultural specification.

Keywords: dichotomy, dichotomical concept, comparative phraseological unit, linguoculturology, cultural code, gender, national-cultural specification.

МЕТАФОРИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОСТОРОВО-ЧАСОВОГО ДЕЙКСИСУ В АНГЛОМОВНОМУ БІОГРАФІЧНОМУ НАРАТИВІ

У статті розкрито особливості метафоричної концептуалізації просторово-часового дейксису біографічного нарративу у світлі теорії орієнтаційної метафори. Доведено, що мовними засобами індикації концептуального кореляту орієнтаційної метафори *LIFE IS UP* виступають дейктичні опозиції. Останні вважаються орієнтаційними просторово-часовими параметрами метафоричної концептуалізації і забезпечують рівномірне висвітлення / затемнення властивостей референтної сфери.

Ключові слова: орієнтаційна метафора, метафорична концептуалізація, просторово-часовий дейксис, референтна сфера, біографічний нарратив.

Експансія принципів і методик когнітології в сучасну теорію тексту зумовила нові дослідницькі орієнтири його нарративно-дискурсивної організації. Лінгвокогнітивна інтерпретація біографічного нарративу не була б повною мірою окреслена без урахування його орієнтаційних параметрів, що зумовлює **актуальність** цієї розвідки. Категорія дейксису на думку Р. Цура “не менш когнітивна за своєю суттю, аніж інші лінгвістичні явища” [14, с. 124], а доцільність її залучення для інтерпретації біографічного нарративу відображена у з’ясуванні дейктичних центрів і семантиці дейктичних маркерів.

Метою дослідження є встановлення специфіки метафоричної концептуалізації дейктичного простору англomовного біографічного нарративу і висвітлення способів його лінгвальної репрезентації. Основне **завдання** статті полягає у визначенні співвідношення дейктичних категорій простору і часу в структурі орієнтаційної концептуальної метафори.

У центрі нашої уваги знаходиться дейксис художньої оповіді, який пов’язаний із створенням просторово-часових координат біографічного нарративу, оцінкою подій і персонажів з точки зору спостерігача (автора, наратора), позиція якого “не збігається із просторовою точкою відліку” [1, с. 7]. На таку “вторинну” функцію дейксису художньої оповіді вказували окремі лінгвісти [4; 5], протиставляючи його дейксису в реальній мовленнєвій ситуації.

У сучасних лінгвістичних розвідках дейктичні параметри – суб’єкт (суб’єктний дейксис), місце (просторовий дейк-

сис) і час (часовий дейксис) – розглядаються не тільки як одні із особливих компонентів нарративної мови і механізмів референції, а як структурні фрейми, які беруть участь у концептуалізації нарративу [7; 10; 11; 15].

Когнітивний підхід до аналізу біографічного нарративу дозволяє пояснити процес його творення через встановлення зв’язку між автором біографічного тексту, його читачем і власне текстом біографії, у якому формування і семантизація ментальних репрезентацій досвіду людини здійснюється у вигляді зображуваних об’єктів, станів, подій, персонажів і ситуацій [15, с. 184].

Враховуючи багатогранність і функціональні можливості дейктичного опису нарративу, вважаємо, що дейктичні категорії переходять на більш складний рівень лінгвокогнітивного аналізу дейктичного континууму [16, с. 139], які моделюють наратосферу біографічного нарративу. Ми маємо справу із нарративним дейксисом, який кваліфікуємо як фікціональний дейксис художньої оповіді, що становить невід’ємний елемент нарративу загалом. Більше того, його орієнтаційні параметри визначаються безпосередньою участю у біографічному наратотворенні.

Просторовий дейксис визначає дейктичний центр об’єкта чи явища за його місцем у просторі:

- вказівні займенники *this/that, these/those*, які позначають близькість чи віддаленість певного референта до мовця;
- просторові прислівники *here/there, nearby/far away, away, opposite*;

- локативи, наприклад, *in the valley, out of Africa*; дієслова *come/go, bring/take*.

Темпоральний дейксис охоплює темпоральні дейктики, які актуалізують прислівники часу *now / then / today / yesterday / soon / later*, локативи *in my youth, after three weeks*, а також різні часові і видові форми дієслова.

На особливість темпорального дейксису в наративі вказувала Д. Шиффрін. З огляду на широкий спектр застосування нарративного аналізу, “розгляд просторів, персонажів та їх мислення становить або ті орієнтири, за якими *who, why* і *when* зливаються у *where* і передують *what* (тому, що сталося), або всі вони виявляються вжитими у темпоральних клаузах, чим створюється інтрига перед розв’язкою історії” [13, с. 422].

З іншого боку, згідно з доктриною феноменології, яка вивчає структури свідомості та їх прояви, людський досвід починається з усвідомлення себе як тіла, яке розміщене у просторі. Втілена природа людської свідомості відображена у мові за допомогою сукупності метафор, які конкретизують абстрактні поняття у термінах рухомих тіл, розташованих у просторі. Тому такі лексеми, як “уверх”, “вниз”, “уперед”, “назад”, “високо”, “низько”, організують дейктичний простір, беручи до уваги тіло як точку референції. Відомі американські когнітивні лінгвісти Дж. Лакофф і М. Джонсон [9] звертаються до так званих просторових метафор, які закорінені у природній мові. Зважаючи на вертикальне положення тіла людини, його верхню частину і нижню частину, дейктики *up* і *down* є найбільш продуктивними сферами концептуальних метафор, наприклад, *HAPPY IS UP, SAD IS DOWN; MORE IS UP, LESS IS DOWN* та ін.

Інші просторові концептуальні схеми, які є важливим джерелом для творення концептуальних метафор, пов’язані із так званою метафорою каналу зв’язку і передачі інформації (*the conduit*), метафорою-контейнером (*the container*) і метафорою-подорожжю (*the journey*). Такий аспект концептуалізації за своїми ознаками не є наратологічними у чистому ви-

гляді, однак їх можна застосувати до аналізу дейктичного простору біографічного нарративу. Наприклад, на метанаративному рівні бленд двох конвенційних метафор *LIFE IS A STORY* і *LIFE IS A JOURNEY* робить можливим дослідження просторово-дейктичної концептуалізації нарративу у вигляді метафори *NARRATIVE IS A JOURNEY* [12].

З одного боку, концептуалізація часу базується на категорії простору і відбувається на основі перцептивного і фізичного досвіду, а з іншого, – часові маркери є вторинними у відношенні до просторових маркерів. У зв’язку з цим, концептуальна структура просторово-часового дейксису біографічного нарративу з позицій когнітивної лінгвістики може бути описана за допомогою структури орієнтаційної метафори (*orientational metaphor*), у якій концептуальний корелят (домен джерела) наділений ознаками просторової орієнтації. При порівнянні ознак концептуального референта (домена цілі) із ознаками концептуального корелята (обидва терміни С.А. Жаботинської) [2] відбувається процес взаємодії двополюсних (*bipolar*) і двовалентних (*bivalent*) опозицій у зоні суб’єктного і просторово-часового дейксису (стрілка $\leftrightarrow$ вказує на взаємозалежність опозицій у зоні дейксису).

Беручи до уваги тривимірність простору і розглядаючи час крізь призму простору, і найголовніше, зважаючи на властивість метафори утворювати нові значення, видається можливим “скористатися багатством просторового домена і, проєктуючи його структурні елементи на час, надати нового значення часовим смислам” [3, с. 14]. Така “вибіркова спорідненість” категорій простору і часу, яка зовсім не заперечує їхньої автономності, пояснюється схильністю цих категорій до взаємозв’язку і взаємодії одна з одною.

Орієнтаційні метафори завдячують своїм виникненням фізичному сприйняттю (емпіричному досвіду людини). На відміну від структурних метафор, орієнтаційні метафори становлять основу для осмислення понять в орієнтаційних термінах [9].

Зазвичай мовними засобами інди-кації концептуального кореляту орієнтаційної метафори виступають дейктичні бінарні опозиції: просторова концептуальна опозиція *up* ↔ *down* (тривимірний простір) і темпоральна концептуальна опозиція *ahead* ↔ *behind* (лінійний простір). Перший член бінарної опозиції може містити позитивну оцінку (*good*), а інший – негативну (*bad*): “рух угору” тяжіє до позитивної оцінки, а “рух вниз”, навпаки, – до негативної оцінки. За Дж. Лакоффом і М. Джонсоном, орієнтаційна метафора організовує систему понять за аналогією іншої системи, забезпечуючи референтну сферу ознаками просторової орієнтації. Така метафора дозволяє уявити суб’єктивні стани людини як візуалізовані у фізичному світі (пор.: *happy is up, sad is down*) [9, с. 15].

Як зауважує З. Кьовечеш, “евалютивна функція не обмежується виключно просторовою орієнтацією” [8, с. 40], натомість, наприклад, вона може відображати різні (у т.ч. просторово-часові) типи бінарних опозицій: *whole* ↔ *not whole*, *center* ↔ *periphery*, *link* ↔ *no link*, *balance* ↔ *imbalance*, *in* ↔ *out*, *goal* ↔ *no goal*, *front* ↔ *back*.

Спектр метафори (*scope of metaphor*) доповнюється виокремленням певних концептуальних референтів у структурі орієнтаційної метафори, які перебувають у прямій залежності до певного концептуального кореляту в зоні дейктичної просторово-часової орієнтації: *UP*, *DOWN*, *AHEAD*, *BEHIND*. Діапазон орієнтаційної метафори (*range of metaphor*) [8, с. 64] визначається сукупністю бінарних опозицій, які залучаються до метафоричного осмислення концептуального референта (референтної сфери).

Формування орієнтаційної метафори, так само як і структурної, пов’язане із явищем висвітлення-затемнення (*highlighting / hiding*), коли у метафорі відображаються вибіркові характеристики концепту: висвітлюються одні властивості і залишаються неактивованими інші [2, с. 3]. Наприклад, в орієнтаційній метафорі *SAD IS DOWN* концептуалізуються такі склад-

ники референтної сфери в межах нарративу, як негаразди, неприємності, неминучість кінця життя (висвітлені складники), радість і світлі моменти життя (затемнені складники): *Life is worse than the poorest novel: devoid of narrative, peopled by bores and rogues, short on wit, long on unpleasant incidents, and leading to a painfully predictable denouement* [6, с. 171].

Процедура подальшого аналізу передбачає ідентифікацію бінарних опозицій, які актуалізуються у структурі кожної із виокремлених орієнтаційних метафор біографічного нарративу. Наприклад, метафора *SUFFERING IS DOWN* конституюється двома дейктичними опозиціями просторово-часового дейксису: *long* ↔ *short* (*short on wit, long on unpleasant incidents*), *ahead* ↔ *behind* (*life leading to a painfully predictable denouement*).

Результати концептуалізації структурних елементів бінарних опозицій у зоні просторово-часового дейксису кожного із виокремлених концептуальних референтів враховують кількість метафоричних висловлень у текстовому матеріалі. При цьому до уваги беруться такі кількісні показники: а) кількість метафоричних висловлень, пов’язаних із кожним концептуальним референтом, на основі яких структурується метафора; б) загальне число бінарних опозицій, які відображені у метафоричних висловленнях. Кількість метафоричних висловлень визначається шляхом підрахунку їх контекстуальних уживань, а кількість бінарних опозицій відповідає кількості різночастининомовних лексем (підкреслених ризикою), які у функції дейктичних індикаторів забезпечують просторово-часову орієнтацію концептуальних референтів.

Нижче наводиться опис орієнтаційної метафори *LIFE IS UP*, структура якої вибудовується за такою схемою: визначаються концептуальні референти; кількісна репрезентація кожного із референтів у структурі орієнтаційної метафори, враховуються дейктичні бінарні опозиції як орієнтаційні просторово-часові параметри, які є результатом метафоричної концептуалізації і за-

безпечують рівномірне висвітлення-затемнення властивостей референтної сфери.

Складники орієнтаційної метафори LIFE IS UP: 23 метафоричних висловлення, 11 бінарних опозицій: up ↔ down, simple ↔ complex, always ↔ never, today ↔ yesterday, success ↔ failure, progress ↔ no progress, white ↔ black, in ↔ out, high ↔ low, now ↔ then, early ↔ late, з них – 7 дейктичних опозицій (up ↔ down, in ↔ out, always ↔ never, today ↔ yesterday, high ↔ low, now ↔ then, early ↔ late).

Концептуальні референти і структурні елементи дейктичних бінарних опозицій у зоні просторово-часового дейксису:

- **Народження:** I was born early in the morning, then I invented a chorus of pleasure that I was a girl; from the depths of the white flounces she lifted a bundle of baby; of royal or noble birth; the surge of energy that announces imminent birth carried me up into the Nursing Home; nine months, nine days, and nine hours later, William Shakespeare made his entrance into this world.

- **Стрімкий плин життя:** life's galloping headlong progress; my time in the manor cottage, my second life, his life's journey.

- **Досягнення і репутація:** fame is worthless commodity; glory never arrives through the front door; glory sneaks in uninvited round the back or through an upstairs window while you are sleeping; my success came as a revelation to me; he sacrificed his life to his art.

- **Позитивні емоції:** life is simple; the simple things happen always; life is a simple, a terribly simple, thing; in my days of purple and of gold, I did too many things too well; life, at least to start with, will resemble a success story; life is mainly the white magic of growth, and then the other magic at the other end of the line, the black magic; Anglo-Saxon poet compared human life to a bird flying from darkness into a brightly lit banquet hall; still, carpe diem, of all people, I should be living by that axiom; she blossoms and blooms.

- **Американські гірки:** all my sporadic highs and appalling lows, my brief

triumphs and terrible losses; all my ups and downs, my personal rollercoaster.

- **Іграшка “йо-йо”:** not so much a rollercoaster – a rollercoaster's too smooth – a yo-yo.

Результат метафоричної концептуалізації структурних елементів зони дейктичних бінарних опозицій і просторово-часового дейксису: море задоволення від народження дитини; дитина як комочок; голувої крові (благородного походження); прихід у світ; життя людини буває простим і складним, життя може бути райдужним; успіх супроводжує життя людини; жити сьогоднішнім днем; біла магія – високий рівень життя; життя як птах, який з темряви залітає у світлий банкетний зал; успіх як одкровення; репутація – це дорогоцінний товар; життя несеться галопом; у житті є злети (рух угору) і падіння (рух униз); життя заради мистецтва; життя як американські гірки; життя як іграшка “йо-йо”.

Висновки.

Отже, метафоризація орієнтаційної інформації відбувається на основі фізичної взаємодії людини і дійсності при конструюванні світу, де категорія часу пізнається опредмеченою свідомістю через більш конкретний досвід у фізичному просторі. Структура орієнтаційної метафори визначається наявністю концептуальних референтів, які активують метафоричні висловлення і дейктичні бінарні опозиції у зоні просторово-часового дейксису. На відміну від структурних метафор, метафорична структура одного концепту орієнтаційної метафори не проектується на структуру іншого концепту, а радше “...організовує цілу систему концептів у відношенні один до одного” [9, с. 14]. Орієнтаційні метафори за своєю природою антропоцентричні, оскільки знання людини базуються на досвіді, емпірична основа якого становить основу для його метафоризації.

Перспектива подальших досліджень визначається аналізом метафоричної концептуалізації інших типів дейксису на матеріалі текстів інших літературних жанрів.

1. Апресян Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира / Ю. Д. Апресян // Семиотика и информатика. Вып. 28. – М., 1986. – С. 5–32.
2. Жаботинская С. А. Концептуальная метафора : процедура анализа для множественных данных / С. А. Жаботинская // Актуальні проблеми менталінгвістики. Збірник статей за матеріалами VII Міжнародної конференції. – Черкаси, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 28–29 квітня 2011 р. – Черкаси : Ант, 2011. – С. 3–6.
3. Мельник О.Г. Метафоризация дейктических единиц / О. Г. Мельник // Известия Южного федерального университета. Технические науки. – 2013. – № 10. – С. 12–18.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2006. – 716 с.
5. Сребрянская Н. А. Статус дейктических проекций в художественном тексте / Н. А. Сребрянская // Вестник ВГУ. Серия “Лингвистика и межкультурная коммуникация”. – 2005. – № 1. – С. 24–27.
6. Barnes J. Flaubert’s Parrot / Julian Barnes. – London : Vintage Books, 1990. – 190 p.
7. Herman D. Story Logic : Problems and Possibilities of Narrative / David Herman. – Lincoln and London : University of Nebraska Press, 2002. – 478 p.
8. Kovecses Z. Metaphor: A Practical Introduction / Zoltan Kovecses. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – 375 p.
9. Lakoff G. Metaphors We Live by / George Lakoff, Mark Johnson. – London : The University of Chicago Press, 2003. – 193 p.
10. Lenz F. Deictic conceptualisation of space, time and person : Introduction / F. Lenz // Deictic conceptualization of time, space and person / [F. Lenz, ed.]. Vol. 112. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2003. – P. VII–XIV.
11. McIntyre D. Point of View in Plays : A Cognitive Stylistic Approach to Viewpoint in Drama and Other Text-types / Dan McIntyre. – Amsterdam : John Benjamins, 2006. – 203 p.
12. Mikkonen K. The "Narrative is Travel" Metaphor: Between Spatial Sequence and Open Consequence / R. Mikkonen // Narrative. – 2007. – Vol. 15. – № 3. – P. 86–305.
13. Schiffrin D. Crossing Boundaries : The Nexus of Time, Space, Person, and Place in Narrative / D. Schiffrin // Language in Society. – 2009. – Vol. 38. – P. 421–445.
14. Tsur R. Deixis in literature. What *isn't* cognitive poetics? / R. Tsur // Pragmatics & Cognition. – 2008. – Vol. 16. – № 1. – P. 119–150.
15. Werth P. ‘World Enough, and Time’ : Deictic Space and the Interpretation of Prose // Twentieth-century Fiction. From Text to Context / Paul Werth / [Peter Verdonk and Jean Jacques Weber, eds.]. – London & New York : Routledge, 1995. – P. 181–204.
16. Zubin D.A. The Deictic Center : A Theory of Deixis in Narrative / D. A. Zubin, L.E. Hewitt // Deixis in Narrative : A Cognitive Science Perspective / [J. R. Duchan, G. A. Bruder and L. E. Hewitt, eds.]. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1995. – P. 129–155.

В статье раскрываются особенности метафорической концептуализации пространственно-временного дейксиса биографического нарратива в свете теории ориентационной метафоры. Доказано, что языковыми средствами индикации концептуального коррелята ориентационной метафоры LIFE IS UP выступают дейктические оппозиции. Последние рассматриваются как ориентационные пространственно-временными параметрами метафорической концептуализации и обеспечивают равномерное высвечивание / сокрытие признаков референтной сферы.

Ключевые слова: ориентационная метафора, метафорическая концептуализация, пространственно-временной дейксис, референтная сфера, биографический нарратив.

The article reviews the properties of metaphoric conceptualization of spatial-temporal deixis in biographical narrative in the light of the theory of orientational metaphor. The author proves that deictic oppositions are the linguistic means of indication of conceptual correlate in the orientational metaphor LIFE IS UP and they are considered to be orientational spatial-temporal parameters of metaphoric conceptualization implying uniform highlighting / hiding of referential sphere.

Keywords: orientational metaphor, metaphoric conceptualization, spatial-temporal deixis, referential sphere, biographical narrative.

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ МАРКЕРИ ВІДСТОРОНЕНОСТІ У СТРУКТУРІ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ: НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ ОЛЕГА КОРОТАША

У статті розглянуто домінуючі лінгвістичні маркери психологічного стану відстороненості художнього суб'єкта в поезії Олега Короташа, описано явище психологічної проекції підсвідомого людини у площину художнього мовлення; проаналізовано механізми невротичного захисту людини – відстороненості – під кутом зору лінгвостилістичних категорій у поетичних текстах автора.

Ключові слова: лінгвостилістичні маркери, психологічний стан відстороненості художнього суб'єкта.

У сучасній гуманітаристиці набувають резонансу праці, написані у ключі соціолінгвістики, психолінгвістики, лінгвопсихології, когнітивної та прагматичної лінгвістики, лінгвокультурології, оскільки формальна граматики певною мірою вичерпала свої наукові ресурси. Натомість, важливе значення у мовознавстві набуло поглиблення знань про когнітивну, психологічну, культурну, соціальну, ментальну та ін. організацію мовної особистості. Виокремлення та ідентифікація поняття “мовна особистість” не нове, науковці досліджували це явище у світлі мовного вираження “духу народу” й “інстинкту розуму”, за В. фон Гумбольдтом; чуття мови народом (І. Бодуен де Куртене); “лінгвістичного інстинкту” (Л. Щерба); “мовної здібності” (О. Шахнарович) та “мовної особистості” (Г. Богін, Ю. Караулов). Актуальність дослідження визначається необхідністю системного вивчення специфіки мовленнєвої діяльності в контексті психофізичних станів у лінгвістичному ключі. Проблема аналізу психофізичних станів людини крізь призму лінгвостилістичних категорій знаходиться на початковій стадії. Так, виникає потреба виявити в мовленні риси конкретних психофізичних станів людини. Оскільки мова формується в художньому літературному просторі, потрібно звернутися до текстів “красного письменства” як конденсаторів національно-психологічної ментальності.

Вивчення лінгвістичних складових свідомості людини бере початок від праць В. фон Гумбольдта, а остаточно сформувався в кінці 80-х років ХХ століття, коли в науковому світі з'явилася праця

“Російська мова і мовна особистість” Ю. Караулова. Концептуальні тези цієї роботи сформували наукову площину для досліджень питань навколо психологічного компоненту мовної особистості [4]. Феномен психофізичних станів людини в лінгвістичному аспекті частково розглядають О. Залевська, Ю. Сорокін, Д. Співак та ін.

Коли йдеться про психофізичний стан людини та його вербально-комунікативну реалізацію, прийнято вважати, що це – мінливий стан людини, емоційно насичений, який виникає під впливом життєвих обставин, стану психіки, мовно-культурного середовища та ряду інших факторів. Психічні стани, як й інші психічні явища, існують у вигляді переживань та ідей у свідомості людини і в тій частині психіки, яку називають “несвідоме” [6, с. 291]. Психофізичні стани людини мають здатність циклічно повторюватись, а під час тривалого періоду розвитку можуть стати частиною конститутивної природи суб'єкта. Регулярний процес перебігу конкретного психофізичного стану, як стверджує Ю. Щербатих, залишає у психіці людини певні специфічні риси [8]. Вони знаходять своє відображення в різних аспектах людського свідомого та підсвідомого, а також виявляються в особливостях мовлення, мислення та поведінки. У першому виді антропологічної діяльності, мовленнєвому, **кожному психофізичному стану суб'єкта притаманний набір характерних маркерів, що в сукупності свідчитимуть про наявність конкретного психофізичного стану, у тому числі й аномалії.**

Механізм психологічного захисту – відстороненість – у комунікації маркується вербально-комунікативними засобами, які, окреслені термінологічною парадигмою семантичного синтаксису, психолінгвістикою та комунікативною лінгвістикою. Так як психофізичний стан відстороненості може передбачати об'єктне, суб'єктне чи соціальне відчуження, то звернення до цих лінгвістичних напрямків дозволяє проаналізувати предмет певного психічного явища й окреслити його іманентні риси. Відстороненість є одним із виявів відчуження, яке Е. Фром класифікує за шістьма ознаками: від інших людей, від своєї роботи, потреб-бажань, інституцій держави, природи, а також від себе [7]. Здебільшого цей стан досліджують у системі соціальних взаємовідносин, що є базовим компонентом для комунікативного лінгвістичного дискурсу. Однією з причин виникнення відстороненості (відчуження) в індивіда є ситуація комунікативного конфлікту, неможливість вирішення якого спричиняє “відхід у себе”, а відтак може викликати й мовленнєву відстороненість. Таким чином, **відстороненість (відчуженість)** – це один з механізмів психологічного захисту, який активізується в момент, коли конфлікт (з дійсністю, соціумом, індивідом, світоглядом і т. д.) розв'язати неможливо, і псевдовирішенням є відхід від джерела конфлікту (суб'єкта, об'єкта), а в певних випадках – від його причини.

Деякі поетичні тексти кодифікують окреслене явище, послуговуючись набором комунікативно-вербальних одиниць. Для прикладу – поетичні твори Олега Короташа. У ситуації, коли невротичний конфлікт з дійсністю (принципова неспівмірність бажаного-ідеального з дійсним-неідеальним) провокує психологічний дискомфорт, художній суб'єкт використовує **механізми психологічного захисту**. У поетичних текстах Олега Короташа [5], цей механізм реалізується через **відстороненість**. Ключове семантичне навантаження, на підтвердження зазначеної тези, містить номінативне словосполучення – “поет без імперії”, де інсталяція саміт-

ності художнього суб'єкта реалізується не тільки на соціально-політичному, адміністративно-суспільному, але й на психологічному рівнях світобудови, що на мовленнєвому рівні репрезентується предикатом з актантною валентністю вираженою іменником у родовому відмінку з аналітичним формантом “без”. Незгода з реаліями дійсності провокують механізм захисту – відстороненість як позиціонування себе окремо й самодостатньо від об'єктів, ситуацій, що неможливо змінити, вирішити в рамках ідеальних бажань суб'єкта.

У поетичному тексті “Міст Понте-Веккьо” репрезентує **відчуження** особистості у **площині топосу**, на що в мовленнєвому аспекті вказує актант на позначення місця: “Мовчиш, подорожнику... Дай присяду / поруч дороги. Скажи щонебудь. / Ряд випав з мене, чи я – із ряду” [5, с. 48]. У наступному тексті, написаному через рік, у 2011, точка відстороненості дійде до точки проекції в безкінечне, що на мовленнєвому рівні втілиться в концептосферу “горизонт”: “Скільки не вдвляйся у лінію руки чи випиту квартиру / горизонт із берега залишиться горизонтом” [5, с. 37]. Психологічний стан відстороненості екстраполюється у вимушений природний екзил – смерть, яка в мовленнєвій площині виражена метафорою “виходу кита на сушу”, що теж є різновидом відчуження в топосі: “Помер Сарамато. Так помирають кити, / коли море закінчується і нікуди йти / окрім суші, землі, котра – інший берег” [5, с. 60]. Предикативна векторність “нікуди йти” у свідомості лінгвістичного суб'єкта передбачає семантичну альтернативу, окреслену актантом на позначення топосу.

Таким чином, лінгвістичний суб'єкт, обираючи психологічним механізмом захисту відстороненість, здійснює активну дію – відхід у площину. Тому першим лінгвістичним маркером психологічного стану відстороненості є **предикат на позначення вектору з актантом на позначення топосу**.

Наступний маркер – семантичний зсув предикативної категорії часу. В одно-

йменному зі збіркою вірші “Поет без імперії” поетичний суб’єкт висловлює: *“Вже менше засуджую, більше жалію”* [5, с. 31], цією реплікою засвідчується наявність точки біфукації між екстремумом невротичного конфлікту та його розв’язанням. У процесі комунікації актант “вже” представляє часовий проміжок, у якому опиняється діяч після певного рефлексивного досвіду.

На психологічну відстороненість лінгвістичного суб’єкта в поезії Олега Короташа частково вказує **імпліцитний агенс**, що експлікується в художній комунікації синтетичними предикативно-дієслівними формантами: *“У цьому щось є – так бути самому: / у нічному небі – більярд планет”* [5, с. 33]. Окрім цього, у тексті використовуються семантично віддалені від комунікативного діяча актант, що поглиблюють мовленнєву сугестію відчуження, відстороненості – “я” і “небо”, “планети”.

Наступним лінгвостилістичним маркером психологічного стану відстороненості в поетичного суб’єкта є **монологічний діалог**. Тематичний вихід тексту на екзистенційну антропологію навіює тотальне відчуття самотності, відторгнення, а поривання до умовно присутнього об’єкту комунікації ще більше розширює це відчуття у вірші “Катарсис”: *“як не тугу візьми то душу / аби попелу стало менше / тоді зліва себе задушу / усе інше земля довершить // при житті при вікні допоки / короваями небокраю / жовте сонце закотить роки / я у старість тебе чекаю”* [5, с. 42], *“Коли з осінню питимеш чай, / я вже босим зійду на сніг. <...> Отже, мила, коли перейду поріг, / ти ці строфи протри і перечитай”* [5, с. 94]. За М. Бахтіном, така діалогічність комуніканта існує в межах інтенційності [1; 2, с. 293]. Однак інтенційна складова в текстах Олега Короташа комунікативно однібічна, оскільки не передбачає перлокутивної частини висловлювання. Зберігаючи в тексті локутивного адресата, **комунікації не притаманна іллокутивна складова**. Це ще один вияв психологічної відстороненості, при якому слова-репліки в умовному діалозі обернені не до себе-

адресата, не до іншого суб’єкта-адресата, натомість спрямовані внутрішньо-назовні. Домінантними ознаками такого процесу комунікативної апеляції в текстах поета є монолог від другої особи, а не діалог від першої, оскільки локуції іншого комуніканта в діалозі немає: *“... я тебе допустив; ти була оглав / у глибинах, де ангел не долітав”* [5, с. 94], *“Бо потім – внизу, тебе, одну, – / зустрічатиме спогад і гул монад”* [5, с. 95], *“І кожен із них – твій підмурок, фундамент. / І те, як живеш – суть вінець і орнамент, – / твій голос – їх голос. Не вицвілий щем”* [5, с. 45–46], – останній текстуальний фрагмент не передбачає ніякої реакції мовця-адресата, що на семантичному мовленнєвому рівні визначається маркером **пасивного агенсу**.

Механізм психологічного захисту відстороненості репрезентується в рамках **пасивного агенсу**, а саме – “впустити і випустити”, “втеча”, “межа прірви”, “кінець дороги” та ін.. У поезії “Політ над містом” художній суб’єкт артикулює концептуальні ознаки стану відстороненості, відторгнення: *“наче не вірять тому що бачать і не вірять тому / що брами міста можуть впустити і випустити / що брами душі можуть впустити і випустити / що брами очей можуть впустити і випустити / що брами слів можуть впустити і випустити / що брами тіла можуть впустити і випустити / що брами серця можуть впустити і випустити”* [5, с. 52], – рефрен “впустити і випустити” маркує стан прийняття й відторгнення поетичного суб’єкта як чужого. Семантику останнього атрибутивного агенсу (“чужого”) визначає концепт “втеча”: *“це дорога душі що летітиме понад усі порожнечі / і твоя душа за моєю не шукатиме звідти втечі”* [5, с. 53]. Відтак у тексті з’являється відчуття суму, яке Є. Ільїн характеризує як емоцію, при якій відбувається процес блокування та припинення дій, спрямованих на досягнення мети [3, с. 156–221].

Відстороненість як психологічний стан маркується в зазначених текстах Олега Короташа через конструювання **внутрішніх семантичних протиставлень** у межах як самого індивіда, так і конфлікту

з навколишнім. Виявлення демаркаційної лінії, яка розмежовує бажане й реакцію дійсності на нього призводить до відстороненості від конфліктної ситуації та неможливості її змінити. Спочатку дескриптор вводить у текст фрейм бажаного: “на весіллі молодшого брата / я захмелів / і хотів танцювати аркан”, згодом з’являється ситуативний фрейм несприйняття бажаного оточенням – “але хлопці розсміялися / вони танцювали рок-н-рол”, відтак формується внутрішнє протиріччя – відсутність братерського духу: “і коли одного зносила вода / інші його вижегали // так / народжувався / танець / і / усвідомлення / брата” [5, с. 68]. В останньому фрагменті сконденсоване протиріччя між ідеальним і дійсним – те, що мало б створити близький духовний зв’язок з братом, відсутнє. Звідси у вірші “Бартка” з’являється внутрішнє протиріччя між художніми суб’єктами, що призводить до внутрішнього відчуження.

Таким чином, існують базові лінгвостилістичні маркери, що ідентифікують психологічний захист відстороненості мовленнєвої особистості в поетичних текстах Олега Короташа від різних об’єктно-суб’єктних відносин. Найбільшу частотність серед них мають актанти на позначення місця, у яке дезінтегрується художній суб’єкт та предикат на позначення вектору з актантом на позначення топосу. При відстороненості від міжособистісного комунікативного конфлікту домінантним маркером цього психологічного захисту є наявність імпліцитного агенсу. Коли окреслена комунікативно-конфліктна ситуація доходить точки екстремуму відчужен-

ня, лінгвістичний суб’єкт вдається до форми нарації монологічного діалогу. У цьому випадку мовленню не притаманна іллокутивна складова, присутній пасивний агенс. Такі чинники продукують внутрішні семантичні протиставлення, що є одними з найважливіших лінгвостилістичних маркерів психологічного захисту відстороненості художнього суб’єкта у творах поета. Відстороненість (відчуженість), частково ізоляція, нерідко зустрічається у вербально-комунікативній моделі мовленнєвої поведінки суб’єктів художніх текстів. Тому ці характеристики притаманні для комунікативно-вербальної структури багатьох поетичних текстів різних авторів, а окреслена проблема має перспективу розвитку в наступних лінгвістичних дослідженнях.

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – 504 с.
2. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – М. : Советская Россия, 1979. – 320 с.
3. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – [2-е изд.]. – С. Пб. : Питер, 2007. – 783 с.
4. Караулов Ю. Н. 1987: Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 264 с.
5. Короташ О. Поет без імперії: Вірші / Олег Короташ. – Львів : ПАІС, 2012. – 108 с.
6. Психология. Словарь-справочник 2003: Психология. Словарь-справочник / ред. Р. С. Немов. – Т. 2. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 134 с.
7. Фромм Э. Бегство от свободы / Эрих Фромм. – М. : Академический Проект, 2008. – 254 с.
8. Щербатых Ю. В. Дифференцировка психических состояний и других психологических феноменов / Ю. В. Щербатых, А. Н. Мосина. – Казань : Новое знание, 2008. – 579 с.

В статье рассмотрены доминантные лингвистические маркеры психологического состояния отстраненности художественного субъекта в поэзии Олега Короташа, представлено явление психологической проекции подсознательного человека в плоскость художественного текста; проанализированы механизмы невротической защиты человека – отстраненности – под углом зрения лингвистических категорий в поэтических текстах автора.

Ключевые слова: лингвистические маркеры, психологическое состояние отстраненности художественного субъекта.

In the article reviewed dominant linguistic markers of psychological state of detachment artistic subject in Oleg Korotash's poetry, described the psychological phenomenon of projection of the unconscious man in the plane artistic speech; analyzed people's mechanisms of neurotic protecting – detachment – from the perspective of stylistic categories in the author's poetic texts.

Keywords: Stylistic markers, psychological state of detachment artistic subject.

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ
ЛЕСІ УКРАЇНКИ “ЛІСОВА ПІСНЯ”
(на матеріалі завершального сегмента драми-феєрії)

У статті здійснено комплексну лінгвостилістичну інтерпретацію драматургічного тексту, проаналізовано добір мовних елементів різних рівнів відповідно до авторського задуму та простежено способи реалізації експліцитних та імпліцитних мовних засобів.

Ключові слова: концепт, лексема, імпліцитний, лінгвістичний аналіз.

Лінгвостилістичний аналіз художнього тексту (зокрема драматургічного) спрямований на висвітлення його основних категорій, таких як інформативність, зв'язність, цілісність, імпліцитність, антропоцентричність, проспективність тощо; факторів, що формують ідейно-естетичний, виховний, емоційний впливи, виявляють систему естетичних співфункцій усіх мовних одиниць, які беруть участь у створенні образів твору; допомагають декодувати особливий художньо-образний потенціал лінгвоодиниць різних рівнів на певних етапах сприймання твору (акустично-візуальному, уявно-поняттєвому, змістово-сюжетному, образно-естетичному). Проблема аналізу художнього тексту є предметом наукових зацікавлень М. Голлянич, С. Ермоленко, І. Кочан, М. Крупи, М. Плющ, Н. Сологуб, Л. Ставицької та інших. Однак питання інтерпретації драматургічного тексту все ще залишається відкритим.

Цікавим і багатогранним для лінгвоаналізу є твір Лесі Українки “Лісова пісня”. Саме тому **мета дослідження:** здійснення комплексної лінгвостилістичної характеристики завершального монологу Мавки як ключового елемента драми-феєрії. Мета передбачає розв'язання таких **завдань:** 1) проаналізувати добір мовних елементів різних рівнів відповідно до авторського задуму; 2) визначити й описати концептосферу тексту, систему макро- та мікрообразів.

Завдання ускладнюється тим, що перед нами драма-феєрія, тобто така жанрово-специфічна композиція, яка інтегрує як ліричні особливості, так і власне риси драми як окремого типу тексту: всебічний

аналіз окремого слова, його звукового образу, граматичної форми, лексичного значення накладається на особливу структурно-смыслову організацію, витворюючи таке художнє ціле, детальний аналіз компонентів якого допоможе донести до адресата художньо-образну інформацію, закодовану в мовних засобах.

Акцентуємо, що для аналізу беремо не весь текст, а лише частину, яку прийнято називати останнім монологом Мавки, оскільки обсяг статті накладає обмеження на виклад матеріалу. Наведемо обраний для аналізу сегмент:

Мавка

О, не журися за тіло!

*Ясним вогнем засвітилось воно,
чистим, палючим, як добре вино,
вільними іскрами вгору злетіло. //*

Легкий, пухкий попільець

*ляже, вернувшись, в рідну землицю, –
вкупі з водою там зростить вербицю, –
стане початком тоді мій кінець. //*

Будуть приходити люди,

*вбогі й багаті, веселі й сумні,
радоці й тугу нестимуть мені,
їм промовляти душа моя буде.*

Я обізвуся до них

*шелестом тихим вербової гілки,
голосом ніжним тонкої сопілки,
смутними росами з вітів моїх.*

Я їм тоді проспівую

*все, що колись ти для мене співав,
ще як напровесні тут вигравав,
мрії збираючи в гаю...*

Грай же, коханий, благаю!

Драматургічний текст, як відомо, має свої особливості. Диференційними ознаками його є: сценічність, специфіка актуалізації діалогу, перехід авторської характеристики персонажів на маргінальну

позицію в характеристиці дійових осіб, інтерференція різнотипних антропоцентричних начал (автора і персонажів), наявність одного центрального конфлікту та специфічної структури. Зауважимо, що перелічені особливості драматургічного тексту тільки в комплексі формують таку структурно-смыслову єдність, при якій важливою є його лінгвістична організація, що проектує своєрідні форми донесення до реципієнта художньо-образної інформації, закодованої в мовних засобах. Феєрію ж детермінують як “театральну або циркову виставу з фантастично-казковим сюжетом, сценічними ефектами і трюками” [9, с. 690]. Для “драми-феєрії (драми-казки) ... характерні виразне ліричне начало, зіставлення природного і людського, широке використання міфічних і фольклорних образів, чарівничого, магічного сенсу тощо” [9, с. 690]. Зі сказаного випливає, що при аналізі важливого значення набудатимуть *біографічні фактори, історико-культурні реалії, естетичне кредо митця, характеристика мовних знаків культури, етносемантика* тощо.

Наведений сегмент (формально – монолог) як художній текст, здатний модифікувати значення окремих мовних одиниць, повертати вектор рецепції в інше русло (спілкування міфічної істоти (Мавки) з реальним (Лукашем)), можна трактувати і як діалог – “відношення, взаємодія різних якостей, що породжує нове; діалог невіддільний від розвитку ... подієвості, здатної (завдяки своїй поліфонічності) імплікувати новий зміст” [2, с. 49]. Саме ці фактори виявляються сутнісними, адже основою розмежування монологу і діалогу є, власне, розрахованість / нерозрахованість на безпосередню словесну реакцію слухача й адресованість або самому собі, або іншим особам [11, с. 370]. Натомість мовлення Мавки в тексті є своєрідним продовженням попередніх строф і актуалізується не лише у формі розмови з Лукашем, а й в апелюванні до адресата-читача, тобто реалізується одна з ключових ознак драматургічного тексту – орієнтація на сценічність, що проектує його двовекторне спрямування (до адре-

сата-читача та до адресата-глядача), тому можемо стверджувати, що в художньому мовленні присутній і внутрішній, і зовнішній адресат.

В аналізованому тексті умовно виділяємо три сегменти (у наведеній вище цитаті їх межі позначено двома скісними рисками), кожен з яких характеризується “структурною, тематичною та змістовою закінченістю” [8, с. 415].

Так, для першого сегмента характерна семантична сконденсованість, багатоплановість; у ньому закодовано чимало фундаментальних ідей, які розкриваються на тлі всієї драми, зокрема саме тут простежується реалізація вічного конфлікту (“душа” / “тіло”), зображено поляризовані орбіти життя (“людина” / “природа”), які перехрещуються, синкретизуються, але залишаються контрастними. Якщо для людини (Лукаша) домінантним є *тіло*, то для міфічної істоти (Мавки) – *душа*, що інтерпретується як феномен вічності (узуальний акцент), як своєрідний “кругообіг” життя в природі (контекстуальний акцент).

У цьому сегменті, як і в тексті в цілому, яскраво представлено морфологічний рівень, репрезентований використанням підсилювальної частки “О” на початку тексту. Враховуючи те, що неповнозначні частини мови не мають чітко визначених семантичних параметрів, можемо стверджувати, що вони є полізначневими утвореннями, особливість яких полягає в тому, що необхідною умовою їх декодування, виявлення імпліцитних смислів є контекст, комунікативна ситуація. Так само, як у випадку з повнозначними лінгвоодинаціями, базова частина семантики часток узуалізована, додаткова – контекстуальна, виводиться реципієнтом на основі фонових знань, зумовлених комунікативною ситуацією. Тому імпліцитна інформація, закладена в неповнозначних словах, залежить від типу мовленнєвого акту, відношень між учасниками комунікації [6, с. 38]. У драматургічному тексті частка може виступати і як цілком самостійний ретранслятор латентних смислів, так і як підсилювач,

актуалізатор імпліцитної інформації, “введеної” іншими мовними засобами. Носієм латентної інформації в наведеному сегменті виступає неповнозначна лексема “о”, яка, поєднуючись із дієсловом “не журися”, набуває додаткових сем (“турбота”, “заспокоєння”, “надія” тощо). Тобто можемо стверджувати про наявність у тексті прихованого звертання до Лукаша, яке має мету переконати його в тому, що межа між антиноміями “життя” – “смерть” – контрверсійна, амбівалентна, наповнена полярними конотаціями зі знаками “+” і “-”: світ людини зазвичай сприймає смерть як знищення і забуття, а світ природи – як перехідний стан, спрямований на зміну якості (семи “відновлення”, “очищення”, “свобода”). Слід зазначити, що підсилювальні частки використано як у першій строфі (“о”), так і в останній (“же”): *Граї же, коханий, благаю!* Якщо на початку тексту лексема “о” – “функційно-семантична, ...текстова парадигмальна” [4, с. 195] одиниця (працює на вертикальний контекст¹), то частка “же” функціонує як “морфосинтагматичний” [4, с. 195] елемент, включений у синтактику завершальної фрази (горизонтальний контекст²). Звичайно, частки не є домінантами морфологічного рівня досліджуваного твору. Вони підсилюють семантику дієслівного каркасу тексту (13 дієслів теперішнього, майбутнього і минулого часу + дієприслівник та дієприслівниковий зворот): *не журися, грай; ляже, зростить, стане, будуть приходити, нестимуть, буде промовляти, обізвуся, проспівую; засвітилось, злетіло, співав, вигравав; вернувшись; мрії збираючи в гаю*, що вказує на образну

динамічність художнього цілого, створює ефект тривимірності – поєднання перспекції, ретроспекції і реального часу. Оскільки більшість цих лексем включено у тропейні структури текстового простору, які забезпечують креативне “розростання” ключового макрообразу “вогонь”, простежмо і його реалізацію.

Так, вогонь – те, що “дає світло і тепло, два головні джерела життя; вогонь має благодійну й очищувальну захисну силу; вогонь виступає символом плодючості, життя; вогонь святий, тому здавна за його допомогою чинили Суд Божий – вірили, що невинного вогонь не спалить” [5, с. 105]. Слово-образ “вогонь” локалізує яскраво виражену сему “світло”, яка, актуалізуючись у кожному рядку тексту, є тією синкретою, що забезпечує креативну когерентність: вибудовується уявний смисловий ланцюг “світло – вогонь – іскри”, де домінує саме ця ядерна сема. Номінативна одиниця “світло” в узусі тлумачиться як “1. Промениста енергія, що випромінюється яким-небудь тілом, сприймається зором, робить видимим навколишнє” [1, с. 1108]. Інформативно місткішими для аналізу цього тексту є цитати зі словників символів: “Світло традиційно прирівнюється до духу.., його білизна символізує єдність усього зі всім” [7, с. 324]; “світло – це “на противагу темряві уосібнення життя, знання, прозріння, пророчтва; світло символізує віру; світло також оберіг від нечистої сили” [5, с. 529].

В аналізованому тексті реалізуються всі кодифіковані компоненти значення цього номена. Досліджуваний концепт постає як амбівалентна величина: вогонь і спалює, і очищує одночасно, тому спостерігаємо формування ще однієї антиномії – “свій / чужий”. Акцентуємо: у драмі зображено світ людини і світ природи, представником першого є Мавка, другого – Лукаш. Ці два світи існують паралельно, хоча у драмі-феєрії (за законами жанру) вони перехрещуються, ізотопіюються, співіснують. У цьому ключі важливим для декодування тексту постає етнологічний аспект: Мавка може трансформуватися, а для світу людей таке перетворення є

¹ Вертикальний контекст “дає змогу побачити, як той чи інший письменник спонукає читачів до сприймання художньої інформації, об’єктивно закладеної у створеному ним літературному творі... Це частина загальної словесної тканини твору” [8, с. 417] в цілому.

² Горизонтальний контекст – “оточення певної мовної одиниці умовами або особливостями вживання певного елемента в мовленні і взагалі закінченим у смисловому відношенні відрізком писемного мовлення, що дає можливість з’ясувати значення слів.., які входять у нього” [8, с. 417].

чужим, тут усе незрозуміле сприймається з острахом, з ним воліють не мати справи. Оскільки “світло”, як уже було зазначено, є оберегом від нечистої сили, то Мавка, образ якої пронизаний елементами “світлого”, автоматично виходить з ряду “нечисті”, вона наче позбавлена мінімального негативу, приписуваного їй людських віруваннях. Мавка мислить категоріями вічного, Лукаш – тлінного, тому для неї те, що “тіло засвітилось ясним вогнем”, є лише початком переродження, для Лукаша ж цей процес асоціюється зі смертю: вогонь спалює, знищує. Контекст експлікує особливі семи слова-образу “вогонь” – “ясність”, “чистота”, “палючість”, “свобода”, “вино”: *О, не журися за тіло! / Ясним, вогнем засвітилось воно, / чистим, палючим, як добре вино, / вільними іскрами вгору злетіло.* В українській етнокультурі вино асоціюється, з одного боку, із кров’ю розп’ятого Христа, з іншого – виноградною лозою, яка “у народній культурі наділена ознаками святості; є символом щастя, веселощів, життєвої ниви, плодючості” [5, с. 86], тому використання цієї лексеми поряд з номінацією “вогонь” лише підсилює сприйняття її як явища сакрального, таємничого, здатного давати життя й сприяти продовженню.

Поєднання номінації “іскра” з прикметником “вільний” проектує специфічне смислове наповнення концепту, дозволяє виділити в його структурі семи “свобода”, “воля” – те, що виходить за межі кодифікованого значення і водночас формує ще одне протиставлення – “воля / неволя” (Мавка як представник світу природи є вільною; у процесі розгортання тексту вона частково втрачає свою свободу, однак швидко відновлює природний стан речей завдяки силі священного вогню).

У другому сегменті, який є органічним продовженням першого, простежується послідовне розгортання концепту “вогонь”: лексема “попілець” сприймається як перевтілення вогню, як те, що залишається після процесу горіння (“попіл (зменшене – попілець) – легка пилоподібна сіра (рідко чорна або біла) маса, яка залишається після згоряння чого-небудь; у

всіх народів символ спустошення, а тому й суму” [5, с. 470]). Однак, на відміну від кодифікованого значення лінгвоодиниці, домінантними ознаками якої є “смерть”, “спустошення”, художній текст репрезентує нове бачення: мікрообраз “попілець” набуває в контексті латентних сем “життя”, “плодючість”: коли попілець лягає в землю, народжується верба, яка є уособленням природи, продовженням існування Мавки. Верба є також і національним символом, що означає красу, материнську турботу, кохання, оберіг від злих сил та захист від хвороб [5, с. 73]”.

Зауважимо: одним із провідних рівнів аналізу в другому сегменті є словотвірний, репрезентований насамперед використанням суфіксів із демінутивною семантикою – “попілець”, “землиця”, “водиця”, “вербиця”. Такого типу суфікси формують не просто значення зменшеності чи пестливості з конотацією “+”, а й суб’єктивно-оцінну експресивізацію тексту – “логічно-емоційне підсилення як наслідок формальних і семантичних трансформацій” [3, с. 87] лінгвоодиниць у художній канві. Особливої ваги такі словотворчі експресиви набувають у драматургічному тексті, однією із характерних рис якого є інтерференція різнотипних антропоцентричних начал (автора і персонажів): автор усе ж виявляє своє креативно-конструктивне начало, рефлектуючись у мовленні персонажів (вживання демінутивів), що зумовлює увиразнення креативної “присутності” в драмі та проектує імпліцитне розгортання тексту.

Основною темою третього сегмента є звернення Мавки до людей, репрезентоване в текстуально синонімічному дієслівному ряду з фразеологізмом (*промовляти душа моя буде – Я обізвуся до них – Я їм тоді проспівую*), що ще раз вказує на імпліцитну діалогічність мовлення, розраховану на різнотипного адресата (“вбогі – багаті”, “веселі – сумні” + текстуально споріднений із ними антипод “радоці – туга”), яка “працює” на ключовий контраст усієї драми “людина – природа”, “матеріальне – духовне”, “минуще – вічне”. Ряд мікрообразів, локалізованих у

генітивних метафорах (*шелест* вербової гілки – *голос* сопілки – *роси* з вітів) динамізують дію контекстуально синонімічними семами, вміщеними у ключових іменниках: *шелест* – сема “говоріння”, *голос* – сема “звучання”, *роси* – сема “сльози”. Для адекватної інтерпретації цього сегмента необхідно залучити інформаційні дані попередніх лексій. Так, знову локалізовано образ верби (*роси з віт*), яка в українській етносвідомості пов’язується з багатьма повір’ями та легендами. З верби здавна виготовляли сопілки, що й продубльовано у драмі Лесі Українки (Лукаш зробив сопілку з верби). Можливо, *шелест* вербової гілки слід дешифрувати як спілкування за допомогою музики: *Граї же, коханий, благаю!*. Як бачимо: твір і починається, і закінчується тим, що Лукаш грає в лісі, тобто маємо своєрідне сценічно-образне обрамлення, важливе для драми як специфічного роду художньої літератури. В останньому сегменті Леся Українка повертає нас до того, що було на початку, підтверджуючи так припущення про циклічність, неперервність життя в природі.

Лексико-семантичний рівень досліджуваного художнього тексту нерозривно пов’язаний із тропеїчним.

Тропеїчний рівень драми-феєрії характеризується суцільною вторинною семантизацією і використанням епітетів: *чистий, палючий вогонь; вільні іскри; смутні роси*; дієслівних метафор: *тіло завітало вогнем; тіло ... злетіло іскрами; попалець вкупі з водою зростає вербицю; вигравав, мрії збираючи в гаю*; іменникових метафор: *шелест вербової гілки, голос сопілки, роси з вітів*: порівняння: *вогонь, як добре вино*; оксиморона: *стане початком тоді мій кінець*; метонімії: *люди ...радощі й тугу нестимуть мені* тощо. Таке семантичне оновлення узуальних лексем, “при якому відбувається нарощення змісту і конотації” [10, с. 451], сприяє створенню індивідуальної образної системи тексту, що розкриває нелімітовану кількість асоціативних відтінків, посилює зображальність і виразність

мовлення, формує креативний фон ключового концепту.

Отже, проведений лінгвостилістичний аналіз завершального сегмента драми-феєрії Лесі Українки, зосереджений на кількох домінантах (лексико-семантичній, морфологічній, словотвірній та тропеїчній), дав можливість дослідити глибинні пласти художнього тексту, виявити лінгвоодиниці, які є маркерами різних типів інформування – імпліцитного й експліцитного, що дозволило окреслити ті мовні засоби, які формують цілісність і зв’язність драми у комунікативній, структурно-граматичній та змістовій площинах.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
2. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і дискурс : монографія / Марія Голянич. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – 296 с.
3. Гуйванюк Н. Синтаксичні експресеми з антиципацією / Гуйванюк Ніна // Лінгвостилістика: об’єкт – стиль, мета – оцінка : збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко ; відп. ред. академік НАН України В. Г. Складенко. – К., 2007. – С. 84–92.
4. Джочка І. Терміни на позначення різних груп часток в українській мові: проблема неоднозначного трактування / Ірина Джочка // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Філологія. – Вип. 42–43. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014–2015. – С. 190–195.
5. Жайворонок В. Знаки української етнопольтури : словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. Імплицитність в мові і речі / отв. ред. Е. Г. Борисова, Ю. С. Мартемьянов. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 200 с.
7. Керлот Х. Э. Словарь символов / Керлот Х. Э. – М. : REFL /book, 1994. – 607 с.
8. Ковалик І. Питання українського і слов’янського мовознавства / Іван Ковалик ; [упоряд. З. Терлак]. – Львів ; Івано-Франківськ, 2008. – 496 с.
9. Ковалик І. І. Методика лінгвістичного аналізу тексту / І. І. Ковалик, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1984. – 120 с.
10. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром’яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка] ; 2-е вид., виправлене і доповнене. – К. : ВЦ “Академія”, 2006. – 752 с. – (Nota bene).

11. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
12. Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співгол.), Зяблюк М. П. [та ін.]. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. Бажана, 2004. – 824 с.

В статтє осуцествлена комплексная лингвостилистическая интерпретация драматургического текста, проанализирован подбор языковых элементов разных уровней соответственно авторскому замыслу. Прослежены способы реализации эксплицитных и имплицитных языковых средств.

Ключевые слова: концепт, лексема, имплицитный, лингвистический анализ.

The article deals with the problem of interpretation of drama text, the selection of linguistic elements of different levels is analysed according to author's intentions and the methods of realization of explicit and implicit of language means are watched.

Keywords: concept, lexeme, implicit, linguistic analysis.

УДК 81'232:165.194
ББК 81.001.91

Віталій Кононенко

КУЛЬТУРЕМА УКРАЇНСЬКИЙ ІНТЕЛІГЕНТ: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ ВИМІР

У статті розглянуто психолінгвістичні й лінгвокультурологічні аспекти поняття “український інтелігент”. Визначено історично зумовлені поведінкові стереотипи, властиві цьому соціальному прошарку. Окреслено категорійні ознаки, що характеризують українського інтелігента в його національно орієнтованих вимірах.

Ключові слова: інтелігенція, український інтелігент, лінгвокультурема, концепт, образ, конотація, знання, освіта, національний характер, мовна особистість.

Словесні визначення *інтелігент*, *інтелігентність*, *інтелігенція* вирізняються книжністю, нашаруванням запозиченості, порівняно вузькою сферою вживання й підвищеною оцінністю. За словниками, поняття *інтелігент* здебільшого пов'язане із заняттями розумовою працею, зі знаннями в різних галузях науки, техніки й культури [див.: СУМ, т. 4, с. 36], отожднальність до соціальної групи *інтелігенція* ґрунтується на одній ознаці – наявності знань, освіченості; інші відмінні риси інтелігентів (психотипові, ментальні, етнічні, соціальні, культурологічні), включно з характеристикою цього прошарку загалом, зазвичай не фіксовані. В культурологічному вжитку поняття *інтелігент*, *інтелігенція* потрактовано через концепти “знання”, “освіта”, “культура”, які своєю внутрішньою формою відносять інтелігенцію до кола “віддільних від інших”. У сферу близьких слів-понять входять *інтелектуаліст* ‘людина розумової праці’ [СУМ, т. 4, с. 36], отожднальність, кожний інтелігент має бути

зарахований до *інтелектуалістів*, що далеко не завжди відповідає рівневі їхнього загальнорозумового розвитку.

Об'єднуючись належністю до одного соціального стану, інтелігенти різняться в освітньому, професійному, культурному вимірах, репрезентуючи доволі широкий набір представників різних професійних груп (вчителі, лікарі, інженери, науковці, творчі працівники тощо). Однак така диференціація не перешкоджає наявності в них спільної психотипологічної виокремленості як цілісного корпусу людей, об'єднаних інтелектуальною формою діяльності. Критерії розмитості самого визначення *інтелігент* не дають підстав для категоричних висновків; причетність до інтелігенції сутнісно окреслюється не анкетними даними, а виявами властивих їй рис поведінки, культурністю, моральними чеснотами. Порівняймо, скажімо, оцінку причетної до інтелігенції вчительки: “Вона, і ставши вчителькою, зовсім не набула *рис інтелігентки*” (Ю. Збанацький). Нерідко висловлюється думка, що освіченість – це

не ознака інтелігентності: “*Освічений дикун у сто разів / Страшніший неосвіченого*” (І. Драч). Інтелігентна людина чи ні, креативна особистість чи пересічна людина – визначає громадська думка, оточення, ширше за власне інтелігентське.

В аксіологічному сенсі слова-поняття *інтелігент*, *інтелігенція* входять у сферу оцінності, ускладненої помітними смисловими й стилістичними конотаціями, – від визнання високого покликання, наявності морально-етичних чеснот, інтелектуальних переваг до неприйняття, засудження за “відрив від народу”, зарозумілість і под. Порівняймо: “Були це люди поважні, *інтелігентні* і *працьовиті*” (О. Кобилянська); “*Інтелігентики* ми з вами! Ось хто ми... (М. Чабанівський) і под. Оціннісні характеристики нерідко пов’язані з психологічними чинниками, що позначаються на ставленні осіб, не причетних до інтелігенції, до цього прошарку як привілейованому за можливостями одержання освіти, підвищення загальнокультурного рівня.

Уживання культурами *український інтелігент* підкреслює їхню національну належність і зазвичай не зумовлює цілісного соціально орієнтованого, психосоматичного, когнітивного розуміння цього поняття. В той же час не можна не брати до уваги, що категорія *українські інтелігенти* у багатьох смислах має свої ціннісні параметри, що знаходять інтерпретацію в психолінгвістичному, лінгвокогнітивному, соціолінгвістичному, лінгвокультурологічному вимірах.

Доцільність визначення лінгвокультури *український інтелігент* посилюється в зв’язку зі скеруваннями визначити російського інтелігента як мірила інтелігенції загалом, як явище вищого порядку; пор.: “Прийнято вважати, що інтелігент як типаж є етноспецифічним концептом – цей концепт властивий тільки російській культурі” [2, с. 192]; “російська інтелігенція – унікальний випадок” [7, с. 688], при цьому *російський* позначає не власне національну належність, а відповідність російській ментальній культурі. Осмислення категорії *український інтелігент* як соціо-

культурного феномена, особливо в умовах ідеологічних протистоянь, стає чинником його самоідентифікації.

Одна з типологічно визначальних ознак *українського інтелігента* – багатовимірний україноцентризм як вияв національної самосвідомості, орієнтація на “своє”, питома на противагу “чужому”, нав’язаному іззовні. Такий інтелігент-українець виявляє активну громадянську позицію, включений у суспільно-політичне осереддя, виявляє своє небайдуже ставлення до подій, що відбуваються в Україні. Національній інтелігенції притаманні відчуття своєї належності до народу, традиційності у кращому розумінні цього слова – орієнтація на народні звичаї й обряди, захопленість народнопоетичною творчістю, українською піснею. Ця світоглядна лінія виявляє себе у творенні мовної картини світу, ідеалів, які відповідають народному психотипу, в незмінному зацікавленні українською історією, потязі до скарбів національної культури, у відстоюванні рідної мови. Характерне в цьому сенсі словесне вираження неподільності з народом у форматі *я – це народ*, *я і народ єдині*, *я і є народ*; пор. перегуки цих мотивів у текстах українських поетів: “*Я єсть народ*, якого Правди сила / Ніким звойована ще не була” (П. Тичина); “*Я є трудний народ*, який не знає втоми, / *Я є народ*. Я встав з невольницького дна / До праці й творчості, до хліба і вина” (Д. Павличко).

Українська інтелігенція живиться своїм неперервним упродовж століть зв’язком із носіями української ідеї минулого, які вписали свої імена в історію національної культури, науки, освіти, “будителів” нації, правозахисників. Від часів представників народницького руху до дисидентів радянського тоталітаризму, від особистостей національно-культурного відродження першої чверті ХХ ст. до постмодерністської молоді генерції в незалежній державі – ці етапи становлення й гартування української інтелігенції забезпечили тяглість її національних пріоритетів. Є. Маланюк оцінює кращих представників української інтелігенції через

постаті видатних письменників: “І ось – Стефанік і Куліш, / Ось Коцюбинський, Леся – квіти / Степів страждальної землі, / Народу самостійні діти!”

Прикметне в цьому сенсі контраверсійне зіткнення двох поведінкових стереотипів різних представників інтелігенції за романом О. Гончара “Собор”: протягнутої в часопросторовій площині позиції “Яворницький-Баглаї” й “діяча культури” – Володьки Лободи; для перших *собор* – утілення національної величі й невмирущості, для другого – засіб догодити владі, прислужитися. Проте обидві лінії міцно “прив’язані” до визнання “справжніх” і “несправжніх” інтелігентів; пор., з одного боку, слова Яворницького: “Оце за мною не ваше, мовляв, тут я стою охоронцем. Трупом ляжу, а не пуцу вас сюди із вашим свистом, іржавням та глумом”; з другого, – Лободи: “Отже, рано радіти, *собор* той і сьогодні залишається ще *під важким знаком запитання*”. Порівняймо прихильну характеристику чоловіка, якого “*не* треба було вчити української мови, тямричати йому на побачення, виключно аби розширити *спільний внутрішній простір порозуміння*, книжку за книжкою з власної бібліотеки...” (О. Забужко) (*спільний внутрішній простір порозуміння* стає ознакою високої інтелігентності).

Неодноразово задеклароване нашірвання опозиційності в середовищі інтелігенції, незалежно від політичної ситуації, виявляє себе не стільки в прямому спротиву, скільки в словесних “інвективах”, нерідко із присмаком самореклами; за межі критичних випадів інтелігенти рідко коли виходять. У часи народних виступів активність української інтелігенції різко зростає, вона включається в ідеологічну боротьбу, прагне брати участь в прийнятті важливих для держави рішень. Роки незалежності показали загалом повсюдну готовність інтелігенції – діячів культури, вчених та інших – підтримувати національно-патріотичний рух, утверджувати ідеї демократії, народного волевиявлення. Разом із тим у “портреті” інтелігента окреслилися властиві українському психотипу риси споглядальності,

поміркованості в оцінці навколишнього життя, “замурованість” у самопізнанні, нерідко конформізм і под.

Поділ на “борців” і “споглядачів” серед інтелігентів особливо помітний у часи загострення політичного протистояння, коли випробовувалася їхня позиція – супротивників придушення свободи, з одного боку, й пристосуванців, з другого. Прикметна, скажімо, оцінка недостойної поведінки частини письменників у часи тоталітарного режиму: “Коли я читаю матеріали про нараду / молодих письменників де жоден / не спромігся запротестувати проти виключення Дзюби зі / спілки не кажучи вже проти / арештів *мені соромно за моє / покоління*” (І. Калинець). Порівняйте засудження *мовчання* інтелігентів, чий голос протесту мав би бути почутим: “*Мовчання*, тихе і засніжене, / Як білий бант на голові. / Голубить пальчиками ніжними / Порвані рани ножові... / *Мовчиши* і ти, *мала громадо*, / Тобі ж язик не по зубах. / *Мовчиши* залякано та радо / *З тасьмою піни на губах*” (І. Драч) (*мала громада з тасьмою піни на губах* – це ті інтелігенти, що зрадили покликання говорити правду).

Часом самі представники творчої інтелігенції прагнуть пояснити причини змушеного мовчання, коли неможливо було висловити те, що боліло, що вимагало слова: “*Страшні слова*, коли вони *мовчать*, / коли вони зненацька причаїлись...” (Л. Костенко); “*Немає* в мене *слів*. Розстріляні до слова. / *Мовчання* тяжко душу залива” (І. Драч). *Мовчання* в трактуванні ‘невисловлене, але наболіле’ стає антиномічним виявом невід’ємної властивості інтелігента передавати свої думки, які б вони не були дошкульні, неприйнятні, суперечливі; тому мовчання гнітить, не дає спокою.

Рефлексивно-оцінна діяльність інтелігента скерована його схильністю до самоаналізу, самопізнання, пошуку духовних істин, отожд і самосвідомістю, готовністю до самоідентифікації. В узагальнено-концептуальному сенсі рефлексивні процеси в інтелігентських колах мають як власне аксіологічний, зумовлений здатніс-

то до ціннісних орієнтацій щодо проблемних ситуацій, так в власне психологічний характер. Отож за цим баченням “самовідображення суб'єкта пізнання з боку його переживань” [6, с. 30] стає однією з визначальних рис психотипу інтелігента. Як прикмета українського інтелігента постає його потреба в самооцінці, особливо при відчутті свого відступу від правди, нерідко з елементами самопокаяння, часом із намаганням зробити це публічно, зі самовикриттям. Особливо помітними такі каяття поширилися в середовищі творчої інтелігенції після повалення тоталітаризму; поширилися спроби пояснити свої помилки, виправдати або засудити себе й інших як свого роду вияв “самолюстрації”. Порівняйте покаєльні псалми Д. Павличка: “Прости мені, Боже, / Гріхи немалі, / Що вчинив я з любові / До своєї землі. / Я вірив неправді; / Як сліпець вожаю, / Та прозрів я від болю / За Вітчизну свою” (був грішний, але вчинив це з любові до своєї землі, отож є й виправдання гріхів).

У своїх самооцінках інтелігенти зазвичай високої думки про себе, й висловлене незадоволення собою, аж до картання самого себе, – нерідко елемент своєрідної “гри в бісер” (за Г. Гессе), аніж щира самокритичність. У ставленні до “себе подібних”, отож інтелігентів, часом виявляють себе елементи зневаги, зверхності, зумовлені переоцінкою власних здібностей. Порівняйте в тексті постмодерністської прози: “Марла уникала вечер з потенційними видавцями й імпотентними редакторами, сварилася з цілком порядними журналістами і через силу посміхалася відвертим покидькам – псевдокультурним діячам молодіжної культури, обламувала недоумкуватих телеведучих і плакала, коли Ілля справедливо звинувачував її в усіх цих смертних гріхах” (І. Карпа); згадаймо відтворення нездорових стосунків у середовищі науковців у популярній у радянські часи п'єсі В. Врублевської “Кафедра”.

Інтелігентові притаманна відкритість, співчуття до людських нещасть, бажання допомогти ближньому, “пам'ять

серця”; українські інтелігенти внутрішньо готові відгукнутись (принаймні словесно) на поклики чужої душі: “*Все чути. Всім палать. Єдиним болем бути,* / Тим криком, що горить в кривавім списку уст” (Є. Маланюк). Здатність простягнути руку знедоленому, жити за принципом “сам як інший” [4] ґрунтується на усвідомленні високих морально-етичних цінностей, підвищеній емоційності, зрештою, на загальнокультурних засадах поведінки. У поняттєве поле інтелігентності входять ознаки *духовність*, *духовне* як відтворення глибокого внутрішнього життя, моральності, елітарності, визначення свого “Я” як ідеального буття, отож наявність елементів ідеалізму. Як писала Леся Українка, “вірю я в правду свого *ідеалу*, і коли б я ту віру зламала, віра б зламалась у власне життя”.

Інтелігентові притаманне, з одного боку, прагнення до спілкування, адже саме слово передбачає адресата, чи то слухача, чи то читача, причому такій людині потрібен передовсім той співрозмовник, котрий його розуміє, хоч і не обов'язково інтелектуаліст. З другого боку, потреба зосередитися в собі, в своїх думках, “розібратися” в собі підштовхує інтелігента до пошуку самоти, відлюдності; проте в періоди вимушеної відстороненості від активного співжиття ці настрої можуть змінюватися на прагнення до спілкування. Порівняйте, скажімо, послідовне наголошення Л. Костенко своєї самодостатності, зосередженості в собі й водночас – відчуття своєї самотності: “Мені *самотньо*, як в Червоній книзі / останньому у небі журавлю”; характеризуючи цю рису вдачі поетеси, І. Дзюба зазначає: “Це не та самотність, що відгороджує від людей, а радше та, що допомагає зрозуміти їх” [1, с. 80].

Символізованою репрезентацією інтелектуалізації особистості [див.: 3] можна вважати *слово* – концептуальну ознаку, узагальнення, що передбачає потребу спілкування, вираження думки, розумову діяльність. Для інтелігенції *слово* – “ретранслятор” знання, носій культури, чільник рідної мови. В реалізаціях смислового потенціалу *слова* знаходимо вираження як висо-

кої оцінки його дієвості (“Ну що б, здавалося, слова? – Т. Шевченко), так і його відносного безсилля, неспроможності впливати на життєві ситуації (“Слово, чому ти не твердая криця?” – Леся Українка). Для українського інтелігента *слово*, сказане українською мовою, не лише засіб спілкування, а й “зряддя праці”, засіб самореалізації, чинник мовомислення, духовний скарб.

Отож і *книжка* для інтелігента – невід’ємний атрибут його самодостатності, вона для нього – здебільшого не запорука розважального ефекту, а передовсім мірило інтелектуальності, обов’язковий компонент життя “розумників”. У свідомості частини інтелігенції нечитання книжок – ледве не драматична ситуація, причому телевізійні передачі, скачування інформації з Інтернету не є заміном знань із книжки; пор.: “... за ці півроку, що минули від часу купівлі телевізора, я *інтелектуально* зголоднів, бо господина моя начебто забулася про *книжки на полицях*. Сам я їх дістати не можу, тож коли вона чи Подруга-2 таке дійство чинять, я страшенно радію і поглинаю *ту книгу* за один сомнамбулічний сеанс” (В. Шевчук) (читання книжок розцінюється як одержання інтелектуального й естетичного задоволення).

Водночас зі схильністю до словесного багатослів’я пов’язане негативне ставлення до тих інтелігентів, які підмінюють дію базіканням, у яких *слово* – лише прикриття бездіяльності, спроба за словесним потоком заховатися від складних життєвих колізій. Прагнення частини інтелігенції використати слово лише для прикриття своєї байдужості в рішучі часи випробувань засуджують самі творчі діячі: “А то всі рот в рот торочать / *Не народ, а потороччя* / *Говорящее* / *Не творящее* / *Балакуче* / Так докуче / Всі базікали / Творить ніколи” (І. Драч) (прикметне протистояння базік рішучим діям народу – *не народ, а потороччя*). Як – нехай за інших обставин, але саме з позицій віддавати перевагу справам, а не словам, – звучить закид “словотворцям” О. Ольжича: “Нащо слова? Ми діло несемо”. Ці “звину-

вачення” лише підтверджують вагу слова як дії, зряддя боротьби.

Різновекторність спрямувань української інтелігенції відбилася на мовленнєвій практиці в її середовищі, а звідси частково й на сучасному слововживанні, що формується не без його впливу. Прикметна мовнокультурна розпорошеність, необмеженість стилістичних кордонів, що її репрезентують інтелігентські кола: з одного боку, це орієнтація на літературне мовлення, нерідко з претензією на елітарність, “книжність” (“культуру не для всіх”), з другого боку, це нерідко вияв міської субкультури, часом із впливом художньо-мистецької богемної аудиторії [див.: 5, с. 249–250]. Помітна розкутість інтелігентського мовлення може реалізуватися в своєрідній диглосії: додержанні кодифіційних зразків мовлення в одних умовах і переході до напівжаргонного спілкування в інших. В цьому сенсі характерне специфічне загравання сленговим словом, із включенням численних англіцизмів, ненормативної лексики, вульгаризованого сленгу, всездозволеності у постмодерністській прозі:

“Скоро має повернутися ангел Сашко. *Гарден-енджел*, як я його деколи кличу. Садівником він бути не хоче й тому виправляє:

Не “*гарден*”, а “*гардієн*”.

Ну то таке. В ангела-Сашка, oprіч мого вайлуватого *spellingu*, й своїх турбот вистачає” (І. Карпа). Прихильність до “інтелігентського” способу самовираження передбачає володіння літературно зразковим стилем, але його використання для молодіжної генерації не завжди актуальне. Старше покоління інтелігенції зазвичай дотримується добірного мововживання. Його мовленнєвий образ включає широкий набір професіоналізмів, слів-термінів, насиченість новоутвореннями як питомого походження (*летовище, гвинтокрил* і под.), так і запозиченнями, зокрема тими, що викликані користуванням інформаційними системами.

Концептуальне тлумачення поняття “інтелігенція” має розгалужену структуру, в якій представлені як загальнопоняттєві

параметри слова *інтелігент*, так і конкретизовані смисли ознаки *український* у значенні 'національно орієнтований представник соціального прошарку *інтелігенція*'. В коло можливих співзначень загального концепту включені такі категорійні показники, як 'освіченість', 'культура', 'творчість', 'просвітництво'; передбачена характеристика морально-етичних якостей (з одного боку, 'правдолюбство', 'доброзичливість', 'чутливість', 'совітливність', 'жертвовність', 'непокірливість' і под., з другого, – 'індивідуалізм', 'пасивність', 'зарозумілість', 'зневажливість', 'суперечливість', 'конформізм', 'інфантильність' тощо). У поняттєво-смісловому полі образу *український інтелігент*, поруч із загальноінтелігентськими властивостями виявляють себе такі функціональні характеристики, як 'національна свідомість', 'народолюбство', 'державотворчі настрої', 'народна традиційність' і под., часом – 'відстороненість від громадянської позиції', 'зрадливість'. Визначальні чинники кваліфікації образу ук-

раїнський інтелігент – готовність брати участь у національно-демократичних перетвореннях, включатися в процеси просвітництва, виховання населення, передовсім молоді.

1. Дзюба І. М. Є поети для епох / Іван Дзюба. – К. : Либідь, 2011. – 208 с.
2. Карасик В. И. Языковые ключи / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.
3. Кононенко В. І. Символи української мови : монографія / Віталій Кононенко. – 2-ге вид., доповн. і перероб. – К.; Івано-Франківськ : Вид-во Прикарп. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. – 440 с.
4. Рікер П. Сам як інший / Поль Рікер ; пер. із фр. – К. : Дух і Літера, 2000. – 438 с.
5. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соц. диференціація укр. мови. – К. : Критика, 2005. – 449 с.
6. Синица И. А. Языковая личность ученого-гуманитария XIX века : монография / И. А. Сынница. – К. : Изд. Дом Дмитрия Бурого, 2006. – 352 с.
7. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Академ. Проект, 2004. – 992 с.

В статье рассмотрены психолингвистические и лингвокультурологические аспекты понятия «украинский интеллигент». Определены исторически обусловленные поведенческие стереотипы, свойственные этой социальной прослойке. Очерчены категорийные признаки, характеризующие украинского интеллигента в его национально ориентированных измерениях.

Ключевые слова: интеллигенция, украинский интеллигент, лингвокультурема, концепт, образ, коннотация, знания, образование, национальный характер, языковая личность.

Psychological, linguistic and cultural aspects of the concept "Ukrainian intelligent" are observed in the article. Historically specified behavioral stereotypes common to this social stratum are defined. Categorical features that characterize Ukrainian intelligent in his/her nationally oriented dimensions are outlined.

Keywords: intelligentsia, Ukrainian intelligent, linguistic culturema, concept, image, connotation, knowledge, education, national character, linguistic personality.

УДК 81'42

ББК 81.411.2-71

Тетяна Космеда

ЕГОЦЕНТРИЗМ РУСИЗМІВ В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ХІХ СТОРІЧЧЯ ЧИ ШЛЯХ ДО СЕПАРАТИЗМУ (на матеріалі співомовок Степана Руданського)

“Мовна біографія” України відображена в біографії Степана Руданського та його поетичному дискурсі. Співомовки письменника вербалізують феномен живого мовлення українців, що виявляється насамперед в активному використанні запозичень, зокрема русизмів. Це має тяглу традицію і залишило відповідний слід у мовній свідомості представників української нації.

Ключові слова: мовна біографія, запозичення, русизми, поетичний дискурс.

Довкілля – це яскравий потік вражень, що впорядковується мовою (Б. Уорф, Е. Сепір). Кожна мова має систему власних мовних засобів, тому й дійсність люди уявляють відповідно до мовних форм власної мови, адже, як відомо, саме мова – це система фіксації й організації людського досвіду.

Мови різних народів – це, як відомо, різні картини світу. Однак кожна мова збагачується запозиченими одиницями, що відбивають нові аспекти пізнання довкілля. Запозичення створюють більш повну картину довкілля у свідомості людей. Фантазія й відчуття викликають індивідуальні образи, у яких відображається індивідуальний характер народу. Один і той самий зміст може бути репрезентований у безмежній кількості форм.

Запозичення, звичайно, зовсім не свідчать про вищий чи нижчий рівень розвитку того чи того народу та його мови. Запозичення можуть позначати ті ж самі явища, що вже омовлені в мові-донорі, але з додатковими смисловими відтінками або ж можуть і зовсім диференціюватися стосовно питомого українського слова. Та чи інша запозичена одиниця відшуковує лакуну, яку вона може посісти в мові-донорі. Запозичення можуть входити в ядро мовної системи або залишаються на її периферії.

Однак слушною є й думка, що “мова панівної нації... визнається панівною, зразковою, якісно вищою, на інших в суспільній оцінці тяжіє печатю чогось нижчого...” [1]. У цьому разі вплив однозначно негативний.

Під час більш широких контактів, на рівні повсякденного спілкування, запозичення відбуваються не тільки через потреби в номінативних одиницях, а й із прагматичних причин – з необхідності поповнювати емоційно-оцінні засоби або омовлювати систему стилістичних елементів, але і як наслідок політики насадження свого як кращого, досконалішого, вищого.

Унаслідок економічних, політичних та культурних зв'язків із Московським Царством на території України активізувався вплив російської мови й спочатку

з'являється велика кількість російськомовних запозичень, що виявляється особливо інтенсивно, як відомо, після укладення договору України з Росією 1654 р. Коли ж Україна була прийнята під протекторат Росії, почалася інтенсивна русифікація. Росія намагалася позбавити український народ його самобутності. Із запровадженням російської мови в офіційних документах й установах простежується надзвичайно великий приплив російських елементів в українську мову, що поступово із плином часу лише посилювався. Це й зафіксував С. Руданський.

У зв'язку із мовними реаліями XIX ст. у співомовках С. Руданського використано й чимало русизмів, що, до речі, можуть функціонувати в межах однієї співомовки разом із полонізмами, показуючи одночасно вплив двох лінгвокультур, полілінгвізм українського народу, порівн.: «*Вот, – прибріхує москаль, – / Раз била патеха!.. / В адне суткі п'ятсот віорст / Я верхом праехал!*” / – *Ale to nie może być! / Якийсь обізвався / “Как не может! Нешто лгу?!”* – / *Москаль запитався: / “Да знаєте ль, что в Маскве / Адін мне не веріл / Так за это я ему / Рожу перемеріл!..” / Тогда ляшок позадгузь: / – A powiedz mnie, panie! / Czy tym koniem jechał pan, / Że stoi na stajnie? / “Етим самим, что теперь” / – Niech że pan przebaczy! / Bo ten koń nie to co pięt set, / A tysiąc przeskaczę»* (“Нешто лгу”).

Як бачимо, у діалозі цієї співомовки чергуються репліки польською та російською мовами. Репрезентовано зарозумілість росіянина, зухвалість якого поляк сприймає надто стримано, очевидно, не бажаючи вступати в конфлікт: моделюється комічна ситуація, оскільки використано комунікативний прийом переключення уваги на інший предмет мовлення для нейтралізації конфлікту за рахунок зосередження уваги на іншому предметі.

Русизми переважно моделюють макронічне мовлення, актуалізоване в діалогах, часто допомагають письменнику створювати гумор, комічні ситуації.

Висловлену вище думку переконливо ілюструє поезія “Полотно”, порівн.:

*Кричить баба, репетує, / Пукає в вікно, /
А москаль припав до плу, / Тягне по-
лотно. / Стягнув собі: “Прощай, бабка! /
Злом не помінай!” / Стара баба у по-
гоню: / “Служба, почекай!” / Москалеві
то й байдуже, / Баба вже й кляне: / “Не-
хай тебе, препоганий, / Куля не мине!” /
“Пусть себе, – москаль говорить, – /
Баба паарьот, / Віть добраво человека /
Пуля не возььмот...” / “Та богдай же
тебе Господь / Щастям обминав, / Богдай
же ти, препоганий, / Дзвона не почув!” /
“Что мне, бабка, твої звони, / Ека не
відал? / Каби я лиш на паходе / Барабан
слихал!..” / “Богдай же ти світа-сонця /
Більше не видав! / Богдай же ти зозулень-
ки / Більше не чував!..” / “Что мне слу-
шают, как зозуля / Вашая пайот, / Мене
в матушке Расеї / Й одуд закуйот!”.*

У наведеному контексті макаронічне російське мовлення репрезентоване за допомогою української графіки: письменник намагається передати російську фонетику, актуалізує деякі найбільш виразні орфоепічні норми російської мови, зокрема акання (*паарьот, Вашая пайот*) й ікання (*мене*); розмовні фразеологізовані конструкції (*Злом не помінай! Ека не відал?*) та ін.

Поет показує, що реалії України, її культура, звичаї чужі росіянам. Він протиставляє Україні *матушку-Расею* (вжито просторічну форму), не розуміє значень прокльонів (*Что мне, бабка, твої звони...; Каби я лиш на паходе / Барабан слихал...; Что мне слушают, как зозуля / Вашая пайот, / Мене в матушке Расеї / Й одуд закуйот!*).

Очевидно, навмисне вжиті не у відповідному (навпаки) місці в мовленні солдата дієслова *пайот* і *куйот* також створюють комічний ефект і репрезентують приналежність солдата до типової російської мовної особистості з відповідною комунікативною й етнокультурною компетенцією.

У відповідях солдата на прокльони української мовної особистості змодельовано контекстуальне неадекватне протиставлення з огляду на лінгкультурні реалії: *дзвони – барабани; зозуля – одуд*. “Не розуміє” він і підтекстів евфемізованих

фольклорних виразів (*щоб світа-сонця не видав; зозуленьки не чував – побажання смерті*).

Для того, аби показати, що москаль не усвідомлює сутності прокльону *Богдай же ти, препоганий, / Дзвона не почув!*, абсолютно не розуміє, про що йдеться, С. Руданський подає відповідну словесну реакцію чужинця на ці слова, що неадекватна до ситуації. Маємо зразок словесного зіткнення двох культур, нерозуміння національного колориту, прагматики змісту прокльонів через актуалізацію лінгвокультурних лакун.

Мовленню росіянина протиставляється емоційність, кордоцентризм української бабусі, яка у вербалізованій ситуації лише й на те здатна, щоб послати злодію прокльони, які, однак, можуть мати вплив на представника української лінгвокультури, а не на іноземця (*Нехай тебе, препоганий, / Куля не мине!; Та богдай же тебе Господь / Щастям обминав, / Богдай же ти, препоганий, / Дзвона не почув!; Богдай же ти світа-сонця / Більше не видав! / Богдай же ти зозуленьки / Більше не чував!..*). Як засвідчують постулати теорії комунікації, прокльони можуть допомогти зняти стрес, “викинути” надлишок негативних емоцій, вплинути на адресата мовлення. Однак “*москалеві то й байдуже*”.

У співомовці “*Лошак*” також простежуємо омовлення російської орфоепії за допомогою української графіки, письменник показує грубе, зневажливе ставлення чиновників, що розмовляють виключно російською або суржигом. Їхнє мовлення ілюструється вживанням просторічних виразів з окличною інтонацією, що повторюються. До українця звертаються брутальною лексикою, називаючи його *дурак, дуралей, хахол*, порівн.: “*Напосілися злодії / Раз на мужика / І, чи з поля, чи із стайні, / Вкрали лошака. / Мужик ходить, ломить руки, / На святе дає, – / Коли чує: аж у стану / Лошак його є. / Поклонився асесорам / Мужик-неборак, / Асесори йому кажуть: / “Паишол вон, дурак! / На слово тебе поварить?! / Екой дуралей! / Пріведі для показанья / Восем душ людей!” / Мужик ходить, просить,*

поїть, / Восьмеро знайшов, / Дав попові на молебень / І у стан пішов. / Поклонився асесорам / Знову неборак / Асесори знов говорять: **“Пашиол вон, дурак! / Екой чорт сюда пріносіт / Етаво хакла! / Сується с своїй кабилой!. / Єсть важней дела! / Прідьши после!”** Через тиждень / Знов мужик іде, / Вибирає, поїть свідків / І у стан веде. / Діла знову в асесорів, / Гонять мужика!. / Став хазяїн, стали свідки, / Нема лошака! / (...) **“Как же ти, дурак, не знаєши, / Что било твайо, / Да к чужому прівязался, / Видал за свойо?..”** (...).”

Поет активно використовує, як бачимо, й в інших співомовках вигуків конструкції, що репрезентують російську лінгвокультуру. Це зреалізовується в діалогічних конструкціях і сприяє більш правдивому зображенню реальної комунікативної ситуації, накал емоцій.

У деяких співомовках письменник репрезентує й лагідне мовлення російських солдат, які, спілкуючись із українськими жінками, роблять спробу вербалізувати комунікативний жанр прохання, щоб поласувати українськими стравами, які їм дуже прийшлися до вподоби, зокрема у співомовці “Вареникі” С. Руданський подає зменшено-пестливі звертання російських солдат, що притаманні російській лінгвокультурі, тому вони й не розчулюють українських жінок (*Хазяюшка, галубушка!*).

Іноземець навіть не може згадати назву української національної страви. Комізм змодельовано на актуалізації того факту, що солдат робить спробу охарактеризувати вареники, описати цю страву, специфіку її приготування, а господиня перераховує інші страви, робить вигляд, що не може здогадатися, про що йдеться: у цьому разі моделюється прийом протиставлення, актуалізуються екзотизми української лінгвокультури (*вареники, галушки, пиріг*), порівн.: **“Сидить москаль на прилавку, / Прищурює очі... / Так і знати, що псявіра / Вареників хоче. / Хоче бідний вареників, / То й ніщо питати!.. / Та тільки їх по-нашому / Не вміє назвати. / “Хазяюшка, галубушка! – / Став він говорити. – / Свари-ка мне вот етаво!..”** /

“Та чого зварити?” / “Да етаво... как, бійшь, єво / У вас називают?.. / Вот, что, знаєшь... / Берут тесто, / Сиром накладывают...” / “Та Бог його Святий знає, / Що вам, служба, гоже!.. / Тісто сиром накладывают, – / То галушки, може?” / **“Не галушкі, не галушкі, / Я галушкі знаю. / Свари-ка мне, галубушка.. / Все, бійшь, забиваю.. / Уш с глаз далой, так с памяти!.. / Вот ентакой бес-то!.. / Да знаєшь ли, ентак сир-то, / А на сире тесто!..”** / “Та Бог його Святий знає / І добрії люди! / Сир у тісті?.. Хіба, може, / Чи не пиріг буде?” / **“Да не пірог, галубушка!.. / Екая досада!.. / Да знаєшь лі, туда масла / Да сметани нада!..”** / *А вона-то добре знає, / Чого москаль хоче, / Та чекає барабана, / Заким затуркоче. / Як почула барабана... / Слава тобі, Боже! / Та й говорить москалеві: / “Вареників, може?..” / Аж підскочив москалина / Та ніколи ждати.. / “Вареникі-вареникі!” / Та й пішов із хати”.*

Своє тут яскраво протиставляється чужому (...*Та тільки їх по-нашому / Не вміє назвати; как, бійшь, єво / У вас називают?..; Все, бійшь, забиваю...;*). С. Руданський вербалізує почуття досади солдата, актуалізуючи характерні для російської лінгвокультури вигуки, модальні слова і паремії (...*Уш с глаз далой, так с памяти!.. / Вот ентакой бес-то!..; как, бійшь, єво...; Вот, что, знаєшь...*).

Разом із тим, паралельно письменник наводить й етнокультурні українські елементи, зокрема й вигуків, що характерні для “живого” мовлення українців (*Та Бог його Святий знає, / Що вам, служба, гоже!..; Та Бог його Святий знає / І добрії люди!; Слава тобі, Боже!*).

Українська жінка моделює іронічні питання, насміхаючись над солдатом (*Та чого зварити?; Тісто сиром накладывают, – / То галушки, може?; Сир у тісті?.. Хіба, може, / Чи не пиріг буде?*).

Тут і в інших співомовках Степан Руданський подає зразки діалогів, які типові для комунікативних ситуацій, що мають місце і в сучасному українському мовному просторі: це не лише суржикові конструкції, але й демонстрація діалогу,

коли один співрозмовник говорить українською, а інший виключно російською.

Сьогодні в Україні такий тип діалогу репрезентується навіть в телепередачах – один ведучий розмовляє українською, а інший – виключно російською. О. Потебня, а вслід за ним і Л. Булаховський застерігали, що “до питання про вплив практично здійснюваної двомовності на психіку індивідуумів та цілих народів не можна ставитись так байдуже, як людство взагалі і наука ставилися до цього питання віками” [1].

Щоправда, за часів С. Руданського подібні діалоги велися між українцями й російськими солдатами чи чиновниками Російської імперії, а в сьогоденні подібні діалоги чуємо щоденно між громадянами України.

Деякі із комунікантів, проживаючи в Україні, із відповідних причин не володіють чи не бажають розмовляти українською, а деякі, відповідно, перебуваючи на своїй землі, бажають спілкуватися рідною українською мовою, що цілком природно й закономірно.

Виникла така парадоксальна ситуація, яку зафіксував ще Степан Руданський, зробивши цей факт основою моделювання абсурдної, але реальної ситуації під час омовлення типових діалогів у низці співомовок.

Опис таких ситуацій викликає не стільки сміх, скільки гіркий жаль. У цьому контексті слушно вважаємо думку Л. Булаховського про те, що “форми порушення чистоти певної мови досить різноманітні, і всі вони більшою чи меншою мірою примушують одночасно порушити питання про те, що за цим ховається відносно стану національності в інших стонах її суті...” [1, с. 101].

Наведемо й іншу аналогічну ситуацію, змальовану С. Руданським, де зображено лукавого солдата, що зумів перехитрити просту українську жінку: “*Прийшов москаль на постій, Заглядає в очі: / “Сварі, бабу, што-нібудь!” / А бабу не хоче. / – Нема! – каже. “Как не бить? / – А нема нічого! / “Ну же, бабу, не шуті!” / – Та нема ж їй-богу!” / “Так і нет*

суда на нет!.. / А тапор імеєш?” / – Та сокира десь була! / “А вади нагрєєш?” / – Та нагрію; що ж води? / “Нічаво, поладім, / Ліш би тапор да вада, / Что-нібудь да сладім!” / Горить вогонь у печі, / Окріп закипає, / Москаль бере у окріп / Сокиру кидає. / “Тєпєр, бабу, єслі б так / Хоть крупі немого... / Єнто билоб, знаєш што? / Ану-ка, єй-богу!” / Пішла бабу до сінєй, / Пригорицу приносить, / Але москаль, бісів син, / Сальця іще просить. / Несе бабу і сальця, / А далі до юшки / Підкинула і сама / Солі та петрушки. / І же її на умі / Варєна сокира, / А сокиру вже давно / Витягнув псявіра. / Укипіло – їв москаль, / Бабу помогала, / Москаль ранець натягав, / Бабу доїдала. / Москаль ранець натягнув / Та й пішов, псявіра, / Бабу ж сидить та хвалить, / Що добра сокира” (“Варєна сокира”).

Зауважимо, що звертання українців до російських солдат передається через номінації, у яких вербалізовано негативні емоції та відчуття, акцентується увага на омовленні концепту *чужий*, порівн.: *москаль, москалина, біс, бісів син, препоганий, псявіра, служба, москва, москва вража*. Простежуємо антономазію: перехід власної назви *Москва* у загальну, як назву представників нації, що живуть у Московії, – *москва*.

Мовознавці зауважили факт, що здебільшого росіяни дещо зневажливо ставляться до інших мов, вважають, що російська мова за статусом вища за інші мови, про що зокрема пише Л. Комінч. Цитату наводимо в оригіналі – без перекладу: “... русский язык массово изучают многие народы мира, между тем как сами русские массово изучают только некоторые иностранные языки, притом, как правило, западноевропейские...” [2]. Ця думка пояснює, чому в росіян виявляється прагнення навіть до перейменування всього на свій лад. Крім того, вочевидь, “визнання того, що певна мова розвивається, а інша відстає, це, власне, питання цивілізації, культури народу, що володіє даною мовою, і оцінці мовних досягнень народів на ділянці лексики, отже, має передувати оцінка рівня цивілізації...” [1, с. 214–215].

У поезії “Балта” йдеться про прагнення росіян перейменувати український населений пункт, порівн.: *“Захтів москаль нашу Балту / По-московськи звати: / Давай бити в барабани, / Всюди викликати, / Що вже Балта – та й не Балта: / Якось инше зветься. / Народ чує та дивує, / Як з дурня сміється. / “Коли Балта вже не Балта, – / Кажуть наші люде – / То з дурними москалями / В нас пуття не буде! / Незабаром торговиця / В Балті наступила. / Москва всюди по дорогах / Чортом поставала; / Що християнин який іде – / То москаль й спиняє: / “Как завйотса етат город?” – / З різкою питає. / Тільки скаже, що се Балта, – / Пропаца година! / Як худобу, москва вража, / Січе християнина. / Ішов якийсь дід старенький. / Москва зупиняє: / “Как завйотса етат город?” – / Старого питає. / А старий підняв свитину, / На землі поклався: / Та бий, – каже, – бісів сину, / Тільки не питайся!”*».

С. Руданського вербалізує реакцію українців на прагнення перейменувати Балту на московський манер (*Народ чує та дивує, / Як з дурня сміється. / “Коли Балта вже не Балта, – / Кажуть наші люде – / То з дурними москалями / В нас пуття не буде!; або: Та бий, – каже, – бісів сину, / Тільки не питайся!*) і реакцію москалів на відмову називати місто не за українською традицією (*...То москаль й спиняє: / “Как завйотса етат город?” – / З різкою питає. / Тільки скаже, що се Балта, – / Пропаца година! / Як худобу, москва вража, / Січе християнина*).

Російська-українська (чи українсько-російська) двомовність має давню традицію існування в українському мовному просторі. Українці завжди жили поряд із росіянами. Це, зрозуміло, не могло не відбитися на мовних взаємопроникненнях, що майстерно й передав у співомовках Степан Руданський, відтворивши не лише мовні факти взаємовпливів, специфіку “живого” мовлення щодо функціонування запозичень, насамперед варваризмів. їхню семантику, прагматику, розмаїття форм, але й психологічні чинники, що відбилися на рівні ментальності українців, вплинули

на характер онтології двомовності, насамперед це стосується впливу російської мови, наслідком якого став поширений на Сході України й у її Центрі суржик, практично повна нейтралізація української мови, функціонування на східній території України виключно російської мови, що культивувалося насамперед впливом засобів масової інформації, передусім телебачення, зокрема й трансляцій із Росії.

Українська мова стала непопулярною в Східній та Центральній Україні. Виплекане віками, а наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст. активізоване й інтенсифіковане під впливом активної ідеологічної роботи Москви, розробленої й утілюваної в життя програми “Русский мир”, метою якої була суцільна русифікація України, мовне питання стало наріжним каменем серйозних проблем у державі щодо актуалізації непорозумінь між її громадянами.

Прозорливо про це писали мовознавці, зокрема й Л. Булаховський: “Спільність національної мови, – це основна ознака національності, спільності нації” [1, с. 275]; “Національна мова виникає і формується разом з нацією і залишається весь час її існування найхарактернішою прикметою” [1, с. 277]; “... мова (аж ніяк не обов’язково літературна) разом з тим міцно сприяє формуванню національної свідомості народів, і в даному разі найбільше дає за себе знати своїм різнобічним і глибоким впливом як засіб консолідації народів саме мова літературна, яку цілком справедливо називають через це національною...” [1, с. 277].

Однак, як наголошувала В. Сімонок, активна українсько-російська двомовність чи надання українцями переваги у використанні в повсякденному мовленні російської мови може привести до сепаратизму. Такі міркування про можливість сепаратизму, до речі, характерні насамперед саме для російських самодержців, починаючи від Петра I. “Піклуючись” про належне функціонування й поширення російської мови, вже Петро I видав перші укази, що обмежували друкування книг українською мовою, викладання українською і под. Зазначене мало виконувати охоронну функ-

цію стосовно російської мови й Російської імперії, оскільки цілком слушно вважалося, що “якщо в імперії буде тільки одна мова, то не буде намірів до сепаратизму” [3]. Так прозорливо активізувала зазначену думку В. Сімонок ще 2000 р.

Цілком зрозуміло, що наявність запозичень у дискурсі С. Руданського мотивована чинником зв'язку історії мови з історією народу, що є наслідком закону розвитку кожної мови. У співомовках С. Руданського простежуємо оказіональне вживання запозичень із метою надання мовленню відчуття реальності, вираження іронії, комізму, жарту, для розширення виражальних можливостей його художнього дискурсу. Запозичення, як бачимо, вносять у поетичний дискурс С. Руданського певну динаміку й сприяють розвитку творчого потенціалу письменника, його лінгвокреативності. Художній дискурс С. Руданського завдяки іншомовним вкрапленням відтворив мовленнєву й комунікативну реальність українського мовного простору, показав, як цей факт фіксується на рівні ментальності народу, як він стимулює його лінгвокреативність і як її затримує..

Різні “мовні кола”, несхожі національні світогляди, розмаїті етнокультурні коди не виключають можливостей міжнаціонального культурного порозуміння й культурного збагачення. Саме в міжнаціональному просторі простежуємо й моделі загальнолюдських духовних універсалій.

Запозичення в співомовках С. Руданського піддаються конотативному опрацюванню, простежуємо певне конотативне розгортання потенційних можливостей чужого слова, чужого мовного образу. Духовно-креативна властивість української мови “дозволяє” письменникам такі експерименти, завдяки її гнучкості.

Отже, у поетичному дискурсі С. Руданського простежуємо накопичення за-

позичених елементів різного типу, виявляємо їхній егоцентризм. Запозичення репрезентують усі мовні рівні, вони виконують низку стилістичних і – ширше – прагматичних функцій, увиразнюючи текст, моделюючи підвищену його емотивність, аксіологічність, відповідність реальній дискурсивній практиці українців, моделюють їхнє типове “живе” мовлення. Письменник репрезентує високу лінгвокреативність уживання запозичень, експериментує із чужомовними елементами, породжуючи гумор, письменник вимагає від читача декодувати інформацію, подану через репрезентацію чужих слів, напружуючи текст, роблячи його енергетично сильним.

Поряд із колекціонуванням “екзотичних” фактів можна виділити практику відображення письменником елементів звичного для нього мовлення, що простежується в його довкіллі, мовному просторі України. Очевидно, це й стихійне включення елементів без критичної оцінки їхніх особливостей, насамперед естетичних, і уміння користуватися ними заради натуралістичної точності, і пошуки найбільш ефективних засобів створення образу. Важливою умовою такого знання особливостей функціонування запозичень у мовленні українців є так звана “мовна біографія письменника” і “мовна біографія України” загалом.

1. Булаховський Л. А. Соціальна диференціація за різними мовами / Л. А. Булаховський // Булаховський Л. А. Избр. труды : в 5 т. – Т. 1 : Общее языкознание. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 287.
2. Коминч Л. К сопоставительному методу изучения лексической сочетаемости / Л. Коминч // Россика. – Zeszyt X. – 1979. – С. 91.
3. Сімонок В. П. Семантико-функціональний аналіз іншомовної лексики в сучасній українській мовній картині світу / В. П. Сімонок. – Х. : Основ, 2000. – С. 10.

“Языковая биография” Украины отображена в биографии Степана Руданского и его поэтическом дискурсе. Стихововки писателя вербализуют феномен живой речи украинцев, проявляющийся, прежде всего, в активном использовании заимствований, в частности, русизмов. Это протяжённая традиция, оставившая соответствующий след в языковом сознании представителей украинской нации.

Ключевые слова: языковая биография, заимствования, русизмы, поэтический дискурс.

“Linguistic biography” of Ukraine is reflected in the biography of Stepan Rudansky and his poetic discourse. Comic poems of the writer verbalize the phenomenon of live Ukrainian broadcasting, which manifests itself primarily in the active use of borrowings, including borrowings from Russian. It has dragged tradition and left a mark in the appropriate language consciousness of the Ukrainian nation.

Keywords: *linguistic biography, borrowings, Russisms, poetic discourse.*

УДК 81'38
ББК 81.411.2-7

Ірина Кочан

СТИЛІСТИКА ТЕКСТУ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ “РІДНА МОВА”

У статті розглянуто публікації часопису “Рідна мова” за 1933–1939 рр., у яких йшлося про мову творів українських письменників, аналізувалися стилістичні засоби художніх та публіцистичних текстів, особливості перекладу “Святого письма”, нормативність мови тогочасної публіцистики і зокрема молодіжних та дитячих видань.

Ключові слова: *українська мова, часопис “Рідна мова”, І. Огієнко, мова публікацій.*

Науково-популярне видання “Рідна мова” було засноване у 1933 році у Варшаві. Його головним редактором став професор Іван Огієнко. Часопис мав на меті поширювати в західноукраїнських землях норми української літературної мови, засновані на середньонадніпрянських говорах. Видання проіснувало до 1939 року, тобто 7 років. Дев'яносто один випуск журналу містив матеріали, де розкривалися найактуальніші проблеми українського мовознавства та лінгводидактики. У підзаголовку зазначено, що це науково-популярний місячник, присвячений вивченню української мови.

Оскільки видання було започатковане вченим в умовах вигнання, за повної відсутності зовнішніх джерел фінансування і здійснювалося фактично силою родини Огієнків, то це викликає особливе захоплення.

Про цей часопис та його роль в утвердженні української мови на західноукраїнських теренах є довідка у Вікіпедії, а також йдеться у багатьох публікаціях українських учених, присвячених опису життєвого шляху Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Це зокрема публікації М. Тимошика [10], З. Тіменка [11] та багатьох інших.

Мета статті – розглянути журнальні публікації, присвячені мові художніх та публіцистичних текстів, визначити їхні стилістичні особливості. А оскільки сти-

лістика вивчає функційно-стильові засоби мови та їхнє застосування з погляду норм, то звернемо увагу і на питання нормативності мови аналізованих у часописі художніх творів чи публіцистичних видань. **Об'єктом** аналізу стали статті часопису “Рідна мова” за 1933–1939 рр., а **предметом** – тексти, у яких йдеться про мову художніх чи публіцистичних творів.

Не останнє місце на сторінках Огієнкового часопису посіли місце публікації про тексти художнього та публіцистичного стилю. Причём автором багатьох статей був сам головний редактор журналу. Зокрема, аналізуючи тогочасну українську прозу, автор публікації стверджує, що кожен художній твір має являти єдність змісту і форми, бо “вони так міцно між собою пов'язані, що розривати їх не можна” І далі: “Твір, що має гарну ідею, але не має такої ж форми, нудить читача й просто тратить на своїй ціні, бо охоче читатись не буде. І навпаки: твір, що має бездоганну форму, але слабеньку ідею, читатись буде, але більшого впливу не матиме...” [6, с. 81]. На переконання І.Огієнка, для художніх творів форма тісно пов'язана із поетичною мовою, тобто мовою, “переповненою метафорами, тропами, порівняннями, епітетами й т. ін. Кожен письменник мусить завзято й пильно працювати над своєю мовою.... Без доброї мови, і то мови поетичної, нема письменника, є тільки ремісник!” [6, с. 81]. Про

поетичну мову І. Огїєнко писав у “Рїднїй мовї” за 1935 і 1937 рр. Зазначимо, що цї зауваги не голослївні. Далї автор публїкацїї наводить конкретнї приклади: “Ю. Косач пильнує писати свої новели на цїкаві теми, але часом змїст його новел дуже благенський, зате завжди розкїшна форма робить цї новели цїлком лїтературними, і ми охоче їх читаємо. Деякї письменники бїльше пильнують за змїстом, щоб кинути бодай небуденне наставлення, коли не думку, як це робить Л. Мосендз у “Людина покїрна” чи Р. Савчак у “На розпуттї”, – і ми читаємо їх оповїдання з цїкавістю, хоч і бачимо недоладнїсть їхньої форми” [6, с. 82].

У публїкацїї “Письменник і рїдна мова” [9] І. Огїєнко зазначає, що він як редактор багатьом письменникам вказував на мовнї недолїки в їхнїх творах, однак реакцїя митцїв бувала рїзна. “На всякї мовнї вказївки автори часто реагують тим, що рвуть свої стосунки з “Рїдною мовою”, демонстрацїйно зрїкаються вїд передплати, а потїм анонїмно й безсоромно виступають проти її редактора, тлумлячи його честь та добре їм’я. Нема найбруднїшого болота, яким би не кинуто в мене за останнї п’ять рокїв тїльки за те, що я нашим “письменникам” та “поетам” вїдважувався говорити мовну правду в очї...” [9, с. 242–243]. Автор закликає: “...поет чи письменник мусить цїле життя кожну чїчку-слово в пальцях до сонця держати, молитися до чистоти її... Мусить мовно горїти, шукаючи її живу, щораз нову, вищу формами, чарївнїшу змїстом... Одним словом, мусить цїле життя пильно навчатися мови, пїзнавати її в її правдивїй їстотї” [9, с. 243].

Редактор Огїєнко стверджує, що культурнї народи мову своїх кращих поетїв глибоко досліджували, будуючи на них граматики своєї лїтературної мови. Він називає великї заслуги П. Кулїша, Б. Грїнченка, М. Старицького, а також своїх сучасникїв – М. Рильського, С. Черкасенка, чїї твори “вирїзняються високими мовними якостями”.

А. Чайкївський у статтї “В справї нашої письменницької мови” зазначає, що

мова наших письменникїв перебуває в стадїї розвитку й удосконалення. І тому він пропонує створити окремий мовний журнал, де б обговорювалися питаннн письменницької мови [12].

В окремих номерах часопису поданий детальний мовний аналіз художнїх творїв окремих письменникїв. Це зокрема публїкацїї “Характеристика стилю В. Стефаника” І. Ковалика [3], “Мова Мирослава Ічнянського” І. Огїєнка [7].

Окрема увага на сторїнках мїсячника придїлена письменникам покутської трїйци. Так, П. Кривоносок у статтї “Марко Черемшина” [4] зазначає, що письменник пише гуцульсько-покутською говїркою. “Можна рїзно задивлятися на того роду практику. Можна навїть вїдкидати її ради соборности лїтературної мови... Але на одне згодяться всї: що й ця ...проба введеннн говїрки до лїтературної мови має не тїльки деякий сенс, але їнколи може бути навїть психологїчною конечнїстю... Говїрка, введена до лїтератури, дає зрештою ще такї користи: а) запїзнає загал з добрими і злими сторонами говїрок у приступнїй формї; б) збагачує рїдномовну скарбницю новими надбаннями, що могли б вийти з уваги філологїв, учених і письменникїв, настроєних скорїш на наслїдуваннн чужих взорїв при словотвореннї, так дуже необхідному в нас, що допїру стали на шлях розвою соборної лїтературної мови; в) поетовї дає можливїсть представити тип героя не тїльки з його душею, але й з її специфїчним виявом, мовою-говїркою” [4, с. 365–366.] П. Кривоносок пояснює, що “Черемшина – це не тип отого нинїшнього писаки рїоналіста, що в своїй зарозумїлостї держиться вперто “галїцїйського жаргону і “галїцїйського правопису”, щоб їз-за браку їнших позитивних вартостей у своїй духовностї замаркувати отак своє їснуваннн, пїдкреслити тим убогим своє “я” [4, с. 366].

Що стосується змїсту, то його спотвореннн може спричинити неправильний переклад тексту. І. Огїєнко у статтї “Непорозумїннн в перекладах Святого письма” [8]. Вїддавна їснувала думка, що перекладати текст Святого письма суворо забо-

ронено, оскільки це прецедент ний текст. Однак у Ш ст. до Христа це табу було порушене. На сьогодні існують різні переклади Святих книг. І. Огієнко зосередив увагу на неточному перекладі староєврейського та грецького оригіналів. “Як я розповів у “Рідній мові” Ч.65, псалми збудовані за паралелізмом думки, цебто друге речення мусить повторювати перше, тільки іншими словами...” [8, с. 359]. Наводячи грецький текст оригіналу тексту листа апостола Павла до євреїв 6.6 звучить так: “Земля, що п’є дощ, який падає часто на неї, і родить рослини добрі для тих, що їх і обробляють – вона благословення від Бога приймає” А офіційний переклад російського св.Синоду зовсім змінює зміст: “Земля, пившая многократно сходящий на нее дождь и произрастающая злак, полезный тем, для которых и возделывается, получает благословение от Бога” [8, с. 360] Тобто: земля родить для тих, для кого її обробляють... А це вже класове трактування.

Б. Кобилянський у статті “Мова сьогобічних (львівських) видань для дітей та молодняку” [2, с. 226] розмірковує: “На протязі 30-х років бачимо, як деякі видавництва – свідомо чи інстинктивно – роблять перші кроки в напрямку підтягання й рівняння місцевої говірки до загальнолітературної мови... Навчання дітей рідної мови стає обов’язком батьків і письменників” [2] Дописувач поділив усі видання на три групи за якістю використання української мови. У першій групі, до якої відніс видавництво товариства “Українська книжка”, мова “гарна, літературна, тільки місцями говіркова” [2, с. 226]. У другій – мова краща, однак “окремі видання вражають регіоналізмами, варваризмами та архаїзмами...”. Третя група щодо мови – найслабша. Тут наявне різне трактування одного й того самого слова. Виокремив Б. Кобилянський і загальні недоліки усіх трьох груп: це відсутність “доброго літературного наголосу (взагалі ніякого нема!), відсутність будь-якої класифікації видань щодо віку читачів., що вимагає певних вимог до кожного класифікаційного рівня.

Продовжив тему мови дитячих видань п. М. Володимирів з Луцька. Він зокрема торкнувся чистоти цієї мови. Наводячи цитату з газети “Діло” від 29 березня 1934 року [1] про те, що “в дитячій літературі зустрічаються твори, що посередньо чи непосредньо популяризують грубість...”, він задав риторичне питання: чи багато педагогів-українців звернули на це увагу? І сам дав відповідь на нього, наголосивши при цьому, що з цим ганебним явищем “майже не ведеться боротьба”, особливо по той бік кордону...” [1, с. 238]. У Галичині також. Сумний факт. Дитяча література не повинна мати таких слів.

Мова кожного видання мусить мати загальноукраїнський характер. “Твори, що їх найбільше читає молодь, літературно не вироблена...” На Волині галицьку книжку, написану місцевою мовою, тут “трудно розуміють”. Щоб уникнути таких непорозумінь, дописувач пропонує: перевірити наголоси, замінити діалектні вислови загальнолітературними. Мова стане кращою, чистішою. [1, с. 240].

Про мову щоденника “Діло” йдеться в числі 12 (72) за грудень 1938 року. “Із усіх наших часописів найчистішу літературну мову має безумовно найстаріший наш щоденник “Діло”. З кожної статті його видно, що над її зовнішньою мовною формою добре попрацював мовний коректор, і що взагалі редакція пильнує друкувати свого щоденника доброю й добірливою літературною мовою...” [с. 516].

Розмірковуючи про мову галицьких видань, І. Огієнко дійшов висновку, що “кожний культурний наряд для своїх духовних потреб має тільки о д н у добре вироблену літературну мову... Без мови всенародної – її звемо мовою літературною – не було б того спасенного цементу, що міцно з’єднує ці розпилені частки в одне гармонійне ціле, що зветься нацією...” [5]

Висновки. Часопис “Рідна мова” на своїх сторінках порушував чимало актуальних питань нормалізації української мови на усіх її рівнях. Значна увага приділялася питанням іншомовних запози-

чень, унормуванню термінології у різних наукових галузях тощо. Тобто ще у перші десятиліття ХХ сторіччя на сторінках часопису “Рідна мова” порушувалися питання, що не втратили своєї актуальності й сьогодні. Прислухаймося до них. Візьмімо добрі думки собі на озброєння й втілюймо їх у життя.

1. Володимирів М. Чистота мови дитячих видань / М. Володимирів // Рідна мова. – Ч.6 (18). – 1934. – С. 237–240.
2. Кобилянський Б. Мова сьогобічних (львівських) видань для дітей та молодняку / Б. Кобилянський // Рідна мова – Ч.5 (77). – 1939. – С. 223–238.
3. Ковалик І. Характеристика стилю В. Стефаника / І. Ковалик // Рідна мова. – Ч. 6 (54). – С. 247–250.
4. Кривоносюк П. Марко Черемшина / П. Кривоносюк // Рідна мова. – 1937. – Ч. 9–10. – С. 363–368.
5. Огієнко І. Всеукраїнська літературна мова й мова наших дитячих видань / І. Огієнко // Рідна мова. – 1934. – Ч. 3 (15). – С. 110–111.

6. Огієнко І. Головні вимоги до літературного твору. “Братня любов” Івана Филипчика / І. Огієнко // Рідна мова. – 1938. – Ч. 2 (62). – С. 77–84.
7. Огієнко І. Мова Мирослава Ічнянського / І. Огієнко // Рідна мова. – 1937. – Ч.6 (54). – С. 249–256.
8. Огієнко І. Непорозуміння в перекладах Святого письма / І. Огієнко // Рідна мова. – 1938. – Ч. 9 (69). – С. 357–362.
9. Огієнко І. Письменник і рідна мова. Як збагачувати свою мову // Рідна мова. – 1937 – Ч. 6 (54). – С. 234–248.
10. Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державній, науковій, редакторській та видавничій діяльності / Микола Тимошик. – К. : Заповіт, 1997. – 231с.
11. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) 1882–1972 : життєписно-бібліографічний нарис / З. Тіменик. – Львів : Наук. тов-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1997. – 227 с.
12. Чайківський А. В справі нашої письменницької мови / І.Огієнко // Рідна мова. – 1933. – Ч. 1. – С. 3–6.

В статье рассмотрены публикации журнала “Рідна мова” за 1933–1939 г.г., касающиеся языка произведений украинских писателей, проанализированы стилистические средства художественных и публицистических текстов, особенности перевода “Святого письма”, нормативность языка публицистики, в том числе молодежных и детских изданий того времени.

Ключевые слова: украинский язык, журнал “Рідна мова”, И. Огиенко, язык публикаций/

There are considered in the article the publications of the magazine “Ridna mova” of 1933–1939, that included the language of compositions of Ukrainian writers, analyzed stylistical methods of texts of literature and publicistic texts, the translations peculiarities of “Holy Bible”, the codification of the language of publicistic, including youth and children issues of the day.

Keywords: Ukrainian language, magazine “Ridna mova”, I. Ogienko, the language of publications.

УДК 81:1
ББК 01001.3

Наталія Куравська

ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ В СВІТЛІ ТЕОРІЇ СТРАТЕГІЙ І ТАКТИК МАНІПУЛЯЦІЇ СВІДОМІСТЮ АДРЕСАТА

(на матеріалі тексту роману Павла Загребельного “Роксолана”)

Стаття присвячена вивченню волевиявлення в світлі теорії стратегій і тактик маніпуляції свідомістю адресата. В статті виокремлено та проаналізовано різноманітні маніпулятивні стратегії й тактики, які використовують мовці в процесах волевиявлення.

Ключові слова: волевиявлення, маніпуляція свідомістю, маніпулятивна стратегія, маніпулятивна тактика.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавчих студій посилилась увага до вивчення мови як інструменту маніпуляції свідомістю індивіда,

її можливостей регулювати поведінку людей, керувати процесами прийняття рішень.

Комунікативний процес, який відтворений у змістовній структурі худож-

нього тексту, являє собою особливий акт мовної діяльності: персонажі літературного твору виконують, спілкуючись один з одним, конкретні мовні дії, спрямовані на досягнення мети волевиявлення.

У пропонованій статті розглянуто стратегії і тактики маніпулятивного впливу, які застосовуються одним персонажем шляхом волевиявлення для словесного примусу особистості іншого.

Актуальність дослідження зумовлена доцільністю комплексного аналізу волевиявлення з урахуванням комунікативно-прагматичних властивостей маніпуляції, стратегій і тактик впливу на свідомість адресата.

Метою статті є висвітлення особливостей використання стратегій і тактик маніпуляції свідомістю адресата шляхом волевиявлення (на матеріалі тексту роману Павла Загребельного “Роксолана”).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема маніпуляції неодноразово ставала предметом дослідження мовознавців (О.М. Бикова, А.Д. Белова, В.М. Бріцин, В.Г. Германов, О.В. Дмитрук, В.В. Зірка, О.С. Іссерс, Н.В. Кондратенко, О.С. Попова, І.Ю. Шкіцька), у працях яких розглядаються окремі аспекти маніпулятивного впливу на поведінку людини шляхом волевиявлення.

Під мовною маніпуляцією розуміють “різновид маніпулятивного впливу, який здійснюється шляхом майстерного використання певних ресурсів мови з метою прихованого впливу на когнітивну й поведінкову діяльність адресата” [6, с. 25]. Мовець використовує можливості волевиявлення для того, щоб “нав’язати слухачу певне уявлення про дійсність, сформувані потрібне відношення до неї, викликати необхідну емоційну реакцію. В цьому випадку адресант активний, а адресат пасивний: йому пропонується вже готовий і словесно оформлений продукт роздумів, а сам він при цьому жодних самостійних розумових зусиль не прикладає” [11, с. 276–277].

Найбільш суттєвими ознаками маніпуляції можна вважати наступні [див.: 4, с. 291; 6, с. 58]: а) прихований характер

впливу; б) ставлення маніпулятора до адресата як до засобу досягнення власних цілей; в) прагнення маніпулятора отримати односторонню перевагу; г) використання (психологічної) сили, гра на слабкості; д) спонукання, мотиваційне привнесення; е) майстерність і вправність у здійсненні маніпулятивних дій.

Виклад основного матеріалу. З лінгвокогнітивної точки зору маніпуляцією вважають використання мовних засобів, зокрема волевиявлення, для здійснення психологічного впливу на адресата, метою якого є приховане укорінення в його психіку цілей, бажань, намірів, відношень чи настанов мовця [5, с. 16; 3, с. 99]. Одним із перспективних підходів до вивчення маніпуляції є її розгляд з використанням понять “стратегія” і “тактика”, які дають змогу пояснити механізм мовленнєвого впливу. Такий підхід базується на тому, що мовленнєва комунікація є стратегічним процесом, що передбачає вибір оптимальних вербальних і невербальних ресурсів [7, с. 10].

Під “комунікативною стратегією” розуміють оптимальну реалізацію інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування та гнучкої їх видозміни в конкретній ситуації [1, с. 133]; процес розробки та реалізації комунікативного завдання, що має на меті ефективний вплив на адресата [10, с. 115]; сукупність теоретичних ходів, спрямованих на досягнення комунікативної мети, які заздалегідь заплановані і реалізуються адресантом під час комунікативного акту [9, с. 18–19]; послідовність мовленнєвих дій, організованих залежно від мети взаємодії [8]; надзавдання адресанта, спрямоване на досягнення комунікативної чи практичної мети і розраховане на певний перлокутивний ефект [11, с. 277]. Щодо дефініції “комунікативна тактика”, зазначимо такі її трактування: визначена лінія поведінки на певному етапі комунікативної взаємодії, спрямованої на одержання бажаного ефекту чи запобігання ефекту небажаного [1, с. 136]; спосіб мовленнєвого впливу, сукупність мовленнєвих засобів, шлях реалі-

зації стратегії [2, с. 12]; певна мовленнєва дія, спрямована на вирішення завдання в межах однієї стратегічної мети [11, с. 277; 8]; сукупність практичних ходів в реальному процесі мовної взаємодії [9, с. 18–19]; мовленнєва дія, яка відповідає певному етапу в реалізації тієї чи іншої стратегії і є сукупністю в певний спосіб організованих прийомів здійснення прихованого впливу, націленого на досягнення бажаного ефекту чи попередження небажаного результату [12, с. 51].

Аналіз мовного матеріалу засвідчує найбільш вживані та поширені стратегії і тактики маніпуляції свідомістю адресата:

1. Логічна аргументація:

– *Чи не затяжка дорога для недужого Мехмеда?* – спитала султанська мати.

– Султан хоче бачити всіх своїх дітей – намагаючись надати голосові ласкавості, відповіла Роксолана, – його величність скучив за своїми дітьми.

– *Надворі зима, – нагадала валіде.*

– Хіба воля його величності має узгоджуватися з порами року?

– *Сини падишаха належать державі, – терпляче пояснила султанська мати.*

– А хіба держава не там, де падишах? – знов упертим запитанням відбилася від неї Роксолана. – Чи, може, ми з вами станемо противитися царственій волі його величності?

Валіде промовчала. Відступилася. Не пробувала навіть посилатися на коран.

У наведеному тексті султанська мати хоче, щоб Мехмед залишився в сералі. Однак Роксолана прагне, щоб усі її діти їхали з нею. Для цього вона шляхом волевиявлення починає маніпулювати валіде й обирає тактику аргументації. Роксолана, наводячи логічні доводи (султан хоче бачити всіх своїх дітей; його величність скучив за своїми дітьми; хіба воля його величності має узгоджуватися з порами року?; а хіба держава не там, де падишах?; чи, може, ми з вами станемо противитися царственій волі його величності?), досягає бажаного.

2. Емоційна обробка:

– *Мій повелителю, повезіть мене в Еді-куле, щоб я побачила цих загадкових*

лицарів! Мене і наших дітей Баязида і Міхрімах, ваша величність. Султан все ж зробив останню спробу опору:

– *Міхрімах? А навіщо їй це видо-вище?*

– *Вона вже чула про козаків. Навіть посилає їхньому ватажкові Байді їжу. В неї добре серце.*

– *Негоже для доньки султана.*

– *В такому віці я подарувала вам сина Мехмеда, мій падишаху. Але Мехмед в Едірне, Селім в Кютах'ї. Джихангір занадто малий для таких видовищ. Тому й прошу вас, щоб з нами поїхали Баязид і Міхрімах.*

– *Я подумаю, – сказав султан.*

У наведеному тексті вольові маніпуляції Роксолани зводяться до того, щоб султан дозволив Міхрімах поїхати в Еді-куле, щоб побачити козаків. Її стратегія полягає в тому, щоб емоційно налаштувати його на позитивну відповідь розмовами про доброту Міхрімах (*навіть посилає їхньому ватажкові Байді їжу; в неї добре серце*); про досить дорослий вік дочки (*в такому віці я подарувала вам сина Мехмеда, мій падишаху*). Роксолана шляхом волевиявлення досягає бажаного: султан обіцяє подумати і врешті дозволяє Міхрімах поїхати з ними.

3. Викривлення інформації:

Допитувався в Ібрагіма: *“Чого тобі хочеться? Що б я міг для тебе зробити?”*

– *Все я маю, – говорив Ібрагім. – Ваша величність дала мені найвище щастя – бути поряд, насолоджуватися близькістю, про яку не сміє думати жоден смертний. Що ж тут ще бажати?*

Ібрагім заперечливо крутив головою. *Робив те з навмисною повільністю, мовби насолоджуючись своєю безкорисливістю. Хай знає султан, який вірний його Ібрагім і яка чиста його прихильність і любов! А сам тим часом, весь напружившись, гарячкове думав, коли саме влучити належну хвилю, щоб мимохідь, недбало, як про дрібничку, проронити перед султаном кілька слів про Кісайю.*

У наведеному тексті Ібрагім обирає стратегію викривлення інформації. Використовуючи в ході волевиявлення тактику

гіперболізації (*Ваша величність дала мені найвище щастя – бути поряд, насолоджуватися близькістю, про яку не сміє думати жоден смертний*), персонаж прагне засвідчити султанові свою вірність і прихильність. Окрім того, Ібрагім використовує тактику обману: коли Сулейман запитує чого йому хочеться, той відповідає, що все має, однак насправді він бажає багатства, шлях до якого лежав через шлюб з Кісайєю.

4. Благання і гра на почуттях:

– Благаю вас, ваша величність, не підпускайте цього міха, напханого пусто-слів'ям і дурістю, до вашого царственного сина! Гаразд, я подумаю над цим.

– О мій повелителю, не думайте довго, зробіть це для вашої маленької Хуррем! Для щастя і мудрості нашого сина, благаю вас!

Сулейман скупно усміхнувся.

– Коли він тобі не до вподоби... Згода. Ми усунемо його.

У наведеному тексті Роксолана благає султана не призначати Шемсі-ефенді вихователем сина, оскільки вважає його дурнем. Для цього вона використовує різні засоби виявлення: звертання *ваша величність, о мій повелителю*; перформативну конструкцію *благаю вас* декілька раз. Коли Роксолана розуміє, що цього недостатньо (султан відповідає, що подумає), тактику гри на почуттях: *зробіть це для вашої маленької Хуррем! Для щастя і мудрості нашого сина*. Роксолана досягає бажаного: султан погоджується усунути Шемсі-ефенді.

5. Підвищення значущості співрозмовника:

– *Я хотів порадитися з вами, ваша величність. Чи міг би я подарувати для гарему найяснішого султана, де ви володарюєте, як левиця, удостоєна служіння леву влади й повелінь, подарувати для цього втечища насолод рідкісну рабиню, яку я придбав для цього в шановного чеlebіі, що прибув з-за моря.*

У наведеному тексті Ібрагім хоче подарувати Сулейманові рабиню (Роксолану). Він розуміє, що зробити це може тільки за згодою валіде. Ібрагім обирає такти-

ку волевиявлення для підвищення значущості співрозмовника, яка реалізується у вигляді компліменту: *ви володарюєте, як левиця, удостоєна служіння леву влади й повелінь*. Ібрагім досягає бажаного: валіде погоджується прийняти подарунок.

6. Посилання на авторитети:

– *Як же я можу його прийняти, коли його не випускають з караван-сарая? Не можу ж я поїхати до нього сама.*

– *За нього просить Юнус-бег. Ласького можна привезти до Топкапи під охороною.*

Великому драгоманові Юнус-бегові вона не могла відмовити.

У наведеному тексті Ібрагім розказує про Єроніма Ласького, якого взяли під охорону і який тепер проситься до Роксолани на прийом. Коли Роксолана говорить, що не може його прийняти, оскільки той під охороною, Ібрагім обирає шлях волевиявлення через стратегію імунізації, яка реалізується за допомогою тактики посилання на авторитети (*за нього просить Юнус-бег*), знаючи, що Роксолана не може йому відмовити.

7. Ілюзія вибору:

– *Рада бачити тебе, візире, – ладібно мовила султаниша. Незграбний боснієць хитнув головою, але на слово не здобувся.*

– *Ми з його величністю султаном хочемо просити тебе... Просити? Коли це султани когось просили?*

– *Просити, щоб ти взявся навчити їздити на коні нашу ніжну Міхрімах.*

У наведеному тексті Роксолана благає, щоб Рустем навчив їздити на коні Міхрімах. Вона обирає шлях волевиявлення через тактику ілюзії вибору, використовуючи конструкцію з перформативним дієсловом *просити*, характерною ознакою смислу якої є необов'язковість виконання дії адресатом. Однак у висловленні *просити, щоб ти взявся навчити їздити на коні нашу ніжну Міхрімах* можливість вибору лише декларується, насправді ж її не представлено взагалі: Рустем зобов'язаний підкоритися волі султана і Роксолани.

Можна зробити висновок, що маніпуляція – це прихований вплив на свідо-

мість адресата. Для досягнення своєї мети персонажі роману вдаються до волевиявлення, що ґрунтується на різноманітних стратегіях і тактиках, а саме: логічна аргументація, емоційна обробка, викривлення інформації, благання, гра на почуттях, підвищення значимості співрозмовника, посилення на авторитети, ілюзія вибору. Низка маніпулятивних елементів, які спостерігаються в діалогах, передбачають розвиток і зміну мовленнєвої комунікації. Успішність маніпулятивних стратегій і тактик волевиявлення зумовлена не лише володінням маніпулятивними засобами з боку мовця, але і його знанням намірів адресата.

На нашу думку, **перспективними** можуть бути розвідки, присвячені дослідженню механізмів, стратегій, тактик і прийомів маніпуляції, що дозволить вибудувати їх у цілісну систему, а також вивченню мовних засобів волевиявлення в художніх текстах сучасної української мови.

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ “Академія”, 2009. – 376 с.
2. Белова А. Д. Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики / А. Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : Логос, 2004. – Вип.10. – С. 11–16.
3. Быкова О. Н. Языковое манипулирование / О. Н. Быкова // Теоретические и прикладные аспекты речевого общения : Вестник Российской риторической ассоциации / под ред. А. П. Сковородникова. – Красноярск : Красноярск. гос. ун-т, 1999. – Вып. 1 (8). – С. 99–103.
4. Веретенкина Л. Ю. Лингвистическое выражение межличностных манипуляций (к постановке проблемы) / Л. Ю. Веретенкина // Предложение и слово: Докл. и сообщ. международной научной конференции, посвященной памяти профессора В. С. Юрченко / отв. ред. О. В. Мякшева. – Саратов, 1999. – С. 284–295.
5. Дмитрук О. В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англійській комунікації (на матеріалі текстів друкованих та інтернет-видань) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / О. В. Дмитрук. – К., 2006 – 19 с.
6. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – М. : ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с.
7. Иссерс О. С. Коммуникативные стратеги и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – Изд. 5-е. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 288 с.
8. Иссерс О. С. Речевое воздействие / О. С. Иссерс. – 3-е изд., перераб. – М. : Флинта, 2013. – 240 с.
9. Клюев Е. В. Речевая коммуникация. Успешность речевого взаимодействия / Е. В. Клюев. – М. : Рипол Классик, 2002. – 320 с.
10. Миронова П. О. Коммуникативная стратегия редуционизма в политическом дискурсе / П. О. Миронова // Язык. Человек. Картина мира : материалы Всерос. науч. конф. / отв. ред. М. П. Одинцова. – Омск : Ом ГУ, 2000. – Ч. 1. – С. 163–165.
11. Попова Е. С. Структура манипулятивного воздействия в рекламном тексте / Е. С. Попова // Известия Уральского государственного университета. – Екатеринбург, 2002. – № 24. – С. 276–288.
12. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект : монографія / І. Ю. Шкіцька. – К. : Вид. дім Д. Бураго, 2012. – 435 с.

Стаття посвячена изучению волеизъявления в свете теории стратегий и тактик манипуляции сознанием адресата. В статье выделены и проанализированы разнообразные манипулятивные стратегии и тактики, используемые говорящими в процессах волеизъявления.

Ключевые слова: волеизъявление, манипуляция сознанием, манипулятивная стратегия, манипулятивная тактика.

The article is dedicated to the studying of volition in the light of the theory of strategies and tactics of manipulation of addressee's mind. Different manipulative strategies and tactics, used by speakers in the processes of volition, are singled out and analyzed in the article.

Keywords: volition, mind manipulation, manipulative strategy, manipulative tactic.

СЕМАНТИКА МЕТАФОР МЕНТАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СТРУКТУРІ ВИСЛОВЛЮВАНЬ

У статті досліджується семантика метафор ментальної діяльності у структурі висловлювань. Метафори як знаряддя мислення виражають пропозиції, які нерозривно пов'язані з реальністю. Такий підхід дає можливість дослідити механізм утворення нових значень. Ментальні метафори розглядаються як вмістилище основних понять, традиційних для народної психології, ментального світу українців.

Ключові слова: метафора, ментальна діяльність, пропозиція, адресат, адресант.

У дослідженні метафори превалює вивчення мовленнєвої діяльності, що звернута до мислення, пізнання, свідомості, концептуальних систем і, зрештою, до моделювання штучного інтелекту. В метафорі вбачають ключ до розуміння основ мислення і процесів створення універсального образу [1, с. 5].

Метафора – це не властивість мови, а властивість нашої концептуальної системи [15, с. 4].

Метафора дає можливість зрозуміти абстрактні і за своєю природою неструктуровані сутності в термінах більш конкретних або, принаймні, більш структурованих сутностях [17, с. 245]. На розумінні метафори як знаряддя мислення, що розширює його кордони, наголошує Х. Ортега-і-Гассет, на думку якого, з її допомогою автору вдається досягти найвіддаленіших ділянок нашого концептуального поля [8; 71].

Дж. Лакофф і М. Джонс, запропонувавши новий підхід до вивчення метафори, виділяють концептуальні метафори, які співвідносяться з концептами, а не з окремим лексичним значенням. Дослідники зазначають, що метафори дають можливість концептуалізувати життєвий досвід, емоції, якості, проблеми і саму думку [16, с. 32–33].

Простежуючи еволюцію теоретичних підходів щодо вивчення метафори від Арістотеля до наших днів, Б.П. Іванюк визначає процес метафоротворення як такий, що базується на двох протилежних за настановою, але таких, які доповнюють одна одну, процедурах творчої свідомості, відповідальних за здійснення художнього

цілого, сприймається як його метонімічний прояв [5, с. 13].

Наголошуючи на важливості розуміння метафори в конкретному контексті, В.М. Вовк вважає, що завдяки своїй логіко-семантичній структурі метафора не має такої однозначності в інтерпретації, як порівняння, вона змушує читача докладати більше зусиль для розшифрування тексту, тому що він стикається з необхідністю своєрідного домислення контексту [3, с. 55].

В утворенні метафор діють принципи аналогії та асоціацій, їхнє використання створює передумови для виникнення образу. В основі метафори лежить усвідомлене порівняння одного предмета або явища з іншим [6, с. 111–112]. Визначаючи образ як цілісне уявлення про предмет або явище, мовознавці підкреслюють роль мотивувальної ознаки, внутрішньої форми мовної одиниці, здатної виразити емоційне ставлення мовця та його експресивну характеристику об'єкта [12, с. 422–423].

На думку О.Е. Співак, метафора визначає зміщене бачення світу, служить знаряддям думці, за допомогою якого нам удається досягти найвіддаленіших ділянок концептуального і конотаційного поля. За допомогою метафори швидше відбувається зміщення значення, заміна одного з них іншим [10, с. 1–2]. Таким чином, метафори, беручи участь у процесі концептуалізації, у творенні національної картини світу, дають можливість побачити реальність під іншим кутом.

Досліджуючи ономасіологічний аспект вивчення метафори, Н. Цісар звертається до твердження А. Річардса, згідно

з яким метафора реалізується як взаємодія двох компонентів – “змісту” та “оболонки”. “Зміст” – це ідея, навколо якої будується метафора, а “оболонка” – це ідея, що виражає зміст, тобто те, з чим порівнюємо [13, с. 225].

Метафора є не тільки засобом виразу, але й важливим знаряддям мислення. Вона відкриває “епістемічний доступ” до поняття [1, с. 10]. На думку Дж. Лакоффа та М. Джонса, метафора не обмежується лише однією сферою мови: процеси мислення метафоричні [16, с. 33]. Отже, метафоричність ментальних предикатів мотивована, з одного боку, загальнолінгвістичною тенденцією розвитку науки про мову, а з другого – метафоричністю мислення, що підтверджує актуальність даного дослідження.

Більшість теоретиків відмежовує метафори від інших мовних явищ, таких, як іронія чи сарказм, і, в залежності від того, яка частина мови вживається метафорично, поділяє їх на три типи: іменні, предикативні та пропозиційні [19, с. 39–40].

На думку О.А. Сенічевої, використовуючи метафору, ми переносимося із площини реального світу у вигаданий для того, щоб висловити думки відносно реальності. Метафора – це пропозиція, яка нерозривно пов’язана з реальністю. На відміну від буквальных пропозицій, судження в метафоричній пропозиції відбувається із вигаданої площини. Вигаданий і реальний світи взаємодіють за складними, але зрозумілими позиціями: вигаданий світ заснований на знаннях та уявленнях про реальності; вигадані світи побудовані спеціально для потреб реального світу; вигадані світи можуть взаємодіяти, впливати на реальний світ [9, с. 177].

У статті для досягнення основного завдання, дослідження семантики метафор ментальної діяльності у структурі висловлювань, використаємо пропозиційну модель метафори, запропоновану А. Мар’янович-Шейн, яка розглядає їх як пропозиції, абстрактні одиниці логічного чи семантичного аналізу. Пропозиції подібні до “ідей” або “повідомлень”, але на відміну від них – більш структуровані. У ши-

рокому значенні пропозиції складаються з основного аргументу і його предикації. Вони, висуваючи теми або референції в дискурсі, даючи коментарі щодо цих референтів, виступають одиницями однієї прагматичної функції. У вузькому значенні пропозиції співвідносяться з функцією створення коментарів. Так, відношення аргумент-предикат, пресупозиція-пропозиція, тема-коментар розглядаються як єдиний процес створення нового судження [18, с. 3–4].

Пропозиція розглядається нами в широкому значенні як цілісний процес утворення висловлювання, тобто встановлення тем (аргументів) та коментарів (предикатів) стосовно цих тем. Отже, погляд на метафору як пропозицію дає можливість дослідити механізм утворення нових значень.

Ментальні метафори – це вмістилище основних понять, традиційних для народної психології, ментального світу українців. Так в образному значенні вживаються слова, що входять у групу назв частин тіла та органів людини: “...*Король шведський на Смоленськ пішов. Що тобі до голови прийшло турбувати мене такими бабськими плітками?*” (Б. Лепкий); *Смійся у вишкір бурого звіра – твоє співчуття спопеляє зло. Хай серце співає жайвором!* (В. Грабовський); *Вона пролетіла крізь груди, мов куля навиліт. Саме качині крила навіяли йому щось давнє, забуте, щемке й ніжне, що стисло груди* (Ю. Мушкетик). Структурними компонентами ментальних метафоричних висловлювань постають не тільки образи серця, голови, грудей, а й сама людина. Наприклад: *Мавка не змогла жити там, у кам’яній печері, до неї дійшло те протяжне виття. Вона прокинулася і збагнула, що забуття не суджено їй* (Леся Українка).

Порівняння серця та душі людської характерне для української філософської думки [14, с. 192–193]. Звернення до душі як до живої субстанції створює фрагмент української картини світу, орієнтованої на народне бачення, приміром: *Душа жадала весни, а з нею ще чогось невідомого, не-*

сподіваного, й в одну мить раптом хапала щось велике, жаждала більше, ніж звичайно може обійняти людина (Ю. Мушкетик); – Сюди, в маєток чоловіка Віра Остапівна приїздила майже щоліта. Її душа тягнулася до селянських дітей (власних не було), протестувала проти їхньої тяжкої праці і безпросвітнього життя, – розповідає Віктор Миколайович (Газ.); “...В деспотії тепер вбачаю знов зізду Востока і душею в нім вітаю Нового пророка.” (П. Куліш).

Як образ поваги/зневаги постає розум. У значенні позитивного ставлення до людини вживаються висловлювання *розумом багатий, бистрий на розум, добрий на розум, розумом зрілий, розуму не позичати, розуму палата та інші*, наприклад, *В Адаменка був гострий розум, план... бою цілком постав у його голові* (Ю. Яновський); – *Гордий, пишний і розумом високий гетьман! – подумав Петро* (П. Куліш); *Перший Олег серед всіх на решті мовчання порушив, Розумом зрілий і віком* (М. Зеров). Відповідно негативну оцінку суб'єкта чи об'єкта передають *бідний на розум, короткий розум, курячий розум, темний розум тощо*. Приміром, *Розуму в нього, може, й небагато, зате твердий і темний, в нього, коли вже там що заквасити, то неодмінно вибродить* (Є. Гуцало); *[Куць:] А я чув інакше: сила воляча, а розум курячий* (Я. Мамонтов); *Волос у неї довгий, та розум короткий* (Б. Лепкий). В україністиці розум – уособлення кращих рис національного характеру, та за певних обставин вона може повернутися проти її власника, нашкодити йому, як у висловлюванні *З розумом тим ще лиха наберешся, біди всякої, бо розум без гордості не ходить, а гордість без честі не днює й не ноче* (Є. Гуцало).

Відображення індивідуальності людини постає у її здатності та способі мислення, про що свідчить народна творчість, яка є яскравим фрагментом національної картини світу. Наприклад, *Голова без розуму, що ліхтар без свічки; Пташка красна своїм пірям, а людина знанням; Скільки голів, стільки умів; Розум – скарб людини; Щастя без розуму – торбина*

дірва; Не бажай синові багатства, а бажай розуму!; Борода не робить мудрим чоловіка; Які літа – такий розум!; Догана мудрого більше стоїть, як похвала дурного.

Мисленнєва діяльність представлена у мові як процес [4, с. 312]. На думку Н.Д. Арутюнової, думка може рухатися принаймні трьома трасами, які лежать у різних площинах: один шлях поєднує людину (або її голову як резиденцію думок) і думку (*думка прийшла в голову, думка вискочила з голови*); другий – зорієнтований відносно предмету думки (*думки його летіли до коханої*); третій шлях веде до мети мисленнєвої діяльності (*думки його попрямували до істини*). Трьом шляхам руху думки відповідають три значення [2, с. 337]. Таким чином, метафори ментальної діяльності передають хід думок з зовнішнього простору до суб'єкта *На зголомнілий трунт дитячої душі впали слова чужої віри, та віра дала їй спокій, перші дитячі радощі й хліб* (Р. Іванчук), від суб'єкта до зовнішнього простору *Серце кинувши в штурм і штилі, Ми в обличчя плюєм сатані і незрушно на тонни, на милі Розраховуєм дні* (Ю. Лавріненко), а також указують на каузу ментальної діяльності *У статті під Логосом мається на увазі розумна і адекватна дієтворча сила слова – думка, що веде до смислової впорядкованості буття і свідомості* (В. Яременко).

Метафоричне висловлювання *Ще за панської Польщі Євстафій мав собі на думці: Касіян Скиба – комуніст, бо хоче людям добра...* (С. Чорнобривець) відображає судження суб'єкта, основою якого є переконання, тобто *А вірив, що X – це Y = A* думає, що X – це Y.

Уявлення суб'єкта відображає *В той день Ерік і на думці не мав, що незабаром Олесь стане його другом* (П. Панч), які відповідають моделі *A* не сподівався, що *X* стане *Y*-ом *A*.

Метафоризоване сполучення *[Лицар]: Шкода! Або не сокіл я, або спалила неволя мені крила, тільки чую, душею чую – їм не відрости* (Леся Українка), модель якого *A* розуміє, що *P*, свідчить про розу-

міння суб'єктом об'єктивної дійсності, що базується на відчутті. Розуміння суб'єкта як результат власної ментальної діяльності спостерігається у висловлюванні *Карпо Свербивус.. дивився на все надто серйозно і намагався дійти до всього своїм розумом* (М. Тарновський).

У метафорі ментальної діяльності – *Нічого не скажу зараз. Бо нічого ще до пуття не знаю. А чужим розумом жити не хочу. Розберуся трохи в цьому сам, тоді й поговоримо* (А. Головка) суб'єкт відзначає недостатній рівень своїх знань і характеризується здатністю визнавати це.

Метафоричне висловлювання з дебітивною модальністю може позначати здатність суб'єкта запам'ятовувати інформацію: *[Конон]: Нам треба до того прислухатись та брати на розум. То люде вчені, котрі про все, що коїться промеж людьми, довідуються і записують у книги* (М. Кропивницький), якому відповідає модель: *А треба прислухатися та запам'ятовувати Р*.

Метафоричний смисл надії сконцентрований у реченнях: 1) *Вона прислухалася до останніх звуків затихаючої в селі весільної музики, з якими гинули її останні надії, останні сподівання...* (М. Коцюбинський), суб'єкт якого, втрачаючи надію, переходить до безнадії; 2) *Арсен слав телеграми на ім'я Тасі цього дня. Хоч відповіді не було, він жив надією* (Л. Дмитерко), суб'єкт якого надіється.

У метафоричному сполученні *Я і сам додумався, і з стариками порадився, так нікому така думка не спала на розум* (Г. Квітка-Основ'яненко) виражається припущення суб'єкта.

Оцінка об'єкта висловлювання *Нічого, крім презирства, в неї до цих паненят нема, всі вони заячі душі* (Я. Качура) носить негативну конотацію, на відміну від – *Щоби всі знали, що і серед пропащих створінь існують великі душі.., зустрічаються гарячі серця, готові віддати увесь свій огонь за щастя ближнього* (Г. Хоткевич), де через антиномію суб'єкт характеризує об'єкт як позитивний. Негативну та позитивну оцінку суб'єкта виражають: *Тітки пороззявляли роти. Вони*

полякались. В них розум був такий темний, як і в сільських бабів (І. Нечуй-Левицький), – *Гордий, пишній і розумом високий гетьман! – подумав Петро* (П. Куліш).

Модель *А* позитивно ставиться до *Х* відповідає реченню *Крім вищого начальства, маршруту полку ніхто не знав, але всі чомусь думали, що йдуть на Прагу. Може, тому, що серцем кожен був там, з повсталими чеськими патріотами* (О. Гончар). Метафоричний смисл негативного ставлення суб'єкта до об'єкта передають висловлювання *[Юда]: Досада уперше ворухнулася в мене в серці супроти нього – я її стлумив* (Леся Українка), – *Так, але за що він мені наплював у душу? – пригадав він розмову з Кузем* (Г. Тютюнник).

Процес мислення метафорично відображають: *Дівчина з його думки не йшла* (Марко Вовчок), *Стояв-стояв пан Уласович довгенько і розуму не приложить, що йому теперечки на світі й робити!* (Г. Квітка-Основ'яненко), – *Чоловік на те й родився, щоб весь вік, скільки живе, розуму вчитися* (Г. Тютюнник).

Метафори виражають прийняття рішення як вид ментальної діяльності суб'єкта: *Став [солдат], озирнувся, щось спало на думку, і зник за горою* (О. Довженко). Метафора – вид тропа, що побудований за принципом подібності і служить одним із засобів посилення образності й виразності мови. Всяка метафора є переносно вжитим словом, що служить засобом образної художньої характеристики. Саме тому метафора широко використовується майстрами слова в процесі образного відтворення дійсності, її художнього, поетичного освоєння [11, с. 40]. Висловлювання *От і почав горобчик до розуму доходити – годі сваритися* (Леся Українка), *Однаке Мартин почина ніби до розуму доходити, хтось то вже його навча проти мене!..* (М. Кропивницький) характеризуються однаковою метафорою, але передають різні пропозиції: у першому спостерігається прийняття рішення суб'єктом, а у другому – розуміння суб'єкта. Отож, одні й ті ж метафори у різних контекстах передають різні пропозиції. Образність метафори полягає в ак-

туалізації цілих комплексів основних та суміжних понять, що пов'язуються з двома порівнюваними явищами, і як результат – різні асоціативні плани зливаються в одне ціле, створюючи таким чином вирази і яскраві образи.

У висловлюванні *Хлопчика опекуна [опікун] віддав у бурсу розуму добувати* (Панас Мирний) фізична дія суб'єкта каузує ментальну діяльність спрямовану на отримання знань, що відповідає моделі *А віддав Х у бурсу, щоб Х вчився*, тобто мета навчання – розвиток інтелектуальних здібностей, умінь та навичок. Речення *Чогось їй було сумно, чогось було журно. Наче віщувало серце якесь лихо несподіване* (М. Коцюбинський) передає емоційний інтелект суб'єкта, тобто “навик розуміння своїх відчуттів та емоцій” [7, с. 101].

Ментальний стан суб'єкта як результат оцінки об'єкта характеризує висловлювання *Вони [привітання] такі щирі й хороші, що мене аж коло серця залоскотало, коли вчитав їх* (М. Коцюбинський), в якому об'єкт каузував ментальний стан суб'єкта: *А стало приємно від Х. Хвилювання як негативний стан суб'єкта передає речення Половчиха, врядивши в море чоловіка, виглядала його шаланду.., їй серце ладне було вискочити з грудей* (Ю. Яновський).

Отже, метафори можуть співпадати з пропозиціями, але не всі пропозиції однаково передають метафоричні смисли, що залежить від їх уживання у контексті. Іменні, предикативні та пропозиційні метафори ментальної діяльності відображають характеристику суб'єкта, об'єкта або вказують на мету діяльності цього типу, позначають віру, розуміння, судження, уяву, пам'ять, надію, припущення, оцінку, ментальне ставлення, процес мислення, ментальний стан, інтелектуальну діяльність, рішення суб'єкта як результат каузації. Метафора як форма комунікації, виступаючи засобом творення нових значень, які є унікальними і мають експліцитні та імпліцитні смисли, створює образи й судження. Вона як дискурсивна категорія допомагає адресанту передати, а адресату зрозуміти не тільки універсальні,

але і національні аспекти мислення. Метафора сприймається як спосіб пізнання реальності, основою якого є мисленнєві процеси людини, структурує й поповнює знання про світ у мовній формі і бере участь у творенні національної картини світу.

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.
2. Арутюнова Н. Д. Функциональные типы языковой метафоры / Н. Д. Арутюнова // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – М. : Наука, 1978. – Т. 37, № 4. – С. 333–343.
3. Вовк В. Н. Языковая метафора в художественной речи: Природа вторичной номинации / В. Н. Вовк. – К. : Наукова думка, 1986. – 142 с.
4. Зализняк Анна А. Метафора движения в концептуализации интеллектуальной деятельности / Анна А. Зализняк // Логический анализ языка. Языки динамического мира. – Дубна : Международный университет природы, общества и человека “Дубна”, 1999. – С. 312–320.
5. Іванюк Б. П. Метафора і літературний твір: структурно-типологічний, історико-типологічний та прагматичний аспекти дослідження (на матеріалі російської літератури) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.02 ; спец. 10.01.06 / Б. П. Іванюк. – К., 1999. – 32 с.
6. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 327 с.
7. Непорожній Ю. О. Розвиток емоційного інтелекту як здатності бути лідером / Ю. О. Непорожній, І. В. Рогова // Економічний простір : збірник наукових праць.– Дніпропетровськ : ПДАБА, 2008. – № 12/1. – С. 97–105.
8. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры / Х. Ортега-и-Гассет // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 68–81.
9. Сенічева О. А. Дослідження метафори в аспекті когнітивного аналізу (на матеріалі поезій Анни Ахматової) / О. А. Сенічева // Східнослов'янська філологія : зб. праць. – Вип. 9 : Мовознавство Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2006. – С. 176–185.
10. Співак О. Е. Метафора і міф в концептуальному дискурсі [Електронний ресурс] / О. Е. Співак // Філософські дослідження: збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Вип. № 9. – Луганськ, 2008. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Phd/2008_9/spivak.pdf.
11. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 440 с.

11. Українська мова : енциклопедія / Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
12. Цісар Н. Ономазіологічні аспекти вивчення метафори (на матеріалі медичної термінології) / Н. Цісар // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології. – 2008. – № 620. – С. 224–227.
13. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. І. Чижевський. – К. : Вид-во «Орієн» при УКСП «Кобза», 1992. – 230 с.
14. Figurative Language and Thought / Albert N. Katz, Cristina Cacciari, Rymond W. Gibbs, JR. Mark Turner. – New York : Oxford : Oxford University Press, 1998. – 195 pp.
15. Introducing Metaphor by Murray Knowles, Rosamund Moon. – London : Routledge, 2006. pp. x + 180.
16. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor // Metaphor and Thought / ed. by Ortony A. 2nd ed – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – P. 202–251.
17. Marjanovic-Shane A. Metaphor – a Propositional Comment and an Invitation to Intimacy / A. Marjanovic-Shane // The IInd Conference for socio-cultural research. – Geneva, 1996. – P. 4–39.
18. Metaphor: Implications and Applications / Jeffery Scott Mio, Albert N. Katz. (Eds.), Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1996. – 269 p.

В статтє семантика метафор ментальной деятельности исследуется в структуре высказываний. Метафоры как инструмент мышления репрезентируют неразрывно связанные с реальностью пропозиции. Этот подход дает возможность исследовать механизм образования новых значений. Ментальные метафоры рассматриваются как вместилище основных понятий, традиционных для народной психологии, ментального мира украинцев.

Ключевые слова: метафора, ментальная деятельность, пропозиция, адресат, адресант.

In the article semantics of mental activity metaphors in the structure of utterances is investigated. Metaphors as means of thinking express propositions related to reality. This approach enables to research the mechanism of new meaning formation. Mental metaphors are observed as a receptacle of basic concepts, traditional for folk psychology, mental world of Ukrainians.

Keywords: metaphor, mental activity, proposition, addressee, addresser.

УДК 811.161.2'38

ББК 81.001.1

Наталія Максим'юк, Оксана Максим'юк

АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИСЛОВЛЕНЬ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ВІДМОВИ

У статті проаналізовано аксіологічний аспект висловлень зі значенням відмови у контексті мовленнєвої діяльності людини, визначено вплив оцінного компонента на мовленнєво-мисленнєву діяльність комунікантів, а саме з'ясовано, що у комунікативних актах відмови зіткнення інтенцій (переважно кооперативної в адресанта та некооперативної в адресата) виявляється через різну оцінку, а відтак і ставлення комунікантів до навколишньої дійсності, один до одного, до висловлень співрозмовників.

Ключові слова: висловлення відмови, аксіологічний аспект, оцінні висловлення, комуніканти, імператив, експліцитність, імпліцитність.

Висловлення відмови (ВВ) репрезентують внутрішньоособистісний стан індивіда, який виявляється в егоскерованості його вербальних дискурсів. Воля мовця (продуцента відмови) реалізується в небажанні виконати адресовану йому дію чи прийняти нав'язувані йому інтереси, що вмотивовано психологічними механізмами самозбереження. Акт волевиявлення закріплюється в семантичних ознаках волюнтативності і небажаності, які визначають зміст відмови.

Поняття “небажання” пов’язане з оцінним ставленням мовця до явищ реального чи ірреального світу. Його потрактовують як оператор оптативних оцінок [3, с. 35; 5, с. 75; 19, с. 7], які об’єднують ознаки волевиявлення, інтересу й потенційності та протиставляють їх фактуальному. Поняття “небажання” належить до “семантичних примітивів”, а смисли “не хочу”, “не буду”, “не бажая”, “не можу”, на думку згаданих авторів, є сигніфікативно невизначуваними, що зумовлено

нерозкладністю значущої одиниці й неможливістю представити її вичерпне визначення, не вдаючись до тавтології. Отже, значення “не хочу”, “не буду”, “не бажую”, “не можу” виводяться через антонімічні “хочу”, “буду”, “бажаю”, “можу”. Тому оператор “небажання” визначається як від’ємний предикативний знак інтенційної настанови мовця, що виявляє негативне ставлення індивіда до призначуваних йому ситуацій [15, с. 23].

Оцінні висловлення – це складники прагматичного аспекту комунікації, іманентна величина, що виявляється в різних сферах мовлення. “В оцінці семантичний і прагматичний аспекти нероздільні, усі аспекти її функціонування відображають злиття семантики (власного значення мовних одиниць, включаючи висловлення загалом) та прагматики (умов реалізації процесу комунікації)” [2, с. 203]. Оцінка – це думка про предмет, яка виражає його характеристики з огляду на категорії цінності, а цінність – це будь-який предмет певного зацікавлення, бажання, прагнення тощо.

Оцінка як вияв активних реакцій на навколишній світ [4, с. 6] є приписуваною суб’єктивною ознакою, оскільки аксіологічний процес залежить від мовця – носія системи еталонів (системи цінностей) [20, 2006]. “Загальнолюдська система цінностей так чи інакше живиться через етнічне коріння – національними смаками, традиційними зв’язками етносу, його психологічними характеристиками та ін.” [4, с. 45], а тому оцінка – це результат світобачення і світосприймання, соціальних інтересів та моди [1, с. 75], що діють в певному лінгвосоціумі [Кислиця 2002].

Оцінка є способом категоризації соціальної діяльності індивіда на мотиваційній стадії [14, с. 113], відповідно акт відмови трактується як неприйняття нав’язуваних інтересів (волі, віри, суджень), як відвернення від “чужого” світобачення та психоментальних настанов, насаджуваних партнером.

У (комунікативному акті відмови) КАВ виникає конфлікт на основі різного оцінювання дійсності (комунікантами). Виокремлюють три типи оцінки: істин-

нісна, аксіологічна, емоційна [1, с. 109–132]. Істиннісна оцінка формує прототип КАВ. Вона встановлює коректність імператива. Правомірність імператива оцінює слухач через категорію модальності. Аксіологічні оцінки мовця і слухача в КАВ суперечать одна одній через відмінності у фонді знань комунікантів, є підставою для відмови і репрезентовані протиставленими один одному модусами. Емоційну оцінку можна вважати первинним вираженням однієї з вищеназваних оцінок, що передують подальшому розвитку оцінного компонента висловлення в мовленнєво-мисленнєвій діяльності комунікантів [17].

Категорії оцінки й емотивності перебувають в ієрархічних відношеннях. Емотивність підпорядкована категорії оцінки: через емоції, що виникають на ґрунті оцінок, реалізоване ставлення суб’єкта до дійсності. Емоційні компоненти значення здатні інтенсифікувати оцінку. Водночас оцінка не завжди передбачає емоційне забарвлення, вона може бути як емоційною, так і раціональною. Прагматичні особливості оцінки зумовлюють її зв’язок з експресивністю, що виявляється здебільшого в емоційних оцінках.

У мові розрізняють два види експресивності: 1) об’єктивна (власна), коли вживання емоційно забарвлених слів не залежить від взаємин учасників комунікативного акту (ситуація афекту); 2) суб’єктивна (спрямована) експресивність, коли висловлюється позитивне або негативне ставлення до подій або до іншого учасника комунікації.

Ці категорії належать до різних за своєю природою явищ: емоційність відображає почуття та переживання людини, а експресивність є результатом свідомої діяльності людини, спрямованої на підсилення образності мови. Зауважимо, що експресія в мові не завжди емоційна. Емоційність розглядається як психологічна сутність мовної особистості, оскільки емоційна оцінка завжди має специфічні ірраціональні, на відміну від раціональної оцінки, основи й накладається на останню, посилюючи її. Емотивність – мовна категорія, оскільки емоції викликаються й

передаються в мові або мовою, тобто, це іманентно притаманна мові семантична властивість висловлювати системою своїх засобів емоційність як факт психіки.

Реалізуючи свою глобальну мету, комуніканти переживають широкий спектр емоцій, які є організувальними і регулювальними складниками комунікативного акту. Емоції, на думку дослідників, виконують функції детермінанта поведінки людини як мотиваційної системи [6]. Емоція – це психічний процес, який відображає ставлення людини до самої себе і навколишнього світу [12, с. 223]. У теорії диференційних емоцій К. Е. Ізарда подано їх класифікацію. Базовими, на думку вченого, є такі емоції: інтерес, радість, подив, сум, гнів, відроза, презирство, страх, сором, збентеження, провина [6]. А. Ортоні, Дж. Клоур, А. Коллінз, основоположники когнітивної теорії емоцій, вважають, що є три аспекти світу, на яких фокусується увага індивіда: 1) фокусування уваги на подіях (цікавлять наслідки цих подій) – задоволення / незадоволення; 2) фокусування уваги на агентах (цікавлять дії цих агентів) – схвалення / несхвалення; 3) фокусування уваги на об'єкті (цікавлять певні аспекти або приписувані їм якості) – подобається / не подобається. Ці фокуси уваги в мовному вираженні відповідають референту, на якому під час планування мовної дії (висловлення) зосереджується комуніканти [16, с. 351].

Відмова частіше пов'язана з емоціями невдоволення, але в деяких ситуаціях продуцент відмови прагне висловити так свою повагу, підкреслити пріоритетність бажань і потреб партнера, пор.: – *І нащо тобі, Науме, той ланок? – говорив жид... – Добрі б гроші дав... – Годі! Сказано – не продам* (О. Кониський) і *Мазайло увів Баронову-Козину. Зачинив Мокієві двері. Тоді до Баронові: Починайте, будь ласка! Баронова-Козино захвилювалась: – Починати? Ах, Боже мій, – починати... Може, ви почнете? Мазайло теж захвилювався: – Ні! Ні! Я тепер не можу, ви – моя вчителька. Починайте ви!* (М. Куліш).

Одним із способів вираження негативної оцінки є іронія. Оцінка, що міс-

титься в іронічних висловленнях, характеризується прагматичною неоднозначністю, зумовленою певною невідповідністю між безпосереднім змістом повідомлення та його смыслом, а отже, є непрямим засобом вираження відмови: [*Мати (уїдливо):*] *Пора ж тобі коровицю здоїти, / оту молочну, турського заводу, / що ти ще за небіжчика придбала. / [Килина:] Я тії подою, що тут застала, / та націджу три краплі молока – / хунт масла буде* (Леся Українка); *Чи не можна, – питаю, – у вас молочка? – Е! Молочка?! “Не видоїли бичка!”* – відповідає Максимиха (Остап Вишня).

Залежно від спрямування вираження оцінки виокремлюють суб'єктно-орієнтовані та об'єктно-орієнтовані висловлення. Суб'єктно-орієнтовані висловлення передають ознаки і стани мовця, зумовлені комунікативною поведінкою адресата. Особливістю таких висловлень є те, що автор і суб'єкт мовлення та сама особа, яка експліцитно виражена в лексико-граматичній структурі висловлення: [*Заброда:*] *Як я ненавиджу тебе!.. [Скидан:] Не маю і я приязні до тебе, Забродо* (О. Довженко).

Об'єктно-орієнтовані висловлення виражають характеристику, що її дає мовець якостям, властивостям, діям і вчинкам адресата. В об'єктно-орієнтованих висловленнях автор і суб'єкт мовлення є різними особами. Адресат експліцитно представлений у лексико-граматичній структурі висловлення і може бути оцінений і як особистість у цілому, і за окремими параметрами: *Чи бач, погань розхристана, / Байстря небуते! / Ти вже виросла, дівуєш, / З хлопцями гуляєш – / Постривай же, ось я тобі!..* (Т. Шевченко).

Залежно від аспекту позитивної/негативної оцінки розрізняють загальнопозитивні/загальнонегативні й частковопозитивні/частковонегативні висловлення. У КАВ частотнішими є вираження негативної оцінки. Аспекти негативної оцінки визначаються якостями й діями оцінюваного об'єкта, які й викликають у мовця негативно-оцінне ставлення. Аксіологічний аспект загальнооцінного судження реалізує негативну оцінку адресата в ці-

лому і поєднує набір ознак, які створюють загальну характеристику об'єкта. У разі загальної оцінки об'єкт характеризується як поганий, бридкий, вартий презирства, осуду, огиди і т. ін.: *Я сватав її, а вона мене відкинула! ...Вона мені каже: "Йди, дурню, йди! Я ще не наїлася дурних грибів, аби за тебе піти!"* (О. Кобилянська). Аспект негативного частковооцінного висловлення базується на одній із ознак об'єкта (властивості, якості, вчинку чи стану адресата): – *Треба прохати, щоб він [губернатор] зараз прислав козаків. – Вибачай, Соню, ти говориш дурниці* (М. Коцюбинський).

Залежно від способу репрезентації негативної оцінки виокремлюють висловлення з прямою і непрямою негативною оцінкою адресата. Прямі негативно-оцінні висловлення характеризують фізичні, моральні, емоційно-психічні, соціальні, соціокультурні властивості та якості адресата [11, с. 6]. Використання непрямих засобів сприяє пом'якшенню категоричності негативного судження і встановленню спокійного, безконфліктного стилю спілкування. Пор.: *[Вона:] А можна подивитися? Будь ласка... [Він:] Ні, не можна. Я невірніваженим жінкам зброю не даю...* (Неда Неждана); *[Кіт:] Як сумніваєшся – можемо піти і подивитися. [Кіця:] Брр... Який ти похабник... Я не піду* (Неда Неждана) і *[Руфін:] Я б за щастя вважав, якби ти в мене оселився. [Прісцилла:] Ми ж, таточку, давно тебе просили. [Аецій Панса:] Е ні, не вдався я до того зроду, щоб тут у Римі жити. Не тепер мені й звикати* (Леся Українка).

Категорія оцінки нерозривно пов'язана з поняттями міри, ступеня, градації. Шкала оцінки має чотири зони: зона нейтрального для оцінки ("0"), зона негативного ("–"), зона позитивного ("+") і зона норми, що входить до зони позитивного ("+"). Виділення зони нейтрального для оцінки досить умовне, оскільки важко уявити існування об'єктів, що за жодних умов не підлягають оцінці. До зони нейтрального потенційно належать ті об'єкти, для яких зазвичай не властиві ознаки "добре"/"погано". Однак, за О. М. Вольф,

будь-який об'єкт можна оцінити, коли він стає функційно значущим для суб'єкта (*поганий для кінозйомки сніг*) [2]. До зони нейтрального суб'єкт може відносити й об'єкти, для яких характерна оцінка. У мові є певні показники того, що об'єкт перебуває поза сферою оцінки мовця взагалі або в конкретній ситуації. Це мовні одиниці з семантикою байдужості, відсутності зацікавлення. Для ВВ характерною є зона негативної оцінки, зрідка трапляються інші. Пор.: – *Я з тобою, княже, – нагадав Коснятин. – Ти не в лік. Грубий еси й плотояден* (П. Загребельний); – *І од того, що ви не скажете правди, вашому чоловікові не полегшає... Сто чортів! Третій день ганяємося, а тут... Та ви знаєте, з ким маєте справу?! Петровський – політичний злочинець. – Це нас не цікавить, пане ротмістр, – мовила спокійно Ольга Петрівна* (М. Олійник); *[Провожатий:] Я йому кажу: ходім, дядюшка, у волость, – а він і не слуха. "Йди, – каже, – коли тобі треба, я там нічого не забуду", – та й пішов собі другою дорогою убік* (І. Карпенко-Карий).

Оцінна шкала двовекторна, розгортається в напрямі позитивного та негативного. Кожний напрям має ієрархічну будову: від менш інтенсивного значення оцінки до більш інтенсивного. На визначення позиції на шкалі впливає контекст, комунікативні наміри мовця та прагматичне спрямування тексту. Пор.: – *То, може б, ми знайшли квартиру? Теплу ще й з пансіоном! Довго Тарас мовчав. Не міг же він сказати, що вже самі ці стіни – благо, яким він снів не рік, не два за Каспієм... Ат, якось тут перезимую, – махнув рукою байдуже* (В. Шевчук) і – *Відійди, студент! Улас зблід, голос його тремтів і ламався і – Ви порушуєте закон і конституцію. – Що? – закричав Гнат. – Геть! Я тут закон! Я – конституція* (Г. Тютюнник).

Категоричність оцінки залежить від комунікативно-прагматичних, соціокультурних та індивідуально-психологічних чинників: – *Товаришу, я вам забороняю... – Нічого ви мені не можете заборонити! Начхав я на ваші заборони. Ми – банда! Ми – грабіжники! Ми – вбійники!* (О. Іва-

ненко); – *Поїдемо зі мною. На будову комунізму. – На фіга мені твій комунізм, – відказала, зареготавши. – Комунізм у Марфуші. Потрапила з Тверської прямо в Зоряне містечко. Космонавт свою законну покинув, на ній одружився. Живе, як у Бога за пазухою* (М. Братан).

Деінтенсифікація оцінки має дві основні тенденції – збільшення суб'єктивності оцінки та зменшення інтенсивності вияву оцінюваної ознаки. Інтенсифікація та деінтенсифікація мають різне (не полярне) призначення. За висхідної градації оцінки відбувається посилення оцінюваної ознаки для збільшення впливу на адресата. Деінтенсифікація виконує аналогічну функцію – здійснити оптимальний вплив на співрозмовника, допомагає досягти комунікативної мети [13, с. 10–11].

Оцінний компонент в структурі КАВ міститься в “зоні перетину когнітивних просторів комунікантів” і когнітивних структур, що їх формують, фондів знань, тобто в суперечностях пресуппозиції [10; 7]: – *Сашечко, останься дома, – благає мене мати. – Там так страшно в куцах! – Не страшно, мамо. – Там же ями в озерах! – Я не полізу в яму* (О. Довженко); – *Купіть, порятуйте! – Ніяково в такому разі купувати: людина в біді, а ти у неї купуєш; вона зопалу продає, а ти користуєшся. Ніяково... не по-християнськи, та й грошей у мене катма* (О. Кониський).

Оцінка (найчастіше негативна), що міститься у ВВ, спрямована на осіб, предмети, явища, визначені в попередніх (рідше – наступних) мовленнєвих актах (МА), тобто передає суб'єктивне ставлення мовця до фрагменту картини світу або вказує на сукупність ціннісних ознак референта, а також визначає відповідність його кваліфікації загальноприйнятим соціальним нормам із залученням образних елементів. Суб'єктивне (негативне) оцінне висловлення, як загальна реакція на екстралінгвістичну та комунікативну ситуацію, формує певну тональність спілкування, маркує настрої мовця, його небажання кооперативної взаємодії, вибір стратегій і тактик дисгармонійного або гармонійного діалогу, пор.: – *Нічого не знаю! Годі ба-*

зікати! Ви теж! – Я помічник капітана. Тут наказую я (П. Загребельний); – *Ходім – почуємо, що там нового нам братчики із Січі привезли. – Цікаво дуже! Шкода, що я не буду з вами* (І. Карпенко-Карий).

Функціонально-семантична категорія оцінки може бути виражена експліцитно й імпліцитно, пор.: – *У Києві. – Якого біса?* (В. Минко); – *Може, я проведу аж до майстерні? – Хіба я дівка!* (В. Шевчук); – *Миритися нам треба. Усе життя як люті вороги живемо. Умиратимете – ніп причастя не дасть. – Мені плакати, а не тобі* (Г. Тютюнник). Оцінка – це не лише результат пізнання та реалізація цього результату, вона враховує і чинник адресата. Реалізуючи оцінне ставлення, мовець має бути свідомим того, що для адресата важлива не висловлена оцінка, а її інтерпретація. Тому важливо врахувати всі чинники, що забезпечують адекватне розуміння висловлення. Для відповідного сприйняття оцінки, вираженої в імплікатурі, необхідна інтерпретативна активність реципієнта, креативність для декодування імплікованої інформації, а також залучення достатньо широкого контексту [13].

У КАВ зіткнення інтенцій (переважно кооперативної в адресанта та некооперативної в адресата) виявляється через різну оцінку, а відтак і ставлення комунікантів до навколишньої дійсності, один до одного, до висловлень співрозмовників.

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : КомКнига, 2006. – 280 с.
3. Голубцов С. А. Семантика и прагматика показателей безразличия: сопоставительный аспект (на материале русского и английского языков) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / С. А. Голубцов ; Кубанск. гос. ун-т. – Краснодар, 1999. – 210 с.
4. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В. В. Жайворонок – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
5. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – М. : МГУ, 1970. – 230 с.
6. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард ; перев. с англ. – С. Пб. : Изд-во “Питер”, 2000. – 464 с.

7. Йокояма О. Б. Когнитивная модель дискурса и русский порядок слов / О. Б. Йокояма. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 424 с.
8. Карпенко А. П. О некоторых способах выражения эмотивности в современном французском языке / А. П. Карпенко // Функциональная семантика. – Днепропетровск : ДГУ, 1991. – С. 75.
9. Кислицина Н. М. Прикметники зі значенням узагальненої позитивної оцінки як фрагмент мовної картини світу (на матеріалі російської, української та англійської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.17 / Н. М. Кислицина ; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2002. – 20 с.
10. Красных В. В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? [Текст] / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
11. Крисанова Т. А. Висловлювання з негативною оцінкою адресата в сучасній англійській мові (комунікативно-прагматичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови” / Т. А. Крисанова ; Київський держ. лінгвістичний ун-т. – К., 1999. – 20 с.
12. Литвак М. Е. Командовать или подчиняться? / М. Е. Литвак. – Ростов н/Д : Феникс, 1997. – 288 с.
13. Михальченко М. М. Внутрішньотекстова градація оцінки: комунікативно-прагматичні функції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 / М. М. Михальченко ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2010. – 20 с.
14. Никитин М. В. Знак – Значение – Язык : учеб. пособие / М. В. Никитин ; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – СПб. : РГПУ, 2001. – 226 с.
15. Одарчук Н. А. Семантика та прагматика висловлень відмови в англомовному художньому дискурсі [Текст] : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Н. А. Одарчук ; Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2003. – 250 с.
16. Ортони А. Когнитивная структура эмоций / А. Ортони, Дж. Клоур, А. Коллинз // Язык и интеллект / сост. В. В. Петров. – М. : Прогресс, 1995. – С. 314–384.
17. Пашенко М. А. Стратегический аспект коммуникативного акта отказа : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. філол. наук : 10.02.19 – теория языка / М. А. Пашенко ; Иркут. гос. лингв. ун-т. – Иркутск, 2012. – 21 с.
18. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – Воронеж, 1987. – 192 с.
19. Располова Т. И. Оптативные предложения (на материале рус. и англ. яз.) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. філол. наук : 10.02.20 / Т. И. Располова ; Ленингр. гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л., 1982. – 18 с.
20. Сафонова Н. М. Суб’єктивна модальність у діалозі та полілозі сучасної української драми (семантика та прагматика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. М. Сафонова ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – 20 с.

В статтє проанализировано аксиологический аспект высказываний со значением отказа в контексте речевой деятельности человека, определено влияние оценочного компонента на рече-мыслительная деятельность коммуникантов, а именно установлено, что в коммуникативных актах отказа столкновения интенций (преимущественно кооперативной в адресанта и некооперативных у адресата) оказывается через разную оценку, а затем и отношение коммуникантов к окружающей действительности, друг к другу, к высказываниям собеседников.

Ключевые слова: выражение отказа, аксиологический аспект, оценочные высказывания, коммуниканты, императив, эксплицитность, имплицитность.

The article analyzes the axiological aspect of the expressions with the meaning of refuse in the context of human speech, the influence of evaluative component on the thinking and spoken activity of the communicants is determined. It's discovered that the collision of the intentions is made through different assessment in the communicative acts of refuse and it explains the attitude of the communicants to reality, to each other, to the comments of the interlocutors.

Keywords: expressions of refuse, axiological aspect, assessment, communicant, imperative, explicitness, implicitness.

УДК 808.5

ББК 83.7

Ярослав Мельник

РИТОРИКА ТА НЕОРИТОРИКА: КОНФЛІКТ МЕТОДОЛОГІЙ

У статті розглядаються проблеми риторики та неориторики поч. ХХІ ст. В основі запропонованої гіпотези лежить конфлікт методологій та термінопонятійна розбіжність двох сфер знань. Крім цього, неориторика розглядається у сфері сучасних гуманітарних дисциплін, зокрема у формуванні інформаційного простору, комунікативних систем, дискурсу.

Ключові слова: риторика, неориторика, методологія, культура комунікації.

Формування культурно-інформаційного простору, впорядкованої соціальної сфери та екологічно збалансованого масмедійного простору і толерантного етично та духовно вивіреного комунікативного середовища (ці та низка інших) є ключовими проблемами людства на поч. ХХІ ст. Ці складові репрезентують гроно інших, не менш масштабних та гострих проблем, які загалом необхідно розв'язати людству у новому столітті. Власне, без їх розв'язання подальший еволюційний розвиток цивілізації буде під загрозою. (До них належать проблеми екології, збереження та заощадження енергетичних ресурсів, вирішення ключових економічних проблем, ліквідація міжетнічних та міжнародних конфліктів в Азії та Африці, вирішення демографічних (міграційних) проблем, корекція політичних стратегій деяких політичних систем, які пристали чи пристають на імперсько-мілітаристичні програми, намагаючись змінити хід історії та ін.). Власне, хиткий баланс у цих царинах станом на сьогодні створює ілюзію позитивної перспективи еволюційних динамік. Але найменша нестабільність у згаданих сферах демонструє уразливість та незахищеність оточуючої дійсності перед силами руйнації. На цьому тлі внаслідок науково-технічного прогресу та розвитку інформаційних технологій (тут: формування, збереження та поширення інформації) як ніколи раніше гостро постало питання **захисту людини від агресивного впливу інформаційного середовища**, потреба “окультурення” та етичної стандартизації інформаційного поля, впорядкування масмедійного простору, формування толерантного дискурсивного простору. Також зазначимо, що ці виклики тісно переплітаються з глобалізаційними процесами і надмірною поляризацією соціокультурних сфер та іншими протистояннями. У зв'язку з цим будь-які проблеми сьогодення слід розглядати тільки комплексно, у системі тісних зв'язків та взаємодетермінацій. Тобто навіть на перший погляд локальну та незначну проблему слід інтерпретувати в її системних зв'язках, позиціонуючи у ланцюзі перма-

нентних змін та трансформацій матеріальної та соціокультурної сфер. Останню тезу підтверджують факти існування всесвітньої інформаційної мережі, а також низки катаклізмів, конфліктів та катастроф, які спостерігалися впродовж останніх десятиліть та демонстрували незахищеність, уразливість цієї реальності від можливих агресій, посягань, інтервенцій. У цьому сенсі найбільш “сейсмічно активними” залишаються інтернет та телебачення, а сфери застосування – політичний, економічний та культурно-інформаційний (релігійний) дискурси. Тому наповнюваність цього простору, функціонування в ньому окремих інформаційних полів, об'єктивність та збалансованість культурно-інформаційних середовищ, зрештою, впливатимуть на картину світу і визначатимуть, яким буде середовище людського буття – сприятливим чи агресивним. До цього слід додати, що у формуванні сфери духовного існування людини беруть участь як продумано-сплановані, детерміновані та контрольовані людиною процеси, так і ті, які виходять за рамки потенцій людини координаційно на них впливати. Більше того, одним із чинників такої хиткої та нестабільної картини є релігійно-світоглядні протистояння, які останнім часом загострилися та стали більш поляризованими. Власне, така нестабільна, а в окремих регіонах особливо вибухонебезпечна (у соціальному сенсі) картина в основі своїй містить антропогенний чинник. Екстраполюючи зазначені сегменти буття до першопричин та витоків, зазначимо, що субстантивні складові знаходяться у царині принципів (законів, механізмів, правил), за якими впорядковується інформаційне середовище. Більше того, в усій наступній історичній дійсності слід буде перманентно відстежувати та вивчати стан і наповненість інформаційного простору, оскільки саме середовище міститиме найбільші загрози та буде абсолютно домінуючим з точки зору маніфестацій глибоко-латентних процесів, які відбуваються в суспільстві, культурі, соціумі та державно-політичній системі загалом. З огляду на зазначене зауважимо, що роль

та місце слова, мови, комунікації, інформаційних чинників, масмедійних важелів світової інформаційної павутини беззаперечно зростатимуть і будуть зоною найбільших ризиків антропогенного характеру, а роль публічного слова залишатиметься диктумом та індикатором здоров'я людської спільноти загалом.

Розглядаючи соціокультурний, економіко-політичний процеси у глобальному масштабі, зацентруємо на тому, що роль інформаційно-комунікативних складових цих процесів є беззаперечно визначальною. Це означає, що парадигма людського буття повинна бути переглянута, переосмислена та конче “перезавантажена” з урахуванням цих чинників. У відповідності з цим інформаційно несучі складові вимагають термінового переосмислення, анатомізації, тобто фахового втручання та методологічної корекції. Щонайперше це стосується риторики як науки та прикладної дисципліни. Також визначення функціональних параметрів неориторики на тлі своєї класичної попередниці і розведення по різні боки цих двох достатньо різних науково-методологічних та прикладних дисциплін. Оскільки станом на сьогодні спостерігається повне змішування і відсутність будь-яких розмежувань двох принципово різних парадигм. Хоча потреба в такій диференціації була унаочнена у полеміці Д. Карнегі та Е. Шострома, де останній різко засудив риторику “впливу”, “переконання”, “маніпуляцій”, “імперативу”, “програмування”, “навіювання”, “сугестії”, “пропаганди” і висунув концепцію “актуалізатора”.

Отже, відродження риторики у середині ХХ ст. спричинило ланцюгову реакцію, яка виразилася у необхідності перегляду системи базових понять та категорій, переосмислення стратегічних напрямків цієї дисципліни. Хоча процес відродження риторики почався півстоліття тому, станом на початок ХХІ ст. він не те що не розплував, а навпаки, нагромадив значну кількість невпорядкованих форм, які змушують губитись у її складних лабіринтах навіть авторитетних дослідників.

Щоправда, періодично лунають голоси, які стверджують, що певною мірою деякі ділянки цієї галузі знань набули парадигматичного облаштування, що не завжди відповідає дійсності, а загалом глобального зрушення за час існування неориторики не відбулося. Причин тут багато. Основна полягає у тому, що концепції людини, суспільства, культури, свідомості, свободи та багато інших переживають досить часте “перезавантаження”, а це у свою чергу вимагає переосмислення складових тих площин, які є дотичними до базової людинознавчої сфери. У зв'язку з цим у неориторіці склався неприродний крен, який викривив її інформаційне поле і штучно зблизив цю дисципліну з лінгвістикою тексту та літературою. Впродовж останнього десятиліття все більше унаочнюються дискурсивні та нарратологічні тенденції. Таким чином, відроджена та оновлена риторика не відокремилася від старої класичної риторики Аристотеля та Феофана Прокоповича. У новому варіанті вона набула словотвірного складника “нео”, але за змістом значною мірою залишається старою архаїчною формою, а компонент “нео” і донині знаходиться у стані інтенсивного пошуку тих методологічних мікро- та макроскладових, які б заповнили утворений вакуум та нарешті стала відповідником і визначником новітньої форми знань.

Отже, неориторика, за визначенням дослідників 50-х – 70-х рр. ХХ ст., – це сучасна філософська та філологічна дисципліна, яка передусім замкнулася на риториці літератури. У цьому випадку доречно згадати доробки К. Леві-Стросса, Ф. де Сосюра, Р. Якобсона, Л. Єльмслева, М. Бахтіна та ін., які створили підґрунтя для саме такого бачення цієї дисципліни. У такій інтерпретації неориторика є синонімом структурної антропології та структуралізму у філології, літературі. Ці ідеї розвиваються у розвідках таких дослідників як Р. Варт, А. Греймас, Ж. Жанетт, К. Бремо, Ж. Деріда, Н. Хомський та ін. Особливого звучання літературний компонент неориторики набув у працях С. Аверінцева, який відстежував літера-

турно-історичні витоки європейських риторичних традицій. Мовознавці та семіологи прив'язують неориторіку до прагматики, яка у кінцевому варіанті знаходить свій притулок у класичній риторичі. У зв'язку з цим можна виділити праці Ч. Пірса, Ч. Моріса, Дж. Остіна, Дж. Серла та ін.

До цих тенденцій додаються думки Ж. Дюбуа, Х. Перельмана, Н. Безменової та ін., які у свою чергу відстоюють домінують аргументаційної бази, роблять акцент на структурно-логічних операціях, комунікативних трансформаціях, риторичі тексту тощо.

У такий спосіб доля неориторіки була визначена науковими тенденціями та орієнтирами, які сформувались у гуманітарній сфері в середині ХХ століття. Широкий спектр пропозицій, які надійшли до риторіки з боку філософії, семіотики, культурології, змусив її розгубитися і дещо випасти із системи сучасних наукових координат, а разом з тим втратити концептуальну базу. Наслідком цих процесів є те, що станом на сьогодні на тлі наукового різногосся та навіть хаосу неориторіка залишається дезорієнтованою, без методологічної бази та чіткої наукової стратегії. Основна причина такого своєрідного “броунівського руху” в тому, що більшість дослідників припускаються класичної помилки у визначенні концепції неориторіки – нова риторична дисципліна виключає або мінімізує **переконання** та **вплив**. Не можна називати неориторікою комунікативну діяльність, яка спрямована на “вплив на аудиторію”, “переконання та маніпуляцію”. Найчіткіше ця дилема, як зазначалось вище, постала у працях Д. Карнегі та Е. Шострома. Нова риторика повинна однозначно та безальтернативно виключити із своєї методологічної бази **переконання** та **вплив** і натомість вістря своїх науково-практичних інтенцій спрямувати на **інтерпретацію**. У такий спосіб неориторіка повинна визначитись як *лінгво-філософська та семіотико-культурологічна дисципліна, основна мета якої – пошук та застосування чітких алгоритмів інтерпретації*

фактів об'єктивної дійсності та популяризації їх вербально-комунікативними засобами. Маніфестуючи нову парадигму, неориторіка охоплює такі наукові напрямки: лінгвістику, філософську антропологію, психологію, семіотику, культурологію, соціологію, структурологію, логістику, етику, естетику, теорію інформаційних систем, теорію аргументації, конфліктологію, герменевтику та ряд ін. Основними завданнями неориторіки є: гуманізація світу людини, гармонізація людського суспільства, створення збалансованого етико-екологічного суспільного середовища; формування нової, цивілізованої логосфери; приведення комунікативної діяльності людини у повну відповідність з юридичними, етичними та естетичними стандартами, які виробила людська спільнота впродовж усієї історії (тут йдеться про західноєвропейські традиції та прогресивні соціокультури з високим етичним стандартом – Японію, Австралію, Північну Америку та ін.).

Таке тлумачення неориторіки є позиціонуванням зазначеної дисципліни у системі гуманітарних знань, визначення основних векторних величин, що у свою чергу повинно сприяти новому витку у розвитку не лише неориторіки як такої, а концепції інформаційного поля і широкого кола наук гуманітарного циклу.

У цьому контексті надзвичайно важливим є відмежовування від риторичної бази (тут йдеться про стару, класичну риторіку). Правда, це “відмежовування” не повинно бути антагоністичним, а лише раціонально-диференційним, з урахуванням доцільності та логічно обґрунтованої вмотивованості.

Беручи до уваги останнє положення, розглянемо класичну риторіку у її традиційних дефініціях. Так, скажімо, Г. Сагач визначає риторіку як “... науку і мистецтво усної переконуючої комунікації, що становить фундамент професіоналізму вчителя, політика, юриста, менеджера та багатьох інших фахівців” [19, с. 13].

С. Абрамович у дещо вільнішому ключі тлумачить риторіку, визначаючи її роль, місце та завдання у житті суспільст-

ва. Риторика – це дисципліна, “...що має на меті виховання вмілого мовця...” [1, с. 9–11]. Опираючись на класичні положення, традиційної інтерпретації дотримується В. Вандишев. Риторика, за його визначенням, – “...мистецтво красномовства, мистецтво грамотно, змістовно і захоплююче побудувати свою промову і переконливо донести свої думки до аудиторії” [6, с. 7]. Аналогічних поглядів дотримуються Чеслав Далецький, Ю. Рождественський, Д. Олександров та ін. Значна кількість дослідників визначають риторику за тлумачним словником, де подаються дефініції на зразок: “1. Ораторське мистецтво, теорія красномовства; навчальний предмет, що вивчає теорію красномовства; навчальна книга, що вивчає основи цієї теорії. 2. Ефективність. Зовнішньо красиве мовлення...” [22, с. 7].

Цю думку поділяють Л. Мацько та О. Мацько, які тлумачать риторику як “...науку про мисленнево-мовну діяльність, спрямовану на переконання, вплив на досягнення цілей у процесі мовної комунікації...” [12, с. 4]. Сучасна дослідниця З. Куньч, яка значною мірою впорядкувала термінопонятійний апарат риторики, дає таке визначення: “...теорія ораторського мистецтва; наука красномовства. Риторика – це наука про закони управління мисленнево-мовленневою діяльністю” [11, с. 238]. Дещо більш ренесансово інтерпретує дисципліну російська дослідниця А. Михальська, вважаючи, що риторика – це “літературна геометрія”, “логічно вибудована із чітких смислів точно ужитих слів”, “розумна та спрямована на істину”, “добре та правдиве” мовлення [13, с. 8–9].

Як бачимо, ключовими словами майже усіх дефініцій є **переконання** та **вплив**, очевидно – на свідомість слухача. При цьому зауважимо, що більшість авторів не розмежовують (або не зовсім чітко диференціюють) поняття красномовства, ораторського мистецтва та риторики. Красномовство асоціюється передусім із **ремеслом** (яке не вимагає значної компетентності, радше є даром Божим), яке існує на фоні високого ораторського **мистецтва** (мистецтво, своєю чергою, є су-

купністю правил, законів, норм, методик), а риторика – з **наукою** про мистецтво. Бо саме такого розмежування вимагають сучасні неориторичні тенденції. Але, повертаючись до риторики, зазначимо, що **переконання** та **вплив** як ключові методологічні, стрижневі елементи понятійної структури риторики не лише визначають внутрішньо впорядковану парадигму дисципліни, а й моделюють усю гуманітарну діяльність людини, її соціокомунікативні програми.

Отже, переконання як концепція риторики формує синонімічний (можна модельний) ряд, який у валентно-висхідній послідовності моделюється так: **переконання**→**вплив**→**узалежнення**→**маніпуляція**→**навіювання**→**сугестія**→**нейролінгвістичне програмування**→**зомбування**. Одним із найближчих та органічно невіддільних категорій переконання є **вплив**. Ця категорія наділена такими семантичними ознаками: “робити що-небудь, діяти, змінювати поведінку суб’єкта...”, “процес зміни індивідом поведінки іншої людини, її установок, намірів, уявлень, оцінок...”, “основним механізмом впливу є **переконання** і **навіювання**...”, “вплив спрямований на зміну, деформування, руйнацію програм, цінностей, уявлень... і передбачає **нав’язування** низки пропозицій суб’єкта об’єктові, на який спрямовані інтенції впливу...”, “...механізми підпорядкування та управління...”, “...вплив передбачає різні (часто замасковані) технології маніпуляції..., примушування до чогось...”. “вплив є однією із форм узалежнення...”, “сценарії впливу передбачають обов’язкове домінування чи досягнення такого у комунікативному протистоянні...”, “вплив виходить за рамки етичних стандартів, оскільки у ньому порушуються права об’єкта впливу...” та ін. Другим прямонаслідковим елементом цього ряду після базових понять (переконання та впливу) є **узалежнення**. Узалежнення – це одна з форм маніпуляції особистістю чи масами, форма підпорядкування, підкори, деспотії. Узалежнення, як відомо, є психічною аномалією, на вивчення та боротьбу з якою кинуто значні

сили європейських психологів. Наступним ієрархічним складником є **маніпуляція** – “керування кимсь”, “використання когось”. Маніпуляція особистістю індивідуумом чи масами є ознакою насамперед тоталітарного режиму.

Навіювання, або вплив на свідомість, як правило, має маніпулятивно-сугестивну природу і в більшості випадків виходить за рамки етичних та правових норм. (У цьому контексті можна згадати відомий бестселер Д. Карнегі “Як виробити упевненість у собі і **впливати (виділено нами)** на людей, виступаючи публічно”). Вищезгадана категорія є однією з форм **нейролінгвістичного програмування (НЛП)**. Саме вона викликає гарячі дискусії серед психологів, правників, лінгвістів, соціологів. Наскільки НЛП виходить за рамки етики, залишається відкритим питанням. Доводиться лише сподіватися, що найближчим часом ця проблема набуде більш-менш чіткої правової, етичної, психологічної та ін. інтерпретації. Станом на сьогодні можна з упевненістю сказати, що НЛП значною мірою є явищем негативним. Крайніми та найбільш валентними формами переконання є **зомбування та гіпнотична дія** (вплив) на свідомість колективу чи індивідуума у такий спосіб, що адресат впливу не спроможний чинити опір, протистояти чи виконувати свою програму дій, він повністю підпорядковується джерелу впливу. Саме ці дві останні форми здатні волюнтаристськи руйнувати тонку матерію свідомості, деформувати та поляризувати у залежності від мети, завдання, програми мовця і т.п., які ставить сам маніпулятор, або організатор (джерело маніпулятивної активності) маніпулятивної дії. Важливо зазначити, що тривалий сугестивний вплив може спричинити різні форми масового психозу, невротичні та ін. стани, які з часом можуть перейти у хронічні форми і бути причиною невротичної ейфорії, депресії навіть із суїцидальним результатом та ін.

Вищенаведені категорії укладаються в логіко-синонімічний ряд, відмінність між ними лише у внутрішньовалентній напрузі, інтенсивності чи інтенційній на-

сиченості. Між ними неможливо провести чітких диференційних ліній, які б розмежовували ці категорії, вони зливаються в один цілісний спектр і повинні розглядатись як явища одного порядку.

Вплив на свідомість, переконання, навіювання, узалежнення з точки зору правових норм, етичних стандартів ХХІ століття є формами втручання у світ людини та певною мірою злочином проти особистості. На сучасному етапі розвитку гуманітарної науки і психології та психіатрії зокрема ці категорії інтенсивно вивчаються західними дослідниками і визначаються як соціальні, психологічні та етичні аномалії. Ілюстрацією цього можуть бути терористичні акти, учинені терористами-смертниками, фашизм в усіх його проявах, тоталітарні (у тому числі комуністичні) режими, які послуговувались класичною риторикою – певним набором її інструментарію, ключовими категоріями якої є переконання та вплив. Власне вони, ці режими, першочергово послуговувались сугестивним впливом, наслідком чого стало інформаційне інфікування свідомості мас, формування фанатичного ставлення до персон, предметів та явищ оточуючої дійсності. Саме фанатизм (фетишивного характеру, релігійний, політичний чи будь-який інший) породжує особистісні та ін. розлади, наслідком чого є катаклізми різних масштабів (від невеличкої групи мирян, які зазнали сильного сугестивного впливу свого лідера і в результаті готові навіть до масового суїциду, до лідерів держав, за велінням яких народ готовий кинутись у вир війни (навіть братовбивчої) – наприклад, політичні відносини між Північною Кореєю та Південною Кореєю.

Класична риторика, наріжним каменем якої є переконання, допускає різні форми маніпуляції словом, слухачем, інформацією; використання різних видів психологічного впливу; використання шоу та масових дійств, унаслідок чого їх учасники трансформуються у колективне “я” і втрачають здатність сприймати світ аналітично, стають натовпом і т.п. При цьому нею успішно використовується значний

арсенал “словесних масок”, “комунікативних феєрверків” та “словесної біжунтерії”; виплітається “комунікативна павутина”, слухач вводиться у “комунікативний транс або шок”, формується “комунікативна глухість та сліпота (невміння розпізнавати)”, антипатія та агресія до альтернативної думки та багато ін. Невід’ємним елементом таких явищ стає “комунікативне фарисейство”, “словесна еквілібристика” та “комунікативне шоу”, які супроводжуються “комунікативним самозадоволенням”, вводять слухачів у “комунікативний параліч” та “комунікативні джунгли”. Низка цих та ін. термінів та словосполучень характеризує комунікативні акти, в основу яких покладені принципи класичної риторики. Кінцева мета усіх цих акцій – імплантація у свідомість слухача програмного мікрочіпа, який закладає мовець-маніпулятор. Переконавання в адекватному, демократичному суспільстві (в усіх його формах вияву) є нічим іншим як маніпуляцією. Як уже зазначалось, маніпуляція – це широкий діапазон – від примітивних форм дитячого мовлення та поведінки до глобально-мітингових, коли предметом маніпуляції стають мільйони.

На цьому тлі виділимо неориторіку як найвище досягнення еволюції суспільства. Новітня риторика не допускає впливу та узалежнення як такого, а толерує найрізноманітніші думки та ідеологічні позиції, при цьому виробляє схеми суспільного співіснування різних (навіть полярних) думок. **Неориторика – це новий тип дискурсу, етично виважений та збалансований комунікативний потік, мовлення, текст, які виділяються своєю “екологічною чистотою” і не потребують додаткових емоційних, лексичних, стилістичних чи будь-яких інших прикрас.** Він є самодостатнім та досконалим за формою та змістом, позбавленим цинізму, фарисейства, маніпуляцій та впливів. Саме він є об’єктом дослідження та сферою застосування неориторики. Є не стільки “літературний текст”, не “художнє слово”, а формування та вдосконалення нової мовної та комунікативної парадигми, нового типу дискурсу, який обслуговує нове, цивілізоване

суспільство, що існує у нових, нетоталітарних вимірах. Тому з урахуванням геополітичних, етнокультурних, глобалізаційних та ін. специфік, а також релігійно-світоглядного протистояння та політичного антагонізму, якими позначений початок ХХІ століття, теоретичного підґрунтя, повинна бути вироблена нова філософсько-антропометрична, мовно-культурна та етична парадигма, яка відповідатиме назві **НЕО**риторика. Інакше кажучи, людство стоїть на порозі нової логосфери, ери нової риторики, яка значною мірою відрізняється від своєї попередниці. І, таким чином, перед ученими-гуманітаріями постає глобальне завдання – продовжити процес формування нової системи поглядів, категорій та термінопоняттєвого апарату неориторики, зародження якої почалося у 50-х роках ХХ століття, але лише на початку ХХІ століття створені сприятливі умови для її повноцінного розвитку.

1. Абрамович С. Д. та ін. Риторика загальна та судова / С. Д. Абрамович. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 214 с.
2. Аверинцев С. С. Риторика и истоки европейской литературной традиции / С. С. Аверинцев. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 448 с.
3. Александров Д. Н. Риторика / Д. Н. Александров. – М. : Флинта, Наука, 2004. – 624 с.
4. Безменова Н. А. Очерки по теории и истории риторики / Н. А. Безменова. – М. : Наука, 1991. – 215 с.
5. Бредемайер К. Черная риторика / К. Бредемайер. – М. : Альпина, 2006. – 206 с.
6. Вандишев В. М. Риторика / В. М. Вандишев. – К. : Кондор, 2003. – 262 с.
7. Далецкий Ч. Риторика / Ч. Далецкий. – М. : Омега, 2004. – 488 с.
8. Дюбуа Ж. и др. Общая риторика / Ж. Дюбуа и др. – М. : Прогресс, 1986. – 392 с.
9. Срушевич Г. Д. Вступ до риторики / Г. Д. Срушевич, Я. Г. Мельник. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2002. – 160 с.
10. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Алгоритм, 2000. – 688 с.
11. Куньч З. Й. Риторичний словник / З. Й. Куньч. – К. : Рідна мова, 1997. – 342 с.
12. Мацько Л. І. Риторика / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 311 с.
13. Мельник Я. Г. Пролегомени до українського дискурсу / Я. Г. Мельник. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. – 260 с.

14. Михальская А. К. Русский Сократ / А. К. Михальская. – М. : Academia, 1996. – 192 с.
15. Подшивайлова А. М. Манипулятивное воздействие в политическом дискурсе / А. М. Подшивайлова. – К. : Издательско-полиграфический центр “Киевский университет”, 2013. – 431 с.
16. Почепцов Т. Г. Семіотика / Т. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук Ваклер, 2002. – 430 с.
17. Препотенська М. П. Філософія риторики / М. П. Препотенська. – К. : Інкос, 2011. – 228 с.
18. Рождественский Ю. В. Теория риторики / Ю. В. Рождественский. – М. : Добросвет, 1997. – 600 с.
19. Сагач Г. М. Риторика / Г. М. Сагач. – К. : Видавничий дім “Ін Юре”, 2000. – 568 с.
20. Сагач Г. М. Словник основних термінів та понять риторики / Г. М. Сагач. – К. : МАУП, 2006. – 280 с.
21. Хазагеров Г. Г. Политическая риторика / Г. Г. Хазагеров. – М. : Никколо-Медиа, 2002. – 313 с.
22. Чибісова Н. Г. Риторика / Н. Г. Чибісова, О. І. Тарасова. – К. : Центр навчальної л-ри, 2003. – 228 с.
23. Шейнов В. П. Скрытое управление человеком / В. П. Шейнов. – М. : ООО “Издательство АСТ”, Мн. : Харвест, 2009. – 816 с.
24. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивні тактики позитиву / І. Ю. Шкіцька. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 440 с.

В статье рассматриваются проблемы риторики и неориторики начала XXI в. В основе предложенной гипотезы лежит конфликт методологий и терминопонятийные расхождения двух сфер знаний. Кроме этого, неориторика рассматривается в сфере современных гуманитарных дисциплин, в частности в формировании информационного пространства, коммуникативных систем, дискурса.

Ключевые слова: риторика, неориторика, методология, культура коммуникации.

The article deals with the problem of rhetoric and neorhetoric at the beginning of the XXIst century. The proposed hypothesis is based on the methodological conflict and terminological discrepancies within these two domains of knowledge. Besides neorhetoric is studied in the context of the modern humanities, including the formation of information space, communicative systems, and discourse.

Keywords: rhetoric, neorhetoric, methodology, culture of communication.

УДК 81'253
ББК 81.411.2-7

Ірена Митнік

ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ АРХАНГЕЛА МИХАЇЛА В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ БІБЛІЇ ТА АКАФІСТА

Предметом статті є створення образу архангела Михаїла в книгах Старого і Нового Завіту, і в Акафісті на честь святого. З цією метою були досліджені мовно-культурні інтерпретації вихідного матеріалу, а семантичний простір імен Святого Михаїла (етимологія, семантична структура, семантичні конотації) окреслено.

Ключові слова: Старий і Новий Завіти, акафіст, образ архангела Михаїла, етимологія, семантична структура, семантичні конотації.

У статті вперше розкриємо картину постаті архангела Михаїла, відображену в мікротекстах Книг Старого і Нового Заповіту та в Акафісті святому архистратигу. Наша мета – дослідити джерельні матеріали, дати їм мовно-культурну інтерпретацію, визначити семантичний простір найменування св. Михаїла. Прийнятий метод дослідження вписується в когнітивну семантику й використовує опис реалізації та функціонування слова (етимологію, семантичну структуру слова, семантичні конотації). Запропонована тема лише опосередковано була предметом вивчення ук-

раїнських чи польських мовознавців, наприклад, В. Вакуленка, В. Жайворонка, В. Кононенка, та Е. Борисяк, К. Герей-Шиманської, Г. Трохимюк-Квечінської.

Перш за все, наведемо лексикографічну експлікацію лексеми *архангел*, оскільки словникові праці розкривають семантичну структуру слів і певним чином відображають мовну картину світу. За ЕСУМ, це запозичення через церковнослов'янську мову з грецького *αρχάγγελος*, що складається з префікса *αρχι* ‘старший’ та іменника *άγγελος* і означає ‘ангел, посланець, вісник, провісник’. Отже, архан-

гел – це верховний ангел, перший лідер серед інших ангелів.

Ім'я архангела Михаїла доповнює лексема *архистратиг*. За СДЯ, *архистратиг* означає воєводу, титул архангела Михаїла, а за ССМ XVI–XVII – це вождь небесних сил, титул святих Михаїла і Гавриїла.

Найвищим авторитетом у християнській ангелології вважають Псевдо-Діонісія Ареопагіта, мислителя, патриста і містика V – поч. VI ст. [11]. Він був членом судової колегії у стародавніх Афінах, найбільш шанованим автором середньовіччя, на якого покликалися отці Церкви. Йому належить великий вплив як на східну, так і на західну філософську думку. Він автор *Corpus Areopagiticum* (зведення творів), одна із частин якого *De caelesti hierarchia* (*Небесна ієрархія*) містить вчення про ангелів. У ній Діонісій Ареопагіт дуже детально описав усі види небесних істот, установивши їхню ієрархію, яку донині приймає Церква. Це дев'ять ангельських чинів, що діляться на тріади: першу тріаду, яка найближче до Бога, утворюють серафими, херувими та престולי, другу – господства, сили та власті, третю – начала, архангели та ангели. Про архангелів Діонісій Ареопагіт каже, вони зазнають осяяння Господнього через першорядні Сили і передають його ангелам (а через них і людям), тому вони посланці та носії Божественного. З-посеред них чільне місце належить саме архангелу Михаїлу, який відомий нам з імені.

Крім нього, Біблія подає імена ще двох [7; 8; 12]: у Товитій книзі читаємо: “Я Рафаїл, один із семи святих ангелів, які підносять молитви святих і сходять перед славу Святого” (Тов 12: 15). Євангеліє від св. Луки сповіщає про Гавриїла: “Бог послав ангела Гавриїла у місто в Галилеї, якому ім'я Назарет, до Діви, зарученої чоловікові, на ім'я Йосиф, з Давидового дому; ім'я ж Діви було Марія” (Лк 1: 26). Проте, коли у Книзі Суддів Маноах, майбутній батько Самсона, питає ангела про ім'я, чує таку відповідь: “Чого питаєшся про моє ім'я? Воно дивне!” (Суд 13: 18).

Багато біблійних імен етимологічно пов'язано з семітськими мовами (гебрей-

ською чи арамейською) [5, с. 384–477]. Вони несли зі собою певну семантику, а разом функцію, яка надавалася носію імені. Розповідали про тотожність людини, наприклад: *Icyc – jehosu'a*, гіпокористична форма *jesu'a* ‘Бог (Ягве) є спасінням’; патріарх Яків, який виборов благословення Господнє, отримав нове ім'я *Izra'el – jisra'el* ‘той, хто боровся з Богом’. У Біблії Господь надає імені значення, яке описує людину. За своєю структурою це були вирази або речення. Такої ж будови імена згаданих ангелів. Елементом, який повторюється у них, є гебр. *el* – ‘Бог’: Гавриїл – *gabri'-el* ‘Божий муж’, Рафаїл – *rafā'-el* ‘Бог зцілив’, Михаїл – *mikā'-el* ‘Хто як Бог’. Отже, можна говорити про ономастичну норму творення імен небесних істот.

Ім'я архангела Михаїла має форму акламації. За традицією, коли Люципер повстав проти Бога, вмовляючи й інших ангелів до непокори, архангел Михаїл скрикнув “Хто як Бог!”, тобто ‘ніхто не рівний Богові’. За ним пішли інші ангели, небесні воїни. Почалася велика битва Добра зі Злом, у результаті якої переміг архистратиг Михаїл зі своїм військом, скидаючи бунтівників з Неба. Його оклик став знаком місії перемоги над гордим денницею. Тому-то й Церква вшановує його як борця проти всякої злоби та захисника віри, миру, злагоди, як ангела справедливості.

Книги Старого й Нового Заповіту як священні тексти, а також Акафіст святому архистратигу Михаїлу дозволяють ближче придивитися до семантичного простору найменування цього архангела та його мовної картини [1, с. 87–88; 3, с. 11; 4, с. 114; 6; 10]. У Біблії він згадується п'ять разів: іменується князем, воєводою воїнства Господнього, поборником денниці та беззаконня. У книзі пророка Даниїла читаємо: “Але князь перського царства стояв проти мене двадцять і один день, і ось Михаїл, один із перших начальників, прийшов допомогти мені, а я позоставив його там при начальниках перських царів” (Дн 10: 13). “Але об'являю тобі записане в книзі правди. І немає нікого, хто зміцняв

би мене проти них, окрім вашого князя Михаїла” (Дн 10: 21). “І повстане того часу Михаїл, великий той князь, що стоїть при синах твого народу, і буде час утиску, якого не було від існування люду аж до цього часу. І того часу буде врятований із народу твого кожен, хто буде знайдений записаним у книзі” (Дн 12: 1).

Отже, пророк Даниїл, вісуючи майбуття Ізраїля, називає архангела Михаїла одним із перших начальників, (великим) князем, який приходить з допомогою у скрутний час як опікун, захисник і речник Божого народу.

У Новому Заповіті, в Одкровенні св. Іоана архангел Михаїл стоїть на чолі небесних військ. Про нього Іван Благослов пише: “І сталась на небі війна: Михаїл та його ангели вчинили зо змієм війну. І змії воював та його ангели, та не втрималися, і вже не знайшлося їм місця на Небі” (Об 12: 7). А св. Юда у своєму посланні його називає архангелом: “Сам архангел Михаїл, коли сперечався з дияволом про тіло Мойсеєве, не наважився докірливо засудити його за брехливі звинувачення, лише сказав: “Нехай Господь тебе покарає!” (Юд 9). Ймовірно, що саме про нього св. Павло згадує в своєму листі до Солунян: “Адже сам Господь з наказом, при голосі архангела та при Божій сурмі, зійде з неба, – і першими воскреснуть померлі в Христі” (1 Сол 4: 16). В описі парузії він зображений як ангел останніх днів, який сповістить людству про повторне пришестя Христа на землю, це ангел справедливості, суду та Божого милосердя.

А яку картину архангела Михаїла розкривають студії над Акафістом, возвеличальною відправою на честь святого?

У Кондаках (хвалебних піснях, що закінчуються вигуком “Алілуя”) його найменують найвищим з ангелів, тим, хто стоїть перед престолом Всевишнього сповненим духа ревності про славу Божу, вибраним воєводою небесного війська і заступником, який захищає людей від ворогів, особливо в годину смерті, поборником зла, чудотворцем та провісником Божих присудів.

У VII Кондаку співають: “Владика всіх, бажаючи показати, що долі синів людських не випадкові, але у правиці Його завжди утримуються, дав тебе державам земним заступником і охоронителем, щоб племена і народи ти для вічного Царства Божого готував; через це всі, хто знає про велике служіння твоє для спасіння людського, з подякою взивають до Бога: Алілуя”.

І далі, у XIII Кондаку співають: “О пречудний архангелів і ангелів начальнику, за предивне служіння твоє для спасіння роду людського прийми від нас вознесений тобі нині голос хвали й подяки і, як сповнений силою Божою, захисти нас покровом духовних крил твоїх від усіх ворогів видимих і невидимих, щоб ми до прославленого тобою Господа, який прославив тебе, завжди взивали: Алілуя”.

Ікоси (другий тип строф в Акафісті, що починається вигуком “Радуйся!”), сповнені захвату для св. Михаїла та радісної похвали:

“Тебе, Михаїле, як ангельських вогнеподібних чинів предстоятеля, ангельськими й словами належить звеличувати, але, доки навчені будемо тобою небесним словом, вислухай, хоч і від людських, але вдячних вуст такі привітання:

Радуйся, зоре світу первообразна;

Радуйся, світильнику істини й правди золотосяйний;

Радуйся, бо перший серед ангелів ти побачив проміння Світла Несотворенного;

Радуйся, ангелів начальнику;

Радуйся, бо в тобі найбільше виявилася слава Творцевої правиці;

Радуйся, бо тобою пишаються собори всіх істот безплотних;

Радуйся, Михаїле, великий Архистратиге, з усіма Небесними Силами” (Ікос I).

Позосталі Ікоси сповнені вдячності Богові за покровительство св. Михаїла. Вони є й зверненням до архистратига, щоб він випросив людям розум чистий і вільний від пристрастей, щоб осяяв промінням світла свого тих, хто до нього звертаються. Його визнають найдосконалішим з небесних сотворінь, найменують найближчим споглядачем Божої краси й

доброти, вірним виконавцем Троїчних законів, який zarazом повчає про духовний шлях, що є шляхом адорації, вдивляння у Бога, називають великим світилом, який сяє посеред ангельських чинів, тим, хто богобоязних законодавців обдаровує таємничою премудрістю і вчить про істину та чистоту богошанування. Архангел Михаїл – це також той, хто підтримує немічних духом і тих, що знемагають тілом.

У VI Ікосі співають:

“Радуйся, бо втихомирюєш людські заворушення;

Радуйся, бо невидимо знищуєш злочестиві звичаї;

Радуйся, бо ти просвічуєш тих, що сумніваються у годину лютих випробувань;

Радуйся, бо ти визволяєш спокушуваних від смертоносних насилань ворожих;

Радуйся, Михаїле, великий Архистратиге, з усіма Небесними Силами”.

Ця возвеличальна відправа закінчується молитвою:

“[...] До тебе вдаємося з вірою і тобі молимося з любов’ю: будь нездоланим щитом і міцним заборолом святій Церкві і православної Батьківщині нашій, охороняючи їх вогневидним мечем твоїм від усіх ворогів видимих і невидимих. Не позбав, о Архангеле Божий, допомоги й заступництва твого нас, що прославляємо нині святе ім’я твоє [...]”.

Акафіст, як видно з наведених мікроконтекстів, розкриває глибину піклування архистратига Михаїла про людей, про їхній шлях до святості, який має бути назначений полум’яним служінням, згідним з волею Божою. Своїм закликком, сповненим надії, любові та честі для Всевишнього, св. Михаїл прославляє життя во славу Бога, службу Йому, покірне визнання Його величі та боротьбу за Його славу. Таким чином вказує на шлях людини, в якому чільне місце має бути відведене Богові, вчить про належні Йому подив, захоплення та благословення, які ведуть до споглядання, тобто глибокого пізнання Бога та з’єднання з ним, що і є засобом та виявом вдосконалення душі.

Доречно звернути увагу ще й на зовнішність архангела Михаїла, яку передає традиція. Як пише о. Роман Василик, його “зображають з піднятим мечем, права кисть руки із затиснутим у ній рукояттям меча опиняється на рівні грудей, ліва рука підтримує піхву меча. Зазвичай, одягнений у військові обладунки з накинутим на плече плащем червоного кольору (корзно). У сценах предстоячих біля Ісуса Христа чи Пресвятої Богородиці зображається з Посохом (символом післанництва) або з лабаріумом чи рапідами при Євхаристійному Престолі. У всіх цих випадках костюм цивільний високих чинів. Туніка декорована опліччям, передником, дільником і поясом – лором, вільний кінець якого інколи перекинений через руку і спадає вниз з передпліччя” [2].

Варто нагадати також дуже відоме зображення св. Михаїла з гори Гаргано в Італії, єдиного місця на Землі, позначеного його стопою. Там, упродовж V–VI ст. він тричі об’явився людям. Це статуя, на якій св. Михаїл з крилами, у спорядженні воїна, під його ногами сатана, якого протикає списом.

Архангел Михаїл – покровитель багатьох країн, міст та церков. У минулому особливу шану віддавав йому український народ [9]. З честю ставились до нього князі та воїни. Зображення св. Михаїла стало династичним знаком князів Мономаховичів. У XII–XIII ст. воно відніло на князівських печатях та гербах. Архангела Михаїла почитали ще й покровителем Києва. Він зображений на стародавньому гербі міста. Тут у XII ст. був споруджений Собор св. Михаїла Архистратига (зруйнований сталінською владою у 30–х рр. XX ст.) та Михайлівський Золотоверхий монастир (знесений у 20–х рр. XX ст.). На українських землях, зокрема на Лемківщині, Надсянні, Холмщині та Підляшші, як у давнину, так і сьогодні численні церкви під його покровом. Додамо, що він був покровителем Козаччини. У XIX та на початку XX ст. візерунок св. Михаїла знаходився на гербі українських територій, що опинилися під Росією. У 1917–1918 рр. були пропозиції про св. Михаїла

як головного символу українського державного герба [9].

Здійснений текстуальний аналіз дозволив дійти таких висновків. Семантичний простір найменування св. Михаїла бере свій початок у первинному значенні лексем *архангел*, *архистратиг* та оніма і набуває повного вияву у Книгах Старого і Нового Заповіту та в Акафісті. Мовні одиниці, що описують у них архангела, відображають християнську перспективу сприймання світу. Він виразно поділяється на сферу Добра, яка є доменом Бога й небесних істот та сферу Зла, що належить силам темряви. Ці одиниці узгоджуються з есхатологічним розумінням життя людини. Зафіксована в аналізованих мікротекстах картина св. Михаїла значною мірою схожа, оскільки зображують (як засвідчила мовно-культурна інтерпретація) фрагмент духовного світу та його сприймання. Архангел виступає у них у відношенні до Бога, до впалих ангелів та до людини. Акафіст виростає з великого людського досвіду духовного зв'язку з цим Божим посланцем і проникнутий глибиною пізнання. Через свою жанрову відмінність та своєрідність відзеркалює мовну інтерпретацію духовної дійсності, яка існує у свідомості носіїв мови, поповнюючи цю картину відношенням людини до архангела Михаїла і до Бога, водночас зображуючи фрагмент картини людини. Виокремлюємо в ній лише позитивні семантичні категорії, такі, як відчуття вдячності, любові, радості, возвеличення, пошани й довіри. Найчастіші характеристики стосуються вдячності та возвеличення. Отже, зафіксована в Акафісті картина архистратига, з одного боку, узгоджується з тією, яка впливає зі студій над Святим Письмом, з другого – містить додаткові характеристики, що виникають зі ставлення людини до небесного посланця та її духовного досвіду. Вони не обмежуються однією властивістю, але описують його багатогранно, разом передають загальнолюдські уявлення про нього.

Мовне зображення постаті архангела Михаїла як верховника воїнства небесного, поборника зла, захисника людського роду та цілих народів, заступника перед

Господом, а також учителя на шляху до святості спонукає до питання про його нинішню присутність у свідомості людей. Невже він забув про свою місію і про тих, хто колись обрав його за свого покровителя? А може воно так, що то люди забули про нього і вже не відкриваються на велику силу заступництва цього провісника?

1. Вакулєнко В. Ф., *Давньогрецькі запозичення як знаки української культури*, Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Серія: Філологічна, вип. 13, Луганськ, с. 83–90.
2. Василик Р., *Ангели*, www.nowica.art.pl/Bussi/Spn/photo/Anhely.doc [25.02.2015].
3. Кононенко В., *Символи української мови*, вид. 2, Київ – Івано-Франківськ 2013.
4. Скаб М., *Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери*, Чернівці 2008.
5. Abramowicz Z., *Imiona chrzestne bialostoczan w aspekcie socjolingwistycznym (lata 1885–1985)*, Białystok 1993.
6. *Anioł w literaturze i kulturze*, pod red. J. Ługowskiej i J. Skawińskiego, Wrocław 2004.
7. Biel Stanisław, *Aniolowie*, Kraków 2013.
8. Giovetti Paola, *Aniolowie*, Łódź 2001.
9. Hawryluk Jerzy, *Ziemia pod opieką św. Michała Archanioła*, http://nadbuhom.pl/art_0432.html [25.02.2015].
10. Herej-Szymańska K., *Obraz anioła w Biblii Tysiąclecia z punktu widzenia językoznawcy*, [w:] *Anioł w literaturze i kulturze*, pod red. J. Ługowskiej i J. Skawińskiego, Wrocław 2004, s. 447–454.
11. Pseudo-Dionizy Areopagita, *Pisma teologiczne (Hierarchia niebiańska, Hierarchia kościelna, Imiona Boskie, Teologia mistyczna, Listy)*. Maria Dzielska (tłum. z greckiego) Tomasz Stępień (przedmowa). Wyd. 2 (poprawione) Kraków 2005.
12. *Rzecz o Aniolach między Bogiem a człowiekiem*, zebrał i ułożył o. Melchior Fryszkiewicz, Warszawa 1992.

ДЖЕРЕЛА

1. *Акафіст Архистратигу Св. Михаїлу*, <http://www.parafia.org.ua/biblioteka/molytvy/akafist-dosvyatogo-arxystratyga-mychajila/> [27.03.2015]
2. *Повний переклад Святого Письма з давньогрецької*, пер. Рафаїл Туркочьяк, Львів 2000.

СКОРОЧЕННЯ

- ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови*, за ред. О. С. Мельничука та ін., т. I–IV, Київ 2002.
- СДЯ – *Матеріали для словаря древнерусского языка*, И. И. Срезневский, т. I–III, С.-Петербург 1893–1903.
- СУМ XVI–XVII – *Словник української мови XVI–XVII ст.*, за ред. Д. Г. Гринчишина та ін., вип. 1–11, Львів 1994–2004.

Предметом статьи является создание образа архангела Михаила в книгах Старого и Нового Завета, а также в Акафисте. С этой целью были исследованы культурно-языковые интерпретации исходного материала, а семантическое пространство имён Святого Михаила (этимология, семантическая структура, семантические коннотации) очерчено.

Ключевые слова: Старый и Новый Заветы, акафист, образ архангела Михаила, этимология, семантическая структура, семантические коннотации.

The subject of the article is creation of an image of Michael archangel in the books of the Old and New Testament and in Akathist Hymn in honor of the saint. For this purpose a linguistic-cultural interpretation of source material was carried out and a semantic space of names of St. Michael (etymology, semantic structure, semantic connotations) was outlined.

Keywords: the Old and New Testament, the Akathist Hymn, image of the archangel Michael, etymology, semantic structure, semantic connotations.

УДК 811.161.2'367.332

ББК 81.411.1-71

Галина Морараш

ПОВТОР ЯК ЗАСІБ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ АВТОРСЬКИХ ІНТЕНЦІЙ В ІДІОЛЕКТІ ЄВГЕНІЇ ЯРОШИНСЬКОЇ

Стаття продовжує низку наукових розвідок автора, присвячених усебічному вивченню ідіолекту Євгенії Ярошинської. Зокрема, у цій публікації проаналізовано повтор як лінгвостилістичний конструкт, що слугує засобом увиразнення мовної експресії та вербалізації авторських інтенцій, схарактеризовано різні види повторів (простий контактний, розширений, кільцевий, ланцюговий, повтор-підхоплення).

Ключові слова: Євгенія Ярошинська, автор, повтор, інтенція, модальність висловлення.

Поліпарадигмальне спрямування сучасної української лінгвістики сприяє визначенню лінгвостилістичних засобів, що слугують репрезентантами мовотворчості того чи того письменника. Євгенія Ярошинська – самобутня буковинська письменниця, яка писала живою народною мовою. У творах авторки простежується широкий простір авторських інтенцій, що їх реалізують різні засоби (питальні і непитальні конструкції, спонукальні речення і под.), утім, виразною експресивністю позначені повтори.

Вивчення повтору як мовленнєвої категорії має давню лінгвістичну історію. Ще великий сицилійський оратор Горгій (483 – бл. 375 рр. до н. е.) розглядав звуковий та словесний повтори як засіб впливу на аудиторію, як можливість підсилення експресивно-зображальних властивостей мови. Літературознавці вбачають у використанні повтору насамперед його естетичне призначення. Це "найпростіша стилістична фігура, яка вживається у фольклорній творчості, передовсім у народній пісні та поезії, зумовлена емоційними та

смысловими чинниками" [4, с. 555]. Лише стилістичне призначення вбачають у повторах автори "Курсу сучасної української літературної мови": "Повторення слова в тій самій формі в межах одного речення найчастіше має емоційне значення, в таких випадках повторення є об'єкт вивчення стилістики, а не синтаксису" [3, с. 120]. Як естетичний прийом, що посилює художньо-зображальні властивості синтаксичних одиниць, розглядає повтор І. Чередниченко: "Повтор... служить засобом контекстуальної організації висловлювання" [9, с. 381].

За своїм складом та формою повтори бувають неоднакові, вони компонуються з кількох однорідних одиниць, які по-різному між собою розташовуються. О. Потебня зауважив: "Збільшення вживання у мовленні одного і того самого слова дає нове значення, об'єктивне або суб'єктивне" [8].

До емоційно-експресивних конструкцій синтаксису зараховує повтори Н. Гуйванюк. Редупліковані форми, на думку дослідниці, слугують передусім актуалізації, увиразненню слова чи форми,

виділенню її з-поміж інших у структурі висловлення. [2, с. 259–260].

На переконання С. Шабат-Савки, мовець використовує повтор – один з естетичних прийомів для того, щоб передати надзвичайно високу емоційність тексту, увиразнити експресивність авторського дискурсу, особистісні переживання та почуття [11, с. 271]. Погоджуємося з думкою Л. Пишної, яка вбачає у повторі засіб авторської модальності та прагматичної настанови тексту: "Повтор – це лінгвостилістичний засіб, до складу якого можуть входити як фонетичні, лексикограматичні та синтаксичні, так і семантичні та композиційно-архітектонічні одиниці й сутності, що беруть участь в експлікації авторської модальності, прагматичної настанови тексту та концепту в цілому" [5, с. 9].

Мета нашого дослідження – схарактеризувати повтори як категорію авторської модальності, як засіб вербалізації авторських інтенцій, визначити типи повторів та їхні функційні особливості в ідіолекті Євгенії Ярошинської.

Серед аналізованих повторів можемо виокремити:

1) простий контактний повтор (повторення мовної одиниці, розташованої контактено), який може бути виражений двочленним поєднанням, напр.: *Йди, йди, ти, збитошнику; вже нас знов піддурити хочеш*, – сказала мати, дивлячись гордо на вродливого сина [12, с. 141]; *Але скажи, моє серденько, де ми зможемо побачитися, лише **скоро, скоро!*** [12, с. 289]; або ж тричленним (емоційно насиченішим): *Ой-ой-ой, Василечку, **встань, встань, встань**, бо гину!* [12, с. 54];

2) розширений повтор (повторення з додатковими уточнювальними компонентами, поширювачами змісту): *Стефанку, мій Стефанку*, – промовила-м не своїм голосом [12, с. 39]; *Я вже не знаю що, ти мене цілком з толку звів, не питайся мене більше про се, – і, поклавши єму руки на плечі, сказала усміхаючись: – Бо я **така щаслива, така дуже щаслива*** [12, с. 94]; – *Ах, **кров! тепла червона кров**, – може, мені тепер легше стане* [12, с. 113]. Такі

види повторів О. Пономарів називає посилюваними. "Суть цієї фігури в тому, що повторюється та сама лексема, але в супроводі інших слів, котрі посилюють її виразові якості" [6, с. 236];

3) обрамлення або кільцевий повтор (повторення мовної одиниці на початку і наприкінці висловлення): *Все **аби добра слава та добра слава**, а я тобі кажу, що коли пуста кишеня, то й **добра слава нічого не pomoже*** [12, с. 164]. Такі повтори характерні для діалогічного дискурсу творів Євгенії Ярошинської;

4) повтор-підхоплення (повторення кінцевого елемента одного висловлення на початку іншого): *Ціле товариство **вийшло вже з лісу і стало на невеликім горбку, з котрого видно було ціле село. Село, з великою, мурованою на середині церквою, з білими хатами та зеленими садами, виглядало дуже гарно*** [12, с. 136];

5) ланцюговий повтор (сполучення декількох повторів): – *Прощай, **прощай**, моя мила, та не забудь за мене. Я тобі **писатиму, відписуй** мені, най хоч знаю, що з тобою діється. – **Напишу, напишу**, – сказала Анна, не здержуючи і же сліз, що лились їй з очей, і, стиснувши ще раз його руку, віддалилась* [12, с. 262].

У творах Євгенії Ярошинської найчастіше трапляються повтори в межах однієї частини мови. Для дотримання зв'язності в тексті використовують повтор іменників на зразок "об'єкт – об'єкт". Цей вид виражений повтором "іменник – вказівний займенник + іменник": *От **небавом побачить того, до кого рвалося цілий рік її серце, за яким тужило, боліло, через якого пішли набік всі інші інтереси, а лишився лише один гарячий інтерес – **любов. Та любов**** зросла, зміцнілася і стала тепер сутю всіх думок молодої дівчини, що бачила в коханім мужчині ідеал краси, мужності і характеру. **Та любов** заслїпила здоровий суд дівчини, що бачила свого Костя лише через рожеву перспективу любові* [12, с. 272].

Досить часто авторка використовує прислівники у ролі повторів, які, виступаючи у функції означень до прикметників, підкреслюють, увиразнюють ступінь

ознаки: *Василь був дуже, дуже добрий для всіх і так мене любив, а тепер мусив умирати* [12, с. 42]; *Анна почервоніла, прочитавши карточку, по самі уха, йти на сходи з молодим мужчиною здавалось їй дуже, дуже незвичайним* [12, с. 260]. При дієсловах повтор прислівників посилює вираження інтенсивності дії: *Я тепер не гніваюся, – відповіла Марія, – бо бачу, що нас обох обманено, але до тепер, то дуже, дуже гнівалася я на вас, пане Мартинів, так що навіть говорити з вами не хотіла* [12, с. 178].

У діалогічному дискурсі Є. Ярошинської повтори вигуків вживаються дуже часто. Це і природньо, бо саме вигуки є важливими компонентами чи навіть емоційно-експресивними центрами діалогів, напр.: *Ну, ну, він іще не сватає її, але він таки дуже гарний хлопець* [12, с. 277]; *Но, но, лишіть їх, най ся люблять, – сказав до ключниці* [12, с. 3]; *Єй, ей, нічо собі, я, будиши вами, бояла би ся лишати молоду жінку саму дома* [12, с. 52]. У таких конструкціях вигуки емоційно насичують зміст висловлювання, їх використовують як форми вираження застереження, докору, натяку і под. Очевидно, повторення будь-якої частини мови може надавати висловленню додаткових відтінків модальності та виражати авторську інтенцію.

Повтори вербалізують різноманітні інтенції. С. Шабат-Савка витлумачує комунікативну інтенцію як лінгвістичну категорію, у якій виразно експлікується план змісту (інтенційні потреби мовця: поінформувати, оповісти, запитати, спонукати, побажати, емоційно відреагувати на щось, оцінити, подякувати, вибачитися, поспівчувати, похвалити тощо) та план мовної репрезентації [11, с. 357]. У творах Є. Ярошинської, зокрема, зреалізовано інтенцію розповідності, що полягає в намаганні мовця передати адресатові (або читачеві) певну інформацію. У разі використання повторів у розповідних реченнях посилюється актуалізація такої інформації, напр.: *Залюблений, залюблений, – крикнули обі дівчини, плещучи в долоні, – бо чого ж почервонів би він так дуже?* [12, с. 232]; *Люблю, люблю, – крикнула*

Маланка, – та тому я нещаслива, тому я не можу людям в очі подивитись... [12, с. 51]. Такий вид повторів у творах Є. Ярошинської фіксуємо зрідка, оскільки повтор спричинює зміну інтенції розповідності на переконання чи спонукання, напр.: *Се не сон, а правда, гарна, мила правда, мій любий Оресте, – сказала дівчина, дивлячись йому в очі* [12, с. 159].

Повтори в питальних реченнях вказують на важливість запитання для того, хто його формулює. "Інтенцією речень питальної модальності є вираження запити мовця, який спрямований на з'ясування невідомої інформації" [11, с. 148]. Саме запитання супроводжується додатковими модальними значеннями, які стають очевидними в межах контексту. Це може бути несприйняття певної інформації, сумнів у її істинності, обурення. Найчастіше повторюються питальні слова, напр.: – *Чому, чому? Кажіть, добродійко, не мучте мене своїми натяками! – і глядів на неї при сих словах благально* [12, с. 265]; *Що таке, що? – питали* [12, с. 158].

Повтор питальної конструкції іншим учасником комунікативного акту вже не містить інтенцію запити, а стає виразником інтенції ствердження: – *Але тепер говорім уже по-розумному, – сказала Анна, пригладжуючи своє розбурене волосє й сідаючи на канапі, – ходи, сядь тут коло мене і оповідай мені, як тобі поводилося в Відні, чого ти вчився, чи скучно тобі було без мене? Кость сів біля неї і втопив свій погляд у синіх очах дівчини. – Чи скучно мені було без тебе?* [12, с. 272]. Повтор посилює важливість запитання, зверненого до самого адресата мовлення, робить його надзвичайно актуальним: *Чому-то Кость не має того ентузіазму до рідного слова, чому він не палає любов'ю до народу? До того народу, з якого виїшов, якого доля йому добре звісна. Чому він із нею не розмовляє про той нарід?* [12, с. 279].

Повтор у межах двох суміжних реплік містить безпосередню та експресивно-емоційну реакцію адресата мовлення на почуте. Це може бути радість, здивування, гнів, іронія, самоіронія, незадоволення то-

що. Напр.: – *Тому дай мені ключ від помешканя; я не хочу перебивати вам найліпший сон. Найліпший сон! Чи він думав, що вона могла спати, знаючи, що він забавляється з своєю коханкою* [12, с. 128]. У розмові двох сестер (повість ”Перекинчики”) стверджувальне речення повторюється вже у вигляді запитання, за допомогою чого вербалізується не лише інтенція запиту, але й образи, незгоди, роздратування (адже менш привабливій сестрі доводиться одружитися з нелюбом, із чого іронізує сестра-красуня): *Аякже, як чобіт із лівої ноги! – підхопила Софія. – Аби лише він та я на світі, то ніколи не пішла б за нього. – Чому не пішла би? – сказала Аглая, роздражена словами сестри* [12, с. 252].

Іntenція спонукання – це волевиявлення мовця, яке так само можуть реалізувати повтори. Чітко простежується спонукальна інтенція в разі повтору, вираженого дієсловами наказового способу, що є очевидним: *Йди, йди ти, збитошнику; вже нас знов піддурити хочеш, – сказала мати, дивлячись гордо на вродливого сина* [12, с. 141]; *Скажи, дорога, скажи се слово, бо інакше не буду в своє щастє вірити* [12, с. 154].

Іntenція вимоги ”репрезентує волевиявлення мовця, для якого характерні настирливість та категоричність, з одного боку, а з іншого – неофіційність стосунків між комунікантами, що відрізняє вимогу від наказу” [11, с. 159]. Напр.: *Відайте мені мою працю, то я піду; ви взяли в мене гроші, відайте* [12, с. 257]. Інакше вербалізується інтенція прохання чи вмовляння. У такому разі повтор супроводжують зменшено-пестливі форми звертання, напр.: – *Встань, Маланко, встань, підемо до хати, – озвався Петро по хвилі* [12, с. 54]; *Прости мені, прости, моя сестричко, сі погані думки, прости тому чужому чутю, що заволоділо мною і стало поміж нами!* [12, с. 267]; *Йди, йди, синку, лиш не бався, я буду чекати з вечерею* [12, с. 61].

Фіксуємо у творах Євгенії Ярошинської особливий вид повторів – полісиндетон, який є повторенням службових час-

тин мови, напр.: *Єї душа переповнена була і щастєм, і жалем, і страхом; та хоть як вона боялась, то все-таки годі було їй не піти в неділю на означене місце* [12, с. 52]; *Се єго зараз зовсім витверезило, живо скинув з себе кожух та скочив у воду рятувати жінку, але став був глибокий, і доки Петро до неї доплив, доки єї спіймав, доки до берега доплив, то виніс тільки трупа, котрого надармо старався повернути назад до життя* [12, с. 54]; *Мені здавалося, що в тих тонах виливалася ціла моя душа, що то вона так боролася з горем, що вона так плакала, а разом і сміялася іронічно з того всього, що люди зовуть чутєм* [12, с. 324]. Полісиндетон слугує засобом виділення найважливішої, з погляду автора, частини інформації або ж кожної частини – зокрема (*Бути ціле житє зв’язаним з сею жінкою, котру він ні любив, ні поважав, здавалось єму чимсь страшним* [12, с. 58].

Отже, за допомогою повтору увиражуються і підкреслюються різноманітні семантично-стилістичні відтінки художнього тексту, а також вербалізується низка авторських інтенцій. Додаткові стилістичні значення, що виникають при вживанні повторів, є необхідним елементом емоційно-художнього впливу на адресата.

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр ”Академія”, 2004. – 344 с.
2. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
3. Курс сучасної української мови / [За ред. Л. А. Булаховського]. – К. : Рад. шк., 1951. – 407 с.
4. Літературознавчий словник-довідник. – К. : Академія, 1997. – С. 555.
5. Пишна Л. М. Повтори як засіб вираження авторської модальності та прагматичної настанови тексту : автореф. дис. на здобуття канд. філол. наук : спец. 10.02.01 ”Українська мова” / Л. М. Пишна. – Київ, 1996. – 21 с.
6. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – К.: Либідь, 1992. – 248 с.
7. Стаценко А. С. Эмоционально-оценочная лексика как средство реализации речевой интенции : [монографія] / А. С. Стаценко. – М. : МПГУ, 2011. – 118 с.

8. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1973. – 588 с.
9. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилїстики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. – К. : Рад. шк., 1962. – 386 с.
10. Шабат-Савка С. Т. Дискурс як релевантний спосіб втілення комунікативних інтенцій / С. Т. Шабат-Савка // StudiaLinguistica.– 2011. – Вип. 5. – С. 453.
11. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : [монографія] / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Букрек, 2014. – 412 с.
12. Ярошинська Є. Вибрані твори / Євгенія Ярошинська. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1958. – 426 с.

Статья продолжает ряд научных исследований автора, посвящённых всестороннему изучению идиолекта Евгении Ярошинской. В частности, в этой публикации проанализированы повторы как экспрессивные конструкты, лингвостиллистический объект, который служит средством выразительности языковой экспрессии и вербализации авторских интенций, охарактеризованы разные виды повторов (простой, контактный, расширенный, кольцевой, цепной, повтор-подхват).

Ключевые слова: Евгения Ярошинская, автор, повтор, интенция, модальность высказывания.

This article continues a series of scientific studies the author dedicated comprehensive study idiolect of Eugenia Yaroshinska. In particular, this report analyzes how expressive repeat construct linguostylistic object that serves as a means of expression and speech expressiveness verbalization copyright intentions, author determined the different types of repeats (simple pin, expanded, ring, chain, repeat-pickup).

Keywords: Eugene Yaroshinska, author, repetition, intention, expressing modality.

811.112.2'373.7

ББК 81.2 Нім

Олег Остапович

ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗНО-ТЕМАТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НІМЕЦЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ ПОЗА МЕЖАМИ ФРН. КІЛЬКІСНИЙ ВИМІР

У статті проаналізовано особливості образно-семантичної складової фразеології невідомі національно-державних варіантів сучасної літературної німецької мови. Визначено продуктивні фрейми та сценарії, вербалізовані ними тематичні поля, концептосфери та ідеографічні масиви, які складають певні особливості мовного світогляду німецькомовних народів поза межами ФРН.

Ключові слова: німецька мова, фразеологія, невідомі національно-державний варіант, фрейм, сценарій, тематичне поле, концепт.

Дослідження національно-державного варіювання німецької фразеології, попри поважну літературну традицію як у німецькомовних країнах [5; 9] так і у школах германістики экс-СРСР [1; 10], дотепер концентрувалась переважно на інвентарно-дистрибутивній складовій, констатації структурно-семантичних відмінностей, а то й узагалі узуальних дивергентів [4]. Основними критичними претензіями до попередніх дослідницьких здобутків структуралістського штибу в часі експланаторно-антропоцентричної парадигми мовознавчих студій є такі.

Некритична рецепція гетерогенних та почасти архаїчних художньо-літературних та лексикографічних джерел [6].

Тракування ідіоматичних варіантів поза межами ФРН як девіантних, ненормативних, несистемних явищ, наближених до діалектизмів.

Як результат – відсутність валідно інвентаризованого емпіричного корпусу дослідження. У ролі предмету вивчення часто-густо фігурують мовні одиниці, що мають сумнівний стосунок до мовної системи і мовленнєвої реальності [2].

Зрештою, за відсутності дискретних меж діатопічними ареалами поширення національно-державних фразеологічних варіантів, дифузності мовного матеріалу як такого (а особливо – фразеологічного) неможливо робити далекосяжні висновки про домінування певних концептосфер та особливості національної ментальності ні-

мецькомовних австрійців чи швейцарців, з огляду на їх фразеологію.

До певної міри цю прогалину заповнив виданий у 2005 році авторським колективом за редакцією патріарха німецької соціолінгвістики Ульріха Аммона “Das Variantenwörterbuch“ [7]. Підставою для включення стійкого звороту до фразеологічної частини словника (маркування “Redewendung“) був частотний аналіз художніх та публіцистичних текстів з мережі Інтернет (на час укладання словника – через пошукову машину Lycos і лише фрагментарно Google). Незаперечною цінністю являється діатопічне маркування словникових лем (A-ost/südost; CH-west; LUX etc). Це дозволило нам у попередніх публікаціях зробити висновок про кластерну організацію німецького варіантного ідіоматичного тезаурусу [3]. Так само ми вважаємо за доцільне запозичити авторський поділ фразеологічних одиниць на “повні національні варіанти” (фразеологічні австріцизми та гельветизми *par excellence*), “повні регіональні варіанти”, “регіональні напівваріанти” (Люксембург, Ліхтенштейн, Південний Тіроль, Східна Бельгія, Ельзас, Лотарингія), “перехресні кластерні варіанти”.

Завданням нашої розвідки ми вбачаємо кількісно-частотну функціональну перевірку зафіксованих у словнику варіантних фразеологічних одиниць, спираючись на новітні електронні корпусні джерела: текстовий корпус Інституту німецької мови Маннгайма COSMAS (www.ids.mannheim.de) та корпус Ляйпцігського університету (www.wortschatz.uni-leipzig.de). Метою було виявити образно-тематичну специфіку фразеологічного фрагменту національної мовної картини світу німецькомовних народів поза межами ФРН.

Поняття “концепт”, як відомо, прийшло з філософії та логіки. “Концепт” як колишній аналог “поняття” звузив свій обсяг і розширив свій зміст: наповнившись додатковими властивостями, він став спочатку “культурним концептом”, потім “лінвокультурним концептом” і зрештою – “лінгвоконцептом” у якості родового імені для поняття, значення, смислу, уявлення, образу.

Для концепту характерна складна багатовимірна структура, що включає, крім понятійної основи, ще й соціо-психокультурну його частину, яка не тільки сприймається мисленнєво носіями мови, скільки переживається ними, включає асоціації, емоції, оцінки, національні образи і конотації, властиві цій культурі. Концепт виникає не безпосередньо зі значення слова, а є результатом зіткнення словникового значення слова з особистим і народним досвідом людини. Матеріальним началом концепту є його мовне втілення.

У вузькому розумінні концепти витлумачуються як семантичні утворення, що стоять за словами, які не мають однослівних еквівалентів при перекладі іншими мовами.

У широкому розумінні концепт інтерпретується як нашарування ціннісних конотацій на значення слова, тобто будь-який вербалізований зміст якоюсь мірою відзначений етнічною специфікою.

Слід зауважити ще й про такі поняття як “концептосфера” і “семантичний простір мови”, які необхідно розрізняти. Концептосфера – це мисленнєва царина, що складається з концептів, а семантичний простір мови – тільки частина концептосфери, актуалізована за допомогою мовних знаків.

Виходячи з цього, ми з операційних міркувань спрощено розглядаємо у нашій розвідці семантичне поле або лексико-семантичний клас як вербалізовану, актуалізовану макроконцептосферу, таким чином, вживаємо термін “лексико-семантичний підклас” як квазісинонімічний до поняття вербалізований “мікроконцепт”.

Фреймово-сценарна специфіка варіантної фразеології, за нашими відомостями, вербалізується кількісно маргінальними ФО, проте носить, на наш погляд, ідентифікуюче-еталонний, а не номінативний характер. Ми виявили такі умовно-специфічні варіантні фразеологічні фрейми.

Österreich: Handkuss (zum Handkuss kommen; küss die Hand!); Kaffee (das ist nicht mein Kaffee; besoffener Kapuziner; Schale Gold); Kaffeehaus (das ist kein

Kaffeehaus für mich); **Slawische List** (*ein richtiger Schlawiner; die Tschusch-Kolonne; immer der Novak sein*); **Deutsche Grobheit** (*ein echter Pieffke; pieffkinesisch reden/handeln*); **Schmäh** (*Schmäh führen; j-n. zum Schmäh halten; Wiener Schmäh*); **Hetz und Wiener Blut** (*etw. aus Hetz machen; aus Hetzendorf sein; etw. zum Gaudi machen; Wiener Blut*); **Kaiserlicher Glanz** (*Josephinische Zeiten; seinen Franz-Joseph hinunersetzen; der alte Herr aus Schönbrunn*); **Schmarren und Knödel** (*einen Schmarren von etw. verstehen; die Sachen sind ja Schmarren; der Kaiser-Schmarren; das geht j-n. einen Schmarren an; einen Knödel im Hals haben; noch viele Knödel essen müssen*); **Türkische Fremdheit** (*Kurutzen und Türken!; dasitzen wie ein angemalener Türk*).

Вербалізовані ними концептосфери у нисхідній послідовності мають такий вигляд: *Nationen* (3); *Ritten* (3); *Küche* (2); *Lifestyle* (1).

Schweiz: Abstimmung und Referendum (*obligatorisches Referendum; fakultativeres Referendum; aus Abschied und Traktanden fallen; über die Bücher gehen*); **Cafi** (*Cafi fertig; Cafı komplett; Cafı Schnaps*); **Schwigen und Hosen** (*in die Hosen steigen (müssen); etw. wie seinen Hosensack kennen*); **Bach** (*bachab gehen; bachab schicken; annet dem Bach sind auch Leut'*); **Heu** (*sein Heu auf der gleichen Bühne haben; jetzt ist genug Heu drinnen*); **Rösti und Fondue** (*Berner Rösti; der Rösti-Graben; Fondue Bourginneuse*); **Lokalität und Autonomie** (*Volk und Stände; ein sicherer/unsicherer/alter/neuer/falscher Kanton; etw. durch Handmehr entscheiden; im stillen Einvernehmen*).

Вербалізовані ними концептосфери у нисхідній послідовності: *Politik* (2); *Lifestyle* (2); *Küche* (2); *Geographie* (1).

Таким чином, можна зробити висновок, що специфічно австрійськими є фреймові концептосфери *Nationen i Ritten*, а специфічно швейцарськими – *Staat i Geographie*.

На підставі нашого емпіричного корпусу ми здійснили спробу змодельовати структуру домінантно-архетипових, валоративних та периферійно-специфічних концептів, фреймів та сценаріїв, вербалі-

зованих варіантною фразеологією німецькомовних народів.

BRD.

Кернконцепте: *Haus/Heimat; Vaterland*;
Valorativa: *Ordnung; Arbeit*.

Österreich.

Кернконцепте: *Haus; Frieden; Freiheit*;
Valorativa: *Lebensfreude; Gemütlichkeit; Glanz; Höflichkeit; Konfliktvermeidung*.

Schweiz.

Кернконцепте: *Haus; Frieden; Freiheit*;
Valorativa: *Toleranz; Ruhe; Gleichgültigkeit; Individualismus; Gerechtigkeit; Demokratie; Autonomie*.

Luxemburg.

Кернконцепте: *Haus; Freiheit*;
Valorativa: *Identität* (“*mir welle bleiwe wat mir sin!*”).

Liechtenstein.

Einzelkonzept: *Grenzstatus* (“*zwischen Grüezi und Servas*”).

Таким чином, інтегруючими ідіоматично фреймово-сценарними концептосферами трьох найбільших німецькомовних народів можемо вважати *Haus/Heimat/Vaterland* (що є загальнолюдською рисою і не містить жодної національної специфіки); для австрійців і швейцарців – *Frieden i Freiheit*; концепти *Haus i Freiheit* є релевантними і для Люксембургу. Диференційними, специфічно продуктивними концептами для німців є *Arbeit i Ordnung*, нерелевантні для австрійців і швейцарців; для австрійців – *Konfliktvermeidung, Höflichkeit, Lebensfreude, Gemütlichkeit, Glanz*; для швейцарців – *Toleranz, Individualismus, Demokratie, Autonomie*; люксембуржців – *Identität, Selbstsein*; ліхтенштейнців – *Grenzstatus*.

Наші кількісні підрахунки свідчать про те, що 52,3% емпіричного корпусу (538 ФО) не можуть бути однозначно віднесені до жодного концептуального поля “базового психологічного рівня”. Кількісні співвідношення між “гіперконцептами” Людина – Світ – Детермінанти у пропорції приблизно 3:1:1 переконливо засвідчують антропоцентризм варіантної фразеології, міра якого більша за стандартно-літературну, але менша за діалектну.

Нестандартним є ланцюг кількісних співвідношень найпродуктивнішого макроконцепту Людина. Пріоритет мікроконцепту Їжа (37,5 % одиниць) був інтуїтивно непрогнозованим і може бути визначений як певна особливість варіантної фразеології. Так само неочікуваним було переважання у його межах концептосфери Алкоголь, як в цілому – 43%, так і по відношенню до менш продуктивних полів Готові Страви – Продукти Харчування – Тости (у пропорціях 1,5:1; 2:1; 7,5:1). Це заледве може свідчити про особливу любов австрійців та швейцарців до пияцтва, радше є виявом пейоративної домінанти фразеології як такої. Приядерну зону у порівнянні із “харчовим ядром” складають мікроконцептосфери Емоційно-Тілесного Стану ($\approx 28\%$), ближню периферію – Сп’яніння та Зовнішнього Вигляду (приблизно по 12%), Божевілля (7%) та дальню периферію – Бійок (3,7%). Співвідношення між полями ядра, приядерної зони та периферії 1,35:1; 3:1; 5,5:1 та 10:1 є цілком стандартними, ланцюг пріоритетів має проте певні особливості: пріоритет тілесно-емоційної сфери над зовнішністю, відносно мала продуктивність маргінальних пейоративів, які, проте, заледве можна вважати сигніфікантними для визначення особливостей національної ментальності.

Висновки. Той факт, що фреймово-сценарна специфіка варіантної фразеології вербалізується кількісно маргінальними ФО, носить ідентифікуюче-еталонний, а не номінативний характер, підтверджує висновок про національно-поліетнічну (причому, не ізольовано-толерантну, як у Швейцарії, а контактну) та ритуально-звичаєву домінанту мовного світогляду австрійців, а також особливу важливість концепту “прямої демократії”, частотно вербалізованого швейцарцями.

Змодельована нами структура домінантно-архетипових, валоративних та периферійно-специфічних концептів, фреймів та сценаріїв, вербалізованих варіантною фразеологією німецькомовних народів, виявляє певні загальнолюдські, національно неспецифічні інтегруючі ідіома-

тичні фреймово-сценарні концептосфери трьох найбільших німецькомовних народів: *Haus / Heimat / Vaterland; Frieden i Freiheit* – для австрійців і швейцарців, *Haus i Freiheit* – також і для жителів Люксембургу. Диференційні, специфічно продуктивні концепти для німців – *Arbeit i Ordnung*, нерелевантні для австрійців і швейцарців; для австрійців, натомість, – продуктивними є *Konfliktvermeidung, Höflichkeit, Lebensfreude, Gemütlichkeit, Glanz*; для швейцарців – *Toleranz, Individualismus, Demokratie, Autonomie*; люксембуржців – *Identität, Selbstsein*; ліхтенштейнців – *Grenzstatus*. Вони зумовлені конкретними обставинами суспільного буття цих народів у кордонах суверенних національних держав, підтверджують стереотипні уявлення про їх ціннісні, ментально-світоглядні установки. Емпіричні мовні відомості у даному аспекті корелюють з нашою вихідною інтуїтивною гіпотезою.

Відомості про те, що 52,3% емпіричного корпусу (538 ФО) не можуть бути однозначно віднесені до жодного концептуального поля “базового психологічного рівня”, свідчить, що варіантна німецька фразеологія, на відміну як від стандартної, так і від діалектної відрізняється значною кількістю образно-нейтральних, неідіоматичних, функціональних фразеологічних одиниць та колокацій (переважно із одним синсемантичним лексемним дивергентним компонентом), на кшталт *bis anhin; am Laufmeter; ab Tonband*, що корелює із термінологічно-референційним характером варіантної фразеології, а також підтверджує когнітивну реальність – недискретні, дифузні межі між концептосферами із кластерними скупченнями та перехресними гіперлінками.

Кількісні співвідношення між “гіперконцептами” Людина – Світ – Детермінанти, як уже зазначено, засвідчують антропоцентризм варіантної фразеології, міра якого більша за стандартно-літературну, але менша за діалектну. Радіально-концентрична структура варіантного ідіоматичного тезаурусу є нетрадиційною – із ширшим за обсягом прототиповим ядром і двома втричі меншими периферійними зо-

нами – “детермінантним межисвітом” і емпірично осяжним “довкіллям” Співвідношення між мікроконцептами “довкілля”: Робота і Свята пропорції 2:1 назагал підтверджує стереотипне уявлення про працелюбність та педантизм німецькомовних народів, що не дає підстав для далекосяжних висновків про якісь унікальні особливості національних характерів австрійців та швейцарців, фіксовані фразеологією.

Співвідношення між мікроконцептами “детермінант”: Час – Гроші у пропорції 4:1; Гроші – Любов – 5:1 і Час – Любов – 20:1 хоча й свідчать про певний прагматизм німецькомовних лінгвокультур (що відповідає стереотипному уявленню), проте є амбівалентною щодо національної специфіки і радше архетиповою, загальнолюдською рисою – очевидною преференцією “вічного” (Часу) перед “минушим” (Грішми).

У макроконцепті Людина пріоритет мікроконцепту Їжа може бути визначений як певна особливість варіантної фразеології, як і переважання у його межах концептосфери Алкоголь, як в цілому – 43%, так і по відношенню до менш продуктивних полів Готіві Страви – Продукти Харчування – Гости. Ми вважаємо це виявом пейоративної доміанти фразеології як такої, так само як пріоритет тілесно-емоційної сфери над зовнішністю, відносно малу продуктивність маргінальних пейоративів, які заледве можна вважати сигніфікантними для визначення особливостей національної ментальності.

1. Малыгин В.Т. Австрийская фразеология в социокультурном аспекте : монография / В. Т. Малыгин ; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – С. Пб. : Образование, 1999. - 198 с
2. Остапович О. Я. Когнітивні та корпусні критерії визначення статусу фразеологічних гельветизмів / О. Я. Остапович // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – № 4. – Луцьк : Вепса. – 2007. – С. 380–385.
3. Остапович О. Я. Кластерна організація німецького ідіоматичного тезаурусу поза межами ФРН / О. Я. Остапович // Мова і культура. – К. : Видавничий дім Д. Бурого – Т. 158. – 2012. – С. 65–74.
4. Сулим В. Т. Лексичні запозичення у фразеологізмах національних варіантів німецької мови / В. Т. Сулим // Ювілейний збірник на пошану професора Б. В. Максимчука : збірник наукових праць. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 242–247.
5. Burger H. Dialektale Phraseologie – am Beispiel des Schweizerdeutschen / H. Burger // Piirainen E., Piirainen I.T. (hrsg). Phraseologie im Raum und Zeit. Akten der 10. Tagung des Westfälischen Arbeitskreises “Phraseologie/Parömiologie“. (Münster, 2001). – Phraseologie und Parömiologie. – Band 10. – Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 2002. – S. 11-29.
6. Földes Cs. Gibt es eine “österreichische Phraseologie“? / Cs. Földes // Hatrmann D. (Hrsg.) “Das geht auf keine Kuhhaut“. Arbeitsfelder der Phraseologie. Akten des Westfälischen Arbeitskreises Phraseologie/Parömiologie 1996 (Bochum). – Bochum: Brockmeyer, 1998. – S.109–125.

ДОВІДКОВО-ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ЛІТЕРАТУРА

7. Ammon U., Bickel H., Ebner J. u.a. Variantenwörterbuch des Deutschen / Ammon, Ulrich, Bickel, Hans, Ebner, Jakob u.a. – Berlin/New York : Walter de Gruyter, 2005. – 954 S.
8. Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. (bearb. von G. Drosdowski und W. Scholze-Stubenrecht). – Berlin/ Mannheim/ Leipzig/ Wien/ Zürich: Dudenverlag, 1992. – 864 S.
9. Ebner J. Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch der österreichischen Besonderheiten. Duden-Taschenbücher / J. Ebner. – Mannheim / Wien / Zürich : Dudenverlag Bibliographisches Institut, 1980. – 252 S.
10. Malygin V. T. Österreichische Redewendungen und Redensarten / V. T. Malygin. – Wien : Österreichischer Bundesverlag. Pädagogischer Verlag, 1996. – 176 S.
11. Meyer K. Wie sagt man in der Schweiz? Wörterbuch des schweizerischen Besonderheiten. Duden-Taschenbücher. – Mannheim / Zürich: Dudenverlag, 1989. – 380 S.
12. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten in 5 Bänden / Röhrich, Lutz. – Freiburg / Basel / Wien: Herder–Spektrum Verlag, 1994. – 1910 S.

В статті проаналізовані особливості образно-семантичної складової фразеології невідомої національно-державних варіантів сучасного літературного німецького мови. Визначені продуктивні фрейми і сценарії, вербалізовані ними тематичні поля, концептосфери і ідеографічні масиви, що складають визначені особливості мовного мислення німецькомовних народів за межами ФРН.

Ключевые слова: немецкий язык, фразеология, недоминантный национально-государственный вариант, фрейм, сценарий, тематическое поле, концепт.

The article deals with the peculiarities of the semantic image constituent of phraseology in the non-dominant national state variants of the modern standard German. The productive frames, scenes and scripts, thematic fields and conceptual spheres, verbalized by them, as well as topical ideographic corpora have been defined in order to research certain peculiarities of the linguistic world-view by German-speaking nations abroad Germany.

Keywords: German, phraseology, non-dominant national state variant, frame, scenario, thematic field, concept.

УДК 81'36
ББК 81.02

Яна Остапчук

СЕМАНТИКА НОМІНАЛІЗОВАНИХ ІМЕННИКІВ ТА ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКИХ МОВАХ

Стаття присвячена аналізу семантики віддієслівних іменників як наслідку номіналізаційних процесів у мові. Встановлено відмінність між явищем субстантивзації та номіналізації, виявлено особливості трансформації одиниць реченнєвої або суміжної з нею предикативної природи у англійській та українській мовах.

Ключові слова: номіналізація, віддієслівний іменник, семантика віддієслівних іменників, герундій.

Сучасний етап розвитку вітчизняної лінгвістики позначений особливою увагою до мови як унікального феномену етнічної свідомості й культури. Специфіку етносвідомості, її пізнавального механізму в мові відображають номінативні процеси та їхні результати. Подібно до слова, речення здатне виконувати називну чи номінативну функцію, тобто має номінативне значення: співвідноситься з денотатом – ситуацією реальної дійсності. Якщо денотат слова – це одиничний об'єкт, то в речення – це ціла ситуація, тому доцільно розмежовувати денотативне значення слова (лексична номінація) й денотативне значення речення (пропозиційна номінація). Пропозиційна номінація виводиться із сукупності індивідуальних лексичних значень, які складають речення; вона конкретна й робить кожне речення індивідуальним у мовленнєвому акті.

Номінативність може розглядатись як явище подвійне – бути якісною чи кількісною. Кількісна номінативність полягає в накопиченні імен та іменних форм, а отже, веде до збільшення індивідуальних лексичних значень, що формують денотативне значення речення.

Розуміння номіналізації як синтаксичної деривації за своєю природою здобуло поширення у лінгвістиці. Віддієслівне, а згодом і відад'єктивне ім'я почали розглядати як засіб, за допомогою якого лексичне значення вихідної одиниці пропускається через певний категорійний фільтр і узгоджується з придатністю одиниці до виконання нею певних синтаксичних і дискурсивних функцій [6, с. 219], тобто номіналізацію потрактовано як набуття дериватами від дієслів та прикметників внутрішніх і контекстуальних характеристик іменника [9, с. 334], як заміну дієслова адекватним за значенням ім'ям унаслідок трансформації дієслівної пропозиції або як “здатність іменників називати результат актів переходу від знаків-повідомлень до знаків-назв” [1, с. 50]. У широкому значенні до явищ повної номіналізації зараховують будь-які деривати речення – інфінітивні звороти, атрибутивні словосполучення, деварбативи й деад'єктиви, уважаючи інфінітив та дієприкметник іменними формами дієслова [3, с. 38].

Явище номіналізації веде до редукції традиційної дієслівної семантики – дієслівних ознак, функцій чи елементів, що

стосується втілення процесу й вказує на розвиток і перебіг явищ, фактів і дій, локалізованих у часі і просторі. Номіналізована одиниця набуває натомість ознак статичної семантики, основною функцією якої є називання й фіксація певних явищ, фактів і дій, а також означення цих фактів, явищ і дій без урахування їх можливого розвитку в часі й просторі.

Існування номіналізацій як одного зі шляхів номінації відображає здатність людини членувати одну й ту саму ситуацію по-різному, тобто один і той самий референт може бути представлений різними засобами. Так, трактуючи способи представлення одного референта різними мовними формами (*він допоміг – його допомога // he helped – his help*), Р. Лангакр підкреслює, що за ними стоять різні образи ситуації, кожний із яких пов'язаний з певною частиною мови [14, с. 97].

У сучасній лінгвістичній теорії розрізняють повну та неповну номіналізацію. Неповна відрізняється від повної незавершеним ступенем субстантивзації. Вихідне речення, переміщуючись у типову для іменника позицію, не перетворюється на морфологічний іменник (або іменну групу), а тільки в функціональному (синтаксичному) плані тожне йому, інакше кажучи, це процес переходу з протипової дієслівної групи в протитипову іменну [11, с. 25].

Терміном *повна номіналізація* позначають процес перетворення дієслова в абстрактний іменник – пропозитивне ім'я, його також уживають для позначення пропозитивного імені, утвореного в такий спосіб. Номіналізацію кваліфікують як особливий різновид трансформацій, який полягає у тому, що вихідні одиниці реченнєвої або суміжної з нею предикативної природи стають морфологізованим або функціональним іменником [2]. Визначення номіналізації через функціональні параметри субстантивів охоплює не тільки віддієслівні чи відприкметникові іменники, але й широкий спектр імен непередметної семантики, отож номіналізацію можна потрактовувати як зміну глибинної структури (рух, дію, процес) у статичну подію поверхневої структури.

У широкому значенні повну номіналізацію розуміють як процес утворення абстрактного імені з іншого класу слів або перетворення в абстрактне ім'я зі свого класу (*to marry – marriage, happy – happiness, friends – friendship // одружитись – одруження, щасливий – щастя, друзі – дружба*) [15, с. 79]; процес утворення іменників шляхом афіксації, конверсії чи фонологічної модифікації, наприклад номіналізації за ознакою особа/інструмент (*person/instrument nominalizations*): *assistant – асистент, correspondent – кореспондент, humanitarian – гуманітарій, baker – пекар, instructor – інструктор, liar – брехун, gangster – гангстер, spy – шпигун, drunkard – нуяк* і номіналізації за ознакою дія/стан/процес (*action/state/process nominalizations*): *refusal – відмова, acceptance – прийняття, violence – насильство, boredom – нудьга, growth – ріст*) [13, с. 1696]. Л. Хейваерт розглядає ег-номіналізації як особливий випадок словоутворення й розрізняє агентивні номіналізації (*agentive nominalization*): *teacher – вчитель, fighter – борець, baker – пекар, preacher – проповідник*; не-агентивні номіналізації (*non-agentive nominalization*): *bestseller – бестселер* й інструментальні номіналізації (*instrumental nominalization*): *computer – комп'ютер, transmitter – передатчик, мікрофон* [12, с. 149–180].

Аналіз лінгвістичної літератури свідчить, що подекуди терміни *номіналізація* і *субстантиватизація* потрактовано як взаємозамінні чи синонімічні, однак варто розмежувати ці поняття. Номіналізований віддієслівний іменник, по-перше, замінює предикат, а, по-друге, займає позицію суб'єкта підрядного речення, виступаючи відтак як засіб вторинної номінації, виконуючи анафоричну функцію. Так, наприклад, вторинний іменник *розмова*, що входить до складу речення *Мабуть, і у Катрін був схожий стан. Їхня розмова була невимушена, але хаотична; говорили про все загалом і ні про що конкретно* (М. Дашкієв), може бути трансформований у пропозицію: ***Вони розмовляли невимушено, але хаотично; говорили про все загалом і ні про що конкретно; у***

реченні *His arrival was inopportune, and he soon withdrew to a Mediterranean island.* (I. Wood) іменник *arrival*, конкретизований займенником *his*, може трансформуватись у пропозицію: *That he arrived was inopportune, and he soon withdrew to a Mediterranean island.* Саме здатність імені бути заміщеним пропозицією дає змогу розрізнити речення з фактоутворювальною семантикою/семантикою ментального стану й речення з подієвою семантикою/семантикою ментальної дії.

Повна номіналізація є “згортанням до предиката” й полягає в тому, що шляхом словотвірного процесу предикат трансформується в іменник: *веселитись* → *веселощі*, *розмовляти* → *розмова*, *зустрічатися* → *зустріч*, *гуляти* → *прогулянка*, *приїхати* → *приїзд* // *to arrive* → *arrival*, *to eliminate* → *elimination*, *to revise* → *revision*, *to attend* → *attendance*, *bless* → *blissing* тощо.

Віддієслівні іменники у структурі речення виступають засобом конденсації і є семантичними еквівалентами цілих висловлень. Вони становлять специфічний прошарок лексики як в українській, так і в англійській мовах, що характеризується, з одного боку, тісним зв'язком із вихідними дієсловами і, як наслідок, збереженням дериватом-іменником лексичної й навіть граматичної семантики твірного вербати́ва – семантики дії, процесу або динамічного стану, а з другого, належністю до лексико-граматичного класу імен, що спричиняє не тільки значні семантичні модифікації вихідної семантики, але й виникнення різноманітних семантичних компонентів та конотацій.

Антитеза між іменником та дієсловом “закладена в самій природі цих частин мови й зумовлюється тим, що вони виражають протилежні й найбільш визначні факти дійсності” [7, с. 159]. Як зазначає Т. Гівон, найстабільніші в часі об'єкти, що повільно змінюються із плином часу, ті, які в термінах їхніх якостей залишаються ідентичними самі собі, об'єктивізуються у формі лексичних одиниць – іменників. Найменш стабільні у часі – дії і події, пов'язані зі швидкими змінами, лек-

сикалізуються як дієслова, які в кінцевому результаті й характеризують переходи від одного стану до іншого [10, с. 321]. Іменник позначає предмет як “першоелемент усього наявного в світі”, “форму матерії”. Дієслово позначає предмет у “розгортанні, перебігу”, тобто надає йому “динамічної, тимчасової” характеристики [7, с. 158]. За Р. Лангаком, використання дієслова примушує уявити щось як довготривале або таке, що трапляється час від часу, використання іменника веде до репрезентації сцени у вигляді єдиного, одномоментного об'єкта сприйняття [14, с. 98].

Називаючи й узагальнюючи факти, предмети, явища, дії, будь-який із мовних елементів із функцією іменника “підводить” останні “під спільні типи з характерними для всіх подібних фактів” предметів, явищ, дій “ознаками” і тим самим стає їх невід'ємною характеристикою, їх ярликом [7, с. 159]. Дієслово в особовій формі, оскільки воно носій динамічних сем, завжди характеризує явища, що рухаються в часі і просторі, і через це завжди дає надію на можливі зміни в майбутньому. Назва явищу дається тоді, коли люди пізнали його сутність і можуть застосувати її до низки подібних явищ.

Трансформація дієслова в іменник має частотний і регулярний вияв. Переміщення дієслова в позицію теми за умов актуального членування речення й формально-синтаксичну позицію підмета зазвичай супроводжується морфологізацією транспонованої синтаксичної форми. У зв'язку із цим у системі української літературної мови наявна велика кількість віддієслівних іменників на позначення дії, процесу або стану [1, с. 116]. Постає, однак, питання про те, якою мірою категорійні ознаки дієслова зберігаються у віддієслівних іменниках. Приміром, категорія виду притаманна всім дієсловам української мови й є основною його граматичною категорією. Видові значення дієслова, основу яких становлять поняття внутрішньої межі дії, вказують на результативність чи безрезультатність, тривалість чи обмеженість, завершеність чи незавершеність.

Аналіз фактичного матеріалу дає змогу стверджувати, що віддієслівні іменники зі словотвірним значенням узагальненої дії творяться за допомогою суфіксів *-анн(я), -инн(я), -енн(я), -інн(я)*, які приєднуються до повної основи (*випробувати – випробування, стягувати – стягування*) або до усіченої (*зіткнутись – зіткнення, стягнути – стягнення*); (пор.: *стягувати – стягування*). У цей спосіб утворюються іменники від українських дієслів як доконаного, так і недоконаного виду. Ця група іменників зберігає категорійну семантику дієслова. Вони здатні вказувати на такі ознаки дії, як завершеність чи незавершеність, одно- чи багаторазовість, повторюваність тощо.

Іншим прикладом розрізнення доконаного/недоконаного виду, що переноситься на віддієслівні іменники (за умови, якщо вони не мають тільки однієї видової форми, як-от: *працювати, мріяти, трудитися* та ін. – тільки недоконаного виду; *повикидати, позакривати, познаходити, попоходити, пропрацювати* та ін. – тільки доконаного), є функціонування іменників на кшталт *вивчати – вивчання, вивчити – вивчення*. У таких парах протиставлені іменники, що означають, з одного боку, незавершену, тривалу дію (або стан) як процес, з другого, – завершену, конкретну дію, часом із конотацією однократності, наприклад: *присуджування – присудження, відкидання – відкинення, вивершування – вивершення*. Так, аналіз пропозицій *нищення історичної пам'яті* (Ю. Адрухович) і *цілковите знищення організації* (В. Винниченко) засвідчує, що у першому випадку віддієслівний іменник зберігає характер процесуальності, передає значення тривалості дії, у другому – увага концентрується на самому факті здійснення дії.

З іншого боку, функціонування у реченнях віддієслівних іменників на кшталт *щебет – щебетання, вереск – верещання, брязкіт – брязкання* та ін. зумовлене не стільки бажанням автора передати той чи інший характер дії, скільки естетично-стильовою метою, внаслідок виразних конотативних значень іменників такого типу. Комунікативна, інформативно-пізна-

вальна функції мови підпорядковуються в цих стилях естетичній функції. Зрештою, стиль не вимагає конкретного, однозначного розуміння поняття [див. 8, с. 66–68]. Це й припускає можливість функціонування не лише синонімів цих іменників, а й інших варіантів: *Раптом звідти долинає хтивий дівочий вереск. Високий дідусь витягає суху шию, вуха його нашорошені, як у зайця* (В. Стус); *Тільки що він [Омелько] вийшов і пан становий знову почав вчитувати мені список, як знову до нас донеслося чимсь нестерпне верещання* (Панас Мирний); *Збуджено дзвенів, переливався той щебет молодого щастя, а відвідувачка, схилившись, сиділа з пучечком волошок притихло, і, якби дано було читати Марисі її думки, мабуть, прочитала б: "З усіх країн найкраща країна – Юність"* (О. Гончар); *Заплющую очі, слухаючи її стривожений, гарячий шепіт, щебетання горобців і гул автомобілів за вікном* (А. Дністровий). У наведених прикладах не спостерігається чіткого протиставлення за ознакою 'одноразова дія/тривалий процес'.

Якщо в системі української мови характеристика дії за способом протікання й локалізації в часі передається категорією виду (*робити – зробити*), то в англійській мові ці ознаки не знайшли спеціального морфологічного оформлення, в той час як інші, наприклад позначення конкретної тривалості дії виражається у формах тривалого й нетривалого виду (*Continuous/Non-Continuous Aspect Forms*). Отож форми виду й часу практично невіддільні одне від одного в англійській мові.

З іншого боку, в системі англійської мови відмічене аспектуальне розрізнення дієслівних іменників: *the theft of the jewellery* (*крадіжка дорогоцінностей*) позначає окрему подію (аористичний вид), в той час як *the thieving of the jewellery* – багатократний вид [16, с. 4].

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що в англійській мові віддієслівні іменники характеризуються абстрактністю, семантичні ознаки іменника поєднуються в них із ознаками дієслова, вони вирізняються широкою семантичною репрезентацією. Особливу групу становлять

іменники, утворені за допомогою суфікса *-ing*, для яких більшою мірою характерний вияв дієслівної семантики за параметрами темпоральності, аспектуальності. Порівняймо: *His proposal failed to find a seconder, and the following week another council member, Dr. Meldrum, comprehensively refuted the argument in a letter to the editor of the Bedfordshire Times* (В. Cashman) (віддієслівний іменник позначає результат інтелектуальної діяльності); *Her resistance had not injured her with gentlemen* (J. Austin) (віддієслівний іменник позначає психо-емоційний стан); *Lending was almost solely for mortgage purposes* (A. Griffiths, S. Wall) (віддієслівний іменник позначає дію, переміщення).

Можемо констатувати, що англійські девербати, як і українські, можуть передавати значення стану (*admiration, attraction*), процесу (*gardening, discussion*), результату дії (*explosion, discovery*), хоча їх трактування модифікується контекстом. Приміром, у реченнях *Discussion lasted from 12 to 17 November, apart from 13 November when the pope made a ceremonial offering of his tiara for the benefit of the poor* (A. Hastings); *In some separatist spaces time and energy were spent in endless discussion on the evils of men* (В. Cant, S. Hemmings) іменник *discussion* передає значення процесу/події, а в реченні *The more abstract aspects of the discussion arose from, and in some cases came later than, the disputes around current policies, but the former provided the underpinning for the latter* (K. J. Tarbuck) тяжіє до позначення результату інтелектуальної діяльності.

Прикладом контекстуального прочитання англійських віддієслівних іменників є, зокрема, той факт, що англійському *substitution* відповідають чотири українських слова з нетотожним значенням: *заміна* (явище), *замінення* (разова дія), *заміняння* (тривала дія) й *замінювання* (повторювана дія).

В словникових дефініціях англійським девербативам поряд з процесуальним значенням можуть також надаватися й інші. Наприклад, девербатив *performance* має значення процесу чи дії (*The act of*

performing a play, concert or some other form of entertainment; an activity (such as singing a song or acting in a play) that a person or group does to entertain an audience), способу дії (*The way a person performs in a play, concert*) і якості дії (*How well or badly you do sth; how well or badly sth works*).

Типовим тільки для англійської мови є передача одиниць реченнєвої або суміжної з нею предикативної природи герундієм. Герундій – це найбільш своєрідна безособова форма в системі англійського дієслова. В той час як інфінітив та дієприкметник з дієприслівником – форми, що властиві всім сучасним європейським мовам, герундій не має аналогів в інших мовах [4, с. 85]. Хоча форма герундія є в італійській (*il gerundio*), в іспанській (*el gerundio*), у французькій (*le gérondif*) мовах, за своїм граматичним значенням і функціями ці форми більше відповідають формі Participle I в англійській мові. З точки зору зіставної типології української та англійської мов, герундій є аломорфною безособовою формою дієслова, а тому не може бути безпосередньо протиставленим будь-яким українським безособовим формам дієслова [5, с. 243–244].

Таким чином, в англійській мові, крім номіналізацій на кшталт *John's refusal to help* (які за своєю природою є дієслівними іменниками), наділених внутрішньою структурою іменної групи і редукованою дієслівниковою семантикою, можна виділити герундійні номіналізації типу *John's refusing to help*, що зберігають категорійну семантику дієслова (можливість утворюватись від допоміжних дієслів, можливість модифікації прислівником) і змішані номіналізації *Belushi's mixing of drugs and alcohol*, які утворюються як герундійні, однак наслідують властивості віддієслівних іменників. Варто зазначити, однак, що герундійні номіналізації хоч і зберігають ознаки дієслова, але також набувають ознак іменника, зокрема, виступають у граматичних функціях, властивих тільки іменникам.

Здатність номіналізацій використовуватись в різних функціях свідчить про

їх багатofункціональність, а також ще раз доводить факт їх протиставлення дієслівному способу висловлення думки, а відтак пояснює частотність використання цих структур у текстах різноманітної стильової належності. Цілком закономірною є тенденцію зростання номінальності.

Таким чином номіналізація є поширеним явищем в сучасній англійській та українській мовах і може вважатись однією із провідних традицій їх розвитку. Вона передбачає перехід в ім'я таких мовних категорій як дієслово, прикметник, предикатив і при цьому характеризується як динамічний процес перетворення різних мовних одиниць в іменник і одночасно визначається як результат цього перетворення. Номіналізація – це уявлення безперервних процесів як завершених. Вона функціонує на мета-рівні по відношенню до досвіду і символізує цілі блоки знань.

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академічна граматики укр. мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська ; за ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 398 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
3. Ерхов В. Н. Предикация и предикативность в тексте: К вопросу о полипредикативности / В. Н. Ерхов // Предикативность и полипредикативность: межвузов. сб. науч. трудов / ред. кол. М. И. Черемсина и др. – Челябинск : Изд-во ЧГПИ, 1987. – С. 35–41.
4. Иванова И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. – М. : Высш. школа, 1981. – 285с.
5. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 464 с.
6. Кубрякова Е. С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
7. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова : Морфологія / М. В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983 р. – 264 с.
8. Остапчук Я. В. Семантична природа номіналізації // Мовознавство. – К. : Видавничий дім “Академперіодика” НАН України, 2012. – № 6. – С. 63–70.
9. Comrie B., Thompson S. A. Lexical nominalization / B. Comrie and S. A. Thompson // Language Typology and Syntactic Description. – 2d ed. – ed. by T. Shopen. – Cambridge University Press, 2007. – 334–381 p.
10. Givon T. On understanding grammar / T. Givon. – Waltham, Massachusetts: Academic Press, 1979. – 379 p
11. Givon T. Syntax: An Introduction / T. Givon. – John Benjamins Publishing, 2001. – 406 p.
12. Heyvaert L. A cognitive-functional approach to nominalization in English // L. Heyvaert. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2003 – 287 p.
13. Huddleston R., Pullum G. K. The Cambridge Grammar of the English Language / R. Huddleston, G. K. Pullum – Cambridge : Cambridge University Press. – 1986 p.
14. Langaker R. W. Concept, symbol and image. The cognitive basis of grammar / R. W. Langaker. – Berlin, 1991 – 402 p.
15. Radden R., Dirven J. Cognitive English Grammar / R. Radden, J. Dirven. – Benjamins Publishing, 2007. – 374 p.
16. Seuren P. Semantic Syntax / P. Seuren. – London: Oxford University Press, 1974.

Стаття посвячена аналізу семантики отглагольных существительных как следствия номинализационных процессов в языке. Установлено различие между явлением субстантивации и номинализации, установлены особенности трансформации предложений или единиц смежной с ними предикативной природы в английском и украинском языках.

Ключевые слова: номинализация, отглагольное существительное, семантика отглагольных существительных, герундий.

The article is dedicated to semantic analysis of verbal nouns as consequent of process of nominalization in languages. The difference between substantivation and nominalization is stated, peculiarities of transformation of units of sentence or related to it predicative nature are found out in English and Ukrainian languages.

Keywords: nominalization, verbal noun, semantics of verbal nouns, gerund.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДОКОРУ В ІНШІ МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕСТІ

У статті основну увагу зосереджено на дослідженні особливостей трансформації докору в інші жанри в художньому тексті, визначено й охарактеризовано їх види.

Ключові слова: докір, жанр, художній текст, трансформація, ідентифікація.

Комунікативно-прагматична парадигма у сучасному мовознавстві – одна з актуальних, цим і пояснюється зацікавленість лінгвістів окремими мовленнєвими жанрами (наприклад, жанри “осуд” та “звинувачення” розглядали Т. Дубровська [9] та М. Кормиліцина [9]; “прохання” – Г. Ярмаркіна [17]; жанр “брехня” – В. Шаховський [16] та ін.).

Сьогодні вчені активно вивчають докір у межах лінгвістичної генеалогії. Так, комунікативний “паспорт” означеного жанру досліджували Ф. Бацевич [2] та О. Дерпак [7], особливості реалізації мовленнєвого акту докір – Н. Богоміл [3], складові компоненти листа-докору – О. Полякова [15] та ін. Однак досі мовознавцями недостатньо розглянуто особливості взаємодії докору з іншими жанрами в художньому тексті, що й зумовило вибір теми статті.

Мета роботи – проаналізувати особливості трансформації докору в інші жанри в досліджуваних текстах, визначити види “проміжних” жанрів у художній прозі.

У нашому дослідженні послуговуємося текстами Я. Бакалець, Я. Яроша (“Із сьомого дна”), Г. Вдовиченко (“Тамдевін”), М. Гримич (“Варфоломієва ніч”), М. Дзюби (“Ранець для крил”), Л. Костенко (“Записки українського самашедшого”) та С. Пиркало (“Не думай про червоне”). Концентрація уваги на романах вище названих авторів пояснюється тим, що їхні твори займають вагомe місце у літературному процесі. Так, завдяки роману “Тамдевін” Г. Вдовиченко стала переможницею конкурсу “Коронація слова” – 2009, а вже в 2010 році перше місце в цьому ж конкурсі отримали Я. Бакалець та Я. Ярш за твір “Із сьомого дна”. До-

сліджувані тексти є також багатим ілюстративним матеріалом для жанру “докір”, оскільки відображають комунікативну інтеракцію із характерною для неї діалогічністю, динамікою та емоційністю мовлення. Це і зумовило їх вибір.

У лінгвістиці мовленнєвий жанр – “розгорнута мовленнєва побудова, що складається з певної кількості мовленнєвих актів, у яких комунікативний намір кожного мовця підпорядкований його стратегії і тактиці” [2, с. 9]. Для того, щоб дефініціювати докір як жанр, необхідно насамперед розкрити його лексичне значення. Наведемо декілька визначень докору, які подаються у тлумачних словниках: “докір – висловлене кому-небудь або передане в інший спосіб звинувачення в чомусь, незадоволення чимось і т. д.” [13, с. 235]; “докір – невдоволення, несхвалення або звинувачення висловлене комусь” [5, с. 744]. В етимологічному словнику української мови читаємо: “докір, докірливий, докірний, докірник, докора, докоритель, докорище, докоряти” [10, с. 104]. Етимологія цього слова містить сему “корити”: “корити, картати; дорікати комусь; (рідк.) примушувати покоритись; скоряти; [схиляти в покорі (голову, чоло)], коритися, безперечно слухатися, підкорятися” [11, с. 20]. На основі сказаного даємо таке загальне визначення жанру “докір” – це м’яка форма звинувачення, яка базується на емоційному стані адресанта й може бути висловлена адресатові експліцитно або без прямих доказів його вини – в імпліцитній формі.

Жанр “докір” активно функціонує у певному комунікативному просторі, що представляє міжособистісні стосунки – інтеракцію, тому в художньому тексті до-

кір переважно вербалізований. Ідентифікувати цей жанр у досліджуваних текстах можна за допомогою таких спеціальних вказівок: *сказав з докором, дорікнув, докірливо промовив* і т. д. Наведемо приклад:

Марійка стояла біля розчахнутих навстіж воріт, чекала, закутавшись у вовняну картату хустку.

Серце підстрибнуло, закалатало. Я вискочила з машини, не заглушивши мотора. Подруга обійняла мене, відсторонилася, аби роздивитись. Її очі сяяли.

– Чого стоїш на холоді? – дорікнула їй. – Ти ж сказала – крайня хата за розлогим дубом. Я б не заблукала!

– Хто вас, пітерських, знає! Ще трохи – і кордон. Поясній потім хлопцям на заставі, як ти опинилася у прикордонній зоні [4, с. 33].

Дієслівна лексема “дорікнула” прямо дефініціює жанрову приналежність комунікативного фрагмента. Докір, виражений за допомогою питального речення (*Чого стоїш на холоді?*), – це реакція-відповідь суб’єкта, який негативно оцінює фізичні дії свого співрозмовника (Марійка вийшла зустрічати подругу, проігнорувавши прохання не турбуватися останньої). Постпозитивна репліка експліцитного докору (*Ти ж сказала – крайня хата за розлогим дубом. Я б не заблукала!*) декодує іншу інформацію – адресат докору не довіряє адресанту. Реакція-відповідь на докір – виправдання-пояснення, висловлене в жартівливому тоні. Таким чином вербальні засоби відіграють важливу роль при реалізації жанру “докір” у художньому тексті.

“Мовлення – це основний, але не єдиний спосіб спілкування. Люди обмінюються інформацією за допомогою багатьох інших засобів – жестів, міміки, постав тіла, одягу, зачісок, запахів, навіть предметів, які їх оточують (наприклад, меблів)” [2, с. 58]. Таким чином, вичерпний аналіз жанру “докір” неможливий без розгляду і врахування ролі невербальних компонентів, оскільки “експерти з комунікації погоджуються, що невербальна комунікація є основною для розуміння значення обміну думками. Те, як ми говоримо, так само важливе, як і те, що ми го-

воримо” [18, с. 116]. В художньому тексті невербальні репрезентанти досліджуваного жанру, як і вербальні, передають інформацію, є інтенційно спрямованими та декодуються адресатом у процесі конкретної комунікативної ситуації. У досліджуваних текстах є такі вказівки на комунікативне використання невербальних засобів: *дивився з докором, в очах був докір, докірливо зітхнув* і т. д. Порівняймо:

– Цікаво, чи бачив сатана, як ми тут порядкуємо? Ти бачиш нас, господарю!!! – крикнув я, закинувши голову, розкинувши руки та оглядаючись по сторонах.

– Бачу, – пролунав голос із-під землі. Я ніби й чекав цього, однак стрепенувся від несподіванки.

– То чого не забираєш назад додому? Поглянь, скільки козаків через нас у сиру землю лягло, – сказав я вже тихо, перевівши подих. – Якби не наша намова, то цієї битви не було би!

– Дурні!!! – нараз гукнув голос, аж ми поприсідали. – Ви ще гірше наробили!

– Як це гірше? – сміливо запитав я в розпачі. – Що не так ми зробили, адже ти хотів козацькі душі?!

– Так, хотів. Але сьогодні цих козаків могли перетворити на рабів, і діти їхні стали б рабами, і діти їх дітей народилися б у рабстві. Ніхто тут про козаків не згадав би. А ви їх надихнули до боротьби за свою волю, і вони померли вільними. І діти вільними зостануться, пам’ятаючи про смерть їхню. Отак ви замість губити козацький рід, лише загартовуєте його. Дурні.

Голос пропав, не бажуючи більше з нами говорити. Я оглянувся – все було спокійно, ніхто нашої розмови не чув. Мої друзі дивилися на мене з докором, я відвернувся й лише мовив:

– Йому важко догодити [1, с. 56–57]

Інтерація відбувається між сатаною та його вірними слугами на землі, головним завданням яких було звести український народ із правильного шляху, придушити козацький дух та знищити усі моральні цінності. Результатом праці “полководець” нечистої сили незадоволений (звинування, виражене за допомогою

негативно забарвленої лексеми “дурні”, та постпозитивне пояснення *Ви ще гірше нарobili!*) – козаки “померли вільними”, тому не бажає продовжувати спілкування.

У наведеному фрагменті тексту важливе значення у перебігу комунікації належить докору, вираженого за допомогою невербального засобу – погляду, репрезентантом якого у реченні є дієслівне словосполучення *дивилися з докором*. Саме цей докір “задає старт” (тобто є комунікативним знаком) вже другому діалогу, який є “негативною оцінкою” першого. Реакція-відповідь адресата *докору* (в тексті *я*) – виправдання (*Йому важко догодити*).

Таким чином, за допомогою спеціальних вказівок відбувається чітка жанрова ідентифікація (*докір* представлений у “чистому” виді). Однак як показав матеріал дослідження, в художньому тексті часто вказівки-ідентифікатори відсутні, в результаті чого виникає проблема диференціації мовленнєвих жанрів, зокрема жанру “докір”. Така жанрова “розмитість” призводить до “переплетення” *докору* з іншими мовленнєвими жанрами, тобто до утворення “проміжних” жанрів.

Матеріал проведеного дослідження дає підстави виділити такі види трансформації щодо жанру “докір”:

1. Докір-насміхання.

– *Ну що ти, не бійся, всі народжують, а потім сміються і знову народжують. Отак і ти.*

– *Та знаю, знаю ту примовку – біль болючий, але непокаючий, але все одно... Ой, вхопилася за живіт Марійка, – знову...*

– *Що? Вже? М злякалася, аж підхопилася Анничка.*

– *Та ні-ні. От бачиш, мені кажеш не боятися, а сама чого підскочила?* [докір-насміхання] Це дитя товчється, певно, бахур буде, саме на нього надіється мій Юрко... [8, с. 211].

Репліка-запитання синтезує значення *докору* (*говорила не боятися*) та насмійки (*сама підскочила*). Одна ситуація мовлення підказує, що цей “проміжний” жанр має неконфротативний характер.

2. Докір-зауваження.

Нарешті він змішав Девіду джин з тоніком.

– *А лимон!??* [роздратування] – *зарепетував Девід. У цьому крикові була вся скорбота всесвіту. Невже, коли я приїжджаю в гості, не можна за мною доглянути?* [докір] *Коли ти до мене приїжджаєш, я завжди піклуюся, щоб усе було добре. Чому коли я приїжджаю, я маю почуватися зайвим?* [зауваження]

– *Я до тебе не приїжджаю, – слабо захищався Джеральд* [14, с. 134].

Висловлення-запитання конденсують семантику докору та зауваження. Девід протиставляє свою поведінку (*завжди піклуюся про гостя*) Джеральдовій (*у тебе відчуваюся зайвим*). Однак Джеральд докори-зауваження, висловлені в його адресу, спростовує (*я до тебе не приїжджаю*), сприймаючи зміст комунікації як псевдоінформацію.

3. Докір-образ.

У дружини тяжка неврастенія. Вона щомиті зривається, вчора перець у пральну машину вкинула. А що я під рукою, то дістається найбільше мені.

– *Нормальні люди давно вже знайшли себе у новій реальності! – кричить вона. – Борьчин батько процвітає у бізнесі. Твій друг працює у Каліфорнії. А ти? Хто ти?! Ти про сина подумав? Він що має успадкувати твій ідіотизм?* [12, с. 154]

Дружина докоряє чоловікові за невміння *віднайти себе у новій реальності* і забезпечити сім'ю. для досягнення ілюктивної мети (*докір-образ*) адресант використовує такі мовні засоби: лексему із негативним значенням *ідіотизм*, що активізує синонімічний ряд із відповідною семантикою – *нездара, невдаха, поганий приклад* (для сина); контекстуальне протиставлення на асоціативному рівні – *нормальні люди* (*Борьчин батько, друг із Каліфорнії*) – *ти ненормальний*. Адресант, запитуючи в адресата *А ти? Хто ти?!*, імпліцитно дає відповідь – *ніхто*, яку потім експлікує – негативно конотована лексема *ідіотизм* (імпліцитно *ти – ідіот*).

4. Докір-роздратування.

– *Террі, а як ти бухаєш в Пакистані? Там же не можна.*

– *Ну, іноземцям можна. Тільки в готелі, і після того, як ти заповниш ти-*

сячу форм, де ти вписуєш, як тебе звать і як звали твого батька й діда, і підписуєшся, що ти не мусульманин, і що ти точно знаєш, що ти хочеш пива. Тоді тобі продадуть, і ти йдеш у номер його пити. Але ось ти його випив – і знову треба йти підписувати й заповнювати ці всі форми. Я один раз влаштував скандал: що ви думаєте, що за час, поки я випив ці три пива, змінилося ім'я мого діда, чи я став мусульманином? Чому я не можу підписати ці форми одразу назавжди? Ні, не можна. Щоразу ти мусиш оце все вписувати [14, с. 125–126].

Террі незадоволений сервісом обслуговування в готелі, що призводить до наростання конфронтації (докір, виражений за допомогою питального речення *Чому я не можу підписати ці форми одразу назавжди?* – роздратування, виражене за допомогою речення-відповіді з заперечною часткою *ні (Ні, не можна)* та постпозитивного пояснення *Щоразу ти мусиш оце все вписувати*).

Таким чином, як показав матеріал дослідження, докір як мовленнєвий жанр існує не тільки в “чистому” виді, а й може “переплітатися” з іншими мовленнєвими жанрами, утворюючи при цьому такі “проміжні” види: докір-насміхання, докір-зауваження, докір-образа, докір-роздратування.

1. Бакалець Я. Із сьомого дна / Ярослава Бакалець, Ярослав Ярш. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2011. – 400 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
3. Богомил Н. Речевої акт упрека / Н. Богомил // Види мовленнєвої діяльності: лінгвістичні та дидактичні аспекти : тез. доп. наук. конф. та 3-го українсько-німецького симпозіуму. – Х., 1995. – С. 59–60.
4. Вдовиченко Г. Тамдевін / Галина Вдовиченко. – К., 2010. – 202 с.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / авт.-уклад. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.
6. Гримич М. Варфоломієва ніч / Марина Гримич. – Львів : Кальварія, 2002. – 160 с.
7. Дерпак О. В. Конфронтативні мовленнєві жанри: комунікативно-прагматичний та мовні аспекти : (на матеріалі української, англійської та польської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / О. В. Дерпак. – К., 2005. – 20 с.
8. Дзюба М. Ранець для крил / Марія Дзюба. – Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2007. – 340 с.
9. Дубровская Т. В. Некоторые прагматические характеристики речевых жанров “осуждение” и “обвинение” / Т. В. Дубровская, М. А. Кормилицына // Жанры речи : сборник научных статей. – Саратов : Колледж, 2002. – Вып. 3. – С. 272–282.
10. Етимологічний словник української мови: у 7 т. Т. 2 / авт.-уклад. О. С. Мельничука, В. Т. Коломійця, О. Б. Ткаченко. – К. : Наукова думка, 1985. – 570 с.
11. Етимологічний словник української мови : у 7 т. Т. 3 / авт.-уклад. О. С. Мельничука, В. Т. Коломійця, О. Б. Ткаченко. – К. : Наукова думка, 1989. – 549 с.
12. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
13. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 57000 слов / под ред. докт. филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. – 13-е изд., испр. – М. : Рус. язык, 1981. – 860 с.
14. Пиркало С. Не думай про червоне: роман не для молодшого шкільного віку / Світлана Пиркало. – 2-е вид. – К. : Факт, 2006. – 306 с.
15. Полякова Е. В. Письмо-упрек / Е. В. Полякова // Жанры речи : сборник научных статей. – Саратов : Колледж, 1999. – Вып. 2. – С. 287–291.
16. Шаховский В. И. Ложь (вранье) как речевой жанр (к теории жанрообразующих признаков) / В. И. Шаховский // Жанры речи : сборник научных статей. – Саратов : Колледж, 2005. – Вып. 4. – С. 220–243.
17. Ярмаркина Г. М. Жанр просьбы в неофициальном общении: риторический аспект / Г. М. Ярмаркина // Жанры речи : сб. науч. статей. – Саратов : Колледж, 2002. – Вып. 3. – С. 262–268.
18. Pearson, Nelson Understanding and Sharing: an Introduction to Speech Communication. – Wisconsin, 1994. – 497.

В статтє основне внимание сосредоточено на исследовании особенностей трансформации упрека в другие жанры в художественном тексте, определены и охарактеризованы их виды.

Ключевые слова: *упрек, жанр, художественный текст, трансформация, идентификация.*

The article focuses on basic research features reproach transformation into other genres in fiction, defined and characterized their types.

Keywords: *reproach, genre, artistic text, transformation, identification.*

АКЦІОНАЛЬНІ ВЛАСНЕ-НЕВЕРБАЛЬНІ КОМПОНЕНТИ
У ДРАМАТИЧНОМУ ТЕКСТІ
(на матеріалі творів С. Яричевського)

У статті зроблено спробу розмежувати основні проблеми дослідження вербальної та невербальної інформації у драматичному тексті, що зrealізована акціонально-вербальною діяльністю персонажів драматичного твору. Запропоновано класифікацію акціональних власне-невербальних ремарок, у якій враховано функції, розташування та будову цих мовних одиниць.

Ключові слова: драматичний текст, драматичний твір, ремарка, акціональні ремарки, власне-невербальні одиниці.

У сучасній лінгвістиці комунікація осмислюється у площині інтегральної тріади вербальності, паралінгвістики та невербальності [8]. Невербальні знаки в інтеграції з вербальними сприяють адекватному порозумінню в спілкуванні. Вербальна комунікація будується на словесних знаках, символах, репрезентованих в усному та писемному мовленні. Невербальна комунікація корелює з позаалфавітними знаками та номінаціями-вербалізаторами.

В умовах словесної комунікації набуває актуальності дослідження особливостей мовної інтерпретації невербальної поведінки як емоційно інформативного та важливого за прагматичною спрямованістю складника процесу спілкування. Спектр невербальних засобів широкий: допоміжні звукові елементи, що супроводжують мовлення, жести, міміка, ситуації, які супроводять спілкування і беруть участь у передаванні інформації.

Г. М. Андрєєва зазначає, що “мова є універсальним засобом комунікації, оскільки при передачі інформації за допомогою мови найменше втрачається зміст повідомлення” [1, с. 89]. До вербальних компонентів відносять “засоби мовного коду, тобто слова, словосполучення, речення (повідомлення), тексти, за допомогою яких передається інформація”. “Вербальні компоненти – найважливіші складові комунікативного акту, оскільки саме вони в нормальному (неспеціалізованому) міжособистісному спілкуванні виступають основними носіями значень (сміслів) повідомлень” [2, с. 57–58].

О.Л. Каменська стверджує, що “основним засобом вербальної комунікації є текст, який породжується відправником повідомлення та сприймається реципієнтом” [6, с. 68]. Г.М. Андрєєва зазначає, що “за допомогою мови відбувається кодування і декодування інформації: комунікатор у процесі говоріння кодує, а реципієнт у процесі слухання декодує інформацію” [1, с. 90]. Адекватне сприймання повідомленої інформації і дозволяє говорити про гармонійний діалогічний акт. Ще Р. Якобсон навів схему, за якою “від мовця повідомлення потрапляє до слухача через канал зв’язку: повідомлення закодовано і відповідає певному контексту. Насправді ж повідомлення – це не що інше, як результат взаємодії (...) відправника і отримувача, які входять у зв’язок за допомогою коду стосовно референта” [5, с. 54].

Прагматична специфіка драматичного тексту у наявності двох реципієнтів – глядача і читача. Вважаємо за доцільне розмежувати поняття *драматичний текст* і *драматичний твір*. Глядач корелює з драматичним твором, а відтворювана на його основі сценічна дія сприймається двома шляхами – візуально і у формі реального мовлення дійових осіб (зорово-слуховий канал зв’язку). Велику роль у продукуванні драматичного твору відіграє театральність, зумовлена вербально-соматичним субкодом. Читач взаємодіє з драматичним текстом, сприймання змісту тексту відбувається внаслідок читання (зоровий канал зв’язку).

У сучасному мовознавстві драматичний текст є одним з найцікавіших об’єктів

дослідження і вивчений у різних аспектах. У комунікативно-прагматичній парадигмі драматичний текст визначено як специфічний тип художнього тексту, що має свої структурно-мовленнєві особливості, зумовлені поєднанням інформаційних, прагматичних, стилістичних і когнітивних аспектів, де прагматичний аспект виявлено в мовленнєвих актах, синтаксичній організації реплік, інформаційній насиченості, іллокутивній чіткості з характерним рухом від упорядкованої просторово-часової та причиново-наслідкової організації дії, виражено через правило трьох єдностей у об'ємно-прагматичному розподілі реплік (Л.В. Солощук, Н.С. Ольховська, Я.А. Бондаренко, В.Г. Івойлова, К.А. Долініна, Н.М. Сафанова, А. Кеннеді). У межах лінгвокогнітивного підходу драму трактовано як процес і продукт стилізованої й типізованої мовленнєво-розумової діяльності та фізичної активності персонажів, що виступає засобом розкриття задуму адресанта, відображає ментальність, особливості мовлення представників мовного соціуму та усвідомлення драматургом навколишньої дійсності (Х.В. Старовойтова, Р. Кортні). У лінгвостилістичному аспекті драму розглянуто як продукт діяльності, що розкриває актуальні моральні, етичні й естетичні проблеми певної епохи, результат набору слів, форм, конструкцій, що залежать від змісту задуму, законів та можливостей мови (А.Г. Бакланова, М.Г. Горюнова, Н.А. Мостова, С.С. Беркнер, Н.В. Возненко, Л.Ф. Толмачова). У руслі гендерної лінгвістики Н.Д. Борисенко розглядає драматичний текст як продукт діяльності автора, в якому втілено мовне і мовленнєве відображення комунікативних стереотипів, зумовлених гендером і притаманних суспільству, членом якого є автор. В.Г. Ніконова, з огляду на поетикокогнітивний аспект, визначає драматичний текст як сукупність мовних і ментальних структур художнього світу письменника, результат складного процесу індивідуально-авторської інтерпретації реального світу, зумовленого історичними та культурними традиціями певної епохи, а також вимогами жанру трагедії як типу тексту.

Наш погляд ґрунтується на розгляді драматичного тексту як складної семіотичної одиниці, з чітко розмежованим мовленням персонажів (вербальна комунікація) та автора (невербальна інформація), які разом створюють інформаційний канал між комунікантами, автором і читачем. Подвійне кодування інформаційного каналу, направлене не лише на реципієнта, але й на персонажів, виявляє різновекторну прагматику твору.

Якщо текстову тканину художнього твору формує синтез мовлення персонажів та автора у формі роздумів, описів, розповідей, то у драматичному тексті чітко розмежовані дві форми мовленнєвої тканини. Авторське мовлення реалізують *ремарки* (від грец. *remargue* – помітка, примітка) – пояснення у тексті драматичного твору про час і обстановку, в якій відбувається дія, про вік, вигляд, міміку, жести, інтонацію голосу персонажів, про їхній психологічний стан, вчинки тощо [10, с. 587]. Ремарки можуть мати різну лінгвальну природу: *ремарки-словоформи*, *ремарки-словосполучення*, *ремарки-речення*, *ремарки-дискурси*. За розміщенням у драматичному тексті розрізняють *інтродуктивні* та *супровідні* ремарки. *Інтродуктивні* ремарки відкривають сцену, готують глядача (читача) до сприймання подій. *Супровідні* ремарки проникають у діалоги чи супроводжують репліки дійових осіб, сприяють просуванню сценічного розвитку дій.

Лінгвостилістичний аналіз авторської мови у драматичному тексті дозволив виділити такі текстові функції ремарок, як *презентативно-номінативна*, *ущільнювальна*, *підсилювальна*, *уточнювальна*, *дублювальна*, *експозиційна*, *завершувальна*.

З огляду на специфіку драми, беручи до уваги усталеність терміна *невербальна комунікація*, у драматичному тексті супровідні ремарки розподіляємо на дві групи: 1) *ремарки, що фіксують дії персонажів (акціональні)*; 2) *ремарки, які характеризують мовлення персонажів (мовленнєві)*. Перша група авторських приміток репрезентує *власне-невербальні* та *невласне-невербальні* комунікативні компоненти. Се-

ред *власне-невербальних* компонентів розглядаємо *кінесичні* (жести, міміка, постава, поза, візуальний контакт) та *проксемічні* (комунікативно значущі зміни особистого простору мовців відносно один одного) складники мовленнєвого акту. *Невласне-невербальні* компоненти вказують на дії з предметами та фізіологічні акти. Другу групу ремарок, що характеризують мовлення персонажів, ілюструють *просодичні* (голосові характеристики: темп, тембр, висота, гучність тощо) та *екстралінгвальні* (використання у мовленні пауз, покашлювання, сміху, позіхань, плачу тощо) комунікативні складники. Okремо розглядаємо *надвербальні засоби*, репрезентовані *інтродуктивними* ремарками, які відображають статичні характеристики середовища, де має відбуватися дія, вказують на час дії, місце подій, слугують для детального опису зовнішнього вигляду персонажів, виконуючи розповідну (ознайомлювальну, інформативну) функцію.

До супровідних акціональних власне-невербальних засобів належать кінесичні та проксемічні ремарки.

Поняття невербальних засобів спілкування, як відомо, охоплює широке коло комунікативно значущих немовленнєвих знаків. Сукупність таких засобів комунікації, як жести, пози, рухи тіла, позначається терміном *кінесика* (грецьк. "рух"). Одиниці кінесики називають *кінемами*. Іноді виділяють окремо мімічні засоби комунікації – вираз обличчя, погляд і ін., але найчастіше їх розглядають у складі кінесичних засобів, оскільки вони, як і жести, відрізняються динамічністю. Оскільки центральними елементами в цій системі є одиниці кінесики (системи тілесної техніки), ми зосередимо увагу саме на кінемах, або жестах (у широкому сенсі). Під кінемою ми розуміємо "значущі рухи рук, ніг, корпусу чи обличчя" [3, с. 46], уключені у процес мовленнєвої комунікації й наділені здатністю передавати в цьому процесі певну інформацію.

У ремарках до драм С. Яричевський використовує весь спектр жестів, притаманний спілкуванню. З-поміж *власне-не-*

вербальних кінесичних засобів у п'есі С. Яричевського фіксуємо найчастіше такі, що пов'язані з моторикою голови, вони свідчать про роздуми комуніканта, містять указівку на ставлення комуніканта як до співрозмовника та його поведінки, так і до інформації, яку він передає: згода, заперечення (*кивнути головою*), незадоволення (*робити неохочу міну*): СТЕПАН: Ех блазень ти, блазень! (*Киває головою*). (Бояг., с. 430); ГАНЦЯ (*робить неохочу міну*): Я не хочу двох! Я люблю єдного! (*Виходить спішно*) (С. Яр., с. 284).

Атрибутом зустрічі чи прощання є рукостискання. Тактильний засіб вказує на добре ставлення співбесідників один до одного, як-от: ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ (*подаючи руку Ярославу*): Я дякую вам обоїм за пам'ять. А! Мої панове юристи, добродію (*до Замашистого подаючи руку*). А як там проживаєте? Candidate quarti anni, кандидате четвертого року, добродію (*до Пчолу, подаючи руку*). (С. Яр., с. 284); ЮЛІАН: Несогірші, правда? (*До Степана*). Послухай мене, практичного чоловіка: помолися до Преображення Господнього, може, і ти преобразишся, змінишся з твоїми ідеями принципами et caetera bomba. Може, стане ся те чудо! (*Простяга на прощання руку до Степана*) (С. Яр., с. 433).

Доволі частотним є звертання автора й до кінеми рукостискання. Належачи до етикетних, вона (та її номінації) не тільки відображає норми поведінки, прийняті в певному суспільстві, але й характеризує персонажа. У буковинців кінця ХІХ – поч. ХХ ст. поцілунок у руку був однією з форм подяки, виявом шанування та прихильності до людини з вищим соціальним статусом. Напр.: ЛІКАР: Цілую руці, пані добродійка! (*Пракседа подає руку, він цілує. До Олі.*) Моє поважання. (*Оля подає руку*). А що ж тут такого у панства? Ага, бачу. Пан добродій щось хворий. Побачимо, пізнаємо (С. Яр., с. 261).

Деякі ремарки передбачають пафосну манеру або спосіб передавання почуттів, які характеризуються емоційним піднесенням, натхненням: *кладе праву руку на серці, підносячи правицю*. Напр.: ЛЮ-

БОВ ВІТЧИНИ: Я одну лиш пісню знаю, Все її собі співаю: (*Кладе праву руку на серці і, звернена до України, говорить з чуттям глибоким*): Красна ти, прекрасна, руська мамо! (С. Яр., с. 294); ПАТЕР (*відносячи правицю*): Благословлю такі слова, бо magis quam hominibus hominibus oportet Deo oboedire! (С. Яр., с. 356).

Поклони також є елементами невербальної поведінки, – це жести, різні за формою, значенням та сферами вживання. У мовознавчій літературі за ознакою “типова ситуація вживання жесту” розрізняють побутові (світські) поклони, церемоніальні (ритуальні) та релігійні поклони [4, с. 35]. Побутові поклони маркують соціальні позиції учасників міжособистісної комунікації.

У драматичному тексті, як правило, подібні жести виконуються в типових ситуаціях етикетного спілкування, тобто при привітанні, прощанні, вираженні вдячності, проханні, вибаченні, згоді: ШМУЛЬ: То я можу відійти! Дай Боже здоров'я (*кланяєсь раз в раз*). Покланяюсь панам! Добраніч! (*Виходить*) (С. Яр., с. 257).

В асиметричних ситуаціях спілкування поклін разом із значенням поваги позначає ще й поклоніння перед вищим, визнання нерівноправності, покірливості, смиренності, тому цей жест маркує соціально-підлеглого комуніканта. Наприклад, художній текст засвідчує, що спілкування з особою, вищою за соціальним статусом, завжди супроводжувалося поклоном як обов'язковим елементом комунікації: *з поклоном, кланяється до землі, паде на коліна, паде в ноги, кланяються низько, кланяючися, похиляють списи і прапори вниз, відклонюється, кланяються низько*: СЕЛІМ (*з поклоном*): Великий Аллах і його пророк! До великих діл відай сотворений Аллахом отсей молодець! (С. Яр., с. 394); СЕЛІМ (*кланяється ханові до землі*): Звісне народам світило твоєї мудрості, могутній пане (С. Яр., с. 396); НАРОД (*кланяється низько*): Слава князеві-володареві, слава! (*Князь усміхається приязно*) (С. Яр., с. 417).

Важливим аспектом у мові тіла є очі, погляд та зоровий контакт. Для комуніка-

тивної ситуації роль погляду важко переоцінити, оскільки він передає багато інформації, зокрема, сигналізує про істинні емоції, почуття й переживання людини [7, с. 14–16]. У процесі комунікації вираз очей передає широку гаму емоцій, психологічний стан людини, її найрізноманітніші почуття: неприязнь, увагу, зневагу, захоплення, сором, здивування, тривогу та ін. Наприклад: ОЛЯ: Ні, Які ж бо ви недобрі! Чи ж не могли вони отак зі собою побратись та й жити в гаразді? (*Дивиться значущо на Ярослава*). Чи ж не краще? (С. Яр., с. 223); ОЛЯ: От возьмім наші відносини! Ви не хотіли б бути на місці рибалки... Правда що ні? (*Дивиться йому щиро в очі*) (С. Яр., с. 224); ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ (*глядиць здивовано на обох*): Казала, добродію? (С. Яр., с. 229).

Фактичний матеріал засвідчує й фразеологізми у складі невербальних підсилювальних компонентів-ремарок. Напр.: ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ (*вибалушив очі*): Що? Коли то було? Місяць і сонце світили разом? А то кумедно, добродію. (С. Яр., с. 230). У Словнику фразеологізмів вираз *вибалушувати очі* має значення *тільки, уважно або з цікавістю дивитися на кого, що-небудь* [СФУМ, с. 233]. Засвідчено і фразеологічну модифіковану кінему *зміряти з ніг до голови*: МАРИСЯ (*мірить його від стіп до голови*): Що? Або ж все ваш товариш, пан Пчола? (С. Яр., с. 245). Лінгвалізовані фразеологічні компоненти невербальної комунікації вказують на емоційний стан не тільки героїв твору, а й самого автора.

Отже, кінеми створюють повноцінний характер персонажа шляхом неодноразової вказівки на характерні особливості його поведінки, виконуючи при цьому роль характерологічної деталі.

Важливе значення для перебігу комунікації має простір, у межах якого перебувають її учасники. *Проксемічні*, тобто просторові параметри в процесі спілкування, також мають комунікативну значущість. Вони сигналізують про стосунки між комунікантами. Як зазначає Г. Ю. Крейдлін, існують стійкі кореляції між емоцій-

ним станом людини і характеристиками комунікативного простору [3, с. 111].

У п'єсах С. Яричевського відсутні проксемічні засоби, які б вказували на дистанцію комунікативних партнерів. Проте з-поміж проксемічних складників невербальної комунікації слід розглядати такі дієслівні лексеми-ремарки, як *приступати, входити, виступати, підступати, сходити, прискакувати, наближатися*. Напр.: ЯРОСЛАВ (*встає, приступає до Пракседі і цілує її в руку*): Цілую руку пані добродійки! (С. Яр., с. 224); ГАНЦЯ (*з лялькою приступає до Добровольського*): А татко мені не купив нічого? (С. Яр., с. 284); КОБЗАР (*наближається до князя і, закриваючись від нього, цілує правицю*): О, пане мій! Я пережив багато, так багато, що відучився вже і дивуватись! (С. Яр., с. 413).

Отже, вербальну комунікацію (мовленням персонажів) і невербальну (авторське мовлення) драматичного тексту реалізує акціонально-вербальна діяльність персонажів п'єси. Вербальна та невербальна інформація утворює своєрідний малюнок драматичних текстів. Невербальна комунікація (кінесичні засоби) підсилює питальні та окличні конструкції, розмовні штампи, дублює вербальні компоненти, звуконаслідувальні слова. Проксемічні складники мовленнєвого акту відображають комунікативно значущі зміни особистого простору мовців.

В статье сделана попытка разграничить основные проблемы исследования вербальной и невербальной информации в драматическом тексте, которая реализованная акционально-вербальной деятельностью персонажей драматического произведения. Предложена классификация акциональных собственно-невербальных ремарок, в которой учтены функции, расположение и строение этих языковых единиц.

Ключевые слова: драматический текст, драматическое произведение, ремарка, акциональные ремарки, собственно-невербальные единицы.

The main problems of verbal and non-verbal information in dramatic text are described in the article. Classification of the action of non-verbal remarks which take into account features, location and structure of language units is discovered in the article.

Keywords: drama text, drama piece, remark, action remarks, non-verbal components.

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 366 с.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: учебник / Ф. С. Бацевич. – К.: Вид. центр “Академія”, 2004. – 344 с.
3. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 529 с.
4. Крейдлин Г. Е. Внутряязыковая типология невербальных единиц: бытовые поклоны / Г. Е. Крейдлин, Е. Б. Морозова // Вопросы языкознания. – 2004. – № 4. – С. 34–47.
5. Общая риторика / Ж. Дюбуа, Ф. Пир, А. Тринон и др.; общ. ред. и вступ. ст. А. К. Авеличева; пер. с фр.. – М.: Прогресс, 1986. – 392 с.
6. Проблемы коммуникативной лингвистики / редкол.: Ольховиков Б. А. (отв. ред.) и др. – М.: Б. и., 1982. – 192 с.
7. Трофимюк О. М. Невербальні засоби вираження емоційного стану “інтерес” (на матеріалі англійської прози) / О. М. Трофимюк // Наукові записки [Національного університету “Острозька академія”]. – 2012. – Вип. 24. – С. 277–278. – (Сер.: Філологічна).
8. Poyatos F. New Perspectives in Nonverbal Communication: Studies Cultural Anthropology, Social Psychology, Linguistics, Literature and Semiotics Text. / F. Poyatos. – Oxford: Pergamon Press, 1983. – 361 p.

Список умовних скорочень

- СБГ – Словник буковинських говірок / За ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
С. Яр. – Яричевський Сильвестер. Твори: у 2 т. Т. 2. / Сильвестер Яричевський / [упоряд. Магдаліна Ласло-Куцук. – Бухарест: Критеріон, 1978. – 503 с.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНФЛІКТОГЕННОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛЕКСИЧНИХ ПОВТОРІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МАЛІЙ ПРОЗІ

У статті окреслено підходи учених стосовно інтерпретації поняття “вербальний конфлікт”, проаналізовано лексичний повтор з погляду реалізації ним конфліктогенного потенціалу у конфронтаційній міжперсонажній комунікації.

Ключові слова: вербальний конфлікт, лексичний повтор, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, комунікативна інтенція.

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки характеризується проекцією на дослідження процесів інтерактивної взаємодії, зокрема її конфронтаційного аспекту, оскільки вербальну комунікацію не можна розглядати як зразок еталонного спілкування між партнерами. Адже часто експлікація інтенцій адресанта, використання ним конфронтаційних комунікативних стратегій (КС) і тактик (КТ), переходу комунікативного ходу не сприяють гармонізації спілкування. Як наслідок, виникають збої при продукції чи рецепції мовленнєвого продукту. Частина їх веде до порушення мовленнєвої конгруенції і має конфліктогенний потенціал. Окреслення лінгвістичних засобів експлікації конфронтаційної комунікації у художньому тексті є вагомим аспектом сучасних лінгвістичних студій.

Тому **актуальність** теми нашого дослідження зумовлена необхідністю аналізу особливостей міжперсонажної комунікації, відбитої у малій прозі, крізь призму означення ролі лексичних повторів (ЛП) у конфліктних комунікативних ситуаціях.

Мета роботи – дослідити ЛП у персонажній комунікації з погляду реалізації ним конфліктогенного потенціалу. Мета передбачає виконання таких **завдань**:

- висвітлити підходи учених щодо інтерпретації вербальних конфліктів;
- охарактеризувати лексичний повтор як засіб формування та вираження КС і КТ у конфліктній комунікації.

Як уже зазначалося, вербальне спілкування не можна зводити до процесу прийому-передачі кодованого повідомлення від одного мовця до іншого: воно насамперед передбачає досягнення такого

порозуміння між особистостями, яке сприяло б успішній комунікативній діяльності, а отже, уникненню конфліктів [6, с. 30], оскільки саме він є тим лінгвістичним феноменом, який свідчить про непорозуміння між учасниками спілкування у процесі інтерактивної взаємодії. Досліджуючи конфлікт, учені відзначають, що він відсутній у двох випадках: при ідеально налагодженій інтеракції на основі повної взаємовідповідності стратегічних і тактичних інтересів комунікантів і за відсутності будь-якого контакту між ними [11, с. 128]. Основними причинами його виникнення є [11, с. 130–135]:

- порушення нормативних обмежень соціального характеру;
- вербально-когнітивні розбіжності адресанта й адресата.

Незважаючи на синкретизм в інтерпретації поняття “конфлікт”, усе ж окреслимо найважливіші підходи щодо тлумачення цього терміна. Дослідники розуміють вербальний конфлікт як:

- порушення процесу людського спілкування за допомогою природної мови, за якого один із комунікантів не повністю або взагалі не розуміє іншого, негативно ставиться до його манери мовленнєвої поведінки, вербально-когнітивної бази чи до знаків, що використовуються в акті спілкування [14, с. 288];
- модель міжособистісної взаємодії адресанта та адресата, в основу якої покладено реальні або ілюзорні суперечності цілей комунікантів при спробі їх вирішення на фоні гострих емоційних станів [10, с. 69];
- інвективне функціонування мови, мовленнєву маніпуляцію, мовленнєву агресію [12, с. 266];

– інтерпретаційний конфлікт автора й адресата, антиномії плану вираження і плану змісту [1, с. 82];

– зіткнення інтенційно-прагматичних смислів мовленнєвого твору із системним значенням [1, с. 83].

Отже, ВК існує як феномен інтеракції між комунікантами, оскільки останні є не ідеальними моделями, а реальними мовними особистостями, неконгруентними один до одного в соціальному, психічному та відповідно мовному відношенні [13, с. 251].

Підсумовуючи сказане, інтерпретуємо **вербальний конфлікт** як девіантну модель адресантно-адресатної комунікативної взаємодії, де мовні й позамовні дії учасників спілкування взаємно чи односторонньо спрямовані на досягнення комунікативної мети шляхом конфронтації з партнером.

Основний засіб впливу – дисенсус (незгода), причому спосіб впливу на волю та емоційну сфери адресата – прямий, через експліцитне вираження мовленнєвих інтенцій. Таким чином, метою комунікативної взаємодії є завдання моральної шкоди комунікативному партнерові, бажання вплинути власними емоціями на формування повідомлення адресата [10, с. 69].

При цьому зауважимо, що вибір стратегій і тактик у некооперативно зорієнтованому процесі інтеракції залежить від багатьох чинників, зокрема від:

1) історії конфлікту: ступеня його інтенсивності, рівня розвитку, темпоральних і локальних характеристик, можливих наслідків подальшого розгортання конфлікту;

2) співвідношення соціальних ролей партнерів;

3) особистих якостей комунікантів: їхнього темпераменту, характеру, моральних цінностей, настрою, емоцій [8, с. 83–86].

На основі мовленнєвих стратегій конфліктної поведінки виокремлюємо інвективний, куртуазний та раціонально-евристичний типи мовних особистостей. Для інвективного характерною мовленнєвою стратегією є пряма вербальна агресія,

куртуазного – емоція образи (+етикет), для раціонально-евристичного – здоровий глузд та іронія [9, с. 197–200]. Особливої уваги мовознавців потребує грубість як система комунікативних стратегій і тактик, що використовуються у реальному спілкуванні і націлені на створення конфліктної комунікації [4, с. 258].

Матеріал дослідження дає підстави зробити припущення, що лексичний повтор як засіб вираження комунікативних стратегій і тактик є релевантним конфліктогенним фактором, під яким розуміємо явище мовної системи/структури (елемент, одиницю, конструкцію), яке негативно характеризує комуніканта (мовну особистість) з лінгвального, паралінгвістичного та екстралінгвального боків, із соціальних, культурних, етнічних, психологічних, власне мовленнєвих та інших позицій, так чи інакше перетинаючи усю систему мови. Послідовно проводячи думку про розрізнення в комунікативно-функціональному підході до мовних явищ соціолінгвістичного (комунікативного), психолінгвістичного (когнітивного) та інтралінгвістичного (конструктивного) характеру, ми розподіляємо конфліктогенні чинники відповідно на три групи:

1) соціолінгвістичні;

2) психолінгвістичні;

3) інтралінгвістичні (синхронічні знакові деформації, експонентні, семантичні, парадигматичні та ін.) [14, с. 288].

У нашому дослідженні беремо до уваги семантичні, парадигматичні та синтагматичні синхронічні знакові деформації, що є перспективами майбутнього конфлікту.

Простежимо особливості функціонування повтору лексем як виразника конфліктної персональної взаємодії в сучасній українській малій прозі: *“Він тихо проказав: – **Ти даси мені спокій?** / – **Ну?** / – **Ти даси мені спокій? Ти даси мені дихнути? Ти куди моє доміно заховала... **Де доміно?** / – **У тебе ще є дочка. Ти навіть не знаєш, що вона загоряє.** / – **Де, я питаю, доміно? Нехай загоряє на здоров'я.**”*** (с. 150 “Немає”, Б. Жолдак) [5]. Налаштування комунікантів – взаємно конфрон-

таційне. Вербальний конфлікт спровокований різновекторністю інтенцій кожного з подружжя: чоловік, стомлений щоденними побутовими турботами, зовсім забуває про сім'ю, оскільки навіть не знає, чим цікавиться його дочка.

Синтез двократного синтаксичного (*“Ти даси мені спокій?”*) та синонімічного лексичного повторів (*“Ти даси мені спокій? ... Ти даси мені дихнути?”*) сприяє втіленню квестивної локальної інтенції (КТ – риторичного запитання) та глобальної – бажання звернути увагу дружини на власну втому.

Детермінантою загострення конфлікту є повтор квестива *“де доміно?”*. Використовуючи його, продуцент конфлікту (чоловік) показує свою байдужість щодо зауважень дружини. Бачимо, що накладання лексичного та синтаксичного повторів в одному прикладі є ревілентом вербального конфлікту.

Індивідуальний когнітивний простір (ситуативна, спонтанна мікропресупозиція) порушується ще до того. Порівняємо: *“– Ти дурень, ти не знаєш, чим цікавиться твоя дочка, чим вона живе? / – На більшій території температура, без істотних осадків, вітер помірний, небо ясне, – сказав диктор. / – Я тебе питаю, чи ти знаєш, чим живе твоя дочка? / – Знаю. / – Ну? ... / – Ну? ... / – Ну...”* (с. 149–150, “Немає” Б. Жолдак) [5]. Комунікативний шум спричинює зовнішній фактор – голос телевізійного диктора (*“– На більшій території температура, без істотних осадків, вітер помірний, небо ясне, – сказав диктор.”*), як наслідок, – відсутній візуальний канал сприймання повідомлення адресатом. Чинником розвитку конфлікту між подружжям виступає трикратний лексичний повтор *“Ну?”* підсилений синтаксичним повтором *“– ...чим цікавиться твоя дочка”* з синонімічною змінною *“...чим вона живе?”*. Комунікативний тиск, вчинений домінантним комунікатором, призводить до вербального конфлікту і дозволяє кваліфікувати мовленнєві дії дружини як інвективні (характерні для інвективного типу мовної особистості).

Проаналізовані приклади доводять, що повтор лексем у сукупності із синтаксичним повтором, квестивами та ентропією є виразником вербального конфлікту.

Розглянемо приклад, де вербальний конфлікт розвивається в умовах дитячої комунікації: *“Ще того-таки дня Місько не витримав і лягнув: – А все-таки я сильніше її люблю. / – Чому ти? – обурився я. – Ми ж домовлялися, що будем любити її однаково. / – Але я сильніше. / – **Неправда!** / – **А от і правда!** Ти б міг заради неї **вмерти?** / – **Вмерти?** – я задумався. Баця розповідала, що померлі живуть на небі. Я глянув на небо – воно було чисте й порожнє. Там навіть не було будки з морозивом. Ні, вмирати якось не хотілося. Але ж не міг я признатися в цьому! – **Вмерти?** – перепитав я. – **Запросто.**”* (с. 40, “Граната на двох”, Ю. Винничук) [5]. Обидва комунікатори характеризуються монотактичністю – прагнуть продемонструвати свою перевагу над співрозмовником. Причиною дитячої суперечки є збіг загальних інтенційних векторів – обидва закохані у Нуську і намагаються довести один одному силу власних почуттів до подруги.

Поданий комунікативний блок означений використанням антонімічного повтору лексем (*“права-неправа”*) та повтору квестива *“вмерти”* учасниками спілкування. Проаналізуємо кожен з них: редуплікація лексем *“права-неправа”* є, на наш погляд, сигналом загострення конфлікту, оскільки маркує протиріччя, заперечення. Вектор конфлікту різко змінюється із застосуванням повних модальних конструкцій (питання, які передбачають відповідь “так – ні”): *“–... Ти б міг заради неї вмерти?”*. Повтор лексеми *“вмерти”*, застосований у комунікативному ході адресата, є репрезентантом КТ перепитування: повторюючись, співрозмовник робить паузу, і, таким чином, з’являється додатковий час для роздумів (*“я задумався. Баця розповідала, що померлі живуть на небі. Я глянув на небо – воно було чисте й порожнє. Там навіть не було будки з морозивом. Ні, вмирати якось не хотілося. Але ж не міг я признатися в цьому!”*). На-

ступний повтор лексеми **“вмерти”** є експліцитним репрезентантом КТ перепитування та імпліцитним – маніпулятивної КТ прирівнювання мовця до адресата (тобто можеш ти померти, могу і я).

Як уже зазначалося, у процесі свого розвитку конфлікт проходить декілька етапів: передконфліктну ситуацію (латентний період) – інцидент (це збіг обставин, що є приводом до конфлікту) – ескалацію – кульмінацію – завершення конфлікту – постконфліктну ситуацію [8, с. 31]. Порівняймо: *“– Арифметику, громадянку пасажира, ви, я гадаю, у школі вивчали? / Їй здалося, що вона висить у повітрі. / – Вивчали, я питаю вас? / ... / – Я арифметику вивчала, Мегедь. / – Так, тут я вам не Мегедь, я на роботі. Так от, – він виразно помахав продірявленою папірчиною, – контрольний пробив. А це ось – ваш талон. Ну що, кількість дірок однакова? / Він уперше не заїкався. / – Боже ж мій, я зараз проб’ю... – почервоніла вона ще дужче. / – Ні, дірки не однакові, – зважив лисуватий пасажир. / – ...ви обманюєте контролера, ось, – Мегедь високо задер талончика, – так що давайте штраф платіть, а не “зараз проб’ю”, – лунав його голос. / ... голос свій він піднімав, доки не підніс його до крику: – Не затримуйте контролера, давайте штраф платіть! / – Як ви так можете, Мегедь... / І от нарешті вони зустрілись поглядами. Він вдихнув, але витримав. / – Три рублі. / – Три. Ось. Тут. Беріть. / – Два дев’яносто вісім! – оголосив він. – Ось так! / – Ну? / – Свинопас.”* (с. 164–165 “Свинопас”, Б Жолдак) [5].

Комунікація персонажів позначена кількома конфліктними вузлами. Експліцитно вербальний конфлікт спровокований діями пасажира – ненавмисним неналежним користуванням талоном для проїзду, проте імпліцитна площина виводить нас на інший рівень розуміння конфліктної ситуації. Для інтерпретації імпліцитного смислу персонажної комунікації розглянемо ширший контекст: викладачка французької не відповіла взаємністю на почуття свого студента Мегедя.

Детермінантами розвитку конфлікту є, як бачимо, ретроспективний фактор

(спогади Мегедя про французенку), сприятливі зовнішні фактори (пасажира не пробила талон на проїзд, їй не вистачило грошей для сплати штрафу), ілюктивна мета адресанта (бажання помститись жінці).

Розглянемо детальніше повтори, використані у поданій персонажній комунікації. Редуплікації лексем **“вивчали – вивчали?”** в ініціальному комунікативному ході контролера (Мегедя) виконують актуалізаційну функцію (ілюктивна мета мовця – привернути увагу пасажирів, присоромивши давню знайому) та сигналізують про завершення етапу інвенції (задуму) конфлікту. Повтор сполучення лексем **“зараз проб’ю”** у репліці інвектора (продуцента крику) носить характер глузування з адресата, і разом з тонально підсиленням (*“голос свій він піднімав, доки не підніс його до крику”*) синтаксичним повтором **“давайте штраф платіть”** маркує кульмінацію конфлікту – етап загострення суперечки між персонажами.

Повтор числівника **“три”** у реактивному комунікативному ході інвектума (слухача крику) з навмисними паузами свідчить про образу на адресата, так званий куртуазний тип мовної особистості..

Бачимо, що негативні естимації виникають на ґрунті спогадів та агресивної налаштованості адресата, а одним із засобів їх вираження є саме лексичний повтор.

Часто повтор лексем експлікує зредуковані ВК – тобто такі конфлікти, у яких деякі етапи зміщені або взагалі відсутні. Порівняймо: *“– Та він тебе годує! Вдягає! До школи возить! Хатку купив, а ти на нього кажеш “дядько”?! – сердиться мама.”* (с. 301 “Малюнок на замерзлому вікні”, В. Даниленко) [2] (стадії ескалація – кульмінація). *“– Я тобі іншу дам, – сказав я. / – Іншу?? – визвірився він. І тут же осікся.”* (с. 250 “На небі”, Б. Жолдак) [8] (кульмінація – припинення). *“– Жме, – процідив крізь стиснуті зуби, – жме...”* (с. 392 “Туга”, Г. Цимбалюк) [5] (латентна стадія або інцидент). *“– І ти важаєш, що ви, тобто що ти назвав сина моїм ім’ям? Моїм? Виходить, як на тебе оце-от ім’я, воно – моє, так?”*

Це ідіотське ім'я – моє?! – починаю репетувати я.” (с. 23 “Светрики”, Л. Денисенко) [3] (інцидент).

Порівняємо з прикладами, де ВК локально та темпорально обмежений: “– Та, ясно, не дзвони сюди більше, зрозуміла? ... я не знаю, хто ти така, зрозуміло тобі?”. “– І не потрібно сюди дзвонити, зрозуміло? Подруго, слухай, це все – твої проблеми, ясно? ... усвідомила ти чи ні?” (с. 36 “Провідниця”, Л. Денисенко) [3]. Комунікація характеризується обмеженням локації телефонним зв'язком, відсутністю візуального контакту. Дистантний трикратний лексичний повтор “зрозуміло” з синонімічним “усвідомила”, “ясно” маркує агресивну налаштованість адресата та редуплікація імператива “не дзвони” і “не потрібно дзвонити” втілює КТ наказу. Стадія припинення настане при умові виконання позамовних дій адресатом.

На наш погляд, не слід ототожнювати ВК з комунікативними невдачами (КН). Оскільки часто ілокутивна метою мовця може бути настанова на суперечку, висловлення незгоди з комунікативним партнером, вчинення свідомого комунікативного тиску. Натомість КН характеризується збоєм у спілкуванні, нівеляцією бажаного перлокутивного ефекту, нерозумінням адресатом інформаційної складової повідомлення адресанта. Дехто з мовознавців кваліфікує КН як неуспішний мовленнєвий акт, натомість ВК, як свідомий мовленнєвий акт, безпосередньо спроектований на конфронтацію, є успішним комунікативним актом у разі реалізації хоча б однієї з вищеназваних умов чи стадій. Порівняймо: “– **Що ти зробив!** – лається потім чиновник. – **Я ж тебе просив!** А ти що зробив – скалічив дівчину.” (с. 263 “Заручник імперіалізму” Б. Жолдак) [8] (маркерами експлікації конфлікту є підвищення тональності адресантом, авторська вказівка (“лається”), докір, реалізований синтаксичним повтором).

Матеріал дослідження доводить, що лексичний повтор виступає іманентно-

вербальною домінантою ВК, релевантним засобом експлікації його латентної стадії, інциденту, ескалації, кульмінації чи припинення, а також ревілентом прихованих конфронтаційно зумовлених інтенцій, комунікативних стратегій і тактик учасників спілкування.

1. Голев Н. Речевой “конфликт” как внутренняя форма художественного текста (на материале рассказов В. Шукшина) / Н. Голев // В. М. Шукшин. Жизнь и творчество: Тезисы докладов III Всероссийской научно-практической конференции (6–8 октября 1994 г.). – Барнаул : Изд-во АГУ, 1994. – С. 81–84.
2. Даниленко В. Сон із дзьоба стрижа : Оповідання. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2007. – 384 с.
3. Денисенко Л. Калейдоскоп часу / Денисенко Л. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 320 с.
4. Жельвис В. Грубость как регулятор коммуникативного поведения / В. Жельвис // Бытие в языке: сб. науч. тр. к 80-летию В. И. Жельвиса/ под науч. ред. д-ра фил. наук, проф. Т. Кучиной. – Ярославль, 2011. – С. 258–289.
5. Квіти в темній кімнаті: Сучасна українська новела: Найяскравіші зразки української новелістики за останні п'ятнадцять років / упоряд., передм., літ. ред. В. Даниленка. – К. : Генеза, 1997. – 432 с.
6. Морозова І. Вербальний конфлікт як основна мовленнєва тактика в діалозі / І. Морозова // Мова. – 2013. – № 19. – С. 30–33.
7. Опудало : Українська прозова сатира, гумор, іронія 80–90-х років ХХ ст. / упоряд., передм., літ. ред. В. Даниленка. – К. : Генеза, 1997. – 384 с.
8. Орлянський В. Конфліктологія : навчальний посібник / В. Орлянський. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 160 с.
9. Третьякова В. Конфликт глазами лингвиста / В. Третьякова // Юрислингвистика–2 : русский язык в его естественном и юридическом бытии. – Барнаул, 2000. – С. 127–140.
10. Форманова С. Мовленнєвий конфлікт у сфері вербальної комунікації / С. Форманова // Функциональная лингвистика : науч. журнал. – Симферополь, 2012. – № 4. – С. 266–268.
11. Чайка Л. Вербальний конфлікт: результати та перспективи досліджень / Л. Чайка // Лінгвістика ХХІ століття : нові дослідження і перспективи. – 2009. – № 3. – С. 250–257.
12. Чайка Л. Дискурсивні аспекти породження вербальних конфліктів та їх конфліктогенні чинники / Л. Чайка // Лінгвістика ХХІ століття : нові дослідження і перспективи. – К. : Логос, 2011. – С. 288–294.

В статье очерчены подходы ученых относительно интерпретации понятия “вербальный конфликт”, проанализирован лексический повтор с точки зрения реализации им конфликтного потенциала в конфронтационной коммуникации между персонажами.

Ключевые слова: вербальный конфликт, лексический повтор, коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, коммуникативная интенция.

In the article outlined approaches of scientists in relation to interpretation of concept “verbal conflict”, lexical repetition is analysed from point of realization them of conflict-potential in confrontation communication.

Keywords: verbal conflict, lexical repetition, communicative strategy, communicative tactic, communicative intention.

УДК 81: 17+504
ББК 81.002.3

Марія Федурко

ЕКОЛОГІЯ МОВИ В КОНТЕКСТІ МОРАЛІ

У статті йдеться про взаємозв'язок мови й духовного життя як окремої людини так і суспільства в цілому. Наголошено, що кожен носій мови має творити власне мовлення за законами добра і краси.

Ключові слова: мова, мораль, моральні імперативи, мовленнєвий вчинок, лихослів'я, інвективна лексика

Постановка проблеми. Про роль мови в житті окремої людини, нації, людства в цілому сказано й написано немало і здавна – від Сократового “Заговори, щоб я тебе побачив” до сучасних розлогих трактатів про життєдайну силу рідної мови. У них переконливо доведено: мова тісно пов'язана з розвитком індивіда та з національним поступом; вона не лише результат творчих потуг людини, а сама творить і людину, і народ, і людство. “Немає, – каже Ярослав Радевич-Винницький, – виразнішої ікони народу, ніж створена ним його мова. Є в ній щось містичне, не до кінця збагненне, є в ній сила, що не дає народові заблукати на шляхах історії, що творить з народу націю й обіцяє їй вічність. Ця ж сила, підносячись над класами і станами, між віровизнаннями й соціальними доктринами, над партіями і кланами, є потужним чинником консолідації народу, чинником усвідомлення людиною належності до національної родини, а тим самим до людства, що складається не із окремих людей, а з національних спільнот” [12, с. 84]. Таке розуміння мови – витвір не єдино сучасної лінгвофілософської думки, порівняймо, з одного боку, тезу давньоруського книжника: “Словомъ бо погибають многие царства, и злая и добрая

сотворяются” [Цит. за 1, с. 11], а з другого, – потєбнянське “Якщо об'єднання людства за мовою і загалом за народністю було б можливе, то воно було б згубне для загальнолюдської думки, як заміна багатьох відчуттів одним...” [11, с. 229].

Коли людина відчуває матерію рідної мови, розуміє її дух, вловлює амплітуди її смислів, зрештою, сама породжує-творить їх, тоді вона має право вслід за поетом Дмитром Павличком виснувати:

Моя ти пісня, сила і відвага.

Моє вселюдське й мамине ім'я.

Тобою палахтить душа моя.

Втишається тобою серця спрага.

У протилежному випадку її очікує доля Домонтовичевого героя: *Слова й загадка їхнього поєднання завжди мене лякали. Я завжди ставився до слів підозріло і з сумнівом, як до істот жорстоких і небезпечних, двозначних і зрадливих. Слова вульгарні, нікчемні й двозначні. Вони готують зраду, вони скрізь підстерігають людину, чекають її напоготові, щоб заволодіти людиною і згубити її (В. Домонтович. Дівчина з ведмедиком).* Тут йдеться передусім про нерозгаданість таїни мови, спричинену, як видається, небажанням (а чи неспроможністю?) самого героя пізнати її глибини. Одначе не можна заперечити й

того, що слово в устах людини підступної й лихогої – це страшна зброя, здатна знищити не те що одного індивіда, а й цілі народи й держави. Сучасна інформаційна війна, розгорнута Росією проти України, – яскраве цьому підтвердження.

Стан вивчення проблеми. Попри наявність численних праць, що висвітлюють ідею взаємозв'язку мови й народу (“Народ найповніше і найпослідовніше виражає себе в мові своїй. Народ і мова один без одного не можуть бути представлені” [14, с. 1]), мови і мислення народу (“...мова не лише оформляє думку, а й формує її, і то по-різному в різних мовних системах” [5, с. 212]), мови й етнічної культури (“Вагу мови, її значення репрезентує культура народу, що є носієм цієї мови, в усій сукупності її як словесних, так і несловесних (фонетичних, граматичних) виявів, а також культури, створеної цією мовою [15, с. 108]; “Національна мова в потенції – це мовби “заступник” ... культури” [8, с. 8]), проблема “мова в контексті моралі” потребує, незважаючи на доволі високу активність насамперед у сфері педагогічної риторики поняття “мовленнєвий учинок”, докладнішого опрацювання.

Наголошуючи на актуальності проблеми взаємозв'язку рідного слова і морально-етичних устремлінь етносу, складно окреслювати її як щойно посталу, бо озвучена вже у працях древніх мислителів. Одним із перших зробив це Конфуцій, заявивши: “благородний муж, даючи ймення, мусить вимовляти їх правильно, а те, що в слові заявлено, – правильно виконувати” [6, с. 160]. Про цінність народної мови не лише для творення духовної спільності народу та поширення знань серед нього, а й для формування його моральних засад писав великий італійський письменник і політик епохи Відродження Аліг'єрі Данте у творі “Про народну мову”: “Народна мова була посередником між моїми батьками, які нею спілкувалися, подібно до того, як вогонь підготовляє залізо для коваля, що кує меч; значить, рідна мова була співучасницею мого зачаття, однією з причин мого буття. Моя

рідна мова вивела мене на шлях пізнання, що є найвищою досконалістю, бо ця мова долучила мене до латини і я зміг досягнути її. ... Отже, очевидно і мною самим випробувано, що мова стала для мене великим благодійником” [3]. Він же поставив мову поряд із мораллю й законом: “Оскільки ми чинимо просто як люди, у нас є для цього добродійність, яка допомагає розпізнати добру і погану людину; оскільки ми чинимо як громадяни, у нас є закон, за яким визначають достойного й недостойного громадянина; оскільки ми чинимо як італійці, нам властиві особливі прикмети звичаїв, одягу, мовлення, якими вимірюють і за якими оцінюють учинки італійців” [3].

Сучасний культуролог Олександр Шокало проблему “рідна мова і мораль” розглядає у контексті ширшої і складнішої проблеми – незалежності як суверенного права народу. Рідна мова, за автором, – це “зумовлений етнічною природою психосоціальний інструмент духовного розвитку людини, суспільства в процесі культурного добору людства”; це морально-вольовий чинник національного державотворення. Мова лише в тому разі має моральну силу, коли думка й воля передують висловленню. Умістилище думки – розум, умістилище волі – серце. Морально зрілим є лише той, у кого розум слухається серця. І тільки діла спроможні розкрити справжню сутність людини. Звідси пов'язаність мови з чином, дією, діянням [16].

Із наведеними перегукуються думки авторки статті про духовні та морально-етичні проблеми сучасного мовлення А. Іващенко: “Слово є осмислений дух. Будь-яке слово містить у собі сутність, що дає змогу впливати на людину одним лише вимовлянням. Слово є ділом, спрямованим на добро чи зло залежно від вільного вибору людини” [4, с. 92].

Мета нашої розвідки полягає в обґрунтуванні думки, що думання рідною мовою, її розбудова, плекання рідного мовлення за законами краси й добродіяння, – це здійснення морального закону в собі. Її актуальність підтверджена вхо-

дженням (у вигляді одного з напрямів) до “нової соціогуманістичної парадигми буття нації” [2].

Історично так склалося, що мова була основним ідентифікатором українства. Сьогоднішня наша історія переконує, що ставлення до мови титульної нації визначає ставлення до держави України. Українець – це не тільки той, хто знає українське слово, вільно послуговується ним у різних життєвих ситуаціях, а і той, хто толерує цьому слову, дбає про цивілізаційний поступ українського суспільства й добру славу України поміж іншими народами й державами. Це пояснює, чому сьогодні так важливо домогтися повнокровного розвою української мови, її функціонування у всіх сферах життя суспільства, і насамперед – у школі й науці. Перше необхідне для того, щоб молоді покоління, викохані в лоні рідної мови, зростали не лише мудрими, толерантними, духовно багатими, а й українцями, адже світовій культурі залежить на збереженні етнічних культур. Друге – щоб інтелектуальне життя нації протікало повноцінно, адже істинним і глибоким є тільки те знання, що здобуто на ґрунті рідної мови, втілене у її засобах. Таке знання стає перепорою на шляху занепаду, деградації не просто окремої особистості – нації в цілому, бо особистість – це “точкова опора” (О. Баган) нації, духовного простору, культури.

Тішить, що гасла “Думай українською!”, “Говори українською!”, “Дбай про українське!”, “Примножуй українське!” сьогодні більшістю українського суспільства уже не сприймаються як заклики націоналістів-бандерівців. Однак вони ще не стали, як каже О. Шокало, здійсненням морального закону в собі. Того кантівського закону, що разом із зоряним небом над головою творить один закон єдності – у небі і в душі людини. Його, як і саму людину, структурують, творять, зміцнюють моральні максими, або імперативи. Вони вічні й засадничі для моралі – тієї сукупності вимог, на підставі яких суспільство й особистість оцінюють людську поведінку та явища соціального й духовного життя. Щоправда,

світ щораз більшою мірою переконується в тому, що донедавна глибока прірва “між знаннями і етикою, рівнем комфорту і духовною порожнечою, між естетикою і етикою, про яку з тривогою писали вчені, в сучасному українському суспільстві скорочується. А разом із нею зростає і досконалість людини, бо єдність фізичного й духовного, краси і добра є її (досконалістю) визначальною умовою.

Важко стверджувати, що сьогодні на державному рівні зроблено усе для всебічного толерування українській мові: збільшено кількість українськомовних часописів, книг, газет, упроваджено українську мову не тільки у шкільні й вишівські аудиторії, але й у міністерські кабінети та в залу Верховної Ради. Взіреть такого ставлення до рідної мови податимуть передові держави Європи і світу. Не сформувавши його для себе як імператив, нам довіку не бути в їхньому колі цивілізаційно-поступальних, багатих, морально здорових країн.

Однак чи тільки владні інституції треба звинувачувати в ситуації, що склалася. Переконані, що все було б по-іншому, якби ми усім поспільством взяли на карб думку В. фон Гумбольдта: “Зовсім інша прозорість понять, визначеність виразів й осмисленість свідомості стали б домінувати, якби правильне проникнення у взаємозв’язки рідної мови стало б всезагальним; любов до рідної мови і батьківщини, а за ними і глибина всякого почуття зростали б...” [Цит. за 1, с. 69]. Дегерманізація Чехії на початку XIX століття та розпочате на межі століть (XIX–XX) Еліезером бен Єгудою відродження івриту підтверджують її слушність. Єврейському подвижникові належать такі рядки: “Якщо можна відродити мову, на якій перестали розмовляти, і зробити її розмовною, здатною передати все, що хоче висловити хоча б одна людина, то, поза сумнівом, таку мову можна зробити розмовною й для всього суспільства”.

Тож має рацію В. Базилевський, кажучи, що основні перепони українському слову чинить сьогодні “український хам, той самий, якого ганив Липинський... Ко-

ли б не існувало українського хама, умертвити мову було б неможливо” [10, с. 8]. Активне культивування усіма засобами масової інформації матеріальних дібр, наша надмірна перейнятість ними породили байдужість до мовленого слова, до його чистоти, шляхетності, світлоносності. Лихослів'я – один із її виявів. Не притаманне природі українця, воно сьогодні запанувало в усіх сферах української комунікативної практики. Ми начебто забули, що слово і чин – дві найважливіші прикмети людського “Я”. Якщо наше мовлення грубе, брутальне, то хіба можуть бути добрими і благородними діла наші?! І чи розпогодить воно наші душі або спрямує наш розум на світлі помисли?!

Прикро, але раз по раз ми стаємо свідками того, як не соромляться вживати інвективну лексику не те що батьки при дітях, навіть діти при батьках. Вона стала звичною в лексиконі нашої інтелігенції, причому в лексиконі кращих із її представників. Складно погодитися, що вульгаризми потрібні “у стані афекту”, “коли в критичних умовах людина неспроможна знайти вихід із ситуації”.

Щоб переконати в слушності сказаного, наведемо два фрагменти з роману Оксани Забужко “Музей покинутих секретів”. Перший – із внутрішнього мовлення Андріяна Ватаманюка, спадкоємця давнього роду львівських інтелігентів і випускника фізичного факультету, якому пророчили велике наукове майбутнє, але який став антикваром, щоб забезпечити собі сякий-такий статок, бо сучасним українським можновладцям висока наука не потрібна. Попри шляхетність свого походження й освіченість, він, як побачимо, не цурається вульгаризмів:

Я зрозумів – ти з тої самої породи, що й ті безіменні сільські малярі. З тих, хто воліє міняти світ – а не достосовуватись до нього.

А я – я, виходить, пристосованець.

Отаке-от, курча жаба, відкриття.

Блін, на хера мені здались ці блядські монети.

Його тезко, приблизно того ж віку, але з іншої епохи – народно-визвольних

змагань, демонструє цілком іншу модель комунікативної поведінки: жодного лихого слова, навіть за кілька хвилин до смерті та й то на адресу найлютішого ворога, не вирвалося з його вуст:

– Сдавайся по-доброму, “Кий”, или тебе жить надоело?

– А що ти за один, що ти мені тикаєш? – гукнув, дослухаючись до руху нагорі: так він і думав – вони залягли за деревами подалі од входу, на випадок, коли з криївки полетять гранати: “Стодоля” вказав їм, де вхід. – Чи в вас там самі свинопаси? То везіть сюди полковника Вороніна, будемо розмовляти з ним!

І ще один приклад – спогад колишнього політв'язня Семена Глузмана: “Пам'ятаю, що якимось у розмові зі Стусом я вилаявся. Василь зупинив мене і, напевно, хвилин зо п'ять читав нотацію, і мені було страшенно соромно. До того ж це говорив не якийсь пуританин, а звичайна людина, але з погляду зовсім іншої культури”.

То чому ж так легко ми зрікаємося власних цінностей і так множимо насаджені, розуміючи, що вони приносять шкоду, і не тільки моральному, а й фізичному (медицина це доводить) здоров'ю. Чому не взоруємо на наших прадідів, які, хоч і не освічені, але з пієтетом ставилися до мовленого слова і мали шляхетні душі:

“Перебачайте... даруйте... Прошу вибачити на цьому слові... Шенуючи ваш гонір...” Навіть “шенуючи слухи ваші”... Всіма цими й ще безконечним числом усяких інших формул гуцул пересипає свою бесіду не тільки з ким вищим себе, а й з рівним. Він не вживає слова “свиня” без того, аби не попросити вибачення за такий грубий вираз. Ото колись прийшов отець Кралевиц до гуцула, питається, де жінка.

– Обору, перебачайте, підмітат.

Навіть згадку про цю зовсім чисту роботу чоловік уважає потрібним оздобити формулою тречності (Гнат Хоткевич. Довбуш).

Те, як “много важило” для українця слово, засвідчує і західноукраїнський письменник кінця XIX – початку XX століття Андрій Чайковський. Змальовуючи у

повіді “Олюнька” побут дрібної галицької шляхти, він неодноразово акцентує на актуальності дотримання в її середовищі даного якимсь із її представників слова. Це було справою честі шляхтича (*Я слова шляхетського не цофаю*) і не було більшої ганьби понад звинувачення у зраді власному слову.

Переконані, що розростання дерева брутальної лексики було для Оксани Пахльовської однією з підстав ствердити, що в нашій державі “знищується слово як Логос, як хронотоп мислення й духовності, як вимір критичної думки, аналізу, діалогу. Відбулась люмпенізація усіх рівнів знання, усіх форм комунікації в суспільстві, які тримаються на культурних кодах” [9]. А для іншого нашого духовного провідника, Євгена Сверстюка, – окреслити нашу добу як епоху духовного голоду і в цьому контексті наголосити: слово навіть найталановитішого письменника нічого не важить поза силовим полем моралі і духовної свободи [13].

Висновки. Як бачимо, знецінення мовленого слова, затемнення його сакрального змісту, вульгаризація мовлення має своїм наслідком кризу людини, націленість її не на розбудову етнокультури й національної держави, а на їх занепад і знищення. Переконані, що подальша розбудова окресленої проблеми допоможе усім громадянам України усвідомити згубність політики зневажливого ставлення до мови чільної нації, державний статус якої визнано основним документом – Конституцією України.

1. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови. Лінгвофілософські нариси : монографія / Флорій Бацевич. – К. : ВЦ “Академія”, 2009. – 187 с.
2. Вовканич С. Й. Україні потрібна нова філософія буття нації та людини [Текст] / С. Й. Вовканич // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2012. – № 49. – С. 30–46.

3. Данте А. Пир. Трактати [Електронний ресурс] / Алигьери Данте. – Режим доступа : www.classic-book.ru/lib/sb/book/277.
4. Іващенко А. Г. Від філософії серця до філософії слова (духовні та морально-етичні проблеми сучасного мовлення) [Електронний ресурс] / А. Г. Іващенко // Збірник наукових праць НДІУ. – Т. X. – С. 90–98. – Режим доступу : <http://www.nrius.org.ua/images/book/10.pdf>.
5. Кісь Р. Глобальне – національне – локальне (соціальна антропологія культурного простору) [Текст] / Роман Кісь. – Львів : Літопис, 2005. – 300 с.
6. Конфуций. Лунь юй // Древнекитайская философия. Сочинения : в 2 т. / авт. предисл. В. Г. Буров ; М. Й. Титаренко [Текст]. – М. : Мысль, 1972. – Т. 1. – 363 с.
7. Коцюбинська М. Моральний імператив і виклики часу [Текст] / Михайлина Коцюбинська // Сучасність : Література, наука, мистецтво, суспільне життя. – 2004. – № 10. – С. 112–122.
8. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка [Текст] / Д. С. Лихачев // Изв. РАН. – Т. 52. – 1. – 1993. – С. 3–10.
9. Пахльовська О. Першу цитадель, яку має відвоювати собі суспільство, – це освіта за стандартами демократичного світу [Текст] / Оксана Пахльовська // День. – 2011. – 8–9 липня.
10. Письменники про мову й освіту: Володимир Базилевський [Текст] // Урок української. – 2007. – № 1. – 8 с.
11. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.
12. Радевич-Винницький Я. Україна: Від мови до нації [Текст] / Ярослав Радевич-Винницький. – Дрогобич : Видавнича фірма “Відродження”, 1997. – 360 с.
13. Сверстюк Є. Моральні імперативи [Електронний ресурс] / Євген Сверстюк. – Режим доступу : <http://theology.in.ua/ua/bp/theologia/ukrainian/39566/>.
14. Срезневский И. И. Мысли об истории русского языка [Електронний ресурс] / Измаил Иванович Срезневский. – Режим доступа : <http://www.ruthenia.ru/apr/textes/sreznevs/srezn1.htm>.
15. Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу [Текст] / Орест Ткаченко. – К. : Спалах, 2004. – 272 с.
16. Шокало О. Незалежність – суверенне право народу [Електронний ресурс] / Олександр Шокало. Режим доступу: <http://usim4.eukrainians.net/ua/archive/2010/novyny163a.htm>.

В статтє рєчє идєт о взаимосвязи языка и духовной жизни как отдельного человека, так и общества в целом. Отмечено, что каждый носитель языка должен создавать собственное вещание по законам добра и красоты.

Ключевые слова: язык, мораль, нравственные императивы, Речевой поступок, сквернословие, инвективная лексика.

The article deals with the relationship of language and spiritual life as an individual and society as a whole. Emphasized that each native speaker has to create their own broadcasting laws goodness and beauty.

Keywords: *language, morality, moral imperatives, speech act, slander, invektyvna vocabulary.*

УДК 811.161.2'367

ББК 81.001.1

Світлана Шабат-Савка

КОМУНІКАТИВНІ ІНТЕНЦІЇ ВПЛИВУ ТА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЇХ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто публіцистичний дискурс як релевантний континуум мовленнєвої взаємодії та репрезентації інтенційних обширів людської комунікації; інтенцію впливу витлумачено як глобальну настанову публіцистичного дискурсу і схарактеризовано її змістовий діапазон, спрямований на активізацію уваги адресата на важливій інформації, на спонукання до конкретних дій, на пропагування та виховання патріотичних почуттів, формування певної позиції. До найоптимальніших засобів вербалізації інтенцій впливу вналежнено модально-інтенційні висловлення, реченнєві еквіваленти, модальні синтаксеми, що вповні вербалізують інтенційні горизонти автора публіцистичного дискурсу.

Ключові слова: *комунікативна інтенція, публіцистичний дискурс, інтенція впливу, адресантно-адресатний континуум, модально-інтенційні висловлення, реченнєві еквіваленти, модальні синтаксеми, текст.*

Упродовж останніх десятиліть у лінгвістиці усталився комунікативно-прагматичний напрям, орієнтований на вивчення мовних одиниць як засобів спланованого впливу на адресата в уснорозмовній чи текстовій комунікації, на визначення умов успішної вербалізації інтенційної програми мовця у тих чи тих дискурсивно-жанрових виявах української мови. Релеванність такого підходу цілком очевидна, адже кожне висловлення, крім реалізації об'єктивно-модальних значень реальності/ірреальності, має певну ілокутивну силу і виконує різноманітні прагматичні функції. Для адекватної репрезентації комунікативно-інтенційного змісту мовець (автор висловлення, адресант) свідомо підбирає ту мовну структуру, яка, характеризується інформативністю та семантико-синтаксичними відношеннями, володіє ще й експресивно виражальним та естетичним потенціалом.

Публіцистичний дискурс, що його виформовують різнорівнєві мовні одиниці, має потужний регулятивний характер і виразну авторську настанову, а відтак питання, пов'язані зі специфікою публіцистичного дискурсу як оптимального континууму вербалізації інтенцій та мов-

леннєвої взаємодії, потребують студіювання і є актуальними в контексті новітніх антрозорієнтованих лінгвістичних тенденцій. Як зазначає Н. Гуїванюк, у сучасному синтаксисі все частіше стає об'єктом дослідження дискурсивне висловлення, надфразна єдність чи текст загалом, адже саме в ньому простежуємо як універсальні загальнономовні та загальнонаціональні особливості, комунікативні й когнітивні вияви, так і власне-авторські риси мовно-естетичного освоєння навколишньої дійсності [2, с. 232]. На часі, безперечно, й розв'язання питань, що мають стосунок до глобальних інтенцій тексту й експлікації авторського задуму, текстових стратегій і тактик, до мовної особистості автора і тих матеріальних маніфестацій, що віддзеркалюють індивідуально-авторську картину світу.

Різні аспекти аналізу публіцистичного стилю (дискурсу, жанру) перебували в дослідницькому полі багатьох мовознавців (Д. Баранник, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, А. Загнітко, А. Коваль, Л. Мацько, О. Мосейчук, О. Пономарів, Г. Солганник, Н. Сологуб, О. Стишов та ін.), однак витлумачення публіцистичного дискурсу як релевантного середовища вербалізації інтенційних потреб суб'єкта комунікації,

як соціокультурного феномена й досі залишається актуальним питанням мовознавчої науки.

Мета статті – визначити змістовий обшир інтенцій впливу і проаналізувати засоби їхньої вербалізації в публіцистичному дискурсі.

Процес текстової комунікації, в основі якої перебуває інтенція і певний фрагмент дійсності, координує автор. Від нього залежить цілісність, змістова вичерпність, жанрова своєрідність та ілюкативна сила художнього тексту. Комунікативний портрет автора публіцистичного дискурсу відображає “упорядкований вимір людської особистості, що виявляється в наявності певної мети комунікації, свідомої настанови на створення конкретного мовлення, самостійних ідей, чіткої та переконливої аргументації, належного рівня компетенції, освіти, ерудиції, моральної позиції” [4, с. 13]. Цей концептуально-змістовий обшир авторських настанов дуже тісно пов’язаний із мовною / мовленнєвою репрезентацією ідей та задумів автора в тексті, що слугує комунікативно-інтенційним знаком, універсальним засобом вербалізації інтенції мовця.

Спектр інтенційних потреб щонайповніше враховує феномен життя людини: інтелектуальні судження та волевиявлення, емоційно-оцінні та суб’єктивно-авторські погляди на повідомлюване чи побачене, мовленнєві наміри, пов’язані з намаганням адресанта запитати, застерегти, встановити контакт зі співрозмовником, активізувати його увагу тощо. Вербалізацію тих чи тих інтенцій детермінують комунікативні регістри, жанрово-стильові модифікації діалогічного та монологічного мовлення, що виступають стійкими відтворюваними стереотипами, готовими фреймами-реакціями на певні події та явища. Якщо діалог відображає активну взаємодію двох учасників комунікації, то монолог, у якому експлікується публіцистичний дискурс, – односпрямований інтенційно зумовлений акт, що не вимагає негайної реакції-відповіді, проте покликаний впливати на волю та уяву адресата, виховувати певні почуття та поведінку.

Комунікативна інтенція втілюється в змісті висловлення, у межах якого мовець виділяє інтенційну доміную, актуалізовану в лінгвальному континуумі текстової комунікації різнорівневими мовними засобами. Такою доміною в публіцистичному дискурсі слугує **інтенція впливу**, що вияскравлює та підсилює змістовий центр глобальної авторської настанови. Домінують лексико-граматичні засоби формують унікальність дискурсивно-стильової організації публіцистичного тексту, його ідейно-естетичну й образну систему, виконують “своєрідні завдання – підготувати читача належно сприйняти якесь повідомлення, викликати зацікавленість, привернути увагу до повідомлюваного, зробити інформацію рельєфною” [1, с. 156]. Мовець як антропоцентр процесу комунікації детермінує відбір синтаксичних одиниць, релевантних для конкретного мовленнєвого регістру чи жанру.

Публіцистика, забезпечуючи різні потреби суспільства, пов’язані з політикою, адміністративною і господарською діяльністю, виконує визначальні функції інформування та впливу, слугує “засобом суспільного виховання, засобом формування громадської думки, поглядів, прагнень людей, засобом агітації і пропаганди” [6, с. 28]. Публіцистичний дискурс представлений у газетних статтях, доповідях, інтерв’ю, промовах на з’їздах, конференціях, конгресах, на ювілейних вечорах-спогадах, на мітингах; у памфлетах, фейлетонах, картинах та есе – у текстах, які увиразнюють такі риси публіцистики, як її сьогочасність, злободенність, інформативність, динамічність, закличність, переконливість.

У лінгвістиці сформульовано три різновиди публіцистичного стилю: 1) власне публіцистичний: із формами повідомлень, хронік, звернень, відкритих листів, передових статей, міжнародних оглядів; 2) науково-публіцистичний: праці на теми політики, економіки, суспільних відносин, літературно-критичні статті, анотації, наукові та літературно-мистецькі огляди; 3) художньо-публіцистичний: нариси, мемуари, листи, фейлетони, гуморески, па-

родії тощо [3, с. 14]. Таке жанрове багатство публіцистичного дискурсу увиразнює низка синтаксичних одиниць, детермінована авторським волевиявленням та задумом.

У публіцистиці представлено розлогий **змістовий обшир** інтенцій впливу, що скеровані передусім на те, аби: а) якомога повніше і швидше донести до соціуму важливий потік інформації, розтлумачити певні події, сформувавши оцінку, активізувати та загострити увагу на необхідній інформації: *Ще не скоро повернеться до нас генетична пам'ять, не скоро загадаємо ми все те з нашої національної скарбниці, що і в кінці ХХ ст., в час інтеграційних процесів, не втратило своєї магічної сили й естетичної привабливості. Ще не скоро. Бо інколи ми надто погані правнуки своїх великих предків* (Н. Бабич); б) переконати у справедливості певної ідеї: *В народі є туга за справжніми патріотами, які б височили над популістами, демагогами і балакунами. І є готовність виявити довіру тим, хто мужньо і послідовно відстоює національну честь* (Є. Сверстюк); в) спонукати до конкретних дій, зацікавити, закликати до роздумів над актуальними проблемами життя: *Що ж можна зробити, щоб безсердечність не простягала руки до немічного? Повернути Бога і Храми? Мораль християнську чи яку іншу приземлити до моралі світської?* (Н. Бабич); г) оперативно відгукнутися на певну подію: *А що говорити про наш Донбас?! Нічого не треба говорити: і видно, і ясно, і зрозуміло все без слів. А що говорити про українську мову?! Можна б і не говорити, але – треба! Сьогодні, зараз, бо завтра буде вже пізно* (Слово Просвіти, 2 – 8.08.2012); г) відроджувати українськість: *Але згадаймо реальність: окрім начіплювання ярликів, чи було коли-небудь сказано офіційне слово на захист честі й престижу мови українського народу* (О. Гончар); д) пропагувати та виховувати патріотичні почуття: *Сьогодні як ніколи відчуваємо, як нам в Україні бракує справжнього, неопступливого і глибокого, діяльного патріотизму, здатного протистояти каламут-*

ній хвилі, розгойданій антиукраїнською пропагандою (Є. Сверстюк); е) викривати байдужість, неучтвю, злочинну безгосподарність командно-бюрократичної системи: *Україна має давніх запеклих ворогів, які не будуть поважати її прав і які будуть підступно накидати свою неповагу і зневагу одуреним, темним і невдоволеним людям. Весь кримінальний і комуністично-імперський елемент завжди був антиукраїнський* (Є. Сверстюк). Як бачимо, проблем, акцентованих у публіцистичному дискурсі, багато: це і питання соціально-політичного, морально-етичного, патріотичного характеру.

Публіцистичний дискурс поєднує в собі точність і логічність викладу з відкритим вираженням експресії, метафоризації та емоційного забарвлення окремих фраз, деяких абзаців, що може підштовхнути аудиторію на роздуми, зацікавити та вплинути на переконання і поведінку. Конкретний зміст повідомлюваного – результат осмисленої діяльності мовця, автора публіцистичного дискурсу. Власне, бути суб'єктом (автором) мовленнєвого впливу, як слушно зазначає О. Іссерс, – означає регулювати діяльність свого співрозмовника [5, с. 21], мати чіткий план ефективного досягнення прогнозованої мети, скерованої на “завоювання авторитету чи бажання сподобатися, на передавання партнерові нових знань, на зміну його світогляду, на створення гарного настрою, на залякування партнера, позбавлення його волі і здатності протистояти, на виведення з психологічної рівноваги, застереження, підбурювання та ін.” [10, с. 59]. Отже, мовленнєвий вплив – це керування діяльністю співрозмовника за допомогою свідомо організованої системи мовних ресурсів, уміння вибрати з цієї системи саме ті одиниці, використання яких сприятиме адекватній вербалізації тих чи тих інтенцій мовця.

Інтенцію впливу в публіцистичному дискурсі вербалізують різні синтаксичні конструкції. Це, зокрема, **розповідні висловлення** – окремий модально-інтенційний клас речень, комунікативна сутність якого полягає в особливому відображенні

дійсності, у констатації реального або ірреального факту, в передаванні мовцем повідомлень про світ, довіклля, явища, події, які, з одного боку, доповняють новими знаннями адресата мовлення, а з іншого – виявляють компетентність адресанта, його ерудицію. Напр.: *Вся історія України – це боротьба двох сил: конструктивної, що скупчує українську потугу, щоб звернути її назовні, і руйнної, що розпорошує її у взаємнім самопожиранні та несе розбиття і розклад. А вслід за цим завжди йшло панування чужинців над Україною* (Олег Ольжич). Комунікативна ситуація, пов'язана з реалізацією інтенцій розповідності, передбачає адресата мовлення: інформувати когось, розповідати комусь, а отже, для експлікації інформативних інтенцій у публіцистичному дискурсі найрелевантішою, попри монологічну форму репрезентації, є “діалогічна розповідність”.

Використання **питальних висловлень** у публіцистиці зумовлене стилістичною функцією категорії питальності, що репрезентує як інтенцію запити, так і її валентнісний потенціал слугувати засобом активізації та зосередження уваги співрозмовника на тому чи тому факті, на якійсь події, напр.: *Що то за “Рух”, коли у них нема ніякого руху? Що то за “Просвіта”, коли вона не світить?* (Є. Сверстюк); *Чому, чому ми, українці, дозволяємо собі носити ці кайдани вже навіть за обставин, коли на карті світу з'явилася нова держава – наша? Наша?* (А. Погрібний). Такі проблемні запитання частково зберігають власне-питальне значення: проблема названа, проте автор не завжди дає остаточну відповідь, залишаючи читачеві можливість для роздумів та для індивідуального розв'язання цієї проблеми. Яскрава емоційна насиченість, афористичність та розгорнутість висловлень – характерні риси таких конструкцій.

Оцінку вірогідності реалізують питальні “ланцюжки роздумів”, пор.: *Може, й справді знебарвився, збіднішав радістю той різдвяний веселий світ, що відкривався колись гоголівським героям? Може, справді нам, людям чорнобильської ери, тільки й залишається, що жити надіями?*

(О. Гончар). У деяких контекстах питальні висловлення, загалом виражаючи семантику гіпотетичності, набувають спонукального значення, напр.: *Серед письменників України не перший день визріває думка скликати Міжнародний чорнобильський форум, – може, варто б, цю ідею підтримати? Зібрatись, щоб разом подумати, звідки вона явилась, ця “звізда Полин”, – з ночей біблейських чи вже з ночей прийдущих?* (О. Гончар).

Публіцистика пов'язана зі свідомим використанням мовних засобів для досягнення естетичного впливу на адресата, для посилення певної інформації. У цьому контексті **риторичні запитання** – найоптимальніший засіб вербалізації інтенцій впливу. Напр.: *А де ж Україна? Чи вдома в нас усе так гаразд? Чи не знали ми найгрубіших викривлень колись проголошеної національної політики? Чи не болять нам ті українські школи, що їх сотнями було позакривано в найбільших містах республіки?* (О. Гончар); *Хто відповідь за загибель людей?* (Молодий буковинець, 27.02.2014). Такі конструкції безпосередньо пов'язані з бажанням адресанта справити враження на адресата: вплинути на нього, привертаючи увагу формою викладу, новизною, актуальністю повідомлюваної інформації. Нанизування риторичних запитань створює високу експресивність та емоційну насагу висловлення, пор.: *Києво-Могилянська школа, Сковорода, Бортнянський, Котляревський (так, “навіть” чи “власне” Котляревський!), Гоголь, Марковичка, з пізніших Нарбут, Курбас, Зеров, Бойчук, М. Куліш – хто відважиться вжити тут слово “примітивізм”? А чи примітивна є наша писанка, чи найпростіша “народна пісня”, чи обрядовість Святого Вечора, чи навіть ті візерунки, якими кожна дівчина в нас вміє розмальовувати селянську піч?* (Є. Маланюк).

Об'єктом інтенції впливу, кінцевою ланкою комунікативного ланцюга, як відомо, є адресат, який у структурі того чи того висловлення може бути представлений вокативними синтаксемами. У процесі спілкування адресант і адресат ви-

формуюють адресантно-адресатний континуум, поле інтеракції, позначене взаємодією різних інтенційних горизонтів, толерантних чи атолерантних за своїм спрямуванням. Адресат у публіцистиці репрезентує сукупність соціокультурних та психологічних характеристик, він може бути невідомий нікому, крім мовця, може бути імпліцитним, не названим із певних причин, підказаним мовленнєвою ситуацією. Власне, автор “сам моделює свого типового адресата, здійснюючи комунікативний акт, розрахований на певну групу, виокремлену за гендерною, віковою, національною, соціальною, конфесійною, світоглядною ознаками” [8, с. 176], пор.: *Хай святиться, мамо, ім'я твоє* (Вільне життя, 19.02.2014); *Офіцере! Хто ви в минулому – інженер, чи агроном, чи кандидат наук?... Чому тривога все більше і більше охоплює ваші душі?* (О. Довженко); *Чому вас ненавидить і зневажає весь світ, панове палії війни?* (О. Довженко); *У кого запитати, куди поділися лелеки і ластівки? Чому одна за одною, мало не вринули, виростають атомні станції...* (О. Гончар). Експліцитні чи імпліцитні вказівки на певний тип адресата дають змогу реконструювати образ майбутнього читача і скерованість авторського дискурсу. Введення до публіцистичного тексту інтонації розмовного мовлення та адресатності сприяє оживленню розповіді, уможлиблює яскравіше акцентування інтенції впливу.

У публіцистичному дискурсі яскраво представлено **спонукальні висловлення**, що виражають різне за інтенсивністю волевиявлення мовця (наказ, пропозицію, вимогу). Утім, найчастотнішими є інтенції закликів, що відображають концептуально-засадничі настанови автора і передають апеляцію адресанта до певної групи людей, щоб розгорнути спільну діяльність для виконання конкретної справи (*Тільки разом, тільки спільно, тільки на цьому шляху зблисне нам попереду промінь надії!* (О. Гончар) або пропагувати важливість національних інтересів (*То ж будемо гідні обраного шляху. Захистити інтереси будь-якого населення в нашій молодій*

Українській державі можна тільки захищаючи її саму (В. Косяченко).

Інтенції закликів репрезентовано у формі коротких висловлень: **Час для єдності** (О. Гончар); **Писати правду** (О. Гончар) або у формі надфразної єдності, аби переконати адресата в доцільності виконання запропонованої дії: **Повернімося до Володимира Івасюка!** *Щоб на повну силу заіскрився водограй мелодій і запалахотіла червона рута словом, гідним народу, на землі якого розцвіла* (Буковинське віче, 21.11.2013).

До засобів увиразнення інтенцій впливу належать **окличні висловлення**, що посилюють експресію повідомлюваної інформації, напр.: *До зброї! До роботи! До самовідданості!* (О. Довженко); *Слава визволителям України!* (Урядовий кур'єр, 29.10.2011); *Пам'ятаймо про “Небесну сотню”!* (Молодий буковинець, 27.02.2014); **парцельовані комунікати**, які логічно виділяють певний інформаційний блок-сегмент, створюють ефекту динамізму та стрімкості подій, напр.: *Просили, благали, тисячі петицій пішли до центру – і що? До наших волянь глухі. То що ж зостається? Змиритись? Віддати АЕС і всю Україну з її Дніпром, з містами й селами, національними святинями, з життям живих і ненароджених?* (О. Гончар).

Суб'єктивно-модальні синтаксеми визначають ставлення мовця до висловленого, передають оцінку кваліфікацію певних подій. Приміром, авторизація експлікує особистий погляд автора на певну ситуацію (*Писати з честю, жити з честю – це, я певен, бажання кожного, бажання також і моє* (О. Гончар), межує з емоційно-оцінними параметрами людської комунікації (*Та, на щастя, все більше стає прозріваючих, тих, хто вже упевнився в безповоротності змін, в тому, що зоря відродження сходить!* (О. Гончар); *Пересічних, сірих, ремісницьких книжок, які сьогодні, на жаль, ще мають збут, завтра просто не читатимуть, завтрашня людина на таке чтиво не марнуватиме часу, вона, мабуть, знайде собі краще заняття* (О. Гончар).

Ступінь обізнаності мовця стосовно певних фактів, подій може бути спроектований на вираження вірогідності повідомлюваного, впевненості та висновковості. Пор.: *Отже, люди, будьмо пильні! І повороткіші...* (О. Гончар); *Українські степи – це й наше легендарне минуле, і жива, напружена сучасність, і, звісно, люди* (О. Гончар). Модальні синтаксеми як репрезентанти суб'єктивної модальності передають авторську позицію, висновок суб'єктивної думки, особистісне бачення певних життєвих реалій.

Перформативні висловлення в публіцистичному дискурсі експлікують інтенції суб'єктивно-авторського вияву. “Я”-висловлення – це своєрідна самопрезентація мовця в різноманітних соціомовленневих ситуаціях, напр.: *Признаюсь: боляче захищати, обстоювати те, що мало бути самозрозумілим* (О. Гончар); *Можливо, комусь випадє звідати й сліз на цьому шляху, але запевняю вас: звідаєте – й любові!* (О. Гончар).

Отже, публіцистичний дискурс, для якого визначальними є такі специфічні риси, як точність, цілеспрямованість, логічність й афористичність викладу, експресія та емоційність мовлення, пов'язаний із свідомим використанням мовних засобів, що увиразнюють інтенцію впливу – його інтенційну домінанту та глобальну настанову. Змістовий обшир інтенцій впливу в публіцистиці спрямований на те, щоб активізувати увагу адресата на важливій інформації, спонукати до конкретних дій, переконати в справедливості ідеї, пропагувати та виховувати патріотичні почуття, сформувавши поведінку, позицію тощо. До засобів вербалізації інтенцій впливу належать модально-інтенційні висловлення (розповідні, питальні, спонукальні, окличні, перформативні), реченнєві еквіваленти, модальні синтаксеми, текстові сегменти, що вводять модус суб'єктивних смислів

автора, уповні вербалізують інтенційні горизонти публіцистичного дискурсу.

Витлумачення публіцистичного дискурсу як релевантного континууму соціокультурної взаємодії, у якому експлікуються статусні та гендерні ролі спілкуювальників, детерміновані толерантними чи атолерантними стратегіями й тактиками мовлення, виформовує дослідницьке поле наших подальших наукових студій.

1. Баранник Д. Х. Образна семантика і газетний текст. Метафора в газеті / Д. Х. Баранник // Про культуру мови : матеріали Республіканської наукової конференції з питань культури української мови. – К. : Наукова думка, 1964. – С. 155 – 166.
2. Гуйванюк Н. Перспективи сучасної комунікативної граматики / Ніна Гуйванюк // Науковий вісник Чернівецького національного університету : [зб. наук. пр. / наук. ред. Б. І. Бунчук]. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 321 – 322 : Слов'янська філологія. – С. 222 – 228.
3. Жовтобрюх М. А. Мова української преси (до середини 90-х років XIX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : АН УРСР, 1963. – 415 с.
4. Загнітко А. П. Сучасний політичний газетний дискурс : риторика і синтаксис / А. П. Загнітко // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2007. – Т. 16. – С. 5 – 19.
5. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : Едиториал УРСС, 2008. – 284 с.
6. Куньч З. Риторичний словник / Зоряна Куньч. – К. : Рідна мова, 1997. – 342 с.
7. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підручник] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько / [за ред. Л. І. Мацько]. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
8. Мосейчук О. М. Публіцистичний дискурс як контекст реалізації комунікативного впливу на масового адресата / О. М. Мосейчук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2012. – Вип. 65. – С. 174 – 177.
9. Солганик Г. Я. Язык современной публицистики : [сборник статей] / Г. Я. Солганик. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 232 с.
10. Формановская Н. И. Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.

В статье рассматривается публицистический дискурс как релевантный континуум речевого взаимодействия и репрезентации интенциональных горизонтов человеческой коммуникации; интенция влияния истолковывается как глобальная установка публицистического дискурса и характеризуется её смысловой диапозон, направленный на активизацию внимания адресата на важной информации, на побуждение к конкретным действиям, на пропаганду и воспитание патриотических чувств, формирование определенной позиции. К наиболее оптимальным средствам вербаллизации интенций влияния от-

несены модально-интенциональные высказывания, эквиваленты предложения, модальные синтаксемы, что полностью вербализируют интенциональные потребности автора публицистического дискурса.

Ключевые слова: коммуникативная интенция, публицистический дискурс, интенция влияния, адресантно-адресатный континуум, модально-интенциональные высказывания, эквиваленты предложения, модальные синтаксемы, текст.

The article describes journalistic discourse as a relevant continuum of verbal interaction and representation of intention vistas of communication, interpreting intention of influence as its global attitude; there is provided a characteristic of sense range of intentions of influence that is mainly aimed at drawing an addressee's attention to important information, prompting to action, promoting and fostering patriotism or forming attitude. The most relevant means of intentions influence verbalization are modal-intentional utterances, sentence equivalents and modal syntaxemes that fully verbalize the intention horizons of the author of journalistic discourse.

Keywords: communicative intention, journalistic discourse, intention of influence, addressant-addressee continuum, modal-intentional utterances, sentence equivalents, modal syntaxemes, text.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бабич Надія – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного педагогічного університету імені Юрія Федьковича

Барчук Володимир – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Бацевич Флорій – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка

Бачкур Надія – аспірант кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Бистров Яків – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Бігусяк Михайло – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, директор наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Букатчук Христина – аспірант кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Вакалюк Іванна – аспірант кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Воробець Олексій – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри філології і методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Грещук Богдан – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Грещук Валентина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Грещук Василь – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Джочка Ірина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Дяків Тетяна Ярославівна – студентка Інституту філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Іванишин Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Канюк Мар'яна – аспірант кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Ковбанюк Мар'яна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри французької філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Кононенко Віталій – доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України, завідувач кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Кононенко Ірина – доктор філологічних наук, професор кафедри україністики Варшавського університету

Корпало Оксана – аспірант кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Космеда Тетяна – доктор філологічних наук, професор Познанського університету імені Адама Міцкевича

Кочан Ірина – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка

Кульбабська Олена – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича

Куравська Наталія – аспірант кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Магас Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Максим'юк Наталія – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Максим'юк Оксана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Мельник Ярослав – кандидат філологічних наук, професор кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Митнік Ірена – доктор габілітований, професор, завідувач кафедри україністики Варшавського університету

Мовчій Юлія – аспірант кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Морараш Галина – аспірант кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Нелюба Анатолій – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Каразіна, професор кафедри історії державності України та іноземних мов Харківського національного університету внутрішніх справ

Остапович Олег – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Остапчук Яна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Перепічка Іванна – аспірант кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Попойлик Юлія – аспірант кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Руснак Наталія – доктор філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Самадова Александра – аспірант кафедри українознавства Варшавського університету

Стефурак Роксолана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Струк Іванна – аспірант кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Федурко Марія – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філологічних дисциплін Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка

Федурко Оксана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри порівняльної педагогіки та методики викладання іноземних мов Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка

Фінів Вікторія – аспірант кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Цимбаліста Лідія – аспірант кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Ципердюк Оксана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Шабат-Савка Світлана – доктор філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Шульга Світлана – здобувач кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Щербій Наталія – аспірант кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Яслик Володимир – аспірант кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Зміст

ЛЕКСИЧНА СЕМАНТИКА

<i>Михайло Бігусяк.</i> Динаміка семантичної структури назв помешкань та їх елементів у говірках Івано-Франківщини.....	3
<i>Валентина Грещук.</i> Лексичні діалектизми у романі Марії Дзюби “Укриті небом”.....	8
<i>Василь Грещук.</i> Лексикографічна практика: псевдодіалектна лексика.....	13
<i>Мар’яна Канюк.</i> Семантичні та етнокультурні особливості фразем із компонентом “кров” в українській мові.....	18
<i>Ірина Кононенко.</i> Семантико-стилістичне трансформування українізмів у польській мові.....	24
<i>Ярослав Мельник, Тетяна Дяків.</i> Пейоративна лексика у східнослов’янській картині світу: еволюційний аспект.....	30
<i>Юлія Попойлик.</i> Лексико-семантичні особливості полікомпонентних номінацій Богородиці в сакральній картині світу.....	37
<i>Наталія Руснак.</i> Структурна організація діалектних текстів буковинських говірок.....	42
<i>Оксана Ципердюк.</i> Гуцульсько-покутські лексичні паралелі (на матеріалі прикметникової лексики говірки села Парище Надвірнянського району Івано-Франківської області).....	48
<i>Світлана Шульга.</i> Реалізація відношень у структурі двокомпонентних паремій (на матеріалі української та англійської мов).....	53
<i>Aleksandra Samadowa.</i> Zjawisko ekwiwalencji frazeologizmów z komponentem nazywającym jedzenie w języku polskim i ukraińskim.....	58

ГРАМАТИЧНА СЕМАНТИКА

<i>Ольга Андріїв.</i> Композиційно-стилістичний потенціал форм давноминулого часу в українській та плюсквамперфекта у німецькій мовах.....	63
<i>Володимир Барчук.</i> Темпоральний топос як компонент структури художнього тексту..	67
<i>Роман Бачкур.</i> Синонімічні та антонімічні відношення як словотвірні детермінанти в сучасній українській мові (на матеріалі відіменникового словотвору).....	71
<i>Іванна Вакалюк.</i> Аналітичні засоби вираження кратності дії (на матеріалі поезії Василя Стуса).....	76
<i>Олексій Воробець.</i> Каузальний потенціал поширювачів семантичної моделі речення польської та української мов.....	81
<i>Богдан Грещук.</i> Категоризація набуття ознаки в українській та англійській мовах.....	86
<i>Ірина Джочка.</i> Кількісні частки як засіб вираження квантитативної семантики.....	91
<i>Мар’яна Ковбанюк.</i> Семантико-синтаксична модель як інваріант простого неелементарного речення з вторинним предикатом (на матеріалі українського дієприслівника та французького герундія).....	96
<i>Оксана Корпало.</i> Семантика займенникової категорії особи в польській мові.....	101
<i>Олена Кульбабська.</i> Український синтаксис в аспекті продуктивної граматики.....	105
<i>Мовчій Юлія.</i> Суфіксальні та префіксальні деривати як виразники комунікативних стратегій і тактик персонажів у драматургічному тексті (на матеріалі драм О. Коломійця “Дикий ангел” і “Спасибі тобі, моє кохання”.....	109
<i>Анатолій Нелюба.</i> Прізвиська дитячого будинку: семантичні процеси і наслідки.....	114
<i>Надія Папідзе.</i> Дієслово <i>вертіти</i> як полісемантичний мотиватор у сучасній українській мові.....	120
<i>Оксана Федурко.</i> Відприкметникові прислівники на <i>-o (-e) // -ly</i> у семантико-синтаксичній структурі речень із предикатами мовлення.....	125
<i>Лідія Цимбаліста.</i> Валентність предиката в пасивних конструкціях (на матеріалі української та німецької мов).....	130
<i>Наталія Щербій.</i> Реципрокальність і рефлексивність у польській та українській мовах.....	134
<i>Володимир Яслик.</i> Евіденція у з’ясувальному реченні: диктумно-модусний аспект (на матеріалі романів В. Шкляра).....	139

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА І ТЕКСТ. СЛОВО І ДИСКУРС

<i>Надія Бабич.</i> Мовна гра як підсилення змісту і “перепочинок думки” в поетичних текстах-“безконечниках”.....	144
<i>Надія Бачкур.</i> Синтаксичні одиниці як засоби вираження замовчування у прозовому дискурсі початку ХХІ століття.....	149
<i>Уляна Билиця.</i> Дихотомічні мікроконцепти “красивий” – “некрасивий” в англomовній картині світу засобами компаративної фразеології.....	153
<i>Яків Бистров.</i> Метафорична концептуалізація просторово-часового дейксису в англomовному біографічному наративі.....	160
<i>Христина Букатчук.</i> Лінгвостилістичні маркери відстороненості у структурі поетичного тексту: на матеріалі поезії Олега Короташа.....	165
<i>Наталія Іванишин, Роксолана Стефурак.</i> Лінгвостилістична інтерпретація художнього тексту Лесі Українки “Лісова пісня” (на матеріалі завершального сегмента драмифеєрії).....	169
<i>Віталій Кононенко.</i> Культурема український інтелігент: лінгвокогнітивний вимір.....	174
<i>Тетяна Космеда.</i> Егоцентризм русизмів в поетичному дискурсі ХІХ сторіччя чи шлях до сепаратизму (на матеріалі співомовок Степана Руданського).....	179
<i>Ірина Кочан.</i> Стилiстика тексту на сторінках часопису “Рідна мова”.....	186
<i>Наталія Куравська.</i> Волевиявлення в світлі теорії стратегій і тактик маніпуляції свідомістю адресата (на матеріалі тексту роману Павла Загребельного “Роксолана”).....	189
<i>Наталія Магас.</i> Семантика метафор ментальної діяльності у структурі висловлювань... <i>Наталія Максим’юк, Оксана Максим’юк.</i> Аксіологічний аспект висловлень зі значенням відмови.....	194
<i>Ярослав Мельник.</i> Риторика та неориторика: конфлікт методологій.....	199
<i>Ірена Митнік.</i> Формування образу архангела Михаїла в українському перекладі Біблії та Акафіста.....	204
<i>Галина Морараш.</i> Повтор як засіб вербалізації авторських інтенцій в ідіолекті Євгенії Ярошинської.....	211
<i>Олег Остапович.</i> Особливості образно-тематичної організації німецької фразеології поза межами ФРН. Кількісний вимір.....	216
<i>Яна Остапчук.</i> Семантика номіналізованих іменників та їх функціонування у структурі речення в англійській та українських мовах.....	220
<i>Іванна Перепічка.</i> Особливості трансформації докору в інші мовленнєві жанри в художньому тесті.....	225
<i>Іванна Струк.</i> Акціональні власне-невербальні компоненти у драматичному тексті (на матеріалі творів С. Яричевського).....	231
<i>Вікторія Фінів.</i> Особливості реалізації конфліктогенного потенціалу лексичних повторів у сучасній українській малій прозі.....	234
<i>Марія Федурко.</i> Екологія мови в контексті моралі.....	240
<i>Світлана Шабат-Савка.</i> Комунікативні інтенції впливу та репрезентація їх у публіцистичному дискурсі.....	245
Відомості про авторів.....	250
	257

Содержание

ЛЕКСИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА

<i>Михаил Бигусяк.</i> Динамика семантической структуры названий жилищ и их элементов в говорах Ивано-Франковщины.....	3
<i>Валентина Грещук.</i> Лексические диалектизмы в романе Марии Дзюбы "Укрытые небом".....	8
<i>Василий Грещук.</i> Лексикографическая практика: псевдодиалектная лексика.....	13
<i>Марьяна Ковбанюк.</i> Семантические и этнокультурные особенности фразем с компонентом "кровь" в украинском языке.....	18
<i>Ирина Кононенко.</i> Семантико-стилистическое трансформирование украинизмов в польском языке.....	24
<i>Ярослав Мельник, Татьяна Дякив.</i> Пейоративная лексика в восточнославянской картине мира: эволюционный аспект.....	30
<i>Юлия Попойлик.</i> Лексико-семантические особенности поликомпонентных номинаций Богордицы в сакральной картине мира.....	37
<i>Наталья Руснак.</i> Структурная организация диалектных текстов буковинских говоров.....	42
<i>Оксана Ципердюк.</i> Гуцульсько-покутские лексические параллели (на материале лексики прилагательных говора села Парище Надвирнянского района Ивано-Франковской области).....	48
<i>Светлана Шульга.</i> Реализация отношений в структуре двухкомпонентных паремий (на материале украинского и английского языков).....	53
<i>Александра Самадова.</i> Явление эквивалентности фразеологизмов с компонентом, называющим еду, в польском и украинском языках.....	58

ГРАММАТИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА

<i>Ольга Андриш.</i> Композиционно-стилистический потенциал форм давнопрошедшего времени в украинском и плюсквамперфекта в немецком языках.....	63
<i>Владимир Барчук.</i> Темпоральный топос как компонент структуры художественного текста.....	67
<i>Роман Бачкур.</i> Синонимические и антонимические отношения как словообразовательные детерминанты в современном украинском языке (на материале словообразования от имени существительного).....	71
<i>Иванна Вакалюк.</i> Аналитические средства выражения кратности действия (на материале поэзии Василия Стуса).....	76
<i>Алексей Воробец.</i> Каузальный потенциал распространителей семантической модели предложения в польском и украинском языках.....	81
<i>Богдан Грещук.</i> Категоризация приобретения признака в украинском и английском языках.....	86
<i>Ирина Джочка.</i> Количественные частицы как средство выражения квантитативной семантики.....	91
<i>Марьяна Ковбанюк.</i> Семантико-синтаксическая модель как инвариант простого неэлементарного предложения с вторичным предикатом (на материале украинского деепричастия и французского герундия).....	96
<i>Оксана Корпало.</i> Семантика местоименной категории лица польском языке.....	101
<i>Елена Кульбабская.</i> Украинский синтаксис в аспекте продуктивной грамматики.....	105
<i>Мовчий Юлия.</i> Суффиксальные и префиксальные дериваты как выразители коммуникативных стратегий и тактик персонажей драматургического текста (на материале драм А. Коломийца "Дикий ангел" и "Спасибо тебе, моя любовь").....	109
<i>Анатолий Нелюба.</i> Прозвища детского дома: семантические процессы и следствия... ..	114
<i>Надежда Папидзе.</i> Глагол <i>вертеть</i> как полисематический мотиватор в современном украинском языке.....	120
<i>Оксана Федурко.</i> Образованные от прилагательных наречия на <i>-o (-e) // ly</i> в семантико-синтаксической структуре предложений с предикатами речи.....	125

<i>Лидия Цимбалиста.</i> Валентность предиката в пассивных конструкциях (на материале украинского и немецкого языков).....	130
<i>Наталья Щербий.</i> Реципрокальность и рефлексивность в польском и украинском языках.....	134
<i>Владимир Яслик.</i> Эвиденция в изъяснительном предложении: диктумно-модусный аспект (на материале романов В. Шкляра).....	139

СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА И ТЕКСТ. СЛОВО И ДИСКУРС

<i>Надежда Бабич.</i> Языковая игра как усиление содержания и "отдых мысли" в поэтических текстах-"бесконечниках".....	144
<i>Надежда Бачкур.</i> Синтаксические единицы как средства выражения умолчания в прозаическом дискурсе начала XXI столетия.....	149
<i>Ульяна Былица.</i> Дихотомические микроконцепты "красивый" – "некрасивый" в англоязычной картине мира средствами компаративной фразеологии.....	153
<i>Яков Быстров.</i> Метафорическая концептуализация пространственно-временного дейксиса в англоязычном биографическом нарративе.....	160
<i>Христина Букатчук.</i> Лингвостилистические маркеры отстранённости в структуре поэтического текста: на материале поэзии Олега Короташа.....	165
<i>Наталья Иванюшин, Роксолана Стефурак.</i> Лингвостилистическая интерпретация художественного текста Леси Украинки "Лесная песня" (на материале завершающего сегмента драмы-феерии).....	169
<i>Виталий Кононенко.</i> Культурема украинский интеллигент: лингвокогнитивное измерение.....	174
<i>Татьяна Космеда.</i> Эгоцентризм русизмов в поэтическом дискурсе XIX столетия или путь к сепаратизму (на материале песенок Степана Руданского).....	179
<i>Ирина Кочан.</i> Стилистика текста на страницах журнала "Рідна мова".....	186
<i>Наталья Куравская.</i> Волеизъявление в свете теории стратегий и тактик манипуляции сознанием адресата (на материале текста романа Павла Загребельного "Роксолана")... ..	189
<i>Наталья Магас.</i> Семантика метафор ментальной деятельности в структуре высказываний.....	194
<i>Наталья Максимьюк, Оксана Максимьюк.</i> Аксиологический аспект высказываний со значением отказа.....	199
<i>Ярослав Мельник.</i> Риторика и неориторика: конфликт методологий.....	204
<i>Ирена Мытник.</i> Формирование образа архангела Михаила в украинском переводе Библии и Акафиста.....	211
<i>Галина Морараши.</i> Повтор как средство вербализации авторских интенций в идиолекте Евгении Ярошинской.....	216
<i>Олег Остапович.</i> Особенности образно-тематической организации немецкой фразеологии за пределами ФРГ. Количественное измерение.....	220
<i>Яна Остапчук.</i> Семантика номинализованных существительных и их функционирование в структуре предложения в английском и украинском языках.....	225
<i>Иванна Перепичка.</i> Особенности трансформации укора в другие речевые жанры в художественном тексте.....	231
<i>Иванна Струк.</i> Акциональные собственно-невербальные компоненты в драматическом тексте (на материале произведений С. Яричевского).....	234
<i>Виктория Финив.</i> Особенности реализации конфликтогенного потенциала лексических повторов в современной украинской малой прозе.....	240
<i>Мария Федурко.</i> Экология языка в контексте морали.....	245
<i>Светлана Шабат-Савка.</i> Коммуникативные интенции влияния и репрезентация их в публицистическом дискурсе.....	250
Сведения о авторах	257

CONTENTS

LEXICAL SEMANTICS

<i>Mykhailo Bihusiak</i> . Dynamics of semantic structure of words denoting lodgings and their elements in Ivano-Frankivsk dialects.....	3
<i>Valentyna Greshchuk</i> . Lexical dialects Mariya Dziuba's novel "Sheltered by the sky".....	8
<i>Vasyl Greshchuk</i> . Lexicographic practice: pseudodialectal lexicon.....	13
<i>Maryana Kaniuk</i> . Semantic, ethnic and cultural peculiarities of phraseological units with a component "blood" in Ukrainian language.....	18
<i>Iryna Kononenko</i> . Semantic and stylistic transformation of Ukrainisms in Polish.....	24
<i>Jaroslav Melnyk, Tetiana Diakiv</i> . Negative lexicon in the east-slavic world map: the evolutionary aspect.....	30
<i>Yuliya Popoylyk</i> . Lexical and semantic features of policomponent nominations of Virgin in the sacral world map.....	37
<i>Nataliya Rusnak</i> . Structural organization of dialectical texts in Bukovynian patois.....	42
<i>Oksana Tsyperdiuk</i> . Hutsul and Pokuttia lexical parallels (based on adjectival dialect lexicon of village Paryshche in Nadvirna district of Ivano-Frankivsk region).....	48
<i>Svitlana Shulha</i> . The implementation of ratio in the structure of two-component paremias (based on the material of Ukrainian and English).....	53
<i>Aleksandra Samadowa</i> . Phenomenon of equivalence of idioms with the component naming food in Polish and Ukrainian languages.....	58

GRAMMATICAL SEMANTICS

<i>Olha Andriyiv</i> . Compositional and stylistic potential of forms of past perfect time in Ukrainian and plusquamperfect time in German languages.....	63
<i>Volodymyr Barchuk</i> . Temporal topos as a structural component of a literary text.....	67
<i>Roman Bachkur</i> . Semantic and antonym word forming determinants in modern Ukrainian language (on the material of noun word formation).....	71
<i>Ivanna Vakaliuk</i> . Analytical multiplicity of action expressing means (on the poetry of Vasyl Stus).....	76
<i>Oleksii Vorobets</i> . Causal potential of spreaders in semantic model of a sentence in Polish and Ukrainian.....	81
<i>Bohdan Greshchuk</i> . Categorization of meaning acquisition in Ukrainian and English.....	86
<i>Irina Dzhochka</i> . Quantitative particles as a means of quantitative semantics expression.....	91
<i>Maryana Kovbaniuk</i> . Semantic and syntactic model as invariant nonelementary simple sentence with derivative predicate (based on Ukrainian verbal adverb and French gerund)...	96
<i>Oksana Korpalo</i> . The semantics of pronominal category of persons in Polish.....	101
<i>Olena Kulbabska</i> . Ukrainian syntax in terms of productive grammar.....	105
<i>Yulia Movchii</i> . Suffix and prefix derivatives as an expression of communicative strategies and tactics in dramaturgic texts (based on O.Kolomiyets's dramas "Wild Angel" and "Thank you, my love".....	109
<i>Anatoly Neliuba</i> . Nicknames of orphanage: semantic processes and consequences.....	114
<i>Nadiya Papidze</i> . Verb twirl as polisemantic motivator in modern Ukrainian language.....	120
<i>Lidiya Tsymbalista</i> . Valence of predicates in the passive structures (on the material of Ukrainian and German).....	125
<i>Lidiya Tsymbalista</i> . Valence of predicates in the passive structures (on the material of Ukrainian and German).....	130
<i>Nataliya Shcherbiy</i> . Reciprocity and reflexivity in Polish and Ukrainian languages.....	134
<i>Volodymyr Yaslyk</i> . Evidentiality in elucidative sentence: dictum and modus aspects (based on V. Shkliar's novels).....	139

SEMANTIC STRUCTURE AND TEXT. WORD AND DISCOURSE

<i>Nadiya Babych</i> . Linguistic game as content strengthening and "breathing thoughts" in poetry texts "neverendings".....	144
<i>Nadiya Bachkur</i> . Syntactic units as means of silencing expression in prose discourse in the early XXI century.....	149

<i>Uliana Bilitsia</i> . Dichotomic microconcepts “beautiful” – “not beautiful” in the English worldview by the means of comparative phraseology.....	153
<i>Yakiv Bystrov</i> . Metaphorical conceptualization of space-time deixis in English biographical narrative.....	160
<i>Christina Bukatchuk</i> . Stylistic markers of detachment in the structure of poetic text: on the material of Oleg Korotash’s poetry.....	165
<i>Nataliya Ivanyshyn, Roxolana Stefurak</i> . Linguo-stylistic interpretation of Lesia Ukrainka’s literary text “Forest Song” (based on the final segment of drama).....	169
<i>Vitaliy Kononenko</i> . Kulturema Ukrainian intelligent: Linguistic and Cognitive dimension... ..	174
<i>Tetiana Kosmeda</i> . Egocentrism of Russian borrowings in poetic discourse in the nineteenth century or the way to separatism (based on Stepn Rudansky’s comic poems).....	179
<i>Irina Kochan</i> . Style of the text in periodical “Native language”.....	186
<i>Nataliya Kuravska</i> . The will, in the light of the theory of strategies and tactics of recipient consciousness manipulation (based on the Pavlo Zahrebelny’s novel “Roksolana”).....	189
<i>Nataliya Magas</i> . Semantics of mental metaphors in the structure of utterances.....	294
<i>Nataliya Maksym’yuk, Oksana Maksym’yuk</i> . Axiological aspect of statements with the refusal meaning.....	199
<i>Yaroslav Melnyk</i> . Rhetorics and neo-rhetorics: conflict of methodologies.....	204
<i>Irena Mytnik</i> . Creating an image of the archangel Michael in the Ukrainian translation of the Bible and Akathist Hymn.....	211
<i>Halyna Morarash</i> . Repeat as a means of author intentions verbalization in Yevgeniya Yaroshynska’s idiolect.....	216
<i>Oleh Ostapovych</i> . Features of figurative and thematic organization of German phraseology outside Germany. Quantitative dimension.....	220
<i>Yana Ostapchuk</i> . Semantics of nominalized nouns and their functioning in the sentence structure in English and Ukrainian languages.....	225
<i>Ivanna Perepichka</i> . Transformation features of décor into other genres in literary test.....	231
<i>Ivanna Struk</i> . Actional nonverbal components in a dramatic text (based on S. Yarychevsky’s works).....	234
<i>Victoriya Finiv</i> . Features of conflict potential realization of lexical repetitions in modern Ukrainian small prose.....	240
<i>Maria Fedurko</i> . Ecology of language in the context of morality.....	245
<i>Svitlana Shabbat-Savka</i> . Communicative intentions of influence and their representation in publicistic discourse.....	250
<i>Our Authors</i>	257

Наукове видання

**ВІСНИК
Прикарпатського університету**

**ФІЛОЛОГІЯ
Випуск 44–45**

Видається з 1995 р.

В авторській редакції

Головний редактор *Василь ГОЛОВЧАК*
Відповідальний за випуск *Ярослав МЕЛЬНИК*
Комп'ютерна правка і верстка *Віра ЯРЕМКО*

Друкується українською мовою
Реєстраційне свідоцтво КВ №435

Підпис. до друку **17.08.2015**. Формат 60x84/₈. Папір офсет.
Гарнітура “Times New Roman”. Ум. друк. арк. 30,9.
Тираж прим. 100. Зам. № .

Видавець
Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ, вул. С.Бандери, 1,
тел.: 71-56-22
E-mail: vdvcit@pu.if.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2718 від 12.12.2006

Виготовлювач